

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Türk-İngiliz Siyasi İlişkilerinin Temel Meseleleri:
CENTO, Kıbrıs ve Eksen Genişlemesi
(1964-1969)**

Doktora Tezi
Abdussamed Geçer

Haziran 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Türk-İngiliz Siyasi İlişkilerinin Temel Meseleleri:
CENTO, Kıbrıs ve Eksen Genişlemesi
(1964-1969)**

Doktora Tezi

Abdussamed Geçer

Danışman

Prof. Dr. Recep Karacakaya

Haziran 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Abdussamed Geçer tarafından hazırlanan "Türk-İngiliz Siyasi İlişkilerinin Temel Meseleleri: CENTO, Kıbrıs ve Eksen Genişlemesi (1964-1969)" başlıklı bu Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Recep Karacakaya

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Abdurrahman Bozkurt

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Bülent Bakar

Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Gürcan

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Mert Sunar

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 7.6.2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun dipnotlu kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Recep Karacakaya

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Abdussamed Geçer

ÖZET

Türk-İngiliz Siyasi İlişkilerinin Temel Meseleleri: CENTO, Kıbrıs ve Eksen Genişlemesi (1964-1969)

Abdussamed Geçer

Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Recep Karacakaya

Haziran 2024

Bu çalışmanın amacı, erken detant dönemi Türk-İngiliz ilişkilerinin, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına kıyasla nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, Türk-İngiliz siyasi ilişkilerinde öne çıkan CENTO ve Kıbrıs politikaları ile Türkiye'nin eksen genişlemesi politikasında yaşanan diplomatik gelişmelerin Türk-İngiliz ilişkilerindeki yansımaları ele alınmaktadır. Çalışma, İngiliz Ulusal Arşivi başta olmak üzere, dönemin diğer kaynaklarından ve telif eserlerden edinilen bilgilere dayanarak, ele alınan dönem içerisinde Türk-İngiliz siyasi ilişkilerinde yönlendirici bir yaklaşımın olmadığını ileri sürmektedir. İngiltere'nin bu konudaki tutumunun kati olduğu, Türkiye'nin zaman zaman İngiltere'yi Kıbrıs meselesinde belirleyici pozisyona sürüklemeye yönelik çabasının İngiliz dışişleri tarafından yanıtsız bırakıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca iki ülkenin CENTO ile ilgili meselelerde idareimaslahat yolunu tercih ettiği, Kıbrıs meselesinde İngiltere'nin Yunan tezlerine daha yakın bir düşünceye sahip olmasına rağmen Türkiye'deki çıkarlarını ve NATO'daki istikrarı gözeterek daha dengeli bir politika takip ettiği görülmüştür. İngiltere'nin ayrıca, adadaki çıkarları gereği Kıbrıs'la ilgili meseleleri yakından takip ettiği, savaşa neden olabilecek olası bir krizin önlenmesi için diplomatik süreçlerin içerisinde aktif bir tutum sergilediği, bu nedenle müzakere süreçlerinin olabildiğince uzamasını arzu ettiği gözlemlenmiştir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile kurduğu olumlu ilişki ise İngiltere tarafından anlayışla karşılanmıştır. Bu genel yapı, erken detant döneminde Türk-İngiliz siyasi ilişkilerinin mesafeli, anlayışlı ve genel olarak uyumlu bir düzlemde seyrettiğini, fakat bunun da paydaşı olunan meselelerin çözümünde etkin bir biçimde hareket edilememesine yol açtığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Detant, Türkiye, İngiltere, Kıbrıs, CENTO, Sovyetler Birliği

ABSTRACT

Fundamental Issues of Turkish-British Political Relations: CENTO, Cyprus and Axis Expansion (1964-1969)

Abdussamed Geçer

Ph. D. Thesis, Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Recep Karacakaya

June 2024

The aim of this study is to analyse the course of Turkish-British relations in the early detente period compared to the early years of the Cold War. In this study, in accordance with this aim, reflections of the policies which came into prominence in the Turkish-British relations such as CENTO, Cyprus issue and diplomatic development in axis expansion policy of Türkiye were examined. The study argues that there was no directive approach in Turkish-British political relations during the period under consideration, based on the information obtained from the British National Archives and other sources of the period, and from the literature. It was determined that the United Kingdom's position was firm, and Türkiye's efforts to drag that country into a decisive position in the Cyprus issue from time to time were left unanswered by the British Foreign Office. In addition, it was observed that these two countries preferred to let the issues ride related to CENTO, and the United Kingdom followed a more balanced policy by considering its interests in Türkiye and the stability in NATO, although it was closer to the Greek thesis on the Cyprus issue. It also seemed that the United Kingdom closely followed the issues related to Cyprus due to its interests in the island, took an active stance in the diplomatic processes in order to prevent a possible crisis that could lead the war, and therefore desired the negotiation processes to be prolonged as much as possible. Türkiye's good relations with the Soviet Union were welcomed by the United Kingdom. This main structure shows that Turkish-British political relations during the early détente period were distant, receptive and generally harmonious; but this led to a lack of effective action in the resolution of the issues in which they were stakeholders.

Key Words: Cold War, Détente, Turkey, United Kingdom, Cyprus, CENTO, Soviet Union

KISALTMALAR

akt.: Aktaran

AP: Adalet Partisi

bkz.: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

BMKBG: Birleşmiş Milletler Kıbrıs Barış Gücü

c.: Cilt

CENTO: Central Treaty Organisation

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CRO: Commonwealth Relations Office

CROSEC: Secretary of State for Commonwealth Relations

çev.: Çeviren

DO: Dominions Office

ed.: Editör

FCO: Foreign and Commonwealth Office

FO: Foreign Office

krş.: Karşılaştırınız

NATO: North Atlantic Treaty Organization

MDO: Ministry of Overseas and Development

MKE: Makine ve Kimya Endüstrisi

MOD: Ministry of Defence

RCD: Regional Cooperation for Development

SEATO: Southeast Asia Treaty Organisation

SOSFA: Secretary of State for Foreign Affairs

sy.: Sayı

TDA: Türk Diplomatik Arşivi

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TNA: The National Archives

t.y.: Tarih yok

UKDEL: United Kingdom Delegation

UKMIS: United Kingdom Mission

UN: United Nations

UNFICYP: United Nations Peacekeeping Force in Cyprus

vd.: ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	1
GİRİŞ	5
Konu, Amaç ve Kapsam	5
Literatür.....	17
Kaynaklar ve Yöntem	26
I. SOĞUK SAVAŞ'IN BAŞLANGICINDA TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ.....	30
1.1. Sovyet Talepleri Karşısında Türkiye ve İngiltere	32
1.2. Türk-İngiliz Ortak Çıkarlarının Güvenliği ve CENTO.....	67
1.3. Kıbrıs Meselesi	85
II. DETANT'IN İLK ETKİLERİ.....	102
2.1. İnönü'nün Londra Ziyareti.....	104
2.2. RCD'nin Kuruluşu	117
2.3. Acheson Planı ve Yansımaları	123
2.4. Eksen Genişlemesi	129
2.5. CENTO İçerisinde Revizyonist Düşünceler ve Keşmir Krizi'nin Etkileri ...	136
III. KIBRIS'TA TÜRK DIŞIŞLERİNİN AÇMAZI	150
3.1. Türkiye'nin İngiltere'den Beklentileri ve Galo Plaza Raporu	151
3.2. Londra Görüşmeleri ve Toprak Tazminatı Meselesi	162
3.3. Mağusa Olayları ve 2077 Sayılı BM Kararı	180
3.4. Türk Dışışlerinde Yaşanan Savrulma.....	185
3.5. Türkiye'nin Süreci Dondurma Düşüncesi.....	200
IV. ÇOK TARAFLI İLİŞKİLERDE POZİTİF POLİTİKA ARAYIŞLARI	214
4.1. “Hayatın Dikte Ettiği Değişiklikler”	215
4.2. CENTO'da “Semereleler Yılı”	230

4.3. Eksen Genişlemesinde İleri Adımlar.....	236
4.4. Kıbrıs Meselesinde Diyalog Arayışı	241
4.5. Eksen Genişlemesi Politikasının Kurumsallaşması	247
V. KRİZLERİN YILI: 1967.....	257
5.1. Kıbrıs Krizi'ne Giden Süreç.....	258
5.2. CENTO'yu Canlandırma Çabaları ve İngiltere'den Gelen Eleştiriler	277
5.3. Demirel-Kollias Görüşmeleri.....	297
5.4. Kıbrıs'ta Kriz.....	319
VI. CENTO ve KIBRIS'TA İDAREİMASLAHAT SÜRECİNE GEÇİŞ	333
6.1. CENTO'da Belirsizlik ve Durgunluk.....	334
6.2. <i>Enosis</i> 'in Sonu.....	350
6.3. Kıbrıs'ta Toplumlar Arası Görüşmeler Öncesi Süreç	366
6.4. Toplumlar Arası Görüşmeler	378
SONUÇ	406
KAYNAKLAR.....	410
1. Arşiv Belgeleri ve Resmî Yayınlar.....	410
2. Kitap ve Makaleler	413
3. Tezler	427
4. Süreli Yayınlar.....	428
5. Çevrim İçi Kaynaklar	428
EKLER.....	430
Ek 1. İngiliz Dışişlerinin Türk Yetkililerle İlgili Biyografik Notları	430
Ek 2. Raporlar	438
Ek 3. Öne Çıkan Diplomatik Belgeler	486

ÖN SÖZ

Türkiye için İngiltere, 19. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar büyük bir güç olarak varlığını sürdürdüğü dönem içerisinde ciddi bir çekim etkisine sahipti. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki kısa süreli dönemlerde iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça kötü bir durumda olsa da genel sürece bakıldığında her iki ülkenin stratejik çıkarları gereği birlikte hareket etmesini gerekli kılan faktörler vardı. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından iki ülke ilişkilerinin yeniden gelişmesine ve akabinde İkinci Dünya Savaşı öncesinde bir ittifak antlaşmasının dahi imzalanmasına yol açmıştı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin tedricen dünya sahnesindeki ağırlığını terk etmesi ve yerine Batı sistemini temsilen ABD'nin yükselmesi, Türk-İngiliz ilişkilerinin de geri planda kalmasına neden oldu. Buna rağmen Türkiye ile İngiltere'nin müştereken yer aldığı meselelerin güncelliğini koruması, iki ülkenin birbirleri için önemini sürmesini sağladı ve neredeyse 70'li yıllara kadar bu durum devam etti.

İngiltere büyük bir ekonomik ve siyasi güç olarak varlığını sürdürdüğü dönemlerde gerçekten de Türkiye üzerinde ciddi bir etkiye sahipti. Fakat yukarıda değinildiği üzere İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki ülke ilişkilerinin zaman içerisinde yoğunluğunu yitirdiği de görünüyordu. Yüzeysel bir okuma yapıldığında bunun nedenini İngiltere'nin eski gücünü yitirmesine ve Türkiye'nin doğal olarak ABD desteğine yönelmesine bağlamak oldukça kolaydı. Ancak her şeye rağmen Türkiye ve İngiltere'nin birbirleri için sıradan ülkeler olmadığı da aşıkardı. Peki iki ülkeyi birbirleri için kıymetli kılan nedenler nelerdi? Soğuk Savaş'ın başlangıcında İngiltere halen Türkiye için çok önemli bir müttefik iken bu önemin zamanla azalması sadece İngiltere'nin politikalarıyla açıklanabilir miydi yoksa detant gibi konjonktürel gelişmelerin etkisi de var mıydı? Eğer varsa bu etki iki ülke ilişkilerinde nasıl gözlemlenmiş ve sonuçları ne olmuştu? İşte bu sorular, benim için, akademik bir araştırmayı gerekli kılacak nitelikteki sorulardı ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında genel olarak, erken detant olarak tanımladığım 1964-1969 yılları arası dönemdeki Türk-İngiliz ilişkilerinin seyrini ortaya koyarak bu sorulara yanıt verilebileceği ve böylece, söz konusu yıllar arasında Türk-İngiliz ilişkileriyle ilgili literatürdeki boşluğun doldurulabileceği düşüncesi etkili oldu.

Akademik alışmalar, yoğun bireysel çabaların ürünleri olarak görünse de çok paydaşlı ve birçok kişinin katkısıyla ortaya çıkabilecek alışmalar. Bu nedenle burada, bu çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sunan isimlere teşekkür etmeden geçemeyeceğim. İlk olarak danışmanım, pek kıymetli hocam Recep Karacakaya'ya şükranlarımı sunuyorum. Tez konumun belirlenmesi sürecinde fikirlerimi daima destekledi ve tecrübelerini benimle paylaşarak gözden kaırabileceğim hatalardan kaınmamı sağladı. Tez süreci boyunca düzenli aralıklarla yaptığımız görüşmelerde çalışmalarımı sıkı bir biçimde takip ederek önemli teşvik ve tavsiyelerde bulundu. Bu çalışmanın tamamlanđı 2024 senesi aynı zamanda kendisine talebe oluşumun da onuncu yılı. Tüm bu zaman dilimi içerisinde bana çok iyi hocalık ve rehberlikte bulundu. Kendisine edeceğim her teşekkür, onu tanıyanların da takdir edeceği üzere, yetersiz kalacaktır.

Çalışmam sırasında görüşleriyle ve destekleyici tutumlarıyla tezimin gidişatı hakkında önemli katkıları olan Abdurrahman Bozkurt ve Mehmet Mert Sunar hocalarıma da teşekkür borçluyum. Ayrıca jürimde yer alarak kıymetli görüş ve önerilerinin benimle paylaşma ltfunda bulunan Bülent Bakar ve Fatih Gürcan hocalarıma da teşekkür ederim. Diğer yandan doktora sürecinde ders ve tez dönemlerimde enstitdeki yardımları dolayısıyla enstitü müdürleri kıymetli hocalarım Hayrunnisa Alan ve İsmail Hakkı Kadı'ya da minnettarım.

Diğer yandan arşiv belgeleriyle ilgili yrttğim çalışmalar sırasında yadsınamaz katkılar sunan başta Elizabeth Evans olmak üzere kıymetli arkadaşım Kübra Tolak'a ve Simon Cawthorne'a teşekkür ederim. İSAM Kütüphanesi kurucularına ve çalışanlarına, sundukları ütopik çalışma ortamı dolayısıyla şükran borçluyum. Ayrıca çalışmalarım sırasında gösterdikleri yardımlar dolayısıyla Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi ile İBB Atatürk Kitaplığı çalışanlarına da teşekkür ederim.

Bu tür çalışmaların oluşum süreci, hayatımızın geri kalanında yaşananlardan ve bunların paydaşlarından bağımsız değil. Bu anlamda öncelikle süreç içerisinde çalıştığımız kurumlarda bana destek vererek yardımda bulunan isimleri anmadan geçemeyeceğim. Doktora ders dönemimde görev yaptığımız eğitim kurumundaki mdrlerim Volkan, şehnaz ve Ersin doktora eğitimimi içtenlikle desteklediler ve sorumluluklarımın bir kısmını tolere ederek süreci daha kolay atlatmamı sağladılar. Ayrıca aynı süreç içerisinde kıymetli meslektaşlarım da yükümü hafifletme konusunda samimi çaba

göstererek destek verdiler. Halihazırda görev yapmakta olduğum Sağlık Bilimleri Üniversitesi'nin kıymetli rektörleri Cevdet Erdöl ve Kemalettin Aydın ile Rektör Yardımcıları Sadrettin Pençe ve Murat Elevli hocalarıma, çalışmalarım için gösterdikleri anlayış dolayısıyla ayrıca teşekkür borçluyum.

Akademik çalışmalarımın başlangıcından itibaren takdir ve teveccühleriyle beni onurlandıran ve aynı zamanda zor zamanlarımda bana destek vermek adına neredeyse benim kadar endişe içerisine giren arkadaşlarım Emre, Kerem, Mehmet Fatih, Mesut, Muhammet, Musa, Mücahit ve Revaha'ya teşekkür ederim. Diğer yandan sohbetlerini benden esirgemeyen, daima olumlu yöndeki teşvikleriyle içimi ferahlatan ve yardımlarıyla bu tezin ortaya çıkmasına katkıda bulunan meslektaşım ve arkadaşım Pir Murat Sivri'ye ve bilhassa Hasan Giray Ankara'ya çok teşekkür ediyorum.

Üzerimdeki büyük emekleri dolayısıyla sevgili anne ve babam ile kardeşlerime de teşekkür ediyorum. Onların sevgi ve duaları olmasaydı hayatımdaki birçok şeyin eksik kalacağına eminim. Teşekkürlerimin en kıymetlisi ise hiç şüphesiz sevgili eşim Zeynep ve benimle daha fazla vakit geçirebilmek için sıklıkla “büyük ödevimin” ne zaman biteceğini soran oğlum Ali Ertuğrul'a ait. Eve adımımı attığımda karşılaştığım güler yüz ve sevgi bana hep baharın verdiği huzur ve canlılığı anımsatarak, yorgunluğumun azalmasındaki en önemli etmen oldu.

Üsküdar, 2024

GİRİŞ

Konu, Amaç ve Kapsam

1964 yılının Ekim ayında İngiltere’yi dört sene boyunca yönetecek olan Harold Wilson liderliğindeki İşçi Partisi iktidara geldi¹. Aynı günlerde bir iktidar değişikliği de Sovyetler Birliği’nde gerçekleşti ve 15 Ekim’de Kruşçev yerine Brejnev dönemi başladı². Ertesi gün Çin’in ilk nükleer bomba denemesini yaptığı duyuruldu³. Bu sırada İngiltere ciddi bir ödemeler dengesi krizi tehlikesi ile karşı karşıya idi ve sterlinde devalüasyon yapılması gündemdeydi⁴. Bu durumun İngiltere’nin sadece iç politikasına değil, dış politikasına da yansımalarının olması kaçınılmaz görünüyordu⁵. Türkiye’de ise Kıbrıs krizi ve Johnson Mektubu’nu takip eden olayların ardından gelişen süreçte yıpranmış olan İnönü hükûmeti iktidarının son aylarını yaşıyor, 30 Ekim’de Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in Moskova’ya gerçekleştireceği ziyaretle Kıbrıs meselesinde en azından bir çıkış yolu arıyordu. Tüm bu gelişmeler elbette tarihi süreç içerisinde tek başlarına belirleyici niteliğe sahip olabilecek gelişmeler değildi. Ancak söz konusu gelişmeler, dünya siyasetinde yaşanan belirgin bir değişime işaret ediyordu ve

¹ Geraint Hughes, *Harold Wilson’s Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970* (Woodbridge: Boydell Press, 2009), 34.

² Geoffrey K. Roberts, *The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War, 1945-1991* (London: Routledge, 1999), 63.

³ Christopher J. Bartlett, *A History of Postwar Britain, 1945-1974* (New York: Longman, 1977), 217.

⁴ Ibid., 219. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Scott Newton, “The Two Sterling Crises of 1964 and the Decision Not to Devalue”, *The Economic History Review* 62, sy. 1 (2009): 73–98.

İngiltere savaş sonrasında ciddi bir ekonomik sıkıntı içerisindeydi. Örneğin İngiltere’nin kamu borcu, gayrisafi yurt içi hasılasının üç katına ulaşmıştı. David James Gill, *Britain and the Bomb Nuclear Diplomacy, 1964-1970* (Stanford: Stanford University Press, 2014), 16. Normal şartlarda kamu borcunun gayrisafi yurtiçi hasılasının %77’sinden fazla olması, sağlıklı bir borç oranı için düşünülen eşiğin geçildiğini göstermektedir. Mehmet Caner, Thomas Grennes ve Fritz Koehler-Geib, “World Bank Policy Research Paper 5391: Finding the Tipping Point: When Sovereign Debt Turns Bad”, 2010, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/509771468337915456/pdf/WPS5391.pdf>. Bu oran İngiliz maliyesinin nasıl bir problemle karşı karşıya kaldığını net bir şekilde gösteriyordu. İngiltere ayrıca gayrisafi milli hasıla artışında 1962-1972 yılları arasında Fransa, Batı Almanya, İtalya, Japonya ve ABD’nin gerisinde kalarak ortalamada sadece %2,2 büyüyebilecekti. Andrew Gamble, *Britain in Decline: Economic Policy, Political Strategy and the British State* (New York: St. Martin’s Press, 1994), 16. Ödemeler dengesindeki problemler ise 70’lerin sonunda Kuzey Denizi’nde petrol bulunana kadar devam edecekti. Alexander Cairncross, ‘Economic Policy and Performance, 1945-1964’, in *The Economic History of Britain since 1700*, ed. Roderick Floud ve Donald McCloskey, c. 3 (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 36.

⁵ Hughes, *Harold Wilson’s Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 34. İngiltere’nin stratejik tercihlerinin bütçe üzerindeki etkilerine dair tartışmalara dair bkz.: Saki Dockrill, “Britain’s Power and Influence: Dealing with Three Roles and the Wilson Government’s Defence Debate at Chequers in November 1964”, *Diplomacy & Statecraft* 11, sy. 1 (2000): 211–40. Young da İngiltere’nin denizaşırı üslerinin yarattığı maliyetin ödemeler dengesi sorunlarını olumsuz yönde etkilediği değerlendirmesinde bulunmaktadır. John W. Young, “International Factors and the 1964 Election”, *Contemporary British History* 21, sy. 3 (2007): 353.

aktörler, ülke politikalarını bu değişime uygun bir şekilde geliştirme arzusundaydı. İngiltere ve Türkiye de dünya siyasetinde yaşanan değişiklikleri takip ederek, kendi çıkarlarını destekleyecek politikaları takip etme çabası içerisindeydi.

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Türk-İngiliz politikalarını belirleyen temel unsur, Sovyet yayılcılığının iki ülkenin ortak çıkarları üzerinde oluşturduğu tehditti. Herbert Feis'in işaret ettiği üzere İngiltere geleneksel siyaset olarak, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve etrafındaki coğrafya üzerinde hakimiyetini genişletmesine ve böylece Basra Körfezi ile Doğu Akdeniz üzerinde nüfuz kurma girişimlerine karşı koymaya çalışıyordu⁶. Bilgin ve Morewood'un da belirttiği üzere İngiltere'nin Türkiye politikasını şekillendiren temel güdü siyasi değil, coğrafi idi⁷. Türkiye İngiltere için, İngiliz çıkarlarının yoğunlaştığı Doğu Akdeniz bölgesine Sovyet sızmalarının engellenmesini sağlayabilecek coğrafi konuma sahip yegâne ülkeydi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Yunanistan'daki siyasi istikrarsızlık ve komünist faaliyetlerin Akdeniz bölgesindeki riskleri artırması⁸, Türkiye'nin İngiltere nezdindeki konumuna ayrı bir değer katmıştı. Türkiye'nin İngiltere nezdindeki stratejik önemi sadece İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında değil, İngiltere'nin Sovyet yayılcılığını engellemeye dönük Birinci Dünya Savaşı öncesi siyasetinde de kendini gösteren tarihi bir olguydu. Dolayısıyla Soğuk Savaş'taki süreç, Türklerin ve İngilizlerin, aşına oldukları bir diplomatik süreci, ayrınıtları hariç tutulmak üzere, genel hatlarıyla yeniden yürütmelerinden ibaretti.

1964 yılına gelindiğinde her iki ülkenin dış politika dinamikleri kısmî bir değişimin eşiğindeydi. Kıbrıs meselesinde yaşanan problemler ve Türkiye'nin bu meselede müttefiklerinden beklediği desteği göremediği algısı, Türk dış politikasının temelleriyle ilgili sorgulamaların yolunu açmış ve özellikle, Türkiye'nin ABD başta olmak üzere batılı ülkelerle geliştirdiği ekonomik ve politik bağın Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde daha bağımsız bir politika takip etmesine engel olduğu algısı yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Dönem içerisinde sıklıkla Türkiye'nin NATO üyeliğinin devam edip

⁶ Herbert Feis, *From Trust to Terror: The Onset of the Cold War, 1945-1950* (London: W. W. Norton & Company, 1970), 178.

⁷ Mustafa Sıtkı Bilgin ve Steven Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", *Middle Eastern Studies* 40, sy. 2 (2004): 24.

⁸ Ekavi Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO* (London: Frank Cass, 1999), 47.

etmemesi gerektiği konusunda tartışmalar yaşanıyordu⁹. Böylesi bir bağın olmadığı bir senaryoda Türkiye'nin Kıbrıs konusunda lehine sonuç alabileceği bir politika takip etmesinin mümkün olup olmayacağı tartışmaya açık olsa da batılı ülkelere karşı oluşan tepki ve detant iklimine uygun bir şekilde eksen genişlemesi çerçevesinde başta Sovyetler Birliği olmak üzere çevre ülkelerle ilişkileri geliştirmenin sağlayacağı faydalar, takip edilecek politikaları şekillendirmektedir.

Kamuoyundaki tartışmaların yanı sıra karar alıcılar nezdindeki sorgulamalar da Türkiye'nin doğu bloku ülkeleri dahil olmak üzere bölge ülkelerle olan ilişkilerini geliştirme arzusunu tetikleyen bir unsurdur. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Denis Allen 1964 yılı raporunda Türkiye'nin başlattığı politikayı, "çok az somut sonuç veren geçici girişimler" olarak nitelendirmiş olsa da¹⁰ bu politika Türkiye'nin 60'lı yıllarının ikinci yarısındaki dış politikasının kurumsal anlamda en karakteristik özelliği oldu¹¹ ve bu sayede, takip eden yıllar içerisinde Türkiye'nin kalkınma ve büyüme odaklı planlı ekonomisine katkı sağlayan oldukça somut sonuçlar elde edilecekti.

Bu sonuçlar gerçekten de Türkiye'nin eksen genişlemesi politikasının sadece Kıbrıs eksenli bir siyasi manevra olmadığını gösteriyordu. Demirel'in daha sonraki yıllarda dönem boyunca yürütülen politikaya dair görüşleri de buna işaret etmektedir. Demirel'e göre Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Bloku ülkeleriyle uzun süre soğuk bir ilişki yürütmüştü. Ancak 1960'lardan itibaren devletler arası ilişkilerde soğukluklar ortadan kaldırılarak Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmiş, Türkiye de "devrin icaplarına uyarak" bu ülkelerle "komşulukları iyi komşuluğa çevirmeye" çabalamıştı¹². Demirel bu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye'nin kalkınmasına katkı sunacağını öngörüyordu¹³.

⁹ William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774* (London: Routledge, 2013), 108–9.

¹⁰ Denis Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 6 Ocak 1965. CT 1011/1, No. 22691. TNA, FO 371/180150.

¹¹ Dönem içerisinde Türkiye'nin dış politikada gittiği değişikliklerle ilgili değerlendirmeler için bkz.: Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997), 105–72.

¹² Hulusi Turgut, *Demirel'in Dünyası* (İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1992), 305.

¹³ Demirel Türkiye'nin eksen genişlemesi politikasına yaklaşımını şu anekdotla net biçimde ortaya koyuyordu:

"Türkiye, 1965'ten sonra bir arada yaşama ve bir arada çalışma ortamına girdi. Öyleyse bizim, Balkan ülkeleriyle, Sovyetler Birliği'yle iyi komşuluk münasebetlerimizi geliştirmemiz lazımdı. 1967 yılında gayet iyi hatırlıyorum. New York Times yazarlarından Salzburger, Başbakanlık kapısından içeri girdi, bana dedi ki:

İngiltere de dış siyasetinde değişimin eşiğindeydi. İngiltere’de iktidara gelen İşçi Partisi’nin seçim kampanyasında Doğu-Batı ilişkilerine nadiren atıfta bulunulmuş olsa da Wilson’ın ve diğer önde gelen partililerin açıklamaları, Sovyetler Birliği ile Batı ülkeleri arasındaki ilişkilerin görünür ölçüde yumuşadığına ve ilişkilerde detant anlayışının tahkim edileceğine dair genel bir algıyı yansıtmaktaydı. Wilson’ın başbakan olmadan önce iki kez Moskova’yı ziyaret etmesi de buna işaret ediyordu¹⁴. Parti içerisinde de İngiliz dış politikasının Soğuk Savaş cepheleşmesinden ziyade üçüncü dünya ülkelere yönelik olması yönünde genel bir eğilim vardı¹⁵. Nitekim Wilson’ın iktidara gelmesinin ardından Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı’nın kurulması¹⁶ bu eğilimin ne kadar güçlü olduğunu gösteriyordu. Ancak İngiltere’nin içinde bulunduğu stratejik konumlanma dış politikasında sert bir değişikliğin yaşanmasını mümkün kılmayacak nitelikteydi ve Wilson da *de-colonisation* sürecine rağmen, İngiltere’nin Süveyş’in doğusundaki bölgelerdeki askeri varlığının korunması gerektiğini savunuyordu¹⁷. Dışişleri Bakanlığı’nın görüşleri de beklenildiği üzere bu paraleldeydi ve bakanlık içerisinde Doğu-Batı ilişkilerindeki detantın desteklenmesine yönelik temayül oldukça yaygındı¹⁸. İngiltere aynı zamanda halen dünya siyasetinde oynayacağı rolü belirlemenin

- ‘Are you changing axes?
- Ne demek o? Dedim.
- Eee, Sovyetler Birliği ile birtakım projeler üzerinde finansman anlaşmaları yapıyorsunuz.
- Ne varmış bunda? Dedim.
- Bu, yön değiştirmektir, dedi.
- Biz size, bir demir-çelik fabrikası kurulmasını teklif ettik. Bunları kurar mısınız veya bunların finansmanını sağlar mısınız? diye. Hayır, sağlayamayız, dediniz.’” Ibid., 314–15.

¹⁴ Saki Dockrill, *Britain’s Retreat from East of Suez: The Choice between Europe and the World?* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002), 44.

¹⁵ Hughes, *Harold Wilson’s Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 34–35.

¹⁶ Annalisa Furia, *The Foreign Aid Regime: Gift-Giving, States and Global Dis/Order* (London: Palgrave Macmillan UK, 2015), 2.

¹⁷ Hughes, *Harold Wilson’s Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 35. İngiltere’nin Süveyş’in doğusundaki askeri varlığını sürdürme politikası birkaç yıl içerisinde yine ekonomik nedenlerden ötürü sorgulanmaya başladı. Özellikle Hazine’nin askeri harcamaların kısılması yönünde ciddi baskısı vardı. Ibid., 38. Nitekim 1966 yılında İngiliz Savunma Bakanlığı İngiliz güçlerinin 1968’den itibaren Aden ve Arabistan’ın güneyinden çekilmesini, Akdeniz’deki varlığının da azaltılması yönünde görüş bildirdi. Hazine’den gelen baskılar neticesinde de 1967 yılının Temmuz ayında İngiliz güçlerinin Süveyş’in doğusundan çekileceği duyuruldu. Ibid., 106–11. İngiltere’nin bu kararıyla ilgili değerlendirmeler için bkz.: Phillip Darby, *British Defence Policy East of Suez, 1947-1968* (London: Oxford University Press, 1973), 309–26; Dockrill, *Britain’s Retreat from East of Suez: The Choice between Europe and the World?*, 156–208. İngiltere hazinesinin İngiliz dış politikası üzerindeki etkisine dair değerlendirmeler için bkz.: Peter Beck, *Using History, Making British Policy: The Treasury and the Foreign Office 1950-76* (New York: Palgrave Macmillan, 2006).

¹⁸ Hughes, *Harold Wilson’s Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 37.

sıkıntısını çekmekteydi. Acheson'ın 1962 yılında söylediği gibi İngiltere, “imparatorluğu kaybetmiş ve henüz yeni bir rol bulamamıştı.¹⁹” Wilson'ın iktidarı, İngiltere'nin yeni rolünün biçimlendiği bir dönem olacaktı.

Bu dönemde Türk kamuoyunun ve karar alıcıların İngiltere'ye yaklaşımını belirleyen üç temel unsur vardı. Bunlar Kıbrıs meselesi, bölgesel politikalar ve İngiltere'nin Türkiye'nin ekonomik ve teknik kalkınmasına sağlayabileceği katkılardı. Bunlar arasında İngiltere'nin Kıbrıs meselesindeki Türk tezlerine karşı “mesafeli politika”²⁰ takip etmesi, kamuoyunda İngiltere'ye karşı bir hayal kırıklığı oluşmasına neden oluyordu. İngiltere Türkiye'yi, NATO'nun güneydoğu kanadının sadık bir üyesi olarak görüyordu. Diğer yandan Kıbrıs meselesinin Türkiye ile Yunanistan arasında NATO ittifakını tehlikeye atacak bir boyuta ulaşması konusunda da tedirginlik içerisindeydi. İki ülke arasında yaşanacak olası bir çatışma NATO'ya darbe vuracak, bu da İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarının zarar görmesine yol açacaktı. Bilhassa Sovyetlerin olası bir çatışmaya Rumlar lehine müdahil olması, adadaki İngiliz üslerinin sonunu getirebilirdi²¹.

Türk-İngiliz ilişkileri sadece stratejik temelde değil, ticaret alanında da oldukça önemliydi. Türk-İngiliz ticari ilişkileri bu çalışmanın konusu olmasa da iki ülkenin birbirleriyle ilgili çıkarının boyutunun tasvir edilmesi adına dış ticaretle ilgili bazı verileri vermek faydalı olacaktır. İngiltere, 19. yüzyılın ortalarından itibaren birkaç yıllık istisnalar haricinde, Almanya ve ABD'nin ardından Türkiye'nin en büyük ticaret ortağıydı²². İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde İngiltere, Türk dış ticaretinde ABD'den sonra en büyük paya sahip ülke oldu²³. Almanya'nın iktisadi sahneye dönmesiyle İngiltere Türk dış ticaretinde üçüncü sıraya gerilese de²⁴ buradaki konumunu korumayı

¹⁹ John W. Young, *Twentieth-Century Diplomacy: A Case Study of British Practice, 1963-1976* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 13; David M. McCourt, *Britain and World Power Since 1945* (Michigan: The University of Michigan Press, 2014), ix.

²⁰ Denis Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 6 Ocak 1965. CT 1011/1, No. 22691.

²¹ Yücel Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service* (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2015), 336-37.

²² Ibid., 319. İngiltere'nin Türkiye'nin ticari ve iktisadi faaliyetlerindeki yeriyle ilgili ayrıca bkz.: Ibid., 318-21.

²³ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 198. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk-İngiliz ticari ilişkileri için bkz.: Hande Balım, “II. Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz Ticari İlişkileri” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021).

²⁴ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 198.

başardı. 1964-1969 yılları arasında İngiltere, Türk dış ticaretinde ABD ve Almanya'nın ardından üçüncü sırada yer aldı²⁵. Türkiye ayrıca, İngiliz Milletler Topluluğu üyesi olmayan ülkeler arasında İngiltere'nin en fazla yardım yaptığı ülke durumundaydı. Bu ölçüdeki yardım sadece siyasal nedenlerden kaynaklanmıyor, aynı zamanda kalkınmayla ilgili beklentiler göz önüne alındığında doğru yönde yapılmış bir yardım olarak görülüyordu²⁶.

Bu çalışma, 1964-1969 yılları arasındaki Türk-İngiliz siyasi ilişkilerinde öne çıkan konuları ele alarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş'ın ilk dönemine kıyasla nasıl bir seyir izlediğini, iki ülkenin bu ilişkilere ve kriz noktalarına karşı yaklaşımlarını ve ele alınan meselelerde tarafların nasıl bir rol üstlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Soğuk Savaş'ın ilk döneminde iki ülke arasındaki meselelerin başlıca gündem maddeleri Sovyet tehdidi, bölgesel güvenliğin temini ve Kıbrıs meselesiydi. Türk-İngiliz ilişkilerinde erken detant dönemindeki yapıyı Soğuk Savaş'ın ilk dönemiyle kıyaslamak adına çalışmada, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerine karşı İngiltere'nin yaklaşımı ile Türkiye ve İngiltere'nin CENTO ve Kıbrıs politikaları ele alındı. Ele alınan bu konular aynı zamanda Kıbrıs meselesi başta olmak üzere iki ülke arasındaki meselelerde en ön plana çıkan konulardı. Hedeflenen soruların kapsamına dahil olmaması nedeniyle çalışmada iktisadi ilişkilere yer verilmedi. Ancak iki ülke ilişkilerine dair yapılacak diğer çalışmalara ışık tutması açısından İngiliz arşivinde siyasi meselelere kıyasla iktisadi meselelere ait çok daha fazla belgenin bulunduğunu belirtmek gerekir.

Çalışmada, bahsi geçen konular merkeze alınarak bazı temel sorulara yanıt aranmaya çalışıldı. Soğuk Savaş'ın ilk dönemine benzer bir şekilde iki ülke arasındaki ilişkilerde yoğun, yönlendirici ve müşterek bir yaklaşımın olup olmadığı sorusuna cevap vermek, İngiltere'nin Kıbrıs'taki çıkarlarını ve bu çıkarları doğrultusunda nasıl bir politika takip ettiğini tespit etmek, İngiltere'nin Kıbrıs meselesindeki pozisyonunu netleştirerek mesele üzerindeki etkisini ve Türkiye'nin İngiltere'den beklentilerinin neler olduğunu ortaya koymak, CENTO'da istikrarsızlığa neden olan unsurları tespit ederek bunlara karşı Türk-İngiliz politikasını ve ittifakın iki ülke nezdindeki önemini açıklığa

²⁵ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965* (Ankara, t.y.), 283-92; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971* (Ankara, t.y.), 340-41.

²⁶ Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*, 312.

kavuşturmak bu çalışmanın başlıca sorularıdır.

Jacques Le Goff'un meşhur eserine başlık olan soru, geçerliliğini korumaya devam ediyor: "Tarihi dönemlere ayırmak şart mı?"²⁷ Le Goff bu soruyu dünya tarihi yazımındaki dönemlendirmeler üzerine sorsa da,

"... insan eseri olan dönemlendirme hem yapay hem de geçicidir. Bizatihi tarihle birlikte o da değişmektedir. Bu bakımdan ikili bir faydası vardır: Geçmiş zamana daha iyi hâkim olmayı sağladığı gibi, insan bilgisinin adına tarih denen aracının kırılma anlarını da vurgulamaktadır"²⁸

şeklindeki tespiti, dönemlendirme meselesine dair ufuk açıcı bir niteliğe sahip. Tarihi keskin hatlarıyla dönemselleştirmek tarihin doğal akışına karşı yapay bir çaba gibi dursa da ele alınacak meselenin iki kapak arasına sığdırılma zorunluluğu, çalışmaların belirli bir zaman aralığı içerisinde ele alınmasını gerekli kılıyor ve bu, *tarihi*, *Tarih*'e dönüştüren gerekliliklerden biri olarak ortaya çıkıyor. Birçok tarih çalışılmasında olduğu gibi bu çalışmada belirlenen başlangıç ve bitiş noktaları oldukça yumuşak geçişlere, öncesine ve sonrasına sarkan gölgelere sahip. Ancak değinildiği üzere çalışmanın belirli bir kronolojik kalıp içerisinde yerleştirilerek maddileştirilmesi zorunluluğu, dönemselleştirmeyi kaçınılmaz kılıyor. Bu çalışmada ele alınan konular, 1964-1969 yılları arasındaki gelişmelerle sınırlı tutuldu. Bu zaman aralığının seçilmesinde bazı temel gerekçeler var. 1964 yılı, yukarıda değinildiği üzere ve sebepleri farklı olmakla beraber, Türkiye ve İngiltere'nin dış politikadaki yönelimlerinde gözle görülür bir değişikliğin başlangıcına işaret etmekteydi. Bu yönelimlerin sonuçlarını 1969 yılının ötesine kadar takip etmek mümkün fakat çalışmada ortaya konacağı üzere ele alınan meselelerdeki değişim dinamikleri, 1969 yılı civarlarında kurumsal hale gelmiş bulunuyordu: 1969 yılında CENTO'nun kaderinin nasıl bir seyir izleyeceği ortaya çıkmıştı. Kıbrıs meselesinde toplumlar arası görüşmelerin en temel meselelerinden birinin görüşülmesinden 1969 yılının sonunda vazgeçilmişti. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki karşılıklı ziyaretler ve çeşitli anlaşmalar üzerine kurulan iyi ilişkiler de yine 1968 yılı sonlarına doğru gelişimini tamamlamış ve iki ülke ilişkileri Cumhurbaşkanı

²⁷ Jacques Le Goff, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart Mı?*, çev. Ali Berkay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).

²⁸ Ibid., 16.

Cevdet Sunay'ın 1969 yılındaki Sovyetler Birliği ziyaretiyle²⁹ en üst seviyesine ulaşmıştı. 1969 yılı ayrıca Demirel ve Wilson hükûmetlerinin ilk dönemlerini tamamladıkları yıldır.

Bu dönem aynı zamanda, diplomasi tarihi yazımında detant (yumuşama, *détente* fr.) olarak isimlendirilen³⁰ ve Soğuk Savaş kampları arasındaki ilişkilerin yumuşadığı ve geliştiği döneme denk gelmektedir. Çalışmada “erken detant” tabirinin kullanılması- nın sebebi ise detantın sınırlarının ve aşamalarının belirlenmesiyle ilgili yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. 1962 yılında yaşanan Küba Krizi'nin, ABD ve Sovyetler Birliği arasında yürütülen müzakere süreci neticesinde çatışmasız bir şekilde sona ermesi, 1964 yılının Ocak ayında ABD Başkanı Johnson'ın Başkan olduğu gün yaptığı “müzakereler dönemine giriyoruz” şeklindeki açıklaması³¹, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün Fransa'yı geleneksel jeopolitik pozisyonuna döndürmek amacıyla her fırsatta Batı ittifakını sorgulayan çıkışlarda bulunması³² ve yaşanan sürecin neticesinde Fransa'nın NATO'nun askerî kanadından çekilmesi, Çekoslovakya'da iktidarı ele geçiren Dubçek'in birçok alanda özgürlük yanlısı bir tutum sergilemesi, (Dubçek'in politikalarına Varşova Paktı'nın Prag'ı işgaliyle son verilse de³³) gibi bir çok gelişme her iki blokta, Soğuk Savaş'ın ilk döneminden kalan yaklaşımların ortadan kalkmaya başladığını gösteriyordu. Bu durum, sadece iki bloğun lider ülkeleri arasında değil, bloklardaki orta ve küçük ölçekli ülkeler arasındaki ilişkiler için de geçerliydi. Süper güçler arasındaki detant, orta büyüklükteki ülkelere, bilhassa siyasi ve iktisadi meselelerde daha bağımsız hareket edebilecekleri bir alan açmış görünüyordu.

²⁹ Musa Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013), 317–44; Giray Saynur Derman ve Vefa Kurban, “Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16, sy. 33 (2016): 467–68.

³⁰ Detant kavramına dair önemli bir değerlendirme için bkz.: Richard W. Stevenson, *The Rise and Fall of Détente: Relaxations of Tension in US-Soviet Relations 1953–84* (Hampshire: University of Illinois Press, 1985), 1–11.

³¹ Robert D. Schulzinger, “Détente in the Nixon-Ford Years, 1969-1976”, *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 373.

³² Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Frédéric Bozo, “France, ‘Gaullism’, and the Cold War”, *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 158–78; Andrew Moravcsik, “Charles de Gaulle and Europe: The New Revisionism”, *Journal of Cold War Studies* 14, sy. 1 (2012): 53–77; Marc Trachtenberg, “The de Gaulle Problem”, *Journal of Cold War Studies* 14, sy. 1 (2012): 81–92.

³³ Çekoslovak krizine ve Sovyet politikasına dair değerlendirmeler için bkz.: Mark Kramer, “The Czechoslovak Crisis and the Brezhnev Doctrine”, 1968: *The World Transformed*, ed. Carole Fink, Philipp Gassert ve Detlef Junker (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 111–71.

Detantı gerekli kılan nedenlerle ilgili ayrıntılı değerlendirmeler yapmak mümkün ancak bu nedenler arasında en çok öne çıkan iki temel husus, ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin olası bir savaşın nükleer felakete yol açacağına farkında olmaları ve diğeri de Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu sistem dolayısıyla içerisinde bulunduğu iktisadi problemlerdi. Öyle ki tahıl açısından oldukça zengin topraklara sahip olan Sovyetler, 1963 yılında batılı ülkelerden tahıl ithal etmek zorunda kalmıştı³⁴. Yine aynı yıl Sovyet yöneticileri güvenlik harcamalarını artırmanın güvenliğe katkı sağlamak yerine Sovyet ekonomisini kötüleştirdiğini keşfetmişlerdi³⁵. Bu tür problemler ve bu problemlerin ortaya çıkardığı gereklilikler, iki kampın birbirine yakınlaşmasını kaçınılmaz kılıyordu.

Detantın, yapısı gereği, tarih yazımında tam olarak hangi yıldan başlatılacağına dair literatürde ortak bir kanaat oluşmamıştır. Genel olarak 1962 ve 1969 yılları, detant için öne çıkan tarihler olarak öne sürülmektedir. Örneğin Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu* isimli çalışmasında 1962'deki Küba Krizi'nin detant döneminin başlangıcı olarak değerlendirilmesini makul bulmaktadır³⁶. Rıfat Uçarol da benzer bir görüşle Küba Krizi'nden çıkarılan sonuçlarla süper güçlerin daha güvenli bir dünya oluşturmak amacıyla birlikte hareket etmeye başladığını söylemektedir³⁷. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad'ın editörlüğünü yaptığı *The Cambridge History of the Cold War* isimli üç ciltlik çalışmanın "Crises and Détente" başlıklı ikinci cildinde yer alan bölümler genel itibarla detant dönemini 1962 yılında başlatma gibi bir eğilime sahiptir³⁸. Benzer bir şekilde İngiltere'nin 1963-1976 yılları arasındaki dış politikasını ele aldığı çalışmasında John. W. Young, iki kutup arasındaki detant ikliminin 1962'deki gelişmeler neticesinde ortaya çıktığını belirtmektedir³⁹. David S. Painter da Küba krizinden sonraki sürece dikkat çekmekte ve bu krizin ardından detantın gerekli unsurlarının ortaya çıktığını ve nihayetinde 60'ların sonunda kurumsal hale geldiğini düşünmektedir⁴⁰. *Encyclopedia of the Cold War* isimli eserin *Détente*

³⁴ Hughes, *Harold Wilson's Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 40.

³⁵ Ibid., 53.

³⁶ Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 9-10.

³⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2014)* (İstanbul: Der, 2015), 997.

³⁸ Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, ed., *The Cambridge History of the Cold War*, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

³⁹ Young, *Twentieth-Century Diplomacy: A Case Study of British Practice, 1963-1976*, 12.

⁴⁰ David S. Painter, *The Cold War: An International History* (London: Routledge, 1999), 56-76.

maddesinde Paul G. Pierpaoli ise detantın 1960'ların sonlarında başladığı iddiasındadır. Pierpaoli'ye göre detantın uygulanmasında Nixon-Kissinger ikilisinin öne çıktığı gerçek olsa da 1969 yılına doğru halihazırda detant görünür hale gelmişti⁴¹. Vladislav Zubok *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* başlıklı eserinde detantla ilgili Sovyetler Birliği perspektifinden yaptığı değerlendirmede 1964 yılında Brejnev'in iktidara gelişini önemli bir nokta olarak görmekte ve 1968 yılıyla Sovyetlerin detant politikasının kurumsallaştığı değerlendirmesini yapmaktadır⁴². Aynı şekilde Geoffrey K. Roberts da *The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War, 1945-1991* başlıklı çalışmasında Sovyetler Birliği'nin detant politikasının Brejnev'in 1964 yılında iktidara gelişiyile başlatmaktadır⁴³.

1969 yılı Nixon'ın Başkan seçilmesiyle ABD açısından detantın kurumsallaştığı ve resmi bir politika haline geldiği bir yıldır. Bu nedenle dönemin önde gelen karar alıcılarından olan Henry Kissinger, detantın 1969 yılında Nixon'ın ABD'nin başına geçmesiyle esas ruhuna kavuştuğunu düşünmektedir⁴⁴. Soğuk Savaş tarih yazımının en önemli isimlerinden olan John Lewis Gaddis, 1960'ların sonunda ABD, Sovyetler Birliği, Avrupa ve Çin'deki karar alıcıların, ideolojilerine destek kazanma, nükleer savaşın neden olacağı tahribat ve ittifaklarındaki birlikteliğe dair endişeleri nedeniyle hayal kırıklığı içerisinde girdiklerini belirterek, bu dönemde Soğuk Savaş'ın pat durumuna geldiği ve hatta bu ülkelerin, domine etmek istedikleri ülkelerin üzerindeki etkilerinin ortadan kalkma ihtimaliyle karşılaştıkları vurgusunu yapmaktadır. Gaddis'e göre 1969 yılı itibarıyla taraflar, "Soğuk Savaş soğutmak" istiyordu. Amerikalılar Vietnam'da başarısızlığa uğruyor, Sovyetler Prag Baharı hareketini ancak şiddet yoluyla

⁴¹ Paul G. Pierpaoli, "Détente", *Encyclopedia of the Cold War: A Political, Social, and Military History*, ed. Spencer C. Tucker ve Priscilla Mary Roberts, c. 1 (Oxford: ABC-CLIO, 2008), 551.

⁴² Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2007), 192–93.

⁴³ Roberts, *The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and Cold War, 1945-1991*, 64–65. Sovyet politikasındaki değişikliği doğrudan Brejnev'in iktidara gelişine bağlamak doğru olmayacaktır. 1964 yılı içerisinde Sovyet dış politikasında bu yönde bir temayül oluşmuştu. Hatta Kruşçev, iktidarı Brejnev'e devretmeden iki gün önce "korku gitti, ve eşitler olarak konuşabiliriz. Benim katkım budur" ifadelerini kullanmıştı. John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History* (New York: Penguin Press, 2005), 119.

⁴⁴ Kissinger'in ABD dış politikasındaki değişim ve sorgulamalarla ilgili değerlendirmeleri için bkz.: Henry A. Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon & Schuster, 1994), 742–47. Nixon ve Kissinger'in dış politika yönetimine dair ayrıca bkz.: Asaf Siniver, *Nixon, Kissinger, and U.S. Foreign Policy Making: The Machinery of Crisis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

bastırabiliyor, Doğu ve Batı Almanya arasındaki gerginlik azalıyor, Çin ABD’den ziyade Sovyetler Birliği’ni birincil tehdit olarak görmeye başlıyordu. Bu tablo karşısında 1969 yılında iktidara gelen ABD Başkanı Nixon ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Kissinger, Soğuk Savaş’ın başındaki klasik Amerikan politikası yerine Vietnam’dan çekilmek, Sovyetler Birliği’ni silahların kontrol altına alınması için müzakereye çağırmak, Çin’le ilişkileri geliştirmek gibi yeni bir politika takip etmeye başlamıştı⁴⁵. Nitekim 1969 yılının Ekim ayında Helsinki’de toplanan “Stratejik Silahları Sınırlandırma Görüşmeleri” (SALT) iki kutup arasındaki detantın simgesel bir başlangıç noktasıydı. Keith L. Nelson da *The Making of Detente: Soviet-American Relations in the Shadow of Vietnam* başlıklı eserinde Gaddis’in görüşlerine benzer bir şekilde, Sovyetler Birliği açısından Çin ile olan rekabete ve ekonomik gerekliliklere dikkat çekerken, Vietnam Savaşı’nın yarattığı tahribatın ABD dış politikası üzerindeki etkisine ve Vietnam’dan çekilme sürecini mümkün olan asgari itibar kaybıyla neticelendirilmesi arzusunun 1969 yılında detantın her iki ülke için elzem bir kurumsal politika haline geldiği değerlendirilmesi yapmaktadır⁴⁶. Kendisi ayrıca bir dönem ABD Dışişlerinde ve CIA’de görev yapmış olan Raymond Garthoff, *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan* başlıklı eserinde yukarıdaki isimlerin görüşlerine paralel bir bakış açısıyla hareket ederek 1969 yılını, yani Nixon’ın iktidara gelişini

⁴⁵ John Lewis Gaddis, “Grand Strategies in the Cold War”, *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 14. Ayrıca bkz.: John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War* (New York: Oxford University Press, 2005), 272–307. Detanta Avrupa merkezli bir yaklaşımla bakan değerlendirmeler de vardır ve bu değerlendirmeler detantın, Fransa ve Batı Almanya’nın yaklaşımları neticesinde başladığını ileri sürmektedir. Bu doğrultuda 1969 yılında Batı Almanya Şansölyesi olan Willi Brandt’ın *Ostpolitik*’i dönüm noktası olarak görülmektedir. Bu politikanın neticesinde Batı Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 1970 yılında saldırmazlık antlaşması imzalanmıştı. Bkz.: Gottfried Niedhart, “Ostpolitik: The Role of the Federal Republic of Germany in the Process of Detente”, 1968: *The World Transformed*, ed. Carole Fink, Philipp Gassert ve Detlef Junker (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 173–92; Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, 212; Svetlana Savranskaya ve William Taubman, “Soviet Foreign Policy, 1962–1975”, *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 146–47. Jussi M. Hanhimäki, “Détente in Europe, 1962–1975”, *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 198–218. Batı Almanya’nın detant politikasının oluşumuna dair ayrıntılı bir çalışma için bkz.: Arne Hofmann, *The Emergence of Détente in Europe: Brandt, Kennedy and the Formation of Ostpolitik* (London: Routledge, 2007).

⁴⁶ Keith L. Nelson, *The Making of Detente: Soviet-American Relations in the Shadow of Vietnam* (London: The Johns Hopkins University Press, 1995), 69–70. Detantın ABD ve Sovyet Rusya’nın içinde bulunduğu ekonomik gerekliliklerden kaynaklandığı fikrini öne çıkaran bir değerlendirme için bkz.: Thomas J. McCormick, *America’s Half-Century: United States Foreign Policy in the Cold War and After* (London: Johns Hopkins University Press, 1995), 165–69.

detantın başlangıcı olarak görmektedir⁴⁷. Michael B. Froman da Nixon dönemine vurgu yaparak detantın 1968'den sonra başladığı tespitinde bulunmaktadır. Froman'ın asıl öne çıkan vurgusu, ABD'nin 1947 ile Vietnam Savaşı'nın çıkmaza girdiği 1968 yılına kadar çevreleme politikasını takip ettiği, ancak 1968 yılında Vietnam Savaşı'nın etkisiyle çevreleme politikasının sorgulanmaya başlandığı ve bunun neticesinde detant döneminin başladığı yönündedir. Froman'a göre detant ayrıca, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki krizleri ve bu krizlerin savaşa dönüşmesinin yaratacağı felaketi engelleme inancı üzerine inşa edilmişti⁴⁸. Görüldüğü üzere tarihsel süreç ve literatürdeki değerlendirmeler göz önüne alındığında detant ikliminin kurumsallaşmasını 1969 yılıyla başlatmak mümkün görünmektedir.

Diğer yandan, Türkiye ve İngiltere merkezli değerlendirmelerde 1964 yılı kırılma noktası olarak öne çıkmaktadır. Theodore Couloumbis *The United States, Greece and Turkey: The Troubled Triangle* isimli eserinin *Global Detente and Regional Crisis, 1964-1974*⁴⁹ başlıklı bölümünde detant dönemini 1964 yılından itibaren başlatmayı tercih etmektedir. William Hale de *Turkish Foreign Policy Since 1774* isimli eserinde 1962 Küba Krizi'nin sulh ile çözüme kavuşmasının her iki kamptaki Türkiye gibi cephe ülkelerinin politikaları üzerinde önemli etkiye sahip olduğuna dikkat çekerek, Türkiye açısından detantın esas olarak Kıbrıs meselesi dolayısıyla 1964 yılında başladığına işaret etmektedir⁵⁰. Mustafa Aydın benzer bir şekilde, Türk dış politikasına yönelik sorgulamaların 1964 yılındaki gelişmelerin hemen öncesinde başladığına dikkat çekse de asıl kırılmanın 1964 yılındaki Kıbrıs kriziyle yaşandığı ve detant ikliminin Türkiye'deki politika değişikliğini güçlendirdiği değerlendirmesini yapmaktadır⁵¹. Oğul Hasan Özel de *On the Road to Detente: Turkish Foreign Policy After the Johnson Letter* başlıklı tezinde, ABD-Sovyetler Birliği ilişkilerinin yumuşamasının ve Johnson'ın mektubunun Kıbrıs meselesi üzerindeki etkisinin Türkiye'deki politika

⁴⁷ Garthoff'un detant ve ABD ve Sovyet Rusya nezdinde detantı önemli kılan etmenlere dair yaptığı değerlendirmeler için bkz.: Raymond Garthoff, *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan* (Washington DC: Brookings Institution Press, 1985), 24–53.

⁴⁸ Michael B. Froman, *The Development of the Idea of Detente: Coming to Terms* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1991), 3–5.

⁴⁹ Theodore A. Couloumbis, *The United States, Greece, and Turkey: The Troubled Triangle* (New York: Praeger, 1983), 41–69.

⁵⁰ Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, 104, 106–9.

⁵¹ Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War", *Middle Eastern Studies* 36, sy. 1 (2000): 115.

değişikliğine katkı sağladığına vurgu yapmaktadır⁵². 1965-1969 yılları arasında İngiliz Dışişleri Daimî Müsteşarı olarak görev yapan Paul Gore-Booth'un değerlendirmeleri İngiltere için 1964 yılı üzerinde durmayı daha makul kılmaktadır. Gore-Booth'a göre 1964'ün ilk günlerinden itibaren İngiltere-Sovyetler Birliği ilişkilerini ciddi şekilde zedeleyen herhangi bir mesele yoktu ve İngiliz yetkililer genel olarak Doğu-Batı ilişkilerinden ziyade bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan üçüncü dünya ülkelerinin doğuşuna odaklanmış durumdaydı⁵³.

Detant üzerine münhasıran bir çalışması olan Richard W. Stevenson, daha geniş bir yaklaşımla detant dönemini 1953 ve 1976 yıllarıyla sınırlandırmaktadır. Stevenson bu süreçte farklı farklı detantların olduğu görüşünü ortaya koyarak, bunlar arasında da bir seviye farkı bulunduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Stevenson detant dönemini incelerken, “kuruluş, üst düzey detant ve sonrası” şeklinde bir taslak sunmaktadır⁵⁴. Stevenson'a göre detant bir durum, politika veya tarihi bir dönem olarak değil, bir süreç olarak ele alınmalıdır. Detantı ortaya çıkaran temel etmen ise nükleer silahların olası bir savaşta yaratacağı yıkımdı⁵⁵.

Sonuç olarak detantın başlangıcıyla ilgili olarak küresel ölçekte net bir tarih vermek mümkün, gerekli ve belki mantıklı olmasa bile 1969 yılı kurumsallaşma açısından öne çıkmaktadır. Türkiye ve İngiltere için bir tarih verilecek olsa bu tarih için en uygun yıl şüphesiz 1964 yılıdır. Bu nedenle çalışmada detant dönemindeki Türk-İngiliz siyasi ilişkilerini incelemek için en uygun başlangıç noktası olarak 1964 yılı belirlendi ve iki ülkenin politikalarının dünyadaki değişimden ayrıştırılmaması amacıyla “Erken Detant Dönemi” tabiri kullanıldı.

Literatür

Soğuk Savaş dönemi Türk-İngiliz ikili ve çok taraflı⁵⁶ ilişkilerini ele alan hatırı sayılı

⁵² Oğul Hasan Özel, “On the Road to Detente: Turkish Foreign Policy After the Johnson Letter” (Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2021), 3–5.

⁵³ Paul Henry Gore-Booth, *With Great Truth and Respect* (London: Constable, 1974), 330–32.'den akt. Hughes, *Harold Wilson's Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 30.

⁵⁴ Stevenson, *The Rise and Fall of Détente: Relaxations of Tension in US-Soviet Relations 1953-84*, 14–15.

⁵⁵ Ibid., 187–89.

⁵⁶ *Multilateral* ing.. Bir meselenin üç veya daha fazla devletin iştirakiyle yürütüldüğü ilişki biçimidir. Charles W. Freeman, *The Diplomat's Dictionary*, Rev. ed (Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 1997), 176; Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü: İngilizce-Fransızca-Türkçe* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 303.

miktarda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar Soğuk Savaş'ın başlangıcı ile bölgesel güvenlik meselelerini, Kıbrıs meselesini, ikili ilişkileri ve İngiliz dışişlerinin çeşitli konulardaki görüşlerini ele almaktadır. Bu bölümde, zikredilen konu başlıkları çerçevesinde ortaya konan çalışmalara dair bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu doğrultuda ilk olarak, Türk-İngiliz ilişkilerinde Soğuk Savaş'ın başlangıcını ve bölgesel güvenlik meselelerini ele alan çalışmalara değinilecektir. Ayşegül Sever'in, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*⁵⁷ başlığını taşıyan ve doktora tezinden üretilen çalışması, bu alanda arşiv malzemeleri kullanılarak hazırlanan ilk çalışma olarak ortaya çıkmaktadır. İngiliz ve Amerikan arşiv belgeleri ile yayınlanmış arşiv belgelerinin birincil kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada Türkiye'nin batı ittifakına yönelişi, İngiliz bölgesel savunma planlarında Türkiye'nin yeri ve bölgesel ittifakların kuruluşu ile Türkiye'nin incelenen dönem içerisinde bölgede yaşanan krizlere karşı politikaları ele alınmıştır.

Alandaki çalışmaların en önde gelenlerinden olan ve Ekavi Athanassopoulou tarafından kaleme alınan, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*⁵⁸ başlıklı eserde, Türkiye'nin iki savaş arası dönemdeki güvenlik konseptine, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin takip ettiği siyasete, Soğuk Savaş'ın başlangıcında Türkiye'yi batı ittifakına yönlendiren dinamiklere ve Türkiye'nin batı ittifakına dahil oluşuna değinilmekte ve böylece üç ülkenin güvenlik kaygılarının ortak noktaları saptanmaktadır.

Soğuk Savaş dönemi Türk-İngiliz ilişkilerine dair çok sayıda çalışması bulunan Behçet Kemal Yeşilbursa'nın "Britain's Post-War Defence Policy in the Middle East and Its Impact on Turkey, 1945-50"⁵⁹ başlıklı makalesi, İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu politikalarını ve bu politikaların Türkiye üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir.

"Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey

⁵⁷ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997).

⁵⁸ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*.

⁵⁹ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Britain's Post-War Defence Policy in the Middle East and its Impact on Turkey, 1945-50", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15, sy. 45 (1999): 1121-48.

against Soviet Demands, 1943-47”⁶⁰ başlıklı makalede Mustafa Sıtkı Bilgin ve Steven Morewood, İngiltere’nin Sovyetler Birliği’nden gelen tehditlere karşı Türkiye’ye verdiği desteğe odaklanmakta ve İngiltere’nin Türkiye için savaş sonunda destek görebileceği yegâne ülke olduğu tespitinde bulunmaktadır.

Yine Bilgin’in kaleme aldığı *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era*⁶¹ başlıklı çalışmada, Türkiye ve İngiltere’nin Soğuk Savaş’ın başlangıcında Ortadoğu’daki politikaları ele alınmaktadır. Çalışmada, Ortadoğu’daki Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihsel arka planı, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ortaya çıkan Sovyet tehdidine karşı takınılan tavır ile Soğuk Savaş’ın başlangıcında Filistin meselesi dahil olmak üzere, Ortadoğu meseleleri ve ortak güvenlik politikaları incelenmektedir.

Yeşilbursa’nın Ortadoğu’daki savunma projelerinin ortaya çıkış süreciyle ilgili olarak hazırladığı, *Ortadoğu’da Soğuk Savaş ve Emperyalizm: İngiltere-Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955*⁶² başlıklı çalışması, projelerin Türkiye eksenindeki etkilerini incelemektedir. Bu kapsamda çalışmada, Amerika ve İngiltere’nin bölgenin savunmasına yönelik yaklaşımları, İngiltere’nin bölgeyle ilgili savunma projeleri ve Amerika’nın Kuzey Kuşağı projesine karşı Türkiye’nin tutumu ele alınmaktadır.

“A Tepid Alliance: Britain and Turkey in the Post-War and Early Cold War Years”⁶³ başlıklı çalışma, Athanassopoulou tarafından hazırlanan ve yine erken Soğuk Savaş dönemindeki Türk-İngiliz ilişkilerine ışık tutan önemli bir makaledir. Makale, Türkiye’nin bu dönemde İngiltere ile ilişkilerini geliştirme motivasyonunun hem stratejik gerekliliklerden hem de yöneticilerin Türkiye’yi dünyadaki konumunu tanımlama

⁶⁰ Bilgin ve Morewood, “Turkey’s Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”.

⁶¹ Mustafa Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era* (London: Tauris Academic Studies, 2007).

⁶² Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu’da Soğuk Savaş ve Emperyalizm: İngiltere-Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007). Eser, 2000 yılında aynı yazarın hazırladığı *İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-1954)* başlıklı eserin genişletilmiş halidir. Behçet Kemal Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-1954)* (Ankara, 2000). Eserin genişletilmesi için yukarıda zikredilen “Britain’s Post-War Defence Policy in the Middle East and Its Impact on Turkey, 1945-50” başlıklı makale kullanılmıştır.

⁶³ Ekavi Athanassopoulou, “A Tepid Alliance: Britain and Turkey in the Post-War and Early Cold War Years”, *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 699–713.

arzusundan kaynaklandığı sonucuna varmaktadır.

Benzer, fakat süreç içerisinde Amerikan pozisyonunu da tahlil eden bir diğer çalışma Şuhnaz Yılmaz tarafından hazırlanan “The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945–1952)”⁶⁴ başlıklı makaledir. Türkiye’nin Soğuk Savaş’ın başlangıcında İngiltere ve ABD ile olan ilişkilerini incelemeyi amaçlayan makale, Türkiye’nin batı ittifakına dahil olma süreci içerisinde İngiltere ve ABD ile olan ilişkilerinde kurmaya çalıştığı dengeye dikkat çekmektedir.

Dilek Barlas ve Şuhnaz Yılmaz tarafından yazılan, “Managing the Transition from Pax Britannica to Pax Americana: Turkey’s Relations with Britain and the US in a Turbulent Era (1929–47)”⁶⁵ başlıklı makalede Türkiye’nin dış politika ekseninin İngiltere’den ABD’ye geçiş süreci irdelenmekte ve Soğuk Savaş’ın başlangıcındaki sürece dair değerlendirmeler yapılmaktadır.

Egemen Bezci’nin hazırladığı *Turkish Intelligence and the Cold War: The Turkish Secret Service, the US and the UK*⁶⁶ başlıklı çalışma, istihbarat üzerine yapılan bir çalışma olması bakımından incelenen diğer eserlerden farklılık arz etmektedir. Bezci eserde Türkiye’nin istihbarat alanında İngiltere ve ABD ile kurduğu iş birliğini incelemektedir.

Türk-İngiliz çok taraflı ilişkilerini ele alan çalışmaların bir diğer kısmı ise Bağdat Paktı ve CENTO meseleleri üzerine odaklanmaktadır. Bu konudaki en erken çalışmalardan biri Guy Hadley’in *CENTO, The Forgotten Alliance: A Study of the Central Treaty Organisation*⁶⁷ başlıklı çalışmasıdır. Çalışmaya herhangi bir şekilde ulaşma imkânı bulunamadığından herhangi bir değerlendirme yapılamayacaktır. Ancak Cihat Göktepe’nin, “The ‘Forgotten Alliance’? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65”⁶⁸ başlıklı makalesi, her ne kadar Hadley’in çalışmasını görmemiş olsa da o

⁶⁴ Şuhnaz Yılmaz, “The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945–1952)”, *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 714–29.

⁶⁵ Dilek Barlas and Şuhnaz Yılmaz, “Managing the Transition from Pax Britannica to Pax Americana: Turkey’s Relations with Britain and the US in a Turbulent Era (1929–47)”, *Turkish Studies* 17, sy. 3 (2016): 449–73.

⁶⁶ Egemen Bezci, *Turkish Intelligence and the Cold War: The Turkish Secret Service, the US and the UK* (London: I.B. Tauris, 2020).

⁶⁷ Guy Hadley, *CENTO, The Forgotten Alliance: A Study of the Central Treaty Organisation* (Brighton: Institute for the Study of International Organisation, 1971).

⁶⁸ Cihat Göktepe, “The ‘Forgotten Alliance’? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65”, *Middle Eastern Studies* 35, sy. 4 (1999): 103–29.

çalışmanın vardığı sonuca atıfla hazırlanmış izlenimi vermektedir. Göktepe çalışmasında, CENTO'nun Türk-İngiliz ilişkilerindeki yerini ve bu ittifaka atfedilen önemi ele alarak, ittifakın unutulmuş ve arka planda kalan bir ittifak değil, başarılı bir ittifak olduğu sonucuna varmaktadır.

Yeşilbursa'nın bir diğer çalışması olan *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*⁶⁹ başlıklı eser, yazarın 1996 yılında tamamladığı doktora tezine dayanmaktadır. Arşiv malzemelerini kapsamlı bir şekilde kullanarak Bağdat Paktı üzerine yazılan ve bu özelliği ile ön plana çıkan bir eser olmakla beraber çalışma, Bağdat Paktı'nın kuruluş sürecinde Türkiye ve İngiltere'nin pakta yaklaşımını ortaya koyan önemli detaylar sunmaktadır.

Bağdat Paktı için müstakilen hazırlanmış bir diğer eser, Ömer Osman Umar tarafından hazırlanan *Bağdat Paktı*⁷⁰ başlıklı eserdir. Eser, Yeşilbursa'nın eserinden farklı olarak Türk basınına arşivini fazlaca kullanmasıyla ve Türkiye merkezli bir bakış açısına sahip olmasıyla ön plana çıkmaktadır.

Yeşilbursa tarafından hazırlanan “CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)”⁷¹ başlıklı makalede ise genel olarak, CENTO'nun şekillenışı, yapısı ve çalışmaları hakkında literatüre katkı sunulmakta ve ittifakın başarısızlık nedenlerine de değinmektedir. Çalışmamızda bu makaleden farklı olarak Türkiye ve İngiltere'nin CENTO'ya yaklaşımına odaklanılmakta ve ele alınan meselelerde arşiv malzemesi daha zengin bir şekilde kullanılmaktadır.

Türkiye'nin İngiltere ile ikili ilişkilerine ve İngiltere'nin Türkiye politikasına odaklanan çalışmalar literatürde daha az yer tutmaktadır. Bunlar arasında öne çıkan ilk çalışma, Cihat Göktepe'nin doktora çalışmasından hazırlanan, *British Foreign Policy Towards Turkey, 1959-1965*⁷² başlıklı çalışmadır. Çalışmada İngiltere'nin CENTO ve NATO çerçevesinde Türkiye politikasına, İngiltere'nin 27 Mayıs darbesine

⁶⁹ Behçet Kemal Yeşilbursa, *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959* (London: Frank Cass, 2005). Çalışmanın Türkçe çevirisi için bkz.: Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019).

⁷⁰ Ömer Osman Umar, *Bağdat Paktı* (Atatürk Araştırma Merkezi, 2013).

⁷¹ Behçet Kemal Yeşilbursa, “CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)”, *Middle Eastern Studies* 56, sy. 6 (2020): 854–77.

⁷² Cihat Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965* (London: Frank Cass, 2003).

yaklaşımına ve Kıbrıs meselesinin iki ülke ilişkilerindeki yerine değinilmektedir.

Bir diğer çalışma, İlker Cender tarafından hazırlanan “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)”⁷³ başlıklı doktora tezidir. Çalışmada, Birinci Dünya Savaşı’ndaki Türk-İngiliz ilişkilerine, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türk-İngiliz-Fransız ittifakına, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ortaya çıkan Sovyet tehdidine karşı iki ülkenin yaklaşımına, iki ülkenin güvenlik arayışına ve Kıbrıs meselesine değinilmektedir.

Yeşilbursa’nın İngiliz dışişlerinin çeşitli meselelerdeki görüşlerini arşiv belgeleri üzerinden aktaran makaleleri, bu kapsamda ele alınabilecek çalışmalar arasında yer almaktadır. Bunlar, “Sir Roderick Sarell's Observations on Turkey and the Turks in the Early 1970s.”⁷⁴, “State Visit of Her Majesty The Queen Elizabeth II to Turkey in 1971”⁷⁵, “İngiliz Belgelerine Göre Türkiye’de 1960, 1971 ve 1980 Askeri Müdahaleleri”⁷⁶, “İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Türkiye’deki Ekonomik Gelişmeler (1970-1980)”⁷⁷ (Miraçhan Yılmaz’la beraber) başlıklı çalışmalardır. Yeşilbursa’nın “State visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 november 1967)”⁷⁸ makalesi ise diğer makalelerinden farklı olarak, bazı arşiv belgelerinin yanı sıra dönemin diğer kaynaklarını da kullanmaktadır.

Yasin Coşkun’un da “12 Mart 1971 Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması”⁷⁹ ve “1980’li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye’deki Önemli Şahsiyetler”⁸⁰ başlıklı benzer nitelikte çalışmaları bulunmaktadır.

Türk-İngiliz ilişkileri kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların bir diğer kısmı ise

⁷³ İlker Cender, “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)” (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2020).

⁷⁴ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Sir Roderick Sarell’s Observations on Turkey and the Turks in the Early 1970s.”, *Pursuit of History* 1, sy. 2 (2009): 273–80.

⁷⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa, “State Visit of Her Majesty The Queen Elizabeth II to Turkey in 1971”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 17, sy. 1 (2009): 8.

⁷⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, “İngiliz Belgelerine Göre Türkiye’de 1960, 1971 ve 1980 Askeri Müdahaleleri”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1 (2019): 354–406.

⁷⁷ Behçet Kemal Yeşilbursa ve Miraçhan Yılmaz, “İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Türkiye’deki Ekonomik Gelişmeler (1970-1980)”, *Türkiyat Mecmuası* 29 (2019): 169–95.

⁷⁸ Behçet Kemal Yeşilbursa, “State Visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 November 1967)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 58 (2016): 303–16.

⁷⁹ Yasin Coşkun, “12 Mart 1971 Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması”, *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 28 (2016): 299–309.

⁸⁰ Yasin Coşkun, “1980’li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye’deki Önemli Şahsiyetler”, *Turkish Studies* 11, sy. 1 (2016): 1–10.

Kıbrıs ve Yunanistan ile ilişkilere odaklanmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan beş temel çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Salahi Sonyel tarafından hazırlanan *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*⁸¹ başlıklı çalışmadır. Çalışmada 1960 ile 1974 yılları arasında Kıbrıs meselesinde yaşanan gelişmeler İngiliz belgelerine dayanarak ortaya konmaktadır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk yılları, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşadığı problemler, 1964 krizi ve öncesindeki durum, devamındaki diplomatik süreçler, Türk-Yunan müzakere süreci, 1967 krizi, toplumlar arası görüşmeler, canlandırılmak istenen müzakere süreci ve nihayetinde 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı gibi meseleler çalışmanın konu başlıklarıdır. Eserde alınan konuların bir kısmı, bu çalışmada ele alınan bazı konularla örtüşmektedir. Ancak Sonyel'in çalışması, ele aldığı zaman aralığının genişliği nedeniyle olsa gerek seçmece belgelerden oluşmaktadır. Çalışmamızda ise söz konusu konularla ilgili daha detaylı bilgiler bulunmakta ve bunlar hem nitelik hem de nicelik açısından daha zengin belgelere dayanmaktadır. Bu durum, bahsi geçen konuların anlatıldığı kısımlardaki dipnotlarda görülebilecektir.

Christianne Deborah Gates tarafından hazırlanan, "Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959"⁸² başlıklı doktora çalışmasında 1950'li yıllarda Kıbrıs meselesinin çözümüne odaklanmakta ve Türkiye'nin bu süreçteki rolünü incelemektedir. Gates tezinde, müzakereler boyunca İngilizlerin Türk hükûmetini küçümsediklerini ve Türkiye'nin rolünün yeteri kadar iyi anlaşılamadığını ileri sürmektedir. Gates'e göre Türkiye'nin politikaları sadece uluslararası ve yerel gelişmelerle değil, başka etmenlere de dayanıyordu. Gates'in dikkat çektiği bir diğer husus da Süveyş Krizi'nin ardından İngiltere'nin Türkiye'nin desteğine bağımlı hale gelmesinin Türkiye'nin müzakerelerde güç elde etmesine yol açtığıdır.

Eftal İrkıçatal'ın, "İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960"⁸³ başlığını taşıyan doktora tezinde Kıbrıs meselesinin ortaya çıkışı, İngiltere'nin süreç içerisinde değişen politikaları, müzakere süreçleri, taksim tezinin ortaya çıkışı, İngiltere'nin Kıbrıs'tan

⁸¹ Salahi R. Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)* (Lefkoşa: CYREP, 2003).

⁸² Christianne Deborah Gates, "Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959" (Doktora Tezi, University of East Anglia, 2012).

⁸³ Eftal İrkıçatal, "İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960" (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012).

çekilme kararı ve ortaya koyduğu çeşitli planlar ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu ele alınmaktadır. Böylece tezde genel olarak süreç içerisindeki İngiliz politikalarının oluşum süreci incelenmektedir.

Bir diğer çalışma ise Yasin Coşkun'un doktora tezi olarak hazırladığı "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967-1980"⁸⁴ başlıklı çalışmadır. Çalışma 1967-1980 yılları arasında Türkiye ve İngiltere'nin Kıbrıs politikasını ele alarak, 1950'lerde olduğu gibi bir iş birliğinin olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada 1967 krizi öncesinde Kıbrıs meselesindeki anlaşmazlık noktaları, 1967 krizi ve sonrasında İngiliz politikalarındaki değişim, toplumlar arası görüşmeler, 1974 yılındaki gelişmeler ve Türkiye'nin adaya müdahalesi ile sonrasında yaşanan diplomatik süreçler Türk-İngiliz ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Yine Coşkun tarafından yazılan, "Kıbrıs Sorunu Üzerindeki Türk-Yunan Diyalogunun Başarısızlığı (1966-67) ve İngiliz Politikası"⁸⁵ ve "The Cyprus Crisis of 1967 and The British-Turkish Policies"⁸⁶ başlıklı makalelerde, Kıbrıs meselesinde Türk-Yunan diyalog sürecinin başarısızlığa uğramasına neden olan hususlar ve ardından Kıbrıs'ta yaşanan kriz incelemekte ve İngiltere'nin süreç içerisindeki değerlendirmelerini ortaya koymaktadır. Coşkun'un ayrıca, "The Beginning of a New Era in the Cyprus Problem after the 1967 Crisis: The Inter-Communal Talks"⁸⁷ ve "1950'ler ve 60'larda Kıbrıs Sorunu ve Türk-İngiliz Politikaları"⁸⁸, başlıklarını taşıyan makaleleri bulunmaktadır.

Beşinci önemli çalışma ise Ergenekon Savrun'un "1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları"⁸⁹ başlığını taşıyan ve daha sonra kitap olarak da basılan⁹⁰ doktora tezidir. Çalışma Türkiye ve İngiltere'nin 1960-

⁸⁴ Yasin Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980" (Doktora Tezi, University of East Anglia, 2015).

⁸⁵ Yasin Coşkun, "Kıbrıs Sorunu Üzerindeki Türk-Yunan Diyalogunun Başarısızlığı (1966-67) ve İngiliz Politikası", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4, sy. 4 (2014): 43-58.

⁸⁶ Yasin Coşkun, "The Cyprus Crisis of 1967 and The British-Turkish Policies", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18, sy. 2 (2018): 377-98.

⁸⁷ Yasin Coşkun, "The Beginning of a New Era in the Cyprus Problem After the 1967 Crisis: The Inter-Communal Talks", *History Studies International Journal of History* 10, sy. 9 (2018): 55-84.

⁸⁸ Yasin Coşkun, "1950'ler ve 60'larda Kıbrıs Sorunu ve Türk-İngiliz Politikaları", *Tarih Okulu Dergisi* 11, sy. 34 (2018): 853-68.

⁸⁹ Ergenekon Savrun, "1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları" (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2017).

⁹⁰ Ergenekon Savrun, *Kıbrıs Politikaları: 1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları* (Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık, 2021).

1974 yılları arasındaki Kıbrıs politikalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Kıbrıs'taki İngiliz idaresi ve Türkiye'nin yaklaşımı, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından 1955 Londra Konferansı'na kadar olan dönemde Türk-İngiliz politikaları, 1959 Zürih-Londra anlaşmalarına kadar olan gelişmeler ve 1974 yılına kadar devam eden süreçteki Türk-İngiliz politikaları ele alınmıştır. Çalışmada hedeflenen meselelerin (giriş ve sonuç bölümleri hariç olmak üzere) üçte birinde ele alınmakta, bunun öncesinde, ele alınacak meselesinin evveliyatı anlatılmaktadır. Yazar eserinin giriş kısmında yararlanılan kaynakların arasında İngiliz Ulusal Arşivi'ni gösterse de kaynakça kısmında arşivin hangi fon ve dosyalarından faydalandığına işaret edilmemiş ve sadece arşivin adı verilmekle yetinilmiştir. Metindeki dipnotlara bakıldığında da İngiliz arşiv belgelerinin nadiren kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Türkiye ve İngiltere'nin 1964-1969 yılları arasındaki Kıbrıs politikalarının ele alındığı bölümler içerisinde İngiliz arşiv belgelerine sadece bir kez müracaat edilmiştir.

Resul Babaoğlu tarafından yazılan “Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül)”⁹¹ başlıklı makale, Londra Konferansı'nı inceleyerek konferansın Türkiye'nin Kıbrıs politikasının duyurulması açısından sağladığı katkıyı vurgulamakta ve Kıbrıs meselesine karşı Türk-İngiliz yaklaşımına dair bilgiler sunmaktadır.

Türk-İngiliz ilişkilerinde Kıbrıs meselesine dair Yeşilbursa'nın, “Greco-Turkish Relations and the Questions of Cyprus and Aegean Islands According to British Documents (1955-1975)”⁹², “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”⁹³ başlıklarını taşıyan ve yine İngiliz dışişlerinin değerlendirmelerini ve raporlarını aktardığı çalışmaları bulunmaktadır.

Cemal Yorgancıoğlu ve Şevki Kırarp'ın “Turco-British Relations, Cold War and

⁹¹ Resul Babaoğlu, “Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18, sy. 36 (2018): 323–47.

⁹² Behçet Kemal Yeşilbursa, “Greco-Turkish Relations and the Questions of Cyprus and Aegean Islands According to British Documents (1955-1975)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 8, sy. 1 (2019): 95–113.

⁹³ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”, *History Studies International Journal of History* 11, sy. 6 (2019): 1985–2002.

Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954–1958)”⁹⁴ başlıklı makalesi ise Soğuk Savaş çerçevesinde Türk-İngiliz politikalarında Doğu Akdeniz meselelerinin şekillenişini ve Türkiye ile İngiltere’nin ortak çıkarlarını ele almaktadır.

“Playing the Turkish Card: British Policy and Cyprus in the 1950s”⁹⁵ başlığını taşıyan ve Robert Holland tarafından yazılan makalede Türkiye’nin İngiltere’nin Kıbrıs politikasında Türkiye’nin nasıl bir öneme ve pozisyona sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Kaynaklar ve Yöntem

Çalışmada en yoğun olarak kullanılan birincil kaynaklar, İngiliz Ulusal Arşivi’ndeki (TNA), *Cabinet Office* (CAB), *Department of Technical Co-operation, and Successive Overseas Development Bodies* (OD), *Foreign Office* (FO), *Foreign and Commonwealth Office and Predecessors* (FCO), *Prime Minister’s Office* (PREM) bölümlerinin altında yer alan serilere ait belgelerdir. İncelenen döneme ait belgelerin araştırmacıya açık olmaması nedeniyle Türk Diplomatik Arşivi’nin (TDA) belgelerinden çalışmanın ana ekseninde faydalanılamadı. Fakat “Soğuk Savaş’ın Başlangıcında Türk-İngiliz İlişkileri” başlıklı birinci bölümde TDA’da bulunan belgeler kullanıldı ve Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikasının şekillenişine dair bazı belgeler bu vesileyle literatüre kazandırılmış oldu. İngiliz ve Türk arşiv belgelerinin dışında ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan *Foreign Relations of the United States* başlıklı belge neşri serisinden faydalanıldı. Bunların dışında çevrimiçi erişime açık olan BM arşivinde yer alan belgeler de kullanıldı. Yararlanılan kaynaklar arasında, TBMM tutanakları, *Dışişleri Belleteni* ve kısmen *The Department of State Bulletin* gibi resmî yayınlar da bulunmaktadır. Arşiv belgeleri ve resmî yayınların dışında dönemin gazetelerinden de faydalanıldı.

Çalışmada tematik bir yapı kurma imkânı bulunsa da başlıklar arasındaki dağılımın dengeli olması ve tarihsel sürecin daha iyi okunabilmesi için, kronolojik temelli fakat tematik eğilimleri olan melez bir yapı kuruldu. Bunun sonucunda Giriş ve Sonuç bölümleri hariç olmak üzere toplam altı bölümden oluşan bir yapı ortaya çıktı. “Soğuk

⁹⁴ Cemal Yorgancıoğlu ve Şevki Kırarp, “Turco-British Relations, Cold War and Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954–1958)”, *Middle Eastern Studies* 55, sy. 6 (2019): 914–31.

⁹⁵ Robert Holland, “Playing the Turkish Card: British Policy and Cyprus in the 1950s”, *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 759–70.

Savaş'ın Başlangıcında Türk-İngiliz İlişkileri” başlıklı birinci bölümde, Türkiye ve İngiltere'nin Sovyet talep ve baskısı karşısında aldıkları pozisyon, Türk-İngiliz ortak çıkarlarının güvenliğinin sağlanması amacıyla yürütülen projeler ve bunun neticesinde Bağdat Paketi'nin ortaya çıkışı ve iki ülke ilişkilerinde Kıbrıs meselesinin ele alınış biçimi incelenecektir. Böylece bu bölüm sayesinde tezin amacı doğrultusunda erken detant dönemindeki Türk-İngiliz ilişkilerini Soğuk Savaş'ın ilk dönemiyle kıyaslamak için bir veriye sahip olunacaktır.

“Detant'ın İlk Etkileri” başlıklı ikinci bölümde, Başbakan İnönü'nün Londra ziyaretinde İngiliz mevkidaşı ile yaptığı görüşmelerde tarafların Kıbrıs konusundaki tutumlarına, CENTO'nun içerisinde bulunduğu problemler ve detant ikliminin bölgesel müttefikler üzerinde yarattığı rahatlatma neticesinde daha yumuşak bir ittifak arayışı içerisine girmeleri bağlamında RCD'nin kuruluşuna ve bu teşkilata Türkiye ve İngiltere'nin yaklaşımına, Acheson planına, Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Ekim 1964'te Sovyet Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyaretle sembolleşen Türkiye'nin eksten genişlemesi politikasının İngilizler tarafından nasıl değerlendirildiğine ve son olarak CENTO içerisinde ortaya çıkan revizyonist düşüncelere karşı Türk-İngiliz yaklaşımına değinilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümü “Kıbrıs'ta Türk Dışişlerinin Açmazı” başlığını taşımakta ve münhasıran Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde yaşanan süreçteki tavrına ve Türk-İngiliz yaklaşımına değinilecektir. Bu çerçevede bölüm içerisinde Galo Plaza Raporu, Londra'daki Türk-Yunan görüşmeleri ve toprak tazminatı meselesi, Mağusa olayları ve yaşanan sürecin neticesinde Türk dışişlerinin yaşadığı savrulma ve Türkiye'nin süreci dondurma önerisi ele alınacaktır.

Türkiye'nin eksten genişlemesi politikasında takip ettiği süreç ise “Çok Taraflı İlişkilerde Pozitif Politika Arayışları” başlıklı dördüncü bölümde incelenecektir. Bu başlık altında Türk-Sovyet ilişkilerinde yakalanan ivmenin sürdürülmesi ve bu politikanın kurumsallaşması, CENTO içerisinde pozitif bir havanın oluşması ve Kıbrıs meselesinde yeniden diyalog arayışına girilmesi gibi meseleler üzerinde durulacaktır.

Pozitif politika arayışlarının 1967 yılıyla hüsrarla neticelendiği süreç ise kendisine, “Krizlerin Yılı: 1967” başlığı altında yer bulacaktır. Böylece Kıbrıs krizine giden süreçte yaşanan ilk gelişmeler, CENTO'yu canlandırma çabalarının istenilen meyveleri

vermemesi, Demirel ve Kollias arasında yapılan görüşmelerin diplomatik bir facia niteliği taşıyarak sonuçsuz kalması ve bunun neticesinde Kıbrıs'ta tarihin en büyük krizlerinden birinin yaşanması bu bölümde incelenecek meseleler arasında yer almaktadır.

Çalışmanın son başlığı ise “CENTO ve Kıbrıs'ta İdareimaslahat Sürecine Geçiş” adını taşımaktadır. Bu bölümde, Türkiye ve İngiltere'nin Kıbrıs ve CENTO meselelerinde idareimaslahat yolunu makul bir yol olarak benimsemesini ortaya koymak amacıyla CENTO'daki belirsiz süreç, Kıbrıs'ta yaşanan kriz nedeniyle *Enosis* düşüncesinin sona ermesi ve bunun neticesinde toplumlar arası görüşmelerin başlaması gibi konulara değinilecektir.

Çalışmanın eklerinde, İngiliz dışişlerinin Türk yetkililere dair tuttuğu biyografik notlar (Türkçeye çevrilmiş olarak), bazı raporlar ve diplomatik belgelere (İngilizce asıllarıyla) yer verildi. Biyografik notlar seçilirken, kişinin Türk dış politikasında bir yer işgal edip etmediğine dikkat edildi. Bu nedenle, diğer siyasiler ya da önde gelen isimlerin biyografik notlarına yer verilmedi. Raporlar arasından ise, Türkiye'nin dönem içerisindeki genel eğilimini ortaya koyan raporlar seçildi. Bu raporlar genellikle oldukça uzun olduğundan, raporların çok az bir kısmı burada paylaşıldı. Öne çıkan diplomatik belgeler arasında ise Türkiye'nin dönem içerisindeki ilişkilerine dair sembolik önem taşıyan muhtıra ve mektuplara yer verildi.

Çalışmada yer isimleri Türkçe halleriyle kullanıldı: *Washington* yerine Vaşington, *New York* yerine Nev York gibi⁹⁶. İngiltere'deki *Secretary of State for Foreign Affairs* isimli makam, Türkiye'de Dışişleri Bakanı'na denk geldiği için “İngiliz Dışişleri Bakanı” olarak kullanıldı. Ayrıca metin içerisinde Türkçe akışa daha uygun olması bakımından Büyük Britanya, Birleşik Krallık gibi isimlendirmelerin yerine İngiltere ve İngiliz tabirleri tercih edildi. Metin içi alıntılarda aktarılan çeviriler yapılırken, Türkçeye en uyumlu biçimde çeviri yapılmasına dikkat edildi ve metnin orijinalindeki anlamın bozulmamasına gayret edildi. Fakat *to urge* fiili nedeniyle dikkat edilmesi gereken bir durum söz konusudur. *to urge* fiili çalışmada “uyarmak” olarak çevrilse de bu fiil İngilizcede, Türkçedeki “uyarmak” fiili gibi sert bir anlama sahip değil ve fiilin “ikna

⁹⁶ Esasında dünyadaki diğer yabancı şehirlerin isimleri Türkçeleştirilmiş halleriyle kullanılırken, *London* yerine Londra, *Lausanne* yerine Lozan gibi, Amerikan şehir isimlerinin kullanımında böyle bir durum vardır.

etmek”, “ısrar etmek”, “zorlamak”, “sıkıştırmak”, “üstelemek”⁹⁷ ve “tavsiye etmek” gibi anlamları var. Dolayısıyla metin içi alıntılarda taraflardan biri “uyarmak” fiilini kullandığında, bunun bir alt-üst ilişkisi varmış gibi değerlendirilmemesi gerekmektedir. Taraflar bu fiili sıklıkla birbirlerine karşı kullanmaktadır.

⁹⁷ “Urge”, Cambridge Dictionary, erişim tarihi 4 Nisan 2024, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/urge>.

I.

SOĞUK SAVAŞ'IN BAŞLANGICINDA TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

“Türk-İngiliz ittifakı bugünkü Türk dış siyasetinin temelini teşkil eden çok mühim siyasi bir varlıktır. Harp sonunun karışık dünya manzarası içinde bu ittifakın diğer bir vasfı da Orta Şark’ın sulh ve sükûnu için esaslı bir güvenlik kaynağı olmasıdır. Türk dış siyasetinin yine en kuvvetli bir temeli olan Birleşmiş Milletler teşkilatı içinde bu ittifakın yeri, teşkilatın gaye ve prensiplerine uyması bakımından, son derece önemli ve tamamen birinci plandadır.⁹⁸”

Türk dışişlerinde yapılan bir değerlendirme

“Ben genç iken birkaç zaman tayfalık ettim. ... Tanımadık bir limana dolaşıp girileceği veya ufku iyice ayırt edilmediği vakit kaptanın yaptığı ilk iş süratini kısmak veya gemiyi durdurmak idi. Onun gibi şu anda İngiltere devlet-i sefinesi de bir fırtına ortasında seyahat ediyor, seyrini ağırlaştırıyor; kendini kayalara çarpacak değildir. Limana varmak zamanının biraz gecikmekte olmasının mahzuruna hem İngilizler hem de aynı istikamette seyahat eden ve hatta içlerinden bazıları da seyahatin bedelini ödememiş bulunan yolcular tahammül etmelidirler.⁹⁹”

Ernest Bevin, Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı

“Soğuk Savaş” terimi ilk olarak Ekim 1945’te İngiliz edebiyatçı George Orwell tarafından Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki stratejik gerginliğin yarattığı iklimi tasvir ve tenkit amacıyla kullanılmıştı. Orwell’a göre bir tarafın diğerine galebe çalamaması, dünyanın nüfuz alanlarına bölünmesine neden olacaktı¹⁰⁰. Gerçekten de hem savaşın sonlarına doğru hem de savaşın akabinde müttefikler arasında yapılan görüşmeler, dünyanın demokratik idareler ile komünist idareler arasında nüfuz alanlarına bölüşüleceği izlenimini vermekteydi. Churchill ile Stalin arasında, ülkeler üzerindeki nüfuz

⁹⁸ Dışişleri Bakanlığı, “Türk-İngiliz Siyasî Münasebetleri”. 1 Ocak 1945. TDA, 534/37282-149609-1.

⁹⁹ Ruşen Eşref Üneydin’den (Türkiye Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 25 Ekim 1945. TDA, 534/37170-148366-44.

¹⁰⁰ George Orwell, “You and the Atomic Bomb”, *Tribune*, 19 Ekim 1945.’ten akt.: Odd Arne Westad, “The Cold War and the International History of the Twentieth Century”, *The Cambridge History of the Cold War: Origins*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 3; Tolgahan Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye’nin Batı’ya Yönelişi* (İstanbul: Yordam Kitap, 2020), 18.

oranlarını belirleyen meşhur “Yüzdeler Anlaşması”nda¹⁰¹ Türkiye, muhtemelen kendisini “işgalden kurtarmak için” gelen bir Sovyet ya da İngiliz ordusuna topraklarında ev sahipliği yapmadığı için mevzubahis edilmese de savaşın ardından her iki kutup arasındaki nüfuz mücadelesinin bir parçası oldu. Türkiye’nin tavrını belirleyecek birincil etken ise Sovyetlerin savaş sonunda Türkiye üzerinde tahakküm kurma amacıyla ileri sürecekleri taleplerdi.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı boyunca savaş dışı¹⁰² pozisyonunu koruyabilmiş olsa da savaşın sona ermesiyle söz konusu taleplere karşı diplomatik bir mücadele vermek zorunda kaldı. Bu mücadelenin odak noktası, savaşın galiplerinden olan ve Almanları Moskova önlerinden Berlin’e kadar süpürerek tüm bölgeyi nüfuzu altına alan Sovyetler Birliği idi. Türkiye savaş boyunca herhangi bir tarafın diğerine, özellikle Sovyetlerin Almanlara karşı mutlak bir zafer elde etmesini çıkarları açısından uygun bulmuyordu¹⁰³. Ancak Alman-Sovyet savaşı, Sovyetlerin ezici zaferiyle neticelenmişti ve bu zafere binaen Sovyetler Birliği’nin sadece Alman işgalinden kurtardığı bölgeler üzerinde değil, yakın coğrafyasında daha fazla nüfuz alanı elde etmeye çalışacağı gerçeği kısa süre içerisinde kendisini göstermişti¹⁰⁴.

Türkiye’nin Sovyetler Birliği karşısında destek arayacağı ilk ülke İngiltere idi. Ancak Türkiye ile İngiltere’nin ilişkileri, Türkiye’nin savaş boyunca takip ettiği politikalar

¹⁰¹ Yüzdeler Anlaşması, 9 Ekim 1944 akşamı Kremlin’de Stalin ile Churchill arasında yapıldı. Anlaşmaya göre; Romanya üzerinde Rus nüfuzu %90, diğerlerinin %10, Yunanistan üzerinde Anglo-Amerikan nüfuzu %90, Rus nüfuzu %10, Yugoslavya üzerinde %50-%50, Macaristan üzerinde %50-%50, Bulgaristan üzerinde %75 Rus nüfuzu, %25 diğerlerinin nüfuzu olacaktı. Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Albert Resis, “The Churchill-Stalin Secret ‘Percentages’ Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944”, *The American Historical Review* 83, sy. 2 (1978): 368–87.

¹⁰² Bu tabir, “tarafsızlık” tanımını kullanmaktan kaçınmak amacıyla, İngilizcedeki *non-belligerent* tanımına karşılık olarak kullanılmıştır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı’nda savaş dışı kalsa da 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak antlaşması ile siyaseten taraftı. Dolayısıyla Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndaki pozisyonunu “tarafsızlık” yerine “savaş dışılık” veya “savaş dışı müttefiklik” olarak nitelendirmek daha isabetli olacaktır. Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’nda izlediği dış politikayla ilgili bkz.: Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014); Nezihe Selcen Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Diplomasisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021).

¹⁰³ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 38.

¹⁰⁴ Sovyetler Birliği’nin nüfuz politikasının Soğuk Savaş’ın oluşumundaki tesirine ve Marksist-Komünist ideolojinin bu politikadaki yerine dair değerlendirmeler için bkz.: Vladislav Zubok ve Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin’s Cold War: From Stalin to Krushchev* (Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 9–109; Geoffrey Roberts, “Ideology, Calculation, and Improvisation: Spheres of Influence and Soviet Foreign Policy 1939-1945”, *Review of International Studies* 25, sy. 4 (1999): 655–73.

nedeniyle ciddi anlamda yıpranmış, hatta Şubat 1944'te Türkiye'deki İngiliz askerî misyonunun geri çağrılmasıyla ilişkiler en alt seviyeye indirilmişti¹⁰⁵. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı "kırgın" tavrına rağmen Türkiye ile İngiltere arasında 1939 yılında imzalanan ittifak antlaşması halen geçerliliğini koruyordu ve bu ittifakın Türk dışışleri nezdinde oldukça kıymetli bir yeri vardı.

Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın başında Sovyetler Birliği baskısı altında kalması Türk-İngiliz ilişkilerinin birincil meselesiydi. Bunun dışında yine bu meseleye paralel olarak, ilerleyen yıllarda Türk-İngiliz ortak çıkarlarının güvenliği ve Kıbrıs meselesi Türk-İngiliz ilişkilerini şekillendiren diğer önemli meseleler oldu. Bu doğrultuda bu bölümde Rus talepleri karşısında Türk-İngiliz politikaları, Türkiye'nin ve İngiltere'nin ortak stratejik çıkarlarının temini ve Kıbrıs meselesinde yaşanan gelişmeler ele alınacaktır. Bu sayede genel olarak Soğuk Savaş döneminde Türk-İngiliz ilişkilerini şekillendiren temel dinamiklerin ortaya konması hedeflenmektedir.

1.1. Sovyet Talepleri Karşısında Türkiye ve İngiltere

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası kaderini belirleyen ilk önemli gelişme, 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı oldu. Konferansta Türkiye özelindeki temel gündem maddesi Boğazlar rejimiydi. Toplantılarda uzun uzadıya bu meselenin ele alınmasından sonra taraflar, Boğazlar rejiminin günün şartlarına uyacak şekilde düzenlenmesi için uzlaşmaya vardı. Fakat bu uzlaş, ortaya konacak yeni rejimin hangi hususları içereceğine dair herhangi bir kanaat ortaya koymamıştı. Bilinen tek husus Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'in güvenliğiyle ilgili hassasiyetinin, İngiltere ve ABD'nin de Boğazların uluslararası geçişe daima açık tutulması yönündeki klasik politikasının devam ettiğiydi¹⁰⁶. Stalin Boğazlarla ilgili mevcut durumu "Türkiye'nin elinin Rusya'nın

¹⁰⁵ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 37.

¹⁰⁶ İngiltere Dışışleri Bakanlığı, "Bosphorus and the Dardanelles". 6 Ocak 1947. R 17969/6/44, TNA, FO 424/287. Athanassopoulou'ya göre Churchill Ekim 1944'teki Moskova görüşmelerinde Stalin'in Boğazlar rejiminin revize edilmesi fikrini sıcak karşılamıştı ancak Anthony Eden ve İngiliz dışışleri Sovyetlerin serbest bir şekilde boğazlardan geçmesi fikrinin uzun vadede İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına zarar vereceği öngörüsünde bulunuyordu. Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 39. Yalta Konferansı'nda Boğazlar meselesinin ele alınışıyla ilgili ayrıca bkz.: Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013), 117-18.

boğazında olduğu bir durum” olarak nitelendirmekteydi¹⁰⁷.

Yalta Konferansı’nda varılan uzlaşının hemen ardından Sovyet Dışışleri Bakanı Molotov, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’le bir araya gelerek kendisine, kısa süre içerisinde Montrö Sözleşmesi’ni revize etmek üzere Türk hükûmeti ile görüşmek istediklerini söyledi. Sarper Montrö’nün uluslararası bir mesele olduğunu söylemekle yetinse de¹⁰⁸ henüz Sovyetlerin ne denli talepkâr bir tutum içerisine gireceklerinin farkında değildi. Ancak Sovyet radyosunda ve basınında, Türkiye’nin savaş sırasında Almanlarla iş birliği içerisinde olduğuna dair suçlamalarda bulunan yayınlar, sinir harbinin çoktan başladığını gösteriyordu¹⁰⁹.

Sarper halihazırda Sovyetlerin Boğazlara dair düşünceleriyle ilgili istişare etmek üzere 25 Mart’ta Ankara’ya gitmeyi planlıyordu. Bu nedenle yola çıkmadan önce 19 Mart’ta Molotov’un özel kaleminden, Ankara’ya dönmeden evvel sadece vedalaşmak amacıyla bakanla görüşmek istediğini ve özel bir durum olmadığını belirterek, randevu talebinde bulundu. Sarper’in randevu talebi aynı gün kabul edildi ve Molotov tarafından saat üçte ağırlandı¹¹⁰. Görüşmede Sarper, Molotov’a Ankara’ya gideceğini söyleyerek, seyahat zamanı ve süresiyle ilgili bilgiler verdi. Bunun üzerine Molotov, “Sizinle bir mesele hakkında esasen görüşmek istiyordum, fakat bu görüşmeyi biraz daha geç yapma tasavvurunda idim. Bu seyahatiniz dolayısıyla bunu tacilde fayda gördüm.

¹⁰⁷ Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1973), 300; Harry N. Howard, ed., *Turkey, the Straits, and U.S. Policy* (London: The Johns Hopkins University Press, 1974), 214; Bruce R. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece* (Princeton: Princeton University Press, 1994), 219; Nicholas Tamkin, *Britain, Turkey, and the Soviet Union, 1940-45: Strategy, Diplomacy and Intelligence in the Eastern Mediterranean* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009), 171; Murat Ülgül, “The Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960)” (Yüksek Lisans Tezi, Florida State University, 2010), 31–32.

¹⁰⁸ Herbert A. Fine vd., ed., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, c. VIII (Washington: United States Government Printing Office, 1969), 1219; Ülgül, “The Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960)”, 33. İşçi’nin tespitine göre Sarper fesih notasını teslim almadan bir hafta önce Sovyetlerin niyetini anlamaya çalışmak için Molotov’la görüşmüştü. Onur İşçi, *Turkey and the Soviet Union During World War II: Diplomacy, Discord and International Relations* (London: I.B. Tauris, 2020), 169.

¹⁰⁹ Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 53; Cihat Göktepe ve Süleyman Seydi, “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, *Bilgi*, sy. 172 (2015): 200; İşçi, *Turkey and the Soviet Union During World War II: Diplomacy, Discord and International Relations*, 169.

¹¹⁰ Selim Sarper’den (Türkiye Moskova Büyükelçiliği) Dışışleri Bakanlığına. 20 March 1945. TDA, 571/34993-138023-1; Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1221–22; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946* (Ankara: Dışışleri Bakanlığı, 1973), 250; Onur İşçi, “Turkey at a Crossroads: The Soviet Threat and Postwar Realignment, 1945–1946”, *Diplomatic History* 47, sy. 4 (2023): 621.

Sovyet hükûmeti namına şu tebliği yapıyorum” dedi ve Sarper’e, 17 Aralık 1925’te imzalanan Türk-Sovyet Antlaşmasını feshetmek istediklerini bildiren notayı verdi¹¹¹:

“17 Aralık 1925 senesinde akdedilen Türk-Sovyet Dostluk ve Bitaraflık Muahedesinin meriyet müddetinin hitamının yaklaşması münasebetiyle Sovyet Hükûmeti Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine aşağıdaki hususâtı beyanla şeref kesbeyler. Sovyet Hükûmeti, Sovyet İttihadı ile Türkiye arasındaki dostane münasebetlerin idamesi işinde 17 Aralık 1925 senesinde akdedilen Türk-Sovyet muahedesinin kıymetini takdir etmekle beraber, bahusus İkinci Dünya Harbi esnasında vukua gelen derin değişiklikler münasebetiyle işbu muahedenin artık yeni şartlara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirilmeye muhtaç olduğu lüzumunu müşahade etmektedir.

Yukarıdaki maruzata binaen Sovyet Hükûmeti, mezkûr muahedenin ve merbutlarının feshi şeklini tespit eden 7 Kasım 1935 protokolü ahkâmı mucibince işbu muahedeyi feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine beyan eyler.”¹¹²

Molotov’un anlattığına göre notanın daha sonraki günlerde verilmesi planlıyordu ancak Sarper’in gidişi göz önünde bulundurularak, hükûmetiyle bu konuyu görüşebilmesi için o anda verilmişti¹¹³. Molotov ayrıca, eğer Türkiye değişen koşulları dikkate alarak yeni bir antlaşma yapmak isterse, Sovyet hükûmetinin buna hazır olduğunu da ifade etti¹¹⁴. Sarper notayı kabul ettikten sonra Molotov’a nasıl bir değişiklikten bahsettiklerini sordu. Molotov yanıt olarak, henüz bu konuda bir şey diyemeyeceğini, ancak yirmi yıl önce imzalanan bu antlaşmanın günün şartlarını karşılayamayacağını

¹¹¹ Selim Sarper’den (Türkiye Moskova Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 20 Mart 1945. TDA, 571/34993-138023-1; Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1221–22; Erel Tellal, “SSCB’nin Türkiye’den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası Bir Değerlendirme”, *Prof. Dr. Cevat Geray’a Armağan* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2001), 747; Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, çev. Ali Asker (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008), 133; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 276–77; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 119; İşçi, *Turkey and the Soviet Union During World War II: Diplomacy, Discord and International Relations*, 169; Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Diplomasisi*, 284.

¹¹² Selim Sarper’den (Türkiye Moskova Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 20 Mart 1945. TDA, 571/34993-138023-1; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 251.

¹¹³ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1221–22. İngiliz dışişleri Molotov’un bahanesini “tuhaf” olarak nitelendirmekteydi. Bkz. Ibid., VIII:1224.

¹¹⁴ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1223; Bilgin ve Morewood, “Turkey’s Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 32.

söylemekle yetindi¹¹⁵. Sarper sadece kısa bir veda görüşmesi yapmak için girdiği kapıdan, Türkiye'nin savaş sonrası politikalarını şekillendirecek tarihi bir nota ile çıkıyordu¹¹⁶.

Sovyetler Birliği'nin tutumu karşısında Türkiye'nin, 1939 antlaşmasıyla halihazırdaki müttefiki olan İngiltere'nin desteğini alması gerektiği gayet açıktı ve Türk Dışışleri derhal bu yönde harekete geçti ve Dışışleri Bakanı Hasan Saka 22 Mart'ta İngiltere Büyükelçisi ile bir araya gelerek, Sovyet notasına cevap vermeden önce İngiliz hükûmetinin tavsiyelerini öğrenmek istedi¹¹⁷. Fakat İngilizler, Sovyetlerin girişimini ciddiyetle ele alsa da “alarm durumuna” geçmedi ve Türklere, Boğazlar meselesinin sadece Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki bir mesele değil, çok taraflı bir mesele olduğunun Sovyet hükûmetine hatırlatılmasını tavsiye ettiler¹¹⁸. İngilizlere göre “hadiselerin inkişafına bakılması” gerekiyordu¹¹⁹ ve İngilizler bu süreçte Türklere yardımcı olacaktı¹²⁰. İngilizlerin önerdiği bu itidalli yaklaşım, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nde vereceği resmî cevapta kendisini gösterdi ve Türk tarafı 4 Nisan'da gönderdiği nota ile, iki ülke arasında yeni bir antlaşma imzalanması teklifini kabul ettiğini ve

¹¹⁵ Selim Sarper'den (Türkiye Moskova Büyükelçiliği) Dışışleri Bakanlığına. 20 March 1945. TDA, 571/34993-138023-1; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 251. Amerikan belgelerinde Molotov'un yanıt olarak, şimdilik görüş belirtmek istemediği, ancak Türk hükûmetinin bu konuda ne düşündüğünü öğrenmekten memnun olacağını söylediği belirtilmektedir. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1222.

¹¹⁶ Sarper'e göre Sovyetlerin bu hamlesi sürpriz değildi ve daha önce bizzat kendisi bu doğrultudaki görüşünü dışışlerine bildirmişti. Sovyetler, feshedilen antlaşmanın yerine tarafsızlık ya da bir ittifak antlaşması teklif edebilirdi. Ancak bu yoldaki asıl gayeleri Boğazlar meselesinde çıkarlarına uygun bir değişikliğe gitmek olacaktı. Sarper, Türkleri Boğazlar konusunda ikna etmek için Sovyetlerin antlaşma meselesini “bir tazyik vasıtası olarak” kullanmaya çalışacakları kanaatindeydi. Selim Sarper'den (Türkiye Moskova Büyükelçiliği) Dışışleri Bakanlığına. 20 March 1945. TDA, 571/34993-138023-1. Sovyet notasıyla ilgili basında yer alan değerlendirmeler için bkz.: Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*, 306–8.

¹¹⁷ Bilgin ve Morewood, “Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 32–33.

¹¹⁸ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1224–29; Bilgin ve Morewood, “Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 33; Ülgül, “The Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960)”, 33. Amerikalılar, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki baskısı konusunda İngilizlere kıyasla daha temkinli görünüyor ve İngilizlerin konuya daha fazla dikkatini çekmek için girişimde bulunulması gerektiğini düşünüyordu. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1229–30.

¹¹⁹ Açıkalın ve Ünaydın'dan (Türkiye Londra Büyükelçiliği) Dışışleri Bakanlığına. 30 Mart 1945, TDA, 571/35231-138611-7; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 254; Şaban Halis Çalış, *Turkey's Cold War* (London and New York: I. B. Tauris, 2017), 61.

¹²⁰ *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 254.

yapılacak teklifleri değerlendireceğini bildirdi¹²¹.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne cevabını iletmediği sırada İngiliz genelkurmayı da Boğazlar meselesiyle ilgili bazı değerlendirmeler yapıyordu. Hazırlanan bir raporun sonucuna göre Montrö Sözleşmesi'nin revize edilmesi İngiliz çıkarlarının aleyhine olmakla beraber, Rusların boğazlardan serbest bir şekilde geçme hakkına sahip olmayı talep etmesi gayet makuldü. Dolayısıyla bu konuda Sovyetlerin taleplerine karşı çıkmak iki ülke arasındaki ilişkilere zarar verebilir ve özellikle Güneydoğu Avrupa üzerindeki Sovyet baskısının artmasına neden olabilirdi. Neticede Sovyetlerin serbest geçiş hakkıyla ilgili taleplerini desteklemek, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin sıhhati için takip edilmesi gereken yoldu¹²².

Sovyetlerin, Türkiye'nin Nisan ayındaki notasına cevabı 7 Haziran'da Molotov ile Sarper arasında yapılan görüşmede ortaya çıktı. İkili arasındaki görüşmeye dair 12 Haziran'da Ankara'ya ulaşan bilgide¹²³ Sovyetlerle antlaşma yapmanın Türklere olan maliyeti yazıyordu. Molotov, Sarper ile yaptığı görüşmede, 1921 Antlaşması'nın, Kars ve Ardahan tekrar kendilerine bağlanacak şekilde revize edilmesini ve Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesini istemişti. Molotov, Sovyetlerin 1921 Antlaşmasını baskı altında imzaladığını da ileri sürmekteydi. Sarper ise yanıt olarak, 1921 Antlaşması'nın tarafların özgür iradeleriyle imzalandığını, bu antlaşmanın o zamana kadar hiç

¹²¹ Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra, Paris, Atina, Vaşington, Moskova Büyük Elçiliklerine ve Sofya, Stockholm Elçiliklerine. 5 Nisan 1945. TDA, 571 / 68095-298075-34; Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1231; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 254; Howard, *Turkey, the Straits, and U.S. Policy*, 217; Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*, 256; İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)* (İstanbul: İsis, 1997), 5; Tellal, "SSCB'nin Türkiye'den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası Bir Değerlendirme", 747-48; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 134; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 124. Aynı günlerde Sovyetlerin Bulgaristan'da Türkiye'ye karşı askerî yığınak yaptığı haberleri yayılmaktaydı. Fakat İngilizler bu haberlerin gerçeği yansıtmadığı, Sovyetlerin bu haberleri Türkiye üzerinde baskı oluşturmak için bilinçli olarak çıkardıkları kanaatindeydi. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1231. İngiliz genelkurmayı tarafından hazırlanan bir raporda da Stalin'in Romanya askerî delegasyonuna Romanya ve Bulgaristan'daki askerî yığının Türkiye'nin Sovyet isteklerini kabul etmesi amacıyla kullanılacağını söylediğine dikkat çekmekteydi. Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 34.

¹²² Bilgin and Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 33.

¹²³ Söz konusu gelişmeyi Amerikan Büyükelçisi Wilson ile paylaşan Şükrü Saraçoğlu, Sovyetlerin artık daha net bir tavır içerisine girdiklerini ve "kötü kokular aldığını" söylemekteydi. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1234; Ali Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992), 271; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 154.

sorgulanmadığını ve Montrö Sözleşmesi'nin revizyonunun çok taraflı bir mesele olduğunu söylemişti¹²⁴. Molotov, Sarper'in yanıtına aldırış etmeden ısrarlı talebini sürdürmüş ve devamında, "Türk-Sovyet antlaşmasında Sovyetler Birliği'nin, ayrıca Ermenistan ve Gürcistan'ın çıkarları aleyhinde neticelendirilmiş sorunun toprakla ilgili boyutunun çözüme kavuşturulması, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında uzun yıllar boyunca dostluk ilişkilerinin güçlenmesi açısından çok faydalı olacaktır" demişti. Sarper'e göre bu talepler kabul edilebilir değildi¹²⁵. Görüşmenin ardından Ankara'dan gönderilen yazıda da bu taleplerin kabul edilemez olduğu net bir biçimde belirtilmekteydi. Ayrıca Sarper'e, taleplerde ısrar edilmesi durumunda karşılaşılabilecek "vahim neticelere" karşı İngilizlerle şimdiden temasa geçildiği bildirilmekteydi¹²⁶.

İngiliz büyükelçi Peterson'a göre Sovyetlerin bu talepleri Ankara'da çok derin bir

¹²⁴ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1234–35; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 265; Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*, 258; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 33–34; Süleyman Seydi, "Making a Cold War in the Near East: Turkey and the Origins of the Cold War, 1945–1947", *Diplomacy & Statecraft* 17, sy. 1 (2006): 117–18; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 150–51; Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, 37; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 163. Ayrıca bkz.: İşçi, "Turkey at a Crossroads: The Soviet Threat and Postwar Realignment, 1945–1946", 622–32.

Molotov daha sonraki yıllarda, Boğazlarla ilgili tutumlarının çok yanlış olduğunu itiraf edecekti: "Savaşın bitiminde Türklerden Çanakkale'nin kontrolüne ortak olmayı talep ettik. Buna yanaşmadılar, müttefiklerimiz de desteklemedi. Bu bizim hatamızdı. ... Donanmalarımız oraya vardığında İngilizler çoktan orada gardlarını almış durumdaydılar. ... Boğazların denetimini Türkiye'yle ortaklaşa yapmamız gerektiğini ileri sürmüştüm. Bu fikir aslında çok iyi bir fikir değildi ama görevi yerine getirmem gerekiyordu. ... Bu, zamansız ve gerçekleşmesi imkansız bir öneriydi. Stalin'in büyük bir politikacı olduğuna inanıyorum fakat o da bazı hatalar yaptı. ... Hayatının son yıllarında Stalin'de kendini beğenmişlik gibi bir özellik gelişmişti; şöyle ki dış politikada ben Milyukov'un talep ettiği şeyi istemek zorunda kaldım: Çanakkale! 'Bastır' diyordu Stalin, 'Ortak egemenlik rejimi öner!' 'Razı olmazlar', diyordum ben. 'Sen yine de iste!' diyordu." Feliks Çuyev, *Molotov Anlatıyor: Stalin'in Sağ Kolu ile Yapılan 140 Görüşme*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu ve Suna Kabasakal (İstanbul: Yordam Kitap, 2010), 116–17.

¹²⁵ Görüşmenin devamında Molotov'un tavrı daha da sertleşecekti. Toprak meselesiyle ilgili en son sarfettiği cümleler şu şekildeydi: "Büyükelçi[,] Lenin'e istinat ediyor. Polonya ve Türkiye ile anlaşmaları da Lenin imzalamıştır. Büyükelçi kendileri de itiraf ettiler ki, Polonya ile sınır adaletsiz idi. Sovyet yönetiminin Lenin'e olan saygısı büyükelçiye bellidir. 1921 yılında Türk-Sovyet sınırının Sovyetler Birliği'nin çıkarlarının ihlaliyle çizildiğini herkes biliyor. Eğer büyükelçi bu konuyu müzakere etmeye gerek duymuyorsa, o zaman ittifak anlaşması konusunu ele almaya gerek yok ve başka konuları görüşelim." Sarper ve Molotov arasındaki 7 ve 18 Haziran görüşmelerinin detayları için bkz.: *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 264–68, 272–73; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 150–54, 157–62; İşçi, *Turkey and the Soviet Union During World War II: Diplomacy, Discord and International Relations*, 170–72.

¹²⁶ *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 268.

endişeye sebep olmuştu¹²⁷. Fakat İngilizler, bu endişeye rağmen Türklerin egemenliklerini korumak için ellerinden geleni yapmaktan geri durmayacaklarını da dile getirmekteydi¹²⁸.

İngilizler ilk başlarda Türklere itidalli bir tavır takınmalarını telkin etseler de İngiliz Dışişleri Sovyetlerin argümanlarından rahatsızdı. İngilizlere göre Sovyetlerin 1921 antlaşmasını baskı altında imzaladıklarını öne sürmeleri mantıksızdı. Sovyetlerin Kars ve Ardahan'a yönelik talepleri ve Boğazlarda üs kurmak istemesi hem uluslararası uyuma hem de müttefikler arasında Yalta'da varılan uzlaşuya uygun değildi¹²⁹. Sovyet

¹²⁷ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1234–35; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 155; Tamkin, *Britain, Turkey, and the Soviet Union, 1940-45: Strategy, Diplomacy and Intelligence in the Eastern Mediterranean*, 177–78. Sovyet dışişleri uzmanları tarafından hazırlanan 11 Mart 1945 tarihli raporda Türk-Sovyet antlaşmasının feshedilmesinin Boğazlar meselesinin çözümünü zorlaştıracığına dikkat çekilmekteydi. Ancak Sovyet yönetiminin tutumu görüldüğü üzere dışişlerinden farklıydı. Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 149–50. Selim Sarper ilk başlarda Sovyetlerin esasında Kars ve Ardahan üzerinde ciddi bir talepleri olmadığını fakat Montrö Sözleşmesi'nin değişmesi için baskı uygulayacaklarını düşünüyordu. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1233; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 267; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 133; Tamkin, *Britain, Turkey, and the Soviet Union, 1940-45: Strategy, Diplomacy and Intelligence in the Eastern Mediterranean*, 176; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 126; Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi*, 290. Ancak Sovyetlerin bu taleplerinin bir baskı unsuru olmaktan ziyade bir arzuyu yansıttığı kısa süre içerisinde kendisini gösterecekti. Nitekim Sovyet büyükelçi Vinogradov'un Yunan büyükelçi ile yaptığı sohbet bu duruma işaret etmekteydi:

“Pazar sabahı Yunan Büyükelçisi beni evde hususi surette hasbihal etmek için ziyarete geldi. Sovyet Büyükelçisi ile Fransız Büyükelçiliğinde bir yemekte baş başa uzun görüşmüş, Vinogradov evvela Yunan siyasetini tenkit ettikten sonra sözü Türkiye'ye intikal ettirmiş. “Türkler bizimle harp mi edecekler?” diye sormuş.

Yunan sefiri: İyi anlayamadım, bizim telakkilerimize göre biriyle harp etmek ona harp açmakla başlar, halbuki Türkiye'de böyle bir istidat görmüyorum. Türkiye harbi ancak kendisine dokunulursa edeceğini zannediyorum, demiş.

Sovyet Büyükelçisi “böyle küçük bir iş halledilmelidir” demiş.

Yunan Büyükelçisi “Küçük iş dediğiniz nedir?” diye sormuş.

[Sovyet Büyükelçisi:] “Canım şu Kars, Ardahan meselesi” demiş.

Yunan Büyükelçisi: “Bir memleketin bütünlüğüne el atmak küçük bir mesele midir? Eğer bunu kastediyorsanız zannederim ki Türkiye kendisini müdafaa eder” diye mukabele etmiş.

Sovyet Büyükelçisi: “Küçük mesele üç müttefik arasında halledilecek olursa Türkiye yine harp eder mi?” diye sormuş.

Yunan Büyükelçisi: “Türkiye memaliki meşguleden midir ki üç müttefik onun hakkında bir müşterek karar alabilsinler” diye mukabele etmiş.

Sovyet Büyükelçisi, meselenin küçük olduğunu, üç müttefik devletin kararıyla halledilebileceğini telkin etmek istemiş. Yunan Büyükelçisi Boğazlar işini kurcalamış fakat Sovyet Büyükelçisi cevap vermemiş.

Sovyet Büyükelçisi küçük Kars ve Ardahan meselesinin tehhüre tahammülü olmadığını, çabucak halledilmesi gereken işlerden olduğunu tekrar tekrar söylemiş.” Hariciye Vekaleti, “Umumî Kâtibin Yapıtığı Mülakât Proseverbali”. 5 Ağustos 1945. TDA, 571/35230-138597-3.

¹²⁸ Çalış, *Turkey's Cold War*, 61.

¹²⁹ A. Eden'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) İngiltere Başbakanı'na. 16 Ocak 1945. P. M. 45/271, TUR/45/11. TNA, FO 954/28B/492; Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 26; Tellal, “SSCB'nin Türkiye'den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası Bir Değerlendirme”, 748, 3 numaralı dipnot.

taleplerini sadece Türkiye'ye yönelik değil, İngiltere'nin bölgedeki üstünlüğüne yönelik talepler olarak görme eğilimine sahip olan İngilizler¹³⁰ ayrıca, Amerikalılara süreç müdahil olmaları gerektiği uyarısında bulunarak¹³¹, Molotov'un hamlesinin kendilerini hayrete düşürdüğünü net bir şekilde söylemelerini tavsiye ediyordu. Çünkü Stalin Yalta'da gayet net ifadelerle, yapılacak düzenlemelerin Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü bozacak nitelikte olmayacağını söylemişti. Fakat Molotov'un ilettiği talepler, verilen bu güvenceyi boşa çıkaracak nitelikteydi. Ayrıca Boğazlar meselesini Sovyetlerin sadece Türklerle müzakere etmek istemesi de İngilizleri hayrete düşürmüştü. Halbuki Yalta'da Sovyetler, kendilerine ve Amerikalılara bir öneri sunma konusunda söz vermişti. İngilizler Amerikalıların, tavsiye ettikleri doğrultuda hareket etmelerini bekliyordu. Aksi halde pozisyonları zayıflayacaktı. Amerikalılar alınacak tavır konusunda kendileriyle birlikte hareket etmeyecek olsalar dahi İngilizler, Türkiye ile olan ittifakları ve Akdeniz'deki çıkarları dolayısıyla süreçle ilgili rahatsızlıklarını yukarıda zikredilen doğrultuda Sovyet hükûmetine ileteceklerdi¹³².

Türk Dışişlerinin İngilizlerden beklentisi de bu yöneydi¹³³ ve İngilizlerin gerekirse tek başlarına Sovyet taleplerine karşı koyma kararlılığı Türkleri ziyadesiyle memnun ediyordu¹³⁴. İngilizlerin bu güçlü desteği neticesinde 22 Haziran'da Sovyetlerin talepleri Türk hükûmeti tarafından tamamen reddedildi¹³⁵ ve Türk Dışişleri, Sovyet politikasının akıbeti için Potsdam Konferansı'nın sonuçlarını beklemeye başladı.

Konferanstan önce İngilizler, Sovyet taleplerine karşı birlikte hareket etmek için 18 Haziran'da Amerikalılara başvurdu¹³⁶. Ancak Amerikalılar, evvela Türklerle Sovyetler arasında dostane bir zeminde müzakere süreci yürütülmesi gerektiği düşüncesiyle bu tür bir adıma karşı çıktıkları yanıtını verdi. Bunun üzerine İngiliz dışişleri,

¹³⁰ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 40-41.

¹³¹ Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*, 316.

¹³² İngiltere Dışişleri Bakanlığında İngiltere Vashington Büyükelçiliğine. 16 Ocak 1945. R 10224/4476/G. TNA, FO 954/28B/492; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 34; Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 56.

¹³³ İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere Moskova Büyükelçiliğine. 4 Temmuz 1945. P.M. 45/311, TUR/45/12. TNA, FO 954/28B/498.

¹³⁴ Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 34.

¹³⁵ Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 167.

¹³⁶ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 169.

tasarladıkları doğrultuda hareket ederek Sovyetlere, Boğazlar ve diğer talepleriyle ilgili girişimlerinin sadece Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki bir mesele olmadığı ihtarında bulundu¹³⁷. Eden da Türk büyükelçisine, Türk-Sovyet meselesinin Potsdam Konferansı'nda ele alınacağını¹³⁸ ancak Türkiye'nin hiçbir şekilde bir oldu bitti ile karşı karşıya kalmayacağını söyleyerek her zaman Türkiye'nin çıkarlarını aklında tutacağı sözünü verdi¹³⁹.

17 Temmuz – 2 Ağustos tarihleri arasında Potsdam'da Churchill, Stalin ve Truman arasında gerçekleşen görüşmelerde ele alınan birçok meseleden biri olan Boğazlar meselesi hakkında, Yalta'da alınan karar yeniden kabul edilerek, Montrö Sözleşmesi'nin o günkü koşulları karşılayabilmesi için yenilenmesi gerektiği ve meselenin üç hükûmet ile Türk hükûmeti arasında doğrudan yapılacak görüşmelerle ele alınması konusunda taraflar mutabakata vardı¹⁴⁰. Stalin görüşmelerde sıklıkla, Montrö'nün Boğazlar üzerinde Sovyetler Birliği'ne ve Japonya'ya eşit derecede söz hakkı tanınmasını eleştirmekte ve rejimin değişen koşulları yansıtmadığını ileri sürerek, Boğazları korumak için üsler kurulması gerektiğini dile getirmekteydi¹⁴¹. Churchill söz konusu görüşmede, Türkiye üzerindeki baskıdan söz açarak Sovyetlerin görüşlerini ayrıntılandırmalarını istemiş, bunun üzerine Molotov olayları kendi zaviyesinden anlattıktan sonra orada hazır bulunanlara Sovyetlerin talep ettiği toprakları göstermiş ve Boğazların Sovyetler Birliği ile Türkiye tarafından ortaklaşa savunulması gerektiği görüşünü yinelemiştir. Churchill ise Sovyetlerin boğazlara yönelik taleplerinin Türkler tarafından kabul edilmeyeceğini düşünüyordu¹⁴². Potsdam'da Stalin'in bizzat gündeme getirdiği

¹³⁷ *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 277; A. L. MacFie, "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", *Middle Eastern Studies* 23, sy. 1 (1987): 76; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 35.

¹³⁸ Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 176.

¹³⁹ MacFie, "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", 76; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 35.

¹⁴⁰ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1236-37; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 298. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 183-89. Potsdam Konferansı'nda Türkiye meselesinin ele alınmasıyla ilgili ayrıca bkz.: Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*, 114-19.

¹⁴¹ Yılmaz, "The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945-1952)", 716.

¹⁴² MacFie, "The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position", 78; Harry S. Truman, *Memoirs By Harry S. Truman: 1945 Year of Decisions* (New York: Konecky & Konecky, 1995), 375-77; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 292. Sovyetler, toprak talepleri ve Boğazların ortak

bir diğerkonu da Kars ve Ardahan meselesiydi. Stalin, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Kars’ın Ermenilere, Ardahan’ın da Gürcülere ait olduğunu hatırlatarak, Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile dostane ilişkiler kurmak istediğini ve eğer Türkiye de kendileriyle bir antlaşma imzalamak istiyorlarsa bu toprakların iade edilmesi gerektiğini söylemişti. İade yoksa antlaşma da yoktu¹⁴³.

Konferansın devam ettiği sırada 26 Temmuz günü İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi, Başbakan Saraçoğlu’na, Türkiye’nin Sovyet taleplerine karşı sıkı durmasını ve Boğazlar meselesinin uluslararası bir mesele olduğu görüşünü korumaya devam etmesini tavsiye etti¹⁴⁴. İngilizlerden gelen bu güvence, Türkiye’nin Boğazların uluslararası hale getirilmesi fikrine güven içerisinde yaklaşmasını sağladı ve Türk dışışleri Potsdam Konferansı’nın ardından 17 Ağustos’ta İngiliz büyükelçiliğine bir nota verdi. Notada, Boğazlardaki egemenlik haklarının korunması ve Boğazların güvenliğinin azaltılmaması şartıyla, Boğazların uluslararası hale getirilmesi prensip olarak kabul ediliyordu¹⁴⁵.

savunulmasıyla ilgili argümanlarını Potsdam Konferansı’ndaki diğerkonferanslarda da ileri sürmeye devam etti. Görüşmelerin ayrıntıları için bkz.: MacFie, “The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position”, 78–80; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 171–73, 176–77. Konferans öncesinde Türkiye ile ilgili meseleler hakkında İngiliz delegasyonu bir strateji belirlemişti. Buna göre görüşmelere Sovyetlerin niyetleri sorgulanarak başlanacak, Kars ve Ardahan meselesinde Amerikalılar cesaretlendirilecek ve üs meselesinde daha güçlü bir tavır takınılarak bu fikre karşı çıkılacaktı. Montrö meselesinin de sadece Türklerin ve Sovyetlerin kararına bırakılamayacağı görüşü net bir şekilde ifade edilecekti. Bunların dışında Sovyetlerin basın-yayın faaliyetleriyle Türkiye üzerinde kurmaya çalıştıkları baskıdan duyulan rahatsızlık da iletilecekti. MacFie, “The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position”, 76. Ayrıca bkz.: Tamkin, *Britain, Turkey, and the Soviet Union, 1940-45: Strategy, Diplomacy and Intelligence in the Eastern Mediterranean*, 180. Potsdam’da Türkiye meselesinin ele alınmasıyla ilgili ayrıca bkz.: Howard, *Turkey, the Straits, and U.S. Policy*, 225–30.

¹⁴³ Bilgin ve Morewood, “Turkey’s Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 36; İşçi, “Turkey at a Crossroads: The Soviet Threat and Postwar Realignment, 1945-1946”, 637–38. Stalin’in Türkiye’ye karşı demografi temelli saldırgan tutumu daha eski tarihlere dayanmaktaydı. Bulgaristan Eski Başbakanı Dimitrov’un hatıratında anlattığına göre Stalin Kasım 1940’ta kendisine: “Türkleri Asya’ya sürmeliyiz. Türkiye nedir? Orada iki milyon Gürcü, bir buçuk milyon Ermeni, bir milyon Kürt ve başkaları da var. Türkler sadece altı ya da yedi milyon” demişti. Ivo Banac, ed., *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949* (London: Yale University Press, 2003), xxxv, 137. Geoffrey Roberts, “Moscow’s Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943-8”, *Journal of Contemporary History* 46, sy. 1 (2011): 74. Stalin Yalta Konferansı’ndan hemen önce Bulgar komünist lideri Kolarov’a da “Türkiye’ye Balkanlarda yer yok” demişti. Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, 38.

¹⁴⁴ Bilgin ve Morewood, “Turkey’s Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 37.

¹⁴⁵ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1237–39; Bilgin ve Morewood, “Turkey’s Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 38. İngilizlere göre Boğazların uluslararası hale getirilmesi için üç

Ne var ki Türkiye için sadece İngiltere'nin desteğini almak yeterli olmayacaktı. Türkiye bunun farkında¹⁴⁶ olduğundan, daha güçlü bir pozisyonda olabilmek amacıyla ABD'nin desteğini aradı¹⁴⁷ ve sıklıkla Boğazların uluslararası hale getirilmesi meselesinde İngiltere'nin yanı sıra ABD'nin ne tür bir tasavvur içerisinde olduğunu öğrenmeye çalıştı¹⁴⁸. Bu amaç doğrultusunda Türk dışişleri 20 Ağustos'ta Amerikan büyükelçiliğine bir nota vererek, Amerikalıların Boğazların uluslararası hale getirilmesi meselesindeki görüşlerini talep etti¹⁴⁹. Ancak Amerikalılar henüz Boğazlar konusunda Türkiye'nin endişelerini ön planda tutan bir tutum içerisinde değildi ve bu durum Türk tarafında rahatsızlığa neden oluyordu¹⁵⁰.

Sovyetler ise Türkiye üzerinde baskı oluşturmak amacıyla Balkanlardaki askeri

seçenek vardı. Bunlar, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik ve savunma haklarının saklı kalması kaydı ile Sovyet savaş gemilerinin savaşta ve barışta istediği gibi Boğazlardan geçebilmesi, büyük güçlerin garantisi altında Boğazların tamamen askersizleştirilmesi veya Boğazların bazı ya da tüm büyük güçler tarafından kurulacak üsler vasıtasıyla kontrol altında tutulmasıydı. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1241–42.

¹⁴⁶ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 41.

¹⁴⁷ Vaşington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika Dairesi Başkanı Allen ile yaptığı görüşme Türkiye'nin ABD'den beklentilerini oldukça net biçimde ortaya koymaktaydı. Türkiye, ABD'nin Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumunu dostane olarak nitelendirmesinden rahatsızdı zira Kars ve Ardahan'a yönelik talepler aksi bir durumu gösteriyordu. Diğer yandan, Amerikalıların bu talepleri bir Türk-Sovyet meselesi olarak görmesi de Türk dışişlerinde hayal kırıklığına neden olmuştu. Baydur'a göre bu taleplerin Hitler'in savaş öncesindeki taleplerden herhangi bir farkı yoktu. Türkler genel olarak ABD'nin Sovyetler Birliği karşısında kendilerine destek vermedikleri kanaatine sahipti. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1239–41. Amerikan dışişlerindeki yaygın kanı, Sovyetlerin Kars ve Ardahan meselesini gündeme getirerek Türkiye üzerinde Boğazlar meselesinde baskı kurmaya çalıştığıydı. Bu görüşe ilk muhalefet, 25 Eylül'de Ankara Büyükelçisi Wilson tarafından geldi. Wilson'a göre Türkiye, Sovyetler Birliği'nin etrafındaki “dost rejim” olmayan tek ülkeydi ve Sovyetler esasında Türkiye’de bir “dost rejim” kurmak istiyordu. Bu da Boğazların doğrudan Sovyet kontrolü altına girmesi anlamına gelecekti. Dostluk Antlaşması'nın feshi, Türkiye'ye iletilen talepler ve Sovyet basınında Türkiye aleyhtarı yayınların artması tamamen bu amaca yönelik bir dizi faaliyetti. Müttefikler eliyle Sovyetlere Boğazlar üzerinde öncü bir pozisyon verilmesi Türkiye'nin tamamen Sovyetler Birliği'nin eline düşmesi anlamına gelecekti. Ibid., VIII:1248–49; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 221. 1946 yılının Şubat ayında yazacağı telgrafla Amerikan Dışişlerinin Soğuk Savaş politikalarının temelini atacak olan Moskova Büyükelçiliği görevlisi Kennan da Wilson'ın görüşlerini paylaştığına dair bir yazı kaleme aldı ve verilecek bir tavizin Batı dünyasının Türkiye'yi kaybetmesi anlamına geleceğini ileri sürdü. Kennan'ın dikkat çektiği diğer husus parti içerisindeki Sovyetlerin halka, Türklerle savaşılacağına dair söylemlerde bulunmasıydı. Benzer raporlar İngilizlere de gelmekteydi. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1251–52.

¹⁴⁸ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1246–47.

¹⁴⁹ Bilgin ve Morewood, “Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 38.

¹⁵⁰ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 42; Bilgin ve Morewood, “Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 38.

hareketliliğine devam ediyordu¹⁵¹. Bu askerî hareketliliğinin ilk başlarda Türkiye ile ilgili olmayıp Balkanlardaki Sovyet nüfuzunu tahkim etmeye yönelik olduğu değerlendirilmesini yapmak mümkün olsa da Türk ordusu ve dışışleri ciddi manada tedirginlik içerisindeydi. İngilizler, Türkiye'nin bu konuda gereksiz yere endişe ettiğini düşünüyordu¹⁵² ancak Türkiye, o kadar rahat değildi ve bu nedenle savaş sonrasında Türk ordusunun terhis edilme süreci geçici olarak durduruldu¹⁵³.

Potsdam Konferansı'nın ardından İngiltere'nin Türkiye'nin güvenliği konusundaki kararlılığını gösteren bir başka önemli gelişme 19 Eylül'de *Ajax* isimli İngiliz kruvazörünün ve ona eşlik eden *Marne* ve *Meteor* isimli savaş gemilerinin İstanbul'u ziyaretiydi. Bu ziyaret Türkiye'de, Sovyet yayılmacılığına karşı İngiliz desteğinin bir sembolü olarak algılanmıştı¹⁵⁴.

Amerikalıların Boğazlarla ilgili görüşleri 30 Ekim'de ortaya çıktı ve bu görüşlere dair nota Türk ve İngiliz dışışleri ile 2 Kasım'da paylaşıldı. Notaya göre revizyon meselesi uluslararası bir konferansta tartışılmalıydı ancak temel prensip olarak Boğazlar, bütün milletlerin ticaret gemilerine ve Karadeniz'e sahildevletlerin savaş gemilerine her zaman için açık olmalı; barış zamanında, tespit edilerek üzerinde anlaşmaya varılacak istisnai durumlar dışında Karadeniz'e sahildevlet olmayan devletlerin savaş gemilerine her zaman kapalı olmalı ve Japonya imzacı devlet olmaktan çıkarılmalıydı¹⁵⁵.

¹⁵¹ Türk askerî istihbaratının Ekim ayı içerisinde edindiği bilgiye göre Sovyet Birlikleri Romanya'ya doğru hareket ediyordu. Aynı zamanda Çekoslovakya'dan da bir kısım asker Romanya'ya kaydırılmıştı. Bulgaristan'daki Sovyet birlikleri de mevcudiyetini koruyordu. Benzer bir şekilde, doğrulanmamakla birlikte, Kafkasya'da da hareketlilik vardı. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1260. Türk genelkurmayının değerlendirmesine göre Balkanlardaki hareketliliğin sebepleri Balkan ülkeleri üzerinde kontrolü artırmak, seçimler öncesi baskı kurmak, Yunanistan'ı tehdit etmek ya da Türkiye'ye karşı harekete geçmek olabilirdi. İran'daki Sovyet birlikleri bölgedeki Kürtleri Türkiye'ye karşı kullanılabılırdi. Bunların dışında Kafkasya'daki hareketliliği Türkiye aleyhine bir harekete geçme niyeti dışında açıklama imkânı yoktu. Ibid., VIII:1268.

¹⁵² Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1261.

¹⁵³ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 45.

¹⁵⁴ Bilgin ve Morewood'a göre bu ziyaretin sembolik değeri tarihçiler tarafından görmezden gelinmiştir. Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 38.

¹⁵⁵ Dışışleri Bakanlığı'ndan Londra ve Vaşington Büyükelçiliklerine. 2 Kasım 1945. TDA, 571/68114-298572-1. Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1265-66; İngiltere Dışışleri Bakanlığı, "Bosphorus and the Dardanelles". 6 Ocak 1947. R 17969/6/44; "Concerning Revision of Montreux Convention", *The Department of State Bulletin*, Kasım 1945, 766; Howard, *Turkey, the Straits, and U.S. Policy*, 235-36; Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 29; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 13-14; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for

Türkiye'nin Vaşington Büyükelçiliği'nde görevli olan Orhan Eralp Amerikalıların teklifini okumuş ve "Türkiye bundan daha iyisini ummazdı" sözleriyle değerlendirmişti¹⁵⁶. Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve hükûmet de önerilerden oldukça memnundu¹⁵⁷. Nitekim 5 Aralık'ta Türk hükûmeti, Amerikan önerilerini müzakere zemini olarak kabul ettiğini bildirecekti¹⁵⁸.

İngilizler de Amerikalıların görüşüyle genel olarak mutabıktı¹⁵⁹ ancak bu meselenin halli için acele edilmemesi gerektiği düşüncesindelerdi. Bunun yanı sıra Türkler ve Sovyetler mevcut rejimin tadili için bir konferans toplanmasını isteyecek olurlarsa İngiltere bu toplantıda yer almaya hazırды¹⁶⁰. İngilizler ayrıca, Sovyetlerin Boğazlarla ilgili taleplerine nazaran Amerikan önerilerinin Türkiye için daha kabul edilebilir ve Sovyetlerin yatışmasını sağlayabilir nitelikte olduğu kanaatindeydi¹⁶¹. İngilizler özellikle, Amerikalıların Boğazlar meselesine dahil oluşundan ötürü memnuniyet içerisindeydi¹⁶².

Ne var ki Sovyetler, mevcut politikalarında ısrarcı olduklarından Amerikalıların tekliflerine sıcak bakmadılar. Sovyetler özellikle olası bir savaş durumunda güvenliklerinin tam olarak temin edilebilmesi için Boğazlarda üslere sahip olmaları gerektiği

Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 39; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 192; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 300; Ülgül, "The Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960)", 47; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 214; Çalış, *Turkey's Cold War*, 65.

¹⁵⁶ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1269.

¹⁵⁷ Ibid., VIII:1269-70, 1274. Türk dışişlerindeki memnuniyet, Sovyetlere üs verilmemesi, egemenlik haklarının sınırlandırılmaması gibi hassasiyetlerle ilgiliydi. Önerilerin ayrıntılarına girildiğinde Türk dışişlerinin bazı çekinceleri vardı. Örneğin Türkiye bir anda tüm Sovyet donanmasını ve Sovyet müttefiklerinin gemilerini İstanbul açıklarında bulabilirdi. Ayrıca en kritik noktalardan biri, notada öngörülen şekliyle Karadeniz'in bir Sovyet deniz üssü haline gelmesiydi çünkü Sovyetler savaş durumunda Karadeniz'den çıkarak Akdeniz'de vur-kaç operasyonları yapabilecek imkâna sahip olacaktı. Ibid., VIII:1273, 1275-76; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 39-40; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 194-95; Ülgül, "The Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960)", 48; Yılmaz, "The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945-1952)", 717.

¹⁵⁸ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 30.

¹⁵⁹ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 47.

¹⁶⁰ Cevat Açıkalın'dan (Türkiye Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 21 Kasım 1945. TDA, 571/68112-297758-118; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 40.

¹⁶¹ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1273.

¹⁶² Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 40.

görüşünde ısrarcıydı¹⁶³. Dolayısıyla bu açıdan Amerikalıların teklifi, Sovyetler Birliği'nin güvenliğini temin etmeye yeterli görülüyordu¹⁶⁴.

Türkiye'nin, İngiltere ve ABD'yi Sovyet baskısı karşısında yanına çekme politikası da devam ediyordu. Bu çerçevede Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın 19 Kasım'da İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin ile *off-the-record* bir görüşme gerçekleştirdi ve Açıkalın görüşmede, Türk hükûmetinin boğazlar konusunda çok endişeli olduğunu, Sovyetlerin İran, Kars ve Ardahan üzerinden Türkiye'yi baskı altına almaya çalıştığını söyledi. Ayrıca Sovyetler Kürtleri de Türkiye'ye karşı kullanmaya¹⁶⁵ ve Türkiye'yi İngiltere'den ayırarak bir Sovyet uydusu haline getirmeye çalışıyordu. Bevin ise İngilizlerin sakin kalma yönündeki tavsiyesini Açıkalın'a hatırlatarak, Sovyetlerin ABD'nin yaklaşımına vereceği cevabı beklemek gerektiğini ifade etti¹⁶⁶.

Boğazların geleceğiyle ilgili olarak üç hükûmetin temaları devam ederken Türkiye'nin tehdit algısını güçlendirecek bir gelişme daha yaşandı ve Gürcistan gazetelerinde Türkiye'nin kuzeydoğu topraklarının Gürcistan'a ait olduğu iddiasını ortaya atan ve Gürcü profesörler tarafından hazırlanan bir makale yayınlandı¹⁶⁷. Bu makale aynı zamanda Sovyetlerin *Pravda*, *Izvestia*, *Red Star* gibi önde gelen gazetelerinde de basıldı¹⁶⁸. Türk dışişleri tarafından "garip talep" olarak tanımlanan¹⁶⁹ bu haberler, başta İnönü olmak üzere tüm karar alıcıları ciddi manada tedirgin ve rahatsız etti¹⁷⁰. Türk tarafındaki tedirginlik mesnetsiz değildi. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson, 28 Aralık'ta Sovyet Büyükelçi'den Gürcistan'dan gelen haberlerle ilgili değerlendirmesini istediğinde Sovyet Büyükelçi, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üslere ihtiyaç duyduğunu, Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın da Türkiye'nin doğusuyla ilgili talepleri olduğunu ve hükûmetinin bu istekleri göz ardı edemeyeceğini söyledi. Wilson'ın 1921 antlaşmasını hatırlatması üzerine Sovyet Büyükelçisinin cevabı gayet bilindik bir cevaptı:

¹⁶³ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1272, 1278.

¹⁶⁴ Hüseyin Ragıp Baydur'dan (Vaşington Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 1 Aralık 1945. TDA, 571/35271-138715-222.

¹⁶⁵ Ernest Bevin'den A. Cadogan'a. 19 Kasım 1945. TU/45/5. TNA, FO 800/507; Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 45-46.

¹⁶⁶ Ernest Bevin'den A. Cadogan'a. 19 Kasım 1945. TU/45/5.

¹⁶⁷ Çalış, *Turkey's Cold War*, 66.

¹⁶⁸ Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*, 287.

¹⁶⁹ Dışişleri Bakanlığından Londra ve Vaşington Büyükelçiliklerine. 21 Aralık 1945. TDA, 571/36185-142708-5.

¹⁷⁰ Fine vd., *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*, VIII:1285.

“O zaman Rusya zayıftı”¹⁷¹. Yine Sovyet Büyükelçi birkaç gün sonra ABD’li mevki-
daşı ile yaptığı görüşmede daha net ifadeler kullanarak, Kars ve Ardahan’ın kendileri
için çok önemli olduğunu, Türkiye eğer Sovyetler Birliği ile ittifak antlaşması yapmak
istiyorsa bu meselenin de halledilmesi gerektiğini söyledi¹⁷².

Dışişleri Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin’in Amerikalı büyükelçi Wilson’a ak-
tardığına göre 1945 yılının Mart ayından beri baskı altında olan Türkiye her şeye rağ-
men itidalli tutumunu sürdürmüştü ancak bu baskı devam edecek olursa basın yoluyla
sert yanıtlar verilecek ve Sovyet taleplerine karşı mitingler düzenlenecekti¹⁷³. Sarper
ise meseleye başka bir açıdan yaklaşarak, söz konusu yayınların yerli ve yabancı çev-
relerde Türkiye lehine bir etki yarattığı değerlendirilmesini yapmaktaydı¹⁷⁴.

Sovyetlerin bu tutumu karşısında İngilizler, diplomatik olarak Türkiye’nin daha fazla
yanında görünmeye dikkat etti. İngiltere’nin Moskova Büyükelçisi Clark Kerr, İngiliz
dışişlerine gönderdiği bir değerlendirmede Türkiye’nin şimdiye kadar İngiltere’nin
kendisini desteklediği düşüncesiyle Sovyetlere karşı sağlam durduğu değerlendirme-
sini yaparak, sıkı bir Anglo-Amerikan desteğinin Sovyet taleplerinin karşılıksız kal-
masına yeteceği görüşünü öne sürmekteydi. Bunun için İngiliz ve Amerikan dışişleri
bakanlarının Molotov’a, Türkiye’nin bütünlüğünün “hayat memat meselesi” olduğunu
açık bir şekilde söylemeleri gerekiyordu. Bu öneri İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin tara-
findan da uygun bulunmuştu¹⁷⁵.

¹⁷¹ Ibid., VIII:1286–87.

¹⁷² Herbert A. Fine, John G. Reid, ve John P. Glennon, ed., *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, c. VII (Washington: United States Government Printing Office, 1969), 813–14.

¹⁷³ Ibid., VII:805. Gerçekten de takip eden günlerde Türk basınında Sovyetlerin politikalarını eleştiren, hatta Sovyet taleplerini Hitler’in taleplerine benzeten yazılar yayınlandı. Yazılar Sovyetlerin tepkisini çekti ve Türk dışişlerine bir nota verildi. Erkin’in aktardığına göre bu yazıların hemen akabinde Başba-
kan Saraçoğlu basına daha dikkatli bir dil kullanmaları uyarısında bulunmuştu. Ibid., VII:808–9. İnönü
ve Saraçoğlu taleplere karşı basın aracılığıyla net bir tavır sergilemekten ise geri durmadı. İnönü bu
talepler karşısındaki tepkisini, “Tereddüt etmeden ölmeye hazırız” ifadesiyle ortaya koymuştu. Çalış,
Turkey’s Cold War, 68. Sovyetlerin talepleri Anadolu’daki birçok şehirde düzenlenen mitinglerle pro-
testo edildi. D. Kelly’den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, “Annual Re-
port on Turkey, 1946”. 4 Şubat 1947. R 1971/1971/44, TNA, FO 424/287.

¹⁷⁴ Selim Sarper’den (Moskova Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 22 Aralık 1945. TDA, 571/35271-
138715-208. Gürcü isteklerine dair yayınlar 1946 senesinde de devam etti ve Sovyet gazeteleri, Gürcü
gazetelerinde bu konuda yapılan yayınları istikrarlı biçimde dillendirildi. Talepler içerisinde dillendiril-
len bölgeler Kars, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve hatta Gire-
sun’du. Dışişleri Bakanlığı, “Gürcü İsteklerine Dair Sovyet Rusya’da Yapılan Yayın”. 18 Ekim 1946.
TDA, 571/36185-142708-1; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-
1953)*, 239.

¹⁷⁵ Bilgin ve Morewood, “Turkey’s Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for
Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 41.

1945 yılı sonu ve 1946 yılı başlarından itibaren İngiltere'nin Türkiye meselesindeki pozisyonu daha da netlik kazanmaya başladı. 20 Aralık günü İngiliz Büyükelçi Kerr, Moskova Konferansı sırasında Stalin'le bir araya gelerek sözü Türkiye'ye getirdi ve İngiltere'nin Türkiye ile müttefik olduğundan hareketle Sovyet hükûmetinin Türkiye'ye karşı niyetleriyle ilgili merak içerisinde olduklarını söyledi. Stalin cevap olarak, Türkiye'nin doğusunda Ermenilerin ve Gürcülerin yaşadığı topraklardaki sınırların restore edilmesi gerektiğini söyledi. Stalin'e göre, Türkiye'nin doğusundaki iller Gürcülerden ve Ermenilerden oluştuğu için 1921 öncesi sınırlara geri dönülmesi gerekliydi. Diğer yandan Boğazlarda üs kurulmasıyla ilgili düşünceleri de güncelliğini koruyordu. Fakat Türkiye'ye karşı savaşa girileceği yönündeki iddialar "saçma" idi. Stalin ayrıca Kerr'in, bu meseleleri nasıl çözmeyi düşündükleri sorusuna, Türklerle veya müttefiklerle çözmeyi planladıkları yanıtını verdi. Bunun üzerine Kerr, Rusların taleplerini net bir biçimde ifade etmelerinin yerinde olacağını, Türkiye'nin özgür ve bağımsız pozisyonunu kaybetmesinden endişe ettiklerini, Türklerin de benzer bir korku içerisinde olduklarını söyledi. Stalin'e göre Türklerin korkması gereken bir durum yoktu¹⁷⁶.

Konferans sırasında esas görüşme Stalin'le İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin arasında gerçekleşti. Bevin, gündem maddeleri arasında yer almamasına rağmen Stalin'e Türkiye meselesini açtı ve İngiliz hükûmetinin Türkiye ile müttefik olduğunu, bu yüzden iki ülke arasındaki anlaşmazlığın çözümüne ve Türkiye'nin bütünlüğüne hayati önem attetiklerini söyledi¹⁷⁷. Stalin, biri Boğazlar diğeri de Kars ve Ardahan olmak üzere iki temel meselenin olduğu yanıtını vererek, Montrö'nün Sovyetler Birliği'ni zor durumda bıraktığını, Türkiye'de Gürcülerin ve Ermenilerin yaşadığı doğu illerinin olduğunu ve bu nedenle bunların Çar döneminde olduğu gibi kendilerine bırakılması

¹⁷⁶ UKDEL Moscow'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 20 Aralık 1945. TU/45/7, No. 53. TNA, FO 800/507.

¹⁷⁷ Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 31 Aralık 1945. TDA, 571/68112-297758-109; Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:807-8; Elisabeth Barker, *The British Between the Superpowers, 1945-50* (London: Macmillan, 1983), 35; Graham Ross, ed., *The Foreign Office and the Kremlin: British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941-45* (London: Cambridge University Press, 1984), 275; Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 31; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 41; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 243.

gerektiğini ileri sürmeye devam etti¹⁷⁸.

Bevin'in Türk-İngiliz ittifakının geçerliliğiyle ilgili ifadeleri Türkleri rahatlatmış görünüyordu¹⁷⁹. Bahsi geçen görüşmeyi Açıkalin'a aktaran Bevin, "Sakın telaş etmeyiniz. En büyük kuvvetiniz soğukkanlılığınızı muhafaza etmektir. Stalin'in söylediklerinden Rusların sinir harbinden ileri gitmeyeceklerini ve bir askerî harekât yapmayacaklarını tahmin ediyorum" sözleriyle Türklerin güven duygusunu pekiştirmekteydi¹⁸⁰. Bevin'in ittifakla ilgili açıklaması İngilizler açısından kritik bir gelişmeydi. Selim Deringil'in ifadesiyle, "Oyunda ilginç bir rol değişimi olmuştu: Şimdiye kadar antlaşmayı canlandırmaya çalışan İngiltere, durumu sürüncemede bırakan Türkiye olmuştu, şimdi ise Türkiye güncel bir sorun çerçevesinde avantajlarını kullanmaya çalışıyor, İngiltere ise yan çiziyordu." Gerçekten de İngiliz dışişlerinde yapılan daha önceki değerlendirmelerde, olası bir Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'ye yardım edilemeyeceği sonucuna ulaşılmaktaydı¹⁸¹.

Bevin'in Türkiye'den yana sarf ettiği net ifadeler Türk karar alıcılarını rahatlatmış olsa da Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginlik bu rahatlamanın uzun ömürlü olmasına engel oluyordu. Türk ve Sovyet basını arasındaki sert yazılar bir yana, Sovyetlerin özellikle Türkiye-İran sınırındaki askerî hareketliliği ciddi derecede rahatsızlık kaynağıydı. Hatta ABD Büyükelçisi Wilson istihbarat raporlarına dayanarak, mantıklı bulmamasına rağmen, Sovyetlerin istedikleri zaman, özellikle Nisan ayının ortasında yol şartları daha elverişli hale geldikten sonra, Türkiye üzerine bir harekât düzenleyebileceği değerlendirmesini yapmaktaydı¹⁸².

¹⁷⁸ Ross, *The Foreign Office and the Kremlin: British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941-45*, 275-76. Tellal'ın tespitine göre Stalin Bevin'e, Türkiye'ye saldırmayacakları garantisini vermişti. Eren Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", in *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, c. 1 (İstanbul: İletişim, 2018), 507.

¹⁷⁹ Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:807-8.

¹⁸⁰ Cevat Açıkalin'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 31 December 1945. TDA, 571/68112-297758-109.

¹⁸¹ Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, 268.

¹⁸² Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:818-19. Büyükelçi Wilson, Sovyetlerin sadece Boğazlarla ilgili talepleri olmadığını, esasında Türkiye'yi tamamen nüfuzları altına almak istediklerini düşünüyordu. Baltık'tan güneye kadar olan kemer içerisinde Sovyetler için tek boşluk Türk topraklarıydı. Ibid., VII:821; Seydi, "Making a Cold War in the Near East: Turkey and the Origins of the Cold War, 1945-1947", 124; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 287; Ülgül, "The Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960)", 39. Sovyetlerin saldıracağına dair bazı iddialar da Romanya'da ortaya çıkmıştı.

Türkiye'nin İngiltere nezdindeki girişimleri 1946 yılında da devam etti. Türkiye diplomatik yollardan İngiltere'nin desteğini almış görünse de bu desteğin kamuoyuna açık bir şekilde dile getirilmesini ve Türkiye'nin halen müttefik olarak görüldüğünün beyan edilmesini istiyordu¹⁸³. İngilizler ise Türkiye'den gelen bu talebe Stalin'in kendisine verdiği güvenceyi hatırlatarak yanıt vermekle yetiniyor, Türkiye'nin istediği türden bir beyanın Sovyetleri provoke edeceğinden endişe ediyorlardı. Yine de Dışişleri Bakanı Bevin, meseleyi dikkate alacağı taahhüdünde bulunarak Türk tarafını teskin etmekteydi¹⁸⁴.

Türkiye'nin Sovyet baskısı ve bu baskı karşısında İngiltere'den ve daha sonra ABD'den göreceği destekle ilgili belirleyici nitelikteki gelişmeler, 1946 yılının ilk aylarından itibaren görünürlük kazandı. Stalin'in Şubat 1946'daki meşhur seçim nutkunun¹⁸⁵ ardından, ABD'nin Moskova Büyükelçiliğinde görev yapan diplomatlardan George Kennan'ın Sovyetlerin takip edeceği dış politikaya dair tespitlerde bulunduğu 22 Şubat tarihli raporunun¹⁸⁶ Vaşington'da yarattığı etki ve Churchill'in "Demir

Bükreş Elçiliğinden gelen bir bilgiye göre bazı Rumenlerin yüksek rütbeli Sovyet subaylarla kurdukları temaslar sırasında, bahar aylarında Sovyetlerin Türkiye'ye saldıracağına dair söylentilerin parola halinde dolaştığı bildirilmekteydi. Bükreş Elçisi İstinyeli'nin kendi elde ettiği istihbarata göre de Bulgaristan'daki Ruslar arasında Boğazlara saldırılacağına dair söylentiler vardı. Ancak İstinyeli bu tür söylentilerin dikkate alınmaması ve bunların sinir harbi ile açıklanması gerektiği yorumunu yapmaktaydı. Şefkati İstinyeli'den (Bükreş Elçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 19 Şubat 1946. TDA, 571/35230-138598-10.

¹⁸³ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 15 Şubat 1946. TU/46/1, No. 106. TNA, FO 800/507; Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 15 Şubat 1946, TDA, 571/68112-297758-51; Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 35; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 42-43; Athanassopoulou, "A Tepid Alliance: Britain and Turkey in the Post-War and Early Cold War Years", 700.

¹⁸⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 15 Şubat 1946. TU/46/1, No. 106; Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 15 February 1946. TDA, 571/68112-297758-51. Fraser J. Harbutt, *The Iron Curtain: Churchill, America, and the Origins of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 1988), 149-50.

¹⁸⁵ Stalin söz konusu seçim konuşmasında Marksist-Leninist teorinin tarihsel yaklaşımından hareketle, kapitalist ülkeler arasındaki rekabetin yeni bir savaşa yol açacağını, kapitalizm var oldukça savaşın kaçınılmaz olduğunu, dolayısıyla Sovyet halkının buna hazırlıklı olması gerektiğini söylemiş, bu konuşma Amerika'daki bazı kesimler tarafından Üçüncü Dünya Savaşı'nın ilanı olarak yorumlanmıştı. Walter LaFeber, *America, Russia and the Cold War 1945-1992* (New York: McGraw-Hill, 1993), 38; Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*, 37-38.

¹⁸⁶ *The Long Telegram* olarak bilinen bu rapor, Kennan tarafından Stalin'in agresif seçim konuşmasının ardından hazırlanmıştı. Kennan, agresif politikalarının engellenmesi için Sovyetlerin "çevrelenmesi" gerektiğini düşünüyordu. Şuhnaz Yılmaz, *Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent* (New York: Routledge, 2015), 121; Yılmaz, "The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945-1952)", 719; Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*, 44-46. John L. Gaddis'e göre ABD'nin Soğuk Savaş politikası Kennan'ın değerlendirmeleri üzerine inşa edilmişti. Gaddis, *The Cold War*, 29. Ayrıca bkz.: Gaddis,

Perde” konuşması, rüzgârın Türkiye’den yana daha güçlü esmesini sağlayacaktı. Aynı yılın Ocak ayında İngiltere’nin Moskova’daki maslahatgüzarı F. K. Roberts’ın değerlendirmeleri de İngiltere’nin politikalarının şekillenmesinde etkili oldu. Roberts’a göre Sovyet taleplerinin çok daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesi gerekiyordu çünkü Sovyetlerin nihai amacı Türkiye’yi boyunduruk altına almaktı ve eğer bunda başarılı olurlarsa Basra Körfezi’ne ve Süveyş Kanalı’na giden yollar Sovyetlere açılacak, bu da İngiltere’nin petrol ihtiyacının karşılanmasına darbe vuracaktı¹⁸⁷. Amerikan karar alıcıları da Sovyetlerin politikalarından bezmiş durumdaydı. ABD Dışışleri Bakanı Byrnes’e bir mektup yazan Başkan Truman, şu ifadeleri kullanıyordu:

Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War, 24–52. Soğuk Savaş’ın ideolojik kökenleriyle ilgili genel bir değerlendirme için bkz.: David Engerman, “Ideology and the Origins of the Cold War, 1917-1962”, *The Cambridge History of the Cold War: Origins*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 20–43. Ancak Kennan’ın aklındaki çevreleme politikası Türkiye’yi içermiyordu ve Kennan bu nedenle Truman doktrininde Türkiye’nin de yer almasına karşı çıkıyordu. John Lewis Gaddis, *George F. Kennan: An American Life* (New York: Penguin Books, 2011), 254–55. Kennan, Sovyetlerin ideolojik olarak da problemli bir bakış açısına sahip olduğu düşüncesindeydi. Marx, Lenin ve Stalin’in sanayileşmiş ülkelerin modern dünyada anahtar konumda olduğu düşüncesine katılıyor fakat kapitalist ülkelerin, kendi sonlarını getirecek nüveleri taşıdığı düşüncesini kabul etmiyordu. Esasında Stalin’in rejimi, meşruiyet problemi başta olmak üzere çok daha fazla dahili zıtlıklar içermekteydi. Gaddis, “Grand Strategies in the Cold War”, 6. Stalin, Kennan’ın telgrafından haberdar olduktan sonra Vaşington Büyükelçiliğine talimat vererek Amerikan dış politikasıyla ilgili değerlendirmede bulunmasını istemişti. Büyükelçi Novikov tarafından hazırlanan ve Eylül 1946’da Moskova’ya gönderilen bu değerlendirmede, Amerikan dış politikasının dünya egemenliği peşinde koşarak Amerikan kapitalizminin tekeli yönünü yansıttığı yorumu yapılmaktaydı. Sovyet büyükelçi göre eninde sonunda Amerikan ve İngiliz çıkarları karşı karşıya gelecekti. Gaddis, *The Cold War*, 30. Kennan ve Novikov’un telgrafları için sırasıyla bkz.: Kenneth M. Jensen, ed., *Origins of the Cold War: The Novikov, Kennan, and Roberts “Long Telegrams” of 1946: With Three New Commentaries* (Washington D.C: United States Inst of Peace Press, 1993), 3–16, 17–31.

¹⁸⁷ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 48; Hughes, *Harold Wilson’s Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 16. İngiliz dışışlerinde Sovyet tehdidi algısının güçlenmesiyle ilgili sürece dair değerlendirmeler için bkz.: Anne Deighton, “Britain and the Cold War, 1945-1955”, *The Cambridge History of the Cold War: Origins*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, c. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 119–20.

Mart ayında Amerikan genelkurmayının yaptığı değerlendirmeler neticesinde ortaya çıkan raporda, Sovyetlerin Türkiye’ye olası saldırısının İngiltere’nin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu’daki pozisyonunu zayıflatarak Üçüncü Dünya Savaşı’nın çıkmasına neden olacağı öngörüsünde bulunulmaktaydı. Bu nedenle olası bir Sovyet-İngiliz savaşında ABD tarafsız kalmayarak, İngiltere’nin yanında savaşa katılmalıydı. Bezci, *Turkish Intelligence and the Cold War: The Turkish Secret Service, the US and the UK*, 98; Michael J. Cohen, “From ‘Cold’ to ‘Hot’ War: Allied Strategic and Military Interests in the Middle East after the Second World War”, *Middle Eastern Studies* 43, sy. 5 (2007): 727.

“Rusya'nın Türkiye'yi işgal etme ve Karadeniz'in Akdeniz'e açılan boğazlarını ele geçirme niyetinde olduğuna dair en ufak bir şüphem yok. Rusya'nın karşısına demir yumruk ve güçlü bir dille çıkılmadığı sürece yeni bir savaş kapıda. Anladıkları tek dil şu: ‘Kaç tümeniniz var?’ ... Sovyetleri pışpışlamaktan yoruldum.¹⁸⁸”

Bevin, yukarıda aktarıldığı üzere Açıklan’a ittifakın devam ettiğine dair bir beyanatın Rusları tahrik edeceği değerlendirmesinde bulunsa da 21 Şubat 1946’da Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada Türk-İngiliz ittifakının devam ettiği beyanında bulundu. Bevin’in konuşmasında, Türk-Rus sınırının bizzat Stalin’in onayıyla çizildiğinin belirtilmesi de dikkat çekiciydi:

“Birleşik Krallık Hükûmeti, bize iki memleket basınının münakaşalarla yaptığı bir sinir harbi gibi gözüken şeyden endişeye düşmüştü. ...

Bu münazaa iki noktayı ihtiva etmektedir: Bir[incisi] iki il meselesi, öteki de Boğazlar meselesidir.

İki il meselesinde, okuduklarımdan anladığıma göre, Türkiye ile Rusya arasındaki hudut bir fatih veya mağlup tarafından değil, hezimete uğramış bir Türkiye ile[,] geçen harpten, kendi hatası olmamakla beraber, pek iyi bir vaziyette çıkmamış olan bedbaht bir Rusya tarafından çizilmiştir. Binaenaleyh bunun zorla kabul ettirilmiş bir hudut olduğu söylenemez. ... Buradaki halk arasında o kadar çok yer değiştirmeler olmuştur ki bir milliyetler meselesi katiyen mevcut değildir. Diğer taraftan bu hudut bizzat Stalin tarafından çizilmiştir. ...

Boğazlar bundan farklı bir meseledir. ... Bu deniz yolunun milletlerarası veçhesinin göz önünde tutulması kaygısındayız. Muayyen bir devlete diğer bir devlete karşı üsler verilmesinin dünya barışına hizmet edebileceğine pek o kadar da emin değilim.

Türkiye ile bir antlaşmamız olduğunu söylemeliyim. Gene tamamıyla açık olarak söylemeliyim ki Türkiye’nin bir peyk haline gelmesini

¹⁸⁸ Harry S. Truman’dan James Byrnes’a, “Longhand Draft Letter”. 5 Ocak 1946. Truman Library, <https://www.trumanlibrary.gov/library/truman-papers/longhand-notes-presidential-file-1944-1953/january-5-1946?documentid=NA&pagenumber=1>; Truman, *Memoirs By Harry S. Truman: 1945 Year of Decisions*, 552; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 226.

istemiyorum. Türkiye'nin hakikaten bağımsız olmasını istiyorum.¹⁸⁹”

Bevin'in bu açıklamasıyla ittifak antlaşmasının mevcudiyetinin devam ettiğinin beyan edilmesi, Sovyet baskısı karşısında daha güçlü durabilmesi için Türkiye'ye büyük bir moral destek sağladı. Bevin'in açıklamasından beş gün sonra Amerikan yönetiminin Missouri zırhlısı ile Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini teslim etmek üzere Türkiye'ye gönderme kararı Türkiye'yi daha da rahatlattı. Bu karar, Türkiye'ye sağlanan moral desteğin büyük bir işaretiydi ve Türkiye'nin artık Sovyet baskısı karşısında yalnız olmadığını gösteriyordu¹⁹⁰. Nitekim Amerikan dışişlerinden bir yetkilinin Vaşington Büyükelçisi Baydur'a aktardığına göre bu zırhlının seçilmesi tesadüf değildi¹⁹¹. Missouri, Japonların teslim antlaşmasını imzaladıkları zırhlıydı ve Missouri'nin İstanbul'a geldiği günlerde Sovyetlerin İran'dan çekilmesiyle ilgili görüşmeler gerçekleştiriliyordu. Zırhlının gönderileceğinin duyurulduğu 6 Mart tarihi de ayrı bir öneme sahipti zira bundan bir gün önce Churchill meşhur “demir perde” konuşmasını

¹⁸⁹ Cevat Açıkalın'dan (Türkiye Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 22 Şubat 1946. TDA, 534/37168-148494-1; Howard, *Turkey, the Straits, and U.S. Policy*, 240–41; Alan Bullock, *Ernest Bevin, Foreign Secretary: 1945 - 1951* (London: W. W. Norton & Company, 1983), 223; Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 35; Seydi, “Making a Cold War in the Near East: Turkey and the Origins of the Cold War, 1945–1947”, 122; Efe Sıvış, *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası* (İstanbul: Ötügen, 2019), 76, 142. Türkiye beyanat talebinden de öte Türk-İngiliz ittifakının yenilenmesi gerektiği görüşündeydi ancak buna İngilizler yanaşmayarak, mevcut ittifakın devam ettiği beyanını yapmakla yetinmeyi doğru buldu. Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 12 Mart 1946. TDA, 571/68112-297758-16.

¹⁹⁰ Mustafa Aydın, “Turkish Foreign Policy in the Chaos of War, 1939-1945”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 23, sy. 6 (2021): 867.

¹⁹¹ Hüseyin Ragıp Baydur'dan (Vaşington Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 27 Şubat 1946. TDA, 571/35271-138715-174. Yılmaz, Amerikalıların cenaze teslimine özel bir önem atfederek siyasi bir mesaj içermesi hususunda özenli davrandıklarına dikkat çekmektedir. Yılmaz, *Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent*, 118; Yılmaz, “The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945–1952)”, 717–18. Missouri'nin İstanbul'a gelmesi ABD için gerçek anlamda bir güç gösterisi fırsattı. Bu nedenle Missouri'ye bir görev gücünün eşlik etmesi düşünülmüş fakat teknik nedenlerle bu gerçekleştirilememişti. Bunun üzerine Churchill, “tam teşekküllü bir güç gösterisinde bulunmak, hiç yapmamaktan bile kötü... tüm görev gücü Marmara Denizi'ne girmeli” demişti. Walter Millis, ed., *The Forrestal Diaries* (New York: Viking Press, 1951), 144–46'dan akt. Gül İnanc ve Şuhsnaz Yılmaz, “Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War”, *Middle Eastern Studies* 48, sy. 3 (2012): 405. Nitekim Byrnes da ziyaretin bir jest değil, politikanın bir parçası olduğunu belirtiyordu. Seydi, “Making a Cold War in the Near East: Turkey and the Origins of the Cold War, 1945–1947”, 127.

Amerikan zırhlısının gelişi Türkiye'de büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı. İnanc ve Yılmaz, “Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War”, 406–7; Çalış, *Turkey's Cold War*, 67. Missouri'nin ziyaretiyle ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz.: İbrahim Bozkurt, “II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6, sy. 15 (2007): 251–74; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 231–37.

gerçekleştirmişti¹⁹².

Winston Churchill'in 5 Mart'ta Fulton'da yaptığı meşhur konuşma, Soğuk Savaş tarihinin dönüm noktalarından biriydi ve bu konuşmanın doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren bir yanı da vardı. Churchill burada, Türkiye ve İran'ın Rusya'dan gelen talep ve baskılardan ciddi derecede rahatsız olduğunu dile getirmişti¹⁹³. Churchill ayrıca Vaşington'a giderken, yolculardan birinin ziyaretin sebebine dair sorduğu soruya "Eğer Rusya'ya karşı mukavemet edilmezse Avrupa'nın mahvolacağını Amerikalılara anlatmaya gidiyorum" şeklinde yanıt vermişti. Churchill 5 Mart'taki "demir perde" konuşmasında Sovyetler Birliği'ni sert biçimde eleştirmiş, ABD ve İngiltere'nin askerî bir ittifak kurmasını teklif etmişti. Konuşma sırasında Başkan Truman'ın da orada hazır bulunması konuşmanın Truman tarafından onaylandığı şeklinde yorumlanmıştı¹⁹⁴. Londra Büyükelçisi Açıkalın tüm bu süreci "... bugün Sovyet Rusya, Anglo-Sakson Amerikan aleminde İkinci Dünya Savaşı'ndan evvelki mevkiine, yani bir numaralı sulh ve intizam düşmanı mevkiine irca edilmiş bulunuyor" ifadeleriyle değerlendirmekteydi¹⁹⁵. Bevin'in evindeki bir davette Açıkalın'ın yanına gelerek "manidar ve şen bir tavırla" söylediği gibi, Türkiye açısından artık "işler o kadar da kötü değildi"¹⁹⁶. Açıkalın'a göre İngiltere, siyasi prestij ya da prensip meselesi dolayısıyla değil, imparatorluğun geleceği için endişe içerisindeydi ve içerisinde bulunduğu ekonomik durum, Akdeniz meselelerinde Sovyet taleplerini kabul edemeyeceğini gösteriyordu¹⁹⁷. Sarper'in Moskova'daki görevinden ayrılmadan evvel yaptığı değerlendirme de benzer nitelikteydi. Sovyetler, muhtemelen Ankara'daki elçiliklerinin veya diğer teşkilatlarının hatalı telkinleri neticesinde Türkiye'ye karşı yanlış bir taktik belirlemişken, Türklerin takip ettiği yol daha tutarlı ve iyi hesaplanmıştı. Takip edilen siyaset

¹⁹² İnanç ve Yılmaz, "Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War", 402–5. Konuşmayla ilgili detaylı değerlendirmeler için bkz.: Harbutt, *The Iron Curtain: Churchill, America, and the Origins of the Cold War*, 183–97.

¹⁹³ Bullock, *Ernest Bevin, Foreign Secretary: 1945-1951*, 224.

¹⁹⁴ Hüseyin Ragıp Baydur'dan (Vaşington Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 9 Mart 1946. TDA, 534/37170-148366-42; Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*, 39–41. Churchill 7 Mart'ta Atile'ye yazdığı mektupta, metni irat etmeden önce Truman'a gösterdiğini ve beğendiğini bildirmekteydi. Seydi, "Making a Cold War in the Near East: Turkey and the Origins of the Cold War, 1945–1947", 126.

¹⁹⁵ Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 11 Mart 1946, TDA, 571/35049-138243-14.

¹⁹⁶ Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 29 Mart 1946. TDA, 534/37398-150256-29.

¹⁹⁷ Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 27 Nisan 1946. TDA, 534/37170-148366-37.

sayesinde Türkiye'nin ilişkileri kendisine uygun bir yol bulabilmişti. Sovyetler ise dünya kamuoyu karşısında kötü bir duruma düşmüştü¹⁹⁸.

1946 yılının ilk aylarında İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikaları karşısında net bir tavır takınarak, Türkiye'nin pozisyonunun daha da güçlenmesine katkı sağlamışlardı ancak Boğazlar meselesinin akıbetinin ne olacağı halen belli değildi. Bir yandan da Sovyetler, istediklerini elde edemeyecek olmaları ihtimaline karşın Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini zayıflatmaya yönelik girişimlerde bulunuyordu. Örneğin 1946 yılının Temmuz ayında Kremlin'de yapılan bir görüşmede Sarper'e, Türkiye'nin "İngiltere uydusu" olmaktan vazgeçmediği sürece Sovyetlerin dostluğunu beklememesi gerektiği, eğer İngiltere ile ittifak sona erdirilirse arazi taleplerinden vazgeçecekleri ve mümkün olan en yüksek miktarda ekonomik yardımda bulunacakları söylenmişti¹⁹⁹.

Elbette Türkiye, İngiltere ile olan ittifakını bozarak Sovyetler Birliği karşısında zayıf duruma düşmek gibi bir tercihte bulunamazdı. Rusların bu beklentisinin gerçekleşmesi imkânsızdı ve neticede, 1946 yılının 7 Ağustos günü Ruslar Türk dışişlerine boğazlarla ilgili taleplerini iletti²⁰⁰. Notaya göre Boğazlar rejimi şu şekilde tadil edilmeliydi:

- “1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.
2. Boğazlar, Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.
3. Karadeniz'e sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi hususi surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.
4. Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin salahiyeti dahilinde olmalıdır.
5. Boğazlarda ticari seyrüseferin serbestisini ve boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alakadar ve bunu icraya en kadir olmaları suretiyle

¹⁹⁸ Selim Sarper'den (Moskova Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 28 Mayıs 1946. TDA, 571/68112-297758-4.

¹⁹⁹ Seydi, “Making a Cold War in the Near East: Turkey and the Origins of the Cold War, 1945–1947”, 129.

²⁰⁰ Çalış, *Turkey's Cold War*, 69. Notanın tam hali için bkz.: Dışişleri Bakanlığı. 1 Ağustos 1946. TDA, 571/68140-298449-81; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 285–87.

Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu boğazların Karadeniz'e sahili olan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler.²⁰¹

Nota Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejimiyle ilgili tasavvurlarını net bir şekilde ortaya koyuyordu. Fakat Türkiye'nin bu notaya güçlü bir cevap verebilmesi için İngiltere ve ABD'den gelecek değerlendirmelere ihtiyacı vardı²⁰².

Sovyetler Birliği'nin önerileri, ABD Dışişlerinin bir dönüm noktasında bulunduğu hissiyatını güçlendirdi. Dolayısıyla bu önerilere karşı bir pozisyon belirlenmesi gerekiyordu. Bu sebeple Amerikalılar üst düzey bir dizi toplantı gerçekleştirdi. Toplantıların neticesinde 15 Ağustos 1946'da ABD askerî yetkilileri Boğazlarla ilgili hazırladıkları raporu Beyaz Saray'a sundu. ABD'nin Türkiye ve Rusya politikasını şekillendirecek olan raporun ilk cümlesi şöyle idi: "Kanaatimize göre Sovyetler Birliği'nin birincil gayesi Türkiye'nin kontrolünü ele geçirmektir."²⁰³ Raporun devamında Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı her ne pahasına olursa olsun korunması gerektiği değerlendirilmesi yapılıyor²⁰⁴ ve Türkiye'nin savunulamaması durumunda Sovyet nüfuzunun Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya yayılacağını öngörülüyordu. Rapora göre Sovyetleri caydırmanın tek yolu, ABD'nin gerek duyduğunda güç kullanacağı konusunda onları

²⁰¹ Dışişleri Bakanlığında Paris, Londra dışındaki bütün Büyükelçiliklere ve Elçiliklere. 10 Ağustos 1946. TDA, 571/68140-298449-79. Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:828-29; İngiltere Dışişleri Bakanlığı, "Bosphorus and the Dardanelles". 6 Ocak 1947. R 17969/6/44; D. Kelly'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, "Annual Report on Turkey, 1946". 4 Şubat 1947. R 1791/1971/44; Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* (Ankara: Başnur Matbaası, 1968), 296; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 286-87; Howard, *Turkey, the Straits, and U.S. Policy*, 242-43; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 25-26; Tellal, "SSCB'nin Türkiye'den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası Bir Değerlendirme", 750; Seydi, "Making a Cold War in the Near East: Turkey and the Origins of the Cold War, 1945-1947", 130; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 315; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 305-6; Roberts, "Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943-8", 77; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 205.

²⁰² Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:832.

²⁰³ Ibid., VII:840.

²⁰⁴ Ibid., VII:842; Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years in the State Department* (New York: Norton & Company, 1969), 195; Jonathan Knight, "American Statecraft and the 1946 Black Sea Straits Controversy", *Political Science Quarterly* 90, sy. 3 (1975): 451; Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 42-43; Bilgin ve Morewood, "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47", 45; Çalış, *Turkey's Cold War*, 70. Acheson'ın dönem içerisinde ABD'nin Türkiye politikasının şekillenmesindeki rolü için bkz.: Adam McConnel, "Dean Acheson and the Turkish - American Alliance, 1945-1953" (Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2014), 175-263.

ikna etmekte²⁰⁵.

Beyaz Saray’a sunulan bu rapordan bir gün önce İngiltere’nin Ankara Büyükelçiliği, Türkiye’nin isteği üzerine hazırlanan Sovyet notasına dair görüşü Türk dışişlerine gönderdi. İngilizler, Karadeniz’e sahili olmayan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan özel durumlar dışında geçmesinin yasak olması ve Türkiye ile Sovyetler Birliği’nin ortaklaşa bir şekilde Boğazları savunmaları önerilerine net bir şekilde karşı çıkıyordu. “Ortak savunma” ibaresinin, Sovyetlerin Boğazlarda üs kurması anlamına geleceği yorumunu yapan İngilizlere göre bu öneriler ne kendileri için ne de Türkler için kabul edilebilirdi. İngilizlere göre Türkler yanıt olarak, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi meselesini dikkate aldıklarını ve bu meseleyi tartışmak üzere uluslararası bir konferansa katılmaya hazır olduklarını söylemelilerdi. Bu minvaldeki bir yanıt, Türklerin Sovyetlerle doğrudan muhatap olmalarına engel olacaktı²⁰⁶.

Amerikalılar da 16 Ağustos’ta Rus notasıyla ilgili görüşlerini Türk dışişlerine ilettiler. ABD’nin görüşleri, 1945 yılının Kasım ayında iletilen görüşlerle aynıydı ve Amerikalılar, Sovyetlerin 4. ve 5. maddelerde ileri sürdükleri önerileri kesinlikle kabul edilemez buluyordu. Amerikalılara göre Boğazlar meselesi sadece Karadeniz’e sahildar ülkeleri alakadar eden bir mesele değildi ve Boğazların Türklerle Sovyetler tarafından ortak bir şekilde savunulması düşünülemezdi. Boğazlar rejimi, BM şartlarına uygun bir biçimde belirlenmeliydi ve bu haliyle Sovyetlerin teklifi bu şartlara uygun değildi²⁰⁷.

Amerikalılar bu görüşleri doğrultusundaki cevabî notalarını 19 Ağustos tarihinde Moskova’ya gönderdi ve ilk üç öneride mutabık olduklarını fakat 4. ve 5. maddelerin kabul

²⁰⁵ Eduard Mark, “The Turkish War Scare of 1946”, *Origins of the Cold War: An International History*, ed. Melvyn P. Leffler ve David S. Painter (New York: Routledge, 2005), 113.

²⁰⁶ Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:842.

²⁰⁷ ABD Ankara Büyükelçiliğinden Türkiye Dışişleri Bakanlığına. 18 Ağustos 1946. TDA, 571/68140-298449-57; Dışişleri Bakanlığı, “Text of Note from Acting Secretary of State to Soviet Embassy, Washington, August 19, 1946”. 19 Ağustos 1946. TDA, 571/67960-297366-10. Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:843-44; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 26-27. ABD’den gelen yanıtın verildiği günün ertesinde Büyükelçi Wilson, yeni Başbakan Recep Peker ile görüşti. Peker görüşmede, Türkiye’nin iç politikasına değinerek, siyasi deneyimsizlik ve muhalefetten gelen zorluklara rağmen demokrasi yönünde ilerlemeye kararlı olduğunu, bu yoldan 1930’daki gibi bir dönüş olmayacağını, Türk siyasetinin artık Atatürk ve İnönü gibi domine liderlerin etrafında değil, halkın tamamının katılımıyla şekilleneceğini söyledi. Bu görüş aynı zamanda İnönü’nün de görüşüydü. Bu yolda engellemelerle karşılaşılabilirdi fakat hükümet bu yolda ilerlemekte ısrarcı olacaktı. Ekonomik alanda da özel sektörün ekonomiye katılımı kolaylaştırılacaktı. Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:844-45.

edilemeyeceğini bildirdi²⁰⁸. İngilizler ise cevabî notalarını 21 Ağustos'ta gönderdi. İngiliz notasında, Potsdam Konferansı'nda üç ülkenin Boğazlar meselesini Türkiye ile dörtlü bir şekilde müzakere etme konusunda karara vardıkları hatırlatılarak, Sovyetlerin 7 Ağustos tarihli notasında bu karara herhangi bir atfın bulunmamasına dikkat çekilmekteydi. Notada ayrıca, Boğazlar meselesinin uluslararası bir mesele olduğundan hareketle, sadece Karadeniz ülkeleri ile Türkiye'yi ilgilendiren bir mesele olmadığına vurgu yapılmaktaydı. Türk-Sovyet ortaklaşa savunma düşüncesine de karşı çıkılarak, Boğazların sadece Türkiye tarafından savunulması gerektiği dile getirilmekteydi²⁰⁹. Artık geriye sadece Türklerin Sovyetlere vereceği cevap kamıştı.

Türkiye'nin cevabı çok gecikmeden, İngilizlerin cevabından bir gün sonra, 22 Ağustos'ta Sovyetlere iletildi. Cevabî notada, Sovyet notasındaki iddialara yanıtlar verilmekte ve Sovyetlerin ilk üç önerisinin Türkiye için müzakere edilebilir olduğu belirtilirken, 4. ve 5. maddeler kesin bir dille reddedilmekteydi. Zira 4. madde, mevcut sözleşmenin taraflarının müzakerelere katılma hakkını dışlarken, 5. madde Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırıydı²¹⁰. İngilizler cevabî notadan evvel Türk tarafına, müşterek savunma meselesini muhtemel konferansa bırakmalarını telkin ederek daha itidalli olmalarını tavsiye etseler de Türk tarafı bu konuda en başından itibaren net bir tavır koyulması gerektiğinin farkındaydı. Sonuçta ortaya çıkan metin hem İngiliz hem

²⁰⁸ Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:847–48. Dışişleri Bakanlığı. “19 Ağustos 1946 Tarihinde Amerika Dışişleri Vekili Dean Acheson Tarafından Vaşington'daki Sovyet Sefirine Tevdi Edilmiş Bulunan Amerikan Notası”. 19 August 1946. TDA, 571/68114-298572-4; Bilgin ve Morewood, “Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47”, 45; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 205. Amerikan ve İngiliz savaş gemileri Eylül ayı içerisinde Akdeniz'de ve Ege'de manevralar yaparak bölgedeki çıkarlarını koruma konusundaki kararlılıklarını gösterdi. Yılmaz, “The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945–1952)”, 717.

²⁰⁹ İngiltere Dışişleri Bakanlığı, “Bosphorus and the Dardanelles”. 6 January 1947. R 17969/6/44; Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:850–51; Howard, *Turkey, the Straits, and U.S. Policy*, 246.

²¹⁰ Dışişleri Bakanlığı. 22 Ağustos 1946. TDA, 571/68147-297472-1; Dışişleri Bakanlığı, “22 Ağustos Tarihinde Sovyet Rusya'ya Verilen Cevabî Notamızın Hülâsası”. 22 Ağustos 1946. TDA, 571/68071-297644-33; Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:852–55; D. Kelly'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, “Annual Report on Turkey, 1946”. 4 February 1947. R 1971/1971/44; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, 299–300; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 287–95; Howard, *Turkey, the Straits, and U.S. Policy*, 247; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 27–28; Tellal, “SSCB'nin Türkiye'den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası Bir Değerlendirme”, 750; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 206.

de Amerikan büyükelçileri tarafından gayet başarılı bir metin olarak değerlendirildi²¹¹.

Söz konusu cevabî notaların Sovyetlere gönderilmesinin ardından ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'ın yaptığı değerlendirme dikkat çekiciydi. Wilson'a göre ABD'nin çıkarları, Montrö Sözleşmesi'nin beş yıl daha devam etmesini gerekli kılıyordu. Eğer bu değerlendirme mantıklı bulunursa, Amerikalılar ve İngilizler Boğazlar meselesinin tartışılacağı uluslararası konferansı başlatmak için inisiyatif almaktan geri durmalı ve bu yöndeki sorumluluğu Sovyetlere bırakmalıydı. Wilson Türkiye'nin çıkarları için de en uygun olanının herhangi bir konferansın düzenlenmemesi ve statü-konun devam etmesi olduğunu düşünüyordu²¹².

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki sınır harbi ise devam ediyordu. Sovyet taleplerinin reddedilmesi sınır harbini daha da sertleştirmişti. Bu nedenle Türklerin cevabî notasının ardından Sovyetler bu kez, İngilizlerin Boğazlarda konuşlandığı, Yeşilköy Havalimanı komutanlığının İngilizlere bırakıldığı, radar istasyonlarının İngiliz askerleri tarafından idare edildiği gibi haberler yapmaya başladı²¹³. Tabi bu haberler gerçeği yansıtmadığı için İngilizler tarafından yalanlandı ancak yalanlamaya rağmen Sovyet basını bu iddiaları sürdürmeye devam etti²¹⁴.

Bu süreçte Sovyetler, Türklerin cevabî notası üzerine çalışma yürüttükten sonra 24 Eylül'de Türk dışişlerine Boğazlara dair yeni notalarını ilettiler²¹⁵. Notada, 7 Ağustos

²¹¹ Dışişleri Bakanlığında Paris Büyükelçiliğine. 26 Ağustos 1946. TDA, 68140-298449-24. Türk notası yabancı diplomatik ve siyasi çevrelerde de büyük bir beğeni toplamıştı. Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, 300–301.

²¹² Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:855–56. Amerikalıların, Türkiye'nin Sovyet taleplerine karşı korunmasına dair fikirleri, Amerikan genelkurmayında da güçleniyordu. 23 Ağustos'ta Amerikan genelkurmayı tarafından hazırlanarak Amerikan dışişlerine gönderilen raporda, mevcut askerî teknoloji göz önüne alındığında Boğazların sadece basit üslerle korunamayacağı, tam teşekküllü bir koruma için kilometrelerce derinlikte bir askerî düzen kurmak gerektiği ve bunun da Türkiye'nin Sovyetler Birliği tarafından domine edilmesi anlamına geleceği belirtilmekte ve Türkiye'nin sadece siyasi olarak değil, aynı zamanda savaş teçhizatlarıyla askerî açıdan güçlendirilmesi tavsiye edilmekteydi. Ibid., VII:857–58.

²¹³ Uzel'den (Moskova Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 26 Ağustos 1946. TDA, 571/34936-138078-9; D. Kelly'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, "Annual Report on Turkey, 1946". 4 February 1947. R 1971/1971/44.

²¹⁴ Uzel'den (Moskova Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 7 Eylül 1946, TDA, 571/35271-138715-90.

²¹⁵ Barlas ve Yılmaz'ın çalışmasında 24 Eylül 1946 tarihi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin ikinci notasını reddettiği tarih olarak gösterilmektedir. Barlas ve Yılmaz, "Managing the Transition from Pax Britannica to Pax Americana: Turkey's Relations with Britain and the US in a Turbulent Era (1929–47)", 464. Ancak görüleceği üzere 24 Eylül, Sovyetlerin ikinci notayı verdikleri gündü. Türkiye'nin bu notaya cevabı ise 18 Ekim günü verilecekti. Yine aynı yerde, Missouri zırhlısının gelişi tarihi Ekim ayı olarak ima edilmektedir. Ibid. Fakat söz konusu zırhlı yukarıda değinildiği üzere Nisan 1946'da İstanbul'a gelmişti.

notasının, Karadeniz ülkelerinden müteşekkil bir Boğazlar rejimi kurulmasına dair teklifinin haklılığından ve Türkiye'nin Boğazların ortak bir şekilde savunulmasından duyduğu güvenlik endişesinin yersiz olduğundan bahsediliyordu. Notada ayrıca Karadeniz'in kapalı bir deniz olduğu konusundaki ısrar sürdürülüyor, müşterek savunma meselesinin BM'nin prensiplerine uygun olduğu dile getiriliyordu²¹⁶. Türk dışişleri genel anlamda Sovyet notasını mutedil olarak nitelendirmekteydi²¹⁷. Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu ise daha farklı bir bakış açısıyla notayı, “siyasi kıymeti olmayan veya çok zayıf olan birtakım iddiaları kendilerine göre sıraladıkları ... [Goeben-Breslau] hadiselerine kadar şarlatanlıklar yapan” bir vesika olarak değerlendirirken²¹⁸, Londra Büyükelçisi Açıkalın, 4. ve 5. maddenin BM ruhu ile uyuşmadığını belirterek Türkiye'nin bağımsız bir ülke ve İngiltere'nin müttefiki olduğunu hatırlatıyordu²¹⁹.

Fakat notadaki itidalli yapıya rağmen Türkiye'nin görüşlerini Sovyetlerin talep ettiği doğrultuda değiştirmesi mümkün değildi. Türkiye, egemenlik haklarından hiçbir şekilde vazgeçmeyecekti²²⁰. Sovyetler de basın yoluyla yürüttükleri saldırılara devam ediyor, Türkiye'yi İngiltere'nin peşine takılmakla suçluyorlardı²²¹. İngiliz dışişleri ise hâlen, Türkiye'nin 4. ve 5. maddelere dair doğrudan muhalefетinin yersiz olduğu, bu iki maddeye toplanması düşünülen konferansta karşı çıkılması yönündeki görüşünü sürdürüyordu²²².

Sovyet notasının ardından Türk dışişleri yeniden İngilizlerin ve Amerikalıların

²¹⁶ Dışişleri Bakanlığı, 27 Eylül 1946. TDA, 571/68068-297628-56; Dışişleri Bakanlığı, “14 Eylül 1946 Tarihinde Rus Hükümetinin Verdiği İkinci Notanın Hülâsası”. 24 Eylül 1946. TDA, 571/68071-297644-30; Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:860-66; D. Kelly'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, “Annual Report on Turkey, 1946”. 4 February 1947. R 1971/1971/44; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, 303-4; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 295-302; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 30-31; Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 330-31; Roberts, “Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943-8”, 77; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 207.

²¹⁷ Dışişleri Bakanlığı, “Büyük Elçiliklere ve Elçiliklere Tamim”. 26 Eylül 1946. TDA, 571/68068-297628-55.

²¹⁸ Numan Menemencioğlu'ndan (Paris Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 5 Ekim 1946. TDA, 571/35271-138715-47.

²¹⁹ Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 5 Ekim 1946. TDA, 571/35271-138715-51.

²²⁰ Dışişleri Bakanlığı. 1 Ekim 1946. TDA, 571/67960-297366-22.

²²¹ Dışişleri Bakanlığından Paris, Londra ve Vaşington Büyükelçiliklerine. 1 Ekim 1946. TDA, 571/68068-297628-48.

²²² Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 5 Ekim 1946. TDA, 571/68068-297628-35.

görüşlerine başvurdu²²³ ancak Amerikalılar bu kez, görüşlerini Türk tarafına iletmek yerine 8 Ekim’de doğrudan Sovyetlere yanıt vermeyi tercih etti. Amerikan notası genel olarak bir önceki notada ileri sürülen argümanların özeti şeklindeydi. Bunun dışında Amerikalılar, Türkiye’nin Boğazların savunmasından sorumlu olmaya devam etmesinden yana olduklarını açık bir şekilde dile getiriyordu²²⁴. Bu nota gönderildikten sonra, 21 Ekim’de Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Dairesi bir toplantı gerçekleştirerek, Türkiye meselesinde takip edilecek politikaların temel hatlarını belirledi. Buna göre Sovyetlerin taleplerine karşı Türkiye’ye diplomatik destek verilecek, Türkiye’nin moral açıdan zayıflamaması için verilen destek istikrarlı biçimde sürdürülecek, Amerikan kamuoyuna bu politikanın gereklilikleri izah edilecek, Türkiye’ye verilmeye başlanan ekonomik yardımlar sürdürülecek ve İngiltere’nin, Türkiye’nin askerî eksikliklerini tamamlaması sağlanacaktı. Eğer İngilizler bu konuda yeterli miktarda yardım yapamayacak olursa Amerikan askerî malzemeleri İngilizler vasıtasıyla Türklere gönderilecekti. İngilizlerin yanıtı da ertesi gün iletildi. İngiliz notasında da Amerikan notasına benzer şekilde Potsdam’da alınan karar hatırlatıldı ve İngiliz hükûmetinin daha önce ifade edildiği gibi ABD, Fransa, İngiltere ve Rusya dahil olmak üzere -Japonya hariç-, Montrö Sözleşmesi’nin imzacı devletlerinin katılacağı bir konferansa katılmaya hazır oldukları tekrarlandı²²⁵.

Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne cevabı ise 18 Ekim’de iletildi. Notada Türk tarafının 22 Ağustos notasında aldığı tutum sürdürülmekte ve 4. ve 5. maddeler tekraren reddedilmekteydi. Türk notasına göre Karadeniz, Sovyet iddiasının aksine bir açık denizdi ve mevcut rejimin taraflarının menfaatlerinden feragat etmeleri beklenemezdi. Notada ayrıca, Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı boyunca Boğazlar konusunda rahatsız oldukları meselelerle ilgili değerlendirmelere ve Sovyetlerin ileri sürdüğü argümanlara cevap da verilmekteydi. Nihai olarak Türkiye’nin, meseleye paydaş ülkelerin katılacağı

²²³ Dışişleri Bakanlığında Paris, Londra ve Vaşington Büyükelçiliklerine. 1 Ekim 1946. TDA, 571/68068-297628-48.

²²⁴ Dışişleri Bakanlığı, “Birleşik Devletler Hükûmeti’nin, Moskova’daki Büyükelçisi Vasıtasıyla, 9 Ekim 1946 Tarihinde Sovyet Hükûmeti’ne Tevdi Ettiği Nota’nın Tercümesi”. 9 Ekim 1946. TDA, 571/68114-298572-3; Hüseyin Ragıp Baydur’dan (Vaşington Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 10 Ekim 1946, TDA, 571/35271-138715-43; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, 310; Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:874-75; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 32.

²²⁵ Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:876; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, 310-11.

bir konferansa katılmaktan memnuniyet duyacağı da tekrar ediliyordu²²⁶.

Türkiye'nin cevabının ardından İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin, Avam Kamarası'nda bir konuşma gerçekleştirdi ve burada, İngiltere'nin Boğazlar meselesiyle ilgili nihai tutumunu ortaya koydu. Bevin'e göre Potsdam kararlarında dile getirilen müzakere süreci artık sona ermişti ve bundan sonra Boğazlar meselesinin uluslararası bir konferansta ele alınması gerekiyordu. Bevin ayrıca, İngiltere'nin Türkiye ile ittifak içerisinde olduğunu hatırlatarak, Türkiye'nin egemenlik haklarına riayet edilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı²²⁷.

Karşılıklı nota teatilerinin ardından ABD, İngiltere ve Türkiye'nin, Sovyetlerin 4. ve 5. maddedeki talepleri karşısında takındıkları net tavır sayesinde ve neticesinde, Montrö Sözleşmesi varlığını korumaya devam etti ve Sovyetler bir daha bu konuyu gündeme getirmedi. İngiltere'nin Moskova Büyükelçisinin değerlendirmesine göre Sovyetlerin bu "ricati", iç siyasetten ve karşı karşıya oldukları iktisadi zorluklardan kaynaklanıyordu²²⁸. Diğer diplomatik temsilciliklerden gelen bilgiler de Sovyetlerin Boğazlar meselesinden vazgeçtiklerini doğrulamaktaydı²²⁹. Bundan sonraki süreçte Türkiye, savaş sonrası düzende alacağı konumu daha da tahkim etme yoluna girdi.

²²⁶ Türkiye Dışişleri Bakanlığından SSCB Ankara Büyükelçiliğine. 18 Ekim 1946. TDA, 571/35271-138715-32; Dışişleri Bakanlığı, "18 Ekim 1946 Tarihinde Rus Hükûmetine Verdiğimiz İkinci Cevabı Notamızın Hülâsası", 18 Ekim 1946, TDA, 571/68071-297644-25; Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:880-93; D. Kelly'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, "Annual Report on Turkey, 1946". 4 February 1947. R 1971/1971/44; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, 311-16; *İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946*, 302-16; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 33-34; Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 208. ABD Büyükelçisi Wilson, Türk tarafının cevabını "birinci sınıf işçilik" olarak nitelendirmekteydi. Fine, Reid, ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:878.

²²⁷ Cevat Açıkalın'dan (Londra Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 26 Ekim 1946, TDA, 571/35271-138715-22.

²²⁸ Faik Zihni Akdur'dan (Moskova Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 20 Aralık 1946, TDA, 571/35271-138715-2.

²²⁹ M. Emin Ali Türk geldi'den (La Haye Elçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 30 Aralık 1946. TDA, 571/35271-138715-1. Sovyet Dışişleri 29 Mart 1948 tarihinde Ankara büyükelçisine, "Eğer Türkler Boğazlarla ilgili tutumumuzu öğrenmek isterlerse, 'Sovyet hükûmetinin bu konudaki tutumu 7 Ağustos ve 24 Eylül 1946 tarihli Sovyet notalarında ifade edilmiştir' şeklinde yanıt vermek yeterli olacaktır" talimatını gönderecekti. Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, 341. İngiliz belgelerine göre Sovyet Büyükelçi, Saraçoğlu'na Türklerin Boğazlar meselesinin Sovyetler Birliği'ni diğer tüm devletlerden daha fazla ilgilendirdiğini ve bu temelde müzakere etmeyi kabul etmesi koşuluyla askerî üs ve sınır düzenlemesi meselesinin rafa kaldırılacağını söylemişti. Saraçoğlu ise müzakere sürecine girmeden önce Sovyet taleplerinin tamamen geri çekilmesini istiyordu. D. Kelly'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, "Annual Report on Turkey, 1946". 4 February 1947. R 1971/1971/44; İşçi, "Turkey at a Crossroads: The Soviet Threat and Postwar Realignment, 1945-1946", 642.

Boğazlar meselesi kapansa da Sovyetlerin yayılmacı politikalarının yarattığı iklim varlığını koruyordu ve bu yayılmacılığa karşı Türkiye'nin dayanak noktası yine Türk-İngiliz ittifakıydı.

İngiltere, Türkiye'nin ciddi bir baskı ile karşı karşıya olduğunun farkında olsa ve diplomatik açıdan elinden geleni yapsa da Türkiye, diplomatik destekten daha fazlasına ihtiyaç duyuyordu. ABD'li yetkililer, Türkiye'nin hem ekonomik hem de askerî olarak güçlendirilmesi gerektiği kanaatine varmış ve İngiltere'nin Türkiye'ye askerî yardımında bulunması gerektiği sonucuna ulaşmıştı²³⁰. Ancak İngiltere ekonomik olarak, askerî yardımları karşılayabilecek ve bu yardımları sürdürülebilir kılacak kapasiteye sahip değildi. Churchill 1945 yılında yaptığı bir açıklamada İngiltere'yi “dünyanın en büyük borçlusu” olarak tanımlıyordu. İngiliz Dışişleri içerisinde yapılan değerlendirmelerde de etkili bir diplomasi için güçlü bir ekonomiye sahip olunması gerektiğine dikkat çekiliyordu²³¹. Bundan dolayı İngiliz genelkurmayı hükûmete, Türkiye ve Yunanistan'la ilgili sorumluluklarının ABD'ye devredilmesini önermişti²³². Hem Sovyet baskısı karşısında hem de İngiltere'nin ilerleyen yıllarda netleşecek bölgesel politikaları doğrultusunda Türkiye'ye yardım edebilecek tek ülke ABD idi. İngilizler, çıkarlarını ABD'nin desteğiyle sürdürebileceklerine ve daha da ötesi onları bu politikalar doğrultusunda yönlendirebileceklerine inanıyordu²³³. İngiliz diplomatlar arasında dönen meşhur dörtlük de bu düşünceyi yansıtmaktaydı:

“Lord Halifax Vaşington'da
fısıldadı Lord Keynes'in kulağına:
'hakikat, onlar sahip para çantalarına
fakat biziz sahip olan bütün akla'²³⁴”

Türkiye de ABD desteği konusundaki arzusunu netleştirmeye başlamıştı. 1946 yılının

²³⁰ Fine, Reid ve Glennon, *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*, VII:896.

²³¹ Anthony Adamthwaite, “Britain and the World, 1945-9: The View from the Foreign Office”, *International Affairs* 61, sy. 2 (1985): 25.

²³² Barker, *The British Between the Superpowers, 1945-50*, 81; Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 68.

²³³ İngiliz dışişlerinde Amerikalıların İngiliz deneyimine ihtiyaç duyduklarına dair değerlendirmeler yapılmaktaydı. İngilizler Amerikalıların dünya liderliği rolünü ele geçirmeleri sürecini gerçekten de dikkatli ve ilgi çekici bir şekilde takip ediyordu. Peter G. Boyle çalışmasında, 1945-1946 yıllarında ABD'de görev yapan İngiliz diplomatları, “çocuklarının ilk adımını atmalarını izleyen ebeveynlere” benzetmektedir. Peter G. Boyle, “The British Foreign Office View of Soviet-American Relations, 1945-46”, *Diplomatic History* 3, sy. 3 (1979): 309.

²³⁴ Ekavi Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO* (London: Frank Cass, 2012), s. 54.

Ekim ayında Vaşington Büyükelçisi'nin Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanı ile yaptığı görüşme, bu durumu net bir şekilde yansıtmaktaydı. Büyükelçi Baydur, Amerikalı komutana, "Amerikan harp gemilerinin, Amerika ile Türkiye arasındaki mesafeyi ne kadar zamanda kat edebileceğini" sormuş, komutan da yanıt olarak "On gün kadar, fakat başka taraflarda da gemilerimiz vardır, onlar daha çabuk varırlar. Kuvvetlerimizi alıştırmak için bundan sonra Akdeniz'de gemilerimizi daimî surette dolaştıracag z" demiřti²³⁵. Bu yanıt aynı zamanda Amerikalıların bölgeyle ilgili meselelere dair tasavvurlarının istikametine işaret etmekteydi.

Türkiye'ye verilecek siyasî ve ekonomik desteğin kapsamı ve İngiltere ile ABD'nin bu konudaki sorumlulukları 1947 yılı başlarında netlik kazandı. ABD'den gelecek yardımlar konusunda beklenti içerisinde olan tek  lke Türkiye değildi. Bilindiği  zere Yunanistan da Sovyet baskısı konusunda Türkiye ile benzer bir tedirginlik içerisindeydi ve yine Türkiye gibi askerî ve ekonomik olarak ABD'nin yardımına muhtaçtı. Yunanistan'ın beklentileri, Türkiye'nin de yardım alma sürecini kolaylaştırıcı etmenler arasında olacaktı.

Yunan Başbakan Tsaldaris, 1946 yılının sonunda Vaşington'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında basına, yakın zamanda ABD'den finansal destek alacaklarına dair beklenti içerisinde olduklarını söylemişti. Bu açıklama, Türkiye ve Yunanistan  zerindeki finansal ve askerî sorumluluklarını ABD'ye devretmeyi arzulayan İngiltere'nin dikkatini çekti. İngiltere'nin Vaşington Büyükelçisi açıklamanın akabinde Amerikan dışışlerine giderek, herhangi bir taahhütte bulunulup bulunulmadığını sordu. Dışışleri Bakanı ise herhangi bir taahhütte bulunmadıkları cevabını verdi²³⁶. Fakat Amerikalılar hem Yunanistan için hem de Türkiye için yardım hazırlığı içerisindeydi ve bu kapsamda ekonomik ve askerî alanlarda ne gibi adımlar atılabileceğinin tespiti için bir heyetin Türkiye'ye gönderilmesi dahi gündeme gelmiřti²³⁷.

Ancak Amerikalılar hâlen İngilizlerin adım atmalarını bekliyordu. Bu beklentiye paralel olarak Amerikan dışışleri Türk tarafına, Amerikan yönetiminin isteksizliğini dile getirerek yakın zamanda İngilizlerin yardım etmesi için istekte bulunacaklarını

²³⁵ Hüseyin Ragıp Baydur'dan (Vaşington Büyükelçiliği) Dışışleri Bakanlığına. 18 Ekim 1946, TDA, 502/23790-104028-1.

²³⁶ John G. Reid ve Herbert A. Fine, ed., *Foreign Relations of the United States, 1947, Near East and Africa*, c. V (Washington: United States Government Printing Office, 1971), 1.

²³⁷ Ibid., V:3.

söylemeyi ve kendilerinden askerî destekten ziyade finansal destek arayışı içerisinde olmalarını tavsiye etmeyi düşünüyordu. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson ise, Türkiye'nin moralini bozabileceği düşüncesiyle bu görüşe karşı çıkarak, en azından Türkiye'ye İngilizler aracılığıyla askerî malzeme gönderilmesi gerektiğini savunmaktaydı²³⁸.

Amerikalılar askerî malzeme yardımı konusunda İngiltere'yi işaret etse de İngiliz kabinesi 30 Ocak 1947 günü yapılan toplantıda, içerisinde bulundukları ekonomik gerçeklikten hareketle, Yunanistan ve Türkiye ile ilgili sorumluluklarına devam edilmemesi ve bu sorumlulukların ABD tarafından üstlenilmesi için Amerikan dışişleri ile temasa geçilmesi kararı aldı²³⁹. Kabine toplantısından evvel İngiliz dışişleri tarafından hazırlanan memorandumda ABD'nin, Yunanistan ve Türkiye ile ilgili sorumlulukları devralabileceği kanaatinin elde edildiği değerlendirilmesi yapılmaktaydı²⁴⁰. İngiltere'nin bu iki ülkeyle ilgili sorumluluklarını devretmesinin ABD'ye, çoğunluğu Yunanistan'a olmak üzere toplamda yaklaşık 400 milyon dolara mal olacağı tahmin ediliyordu²⁴¹.

Neticede İngiltere, 1 Nisan'dan itibaren Yunanistan ve Türkiye'ye yapılan yardımlara devam etmeyeceğini 24 Şubat 1947 tarihinde ABD'ye bildirdi²⁴². Muhtıradan yer alan ifadelerle göre İngiliz hükûmeti, Türkiye'ye yapılacak askerî ve ekonomik yardımlar konusunda Türkiye'deki yetkilileri vasıtasıyla araştırmalar yapmış, bunların sonucunda İngiliz genelkurmayı Türkiye'nin bağımsızlığını sürdürmesi gerektiği ancak mevcut durumda Türk ordusunun birinci sınıf orduya sahip bir ülkeden gelecek saldırıya direnemeyeceği sonuçlarına varmıştı. Türkiye'ye ciddi miktarda askerî malzeme temin edilmesi gerekiyordu ve bu çapta bir yardımın İngilizler tarafından yapılması mümkün olmadığından, bu sorumluluk ABD tarafından üstlenilmeliydi. Türkiye'nin

²³⁸ Ibid., V:7-8.

²³⁹ İngiltere Dışişleri Bakanlığında İngiltere Moskova Büyükelçiliğine, "Conclusions of a Meeting of the Cabinet Held at 10 Downing Street, S. W. 1, on Thursday 30th January, 1947, at 10.30 a.m.". 30 Ocak 1947. C.M. (47). TNA, CAB 128/9/14.

²⁴⁰ İngiltere Dışişleri Bakanlığında İngiltere Moskova Büyükelçiliğine, "Policy Towards Greece and Turkey, Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs". 25 Ocak 1947. C. P. (47) 34. TNA, CAB 129/16/34.

²⁴¹ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 57.

²⁴² Michael M. Carver, "A Correct and Progressive Road: U.S.-Turkish Relations, 1945-1964" (Doktora Tezi, Bowling Green State University, 2011), 52; Athanassopoulou, "A Tepid Alliance: Britain and Turkey in the Post-War and Early Cold War Years", 701; Çalı, *Turkey's Cold War*, 72.

ekonomik yapısı diğer ülkelere kıyasla iyi ve sürdürülebilir olsa da sanayi alanındaki yatırımlarını genişletebilecek finansal imkânları yoktu. Ülkede ciddi anlamda döviz sıkıntısı vardı ve Merkez Bankası'ndaki rezervler yeterli seviyede değildi. Türkiye'nin hem ekonomik istikrarını sağlayabilmesi hem de askerî eksikliklerini giderebilmesi için ciddi bir yardıma ihtiyacı vardı²⁴³.

Amerikan Dışişleri Bakanı, Yunanistan ve Türkiye ile ilgili muhtıraları inceledikten sonra İngiliz büyükelçiye, Türkiye'nin durumunun Yunanistan'ın durumunda biraz farklı olduğunu söyledi. Bunun üzerine İngiliz büyükelçi araya girerek, Yunanistan'ın durumunun gerçekten de daha acil olduğunu, ancak Türkiye meselesinin ihmal edilmemesi gerektiğini ileri sürdü. İngiliz büyükelçi bir uyarıda da bulunarak, söz konusu muhtıralar hakkında ne Yunanların ne de Türklerin bilgi sahibi olduğunu, Amerikan hükûmeti tarafından kendileri için yardım planı hazırlandığı eş zamanlı olarak ilan edilene kadar, İngiltere'nin kararı hakkında iki tarafa da bilgi verilmemesi gerektiğine dikkat çekti. Aksi bir durum diplomatik "felakete" yol açabilirdi²⁴⁴.

Amerikalılar ilgili departmanlarda toplantılar yaptıktan sonra Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak yardımların sorumluluğunu üstlenmenin kaçınılmaz olduğunun farkına vardı. Netice itibarıyla 27 Şubat'ta ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Amerikan kongresinin ileri gelenlerine iki ülkeye yapılması düşünülen yardımların öneminden bahsetti ve desteklerini istedi²⁴⁵.

İstişarelerin ardından ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de meşhur konuşmasını yaparak Amerikan kongresinden Türkiye ve Yunanistan için tasarladıkları 400 milyon dolarlık yardım programı için onay istedi²⁴⁶. 400 milyonun 100 milyonu Türkiye için

²⁴³ Reid ve Fine, *Foreign Relations of the United States, 1947, Near East and Africa*, V:35-37.

²⁴⁴ Ibid., V:43-44. İngiliz girişiminin gizli tutulması kararı alınsa da Amerikalıların tespitine göre bir müddet sonra Türk basınında bu karara dair haberler yapıldı ve bu durum Türk dışişlerinde oldukça olumsuz bir etki yarattı. Dışişleri Bakanı Hasan Saka haberler üzerine, Amerikan büyükelçisi ile görüşerek kendisine, durumdan oldukça rahatsız olduklarını, çıkan haberler doğruysa Türkiye'nin ABD'den yardım beklentisi içerisinde olmak zorunda olacağını söyledi. Ibid., V:88; Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 58. İngilizler söz konusu yardımların yapılmaması durumunda Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyet baskısı altında daha fazla dayanamayacağına inanıyordu. Özellikle Yunanistan için durum çok daha kritik haldeydi. Yunanistan'ın 1947 yılı için 250 milyon dolara ihtiyacı vardı. Atina'daki Amerikan misyonunun değerlendirmesine göre Yunanistan'a yardım yapılmazsa Yunan hükûmeti ve ekonomisi çökecekti. Reid ve Fine, *Foreign Relations of the United States, 1947, Near East and Africa*, V:44.

²⁴⁵ Reid ve Fine, *Foreign Relations of the United States, 1947, Near East and Africa*, V:60-62.

²⁴⁶ "President Truman's Message to Congress; March 12, 1947; Document 171; 80th Congress, 1st

ayrılmıştı²⁴⁷. Truman'ın konuşması Türkiye'de büyük bir memnuniyetle karşılandı²⁴⁸. Paris Büyükelçisi Menemencioğlu, Truman'ın konuşmasını şu şekilde değerlendirmekteydi:

“Britanya İmparatorluğu'nun, büyük İngiliz milletinin yüklendiği fedakarlıklar neticesinde, zaruri bir tasviye haline düşmüş olması, bilhassa son zamanlarda Yakın Şark memleketlerinde olduğu kadar dünya siyaseti itibarıyla de vahim avâkibe namzet bir hadise halini almış idi. Başkan Truman'ın dün akşamki nutku bu itibarla hem memleketimiz hem de dünya durumu bakımından yeni bir merhalenin başlangıcı ve belki yeni bir nizamın en kuvvetli ifadesidir. ...

Ruhlarımıza ferahlık veren, kalplerimizi aziz vatanımızın âtisi için yeni ve parlak ümitlerle dolduran bu mesut hadiseyi muvaffakiyetli siyasetiyle mümkün kılmış olmasından dolayı Hükûmetimizi bütün kalbimle tebrik eder ve burada kendilerini temsil eden acizlerinin sonsuz hayranlık hislerinin Büyük Şefimizin yüce huzurlarına arzını istirham ederim.²⁴⁹”

İngiltere'nin Türkiye ile ilgili sorumluluğunu ABD'ye devretmesi Türkiye nazarında olumlu bir gelişme olsa da Türkiye hâlen tam bir güvenlik şemsiyesi altına girmeden olası tehditlerden kurtulabileceği inancında değildi. Yine de Türk-İngiliz ittifakı güven verici bir unsur olarak varlığını koruyordu. Yukarıda değinildiği üzere Türk dışışleri sıklıkla İngilizlerin kamuoyu önünde bu ittifakın devam ettiğini beyan etmesini istiyordu. Bunu yaparken İngilizleri sıkıştırmış gibi davranmak istemeseler de görüşmelerde takınılan tavır ve beyanat için uygun bir fırsat arayışı, Türkiye'nin bu konudaki ısrarını açık bir şekilde ortaya koyuyordu. ABD, Türkiye'ye yardım edecek olsa da hâlen resmî müttefik İngiltere idi ve Türkiye ne bu ittifaktan vazgeçmek niyetindeydi

Session”, 12 Mart 1947, NA, RG 233; Michael J. Hogan, *A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State, 1945–1954* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 11–12. Ayrıntılı bilgi için: Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*, 271–91.

²⁴⁷ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 60; Yılmaz, “The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945–1952)”, 720. 1948 yılı için verilecek 100 milyon doların %48,5'i orduya, 26,5'i hava kuvvetlerine, yüzde 14,7'si donanmaya, kalan yüzde 10 ise otoyol ve cephane inşaatına harcanacaktı. Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 64–65.

²⁴⁸ Reid ve Fine, *Foreign Relations of the United States, 1947, Near East and Africa*, V:118.

²⁴⁹ Numan Menemencioğlu'ndan (Paris Büyükelçiliği) Dışışleri Bakanlığına. 13 Mart 1947, TDA, 502/23642-103001-1.

ne de ittifakın unutulmasını istiyordu²⁵⁰.

Bu fırsatlardan biri de Dışışleri Bakanı Necmettin Sadak'ın 1948 yılının Mart ayındaki Londra ziyaretiydi. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği, bu ziyaretin Türk-İngiliz birlikteliğini ortaya koyan ortak bir bildiri ile neticelenebileceği inancındaydı²⁵¹. Bevin ile yaptığı görüşmede Sadak, Türkiye'nin dış politikasının 1939 ittifak antlaşmasına temellendirildiğini, Sovyetler Birliği'nin son dönemdeki yaklaşımının Doğu Avrupa ile sınırlı kalmayacaklarını gösterdiğini, dolayısıyla Türkiye ve İngiltere'nin siyasi ve askerî meseleleri samimi bir şekilde beraber görüşme zamanının geldiğini söyledi. Bevin de aynı fikirde olduğunu ve ülkesinin Doğu Akdeniz politikasının söz konusu antlaşmaya dayandığını belirtti. Ancak Bevin'e göre bölgesel güvenlik politikaları için ABD'nin de işin içine dahil edilmesi gerekiyordu. Atlantik, Akdeniz ve Batı Avrupa'nın güvenlik meselesi beraber ele alınmalıydı²⁵².

Söz konusu görüşmede Bevin'in, bölgesel güvenlik politikalarını 1939 antlaşmasına dayandırdıklarını belirtmesi Türk dışışleri için oldukça önemli bir adımdı. Bunun da ötesinde, görüşmenin ardından yayınlanan ortak bildiride bu hususa yer verilerek ilişkilerin 1939 yılında imzalanan ittifak antlaşması çerçevesinde sürdürüleceği beyan edildi²⁵³. Türk dışışleri bu beyanla önemli bir adım atmış oluyor ve iki ülke yeniden, güvenlik politikalarını ittifak ilişkisi içerisinde şekillendirecekleri bir döneme giriyorlardı. Fakat İngiltere, Türkiye'nin Doğu Akdeniz ekseninde konumlanmasını isterken Türkiye'nin önceliği Avrupa güvenlik sistemine dahil olma²⁵⁴.

1.2. Türk-İngiliz Ortak Çıkarlarının Güvenliği ve CENTO

Türk dışışleri, oluşturulduğu ilk yıllardan itibaren Avrupa güvenlik sistemine dahil olma konusunda oldukça istekliydi. 1947 yılında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan ittifak antlaşması bu sistemin ilk adımıydı. 1948 yılında bu antlaşma, kapsamı

²⁵⁰ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 65-66.

²⁵¹ 9 Mart 1948. TU/48/2. TNA, FO 800/507.

²⁵² Ernest Bevin'den (İngiltere Dışışleri Bakanlığı) D. Kelly'ye (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), "Conversation with the Turkish Foreign Minister, Consolidation against Soviet Pressure" 12 Mart 1948. R 3357/3357/G. TNA, FO 800/507.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Şaban Çalış, *Turkey's Cold War* isimli çalışmasında güvenlik kaygılarının yanı sıra geleneksel olarak Kemalist elitin Batılılaşma ve Batı ülkeleriyle entegre olma arzusunun Türkiye'nin bu süreçteki tutumunu etkilediğini öne sürmektedir. Çalış'a göre Türk karar alıcıları Türkiye'ye yönelik tehditleri, Batılı organizasyonlarda yer alabilmek için etkili bir şekilde kullanmışlardı. Çalış, *Turkey's Cold War*, 7-15.

genişletilerek Brüksel Antlaşması adını aldı ve Belçika, Hollanda ve Lüksemburg ittifaka dahil oldu. 1948 yılında Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Çekoslovakya'da gerçekleştirilen darbenin ardından ABD de bu güvenlik sistemine yakınlık gösterdi²⁵⁵ ve yürütülen sürecin ardından ABD dahil olmak üzere Kanada, Portekiz, İtalya, Norveç, Danimarka ve İzlanda'nın katılımıyla 4 Nisan 1949'da NATO kuruldu. Türk dışişleri, Brüksel Antlaşması'ndan itibaren bu savunma konseptine oldukça yakın bir ilgi besliyordu ve İngilizlerle yapılan görüşmelerde sıklıkla Türkiye'nin ittifaka dahil edilme meselesinin gündeme alınıp alınmadığı soruluyordu²⁵⁶.

Ancak İngiltere'nin Türkiye'yi görmek istediği yer Atlantik organizasyonu değil, Ortadoğu-Doğu Akdeniz merkezli bir savunma organizasyonuydu²⁵⁷. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ülke içerisindeki iktisadi istikrar ve refahın korunması bakımından çeşitli risk ve problemlerle karşı karşıya kalmıştı. Bilhassa Hindistan ve Burma'dan çekilme²⁵⁸ ya da bu bölgelerdeki etkisinin azalması ihtimali, İngiltere'nin iktisadi problemlerini çözülmesi zor bir duruma sokabilirdi. Böylesi bir durum karşısında karar alıcıların ilk tercihi Ortadoğu'daki İngiliz nüfuzunun korunması ve mümkünse güçlendirilmesi oldu. Zira iktisadi problemlerin ortaya çıkmasındaki en olası etmen, enerji kaynaklarına erişimde yaşanacak problemler olarak görülmekteydi. Bu durum İngilizler nazarında, Ortadoğu'nun ve dolayısıyla Türkiye'nin öneminin daha da artmasına neden oldu. Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in 1947 yılında sarf ettiği cümleler, Ortadoğu'nun İngiltere açısından ne denli önemli olduğunu açık bir şekilde ortaya koyuyordu:

“...Ortadoğu İngiltere için, savaşta ve barışta, İngiltere'nin bizatihi kendi topraklarından sonraki en kıymetli bölgedir. Stratejik olarak Ortadoğu, petrol kaynakları, Afrika'ya ve Hindistan'a kalkan ve eşsiz bir saldırı üssü olması bakımından nakil hatlarının odak noktasıdır. Ekonomik olarak ise sahip olduğu petrol ve pamuk nedeniyle Birleşik Krallık'ın toparlanması

²⁵⁵ Söz konusu ittifakların kuruluş sürecinde Türkiye'nin yaklaşımıyla ilgili bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 86–87.

²⁵⁶ İngiltere Dışişleri Bakanlığında D. Kelly'ye (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), “Conversation Between the Secretary of State and the Turkish Ambassador”. 13 Temmuz 1948. R 8313/3357/G. TNA, FO 424/288; F. K. Roberts'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 27 Ekim 1948. TU/48/6. TNA, FO 800/507.

²⁵⁷ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 78.

²⁵⁸ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 47.

için hayati öneme sahiptir.²⁵⁹”

Gerçekten de 1938 yılında Avrupa’ya gelen petrolün sadece %19’u Basra Körfezi’nden gelirken, İngilizlerin hesaplamalarına göre bu oranın 1955 yılında %90’a çıkması öngörülüyordu²⁶⁰. Bevin ayrıca, bu kez 1948 yılında Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada, Ortadoğu’nun İngiliz Milletler Topluluğu için bir “yaşam hattı” olduğu değerlendirmesini yapmaktaydı²⁶¹. Bunun dışında bölgenin İngiltere’nin kontrolü altında olması, olası bir savaş durumunda Sovyetler Birliği’nin stratejik endüstri bölgelerinin bombalanması imkânı sunacaktı²⁶². Bu düşünceye paralel olarak bölgenin Sovyet nüfuzu altına girmesini önlemek İngiltere’nin başlıca hedefleri arasındaydı. Çünkü bölgede oluşacak istikrarsız bir yapı, bölgeye nüfuz etmek için Sovyetler Birliği’ne doğrudan ya da dolaylı birçok fırsat sunabilirdi²⁶³. Bu açıdan Türkiye, bölgenin en güçlü devleti olması nedeniyle İngilizler için güvenilir bir müttefik olarak ortaya çıkacaktı. Bevin meseleyi sadece İngiltere’nin çıkarları açısından değil, bölge ülkelerinin refahı açısından da ele alıyordu. Bevin’e göre İngilizler Akdeniz’den çekilirse, yerlerine Sovyetler girecek ve bölge ülkeleri ticaret, ekonomi ve demokrasi anlamında tamamen tükenecekti²⁶⁴.

Türkiye ise İkinci Dünya Savaşı’nda savaş dışında kalmayı başarmış, ancak bu politikasını yürütürken, İngiltere’nin savaşa girmeye yönelik taleplerini karşılıksız bırakarak müttefikini hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu hayal kırıklığı savaş sonrasında Türkiye’nin Sovyet baskısı karşısında ilk başlarda yalnız kalması anlamına gelse de yukarıda anlatıldığı üzere, bu baskının bölge üzerinde yaratacağı tehlikelerin açık bir şekilde İngiltere ve ABD tarafından anlaşılması, Türkiye’nin yalnızlığının kısa sürmesini sağlamıştı. Tüm bu gelişmeler, Türkiye’nin İngiltere ile müttefiklik ilişkilerini yeniden canlandırarak, bölgesel politikalarda ortak hareket edecekleri yakın bir geleceğe işaret etmekteydi.

1947 yılının Mart ayı gibi erken tarihlerde dahi Türkiye, Doğu Akdeniz’in

²⁵⁹ Ibid.

²⁶⁰ Nigel John Ashton, “The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958”, *Review of International Studies* 19, sy. 2 (1993): 124.

²⁶¹ David R. Devereux, *The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East, 1948-56* (London: Palgrave Macmillan, 1990), 15.

²⁶² Curtis Keeble, *Britain and the Soviet Union, 1917-89* (New York: Palgrave MacMillan, 1990), 218–19.

²⁶³ Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 76.

²⁶⁴ Bullock, *Ernest Bevin, Foreign Secretary: 1945-1951*, 242.

güvenliğinin sağlanması için bir pakt kurulması düşüncesine sahipti. Türkiye'nin bu dönemdeki tasavvuru, Türkiye, Yunanistan ve Mısır arasında bir pakt kurulmasıydı ve Türklerin bu tasavvurunun ortaya çıktığı dönem, yukarıda zikredilen İngiliz-Fransız ittifakının imzalandığı günlere denk geliyordu²⁶⁵. Tabi Türkiye bu olası ittifakı bir şekilde batı ittifakıyla ortak bir zeminde kurma düşüncesindeydi. Brüksel Antlaşması ise Türkiye'nin Batı ittifakına dahil olma arzusunu ortaya çıkardı ve bunun için güvenlik endişelerini dile getirerek, İngiltere üzerinde talepkâr bir baskı kurdu²⁶⁶.

Fakat İngiltere açısından Sovyet yayılmacılığına karşı en makul politika, Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri geliştirerek onları olası bir Sovyet nüfuzuna karşı tahkim etmektir. İngiliz dışişlerinin bu duruma karşı hassasiyeti, İkinci Dünya Savaşı'nın yeni sona erdiği dönemlere kadar dayanmaktaydı²⁶⁷. Fakat İngiltere, ekonomik olarak stratejik bir girişim başlatabilecek inisiyatifi sergileme ve bunu sürdürebilme kapasitesine sahip olmadığından, ABD'yi planlarına dahil olmaya ikna etmesi gerekiyordu.

İngilizlerin istedikleri tarzda bir güvenlik ittifakı kurmasının karşısındaki tek engel ABD'nin tutumunun ne olacağıyla sınırlı değildi. Türkiye'nin NATO'ya duyduğu ilgi güçlü bir şekilde devam ediyordu. Ancak İngilizler, İtalya örneğini vererek²⁶⁸ ve henüz ittifak kurumsallaşmadan böyle bir adımın barındıracağı riskleri dile getirerek, Türk tarafının bu isteğinin karşısında duruyordu. İngilizler açık bir biçimde, Türkiye ve Pakistan'ın Ortadoğu'da üstlenmesi gereken roller olduğunu, hatta mümkünse Mısır'ı da buna dahil etmek istediklerini söyleyerek, Türkiye'nin doğu ile batı arasında stratejik bir bağlantı olacağına dikkat çekiyordu²⁶⁹.

Türk dışişlerinin İngilizlerin desteğini almak için öne sürdükleri argümanlar genel olarak, Sovyet tehdidinin devam ettiği, Batı ülkelerinin Ortadoğu'yu korumak için gerekli

²⁶⁵ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 67–68. Doğu Akdeniz'in ortak güvenliği meselesi ortaya atıldıktan yaklaşık bir sene sonra Türkiye tarafından daha etraflı bir şekilde ortaya kondu. Türkiye bir yandan da ABD'yi olası bir pakta dahil etmek arzusundaydı. Türkiye'nin Akdeniz Paktı tasavvuru ve çabası ile ilgili ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Ibid., 107–13, 127–38.

²⁶⁶ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 90–93.

²⁶⁷ Christopher J. Bartlett, *The Long Retreat: A Short History of British Defence Policy, 1945–70* (London: Palgrave Macmillan, 1972), 10; Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 77.

²⁶⁸ NATO'nun kurucu ülkeleri İtalya'nın bir Akdeniz ülkesi olması dolayısıyla NATO'ya girmesine karşı çıkıyordu.

²⁶⁹ Ernest Bevin'den (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) D. Kelly'ye (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), "Conversation Between the Secretary of State and Turkish Foreign Minister, Effect on the International Situation of the Atlantic Pact". 14 Şubat 1949. R 1843/1072/67G, TU/49/54. TNA, FO 800/507.

adımları atmadığı ve bu nedenle daha geniş bir güvenlik sistemine dahil edilmediği müddetçe Türkiye'nin moral olarak kendisini kötü hissedeceği şeklindeydi²⁷⁰. Esasında Türk tarafının endişelerinin hâlen geçerli olduğu İngilizler tarafından da kabul ediliyordu. 1948 yılında İngiliz genelkurmayının hazırladığı bir rapora göre Sovyetler sadece dört ay içerisinde Türkiye'yi işgal ederek Süveyş'i kontrol altına alabilme kapasitesine sahipti²⁷¹. Bu hesaplama İngilizlerin de Türkiye'nin bölgesel önemine ne kadar önem vermeleri gerektiğinin bir ispatıydı²⁷². Türkiye ve İngiltere, Türkiye'nin güvenliğinin daha geniş kapsamlı bir ittifak çatısı altında temin edilmesi konusunda aynı düşüncededeydi. Fakat esas mesele, bu çatının hangi tarafın tasavvuruna göre teşkil edileceğiydi.

Türk dışişlerinin İngiltere nezdinde NATO'ya girmek için uyguladığı baskı Demokrat Parti iktidarında da devam etti. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün 5 Ağustos 1950 tarihinde Bevin ile yaptığı görüşmedeki argümanları bunu açık bir şekilde ortaya koymaktaydı. Köprülü'ye göre Türkiye her zaman, Arap ülkeleriyle olan ihtilafli meselelerin üstesinden gelmesi için çaba içerisindeydi ve Arap ülkeleri Türkiye'nin bu çabadaki samimiyetin farkındaydı. Dolayısıyla Türkiye, bölgenin istikrarına, müttefiki Fransa ve İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarına rahatlıkla yardım edebilirdi. Ancak bunu yapabilmesi için Türkiye'nin NATO'ya alınması gerekiyordu. Çünkü NATO'ya alınırsa Türkiye'nin morali yükselecek, maddi durumu güçlenecek ve hem kendisi hem de müttefikleri için bölgede daha aktif bir rol oynayabilecekti. Ancak Bevin, Truman Doktrininin Türkiye'nin güvenliğini sağlamaya yeterli olduğu görüşündeydi. Köprülü ise söz konusu doktrini yasal bir teminat olmadığı gerekçesiyle güvenilir bulmamaktaydı. Bevin, Köprülü'nün NATO'ya katılımı ile ilgili ısrarlarına, bu meseleyi Amerikalılarla konuşacağını söyleyerek geçiştirmeye çalışmaktaydı²⁷³.

²⁷⁰ Younger'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) N. Charles'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), "Conversation between the Minister of State and the Turkish Ambassador, Inclusion of Turkey in North Atlantic Defence System". 3 Mayıs 1950. RK 1071/7G, TU/50/5. TNA, FO 800/507.

²⁷¹ Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 115. Bu hesaplama 1955 yılında tekrar ele alındı ve Sovyetlerin sadece otuz beş gün içerisinde Türkiye'nin güneyine ulaşabilecekleri sonucuna ulaşıldı. John Kent, "British Foreign Policy and Military Strategy: The Contradictions of Declining Imperial Power and the Baghdad Pact, 1947-55", *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 735.

²⁷² Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*, 115.

²⁷³ "Record of Secretary of State's Conversation with the Turkish Minister for Foreign Affairs at

Ne var ki Amerikalılar da ilk başlarda Türkiye'nin NATO ittifakına dahil olmaması ve ittifakın genişlememesi konusunda İngilizlerle hemfikirdi. Bu nedenle Türk yetkililer, en azından olası bir saldırı karşısında NATO'dan yardım alınıp alınamayacağını öğrenmeye çalışıyorlardı. İngilizler ise Türk tarafının çekincelerine cevap olarak, Türkiye'nin İngiltere ile müttefik olduğunu ve İngiltere'nin olası bir saldırı karşısında duruma müdahil olacağını söylüyordu. İngilizlere göre Türkiye, Truman Doktrini ve mevcut ittifak antlaşması göz önüne alındığında gayet iyi bir durumdaydı. İngilizler Türk yetkililerin ısrarlarını, "Türkler eski inatçılıklarından hiçbir şey kaybetmemiş" şeklinde nitelendirmekteydi²⁷⁴.

İngilizlerin bölgesel politikaları için ikna etmeleri gereken bir diğer taraf, yukarıda değinildiği üzere ABD idi. İngilizler, Amerikalılarla yaptıkları görüşmelerde bölgesel bir pakt için desteklerini almaya çalışıyordu. Amerikalılar bu düşünceye pek sıcak bakmasalar da Kore Savaşı'nın ardından Amerikalıların yaklaşımında değişiklik meydana geldi²⁷⁵ ve böyle bir güvenlik hattının kurulmasına prensip olarak olumlu bakılmaya başlandı. Fakat savunma konseptinin belirlenmesi konusunda İngiltere ile ABD'nin yaklaşımları arasında önemli farklılıklar vardı²⁷⁶. Diğer bir anlaşmazlık noktası Türkiye'nin ittifaklar içerisindeki konumuyla ilgiliydi. ABD, Kore Savaşı'nın ardından Türkiye'yi NATO güvenlik sisteminin bir uzantısı olarak görme eğiliminde iken İngiltere'nin Türkiye'yi Ortadoğu savunmasının bir parçası olarak görme politikası varlığını sürdürüyordu²⁷⁷.

Türkiye'nin savunma konsepti içerisindeki pozisyonunun ne olacağı, ABD ile İngiltere arasında, Türkiye'nin NATO üyeliği sürecinde de tartışma meselesi haline geldi.

Strasbourg on 5th August, 1950". 5 Ağustos 1950. RK 1023/4, TU/50/6. TNA, FO 800/507. Türkiye'nin NATO'ya dahil meselesi daha sonraki günlerde İngiliz kabinesinde görüşülmüş, kabine de Amerikalılarla görüşüldükten sonra bir hareket edilmesi yönünde karar almıştı. Ernest Bevin'den (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) N. Charles'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), "Conversation between the Secretary of State and the Turkish Ambassador, Turkey and Atlantic Pact". 4 Eylül 1950. RK 1071/46, TU/50/7, No. 136. TNA, FO 800/507.

²⁷⁴ Atlee'den N. Charles'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), "Record of a Conversation between the Secretary of State and the Turkish Delegate to the United Nations, (1) Turkey and Atlantic Pact; (2) Korea". RK 1071/72, TU/50/9, No. 148. 4 Ekim 1950, TNA, FO 800/507.

²⁷⁵ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 69-72; Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 139.

²⁷⁶ Ashton, "The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958", 125-26.

²⁷⁷ Türkiye'nin NATO üyeliği süreciyle ilgili ABD politikalarına dair değerlendirmeler için bkz.: Şuhnaz Yılmaz, "Turkey's Quest for NATO Membership: The Institutionalization of the Turkish-American Alliance", *Southeast European and Black Sea Studies* 12, sy. 4 (2012): 481-95.

İngiltere Türkiye’yi yine Ortadoğu savunmasında fakat bu kez NATO’ya eklemiş olarak görmek isterken, ABD Türkiye’nin Avrupa savunması için önemli olduğunu düşünüyordu²⁷⁸. Ancak orta vadede İngiltere’nin ABD’nin alacağı bir karara direnebilme ihtimali yoktu. Diğer yandan İngiliz genelkurmayında, Türkiye’nin NATO’ya katılımının İngiltere’nin Ortadoğu ile ilgili planlarına katkı sağlayabileceği değerlendirilmeleri de güçlenmeye başlamıştı²⁷⁹. Ancak İngiliz dışişleri henüz Türkiye lehine bir karara sahip değildi.

Türkiye’nin NATO’ya katılma isteği karşısında İngiltere’nin takındığı tavır Türkiye’de hayal kırıklığına neden olmaktaydı²⁸⁰. Ankara’daki İngiliz diplomatlar Türk diplomatların kızgınlıklarıyla yüzleşmek zorunda kalırken, Türk basınında İngiltere aleyhinde ciddi eleştiriler yayınlanıyordu²⁸¹. Türk yetkililer, güvenliklerinin tam olarak temin edilmesi için NATO gibi daha güçlü bir sistem içerisine dahil olmayı arzuluyor, İngilizlerin bu konuda kendilerini anlamadıklarını ileri sürüyorlardı. İngilizler bunun doğru olmadığını iddia etseler de²⁸² Türk tarafını ikna etmeleri kolay değildi.

Ancak ABD’nin 15 Mayıs 1951’de İngiltere’ye verdiği muhtıra ile Türkiye’nin NATO’ya üyelik yolu açıldı ve bu sayede savunma konsepti meselesi Türkiye’nin arzu ettiği bir yola girdi. Söz konusu muhtırada siyasi ve askerî nedenlerle Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya dahil edilmesinin avantajları ile “Doğu Akdeniz İttifakı” projesinin dezavantajları açıklanmaktaydı. Genel bir savaşta Türkiye ve Yunanistan’ın NATO yanında savaşa girmesi, Sovyetlerin güneye ciddi miktarda askerî güç sevk etmesini zorunlu kılacaktı. Doğu Akdeniz İttifakı ise organizasyonel açıdan fazladan yük getirecek, NATO ile birçok yapısal tekrar içerisine düşecek ve iki ittifak arasında bir rekabet havası oluşacaktı²⁸³. ABD’nin değerlendirmeleri İngilizlerin görüşlerinde değişikliğe gitmelerine neden oldu ve muhtıranın ardından İngiliz Dışişleri Bakanı

²⁷⁸ Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 153.

²⁷⁹ Athanassopoulou, “A Tepid Alliance: Britain and Turkey in the Post-War and Early Cold War Years”, 706.

²⁸⁰ S. Fox’tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Morrison’a, “Turkey and the North Atlantic Pact”. 23 May 1951. WU 11923/66, No. 203 TNA, FO 424/291.

²⁸¹ Athanassopoulou, “A Tepid Alliance: Britain and Turkey in the Post-War and Early Cold War Years”, 706.

²⁸² Morrison’dan N. Charles’a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), “Greece, Turkey and the North Atlantic Treaty Organisation”. 25 May 1951. WU 11923/67, No. 280. TNA, FO 424/291.

²⁸³ “Greece, Turkey and the North Atlantic Treaty Organisation, Aide-Mémoire Handed by the United States Ambassador to Sir W. Strang on 15th May, 1951”. 15 Mayıs 1951. WU 11923/40G, No. 6. TNA, FO 424/291.

Morrison 17 Mayıs'ta, İngiliz kabinesine Türkiye'nin NATO'ya girmesinin yaratacağı faydalardan bahsederek, Türkiye'nin üyeliğinin kabul edilmesini istedi. Morrison'a göre NATO'ya katılması Türkiye'nin ve ABD'nin Ortadoğu savunması konusundaki isteğini artıracaktı²⁸⁴. Nihayetinde 22 Mayıs'ta İngiliz kabinesi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesine prensipte karşı çıkılmaması kararı aldı²⁸⁵. Kararın ardından, Türkiye'nin NATO'ya katılımına prensipte karşı olunmadığı fakat Türkiye'nin coğrafi pozisyonunun daha derinlemesine bir değerlendirmeyi gerekli kıldığı düşüncesi Türk dışişlerine iletildi. İngilizler Türk tarafının biraz daha sabırlı olmasını istiyordu²⁸⁶.

İngiltere'nin Türkiye'yi bir şekilde Ortadoğu merkezli bir savunma sistemi içerisinde görme arzusu canlılığını korumaya devam ediyordu. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı Morrison'ın Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Ortadoğu savunmasıyla ilgili rolünü göz ardı etmemesine dair söylemi de İngilizlerin bu yaklaşımına işaret etmekteydi. Türkiye İngiltere'nin bu açık talebini olumlu bir şekilde karşılarsa da²⁸⁷ meseleyi NATO'ya girdikten sonra ele almak istiyordu²⁸⁸.

Bu doğrultuda 1951 yılının Haziran ayında Ortadoğu Komutanlığı (MEC) düşüncesi ortaya atıldı²⁸⁹. Aynı yıl NATO'nun 20 Eylül'deki toplantısında ise Türkiye'nin en kısa süre içerisinde NATO'ya davet edilmesi kararı alındı. İngiliz Dışişleri Bakanı Morrison derhal Türk mevkidaşı Fuat Köprülü'ye bir mesaj göndererek alınan bu karardan bahsetti ve Türkiye'nin üyeliğini desteklediklerini, Ortadoğu Komutanlığı

²⁸⁴ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 81.

²⁸⁵ "36th Conclusions, Conclusions of a Meeting of the Cabinet Held at 10 Downing Street 10, S. W. 1, on Tuesday, 22 May, 1951, at 11 a.m.". 22 Mayıs 1951. C. M. (51). TNA, CAB 128/19/36; Morrison'dan O. Franks'a (İngiltere Washington Büyükelçiliği), "Greece, Turkey and the North Atlantic Treaty Organisation". 23 Mayıs 1951. WU 11923/67. TNA, FO 424/291.

²⁸⁶ Morrison'dan N. Charles'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), "Greece, Turkey and the North Atlantic Treaty Organisation". 25 Mayıs 1951. WU 11923/67, No. 280. İngilizlerin pozisyonundaki yumuşamaya rağmen Türk dışişleri talepkâr ve sitemkâr tutumunu sürdürdü. Örneğin İngiliz Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, Büyükelçi Cevat Açıkalın ile yaptığı görüşmede siyasi ve askeri çekinceler olduğunu söylüyor, Açıkalın da ısrarcı biçimde bunların ne olduğunun cevaplanmasını istiyordu. Morrison'dan S. Fox'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), "Conversation Between the Secretary of State and the Turkish Ambassador, Association of Turkey with the North Atlantic Treaty Organisation". 28 May 1951. WU 11923/103, No. 109. TNA, FO 424/291.

²⁸⁷ Çalış, *Turkey's Cold War*, 99.

²⁸⁸ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 83.

²⁸⁹ Fahir Armaoğlu, "(Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paketi'ne 1951 – 1955", *Belleten* 59, sy. 224 (1995): 193.

meselesi hakkında istikşafî görüşmeler yapılması gerektiğini söyledi²⁹⁰. Ancak Türkiye'nin bu fikre sıcak bakmaması, Mısır'ın da bu oluşuma katılmayı reddetmesi Ortadoğu Komutanlığı fikrinin rafa kalkmasına neden oldu²⁹¹. Bu fikrin gerçekleşmesi üzerine Ortadoğu Savunma Teşkilatı (MEDO) fikri müzakere edildi²⁹². Türkiye bu teşkilata soğuk bakmıyordu fakat buradaki temel çekince, inisiyatifin nasıl başlatılacağıyla ilgiliydi²⁹³. İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Başbakan Menderes arasında 16 Ekim 1952'de yapılan görüşmede bu mesele ele alındı. Eden organizasyonu bir dükkâna benzetiyor ve “önce dükkânı kurup müşterileri mi beklemeliyiz yoksa önce müşterileri çağırıp dükkânı sonra mı kuralıyız?” sorusunu soruyordu. Menderes, önce “müşterilere haber verilmesinden” yanaydı. Ayrıca Arapların bu oluşuma katılmaması durumunda İngiltere ve Türkiye'nin ittifak için kendi başlarına hareket edip etmemelerinin de belirlenmesi lazımdı. Diğer bir mesele de Amerikalıların bu ittifaka ne ölçüde katılım sağlayacağıydı. İngilizler, Amerikalıların bölgedeki çıkarları dolayısıyla ittifaka katılmasa da önemli ölçüde katkı sağlayabileceklerine inanıyordu²⁹⁴.

Londra'daki toplantılarda Menderes ve Eden, süreçle ilgili bir plan üzerinde anlaşmaya vardı. Buna göre ilk olarak Türkiye Irak'la iletişim kuracak, İngilizler de bu irtibatın hemen ardından Iraklılara, görüşmeden haberdar olduklarını ve Türkiye'nin inisiyatifini desteklediklerini söyleyeceklerdi. Plana göre Irak'ın onayının ardından sıra Ürdün'e gelecek, Ürdün konusundaki sorumluluk da İngiltere tarafından üstlenilecekti. Takip eden süreçte de Mısırlılar ikna edilmeye çalışılacaktı. Eğer hiçbir Arap devleti katılım göstermezse ve gerekli görülürse, MEDO Türkiye ve İngiltere tarafından yine de kurulacaktı²⁹⁵.

²⁹⁰ Morrison'dan N. Charles'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), “Turkey's Accession to the North Atlantic Treaty Organisation”. 20 Eylül 1951. WU 11923/287G, No. 63. TNA, FO 424/291; Armaoğlu, “(Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Pakti'na 1951 – 1955”, 193–94.

²⁹¹ Devereux, *The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East, 1948-56*, 63–64.

²⁹² Armaoğlu, “(Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Pakti'na 1951 – 1955”, 201–2.

²⁹³ Ara Sanjian, “The Formulation of the Baghdad Pact”, *Middle Eastern Studies* 33, sy. 2 (1997): 229–30.

²⁹⁴ “Record of Meeting between the Secretary of State and Turkish Prime Minister and Minister for Foreign Affairs at the Foreign Office on 16th October, 1952”. 16 Ekim 1952. WK 1051/76 G. TNA, FO 800/830.

²⁹⁵ “Record of a Meeting between the Secretary of State and Turkish Prime Minister and Minister for Foreign Affairs Held at the Foreign Office on 18th October”. 18 Ekim 1952. WK 1051/79 G. TNA, FO 800/830.

Fakat MEDO için yürütülen çabalar da istenilen sonuca varamadığından ittifak hayata geçemedi²⁹⁶ ve Türk dışışleri İngilizlere, Araplar olmadan bir ittifak kurulmasını önerdi²⁹⁷. Arapların olmadığı bir Ortadoğu ittifakı, İngilizlerin *inner ring* teorisinin sonu anlamına geliyordu. İngilizler *inner ring* olarak tarif edilen şekilde Mısır, Ürdün gibi ülkelerin de ittifaka katılmasını istiyordu. Çünkü İngiltere'nin temel hedefi, bu ülkeler aracılığıyla ticaret güzergahını güvence altına almaktı. Amerikalılar ise *outer ring* olarak isimlendirilen teoriyi savunuyordu. Buna göre İngilizlerin tasarladığının aksine Ortadoğu'nun sınırlarına sahip olan Türkiye, Irak, İran ve Pakistan'ı bir pakt içine alarak bir savunma hattı kurmak daha mantıklıydı. Bu mesele, uzun bir süre boyunca iki ülke arasında tartışma konusu oldu²⁹⁸. Nihayetinde, Türkiye'nin de NATO'ya dahil olmasının da bir sonucu olarak, *outer ringin*, yani Kuzey Kuşağı savunma konseptinin uygulamaya konmasından başka bir seçenek kalmadı²⁹⁹. O andan itibaren gündemde olan husus, sürecin nasıl yürütüleceği³⁰⁰.

İngiltere yakın geçmişinden ötürü bölge ülkeleri tarafından sempatiyle bakılan bir ülke değildi. Buna ek olarak Arap milliyetçiliğinin oluşmaya başlaması, Batılı bir ülkenin başlatacağı bu inisiyatifi ilk andan itibaren başarısızlığa mahkûm edebilirdi. Dolayısıyla inisiyatifin bölge ülkeleri tarafından alınması, paktın antipatiyle karşılanmasına engel olmak için doğru bir seçenektir ve bu ülkeler, 23 Şubat 1955'te imzaladıkları Bağdat Paktı ile Türkiye ve Irak oldu³⁰¹.

²⁹⁶ Sanjian, "The Formulation of the Baghdad Pact", 230–31. Ortadoğu Komutanlığı ve Ortadoğu Savunma Teşkilatı tasarılarıyla ilgili sürece ve bu süreçte Türkiye ile İngiltere'nin yaklaşımlarına dair değerlendirmeler için bkz.: Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 180–202.

²⁹⁷ S. Lloyd, "Turkish Memorandum on M.E.D.O.". 20 Haziran 1953. TU/53/13. TNA, FO 800/831.

²⁹⁸ Kent, "British Foreign Policy ve Military Strategy: The Contradictions of Declining Imperial Power and the Baghdad Pact, 1947-55", 732–35.

²⁹⁹ Saban Çalış, *Turkeys Cold War: Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic* (London, 2016), 112. Kuzey Kuşağı Projesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Behçet Kemal Yeşilbursa, "The American Concept of the 'Northern Tier' Defence Project and the Signing of the Turco-Pakistani Agreement, 1953-54", *Middle Eastern Studies* 37, sy. 3 (2001): 59–110; Yeşilbursa, *The Baghdad Pact*, 2005, 9–43.

³⁰⁰ Ashton, "The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958", 127.

³⁰¹ Menderes Irak'la birlikte Suriye'ye de bir ziyaret gerçekleştirdi. Ancak bu ziyaret ve bilhassa pakta karşı tabanda oluşan muhalefet nedeniyle Suriye'de protesto eylemleri düzenlendi. Benzer bir şekilde Lübnan'a da bir girişimde bulunuldu ancak Lübnan da Arap Birliği'nin onayını almadan böyle bir girişime dahil olmak istemiyordu. Mısır'ın tepkisi ise beklenildiği üzere olumsuzdu ve bu girişimi Arap Birliği'ni parçalamaya yönelik bir hareket olarak değerlendirmekteydi. Menderes'in Nasır ile görüşme çabası da başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bkz. Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar* (Ankara: METU Press, 2001), 62–63, 65; Yorgancıoğlu ve Kıralp, "Turco-British Relations, Cold War and

Türkiye ile Irak arasındaki ittifaktan evvel Pakistan'ın konumu bilhassa Amerikalıların nazarında oldukça önem taşıyordu. Türklerle Iraklılar arasındaki görüşmeler başlamadan yaklaşık bir yıl önce Amerikalıların teşvikiyle³⁰² Türkiye ile Pakistan arasında bir antlaşma imzalanması üzerine bir süreç yürütülmüş, sürecin neticesinde 2 Nisan 1954'te iki ülke arasında bir dostluk antlaşması imzalanmıştı. Antlaşma bir askerî pakt olmasa da Amerikalıların *Kuzey Kuşağı* stratejisinin gerçekleşmesi için önemli bir adımdı³⁰³.

Menderes'in 6 Ocak 1955'te Bağdat'a gitmesiyle³⁰⁴ Türk ve Iraklı heyetler arasında görüşmeler resmen başladı. Irak'ın tereddütlerinin giderilmeye çalışıldığı uzun müzakerelerin ardından 12 Ocak'ta ortak bir bildiri yayınlanarak, iki ülkenin kendilerine gelecek saldırılara beraber mukavemet göstermeye yönelik bir antlaşma imzalamaya karar verdikleri duyuruldu³⁰⁵. İngilizlerin değerlendirmesine göre Iraklıların ikna edilmesinin arka planında Amerikalılar vardı. Bildiri İngilizler tarafından memnuniyetle karşılandı zira 1930 yılına ait İngiltere-Irak antlaşmasının sona ermesinden sonra İngilizlerin bölgeyle ilgili çıkarlarını muhafaza edecek bir yapının doğması söz konusuydu³⁰⁶.

Bildirinin ardından Mısır başta olmak üzere diğer Arap ülkelerinin baskısı nedeniyle Iraklılar tasarlanan antlaşmanın altı ay sonraya bırakılması teklifinde bulunsada Türk yetkililer bunu kesin bir dille reddetti ve yine Türk yetkililerin baskısı neticesinde

Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954–1958)", 5. Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 140. Mısır'ın tepkileriyle ilgili değerlendirme için ayrıca bkz. Ibid., 142. Cender, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)", 167–68, 170; Yorgancıoğlu ve Kıralp, "Turco-British Relations, Cold War and Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954–1958)", 3–4. Türkiye'nin bu süreçte Irak'la kurduğu temaslar için bkz.: Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, 204–23. Sanjian, "The Formulation of the Baghdad Pact", 231–45. 231-245

³⁰² Sanjian, "The Formulation of the Baghdad Pact", 231.

³⁰³ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 117, 119–20; Yeşilbursa, "The American Concept of the 'Northern Tier' Defence Project and the Signing of the Turco-Pakistani Agreement, 1953-54", 89.

³⁰⁴ Sanjian'a göre Menderes dahil hiç kimse bir antlaşma imzalanacağını düşünmüyordu. Sanjian, "The Formulation of the Baghdad Pact", 243. Menderes'in Bağdat'a gelişi ve ziyaretin kamuoyuna yansımalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Umar, *Bağdat Paktı*, 98–114.

³⁰⁵ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 126; Sanjian, "The Formulation of the Baghdad Pact", 245.

³⁰⁶ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 134–37.

tarafklar arasında antlaşma metni üzerinde çalışmalar başladı³⁰⁷.

Türkiye ile Irak arasındaki görüşmelerde taslaklar üzerindeki ihtilaflı meselelerin hal- ledilmesinin ardından³⁰⁸ 23 Şubat 1955'te iki ülke arasında Karşılıklı İş Birliği Ant- laşması imzalandı ve 26 Şubat'ta antlaşma Türk ve Irak parlamentoları tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi³⁰⁹. Antlaşmaya göre iki ülke güvenlikleri için birbirleriyle iş birliği yapacak ve alınması gereken önlemleri saptayacaklardı. Ayrıca antlaşma, Arap Birliği üyesi ülkeler dahil olmak üzere diğer devletlerin katılımına da açık bıra- kılmıştı. Bağitların sayısının dördü bulması durumunda Bakanlar Konseyi kurulması ve antlaşmanın beşer yıllık sürelerle yenilenmesi kararlaştırılmıştı. Beş yıllık sürenin dolması durumunda bağitlardan herhangi biri altı ay öncesinden bildirimde bulunma- dığı müddetçe antlaşma yenilenmiş sayılacaktı³¹⁰. Antlaşmanın imzalanmasıyla İngi- lizler de ittifaka katılmak için hazırlıklara başladı³¹¹.

Eden, İngiltere'nin ittifaka katılacağını parlamentoda ilan ettikten³¹² kısa bir süre sonra İngiltere Nisan ayında ittifaka dahil oldu³¹³. Anthony Eden'in ifadesiyle ittifaka katı- lım, İngiltere'ye Ortadoğu işlerine müdahil olma imkânı tanıyacaktı³¹⁴.

Bağdat Paktı kurulduktan sonra ABD, Pakistan'a pakta dahil olması için baskı yap- maya başladı. Pakistan'ın pakta katılması, çevreleme politikasının bir ayağı olarak ta- sarlanan Kuzey Kuşağı projesinin gerçekleşmesi için ABD açısından oldukça önem- liydi³¹⁵. Neticede Pakistan da Temmuz ayında ittifaka katılacağını ilan etti ve Eylül

³⁰⁷ Ibid., 144–45. İlk taslak üzerinde iki taraf farklı yaklaşıma sahipti. Iraklılar ortak savunma konusunda taahhüt altına girmek istemezken Türk tarafı tarafların olası bir saldırıya karşı iş birliği yapmasını şart koşan bir madde olmasını savunuyordu. Türk tasarısı İngiltere'nin tam da istediği gibiydi. Ibid., 146–48.

³⁰⁸ Sanjian, "The Formulation of the Baghdad Pact", 248–56.

³⁰⁹ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 157.

³¹⁰ "Türkiye ile Irak Arasında Karşılıklı İşbirliği Andlaşması" için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağitları (1945-1990)*, c. 2 (Türk Tarih Kurumu, 1991), 501–3. Yeşilbursa, *Bağ- dat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 157–58.

³¹¹ Devereux, *The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East, 1948-56*, 165.

³¹² Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 175.

³¹³ Devereux, *The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East, 1948-56*, 166.

³¹⁴ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 175. İngiltere'nin ittifaka katılımının stratejik bazı sorunlar içerdiğine dair görüşler bulunmaktaydı. Kent, "British Foreign Policy and Military Strategy: The Contradictions of Declining Imperial Power and the Baghdad Pact, 1947-55", 736.

³¹⁵ Ashton, "The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958", 131. Pakistan'ın ittifaka katılım süreciyle ilgili bkz. Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 178–86.

ayında resmen ittifaka dahil oldu³¹⁶. Kuzey Kuşağı'nın tamamlanması için geriye sadece İran kalmıştı. Özellikle Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan arasında 27 Ekim'de imzalanan savunma antlaşması, ittifaka İran'ın katılımını daha acil hale getirmişti³¹⁷ ve böylece İran da Kasım ayında ittifaka dahil oldu³¹⁸.

Bağdat Paktı'nın ortaya çıkması, Türkiye ile İngiltere'nin NATO'dan sonra başka bir pakt çatısında müttefik olmaları, ilişkilerinin daha da yoğunlaşması anlamına geliyordu³¹⁹. ABD ittifaka üye olarak katılmasa da siyasi ve ekonomik ağırlığı sayesinde ittifakın önemli parçalarından biri oldu³²⁰. ABD nazarında Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla Kuzey Kuşağı projesi tamamlanmış ve NATO ile Bağdat Paktı Türkiye aracılığıyla, Bağdat Paktı ile SEATO da Pakistan aracılığıyla birbirine bağlanmış oluyordu³²¹.

Bağdat Paktı kurulduktan sonra Türkiye diğer bölge ülkelerinin de ittifaka katılması yönünde çaba sarfetse de bu ülkelerin batı menşeli bir ittifaka katılma konusundaki isteksizliği ve bilhassa Arap ülkeleriyle Fransa ve İngiltere'nin yaşadığı problemler ittifakın genişlemesini engelledi³²². Bunun da ötesinde bölge içerisindeki gelişmelerin ittifak üyeleri üzerindeki yansımaları, ittifakın geleceğini olumsuz yönde etkiledi. 1958 yılında Suriye ile Mısır arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması, ardından buna cevap olarak Ürdün ile Irak'ın Arap Birliği'ni ilan etmesi neticesinde yaşanan siyasi gerilimler Irak'ı istikrarsız bir sürece sürükledi ve aynı yılın Temmuz ayında Irak'ta bir darbe gerçekleştirildi. Bu darbe ile Irak Krallığı ve Nuri Said'in iktidarı sona eriyordu³²³. Darbeden yaklaşık sekiz ay sonra Irak Bağdat Paktı'ndan ayrıldı³²⁴ ve 21 Ağustos'ta Bağdat Paktı'nın adı *Central Treaty Organisation* (CENTO)

³¹⁶ Devereux, *The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East, 1948-56*, 169; Ashton, "The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958", 133.

³¹⁷ Ashton, "The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958", 134.

³¹⁸ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 187–201.

³¹⁹ Cender, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)", 172.

³²⁰ W. M. Hale ve Julian Bharier, "CENTO, R.C.D. and the Northern Tier: A Political and Economic Appraisal", *Middle Eastern Studies* 8, sy. 2 (1972): 217.

³²¹ Ibid., 218.

³²² Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*, 137–56.

³²³ Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 312–14.

³²⁴ Irak'taki darbenin Bağdat Paktı'na etkisine dair bkz.: Mustafa Bostancı ve Erdem Karaca, "Bağdat

olarak değiştirildi. CENTO ismi aynı zamanda, Batı'daki NATO ve Doğu'daki SE-ATO ittifaklarının bir bağlantı noktası olduğuna da işaret etmekteydi³²⁵.

Bağdat Paktı'nın CENTO adını almasından sonra paktın niteliğine dair İngiliz Dışişlerinde bazı değerlendirmeler yapıldı. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Burrows'a göre, niteliksel bir değişiklik yapılarak, paktın NATO gibi bir ittiffaka dönüşmesi sağlanabilirdi. Ancak Burrows, bu tür bir girişimin Sovyetler Birliği tarafından provakatif olarak algılanmasına neden olabileceğini ve gereksiz bir gerilim yaratabileceğini düşünüyordu. Diğer yandan ittifakın sadece ekonomik bir örgüte dönüştürülmesi fikri, kendi ifadesiyle ittifakın “dişsiz” hale getirilmesi anlamına geleceğinden, siyasi olarak gerçekleştirilmesi zor bir seçenektir. Bu değerlendirmeler dikkate alındığında İngilizler için en makul olanı, ittifakın askerî ve siyasi niteliklerini geri plana atmadan ekonomik yönünün güçlendirilmesi olarak görülüyordu³²⁶.

Yeni süreçte İngiliz Dışişleri ve Savunma Bakanlığı, İngiltere'nin CENTO'da kalması ve üyelerini ittifakın mümkün olduğunca yaşamına devam etmesi için teşvik etmesi gerektiği kanısındaydı. Türkiye de ittifakın devamından yanaydı ancak ittifakı, doğal olarak, NATO kadar önemli bir örgüt olarak görmediği de aşıkardı³²⁷.

1964 yılına gelindiğinde ittifakın geleceğine dair belirsizlikler söz konusuydu. Irak'ın ayrılığının ardından ittifakın adının CENTO olarak değiştirilmesi ve merkezinin

Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14, sy. 27 (2018): 123–54.

³²⁵ Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 101; Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 33. Irak'taki darbenin ardından 1959 yılının Mart ayında son İngiliz askerlerinin de Irak'tan çekilmesi bir devrin sonuydu. Irak, İngiltere'nin petrol ticareti ve Kuveyt'teki yatırımları için hayati öneme sahip bir ülkeydi. Aynı zamanda Ortadoğu'da Arap Milliyetçiliği karşısında kendi yanında yer alan tek Arap ülkesiydi. Darbe, hem Türkiye'nin hem de İngiltere'nin Irak'la ilişkilerine ciddi anlamda zarar vermişti. Göktepe, “The ‘Forgotten Alliance’? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65”, 106. İsim değişikliği sürecinde İngilizler ve Amerikalılar çeşitli öneriler ortaya attı. İngiliz önerileri arasında *Middle East Regional Organisation*, *South West Asia Regional Organisation* gibi öneriler varken Amerikalılar *Northern Tier Defence Organisation*, *West Asia Co-operative Defence Organisation* gibi öneriler sunuyordu. İngilizler yeni süreçte paktın adında savunma ibaresinin bulunmasını istemiyordu. Amerikalılar ise *Middle East* gibi bölge ülkelerini tedirgin edebilecek ifadelerin kullanılmasından kaçınılmasından yanaydı. Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 33. Çalış'a göre Bağdat Paktı'nın başarısız olmasında temel olarak Mısır ve diğer Arap ülkelerin muhalefeti, Kahire ve Bağdat arasındaki rekabet, ABD'nin iştirakindeki isteksizlik ve İngilizlerin maddi desteğinin sınırlı kalması, tam bir askeri ittifak görünümünde olmaması, zayıf teşkilat yapısı ve üyelerinin birbirlerine olan güvensizliği gibi nedenler vardı. Çalış, *Turkey's Cold War*, 113.

³²⁶ Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 31–32.

³²⁷ 1960 darbesini ilan eden bildiride NATO'ya inanç ve bağlılıktan bahsedilirken, CENTO'ya sadece bağlılıktan bahsedilmesi İran ve Pakistan büyükelçilerinin dikkatini çekmiş, dönemin Dışişleri Bakanı Sarper büyükelçilere, farklılığın kazara olduğu açıklamasını yapmak zorunda kalmıştı. *Ibid.*, 36.

Ankara'ya taşınması da ittifaka istenilen canlılığı kazandıramamıştı. Bu nedenle ittifakın akıbetiyle ilgili problemler yıllar içerisinde artarak devam etti ve Pakistan'ın tetiklediği memnuniyetsizlik ve konjonktürel gelişmeler ittifakı belirsiz ve durgun bir döneme sürükledi.

CENTO, Genel Sekreter, Bakanlar Konseyi ve Temsilciler Konseyi başta olmak üzere çeşitli konsey ve kurullar tarafından idare edilen bir örgüt olarak dizayn edilmiş, konseylerin amacı siyasi, ekonomik ve askeri meseleler hakkında fikir alışverişi olarak belirlenmişti. Bakanlar Konseyi yılda bir kez toplanmakta ve bu toplantılara dönüşümlü olarak üye ülkeler ile gözlemci ülke ABD ev sahipliği yapmaktaydı. Kararlar oybirliği ile alınmaktaydı. Konsey, ittifakla ilgili temel prensiplerin ve atılacak adımların belirlenmesi dışında üye ülkeleri ilgilendiren uluslararası meselelerle ilgili görüş alışverişinde de bulunmaktaydı. Temsilciler ise üye ülkelerin Ankara büyükelçileri ve büyükelçilik unvanına sahip bir Türk bakanlık yetkilisi olarak belirlenmişti. Tam üye olmasa da ABD konsey toplantılarında tam katılım hakkı ile temsil edilmekteydi. Bunların dışında ittifakla ilgili meselelerin yürütülmesi için Askeri Komite, Ekonomik Komite, Kontra-Devrim (*Counter-Subversion*) ve İrtibat Komitesi bulunmaktaydı. İttifakın sekreteryası, Genel Sekreter tarafından yürütülmekteydi. Genel Sekreterlik görevi, üye ülkelerden birinin dışişleri bakanlığında kariyer diplomatı olarak yetişmiş, Büyükelçi unvanına sahip biri tarafından üç yıl süre ile üstlenilmekteydi. Genel Sekreterin görev süresinin uzatılma imkânı bulunmaktaydı. Genel Sekreterliğe bağlı olarak Siyasi ve İdari Daire, Ekonomik Daire ve Halkla İlişkiler Dairesi bulunmaktaydı. İttifakın ekonomik alandaki projeleri Birleşik Krallık ve ABD tarafından finanse edilmekteydi. Bu bağlamda Birleşik Krallık 1966 yılına kadar 850 bin sterlin, 1966'dan itibaren ise 1 milyon sterlin katkı sunmakta iken ABD'nin katkısı 20 milyon dolar civarındaydı. Bu katkılar kara-yolu, demiryolu, yüksek frekans radyo ağı, radar sistemi gibi CENTO projeleri ve mühendislik, sağlık, tarım, eğitim gibi alanlardaki teknik destek projeleri için kullanılmaktaydı³²⁸.

³²⁸ “‘CENTO’, Central Treaty Organization Public Relations Division, Ankara, Turkey”, t.y., TNA, OD 34/287.; Ayşegül Şentürk, “CENTO: Merkezi Antlaşma Teşkilatı” (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2001), 63–79; Yeşilbursa, “CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)”, 5–15.; CENTO'ya dair ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Guy Hadley, *CENTO: The Forgotten Alliance: Study of the Central Treaty Organisation* (Brighton: Institute for the Study of International, 1971); Hale ve Bharier, “CENTO, R.C.D. and the Northern Tier”; Ashton, “The

Genel olarak bakıldığında ittifakla ilgili en temel problem, üyelerinin her birinin birbirinden farklı ve zaman zaman çelişen politikalara sahip olması ve ittifakla olan ilişkisini farklı nedenler dolayısıyla devam ettirmesi idi³²⁹. Bu durum zaman içerisinde ittifakın, bölgesel üyelere sağladığı ekonomik katkılar dışında gönülsüz bir birlikteliğe dönüşmesine ve sonuç olarak varlığının İngilizler nezdinde sadece Batı blokunun prestiji açısından ele alınmasına neden oldu.

CENTO'nun İngiltere açısından temel önemi, bölgedeki nüfuzunu korumasına dayanıyordu. Dolayısıyla İngiltere'nin teşkilata verdiği desteğe devam etmesinin gerek ve yeter şartı bölgedeki çıkarlarını sürdürebilmesiydi. Diğer yandan İngiltere'nin Kıbrıs'taki üsleri ve bu üslerde konuşlanan hava kuvveti, bölgesel üyelerin olası bir Sovyet saldırısına karşı güvence altında olmasını sağlamaktaydı³³⁰. CENTO İngiltere için ayrıca, Türkiye dışındaki bölge ülkelerinin Batı ile bağını sürdürmesini sağlayan ve Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya nüfuz etmesini engelleyen bir ittifaktı³³¹. Türkiye'nin NATO, Pakistan'ın SEATO ve İngiliz Milletler Topluluğu üyelikleri göz önüne alındığında, söz konusu amaç doğrultusunda ittifakta yer alan ülkeler arasında İngiltere için en önemli ülke İran'dı. İran'da istikrarın sürmesi, hem Batı hem de İngiltere için siyasi ve ekonomik açıdan hayati öneme sahipti ve bu nedenle İngiltere CENTO'yu bu istikrarın devamına katkı sağlayan önemli bir enstrüman olarak görüyordu³³². CENTO vasıtasıyla İran ile iş birliğinin sürdürülmesi, Basra Körfezi'ndeki istikrarın

Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958"; Göktepe, "The 'Forgotten Alliance'? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65"; Şentürk, "CENTO: Merkezi Antlaşma Teşkilatı"; Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm*; Panagiotis Dimitrakis, "The Value to CENTO of UK Bases on Cyprus", *Middle Eastern Studies* 45, sy. 4 (2009): 611-24; Panagiotis Dimitrakis, "British Diplomacy and the Decline of CENTO", *Comparative Strategy* 28, sy. 4 (2009): 317-31; Behçet Kemal Yeşilbursa, *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-59* (London: Routledge, 2012); Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*; Bezci, *Turkish Intelligence and the Cold War: The Turkish Secret Service, the US and the UK*, 97-135; Babak Rezvania, "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)", *Middle Eastern Studies* 56, sy. 6 (2020): 878-99; Yeşilbursa, "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)".

³²⁹ Göktepe, "The 'Forgotten Alliance'? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65", 121; Yeşilbursa, "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)", 16.

³³⁰ İngiltere'nin Kıbrıs'taki üslerinin CENTO'ya katkısına dair çalışma için bkz.: Dimitrakis, "The Value to CENTO of UK Bases on Cyprus".

³³¹ Head of DS R. A. Lloyd Jones'tan İngiltere Dışişleri Bakanlığına, "Visit of Secretary-General of CENTO". 8 Mart 1971. DS 11/4/13. TNA, FCO 9/1402.

³³² R. S. Crawford, "The Role of CENTO and Its Problems". 17 Şubat 1964. EB19112/3. TNA, FO 371/175613. Göktepe, "The 'Forgotten Alliance'? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65", 121.

devamı için de oldukça önemliydi. Zira bilindiği üzere, bu bölge petrol sevkiyatı için hayati öneme sahipti ve İran, OPEC ülkeleri arasında Arap olmayan tek ülkeydi³³³. Bu açıdan İran, İngiltere için Basra Körfezi'nde "kullanışlı bir şemsiye" hüviyetindeydi³³⁴.

Türkiye ise halihazırda NATO üyesi olduğundan, stratejik gereklilikler çerçevesinde CENTO'ya daha az ilgi göstermekteydi. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Denis Allen'a göre Türkiye CENTO'yu zaman zaman Irak ve Suriye ile ilgili konularda görüş alışverişi yapabileceği ve Kıbrıs'la ilgili tezlerini sunabileceği bir platform olarak kullanılıyordu³³⁵. Fakat yine Türkiye, bu platformda iç güvenliğini yakından ilgilendiren Kürt sorunu gibi meselelerin tartışılmaması konusunda ise, Allen'ın ifadesiyle, "oldukça kurnazdı"³³⁶. Yine de CENTO'nun devamlılığı Türkiye için, bilhassa İran'ın "tarafsız dış politika" geleneği hatırlandığında, doğu sınırlarının güvence altına alınması ve Sovyetler Birliği'nin İran'a nüfuz etmemesi için önem arz ediyordu³³⁷. Bunun dışında İran ve Pakistan, Türkiye'nin, 1964 yılında yaşanan Kıbrıs krizinin ardından dış ilişkilerini çeşitlendirme çabasında önemli bir yer teşkil ediyordu. Bu devletler Kıbrıs meselesinde Türkiye'ye gayet yakın bir tutum sergilemekteydi. Dışişleri Bakanlığı tarafından, Cevdet Sunay'ın ilk iki yurtdışı gezisini sırasıyla İran'a ve Pakistan'a gerçekleştirilmesinin sağlanması da³³⁸ Türkiye'nin söz konusu ülkelere duyduğu yakınlığın önemli bir göstergesiydi.

CENTO içerisinde teşkilata bağlılığı açısından en kritik konumda olan ülke Pakistan'dı ve Pakistan, İngilizler tarafından CENTO'nun "hasta adamı" olarak nitelendiriliyordu³³⁹. Pakistan'ın Hindistan'la yaşadığı problemler ABD ve İngiltere ile

³³³ "Defence and Oversea Policy Committee, United Kingdom Policy Towards CENTO, Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, OPD (665)90". 31 Mayıs 1965 No. 64. TNA, CAB 148/21/22.

³³⁴ "Official Visit of the Secretary-General of CENTO, Mr. Turgut Menemencioglu". 8 Mart 1971. NEC 1/1. TNA, FCO 9/1402.

³³⁵ Denis Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. A. Butler'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 1 Ocak 1964. EB 10112/3, No. 2255/1. TNA, FO 371/175613; Yeşilbursa, "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)", 16.

³³⁶ Denis Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. A. Butler'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 1 Ocak 1964. EB 10112/3, No. 2255/1.

³³⁷ Eastern Department, "The Problems of CENTO". 7 Nisan 1964. EB 10112/3. TNA, FO 371/175613; Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 39.

³³⁸ İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, ed. Tanju Cıllızoğlu (İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1990), 64.

³³⁹ Denis Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. A. Butler'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 1 Ocak 1964. EB 10112/3, No. 2255/1; Yeşilbursa, "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)", 16.

ilişkilerini ve dolayısıyla da ittifakla olan bağına aşındırmaktaydı. Bilhassa İngiltere ve ABD'nin Keşmir çözümsüzlüğünde tarafsız davranma arzularından kaynaklanan yetersizlikleri, Pakistan'ın CENTO içerisindeki en hoşnutsuz üye haline gelmesine neden olmuştu³⁴⁰. Pakistan'ın memnuniyetsizliğinin arka planında Sovyet Birliği'nin bölge ülkelerine karşı yumuşayan tutumu da oldukça etkiliydi. Sovyetler Birliği'nin yaklaşımı, bu ülkelerin Sovyet tehdidi algısının zayıflamasına ve bunun sonucunda ittifakın niteliğinin sorgulanmasına neden oluyordu. Ayrıca Sovyetlerin iyi ilişkilerin karşılığı olarak bölge ülkelerinden CENTO ile ilişkilerini gözden geçirme beklentisi içinde olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

İngiltere'nin yanı sıra Keşmir Savaşı'na kadar CENTO'nun varlığından en memnun olan ve paktın canlı kalmasını en çok arzulayan ülke İran'dı. İran bilhassa bölgedeki Arap milliyetçiliğinden kaygı duymakta ve ittifakı Batı ile bağlantılarının sürdürmeye yarayan, aynı zamanda bölgesel çıkarlarını muhafaza edecek bir siper olarak kullanma amacındaydı³⁴¹. Ayrıca CENTO'yu çeşitli alanlarda yardım ve teknik destek alabileceği, aynı zamanda Batı ile ilişkilerini sürdürmeye imkân sağlayan bir teşkilat olarak görüyordu³⁴². Bundan dolayı İran, İngilizler tarafından CENTO'nun en sadık müttefiki olarak nitelendirilmekteydi³⁴³. Ne var ki İran'ın ittifakın askeri konseptinin sadece Sovyet tehdidini değil, bölgesel tehditleri de kapsamaya gerektiğine dair düşüncesi bazen problemler yaratan ve İran'ın ittifaka dair memnuniyetsizliğine neden olan bir etmendi³⁴⁴.

Yukarıda değinildiği üzere CENTO İngilizler için bölgesel çıkarlarının korunması bakımından önemli bir örgüttü ancak bu örgütün bizatihi varlığının İngilizler nezdinde çok ciddi büyük bir öneme sahip olduğunu iddia etmek güçtü. Zaman içerisinde bu durum daha da netlik kazandı. İngilizlere göre böyle bir ittifak var olmasaydı, bu ittifakın kurulması hiç gerekli olmayacaktı ve geline nokta bakıldığında en başa dönme imkânı olsaydı CENTO kurulmayabilirdi. Fakat geriye dönmek elbette

³⁴⁰ Denis Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. A. Butler'a (İngiltere dışişleri Bakanlığı). 1 Ocak 1964. EB 10112/3, No. 2255/1.

³⁴¹ Ibid.

³⁴² "Official Visit of the Secretary-General of CENTO, Mr. Turgut Menemencioglu". NEC 1/1.

³⁴³ Head of DS R. A. Lloyd Jones'tan İngiltere Dışişleri Bakanlığına, "Visit of Secretary-General of CENTO". 8 Mart 1971. DS 11/4/13.

³⁴⁴ "Briefs for CENTO Ministerial Council Meeting, to Be Held in Tehran 7-8 April 1965". 5 Nisan 1965. EB 1016/2/G. TNA, FO 371/180696.

mümkün değildi ve ittifakın çöküşü halinde karşılaşılabilecek sorunlar değerlendirildiğinde, İngiltere'nin ittifaka verdiği desteği sürdürmesinden başka bir çaresinin olmadığı görülüyordu³⁴⁵. Bu nedenle CENTO'nun İngiltere ve ABD tarafından siyasi ve ekonomik olarak desteklenmesine devam edilmeliydi³⁴⁶.

İngiltere ve Türkiye açısından CENTO'nun varlığı hayati önem arz etmese de varlığının sona ermesi, her iki ülkenin de yüzleşmek istemeyecekleri sorunlara yol açabilirdi. İngiltere için muhtemel sorunların başında Batı politikalarının ve prestijinin sarsılma ihtimali geliyordu³⁴⁷. Türkiye ise ekonomik desteklerin devam etmesi gerektiğine ve ittifakın bir şekilde stratejik bakımdan doğu kanadını olası tehlikelerden koruduğuna inanıyordu³⁴⁸. Ayrıca ittifak, dönemin başat meselesi olan Kıbrıs konusunda Türkiye'nin politikalarının doğulu müttefiklerine anlatımı ve onlar tarafından desteklenmesi için fırsatlar sunmaktaydı. Bu nedenle hem İngiltere hem de Türkiye CENTO'nun bir şekilde varlığını sürdürmesi konusunda ellerinden gelen çabayı gösterme arzusundaydı. Bilhassa İngiltere'nin, İran başta olmak üzere bölge ülkeleriyle bağını koruma ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesi dolayısıyla CENTO'yu bir nevi forum olarak kullanma arzusu her iki ülke için önem arz ediyordu. Ancak ittifak içerisinde yaşanan gelişmeler, ittifakın akıbetini belirsiz bir hale getirmekteydi ve Türkiye ile İngiltere zaman zaman, ittifakın devam etmesi için inisiyatif almak durumunda kalıyordu.

1.3. Kıbrıs Meselesi

93 Harbi neticesinde Kıbrıs'ın idaresi, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'dan gelecek tehditlere karşı koruması karşılığında 4 Haziran 1878 tarihinde imzalanan ittifak antlaşmasıyla İngiltere'ye bırakıldı. Bu tarih, iki ülke arasındaki ilişkide en uzun ömürlü olan meselenin başlangıç noktasıydı³⁴⁹. Ancak bu tarihten Lozan Antlaşması'nın

³⁴⁵ W. Morris'ten (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "The Role of CENTO and Its Problems". 13 Şubat 1964. EB 10112/3. TNA, FO 371/175613.

³⁴⁶ Eastern Department, "The Problems of CENTO". 7 Nisan 1964. EB 10112/3.

³⁴⁷ Göktepe, "The 'Forgotten Alliance'? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65", 123; Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 41.

³⁴⁸ "Brief for the United Kingdom Delegation by Foreign and Commonwealth Office". 14 Mayıs 1969. NEC 2/2. TNA, FCO 17/796.

³⁴⁹ Kıbrıs idaresinin İngiltere'ye bırakılması ve bu süreçteki İngiliz politikaları için bkz.: Ahmet Gazi-oğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs* (İstanbul: Ekin Basımevi, 1960), 9-16; Nasim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975), 29-48; Salâhi R. Son-yel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde

imzalanmasına kadar geçen süre içerisinde Kıbrıs'la ilgili hususlar genel olarak Türkiye ile İngiltere arasında kayda değer anlamda herhangi bir kriz yaratmadı ve iki ülke arasındaki meselelerde birincil seviyede öneme sahip olmadı³⁵⁰.

Kıbrıs meselesine Yunanistan'ın dahil ise Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşti. İngilizler savaş sırasında bir dönem Yunanlara savaşa katılmaları karşılığında adanın egemenliğini devretme teklifinde bulunmuştu ancak Yunanistan, teklifin yapıldığı dönemde takip ettiği politika nedeniyle bu teklifi kabul etmemişti³⁵¹. Yunanistan bilahare savaşa girse ve teklifi yeniden gündeme getirmeye teşebbüs etse de İngilizler için artık bu teklifin geçerlilik tarihi dolmuştu.

Buna rağmen Yunanistan ve adadaki Rumlar, adayla ilgili egemenlik meselesini gündemlerine çoktan almıştı. Birçok Rum temsilci 1919 yılında Paris'e giderek barış konferansında Avrupalı devletler üzerinde tesir yaratıp adaya *self-determination* hakkı tanınması ve bunun neticesinde adanın Yunanistan'a bağlanması için ciddi çaba sarfetti³⁵². Ancak İngilizler bu çabaları görmezden geldi ve Lozan Antlaşması'nın ardından ada tamamen Birleşik Krallık'ın bir parçası oldu.

Adanın İngiliz topraklarının bir parçası haline gelmesinin ardından adaya bazı yatırımlar yapıldı. Bu yatırımlar sayesinde adanın İngiltere maliyesinde yaratacağı yükün karşılanması ve refah düzeyinin artırılarak ayrılıkçı düşüncelerin yayılmasına engel olunması planlanıyordu. Fakat istenilen atılım bir türlü gerçekleşemedi ve ada halkı

Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", *Belleten* 42, sy. 168 (1978): 725-44; Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 37-65; Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, c. 1 (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984), 17-24; Halil Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs* (Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1988), 125-30; Rifat Uçarol, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye Devri (1878)", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, ed. Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001), 121-58; George Hill, *Kıbrıs Tarihi : Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 227-58, 343-531.

³⁵⁰ 1878-1914 yılları arasında Kıbrıs'taki İngiliz idaresi için bkz.: Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs*, 17-29; Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1984, 1:35-61. Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 130-44; Cemil Çelik, *İdari ve Sosyal Dinamikleriyle İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1878-1914)* (İstanbul: Libra, 2021).

³⁵¹ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1984, 1:72-76; William Mallinson, *Cyprus, A Modern History* (London: I. B. Tauris, 2009), 11.

³⁵² Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1984, 1:93-100. Erken dönem Enosis taleplerine karşı İngiltere'nin takip ettiği politikaya dair değerlendirmeler için bkz.: Gürhan Yellice, "İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)" (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011), 19-22; İrkıçatal, "İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960", 31-36; Gürhan Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12, sy. 24 (2012): 13-26.

zaman içerisinde ekonomik problemlerin yanı sıra ağır vergilerle baş etmek zorunda kaldı. Bu durum, ayrılıkçı düşüncelerin daha da güçlü şekilde yayılmasına ve ilki 1931 yılında gerçekleşen ayaklanmaların başlamasına sebebiyet verdi³⁵³.

Tüm bu süreç içerisinde Türkiye gelişmeleri, adadaki İngiliz egemenliğine saygı duyarak takip ediyor³⁵⁴ ancak adadaki Türklerle kültürel bağını sürdürmeyi de ihmal etmiyordu. Türkiye'deki devrimler kısa bir süre içerisinde Kıbrıs Türkleri arasında yankı uyandırır da adanın İngiliz egemenliğine girdiği tarihten Kıbrıs'ın Türkiye için bir mesele haline geldiği tarihe kadar Türkiye'nin adaya yaklaşımı kültürel düzeyde kalmaya devam etti³⁵⁵.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen sürede *Enosis* yanlısı ayrılıkçı hareketler güç kazansa da³⁵⁶ İngiltere'nin adadaki mutlak hâkimiyeti bu tür düşüncelerin fiiliyata geçmesine engel oluyordu. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin ciddi problemlerle karşı karşıya kalması nedeniyle imparatorluğun planlı bir şekilde küçültülmesi ve halkın refahının temin edilmesi gerekiyordu. Dünyanın dört bir yanına yayılmış toprakları zayıf bir ekonomi ile idare etmek mümkün değildi. Neticede bu

³⁵³ A *Chronology of the Cyprus Problem : 1878-1980* (Lefkoşa: Turkish Cypriot Human Rights Committee, 1980), 18; Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1984, 1:114–34; Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959* (Oxford: Clarendon Press, 1998), 1–5; Stavros Panteli, *A History of Cyprus: From Foreign Domination to Troubled Independence* (London: East-West, 2000), 121–36; Turgay Bülent Göktürk, “Rumlar'ın Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 16 (2008): 335–63; Zafer Çakmak, *Kıbrıs'ta İsyan: Kıbrıs Rumlarının 1931 Enosis İsyanı ve Kıbrıs Türklerine Etkisi* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009); Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 11; Clement Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict* (London: Palgrave Macmillan UK, 2010), 6; Yellice, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)”, 25–29; Savrun, *Kıbrıs Politikaları: 1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, 67–77; İrkiçatal, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960”, 36; Alexis Rappas, *Cyprus in The 1930S: British Colonial Rule and the Roots of the Cyprus Conflict* (London: I.B.Tauris, 2014), 1–4, 8–13; Emrah Balıkoğlu, “Taksim Tezi Bağlamında Kıbrıs (1954-1960)” (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2016), 39–46.

³⁵⁴ Gates, “Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959”, 17.

³⁵⁵ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1984, 1:167–70. Mustafa Haşim Altan, *Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması* (Ankara: K.K.T.C. Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1997); Zehra Arslan, “Tek Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikasına Bakışı”, in *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016), 55–80; Mehmet Kaya, “Atatürk Dönemi Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1923-1938)”, *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016), 33–54.

³⁵⁶ Adada *Enosis* yanlısı düşüncenin güçlenmesi ve EOKA terörünün doğuşuna dair bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs*, 34–44; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 162–79; Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, 29–82. Ayrılıkçı hareketleri Soğuk Savaş bağlamında ele alan bir değerlendirme için bkz.: Christopher Sutton, *Britain's Cold War in Cyprus and Hong Kong: A Conflict of Empires* (Palgrave Macmillan, 2017), 173–88.

gerçeklik, İngiliz sömürgelerinin geleceğinin tartışılmasına neden oldu. Bunlardan biri de Kıbrıs'tı³⁵⁷.

Yukarıda değinildiği üzere Kıbrıs'ta istenilen iktisadi kalkınma bir türlü gerçekleştirememiş olmasına rağmen Kıbrıs'ın İngiltere açısından iktisadi önemi halen devam ediyordu. Eden'ın sözleri bu gerçekliği net bir şekilde gözler önüne seriyordu: "Kıbrıs yoksa, petrol tedarikimizi koruyacak araçlar yok demektir. Petrol yoksa, İngiltere'de işsizlik ve açlık olacaktır. Bu kadar basit³⁵⁸". Bu önem aynı zamanda adanın Süveyş Kanalı'nın başucunda bulunan stratejik konumuna dayanıyordu. Süveyş Kanalı, İngiltere'nin iktisadi çıkarları açısından hayati öneme sahipti ve adanın elde tutulması kanalın geleceğinin İngiltere açısından teminat altına alınması anlamına geliyordu. Bu gereklilik, 1956 yılında İngiltere ile Mısır arasında yaşanan Süveyş Krizi neticesinde daha da güçlü hale geldi ve Süveyş'ten atılan İngilizler, bölgesel çıkarlarını korumak amacıyla adada daha güçlü bir şekilde tutunma kararı aldı³⁵⁹. Koloniler Bakanı Henry Hopkinson'ın bağımsızlıkla ilgili yöneltilen soruya "asla" şeklinde verdiği meşhur yanıt³⁶⁰ İngiltere'nin adayla ilgili kararlılığına işaret etmekteydi.

Fakat Rumların taleplerinin yıllar içerisinde artması ve EOKA tedhişinin doğuşu neticesinde Türkiye de Kıbrıs meselesine dahil olmak zorunda kaldı. İlk başlarda Türkiye adanın geleceğiyle ilgili meselelerin kendilerini değil, İngiltere'yi ilgilendirdiği

³⁵⁷ Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, c. 2 (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985), 30-33.

³⁵⁸ Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 20; Mustafa Sıtkı Bilgin, "1964 Johnson Mektubu Öncesi ve Sonrası Dönemde Kıbrıs'ta Türk-İngiliz İlişkileri", in *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016), 7.

³⁵⁹ Kıbrıs'ın İngiltere açısından stratejik önemine dair değerlendirmeler için bkz.: Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri)*, 31-37; Faruk Sönmezoglu, *Tarafaların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1945-1986)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1991), 17-18; Maria Rousou, "Britain's Balcony in the Middle East: Cyprus' Role in British Defence Strategy, 1945-57" (Doktora Tezi, Simon Fraser University, 2001); Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 94-97; Ali Satan, "Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sy. 6 (2004): 55-70; Yellice, "İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)", 81-85; Eftal İrkıçatal, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 15 (2012): 31-59; Cihat Göktepe and Tuba Ünlü Bilgiç, "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", *Bilgi*, sy. 68 (2014): 141-68; Yorgancıoğlu ve Kıralp, "Turco-British Relations, Cold War and Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954-1958)", 8.

³⁶⁰ Yasin Coşkun, "1950'ler ve 60'larda Kıbrıs Sorunu ve Türk-İngiliz Politikaları", *Tarih Okulu Dergisi* 11, sy. 34 (2018): 859. Benzer bir şekilde Kral VI. George, kendisiyle Kıbrıs hakkında görüşen Yunan büyükelçiye, "Hepimiz için makul olanın, meseleleri şimdiye kadar her nasılsa öyle devam ettirmek olduğunu Atina'daki adamlarınıza söyleyin. Bu bir ortak güvenlik meselesidir" şeklinde yanıt vermişti. Farid Mirbagheri, *Cyprus and International Peacemaking* (London: Hurst, 1998), 24.

söylemini benimsese de zaman içerisinde farklı bir politika takip etmeye başladı. Çünkü adanın Yunanistan'ın egemenliğine geçmesi, Lozan'da kurulmuş olan denge- nin Yunanistan lehine bozulacağı ve Türkiye'nin denizlerde Yunanistan tarafından çevreleneceği anlamına gelecekti.

Sürece dahil olmaya yönelik zaman içerisinde olgunlaşan talepkâr yaklaşımı netice- sinde Türk hükûmeti, İngilizler tarafından 1955 yılında "Doğu Akdeniz Savunması ve Kıbrıs Meselesi" başlıklı bir toplantıya katılmak üzere Londra'ya davet edildi³⁶¹. Tür- kiye'nin bu daveti kabul etmesi, Yunanistan'ın da bu davete karşı çıkmaması Tür- kiye'nin resmen meselenin bir parçası haline geldiğini gösteriyordu. Türkiye'nin me- seleye dahil olması İngiltere açısından gayet olumlu bir gelişmeydi³⁶². Londra Konfe- ransı'nda görüşmeler, *self-determination* ve *self-government* ilkeleri çerçevesinde ya- pıldı. Yunanlar *self-determination* ilkesinden yana tavır sergileyerek, bu ilkenin tanın- ması sonucunda *Enosis* gerçekleşirse, adadaki Türklerin haklarının garanti altına alı- nacağı teminatında bulundu. Ancak Türk ve İngiliz tarafı bu ilkenin uygulanmasına karşı çıktı. *Self-government* üzerinde yapılan tartışmalarda Yunan tarafı nihai olarak *self-determination* ilkesine erişilmesinin öngörülmesi şartıyla bu ilkeyi onaylamak- tayı. Londra'da yapılan görüşmelerde İngilizlerin hazırladığı teklifler, Yunanlar ve Türkler tarafından reddedildi ve bir neticeye varılamadığından konferans dağıldı³⁶³.

³⁶¹ Gazioglu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs*, 84; Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 16, sy. 46 (2000): 253; Mallinson, *Cyprus, A Modern His- tory*, 25; Irkışatal, "İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960", 73; Yorgancıoğlu ve Kırpalp, "Turco- British Relations, Cold War and Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954-1958)", 6-7. 29 Ağustos 1955'te başlayan Londra Konferansı, meselenin bir Türk-Yunan meselesi haline gel- mesi bakımından İngilizler için önemli bir fırsattı ve İngilizler bu toplantıda uzlaştırıcı rol üstlenme stratejisini benimsediler. Konferanstaki gelişmeler tam da İngilizlerin öngördüğü biçimde gerçekleşti. Süreç içerisinde Yunanlar *self-determination* talebinde bulunurken Türk tarafı aksini savundu ve statü- konun devam etmesinin faydalı olacağını belirterek aksi bir durumda adanın kendilerine geri verilmesini talep etti. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1985, 2:105-9; Albayrak, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)", 254; Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 26; Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 21-24; Irkışatal, "İngiltere'nin Kıb- rıs Politikası: 1945-1960", 80; Şevki Kırpalp, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Etnik Uyuşmazlık ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikası: Anayasa Krizi, Şiddet ve Uluslararası Siyaset (1960-1963)", *Cumhuriyet Tarihi Araş- tırmaları Dergisi*, sy. 37 (2023): 634.

³⁶² Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 22. Türkiye'nin Kıbrıs meselesine dahil oluşu ve Kıbrıs Cum- huriyeti'nin kuruluşundaki rolüne dair Rauf Denktaş'ın değerlendirmeleri için bkz.: Ali Satan ve Erdo- ğan Şentürk, ed., *Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983* (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012), 327-31. Yunanistan konferansa Türkiye'nin katılmasına karşıydı ancak İngilizler Yunanları, gözlemci ola- rak geleceklerini söyleyerek Türk tarafının katılımına ikna etmişlerdi. Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 26.

³⁶³ Londra Konferansı'yla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Eden Anthony, *The Memoirs of Anthony Eden*,

İngiltere Londra Konferansı'ndan önce adayla ilgili meselelerin doğrudan tarafıydı. Konferanstan bir netice elde edilemese de Türkiye'nin sürece dahil olmasıyla Kıbrıs çok taraflı bir mesele haline geldi ve İngilizler bu tarihe kadar adayla ilgili meselelerin doğrudan muhatabı iken bu konferans sayesinde arabulucu pozisyonuna evrilmeyi başardı. Türkiye'nin meseleye dahil olması, odak noktasının değişmesi anlamına geliyordu ve böylece İngiltere, adadaki stratejik çıkarlarını korumak adına daha güvenli bir ortam yaratacaktı. *Enosis*'in gerçekleşmesi, İngiltere'nin de istemediği bir şeydi³⁶⁴.

1955 ile 1960 yılları arasında tarafların Kıbrıs meselesiyle ilgili tutumları daha da netleşti. Söz konusu politikalar birbirinden uzak olsa da tarafların isteklerinin netliği ve çözüm için sergiledikleri diplomatik iyi niyet, müzakere masasında ele alınacak meselelerin üstesinden gelinmesini kolaylaştıracak etmenlerdi.

Bu süreçte İngilizler çözümle ilgili çeşitli öneriler ortaya koydu. Haziran 1956'da İngiliz hükûmeti, Kıbrıs meselesine çözüm bulmak amacıyla Radcliffe Komisyonu'nun kurulduğunu açıkladı. Komisyonun amacı, *self-government* ilkesine dayanarak, iki toplumun çıkarlarını gözeten bir anayasa hazırlamaktı. Plana göre adanın idaresi Rumlara ve Türklere verilirken, adanın dış güvenliğinden İngilizler sorumlu olacaktı. Türk tarafı planın görüşme için uygun bir zemin olduğu yanıtını verirken, Yunan tarafı *self-determination* ilkesinin öngörülmediği gerekçesiyle planı reddetti³⁶⁵.

Full Circle (Massachusetts: Houghton Mifflin Company, 1960), 447–48; Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs*, 84–101; Yellice, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)”, 104–23; Gates, “Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959”, 78–89; Savrun, *Kıbrıs Politikaları: 1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, 185–93; Babaoğlu, “Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül)”; Yeşilbursa, “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”, 1986–88.

³⁶⁴ Gates, “Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959”, 47. Anthony Eden'in konferansla ilgili değerlendirmesi oldukça dikkat çekicidir: “Biz onların arasında derin görüş ayrılığı olduğunu biliyorduk. Ama dünya bilmiyordu. Pek çok kimse, sorunun bizim modası geçmiş sömürgecilüğümüzden kaynaklandığını sanıyordu. Şimdi bu görüş ayrılıklarının gösterilmesini sağladık ve sorunun gerçek doğasını göstermiş olduk.” Niyazi Kızılyürek, *Doğmamış Bir Devletin Tarihi Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 36; Anthony, *The Memoirs of Anthony Eden, Full Circle*, 447. İngilizlerin Kıbrıs meselesine Türkleri dahil etme planlarıyla ilgili değerlendirmeler için bkz.: Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 22–25.

³⁶⁵ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs*, 119–44; Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 97–98; Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 26–27; Yellice, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)”, 157–58; Irkçatal, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960”, 148–54; Gates, “Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959”, 143–57; Balıkcıoğlu, “Taksim Tezi Bağlamında Kıbrıs (1954-1960)”, 128–45; Yeşilbursa, “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”, 1999–2000; Savrun, *Kıbrıs Politikaları: 1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, 214–17. Radcliffe raporu hakkında görüşmek üzere Londra'ya Nihat Erim gönderildi. Erim'in süreçle ilgili anıları için bkz.: Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs* (Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, t.y.), 43–65.

1956 yılının Aralık ayında Koloni Bakanı, İngiliz hükûmetinin uygun bir zamanda *self-determination* ilkesinin Kıbrıs'ta uygulanabileceği görüşünü beyan edince Rumlar ve Yunanlar *Enosis* için yeniden umutlandılar. Fakat Bakan bu düşüncesini ifade ederken, düşünülecek seçenekler arasında adanın bölünmesinin de olabileceğini söylemişti³⁶⁶. Bu, Türkiye için taksim tezinin doğuşu anlamına geliyordu. Bu süreçte daha önceki dönemlerde taksim fikri kamuoyunda gündeme gelse de Türk hükûmeti tarafından bu tez benimsenmemişti. Ancak İngilizlerden gelen bu açıklamanın ardından Başbakan Menderes mecliste yaptığı bir konuşmada, Türk hükûmetinin adanın taksiminden yana olduğunu açıkladı³⁶⁷. İngiliz bakanın açıklaması aynı zamanda Türkiye'yi Kıbrıs meselesine rapteden nihai hamle olacaktı.

İngiltere tarafından ortaya konan bir diğer plan 1957 yılında Kıbrıs'a vali olarak atanan Hugh Foot tarafından hazırlandı. Bu planla İngiltere, *self-determination* ilkesini kabul ettiğini teyit etmekte ve adadaki olağanüstü durumun sona ermesini müteakiben yedi yıl sonunda Kıbrıs meselesine bu ilke çerçevesinde bir çözüm bulunacağı niyetini beyan etmekteydi. Bu yedi yıl boyunca, temsili bir anayasa hazırlanması için çalışılacak, adadaki Türklere, Rumlara olduğu gibi *self-determination* hakkı tanınacak ve yapılacak görüşmelerde tarafların uzlaşmaya varması halinde İngiltere, askeri üslerinin korunması şartıyla mutabık kalınan çözümü kabul edecekti. Ayrıca daha önce İngilizler tarafından sürgüne gönderilen Makarios'un da adaya geri dönmesine izin verilecekti. Ancak bu plan da hayata geçirilemedi³⁶⁸.

Bir diğer öneri bu sefer bizzat İngiliz Başbakan Macmillan tarafından, Haziran 1958'de sunuldu. Plana göre her iki toplum için iki ayrı meclis olacak ve bu meclisler

³⁶⁶ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1985, 2:121–22; Mirbagheri, *Cyprus and International Peacemaking*, 25; Albayrak, “Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)”, 258; Eftal İrkıçatal, “İngiliz Belgelerine Göre Kıbrıs Meselesinde ‘Taksim’ Fikrinin Ortaya Çıkması ve İngiltere'nin ‘Çifte Self Determinasyon’ Teklifi”, *History Studies*, sy. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı (2012): 207–9; Gates, “Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959”, 119.

³⁶⁷ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1985, 2:124; Albayrak, “Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)”, 258. Taksim tezinin oluşum süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Balıkçoğlu, “Taksim Tezi Bağlamında Kıbrıs (1954-1960)”, 145–58.

³⁶⁸ Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 98–99; Ömer Sönmezoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kıbrıs Politikası (1945'den Günümüze)”, in *Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi*, ed. Mustafa Bıyıklı, sy. 2 (İstanbul: Gökkuşbu, 2008), 266; Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 32–33; Yeşilbursa, “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”, 1990–91; Savrun, *Kıbrıs Politikaları: 1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, 228–31. Süreçle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Gates, “Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959”, 158–70; Yellice, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)”, 208–20; İrkıçatal, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960”, 189–99.

kendi toplumları içerisinde yasama yetkisine sahip olacak, iç işleri ve iç güvenlik dışındaki konularda yetkili olan bir konsey kurulacak, bu konseye İngiliz vali başkanlık edecek ve konseyde Rum ve Türklerin yanı sıra Türk ve Yunan hükûmetlerinin temsilcileri bulunabilecekti. Dışişleri, savunma ve iç güvenlikle ilgili sorumluluklarda yetkili kişi İngiliz vali olmakla birlikte, vali bu konularda Türk ve Yunan hükûmetlerinin temsilcileriyle istişare edecekti. Ancak plan, Yunanistan tarafından direkt olarak reddedildi. Türk tarafı planın, adanın geleceğiyle ilgili belirsizlikleri giderememesi nedeniyle ilk etapta olumsuz görüş beyan etse de planı müzakere edilebilir buldu. Plan üzerinde yürütülen görüşmelerin ardından Türk tarafı planı onaylasa da Yunan tarafının düşüncesinde herhangi bir değişiklik olmaması nedeniyle plan uygulanamadı³⁶⁹.

1959 yılı başlarından itibaren Kıbrıs meselesi bağımsızlık temelli bir süreç içerisine girdi ve Türk ve Yunan diplomatlar, konuyla ilgili diplomatik temaslarını hızlandırdı. Temaslar tam gizlilik içerisinde sürdürülüyordu³⁷⁰. Aynı zamanda görüşmelere oldukça olumlu bir hava hakimdi³⁷¹. Amerikalıların da çözüm konusunda yaptığı baskılar, görüşmelerin muharrik unsuruydu. Tüm bu sürecin neticesinde Türkiye ile Yunanistan'ın Başbakan ve Dışişleri Bakanları 6 Şubat'ta Zürih'te bir zirve toplantısı gerçekleştirdi. Buradaki müzakereler sonunda Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin niteliği ve bu ülkeye karşı sorumluluklarını içeren taslaklar üzerinde anlaşmaya vardı. Bunlar, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temel yapısı, ülkenin anayasal bağımsızlığını ve bütünlüğünü üç ülke tarafından teminat altına alan garanti antlaşması ve Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında imzalanacak bir ittifak antlaşmasıydı³⁷². İngilizler adadaki askerî varlıklarının devam edecek olması nedeniyle

³⁶⁹ Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs*, 150–60; Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1985, 2:140–41; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 189–92; Albayrak, “Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)”, 267–68; Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 102–3; Sönmezoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kıbrıs Politikası (1945'den Günümüze)”, 266; Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 33–35; Gates, “Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959”, 199–209; Yeşilbursa, “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”, 1991–92. Süreç içerisinde yürütülen diplomatik temaslara dair ayrıntılı bilgi için bkz.: Yellice, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)”, 237–45; Gates, “Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959”, 215–34; İrkıçatal, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960”, 202–5.

³⁷⁰ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1985, 2:152–53.

³⁷¹ Parker T. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War: Cyprus, a Firsthand Account of Crisis Management, 1965-1968* (Durham: Duke University Press, 1990), 7.

³⁷² Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1985, 2:154–

sonuçtan oldukça memnundu³⁷³.

Zürih'te anlaşmaya varılmasının ardından, 1959 yılının Şubat ayında meselenin beş paydaşının dahil olduğu Londra Konferansı düzenlendi. Makarios'un çekincelerinin Yunan Başbakan Karamanlis tarafından sert bir dille bertaraf edilmesinin ardından taraflar Zürich'te varılan mutabakatı onayladılar³⁷⁴ ve anayasanın hazırlanmasını takiben 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildi. Anayasaya ek olarak imzalanan garanti antlaşmasıyla garantör ülkeler olarak Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, adanın anayasal düzenini, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü teminat altına aldı. Garanti antlaşmasının dördüncü maddesine göre antlaşma hükümlerinin ihlali durumunda Yunanistan, Türkiye ve İngiltere, hükümlere uyulmasını sağlamak için tedbir alınması hususunda istişare süreci yürütecek, birlikte hareket etme imkânı bulunmadığı bir durumda ise garantör ülkelerden biri, antlaşma ile oluşturulan durumu yeniden tesis etmek için tek başına harekete geçme hakkına sahip olacaktı³⁷⁵. Bu madde, Türkiye'ye anayasal düzeni yeniden tesis etmek için müdahale etme hakkı tanıyordu.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanıyla İngiltere, Dhekelia ve Akrotiri'de egemen üs bölgeleri elde etti. Böylece İngiltere, Kıbrıs'taki egemenlik haklarından vazgeçerken, adanın kendisi nezdindeki stratejik önemini elde ettiği iki egemen üsle devam ettirme imkânına sahip oldu. Adada artık Rumlar ve Türkler, arkalarında Yunanistan ve Türkiye olmak üzere, baş başa kalmıştı. İngilizler ise bundan sonraki süreçte çıkan her krizde, mutedil bir arabulucu hüviyetine bürünecekti. Macmillan anlaşmayla ilgili olarak yaptığı değerlendirmede, oluşturulan statünün İngiltere için oldukça önemli olan

55; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 193–95. Antlaşma metni için bkz.: Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs*, 182–90; Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 143–58. Süreç içerisinde yürütülen müzakerelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 107–9; Yellice, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)”, 276–91; Irkıcıtal, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960”, 227–35.

³⁷³ Ergenekon Savrun ve Melih Tinal, “Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1955-1964)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, sy. 34 (2017): 360–61.

³⁷⁴ Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, 1985, 2:155–58; Albayrak, “Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)”, 269; Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 111; Satan ve Şentürk, *Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983*, 331; Irkıcıtal, “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960”, 235–39. Makarios Yunan Kraliçesi tarafından da aranarak, anlaşmayı imzalaması için ikna edilmeye çalışıldı. Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 33. Kıbrıs anayasasının hazırlık süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Erım, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 109–68.

³⁷⁵ UN Treaty Series, No. 5475, “Treaty of Guarantee Signed at Nicosia on 16 August 1960”. UN Peacemaker. Erişim tarihi: 11 Ocak 2024, <https://peacemaker.un.org/cyprus-greece-turkey-guarantee60>.

savunma tesislerini koruma altına aldığına dikkat çekmekteydi³⁷⁶.

Ancak kâğıt üzerinde gayet iyi bir netice olarak görünen³⁷⁷ Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu, istenilen neticeleri vermedi ve kısa süre içerisinde adadaki iki toplum arasında problemler ortaya çıktı³⁷⁸. Yaşanan problemlerin çözülmemesi neticesinde ise gerginlik arttı ve Rumlar tarafından çeşitli saldırılar gerçekleşti. Nihayetinde 1963 yılının Aralık ayında yine Rumlar tarafından girişilen ve “Kanlı Noel” olarak adlandırılan saldırılarla adadaki şiddet doruk noktasına ulaştı.

Sistematiik bir şekilde adadaki Türklerin hukuki varlığı üzerinde düzenleme yapmak üzere gizlice tasarlanan “Akritas Planının”³⁷⁹ ilk adımı, 30 Kasım 1963'te anayasanın tadili teklifiyle ortaya atıldı³⁸⁰. Türk tarafının Makarios'un bu teklifini reddetmesi

³⁷⁶ Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 112.

³⁷⁷ Erım, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 167.

³⁷⁸ Kıbrıs'ta genel olarak ordu, vergi, memuriyet ve belediye konularında anlaşmazlık mevcuttu. Kıbrıs'ta ortaya çıkan problemlerin temelleriyle ilgili değerlendirmeler için bkz.: Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 24-25, 28-30; Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 42-48; Halil Akman, “Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sy. 22 (2012): 77-82; Kırıl, “Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Etnik Uyuşmazlık ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikası: Anayasa Krizi, Şiddet ve Uluslararası Siyaset (1960-1963)”, 638-40; Savrun, *Kıbrıs Politikaları: 1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, 269-82.

³⁷⁹ Akritas Planı'na göre Rumlar ilk hedef olarak, uluslararası alanda Kıbrıs meselesinin çözülmediği izlenimini uyandırmayı hedeflemekteydi. Planın iddiasına göre Zürih'teki mutabakat, paydaşların özgür iradeleri neticesinde ortaya çıkmamıştı. Yine plana göre Rumların amacı Türkleri baskı altına almak değil, Türklerin idari yetkilerindeki pozitif orantısızlığı ortadan kaldırmaktı. Bu nedenle anayasada revizyona gidilmeliydi ve revizyon sürecine dışarıdan müdahale edilmemeliydi. Bu nedenle ilk hedef, Garanti Antlaşması olmalıydı. Garanti Antlaşması ortadan kalktığında adanın geleceğinin belirlemek üzere plebisit yapmak için Rumların önlerinde hiçbir engel kalmayacaktı. Uluslararası alanda meşru bir zemin oluşmasının ardından, anayasal değişiklikler dolayısıyla adadaki Türklerin göstereceği reaksiyona karşı güçlü ve hızlı bir şekilde yanıt verilerek adadaki Türklerin muhalefeti bastırılmalıydı. Plana herhangi bir şekilde yazılı metinle cevap verilmemesi, planın herhangi bir şekilde sızması ve aksi durumda bunun ihanetle eşdeğer tutulacağı uyarısı da yapılmaktaydı. Plan metni on gün içerisinde yakılarak imha edilecekti. *A Chronology of the Cyprus Problem: 1878-1980*, 54-61; Abdülhaluk Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989), 57-72; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 61; Ata Atun, *Kıbrıs Antlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)*, c. 1 (Mağusa: Samtay Vakfı Yayınları, 2007), 158-69. Akritas Planı ve devamındaki sürece dair değerlendirmeler için bkz.: Ayhan Cankut, “Rumların Akritas Soykırım Planları ve Kıbrıs'ta Çözumsuzlüğün Başlangıcı”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* 8, sy. 19 (2021): 71-87.

³⁸⁰ Makarios'un anayasa ile ilgili teklifinde Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısının veto yetkisinin kaldırılması, Cumhurbaşkanı Yardımcısının gerekli durumlarda Cumhurbaşkanı'na vekalet etmesi, belirli kanunların meclis tarafından kabul edilmesi için ayrı çoğunluklar aranmasına ilişkin anayasal hükümlerin kaldırılması, belediyelerin ve adli sistemin birleştirilmesi, güvenlik güçlerinin sayısının kanunla belirlenmesi, Rumların ve Türklerin devlet hizmetlerine katılımlarının nüfuslarına oranla belirlenmesi ve Rum cemaat meclisinin kapatılması gibi maddeler yer alıyordu. Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964* (Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2003), 373-75; Kırıl, “Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Etnik Uyuşmazlık ve Türkiye'nin Kıbrıs

üzerine Rumlar şiddete başvurmayı seçti. 21 Aralık 1963 gecesi, içerisinde Türklerin bulunduğu bir otomobilin Rum polisler tarafından durdurularak aranması üzerine araç-takilerle polis arasında arbeye yaşandı ve iki Türk öldürüldü. Bu hadise Türk toplu-munda büyük tepki yarattı ve şiddet baş gösterdi. 24 Aralık'ta düzenlenen saldırılar neticesinde 24 Türk yaşamını yitirdi³⁸¹ ve olayların artarak devam etmesi sebebiyle aynı gün alınan kararla³⁸² Türk savaş uçakları ada üzerinde ihtar uçuşu yaptı³⁸³. 22 Aralık'ta Türkiye, garantör ülkeler olan İngiltere ve Yunanistan ile ABD'ye çağrıda bulunarak Kıbrıs'a dörtlü bir müdahalede bulunulmasını talep etti³⁸⁴. 23 Aralık'ı 24 Aralık'a bağlayan gece İngiliz Büyükelçi Türk Dışişleri'ne, hükûmetinin cevabını iletti. Cevapta İngiliz hükûmeti "... asayiş koruyacak tedbirlerin alınması için, Cum-hurbaşkanı Makarios'la ortaklaşa müracaat edilmesi konusunda, İngiltere'nin Türkiye

Politikası: Anayasa Krizi, Şiddet ve Uluslararası Siyaset (1960-1963)", 645. Kıbrıs'ta anayasa eksenli olarak Rumlar ve Kıbrıslı Türklerin bakış açılarına dair değerlendirme için bkz.: Polyvios G. Polyviou, *Cyprus, Conflict and Negotiation, 1960-1980* (London: Duckworth, 1980), 25-34. Mallinson'a göre Makarios'un anayasa değişikliği önerisinde bulunmasında İngilizler teşvik edici bir rol üstlenmişti. Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 35. Dodd, Mallinson'dan farklı olarak Makarios'un İngilizlerin teşvik ettiği çerçevenin dışarısına çıktığı tespitinde bulunmaktadır. Yine de Dodd'a göre Makarios'un bu kadar ileri gitmesindeki sebep İngilizlerden cesaret almış olmasıydı. Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 49. Makarios'un anayasa değişikliği teklifiyle ilgili İngiliz politikaları için ayrıca bkz.: Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 52-59. Makarios anayasa ile ilgili vergi ve belediye işlerine dair rahatsızlığını 1963 yılında Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle Ankara'da bulunduğu sırada İnönü ile paylaşmış, İnönü de konuyla ilgili yardımcı olmaya hazır olduklarını belirtmişti. İnönü, Makarios'un değişiklik talebinin kapsamından haberdar de-ğildi. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973): İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992), 187.

³⁸¹ Kanlı Noel olaylarıyla ilgili ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 219-22; Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, 73-74; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, 413-22; Etienne Copeaux ve Claire Mauss-Copeaux, *Taksim! Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 58-61; Ulvi Keser, "21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11, sy. 23 (2011): 93-121; Ulvi Keser, "Bloody Christmas of 1963 in Cyprus in the Light of American Documents", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 13, sy. 26 (2013): 249-71; Niyazi Kızılyürek, *Bir Hınç ve Şiddet Tarihi: Kıbrıs'ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 324-33; Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel: 24 Aralık 1963* (İstanbul: Türk Şehitlikleri İmar Vakfı İktisadi İşletmesi, 2019). Olaylarla birlikte yaklaşık 30 bin Türk evlerini terk etmek zorunda kaldı. *A Chronology of the Cyprus Problem: 1878-1980*, 24.

³⁸² Bülent Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", sy. 205 (2013): 116-17.

³⁸³ Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 224; Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, 75; Akman, "Kıbrıs Cumhuriyeti İla-nından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)", 84. Olaylar üzerine Türkiye adaya müdahale etmeyi düşündüğünden, olası bir müdahale karşısında Rumlar arasında "tedbir" amaçlı olarak Kıbrıslı Türkleri katletme yönünde düşünceler ortaya atılmıştı. Niyazi Kızılyürek, *Glaŋkos Klerides: Tarihten Güncelliğe Bir Kıbrıs Yolculuğu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 124-25.

³⁸⁴ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*, 438. Türkiye'nin müdahale önerisi ve İngiltere'nin tutumuyla ilgili değerlendirme için bkz.: Savrun, *Kıbrıs Politikaları: 1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, 311-16.

ve Yunanistan’a katılmaya hazır bulunduğu” dile getiriliyordu³⁸⁵. Diğer yandan 1 Ocak 1964’te, Makarios’un Garanti Antlaşmalarını feshetmeyi kararlaştırdıklarını duyurması İngilizler tarafından tepkiyle karşılandı ve bunun üzerine Makarios açıklamasını düzeltmek durumunda kaldı³⁸⁶. Makarios’un ve Rumların şiddete meyilli faaliyetleri İngilizlerin de tepkisini çekiyordu³⁸⁷. Fakat yine de İngiltere, bu süreçte itidalli bir tavır sergilemeyi tercih etti. İngilizler, tansiyonun yükselmesinin Türkiye ile Yunanistan arasında gerilimi tırmandıracağını düşünüyorlardı. Ayrıca sürecin atlatılabilmesi için İngiliz kabine toplantısında Amerikalılarla birlikte hareket edilmesi kararı alınmıştı³⁸⁸.

“Kanlı Noel” olarak isimlendirilen şiddet hadiselerinin durdurulamaması üzerine taraflar arasında Ocak 1964’te Londra’da bir konferans düzenlendi ancak bundan da bir netice elde edilemedi³⁸⁹. Kanlı Noel ve ardından yaşanan süreç, adadaki toplumların artık bir arada yaşamasının mümkün olmadığını ispatlamıştı.

³⁸⁵ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 208–9.

³⁸⁶ Rauf Denktaş, *Rauf Denktaş’ın Hatıraları: 1964-74*, c. 1 (İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 1996), 3–4; Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 145; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 66.

³⁸⁷ Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat* (İstanbul: Isis Press, 1999), 101.

³⁸⁸ Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 132.

³⁸⁹ Ibid., 147–54; Yeşilbursa, “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”, 1996. İlk toplantıda Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin adada azınlık olmadığını, adanın stratejik açıdan Anadolu’nun devamı olduğunu, *Enosis* ve Taksim tezlerinin 1960 antlaşmalarıyla geçerliliğini yitirdiğini belirterek, Garanti Antlaşması’ndan doğan yetkiyi hatırlatmıştı. Ayrıca adada Türklere karşı uygulanan hukuk dışı uygulamalardan bahsetmişti. Yunan tarafı ise olaylardan duydukları üzüntüyü dile getirdikten sonra ada halkının *Enosis* duygusundan kurtulamadığına dikkat çekmişti. Rumlar, İngilizlerin “Bu konferans başarısız olur ve Kıbrıs’taki çatışmalar devam ederse dıştan müdahale tehlikesi olur” uyarısını ise görmezden gelmişti. İngilizler tarafından benzer bir uyarı da Türk tarafına, Denktaş’ın aktarımıyla, “Türkiye’nin müdahale hakkına güvenmeyiniz. Türkiye gelip sizi kurtaramaz. Bu işi fazla uzatmayınız, aksi takdirde Kıbrıs’tan sırtınıza gömleğinizle kaçacaksınız” şeklinde yapılmıştı. Denktaş hadisenin devamını ise şöyle anlatmaktadır:

“... Duncan Sandys’in söylediklerini Feridun Cemal beye duyurduk. Çok öfkелendi. ‘Türkiye sizi kurtaramaz ne demektir? Bu Türkiye’ye hakarettir. ... Bu akşam yemekte buluşacağız, ben ona gösteririm’ diyor. Çok sevindik!..

Feridun Cemal beyin yemekten gelmesini bekledik. Söyledikleri: ‘Duncan Sandys sol tarafımda oturuyordu; kendisine yarı sırtımı döndüm, hiç tarafına bakmadım ve hiç konuşmadım. O ne demek istediğimi anlamıştır.’” Denktaş, *Rauf Denktaş’ın Hatıraları: 1964-74*, 1996, 1:56–63. İngilizlerden bazıları, adanın Rumlar ve Türklere arasında bölünerek federatif bir yapı kurulmasını da gündeme getirmişlerdi. Ancak bu düşünce ciddi eleştiriler aldı. İngilizler ortaya bir fikir atıp başarısızlıkla sonuçlandığında suçlu duruma düşmek istemiyordu. Özellikle İngiliz Lefkoşa Yüksek Komiserliği’nin yaptığı analiz dikkat çekiciydi. Buna göre, gerçekten de son dönemde yaşanan hadiseler iki toplumun bir arada yaşamasının ne kadar zor olduğunu ve olacağını göstermişti. Fakat Rumlar halihazırda Ruslarla ve Mısır’la temas kurmanın yollarını aramaktaydı. Dolayısıyla İngiltere’nin Rumların aleyhine olacak bir düzenleme önermesi, Rumları iyice bu iki ülkeye yaklaştıracak ve bu durum İngiliz üslerini tehlikeye atacaktı. Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 79–80.

Londra Konferansı'ndan netice alınamamasının ardından 31 Ocak'ta ABD ve İngiltere adada sükûnetin tesisi için on bin askerden müteşekkil ortak bir NATO kuvveti görevlendirilmesi önerisini ortaya koydu³⁹⁰. Türk ve Yunan tarafı bu öneriyi kabul etse de Makarios'un bu öneriye karşı çıkması nedeniyle plan hayata geçirilemedi. İngiltere de bu şartlar altında tek başına sorumluluk üstlenme niyetinde değildi³⁹¹.

Meselenin yanı başında ise Sovyetler Birliği bulunuyordu ve Sovyetler Birliği Kıbrıs meselesinde doğrudan belirleyici olmasa da ada üzerinde nüfuz kurma ihtimali İngiltere ve ABD'yi tedirgin etmekteydi. Bu durum, 31 Aralık 1963'te Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a desteğini açıklamasıyla ve ertesi gün Türkiye'ye bir nota vererek müdahale konusundaki çekincelerini vurgulamasıyla net bir biçimde ortaya çıktı³⁹². Sovyetler, adadaki meselelerin adadaki toplumlar tarafından çözülmesini istiyor, NATO'nun ortak müdahalesi dahil olmak üzere aksi bir durumda olası bir müdahaleye kayıtsız kalmayacaklarını ilan ediyorlardı³⁹³. Adaya hiçbir şekilde dışarıdan müdahale etme imkanının kalmaması üzerine gözler bu sefer BM'ye çevrildi.

17 Şubat 1964'te Kıbrıs meselesini görüşmeye başlayan BM Güvenlik Konseyi³⁹⁴, 4 Mart'ta Kıbrıs'la ilgili tarihi bir karar aldı. Kararda, 1960 antlaşmalarına ve üye ülkelerin uluslararası ilişkilerinde bir başka ülkenin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı güç kullanımını meneden BM Antlaşması'nın ikinci maddesine atıfta bulunularak adaya herhangi bir şekilde müdahale edilmesine karşı çağrıda bulunuldu ve Kıbrıs hükûmetinden, adadaki şiddetin durdurulması istendi. Kararda ayrıca, adaya

³⁹⁰ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 239–40; Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 127; Cihat Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey, 1959-1965* (London: Frank Cass, 2003), 154–57.

³⁹¹ “Briefs for CENTO Ministerial Council Meeting-Washington”. 23 Nisan 1964. EB 1015/28/G. TNA, FO 371/175609.

³⁹² Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı, 2000), 214–15.

³⁹³ Aysel Aziz, “1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 24, sy. 03 (1969): 169–70, 173–74; Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1996, 1:97; Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, 215; Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 37; Ahmet Gülen, “Türk-Sovyet İlişkileri Bağlamında Kıbrıs Sorunu (1961-1965)”, *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016), 594, 596; Hayat Şamıyeva, “Sovyetler Birliği Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu (1960-1991)”, in *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016), 617. Ruslar Denктаş'ın BM Güvenlik Konseyi'nde dinlenmesine de itiraz etmişti. Bkz.: Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 245.

³⁹⁴ Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 233.

BM Barış Gücü gönderilmesi kararlaştırıldı³⁹⁵. Birleşmiş Milletler Kıbrıs Barış Gücü³⁹⁶ 14 Mart'ta adaya ulaştı³⁹⁷. Ancak 4 Nisan'da Garanti Antlaşması'nın Rumlar tarafından tek taraflı olarak feshedilmesi³⁹⁸ adanın geleceğiyle ilgili problemlerin büyüyeceğine işaret etmekteydi.

BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar adadaki şiddeti durduramadı ve adada Rum saldırılarının devam etmesi nedeniyle aynı yılın Haziran ayında Türk hükûmeti Kıbrıs'a müdahale etme kararı aldı. Durumun ciddiyeti üzerine Amerikan dışişleri harekete geçerek, Türkiye'nin olası müdahalesini engellemek üzere bir mektup hazırladı. ABD Başkanı Johnson tarafından imzalanan mektup 5 Haziran'da İnönü'ye gönderildi. ABD, sert bir üslupla Türkiye'ye adaya müdahale etmemesini telkin ediyordu³⁹⁹.

³⁹⁵ S/RES/186(1964), Resolution 186. 4 Mart 1966. UN Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/112185>; Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1977), 112–14; *A Chronology of the Cyprus Problem : 1878-1980*, 25–27; Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 253–55; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 289; Ümit Halûk Bayülken, *Cyprus Question and the United Nations* (Lefkoşa: CYREP, 2001), 46–47; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 94–95. Kararda adaya müdahale edilmemesiyle ilgili ifade, Yunan ve Rumlar tarafından Türkiye'nin Garanti Antlaşması çerçevesinde adaya müdahale yetkisini kullanamayacağı şeklinde yorumlanacaktı. Değerlendirmeler için bkz.: Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 60–63; Ergenekon Savrun, “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 186 Sayılı Kararından Johnson Mektubuna Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 5, sy. 12 (2019): 1123; Soyalp Tamçelik, “BM Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs'la İlgili Aldığı Bazı Kararların Özellikleri ve Analitik Değerlendirmesi (1964-1992)”, *Journal of Turkish Studies* 8, sy. 12 (2021): 1244–48. Karar metninde “Kıbrıs hükûmeti” ve “cemaatler” şeklinde ayırım yapılması Rumların meşru hükûmet olarak tanındığı şeklinde yorumlandı. Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 289; Süha Bölükbaşı, “The Cyprus Dispute and the United Nations: Peaceful Non-Settlement between 1954 and 1996”, *International Journal of Middle East Studies* 30, no. 3 (1998): 417.

Nitekim Denктаş bu kararı şu şekilde anlatmaktadır: “Kararda yine ‘Kıbrıs hükûmeti’ ve cemaatler ayrımı var. Nihat Erim burada. Amerikalılar ve İngilizler ‘hükûmet’ tabirinin tefsirini yapacak olan da biziz; bu tabir tabiatıyla ‘meşru hükûmettir’ demişler. Ankara’dan da İnönü ‘insanlar ölüyor, siz kelimeler üzerinde tartışıyorsunuz; esas olan saldırıları durduracak kuvvetlerin derhal Kıbrıs’a çıkmasını sağlamaktır’ şeklinde mesajlar göndermiştir. ... Karar beni yıkmıştı. Toplantı salonundan ağlayarak çıktım. Makarios hükûmet olduğunun beratını alacak. Bu işi artık bitirmez...” Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1996, 1:160. BM'deki görüşmelere İnönü tarafından TBMM'nin onayı ile danışman olarak gönderilen Nihat Erim BM Güvenlik Konseyi kararını başarılı ve Türkiye'nin lehine olarak nitelendirmekteydi. Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 248.

³⁹⁶ Buradan itibaren BMKBG.

³⁹⁷ Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 234; Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 129.

³⁹⁸ Yeşilbursa, “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”, 1994.

³⁹⁹ James E. Miller, ed., *Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Cyprus; Greece; Turkey*, c. XVI (Washington: United States Government Printing Office, 2000), 107–10; Nasuh Uslu, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000), 97–110; Akman, “Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)”, 87; Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 304–9. Mektubun gönderilmesinden evvelki gün Feridun Cemal Erkin, ABD büyükelçisi ile bir görüşme gerçekleştirdi ve Türkiye'nin müdahale konusundaki kararlılığını aktardı. Bunun üzerine ABD büyükelçisi Vaşington'a danışmak için yirmi dört saatlik bir süre istedi. Erkin, İnönü'ye

Nihat Erim'e göre mektubun alındığı gün Türk hükûmeti Kıbrıs'a çıkarma yapmaya karar vermişti⁴⁰⁰.

1963 krizi ve 1964 yılı içerisinde önce BM kararı, ardından Türkiye'yi adaya müdahaleden geri durmasını telkin eden Sovyet notaları ve Amerikan mektubunun ardından Türk dış politikası yeni bir süreç içerisine girdi. Bu dönem içerisinde Türk-İngiliz ilişkilerinde Kıbrıs meselesi gündeme geldiğinde İngiltere'nin Türkiye'nin kaygılarına yönelik tutumunu şekillendiren başlıca hususlar, Türkiye'nin Batı ittifakına olan üyeliğinin devamının sağlanması ve daha da önemlisi, İngiltere'nin Türkiye'deki uçuş haklarının muhafaza edilmesi⁴⁰¹. Dolayısıyla İngiltere Kıbrıs meselesini ele alırken, çıkarlarına zarar gelmemesi için Türkiye'nin hassasiyetini dikkate almak zorundaydı. Diğer yandan İngiltere'nin kendi çıkarları açısından esas hassasiyeti adadaki askerî üslerinin korunmasıydı ve İngiltere, bu üslerin diplomatik süreçlerde Kıbrıs sorununa dahil edilmemesi konusunda oldukça dikkatliydi⁴⁰².

İngiliz dışişleri ayrıca, Türkiye ve Yunanistan arasındaki krizlerle ilgili genel olarak

danıştıktan sonra yirmi dört saatlik erteleme talebini kabul etti. Ertesi gün Johnson mektubu Türk dışişlerine iletili. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 14–15. Johnson mektubu gönderilmeden önce Sovyetler de Makarios'u koruyacaklarını ilan etmişlerdi. Bölükbaşı, "The Cyprus Dispute and the United Nations: Peaceful Non-Settlement between 1954 and 1996", 417; Costas Melakopides, *Moscow's Policies Towards Cyprus During the Cold War: Realpolitik versus Latent Pragmatic Idealism* (London: Palgrave Macmillan, 2016), 55. Sovyetlerin bu net tutumu, Türkiye'ye yönelik olası bir Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'ye yardım edilmeyeceği imasının neden Johnson mektubunda yer aldığı açık bir göstergesiydi. ABD, Türkiye'nin tek taraflı olarak gerçekleştireceği bir aksiyon sebebiyle Sovyetlerin askerî olarak meseleye dahil olmasından ve dünya çapında bir krizin yaşanmasından endişe ediyordu. Bu olaylar gerçekleştiğinde, iki gücü savaşın eşiğinden döndüren Küba Krizi'nin üzerinden iki yıl dahi geçmemişti ve Vietnam başta olmak üzere iki güç arasındaki gerilim noktaları varlığını sürdürüyordu. Amerikalılar ayrıca, Türkiye'nin sahip olduğu askerî envanteri göz önüne alarak, Türklerin başarılı bir çıkarma harekâtı yapamayacağına inanıyordu. Amerikan Büyükelçi Raymond A. Hare bu durumu İnönü'ye anlatarak, olası bir harekâtın sonuçlarının bir felakete yol açacağını söylüyordu. Diğer yandan Johnson mektubunun Türklere verilmesinin ardından Feridun Cemal Erkin Amerikan büyükelçisine "Bundan [mektuptan] sonra Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler asla eskisi gibi olmayacak" demişti. Rıfat N. Bali, ed., *American Diplomats In Turkey: Oral History Transcripts (1928-1997)*, c. 1 (İstanbul: Libra, 2011), 396–97.

⁴⁰⁰ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 309. Denктаş o geceyi şöyle anlatmaktadır: "Bu sabah 4'te Türk Silahlı Kuvvetleri Kıbrıs'a çıkmış olacaktı. Dünden beri heyecan içerisindeyiz. Bu kararı bilen birkaç kişi... Fakat fevkalade bir durum olduğunu herkes fark etmiş. Herkes bir çıkış yapacağından bahsediyor. Son hazırlıklar tamamlanmış. Filo 6 Haziran'ı 7 Haziran'a bağlayan gecenin saat 12 sularında hareket edecek. Yerimizde duramıyoruz. Allah'a şükrediyor ve dua ediyoruz. 6 aydır Türklere karşı girişilen mezalimin öcü alınacak, Kıbrıs Türk'ü kurtarılacak, Türkiye hakkını koruyacaktır. 'İsmet Paşa çizimleri giydi; bunun dönüşü yok artık.' Dün herkes bunu söylüyordu." Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1996, 1:325.

⁴⁰¹ J. N. Henderson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) J. O. Wright'a. 7 Ocak 1965. TNA, PREM 13/650.

⁴⁰² T. Bridge'den (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) J. O. Wright'a (İngiltere Başbakanlık Konutu), "Visit of the Turkish Foreign Minister". 12 Ocak 1965, TNA, PREM 13/650.

“özgür dünyanın” savunmasının zayıflamasından endişe duymaktaydı. Ancak bu endişeye rağmen sorunun çözümü için İngiltere tarafından bir öneri getirilmesi ihtimal dahilinde değildi ve İngilizler sadece, tarafların uzlaşısı sağlayabilecekleri önerilere aracılık etmeyi tercih ediyorlardı⁴⁰³. İngiltere’nin Vaşington Büyükelçisinin 1964 yılının Ocak ayında Amerikan Dışişleri Müsteşarı Ball’a söylediği gibi artık Kıbrıs meselesine dair sorumlulukları tek başlarına yüklenmeye devam etmek istemiyorlardı⁴⁰⁴. İngiltere için, adanın NATO şemsiyesi altında olacağı bütün çözüm önerileri kabul edilebilirdi. Bununla birlikte, aşağıda değinileceği üzere, İngilizler çözüm konusunda *Enosis* temelli bir çözümün tüm taraflar için makul olacağını da düşünüyordu⁴⁰⁵. Hatta ara sıra Kıbrıs’ın ikinci bir Küba olabileceği endişesinden hareketle *Enosis*’in Türkiye için de uygun olacağını ileri sürebiliyorlardı⁴⁰⁶.

Türkiye’nin Kıbrıs meselesindeki temel önceliği, Lozan Antlaşması neticesinde Türkiye ile Yunanistan arasında kurulan dengenin bozulmamasıydı. Adanın Yunanistan’la birleşecek olması Türkiye’nin Adalar Denizi’nde ve Akdeniz’de tamamen Yunan egemenliği ile çevrelenmesi anlamına gelecekti. Türkiye’nin bu politikası inşa edilirken, Kıbrıs politikalarının diplomatik yollarla daha güçlü bir şekilde sürdürülmesi için DP döneminde kamuoyunda meseleye dair güçlü bir tutum oluşturulmuştu. Bu tutumun temelinde adadaki Türklerin, Rumların saldırılarına karşı verdiği yaşam mücadelesi vardı. Kıbrıs konusunda kamuoyundaki güçlü destek, Türk diplomasisinin elinde etkili bir enstrüman haline gelse de bu destek zaman zaman diplomasiyi zorlayacak süreçlerin yaşanmasına neden olacak, hatta bazı uzlaşma ihtimallerinin gerçekleşmesini engelleyecekti. Netice itibarıyla 1964 yılına gelindiğinde Türkiye’nin Kıbrıs politikası, stratejik kaygılar ve kamuoyundaki hassasiyetler üzerinden şekillenmekteydi.

⁴⁰³ “Briefs for CENTO Ministerial Council Meeting-Washington”. EB 1015/28/G.

⁴⁰⁴ Miller, *Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Cyprus; Greece; Turkey*, XVI:2.

⁴⁰⁵ Mallinson, *Cyprus, A Modern History*, 38.

⁴⁰⁶ Kunalalp, *Sadece Diplomat*, 103. Kunalalp’ın gözlemlerine göre İngilizleri Kıbrıs politikasında ihtiyatlı davranmaya sevk eden en önemli unsur Kıbrıs’ın bir Milletler Topluluğu üyesi olmasıydı: “Kıbrıs işindeki dilemma İngiltere için işte bundan neşet ediyordu. Zürih/Londra anlaşması ile bağlanmıştı, bu işte yanımızda yer alması lazımdı. Fakat *Commonwealth* tesanüdü de vardı ve Makarios’un Kıbrıs’ı *Commonwealth* üyesi idi, İngiltere ona fazla kontra girmekten de çekinirdi. *Commonwealth* Devlet Reisleri muayyen tarihlerde toplanırlardı. Bu toplantılarda, sahayı müsait buldukları için Makarios ve Hariciye Nazırı bize bol bol hücum ederlerdi. İngiltere o zaman, dilemmasına rağmen, bizi tutmağa çalışırdı. Zürih/Londra anlaşmasının yürürlükte olduğunu hatırlatırdı, korekt davranırdı. Fakat bu *Commonwealth* toplantılarında asıl avukatımız Pakistan idi. İngiltere’nin tutumunu sınırlayan dilemma ve tereddütler onda yoktu. Canla başla bizi savunuyordu, işi kolay değildi, çünkü bu toplantılarda atmosfer aleyhimize idi.” Ibid., 104.

Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili meselelerde taraf olmasını sağlayan temel metin, 1960 yılında imzalanan Garanti Antlaşması'ydı. Yukarıda belirtildiği üzere bu antlaşmanın dördüncü maddesi belirli bir şart ve hedef doğrultusunda Türkiye'ye adaya müdahale etme hakkı tanıyordu. Bu nedenle Garanti Antlaşması dahil olmak üzere Kıbrıs'ın mevcut statüsünü inşa eden anlaşmaların meşruiyetinin devamı Türkiye açısından hayati öneme sahipti. İngiltere de adadaki varlığını bu antlaşmalara borçluydu ve Türkiye gibi anlaşmaların devamı konusunda hassasiyete sahipti. İngiltere'nin bu yaklaşımı, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde İngiltere'den alacağı desteği de önemli hale getiriyordu⁴⁰⁷. Neticede Kıbrıs meselesi dönem boyunca Türk-İngiliz ilişkilerinin en yoğun gündem maddesi oldu.

⁴⁰⁷ Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'den İngiltere Başbakanı James Harold Wilson'a. 12 Ocak 1965. No. T.15A/65. TNA, PREM 13/650.

II. DETANT'IN İLK ETKİLERİ

“1964 olayları, müttefiklerinin kendilerini hak ettikleri ölçüde desteklemeyeceklerini veya destekleyemeyeceklerini onlara [Türklere] açıkça gösterdi. Rumların kendi davaları için komünistler, Araplar ve Afro-Asyalılar arasında destek toplamadaki bariz başarısının ve [Kıbrıs konusunda] daha fazla dışlandığının farkına varan hükûmet, ufkunu genişletme ve daha çok ülke ile bağlantı kurma veya mevcut bağlantılarını yenileme zamanının geldiğine karar verdi.⁴⁰⁸”

Denis Allen

Birleşik Krallık Ankara Büyükelçisi

Giriş bölümünde değinildiği üzere, her iki kutbun lider ülkeleri ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin detant iklimi içerisine girmesi sadece bu iki ülke arasındaki ilişkilerin değil, kutuplar içerisinde yer alan diğer ülkelerin de karşı taraftaki ülkelerle olan ilişkilerinin de detant süreci içerisine girmesini sağladı. Bu durum bilhassa Türkiye gibi dış politikasında problemli alanlara sahip olan ülkelerin, politikalarını desteklemek üzere karşı bloktan destek arayışına girmesinin yolunu açtı. Türkiye özelinde Kıbrıs meselesi bu yönelimin ardındaki birincil etmendi.

Türkiye halihazırda Kıbrıs'ta yaşayan her iki toplumun hukuksal olarak tanınması, adanın bağımsızlığını koruması ve Yunanistan'a bağlanmaması konusundaki siyasetini, Sovyetler Birliği cephesinden de destekleme ihtiyacı hissetti. Zira Türkiye, Kıbrıs meselesinde belirleyici konumda olan ABD ve İngiltere gibi müttefiklerinin sürdürdüğü politikaların adanın bağımsızlığını ve adadaki Türklerin temel yaşam haklarını koruyabileceğine dair inancını yitirmiş görünüyordu. 1963 yılının Aralık ayında yaşanan büyük kriz ve ardından ortaya çıkan Johnson mektubu, Türkiye'nin bu düşüncesini pekiştirmişti. Bu durumun aksine Sovyetler Birliği ise Kıbrıs'ın bağımsızlığını sürdürmesinde oldukça ısrarcıydı. Zira *Enosis* ya da taksim yoluyla adanın bir NATO ülkesinin egemenlik alanına girmesi, Sovyetler Birliği'nin zaten zayıf bir şekilde varlık gösterdiği Doğu Akdeniz'deki etkisini tamamen kaybetmesine neden olacaktı. Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin kaygılarındaki paralellik ve detant iklimi, her iki

⁴⁰⁸ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), Michael Stewart'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 1 Şubat 1965. CT1022/1, No. 10315/3. TNA, FO 371/180153.

ülkenin Kıbrıs konusunda ortak bir paydada buluşmasını kolaylaştırabilirdi. Kıbrıs meselesinin haricinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri geliştirecek bir diğer etmen ise Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu iktisadi kalkınmaydı. Özellikle sanayi alanında hamle yapmak isteyen Türkiye bu konuda müttefiklerinden gerekli desteği görmediği kanaatindeydi. Sovyetler Birliği ise Türkiye'nin kalkınmasını desteklemek için finansal ve teknik yardımda bulunmaya hazır görünüyordu. Tüm bu gerekçeler, yukarıdaki alıntıda aktarıldığı üzere, Türkiye için “ufuklarını genişletme” zamanının geldiğini göstermekteydi⁴⁰⁹.

Detant sadece karşı kamplardaki ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini geliştiren olumlu bir etki yaratmıyor, bunun yanında kamplar içerisinde bazen kerhen bulunan ülkelerin daha bağımsız ve talepkâr bir şekilde hareket etmelerine neden oluyordu. Bu durum CENTO içerisinde bariz bir şekilde görünmekteydi ve bu nedenle Kıbrıs meselesi dışında Türk-İngiliz çok taraflı ilişkilerinde öne çıkan bir diğer mesele de CENTO ve üye ülkelerin politikalarındaki gelişmeler oldu. Pakistan'ın CENTO'ya dair ciddi bir eleştirel yaklaşımı vardı. İran'ın da ara ara, fakat güçlü biçimde yaptığı çıkışlar, ittifakla ilgili soru işaretlerini artırıcı nitelikteydi. İttifakın içerisinde bulunduğu durum yine D. Allen tarafından 1965 yılının Nisan ayında gayet dikkat çekici bir tasvirle şu şekilde değerlendirilmekteydi:

“CENTO'nun onuncu yılı, toplanan memnuniyetsizlik bulutlarının olumlu gelişmeleri gölgelediği bir yıl olarak tarif edilebilir. Havanın nasıl olacağını tahmin etmek riskli. Bulutlar, ittifakı enkaz haline getirecek bir fırtınaya dönüşebilir ya da öylece geçip gidebilir. Ancak görünen o ki manzara, gök gürültüsünün ara ara homurdandığı fakat şiddetli yağmurun hiç azalmadığı bir fırtına eşliğinde belirsiz kalmaya devam edecek.”⁴¹⁰

CENTO içerisindeki kırılganlık aynı zamanda Pakistan ve İran nezdinde yine detantın etkisiyle zayıflayan Sovyet tehdidi algısıyla pekişmekteydi. Sovyet tehdidi algısının zayıflaması, ittifakın ekonomik yönünün ön plana çıkarılmasına dair taleplerin ve yine ittifakın askerî konseptiyle ilgili revizyonist düşüncelerin doğmasına neden oldu. Halihazırda ABD ve İngiltere, bölgesel üyelere hem CENTO aracılığıyla hem de diğer

⁴⁰⁹ D. Allen'ın “ufuk genişlemesi” olarak tanımladığı bu yönelim “eksen genişlemesi” olarak kullanılacaktır.

⁴¹⁰ Denis Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart'a. 22 Nisan 1965. EB 1011/1, No. 2255/4. TNA, FO 371/180694.

yollarla hatırı sayılır miktarda mali ve teknik destekte bulunuyordu. Ne var ki bölgesel üyelerin, desteklerin daha da artırılması için talepkâr bir tutum sergilemeleri, Pakistan, İran ve Türkiye arasında 1964 yılı başlarında üçlü görüşmeler yapılmasına ve bu görüşmelerin neticesinde Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilatı'nın⁴¹¹ kurulmasına neden oldu⁴¹². Elbette bu görünürdeki nedendi ve bu örgütün kuruluşunun arka planında Pakistan'ın batılı müttefiklerinden duyduğu memnuniyetsizlik vardı. RCD'nin kuruluşu, CENTO'nun kırılma yapısının ilk sonucu olarak ortaya çıkmıştı.

Bu bölümde ilk olarak İnönü'nün Londra'da Kıbrıs meselesiyle ilgili yaptığı görüşmelere değinilecektir. Ardından RCD'nin kuruluşundan bahsedilerek, bu gelişmeye karşı Türkiye ve İngiltere'nin yaklaşımları ortaya konacak, Acheson Planı'na değinilecek ve eksen genişlemesi politikası bağlamında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyareti ve ziyarete dair Türk-İngiliz yaklaşımı aktarılacaktır. Son olarak tekrar CENTO meselesine dönülerek teşkilat içerisindeki revizyonist düşünceler ve İkinci Keşmir Savaşı'nın ittifak üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

2.1. İnönü'nün Londra Ziyareti

Johnson'a iletilecek cevabî mektubun gönderileceği 13 Haziran gününün⁴¹³ sabah saatlerinde Kraliçe'nin doğum günü şerefine İngiliz büyükelçiliğinde verilen partiye katılan İnönü, büyükelçilik yetkilisi Rennie'ye, "Neden hiç kimse Türkiye'nin bakış açısını desteklemiyor ve onaylamıyor? Neden?" diyerek serzenişte bulunuyordu. Rennie'ye göre İnönü'nün gerginliği hafta içerisinde yapılan yoğun görüşmelerden ve Johnson'a verilecek cevabın hazırlanmasından kaynaklanmaktaydı. Fakat Amerika'ya doğru yola çıktıktan sonra İnönü'nün keyfi yerine gelebilirdi⁴¹⁴. İngiliz dışişlerinin değerlendirmesine göre İnönü Vaşington'a, Kıbrıs'ta yaşanan bunalım, mevcut şartlarda

⁴¹¹ *Regional Cooperation for Development*. Buradan itibaren RCD.

⁴¹² RCD'nin kuruluş sürecine dair ayrıntılı bilgi için bkz.: Behçet Kemal Yeşilbursa, "The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development", *Middle Eastern Studies* 45, sy. 4 (2009): 637–42.

⁴¹³ Akman, "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)", 88. Mektupta Türkiye'nin Johnson'dan gelen mektubun içeriğine ve üslubuna dair duyulan rahatsızlık açık bir şekilde belirtilmekteydi. Bkz.: Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 310–21; Uslu, *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 110–13.

⁴¹⁴ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. O. Rennie'ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 15 Haziran 1964. CT1051/9, No. 2214/3149. TNA, FO 371/174980. Söz konusu partiye Başbakan İnönü dahil olmak üzere Başbakan Yardımcısı, Dışişleri Bakanı, birçok bakan ve milletvekili katılmıştı. Katılımların bu kadar yoğun olması büyükelçilikten gelen değerlendirmeye göre tesadüf değildi çünkü Türk yetkililer, İngiltere ile iyi ilişki kurmanın Kıbrıs meselesinde kendilerine avantaj sağlayacağını düşünüyorlardı. Ibid.

Kıbrıs meselesine çözüm bulmanın oldukça zorlaşmış olması, Yunanistan'ın *Enosis* için aktif bir şekilde çalışıyor olması gibi meseleler nedeniyle gidecekti⁴¹⁵.

İsmet İnönü Vaşington seyahati dönüşünde ayrıca Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle ile bir araya gelecekti. Bu buluşmanın öncesinde de Londra'ya uğrayarak İngiliz mevkidaşı ile bir araya gelmek istiyordu. Bu nedenle görüşmenin gerçekleşmesi için Türk tarafı hatırı sayılır bir çaba içerisine girdi. 17 Haziran'da, gazeteci ve aynı zamanda İnönü'nün damadı olan Metin Toker ile Büyükelçi D. Allen'in bir araya geldiği akşam yemeğinin konusu da bu görüşme meselesiydi. İnönü'ye Vaşington seyahatinde eşlik edecek olan Toker, İnönü'nün İngiliz hükûmeti tarafından davet edilip edilmeyeceği hakkında büyükelçiden bilgi almaya çalışıyordu:

“Toker [konuşmanın] devamında benden herhangi bir talepte bulunmadan, İnönü'nün Londra ziyaretiyle ilgili plan yapılıp yapılmadığını sordu. Bir bilgim olmadığını söyledim. Toker, İnönü'nün yurtdışı ziyaretleri gerçekleştirmeye hevesli olmadığını, Londra'ya ayrı olarak başka bir seyahat düzenlemenin gündeme gelmeyebileceğini, ancak Vaşington seyahatinin görüşme için iyi bir fırsat sağladığını söyledi.

... Açıkçası, buradaki ilişkilerimizin geleceğini göz önünde bulundurursak, bu öneriyi görmezden gelmemek faydalı olabilir.⁴¹⁶”

D. Allen'in değerlendirmesine göre İnönü'nün, de Gaulle ile görüşecek iken İngiliz hükûmeti tarafından davet edilmemesi, Türk-İngiliz ilişkilerinde soğukluk olduğu yönünde bir kanaatin oluşmasına neden olabilirdi. Ancak İnönü davet edilirse, Yunan Başbakan Papandreou'yu da davet etmek gerekecekti. Zira aksi bir durumda Yunan hükûmeti, Kıbrıs meselesinde dışlandığına dair suçlamalarda bulunacaktı⁴¹⁷. Elbette bu davetin gerçekleşmesi için İngiliz Başbakan Alec Douglas-Home'un onayının alınması gerekiyordu. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı, Başbakan Home ile İngiliz parlamentosunda yürüdükleri bir sırada kendisine bu konuyu açtı. Fakat bakanın kendisi de davet konusunda emin değildi. Bakana göre İnönü hükûmeti hafta sonu yapılacak

⁴¹⁵ J. N. Henderson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) J. O. Wright'ta (İngiltere Başbakanlık Konutu), “Visit of Turkish Prime Minister”. 26 Haziran 1964. TNA, PREM 11/5176.

⁴¹⁶ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 18 Haziran 1964. No. 958. TNA, PREM 11/5176.

⁴¹⁷ D. S. L. Dodson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) Rennie'ye (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), “Possible Visit of M. Inonu to Visit This Country”. 18 Haziran 1964. TNA, FO 371/174980.

güven oylamasından “sağ çıkamayabilirdi” ve bu nedenle bir karara varma konusunda ihtiyatlı davranmak gerekiyordu⁴¹⁸.

Davet için temasta bulunan bir diğer isim de Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’di. 19 Haziran sabahı İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi ile bir araya gelen Erkin büyükelçiye, İnönü’nün ve kendisinin Vaşington dönüşünde Londra’ya yirmi dört saatten uzun sürmeyecek bir ziyaret gerçekleştirmeyi umduklarını söyledi. Ancak Erkin’e göre ziyaretin İngiliz hükûmetinin daveti üzerine mi, yoksa Türk hükûmetinin talebi üzerine mi gerçekleşeceği hususunda hassas davranılması gerekiyordu. Erkin bu nedenle Türk hükûmetinin görüşme önerisinin bir süre gizli tutulmasını rica etti. D. Allen’a göre bu konudaki hassasiyet iç politikadaki kaygılardan kaynaklanmaktaydı⁴¹⁹. Bu nedenle D. Allen Türk heyeti için bir günün yeterli olacağını ve Türklerle istişare etmeden ziyarete dair herhangi bir duyuru yapılmaması gerektiğini düşünüyordu⁴²⁰.

İngiliz dışişlerine göre İnönü’yü Londra’ya davet etmek için en uygun tarihler, eğer TBMM’deki oylamanın sonucunu beklemek gerekli görülmezse⁴²¹, 25-26 veya 29-30 Haziran günleriydi. Başbakan Douglas-Home 27 ve 28 Haziran’da İskoçya’da olacağından, davetin bu iki günü kapsamaması gerekiyordu⁴²². Diğer yandan Türk hükûmetinin cevabı derhal merkeze iletilmeliydi, zira Papandreou, verilecek cevaba göre 1-2 Temmuz günleri için Londra’ya davet edilecekti⁴²³.

Görüşmeyle ilgili nihai bir karara varmadan bilgi paylaşımı yapılmaması hususunda hassas davranılması beklense de İnönü’nün Douglas-Home ile görüşme niyetinde olduğu basına sızınca basının konuyla ilgili bilgilendirilmesi gerekliliği ortaya çıktı. Zaten bu haber basına sızdıktan sonra artık Douglas-Home’un İnönü ile görüşmeyi reddetmesinin imkânı kalmamıştı. Bu nedenle İngiliz dışişleri Ankara Büyükelçiliğine talimat göndererek, Türk hükûmeti ile acilen temas kurulmasını ve ziyaretle ilgili

⁴¹⁸ “Note for the Record”. 18 Haziran 1964. TNA, PREM 11/5176.

⁴¹⁹ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Haziran 1964. No. 965. TNA, PREM 11/5176.

⁴²⁰ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Haziran 1964. No. 972. TNA, PREM 11/5176.; D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Haziran 1964. No. 972. TNA, FO 371/174980.

⁴²¹ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 19 Haziran 1964. No. 2306. TNA, PREM 11/5176.

⁴²² İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 19 Haziran 1964. No. 2313. TNA, PREM 11/5176.

⁴²³ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 19 June 1964. No. 2306.

duyurunun ne zaman yapılacağını öğrenilmesini istedi⁴²⁴. Kurulan temasların ardından Ankara Büyükelçiliği, İnönü'nün 28 Haziran'da Dışişleri Bakanı ile, 29 Haziran'da da Douglas-Home ile görüşmeyi kabul ettiği bilgisini Londra'ya iletti⁴²⁵. Douglas-Home'un İskoçya'daki programı nedeniyle İnönü'yü karşılayamayacak olması Türk yetkililerde hayal kırıklığı yaratsa da⁴²⁶ bu durum taraflar arasında esaslı bir sorun olmadı. İnönü'nün heyetinde İnönü'nün eşi, Feridun Cemal Erkin, Nihat Erim, Adalet Partisi temsilcisi, Haluk Bayülken, Suat Bilge, General Turgut Sunalp, Necdet Calp ve İnönü'nün doktoru yer alacaktı⁴²⁷. İnönü Londra'ya hareket etmeden önce gerçekleştirdiği basın toplantısında Londra'daki görüşmelerin Vaşington'da yapılan görüşmelerden esas olarak farklı olmayacağına, sadece İngiltere'nin garantör ülkelerden biri olmasının bir nüans yarattığına dikkat çekti⁴²⁸

Nihayetinde İnönü ile heyetini taşıyan Pan American havayollarına ait 102 sefer sayılı uçak Vaşington'dan hareket ederek 27 Haziran günü Londra'ya indi⁴²⁹. Havalimanında hatırı sayılır bir kalabalık İnönü'yü bekliyordu. Kalabalık içerisinde Türkiye'yi protesto eden Yunanların yanı sıra, "İnönü, Üçüncü Zaferini Bekliyoruz" pankartı ve Türk bayraklarıyla bekleyen Türkler de bulunmaktaydı⁴³⁰. Havalimanında İngiltere adına İnönü'yü karşılayan isim Lord Carrington oldu. Carrington'ın elinde İnönü'ye iletilmek üzere Douglas-Home'un özrünü beyan eden notu vardı:

⁴²⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 20 Haziran 1964. No. 2315. TNA, PREM 11/5176.

⁴²⁵ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 20 Haziran 1964. No. 974. TNA, PREM 11/5176.

⁴²⁶ Tom Bridges'ten (İngiltere Dışişleri Bakanlığı J. O. Wright'a (İngiltere Başbakanlık Konutu). 25 Haziran 1964. TNA, PREM 11/5176.

⁴²⁷ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 20 Haziran 1964. No. 975. TNA, PREM 11/5176.

⁴²⁸ *Tercüman*, 26 Haziran 1964, 7.

⁴²⁹ "Programme for the Visit to London of His Excellency Mr. Ismet İnönü, Prime Minister of the Republic of Turkey". 26 Haziran 1964. TNA, PREM 11/5176; Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976), 277.

⁴³⁰ "CAN251 Turkish Premier Greeted by Greek Protesters in London", 27 Haziran 1964, <http://www.aparchive.com/metadata/UK-INONU-VISIT/544b3e545a710d895b8598c0ab73e696?query=a0005677&current=1&orderBy=Relevance&hits=2&referrer=search&search=%2fsearch%3fstartd%3d%26endd%3d%26allFilters%3d%26query%3da0005677%26advsearchStartDateFilter%3d%26advsearchEndDateFilter%3d%26searchFilterHdSDFormat%3dAll%26searchFilterDigitized%3dAll%26searchFiltercolorFormat%3dAll%26searchFilteraspectratioFormat%3dAll&allFilters=&productType=IncludedProducts&page=1&b=73e696#In>. Bekleyenler arasında Rauf Denktaş da bulunuyordu. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1996, 1:384-85.

“Sayın Başbakanım,

Bizi Londra’da ziyaret edebilme imkanına sahip olduğunuz için oldukça memnunum ve Pazar günü sizinle görüşmeyi iple çekiyorum.

Sizi karşılamak üzere havalimanına gelemediğim için üzgünüm zira İskoçya’da aylar öncesinden planlanan ve iptal edemeyeceğim bir randevum vardı. Umarım anlayış gösterirsiniz.

Saygılarımla,

A. D-H.⁴³¹”

İnönü havalimanından ayrıldıktan sonra “dünyadaki en aristokratik otel” olarak tanımladığı⁴³² Claridges Hotel’e yerleşti ve bir sonraki gün yapılacak görüşmeyi beklemeye başladı. Ayrıca aynı gün içerisinde Associated Press’e bir röportaj vererek ziyaretinin sebebini açıkladı ve Kıbrıs’ta yaşanan son olayları yorumladı:

“Son hadiseler üzerine görüş teatisinde bulunmak ve müttefik iki memleket olarak aramızda anlaşmayı ve hadiseler üzerinde fikir yürütmeyi temin etmek için Amerika’ya gittim ve [şimdi] buraya geldim. Maksat esaslı bir surette hasıl olmuştur. Seyahatimden memnun oldum. Kuvvetli bir itimat ve beraber çalışma hissiyle döndüm. ... Kıbrıs’ın bugün her şeyden evvel esaslı bir surette muhtaç olduğu mesele sukûn-ı emniyet ve sukûnetin tesis edilmesidir. Buna kim hizmet ederse memnuniyetle karşılırsınız.⁴³³”

İngilizler, Türkiye’ye Yunanistan’dan toprak verilmesi gibi çeşitli teşvikler karşılığında Enosis’in gerçekleşmesinin Batı ittifakının çıkarlarına uygun olacağını düşünüyordu ve bu konuda Amerikalılarla hemfikirlerdi. Ancak diğer yandan, bu tür bir çözüm hem Türk tarafı hem de Yunan tarafı açısından ciddi riskler de

⁴³¹ Alec Douglas-Home’dan İsmet İnönü’ye. 25 Haziran 1964. TNA, PREM 11/5176.

⁴³² D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Temmuz 1964. CT 1051/20, No. 2214/3374. TNA, FO 371/174980.

⁴³³ “CAN251 Interview With Turkish Prime Minister, 1964”. <http://www.aparchive.com/metadata/UK-ISMET-INONU/aef100920bc2c36d624e5482446dc31d?current=2&hits=2&query=a0005677&orderBy=Relevance&referrer=search&search=%2fsearch%3fstard%3d%26endd%3d%26allFilters%3d%26query%3da0005677%26advsearchStartDateFilter%3d%26advsearchEndDateFilter%3d%26searchFilterHdSDFormat%3dAll%26searchFilterDigitized%3dAll%26searchFiltercolorFormat%3dAll%26searchFilteraspepratioFormat%3dAll&page=1&b=73e696&allFilters=>.

barındırmaktaydı⁴³⁴. Bu genel durumun dışında İnönü ile Douglas-Home arasında yapılacak görüşmeye dair yapılan değerlendirmede, İnönü'nün iç politikadaki durumu dolayısıyla Türkiye'ye eli boş dönmek istemeyeceği tespiti yapılmakta ve bu nedenle İngiliz dışişleri Başbakanlık'a, görüşmelerin ardından yayınlanacak bildiride çözüme yönelik olumlu bir yaklaşımın sergilenmesini tavsiye etmekteydi⁴³⁵.

28 Haziran sabahı Hyde Park'ta yürüyüş yapan İnönü, Marble Arch önünde nutuk irat eden hatipler ve dinleyiciler arasındaki münazaraları takip ederek⁴³⁶ akşam yemeğini beklemeye başladı. Akşam saat dokuz sularında⁴³⁷ No.1 Carlton Gardens'ta düzenlenecek akşam yemeğinde⁴³⁸ İnönü ile İngiliz Dışişleri Bakanı'nın bir araya gelmesi beklenirken⁴³⁹, İnönü ile görüşmek için Londra'ya dönen Başbakan Douglas-Home da akşam yemeğine katıldı ve yemekte uzun bir görüşme gerçekleştirildi. Görüşmede Başbakanların yanı sıra Dışişleri Bakanları R. A. Butler, F. C. Erkin ve diğer yetkililer de bulunmaktaydı⁴⁴⁰.

İnönü konuşmayı Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelere değinerek açtı. İnönü, General Grivas'ın adaya gidişi sebebiyle yeni bir durumla karşı karşıya olduklarını, bu nedenle

⁴³⁴ J. N. Henderson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) J. O. Wright'a (İngiltere Başbakanlık Konutu), "Visit of Turkish Prime Minister". 26 June 1964.

⁴³⁵ Ibid.

⁴³⁶ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Temmuz 1964. CT 1051/20, No. 2214/3374; *Milliyet*, 29 Haziran 1964, 7.

Burada isteyen herkes hafif bir yükselti üzerine çıkarak istediği bir konu hakkında nutuk irat edebiliyor, dinleyiciler de istediklerinde konuşmacının sözüne karışabiliyorlardı. *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1964, 7. Dönem içerisindeki nutuk örnekleri için bkz.: "UK: Speaker's Corner in London's Hyde Park: Peer Gives Racial Violence Warning (1967)", British Pathe, erişim tarihi: 29 Ocak 2024, <https://www.britishpathe.com/asset/155240/>.

⁴³⁷ *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1964, 1.

⁴³⁸ "CAN 251 Turkish Prime Minister Inonu Attends a Dinner Party in London". AP Newsroom, erişim tarihi 20 Ocak 2024, https://newsroom.ap.org/editorial-photos-videos/detail?itemid=e40e9550f3e75aca837c702605acd05d&mediatype=video&query=TURKISH%20PRIME%20MINISTER&current=2&orderBy=Relevance&hits=51&referrer=search&search=%2Fsearch%2Ffilter%3Fquery%3DTURKISH%2520PRIME%2520MINISTER%26start%3D01%252F01%252F1950%26end%3D12%252F31%252F1972%26from%3D1%26orderBy%3DRelevance%26allFilters%3D01%252F01%252F1950-31%252F12%252F1972%253ADate%26ptype%3DIncludedProducts%26_%3D1482364918528&allFilters=01%2F01%2F1950-31%2F12%2F1972:Date&productType=IncludedProducts&page=1&b=acd05d.

⁴³⁹ "Programme for the Visit to London of His Excellency Mr. Ismet İnönü, Prime Minister of the Republic of Turkey".

⁴⁴⁰ "Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Turkey during Dinner at No. 1 Carlton Gardens on Sunday, June 28". 28 Haziran 1964. TNA, PREM 11/5176.

takip edilecek bir yol bulunması gerektiğini düşünüyordu. Bunun üzerine Douglas-Home İnönü'ye, Rum liderlerin aniden *Enosis*'i ilan etmeleri durumunda Türk tarafının ne yapacağını sordu. İnönü bu soruya, “bilmiyorum” diyerek yanıt verdi. Aralık ayında yaşanan olayların ardından ortaya konan politikanın Rumların pozisyonunu güçlendirdiğini ileri süren İnönü, müttefikleri tarafından dizginlenmelerinin, Kıbrıs'a ithal edilecek silahların Kıbrıs hükûmetinin yetkisi dahilinde olduğu görüşünü desteklemek için U Thant'ı teşvik ettiğine inanıyordu. İnönü'ye göre Makarios emellerine ulaşmak için bir an evvel harekete geçmek istediğinden, Türkiye ve müttefiklerinin hızlı hareket ederek bir çözüm üzerinde anlaşmaları gerekiyordu⁴⁴¹.

Douglas-Home, İnönü'nün sözleri üzerine Türkiye'nin kaygılarını anladığını söyleyerek, Cenevre'de yapılacak görüşmelerde bir İngiliz temsilcisi görmek isteyip istemediklerini sordu. İnönü'nün buna bir itirazı yoktu fakat görüşmelere Amerikalıların da katılması gerekiyordu. Erkin de İngilizlerin Cenevre'de olması fikrine katılıyordu. Erkin'in söylediğine göre Amerikalılar Türkiye'nin aşağılanmaması, çıkarlarının korunması ve adadaki Türklerin güvenliğinin garanti altına alınması gerektiği gibi bazı tespitlerde bulunmuşlardı. Erkin'in sözleri üzerine Douglas-Home, Türk tarafının müzakerelere üçlü olarak mı yoksa sadece İngiltere ile mi başlamak istediklerini sordu. Erkin, üçlü bir müzakere ile başlamanın daha iyi olacağı yanıtını verdi⁴⁴².

Douglas-Home'a göre eğer Türk tarafı Acheson'ın başarılı olabileceğini düşündüyse, İngilizler meseledeki konumlarını gözden geçirmeli ve belki de görüşmelerde sadece bir gözlemci ile temsil edilmeliydi. Douglas-Home'un bu çıkışına karşı İnönü, İngilizlerin görüşmelere katılmalarına karşı olmadıklarını söyledi. Kendileri açısından önemli olan gelişme, Amerikalıların Kıbrıs meselesine dahil olmalarıydı. İnönü'ye göre yaşadıkları sıkıntının arkasında, “görünürde müttefik olan” ABD'nin, “icap edeni gerçekleştirmek üzere” hareket etmelerini engellemek istemesi yatıyordu⁴⁴³.

Görüşmenin devamında Milletler Topluluğu Bakanı Duncan Sandys söz alarak *Enosis* meselesiyle ilgili Türk tarafının ne düşündüğü sorusunu ortaya attı. Erkin'e göre *Enosis* olaksa çifte *Enosis* şeklinde olmalıydı⁴⁴⁴. Ancak Sandys Erkin'e, Türk tarafı nasıl

⁴⁴¹ Ibid.

⁴⁴² Ibid.

⁴⁴³ Ibid.

⁴⁴⁴ İnönü toplantının ardından basına yaptığı açıklamada Türkiye'nin çifte *Enosis*i kabul edeceğini açık

Enosis karşı çıkıyorsa Yunanların da o ölçüde çifte *Enosis*'e karşı çıktığını hatırlattı. Fakat Erkin'in dile getirdiği üzere Türk tarafının başka çözüm önerileri de vardı: Çifte *Enosis* olmayacaksa adada federal bir yapı kurulmalıydı. Sandys bunu da Rumların kabul etmeyeceğini düşünüyordu. Erkin ise bu konuda Acheson'ın göstereceği çabaya güvenmekteydi. Ancak Sandys, Acheson'ın başarılı olacağına inanmıyordu⁴⁴⁵.

İnönü, müzakerelere başlamak için belirli bir zemine sahip olunması gerekliliğinden hareketle, kendilerinin Londra ve Zürih Anlaşmaları ile kurulan zemini benimsediklerini dile getirerek, Yunanistan'ın Kıbrıslı Rumlara karşı duyduğu yardım hissini bir hakikat olarak kabul ettiklerini söyledi. Fakat Yunanistan'ın söz konusu anlaşmaları kabul edip etmediğinin tespit edilmesi gerekiyordu. Eğer Yunanistan anlaşmalarla ilgili bir değişiklik talep ederse, bu talepler ancak *quid pro quo*⁴⁴⁶ olması koşuluyla değerlendirilecekti. Yunanlar Türkiye'ye taviz vermeyi arzu ediyorlarsa Türkiye bu tavizlerin ne olacağını öğrenmeliydi. Ancak Türkiye'nin, Yunanistan'ın teklifini görmeden peşinen bir taahhütte bulunması imkansızdı⁴⁴⁷.

İnönü'nün sözleri üzerine Douglas-Home, Makarios'un aklında birleşik bir Kıbrıs olduğunu ve Makarios'un bu konuda kendisine Sovyetler Birliği'nin destek vereceğine inandığını, ancak bu durumun Yunanistan'ın çıkarları aleyhine olduğunu söyleyerek İnönü'ye, Papandreu ile Makarios arasında bir çıkar çatışması izlenimi alıp almadığını sordu. İnönü'ye göre Yunanlar, *self-determination* hakkı veren ve Kıbrıs'ın bağımsızlığını temin eden bir çözümü kabul edecekti. Makarios ise bağımsız bir devletin lideri olmak istiyor görünse de *Enosis*'e karşı değildi. İnönü ayrıca Yunanların esasında

bir şekilde beyan etti. Hatta İnönü detay da vererek "Ada Yunanistan'a verilirken, Türkiye'ye de bir üs ayrılmasını kabul ederiz. Yeter ki bu üs, Kıbrıs'taki Türk toplumunu içinde barındıracak büyüklükte olsun" ifadelerini kullandı. İnönü maddi tazminat ya da başka bir ada verilmesi tekliflerini ise "gayri ciddi" olarak nitelendiriyordu. *Milliyet*, 29 Haziran 1964, 7.

⁴⁴⁵ "Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Turkey during Dinner at No. 1 Carlton Gardens on Sunday, June 28".

⁴⁴⁶ Pazarlık karşılığında verilen bedel. G. R. Berridge ve Alan James, *A Dictionary of Diplomacy* (New York: Palgrave MacMillan, 2003), 221.

⁴⁴⁷ "Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Turkey during Dinner at No. 1 Carlton Gardens on Sunday, June 28". Metin Toker, İnönü-Douglas-Home görüşmeyle ilgili daha farklı bir tablo çizerek, İnönü'nün Douglas-Home'a "Siz kimin malını kime veriyorsunuz?" sözleriyle yanıt verdiğini ileri sürmektedir. Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973): İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)*, 209. Toker *Akis* dergisinde olayı şu şekilde anlatmaktadır: "Bir ara, kır saçlı zat [Douglas-Home], karşısında oturan beyaz saçlı devlet adamına [İnönü] bir soru sordu. Beyaz saçlı adam önce soruyu iyi anlamadığını sandı, yanındaki yardımcısına bir kere daha tekrarlamasını söyledi, ondan sonra da büyük bir kızgınlıkla, karşısındakine, 'Siz kimin malını kime veriyorsunuz?' dedi. Kır saçlı adam bu soru karşısında gözlerinin içine kadar kızarak önüne bakmaktan başka çare bulamadı." "Kıbrıs Olayları", *Akis*, 3 Temmuz 1964, 6.

Cenevre'ye Amerikalıların baskısından kurtulmak için geleceklerini düşünüyordu. İnönü'ye göre Amerikalılar ayrıca, Cenevre'deki görüşmelerin ardından meseleye dair daha berrak bir görüşe sahip olabileceklerdi⁴⁴⁸.

İnönü İngiliz mevkidaşı ile yaptığı görüşmede Türklerin Kıbrıs meselesinin çözümünde tam olarak ne istediklerini söylemekten geri dursa da İngilizler bu konuda bilgi edinmek için gayret sarf ediyordu. Bu nedenle Bakan Butler söz alarak, İngiltere'nin Türkiye'nin dostu olduğunu ve Türkiye için ne tür bir çözümün kabul edilebilir olduğunu bilmenin kendilerine yardım edeceğini söyledi. Bunun üzerine İnönü, Kıbrıs'ta federal bir yapıya geçilmesi fikrinde oldukları yanıtını verdi. Ancak İngilizler Türk tarafının esas niyetini anlamak için ısrarcıydı ve İnönü'nün yanıtının ardından bu kez Sandys araya girerek Türklerin taksim mi yoksa federasyon mu istediklerini sordu. İnönü'ye göre federatif bir yapı kurulmasında herhangi bir engel yoktu fakat Yunanlar *Enosis* isterlerse bu çifte *enosis* şeklinde olmalıydı⁴⁴⁹. Türkiye'nin Kıbrıs'ta ne istediğini tam olarak anlaşılması için gösterilen bu çabanın ardından son olarak Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs politikası ele alındı ve görüşme sona erdi. Taraflar ertesi gün tekrar bir araya geleceklerdi⁴⁵⁰.

Türk tarafı, sadece Yunanistan'ın *Enosis* talebinde bulunması durumunda çifte *Enosis* isteyeceğini söylüyordu fakat görünene göre, doğrudan beyan etmeseler de Türk tarafı çifte *Enosis*'ten yana görünüyordu. İngilizler de Türk tarafının esas niyetinin farkında görünüyordu ancak bunun doğrudan Türk yetkilileri tarafından beyan edilmesini bekliyor gibiydi. İngilizlere göre bu sayede Türkiye bir *Enosis* pazarlığına çekilecek ve böylece Kıbrıs meselesine İngiltere ve ABD'nin hemfikir olduğu şekilde bir çözüm bulunacaktı. Muhtemelen İngilizler, Türklerin *Enosis* pazarlığında çifte *Enosis* elde edemeyeceklerini, ancak toprak tazminatı karşılığında ikna edilebileceklerini düşünüyordu. Daha sonra yapılacak görüşmeler bunu ispatlayacak nitelikte olacaktı.

Ertesi gün öğle saatlerinde İnönü ile Douglas-Home Downing Street 10 numaradaki Başbakanlık konutunda tekrar bir araya geldi⁴⁵¹. Douglas-Home, Cenevre Konferansı

⁴⁴⁸ "Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Turkey during Dinner at No. 1 Carlton Gardens on Sunday, June 28".

⁴⁴⁹ Ibid.

⁴⁵⁰ Ibid.

⁴⁵¹ "Programme for the Visit to London of His Excellency Mr. Ismet İnönü, Prime Minister of the Republic of Turkey".

ile ilgili prosedürel noktaları tartışmayı ve ardından İnönü'nün görüşmek istediği diğer konuları müzakere etmeyi önererek görüşmeleri başlattı. Douglas-Home'un İnönü'ye yönelttiği ilk soru, Yunanların görüşmelere katılıp katılmayacağı ve katılacaksa İngiltere'nin de garantör ülke olarak bu görüşmelerde yer almaya hazır olması gerekip gerekmediğiydi. İnönü bu soruya cevaben, Nev York'ta varılan anlaşmaya uygun olarak Yunanistan'ın ve Türkiye'nin görüşmelere davet edileceğini, Papandreou'nun da bu prosedürü kabul ettiği için Yunanların görüşmelere katılacağını söyledi. Ayrıca İnönü'nün, bir önceki gün söylediği gibi, İngilizlerin görüşmelere katılması konusunda herhangi bir itirazı yoktu. Fakat konferansın hazırlanış süreci kendilerinin inisiyatifinde değildi. İnönü ardından, toplantılara davet edilmeleriyle ilgili İngilizlerin Amerikalılara danışıp danışmadıklarını sordu. Douglas-Home ise evvela Türk tarafının görüşünü öğrenmek istiyordu. İnönü'nün cevabı ise yine aynı, fakat daha kıvraktı: "Temsil edilmenize karşı olmadığımı Amerikalılara söyleyebilirsiniz."⁴⁵²

İnönü'ye göre her şeyden önce, Yunanların yapacağı olası bir emri vakinin etkilerini bertaraf etmek gerekiyordu. Bu nedenle mevcut anlaşmaların geçerliliğini koruduğu beyan edilmeliydi. Douglas-Home bu konuda İnönü ile hemfikirdi ancak esas problemlere odaklanmak daha önemliydi. Douglas-Home'a göre iki temel problem vardı. Birincisi, BMKKBG komutanının görev tanımıyla ilgili belirsizlik, ikincisi ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki çözümü zor görünen siyasi zorluklardı. İnönü mevcut anlaşmaların BMKKBG'yi engellemediği görüşündeydi. Ayrıca son edindiği bilgilere göre Yunanlar adaya askerî malzeme göndermeye devam ediyorlardı. Yunanların bu yaptığı, anlaşmalara ve BM kararına aykırıydı ancak BMKKBG bu durumu engellemek için hiçbir şey yapmamıştı. Onların yaptığı tek şey, Türk toplumuna yapılacak bir Rum saldırısını öylece beklemekten ibaretti⁴⁵³.

Sandys'e göre esas zorluk BM'nin Makarios'u resmî hükûmet olarak kabul etmesi ve Rumlarla aynı haklara sahip olan Türkleri hesaba katmamasıydı. Sandys, Kıbrıslı Türklerin anayasal haklarını kullanıp yönetimde etkin rol üstlenerek, Türklerin sorumluluklarından kaçmak istediklerine dair suçlamaları geçersiz hale getirmek isteyip istemediklerini merak ediyordu. İnönü Sandys'in sorusuna, Fazıl Küçük'ün Makarios'a

⁴⁵² "Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Turkey at No. 10 Downing Street on Monday, June 29". 29 Haziran 1964. TNA, PREM 11/5176.

⁴⁵³ Ibid.

bu bağlamda bir öneri sunduğu, fakat Makarios'un bunu istihfaf ile reddettiği yanıtını verdi. BM Genel Sekreteri de Türklerin yönetime katılması yönünde görüşe sahipti⁴⁵⁴.

İnönü'nün diğer bir istihbaratı da Rumların yeni bir saldırı yapmaya hazırlandıklarına dairdi. İnönü bu nedenle İngilizlerin siyasî meselelerin gelişimine dair görüşlerini öğrenmek istiyordu. Douglas-Home'a göre BM bu süreçte etkili olabilir ve Kıbrıslı Türklerin BM koruması altında meclis ve bakanlar kurulu toplantılarına katılması sağlanabilirdi. Douglas-Home, sorunun temel kaynağının adadaki hiçbir meselenin ortaklaşa yönetilmemesinden kaynaklandığını düşünüyordu. Eğer siyasî durum bu şekilde tek taraflı olarak devam ederse BMKBG sanki Rumları temsil ediyor gibi görünecekti. Bu doğrultuda Douglas-Home, adada anayasanın işlemesi için BM üzerinde baskı yapabileceklerini söyledi. İnönü de bu öneriyi "çok memnun olurum" diyerek yanıtladı⁴⁵⁵.

Douglas-Home'a göre adadaki Türklerin geleceği ve süreç içerisinde Rusların adaya Rumlar tarafından davet edilmesi iki temel siyasî riskti. Özellikle ikincisi, Türkiye'nin ciddi bir tehditle karşı karşıya kalması anlamına gelecekti. Fakat İnönü, Kıbrıs'ta Sovyet nüfuzu oluşma tehlikesine dair endişeyi, Yunanların *Enosis*'i elde etmek için ürettikleri bir bahaneden ibaret görüyordu⁴⁵⁶.

Türkiye'nin argümanlarını hukukî temelde üretmesine ve meselenin paydaşlarının müttefikleri olmasına rağmen çabalarının sonuçsuz kalması İnönü'yü rahatsız ediyor, Rumların son bir saldırı gerçekleştireceğine ve bu saldırıda BMKBG'nin "avare" bir tutum sergileyeceğine dair İnönü'nün inancı güçleniyordu. İnönü'nün asıl merak ettiği husus, böyle bir saldırıda İngiltere'nin tutumunun ne olacağıydı. Douglas-Home, Türkiye'nin çifte *Enosis*'ten yana olduğunu fark ettiklerini söyleyerek, çözüme ulaşana kadar mevcut anlaşmalara uymak gerektiğini, ancak olası bir saldırıda İngiltere'nin BMKBG'nin yerini alarak olaylara müdahil olmayacağını belirtti. Fakat İnönü'nün bahsettiği olası saldırıyla ilgili BM Genel Sekreterini uyarabilirlerdi⁴⁵⁷.

Türk yetkililerle İngilizler arasındaki görüşme, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde iki ülke arasında Kıbrıs meselesindeki en temel meselelerden biri olan adaya müdahale etme meselesine doğru ilerliyordu. İnönü ilkin, kendi istihbarat bilgisine dayanarak

⁴⁵⁴ Ibid.

⁴⁵⁵ Ibid.

⁴⁵⁶ Ibid.

⁴⁵⁷ Ibid.

olası bir Rum saldırısını gündeme getirmiş, müdahale etme konusunda İngilizlerin nabzını yoklamıştı. İnönü, meseleyi detaylandırarak İngilizlerin ağzından Türkiye'nin adaya müdahale etme hakkını kullanmalarına nasıl yaklaştıklarını ortaya çıkarmak niyetindeydi.

İnönü bu doğrultuda Douglas-Home'a, adadaki İngiliz üslerinin saldırıya uğraması halinde ne yapacaklarını sordu. Douglas-Home, üsleri savunacaklarını söyleyince İnönü hemen araya girerek, kendilerinin adadaki Türkleri koruyamadıklarını, çünkü İngiltere'nin buna engel olduğunu söyledi. Douglas-Home, İngiltere'nin Türkiye'yi haklarını kullanma konusunda engellemediğini ileri sürdü fakat İnönü bunun öyle olmadığını savunmaya devam etti. Türkiye ne zaman bu hakkı kullanmaya kalkışsa İngilizler engel oluyordu. Douglas-Home ise böyle bir durumun olmadığını, İngilizlerin sadece harekete geçmeden evvel tüm siyasî çabanın sarf edildiğine emin olmak istedikleri yanıtını verdi. Türkiye bu hakkını son çare olarak kullanabilirdi. Konu tam da İnönü'nün istediği noktaya gelmişti:

İnönü: "Bu, Türkiye'nin askerî müdahalede bulunabileceği anlamına mı geliyor?"

Douglas-Home: "Bu, sizin tüm uzlaşî sürecini tamamladıktan sonra karar vermeniz gereken bir konu."

İnönü: "Yani Türkler tek başlarına olacak."

Douglas-Home: "Bekleyip görmek zorundayız. Bizim temel endişemiz, böyle bir kararın NATO üzerinde yaratacağı korkunç etki. Bunun engellenmesi için her türlü çabanın yapılmış olduğundan emin olmalıyız.⁴⁵⁸"

Douglas-Home bu iki günlük görüşmelerin sonucu olarak İnönü'ye, İngiliz hükûmetinin yapabileceklerini sıraladı. Buna göre U Thant'a Kıbrıs'taki Türklerin tüm anayasal faaliyetlere katılmalarına yardım etmesi söylenebilir, U Thant İnönü'nün endişe ettiği olası saldırılar hakkında uyarılarak aksi bir durumda BM misyonunun başarısız addedileceği vurgulanabilir, son olarak da görüşmenin ardından yayınlanacak bildiride İngilizlerin mevcut anlaşmaların geçerliliğini temel aldıkları açıklanabilirdi. Bu önerilerin tamamı Türk tarafı için gayet uygundu. Neticede bildirinin içeriği üzerinde de

⁴⁵⁸ Ibid.

uzlaşılmasının ardından görüşmeler sona erdi⁴⁵⁹:

“Türkiye Başbakanı ve Birleşik Krallık Başbakanı, Majestelerinin Hükûmetinin misafiri olarak Sayın İnönü’nün Kıbrıs sorunu üzerine samimi ve esaslı bir görüş alışverişinde bulunmak için Londra’yı ziyareti fırsatından müstefid olmuşlardır. İki başbakan, mevcut anlaşmaların ve anayasanın devam eden geçerliliğini temel alarak ve iki hükûmetin garanti anlaşması kapsamındaki sorumluluklarını göz önünde bulundurarak⁴⁶⁰, Kıbrıs’ın sorununa kalıcı bir çözüm bulunması gerekliliği üzerinde müzakere etmişlerdir.

İki başbakan ayrıca, Birleşmiş Milletlerin Kıbrıs’taki cemaatlerin emniyet ve güvenliğini sağlama ve kanun ve düzenin anayasaya uygun olarak korunmasına yönelik çabalarını güçlendirmenin yollarını değerlendirmişlerdir. İki Başbakan, görüş alışverişinin Türkiye ile Birleşik Krallık arasındaki geniş anlayışı güçlendirmeye hizmet ettiğine kanidir.⁴⁶¹”

İnönü ve Erkin Ankara’ya döndükten sonra Büyükelçi D. Allen ile bir araya gelerek Londra’daki görüşmelerle ilgili değerlendirmede bulundular. İnönü ve Erkin, Londra’daki görüşmelerden ve yayınlanan bildiriden genel olarak gayet memnunnardı. Her iki tarafın görüşleri arasında uyum olduğu tespitini yapan İnönü, Rum yığınağının artması başta olmak üzere adadan rahatsız edici haberlerin gelmeye devam ettiğini söyleyerek, bu durumun kendisi için işleri zorlaştırdığını ve İngiliz hükûmetinin yardımını arzuladığını belirtti. Erkin ise görüşmelerden genel olarak memnun olmakla beraber, görüşmelerin bir yanıla kendisini şaşırttığını ve kafasını karıştırdığını söyledi. Çünkü İngilizler sıklıkla Türkiye’nin Kıbrıs meselesini çözmek için ne tür bir tazminat istediğini sormuş, fakat İngilizler kendilerine bu konuda ne düşündükleri sorulduğunda belirsiz ve kaçamak bir tutum içerisine girmişlerdi. Erkin, İngiliz hükûmetinin Yunanlarla müzakere edip etmediğini ve Yunanistan’ın dişe dokunur bir tazminat verebileceğini düşündürebilecek bir gelişme olup olmadığını merak ediyordu. Eğer böyle bir durum varsa, Yunanların teklifini değerlendirmeye hazır olacaklardı. D. Allen’in bu konu hakkında bir bilgisi yoktu. Fakat İnönü ve Erkin’le yaptığı görüşmeyi

⁴⁵⁹ Ibid.

⁴⁶⁰ Bu ifade bazı Türk gazeteleri tarafından İngiltere’nin Türkiye’nin müdahale hakkını kabul ettiği şeklinde yorumlandı. *Tercüman*, 30 Haziran 1964, 1-7; *Milliyet*, 30 Haziran 1964, 7.

⁴⁶¹ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 29 Haziran 1964. No. 2430. TNA, PREM 11/5176.

Londra'ya bildirdiği yazıda, Türk hükûmetinin Kıbrıs meselesinde kabul edebileceği çözümlerin sırasıyla federasyon, çifte *Enosis* ve mevcut anayasal düzenin devamı şeklinde olduğunu hatırlatmaktaydı⁴⁶².

İnönü'nün Londra'da yaptığı görüşmeler Türkiye'nin hangi çözüm önerilerini kabul edebileceklerini gösterir nitelikteydi ve Türkiye genel olarak tazminat karşılığında adanın egemenliğinin Yunanistan'a devrini kabul edebileceği yönünde bir intiba uyandırmış görünüyordu. Amerikalıların arabuluculuğunda Cenevre'de yapılacak görüşmeler, Yunanistan'ın *Enosis* için Türkiye'ye ne teklif edeceğini ve Türkiye'nin de buna ne tepki vereceğini gösterecekti.

2.2. RCD'nin Kuruluşu

1964 yılının Nisan ayında Vaşington'da düzenlenen CENTO Bakanlar Konseyi toplantısını müteakiben, İran, Pakistan ve Türkiye Dışişleri Bakanları arasında ayrı bir toplantı daha gerçekleştirildi. Toplantının içeriği ekonomik ve kültürel alanlarda üç ülke arasındaki ilişkilerin yoğunlaştırılması olarak açıklansa da⁴⁶³ Pakistan'ın ittifak içerisinde farklı bir siyasi pozisyon geliştirme arzusu belirleyici olmuştu. Bu amaç doğrultusunda Pakistan Cumhurbaşkanı Eyüp Han'ın girişimiyle söz konusu toplantıda 3 Temmuz günü Ankara'da bir araya gelinmesi ve üç ülke arasında resmî bir ittifaka imza atılması kararı alındı⁴⁶⁴.

3 Temmuz'da İran Dışişleri Bakanı Abbas Aram ile, yanında Dışişleri Bakanı Ali Bhutto dahil olmak üzere Pakistan Cumhurbaşkanı Eyüp Han, üçlü görüşmeler yapmak için Ankara'ya gelmiş bulunuyordu⁴⁶⁵. Yapılan görüşmelerin neticesinde, üç

⁴⁶² D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 July 1964. CT 1051/20, No. 2214/3374.

⁴⁶³ "... Bakanlar CENTO çerçevesinin dışında büyük bir iş birliği sahasının mevcut olduğu sonucuna vardılar. Bu bağlamda iletişim, tarım, endüstri, doğal kaynaklar, eğitim, sağlık ve bölgesel kalkına alanlarındaki ulusal projelerde beraber hareket etmeye ve bu birlikteliği teknik iş birliği ile güçlendirmeye karar verdiler. ... Bakanlar, söz konusu hedefleri gerçekleştirmek üzere ilgili bakanların katılımıyla yılda üç kez buluşulması hususunda anlaştılar. Kıbrıs'ta devam eden ve ciddi bir endişe kaynağı olan durumu değerlendirerek mesele üzerinde bir anlaşmaya ulaşılan kadar Kıbrıs Cumhuriyeti'nin üzerine bina edildiği anayasa ve anlaşmaların adada kanun ve düzenin korunması için tek yasal dayanak olduğunun altını çizdiler. ... Dışişleri Bakanları Keşmir anlaşmazlığından duydukları üzüntüyü not ederek anlaşmazlığın Güvenlik Konseyi kararlarına münasip olarak hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulması çağrısında bulundular." D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, "Text of Turkish-Pakistan-Iranian Communique". 7 July 1964. EB 1014/4, No. 1050. TNA, FO 371/175608.

⁴⁶⁴ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Temmuz 1964. EB 1014/4, No. 1037. TNA, FO 371/175608.

⁴⁶⁵ Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 277.

ülkenin birbirleriyle ve diğer Müslüman ülkelerle daha yakın bir şekilde çalışması kararı alındı ve 5 Temmuz'da yayınlanan bildiri metninde, üç ülkenin ekonomik ve kültürel alanlarda daha yakın çalışma arzusunda oldukları vurgulandı⁴⁶⁶. Ayrıca Afganistan'ın da uygun bir zamanda sürece dahil edilmesi beklenmekteydi. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Afganistan'ın yanı sıra Irak ve Kuveyt gibi bölge ülkelerinin de bu girişime dahil olabileceğini söylese de⁴⁶⁷ İngilizler Afganistan'ın sürece dahil olması yönünde herhangi bir ilginin olmadığını gözlemliyorlardı⁴⁶⁸.

Türkiye bu girişimin, Pakistan'ın arzu ettiği şekilde siyasi bir girişim olmasını istemiyordu. Türkiye'ye göre üç ülke arasındaki ekonomik ve kültürel iş birliğinin yoğunlaştırılması hem CENTO'ya hem de bölgedeki diğer ülkelerle iş birliği imkanının artırılmasına katkı sunacak olsa da bu hiçbir şekilde siyasi bir adım olarak değerlendirilmemeliydi. Dışişleri Bakanı Erkin'in ifadesiyle Türkiye hiçbir surette CENTO'yu zayıflatmak ya da kapsamını daraltmak niyetinde değildi⁴⁶⁹. Erkin'e göre Türk tarafı, bu girişimi CENTO'ya bir rakip olarak değil, üye ülkelerin beraberlik duygusunu pekiştirecek bir fırsat olarak görülmesi gerektiği kanaatindeydi⁴⁷⁰. Türkiye'nin, Kıbrıs meselesi sebebiyle dostlarını artırmaya çalıştığı bir dönemde bu tür bir girişimi desteklemekten başka bir çaresi yoktu. Ancak bunların siyasi bir girişim olarak algılanmaması için gayret sarf edilmekteydi. Girişimin siyasi bir nitelik kazanması konusunda İran da çekincelere sahipti⁴⁷¹.

Türkiye bu girişimde siyasi amaç gütmemediğini belirtmiş olsa da böylesi bir girişim, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde müttefikleri nezdinde duyduğu endişelere işaret etme ve üçüncü dünya ülkelerine bir mesaj gönderme potansiyeline sahipti. Türkiye aynı

⁴⁶⁶ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 8 Temmuz 1964. CT 1061/3, No. 10318/4. TNA, FO 371/174981.

⁴⁶⁷ W. Morris (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Background Information on the Meeting of CENTO Regional Foreign Ministers". 7 July 1964. EB 1014/4. TNA, FO 371/175608.

⁴⁶⁸ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 11 Temmuz 1964. EB 1014/4, No. 1085. TNA, FO 371/175608.

⁴⁶⁹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Temmuz 1964. EB 1014/4, No. 1037.

⁴⁷⁰ I. M. Hurrell'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) P. Cradock'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 11 Şubat 1965. EB 1631/14, No. 2251/1. TNA, FO 371/180718; Göktepe, "The 'Forgotten Alliance'? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65", 120.

⁴⁷¹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Temmuz 1964. EB 1014/4, No. 1037. Söz konusu çekinceler ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından da gözlemlenmişti: Lord Harlech'ten (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Temmuz 1964. EB 1014/15, No. 2604. TNA, FO 371/175608.

zamanda Pakistan'ın Kıbrıs meselesinde verdiği desteği de kaybetmek istemiyordu. İngiliz Büyükelçiliği'nin tespitine göre bu düşüncenin bir yansıması olarak Türk basınında, ziyaretten önce Eyüp Han'ın Kıbrıs konusundaki Türk politikası hakkında bilgilendirildiği haberleri yer almaktaydı⁴⁷². D. Allen'ın da işaret ettiği üzere Kıbrıs ve Keşmir⁴⁷³ meseleleri nedeniyle söz konusu girişimin, Türkiye ve Pakistan'ın politikalarını duyurmak için uygun bir zemin teşkil edeceği öngörülmekteydi⁴⁷⁴.

Ne var ki sürecin başlatılış ve yürütülüş şekli İngiliz dışişlerini pek memnun etmedi. İngiltere'ye herhangi bir ön bilgi verilmeden, kendi tabirleriyle, “davul zurna” ile başlatılan bu girişim İngilizleri ziyadesiyle şaşırtmıştı. İlk başlarda hangi ülkenin bu meselede öncü olduğu konusu İngilizler için netlik kazanmış değildi ancak Erkin'in işaret ettiği üzere bütün göstergeler, öncü ülkenin Pakistan olduğunu gösteriyordu⁴⁷⁵. Ekonomik ve kültürel alanlarda iş birliğinin artırılacağı iddiası İngilizlerin değerlendirmesine göre makul bir gerekçe olsa da yine de böyle bir girişimin doğmasına neden olan esas etmenlerin ne olduğunu kestirmek çok güçtü. Bu nedenle İngilizler, ittifakın gerçekten ekonomik mi yoksa siyasi gayelerle mi kurulduğunu anlamakta zorlanıyorlardı.

İngiliz Büyükelçi D. Allen'a göre bölge üyelerinin CENTO'nun ekonomik faaliyetlerini yetersiz bulmaları, mevcut projelerin yavaş bir şekilde ilerlemesi ve yeni projelerin üretilmemesinden kaynaklanıyordu⁴⁷⁶. Pakistan ve İran'ın, ittifakı sadece Sovyetler Birliği karşıtı bir ittifak olarak değil, kendilerine karşı yöneltilebilecek diğer tehditlere karşı bir ittifak olarak görme arzusunun sonuçsuz kalması böyle bir girişimi ortaya

⁴⁷² D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 8 Temmuz 1964. CT 1061/3, No. 10318/4ç

⁴⁷³ ABD tarafından Hindistan'a yapılan askeri yardım, Pakistan'ın rahatsız olduğu meselelerin başında geliyordu. Pakistan'a göre söz konusu askeri malzemenin niteliği Çin cephesine değil, Pakistan cephesine uygundu. Bu durum Pakistan'ın, müttefiklik ilişkilerini ciddi şekilde sorgulamasına neden oluyordu. Pakistan Cumhurbaşkanı'nın ABD Başkanı Johnson'a yazdığı mektupta da Hindistan'a verilen silahlardan duyulan endişe ve Pakistan'ın ittifak ilişkilerini gözden geçireceği ifade edilmekteydi. W. Morris'den (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “Meeting of CENTO Regional Heads of State: Recommends Speaking to the Iranian and Turkish Foreign Ministers”. 15 Temmuz 1964. EB 1014/14. TNA, FO 371/175608.

Bu rahatsızlığın Pakistan'ın Türkiye'ye ve İran'a baskı yapmasına ve CENTO'nun yerini alacak bir ittifakın doğmasına neden olabileceği düşünülüyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 16 Temmuz 1964. EB 1014/14, No. 2654. TNA, FO 371/175608.

⁴⁷⁴ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Temmuz 1964. EB 1014/4, No. 1037.

⁴⁷⁵ W. Morris, “Background Information on the Meeting of CENTO Regional Foreign Ministers”. 7 Temmuz 1964. EB 1014/4.

⁴⁷⁶ Denis Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart'a. 22 Nisan 1965. EB 1011/1, No. 2255/4; Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey: 1959-1965*, 41.

çıkarmıştı⁴⁷⁷. İngiliz dışişleri ise D. Allen'ın değerlendirmelerine ek olarak, bloklar arasındaki yumuşamanın bölge ülkelerinin tutumlarında değişikliğe ve deyim yerindeyse rahatlamaya neden olduğu, fakat bu rahatlamamanın bölgesel üyeleri komünist tehditlere daha açık hale getirdiği şeklinde bir değerlendirme yapmaktaydı⁴⁷⁸. Yine İngiliz dışişlerine göre bu girişim, CENTO'nun ekonomik ve teknik yardımlarındaki yetersizlikten kaynaklanıyor olamazdı zira hem ABD hem de İngiltere, son bir yıl içerisinde ittifaka önemli ölçüde maddi kaynak sağlamıştı. Ayrıca toplantılarda bölgesel üyeler yardımların yetersizliği konusunda da herhangi bir rahatsızlık emaresi göstermemişlerdi. Dolayısıyla girişimin siyasi kaygılarla başlatıldığını düşünmekten ve bunun arkasında Pakistan'ın olduğu çıkarımını yapmaktan başka makul bir seçenek kalmadığı sonucuna varan İngilizlere göre, her üç ülkenin Kıbrıs, Keşmir ve Arap milliyetçiliği konularında müttefiklerinden bekledikleri desteği alamamaları böyle bir girişimi tahrik etmiş olabilirdi⁴⁷⁹.

Tam da bu değerlendirmelerin yapıldığı sırada İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinden, Pakistan'ın CENTO'ya paralel ya da CENTO'nun yerini alacak bir teşkilat tasarladığı bilgisi Londra'ya iletildi⁴⁸⁰. Bunun üzerine İngilizler, gelişmeleri daha dikkatli bir biçimde takip etmeleri gerektiği kanısına vardı⁴⁸¹. Zira bu tür bir organizasyonun kurulması Pakistan'ın CENTO'dan "fırar etmesini" gündeme getirebilir ve bu da ittifak için ciddi problemlere yol açabilirdi⁴⁸². Diğer yandan İngilizler Pakistan'ın siyasi bir girişim içerisine girdiğini düşünse de Pakistanlı diplomatlar, ülkelerinin siyasi bir yönelimde bulunmadığına dair kendilerine itimat edilmesi gerektiğini dile

⁴⁷⁷ Denis Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart'a. 22 Nisan 1965. EB 1011/1, No. 2255/4.

⁴⁷⁸ "Briefs for CENTO Ministerial Council Meeting, to Be Held in Tehran 7-8 April 1965". EB 1016/2/G.

⁴⁷⁹ W. Morris (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Background Information on the Meeting of CENTO Regional Foreign Ministers", 7 Temmuz 1964. EB 1014/4; İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Washington Büyükelçiliğine. 9 Temmuz 1964. EB 1014/6, No. 8518. TNA, FO 371/175608.; İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliği, merkezdeki değerlendirmelere paralel olarak Pakistan'ın girişime liderlik ettiği tespitinde bulunmaktaydı. D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 13 Temmuz 1964. EB 1014/9(B), No. 530. TNA, FO 371/175608.

⁴⁸⁰ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 7 Temmuz 1964. EB 1014/4, No. 1052. TNA, FO 371/175608.

⁴⁸¹ W. Morris (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Background Information on the Meeting of CENTO Regional Foreign Ministers", 7 Temmuz 1964. EB 1014/4.

⁴⁸² D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 7 Temmuz 1964. EB 1014/4, No. 1052.

getiriyorlardı⁴⁸³.

Üç ülkenin liderlerinin 20-21 Temmuz günlerinde İstanbul'da bir araya geleceklerinin duyurulmasının ardından İngiliz dışişleri, İngiltere'nin girişimle ilgili diplomatik söylemlerinin hangi yönde olacağını belirledi. İngilizlere göre Pakistan'ın girişimini engellemeye çalışmak faydasız olacağından, keskin söylemler benimsememek gerekiyordu. Türkiye ve İran'ın söz konusu girişimi makul bir çerçevede tutmaya yönelik çabası ise takdire şayandı. Bu yaklaşım planı çerçevesinde, Türkiye ve İran dışişlerine, bölgesel iş birliğinin İngiltere tarafından hoş karşılandığı ve CENTO'ya zarar verecek adımların atılmayacağına inandıkları iletilecekti⁴⁸⁴.

Ülke liderlerinin bir araya geldiği üçlü toplantı, planlandığı üzere 20-21 Temmuz tarihlerinde İstanbul'da gerçekleşti. Türkiye, İngiliz ve Amerikan büyükelçileri ile CENTO Genel Sekreteri'ni de İstanbul'a davet etmişti. Türkiye'nin bu daveti, İngilizler tarafından dikkatli bir tutum olarak değerlendiriliyordu. İngilizlerin elde ettiği bilgilere göre toplantıda ele alınan konular, Türk yetkililerin daha önce işaret ettiği üzere ekonomik, teknik ve kültürel iş birliği üzerine yoğunlaşmıştı ve herhangi bir şekilde ne siyasi ne de askerî konular ele alınmıştı. Katılımcı ülkelerin bakanları da CENTO'ya zarar verme gibi bir niyetlerinin olmadığını ayrıca vurgulamışlardı. Toplantının ardından yayınlanan bildiri de İngilizler açısından tatmin ediciydi⁴⁸⁵. Netice

⁴⁸³ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 18 Temmuz 1964. EB 1014/16, No. 550. TNA, FO 371/175608.; Pakistanlılar RCD'nin kuruluş sürecinde bu teşkilatın siyasi bir yönünün olmadığı konusunda ısrarlı olsalar da bu ısrarları kamuoyunun aksi yöndeki görüşünü değiştirmeye yeterli olmadı. Hale ve Bharier, "CENTO, R.C.D. and the Northern Tier", 219.

⁴⁸⁴ W. Morris (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Meeting of CENTO Regional Heads of State: Recommends Speaking to the Iranian and Turkish Foreign Ministers". 15 Temmuz 1964. EB 1014/14.; İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 16 Temmuz 1964. EB 1014/14, No. 2654.

⁴⁸⁵ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 23 Temmuz 1964. EB 1014/20, No. 1147. TNA, FO 371/175608.

"... Prensip olarak:

- 1- Ticaret anlaşmalarıyla malların serbest veya daha serbest dolaşımı,
- 2- Mevcut ticaret odaları arasında daha yakın iş birliği kurulması...,
- 3- Ortak amaçlı projelerin planlanması ve uygulanması,
- 4- Üç ülke arasındaki posta ücretlerinin ülke içi seviyeye indirilmesi,
- 5- Bölge dahilinde hava taşımacılığının geliştirilmesi...,
- 6- Denizcilik alanında yakın iş birliği imkanlarının aranması...,
- 7- Karayolu ve demiryollarının yapımı ve iyileştirilmesi,
- 8- Kısa bir süre içerisinde turizmi teşvik eden bir anlaşma imzalanması,
- 9- Seyahat amaçlı vize formalitelerinin kaldırılması,
- 10- Ülkelerin birbirlerine ... teknik yardım temin etmesi,

konularında anlaşmaya varılmıştır. ... Mevcut iş birliği programı kapsamında planlanan faaliyetler

itibariyle, toplantıların ardından taraflar RCD'nin kurulması konusunda uzlaştı ve böylece RCD 1964 yılının Temmuz ayında resmen kurulmuş oldu⁴⁸⁶.

Büyükelçi D. Allen'a göre teşkilatın kurulmasında genel olarak etkili olan hususlar, ekonomik yardımlardan duyulan memnuniyetsizliğin dışında, İran Şahı'nın hem içeride hem de dışarıda siyasi prestij kazanmak istemesi, Pakistan Cumhurbaşkanı'nın Hindistan'a verilen yardımlardan duyduğu rahatsızlık, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yaşadığı hayal kırıklığı ve bu üç ülkenin "bağımsızlıklarını gösterme" arzusu⁴⁸⁷.

İngiltere açısından RCD'nin kuruluşu sebebiyle endişe yaratacak bir durum olmadığı ortaya çıkmıştı ancak kuruluşla ilgili tebrik mesajı yayınlanması konusunda tereddütler mevcuttu. Bunun sebebi RCD'ye karşı duyulan bir tepki değil, tebrik mesajının İngiltere ve ABD'nin örgütün kuruluş sürecinin arkasındaki güçler olduğu izlenimine neden olabileceği ve bunun da Afganistan'ı tedirgin edebileceği gibi ihtimallerdi. Nitekim Ruslar çok geçmeden bu yeni organizasyonun "emperyalist emellerin neticesinde ortaya çıktığı" yönünde propagandaya başlamıştı⁴⁸⁸.

Türkiye RCD'nin kuruluş sürecine, Kıbrıs meselesinde zaten az sayıda olan destekçilerinin tepkisini çekmemek adına olumlu yaklaşmıştı. Ancak yine de bu teşkilatın CENTO'nun faaliyet alanlarına girmemesi için çeşitli sınırlandırmalar yapılması ve CENTO'nun mevcut yapısının ve sorumluluk alanlarının korunması gerektiği düşüncesine sahipti. Örneğin Pakistan, CENTO ekonomik programının askerî alanla sınırlandırılması gerektiğini savunurken, Türkiye ve İran bu fikri CENTO'nun askerî

"Kalkınma için Bölgesel İş Birliği" adı altında yürütülecektir." D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 24 Temmuz 1964. EB 1014/21, No. 1148. TNA, FO 371/175608. Yeşilbursa, "The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development", 644-45. Örgütün faaliyetleriyle ilgili bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, ed., *İran-Pakistan-Türkiye Arasında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Teşkilatı ve Faaliyetleri* (Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1967); Şentürk, "CENTO: Merkezi Antlaşma Teşkilatı", 107-12; Yeşilbursa, "The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development"; Çalış, *Turkey's Cold War*, 167-69; Ali Servet Öncü, "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi: Türkiye, İran ve Pakistan Ortaklığı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, sy. 34 (2021): 929-58.

⁴⁸⁶ Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 278; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 292.

⁴⁸⁷ Denis Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart'a. 22 Nisan 1965. EB 1011/1, No. 2255/4. Göktepe, "The 'Forgotten Alliance'? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65", 120. Hale ve Bharier de Türkiye'nin Kıbrıs meselesi dolayısıyla RCD girişimini sıcak karşıladığı değerlendirilmesini yapmaktadır. Bkz: Hale ve Bharier, 'CENTO, R.C.D. and the Northern Tier', 220.

⁴⁸⁸ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 24 Temmuz 1964. EB 1014/22, No. 9132. TNA, FO 371/175608. Yeşilbursa, "The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development", 642-43.

yönünü haddinden fazla öne çıkaracağı gerekçesiyle reddediyor ve ticari meselelerin RCD çatısı altında, diğer ekonomik meselelerin ise CENTO çatısı altında yürütülmesi gerektiğini savunuyordu⁴⁸⁹.

RCD'ye dair sürecin devam ettiği sırada Türk dış politikası esasen Kıbrıs meselesine odaklanmış durumdaydı. Yukarıda değinildiği üzere 1963 yılının Aralık ayında yaşanan tedhiş ve ardından gelişen askerî ve siyasi hadiseler Türk dış politikasını ve karar alıcıları zor bir sürecin içerisine sürüklemişti. Özellikle ABD Başkanı Johnson'ın Türkiye'yi Kıbrıs'a askerî bir müdahalede bulunmamaya teşvik eden mektubu, Türkiye'nin müttefikleriyle ilişkisini sorguladığı bir sürecin başlangıcını sembolize ediyordu. Fakat aynı zamanda bu mektup ABD'nin Kıbrıs meselesine dahil olduğu anlamına geliyordu ve Londra'da İnönü ile Douglas-Home arasında geçen görüşmeler, Türklerin ABD'nin arabuluculuğundan umutlu olduklarını göstermişti.

2.3. Acheson Planı ve Yansımaları

İnönü'nün Amerika ziyaretinde, Kıbrıs meselesinin çözülmesi için tarafların ABD eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson'ın arabuluculuğunda Cenevre'de bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştı. Nitekim Temmuz ayında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'den gelen heyetler Cenevre'de bir araya gelerek Kıbrıs sorununa çözüm bulmak amacıyla görüşmelere başladı⁴⁹⁰. Makarios'un katılmadığı bu görüşmelerde yürütülen müzakerelerin ardından 14 Temmuz'da Acheson tarafından hazırlanan ve kendi adıyla anılan plan ortaya çıktı ve 15 Temmuz'da Nihat Erim'e sunuldu. Planın genel hatlarına göre Meis adası Türkiye'ye bırakılacak ve yine Türkiye'ye Karpaz yarımadasında askerî üs verilecekti. Bunun karşılığında da Kıbrıs'ın geri kalanı Yunanistan'la birleşecekti. Ayrıca Türkiye'ye verilecek üs bölgesinin dışında kalan Türkler, istediklerinde Türk topraklarına iltica edebileceklerdi. Bunun dışında adanın Rum veya Yunan egemenliğinde kalan kısımlarında Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde *self-government* bölgeleri teşkil edilecek, buradaki Türkler vergi ve güvenlik konularında söz sahip olacaklardı. Adanın geri kalanındaki Türkler için haklarını koruyacak merkezî bir idarenin kurulması da planlanmaktaydı. Adanın geri kalanında yaşayan Türkler merkezî

⁴⁸⁹ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 11 Şubat 1965. EB1631/10, No. 287. TNA, FO 371/180718.

⁴⁹⁰ Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", 124-25.

idarenin vatandaşları sayılacağı için azınlıklara tanınan haklardan yararlanabilecekti. Buna ek olarak BM veya Uluslararası Adalet Divanı tarafından tayin edilecek bir komiser vasıtasıyla Türklere tanınan hakların uygulanıp uygulanmadığı da denetime tabi tutulacaktı⁴⁹¹.

Görüleceği üzere bu plan *Enosis* ve taksim tezlerini aynı anda tatmin etmeyi hedefleyerek hazırlanmış bir plandı⁴⁹². Ancak Türk tarafı planın ortaya çıkmasının ardından yürütülen müzakerelerde askerî üs yerine Karpaz'ın yaklaşık dörtte üçlük bir kısmında tam egemenlik istedi. Yunan tarafı ise Acheson'ın önerisinden de kötü bir teklifle, askerî üssün 40-50 yıllık bir kiralamayla sınırlandırılmasını teklif etti. Tarafların tezlerinde birbirlerine yaklaşamamaları nedeniyle anlaşmaya varılamadı⁴⁹³.

Cenevre'deki müzakereler devam ederken Rumlar 6 Ağustos'ta Erenköy bölgesine

⁴⁹¹ "1. Dönem, 32. Cilt, 3. Toplantı, 131. Birleşim" *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3 Eylül 1964, 273–75.; Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 68–71; Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", 125; Yeşilbursa, "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", 1996. Cenevre müzakereleri ve Acheson Planı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 347–80.

Planın temel hatları Yunan tarafına daha önce sunulmuştu. Acheson arabulucu olarak atandıktan sonra bir plan hazırlamış ve planı Başkan Johnson'a iletmışti. Plan, yukarıda anlatıldığı üzere, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması, adadaki Türklere *self-government* tanınması, Türkiye'ye istediği kadar asker ve silah bulundurabileceği bir üs ve barışı simgelemesi adına Meis adasının verilmesi şeklindeydi. Planın hazırlanmasının ardından Johnson Yunan Büyükelçisini makamına çağırdı ve planı açıkladı. Devamında ikili arasında şu diyalog gerçekleşti:

"Yunan Büyükelçi: Başbakan'ın size söylediği gibi hiçbir Yunan parlamentosu böyle bir planı kabul edemez ve her ne olursa olsun Yunan anayasası hiçbir Yunan hükûmetine bir Yunan adasını bırakmaya müsaade etmez.

Başkan Johnson: O zaman dinle beni. Senin parlamentonu da anayasayı da s*****m. Amerika bir fil. Kıbrıs bir pire. Yunanistan bir pire. Eğer bu iki pire fili kaşıdırmaya devam ederse filin hortumuyla bi' güzel dayak yerler.

YB: Görüşlerinizi Başbakana ileteceğim. Fakat size halihazırda söylediğim gibi Başbakanın cevabı, Yunanistan bir demokrasidir, Başbakan parlamentonun isteklerinin aksi yönünde hareket edemez, şeklinde olacaktır.

J: O halde Başbakanından bu tür bir cevap alırsam ne diyeceğimi söyleyeyim: O kendini ne sanıyor? Elimde ikinci bir de Gaulle olsun istemiyorum. Yunanlara çok fazla dolar ödedik Sayın Büyükelçi. Eğer Başbakanın bana demokrasi, parlamento ve anayasa hakkında konuşacaksa, o, parlamentosu ve anayasası çok uzun ömürlü olmayabilir.

YB: Tutumunuzu protesto etmeliyim Sayın Başkan; müttefikiniz olan Yunanistan'ın temsilcisi olarak böyle bir davranışı kabul edemem.

J: [Bağırarak] Sana söylediklerimi yaşlı Papaya, neydi adı?, söylemeyi unutma. Ona söylemeyi unutma. Duydun mu?" Philip Deane, *I Should Have Died* (New York: Atheneum, 1977), 113–14.

Amerikan diplomat Charles W. McCaskill'in aktardığına göre iki Yunan yetkili yıllar sonra kendisine, Papandreou'nun esasında Acheson Planı'nı kabul etmeye hazır olduğunu, ancak Makarios'un bunu engellediğini anlatmıştı. Bali, *American Diplomats In Turkey*, 1:381.

⁴⁹² Couloumbis, *The United States, Greece, and Turkey: The Troubled Triangle*, 46.

⁴⁹³ Yeşilbursa, "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", 1997; Ahmet Gülen, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", *Atatürk Yolu Dergisi* 13, no. 50 (2012): 417–18.

ağır silahlarla bir saldırı gerçekleştirdiler. Rumların Türklere karşı saldırılarının artarak devam etmesi üzerine Türk Hava Kuvvetleri adaya müdahalede bulundu ve 8-9 Ağustos günlerinde bazı Rum mevzilerini bombaladı. Adada artan gerilimin ardından BM ateşkes çağrısı yaptı ve bu çağrı sayesinde adada ateşkes sağlandı⁴⁹⁴. Türkiye'nin gerçekleştirdiği hava harekâtı sırasında Makarios Ruslara askerî yardım çağrısında bulunmuş⁴⁹⁵ ve Kruşçev bu çağrıya kayıtsız kalmayarak İnönü'ye bir mektup göndermişti. Mektupta bombardımanın sona erdirilmesi isteniyordu. Ayrıca Sovyetler 15 Ağustos'ta, Kıbrıs'a yardım etmeye hazır olduklarını ilan etti⁴⁹⁶.

Ateşkes kararının alınmasının ardından Türk heyeti görüşmelere devam etmek üzere 19 Ağustos'ta Cenevre'ye döndü ve burada Acheson'a, Yunanistan'ın ve Makarios'un Acheson Planı'nı reddetmesi nedeniyle müzakere zemininin ortadan kalktığını ve Türk tarafının taksim tezine geri döndüğünü bildirdi⁴⁹⁷. Görüşmelerin ikinci safhasında Yunan tarafı Türklere ilk önce 32 kilometrekarelik bir arazinin 25-30 yıl süre ile verilmesini teklif etmiş, bu teklif de Türk temsilciler tarafından reddedilince teklif 50 kilometrekare ve 50 yıl olarak revize edilmişti. Ancak bu teklif de Türk temsilciler tarafından kabul edilmemişti⁴⁹⁸.

Acheson Planı müzakere zemini olmaktan çıkınca ABD, arabulucu sıfatı ile Ankara Büyükelçisi vasıtasıyla Türkiye'ye yeni bir teklif sundu. Bu teklife göre Karpaz yarımadasında Türkiye'ye 50 yıl süre ile askerî üs verilecek, Türkiye Magosa limanını serbest bir şekilde kullanabilecek, Kıbrıs'ta sekiz idari bölge kurularak bu bölgelerden ikisinin idaresi adadaki Türklere verilecek ve Türkler azınlık haklarından

⁴⁹⁴ Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 237; Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", 126.

⁴⁹⁵ Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 145. 9 Ağustos'ta Kruşçev İnönü'ye bir mektup yollayarak askerî operasyonu durdurmalarını istemiş, savaş tehlikesinin büyüyebileceğini söylemiş, aynı gün Makarios'a destek mesajı iletmmişti. Melakopides, *Moscow's Policies Towards Cyprus During the Cold War: Realpolitik versus Latent Pragmatic Idealism*, 59.

⁴⁹⁶ Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, 216. Türk bombardımanının ardından Kruşçev'in İnönü'ye 9 Ağustos'ta yolladığı mektup, "Kıbrıs'a karşı girişilen silahlı saldırıya son verilmesi hususunda zat-ı âlinize hitap ederken sayın Başbakan, uzun yıllara dayanan devlet yönetimindeki tecrübenizin bağımsız ve Birleşmiş Milletler üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne karşı askerî saldırıda bulunmakla Türkiye'nin üzerine, ne derecede bir sorumluluk almakta bulunduğunu size hissettireceğini ümit ederim" cümleleriyle bitiyordu. Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, 385-86. Kruşçev tarafından bir mektup da Makarios'a yollandı ve olası bir işgalde kendilerine yardımda bulunacakları taahhüdünde bulundu. Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, 145.

⁴⁹⁷ "1. Dönem, 32. Cilt, 3. Toplantı, 131. Birleşim", 276.

⁴⁹⁸ Ibid., 276-77.

faaydalanabileceklerdi. Diğler öneriler müzakere edilebilir olsa da askerî üs teklifi Türkiye için yeterli bir teklif değildi. Bu son teklifin de reddedilmesi üzerine müzakereler tamamen sona erdi⁴⁹⁹.

Cenevre görüşmelerinden netice elde edilememesi ABD nezdinde *Enosis* temelli çözüm düşüncesini güçlendirse de⁵⁰⁰ İngiltere böyle bir girişimde yer almama konusunda kararlıydı. İngiltere, mevcut düzenin tek bir ülkenin lehine değiştirilmesi süreci içerisinde yer alarak Türkiye ile ilişkilerini bozmak istemiyordu. Ayrıca İnönü'nün son ziyaretinin ardından yayınlanan bildiride mevcut antlaşmaların geçerliliğine vurgu yapılmıştı⁵⁰¹.

İngiliz büyükelçiliğinin gözlemlerine göre Kıbrıs meselesinde herhangi bir çözüme ulaşılamaması ve gerginliğin bertaraf edilememesi, hükûmet içerisinde problemlere yol açmış ve süreç “üç yaşlı adam” olarak tanımladıkları Gürsel, İnönü ve Sunay üzerinde baskı yaratmıştı. Kıbrıs'taki Rum mevzilerini bombalama kararının alınmasında, daha itidalli bir politika takip etmekten yana olan bu üç isme karşı kabine üyeleri ve diğer kuvvet komutanları tarafından yürütölen baskının etkili olduğı düşünölüyordu. Büyökelçiliğın edindiğı bilgiye göre Dışışleri Bakanı Erkin Amerikalı büyükelçiyeye, sorunun NATO çatısı altında barışçıl müzakerelerle çözölmesi politikasından sapıldığı için rahatsızlık duyduğunu, bu nedenle de İnönü'ye istifasını sunduğunu söylemişti. Ancak İngiliz büyükelçiliğine göre bu “hikâye” gerçek olamazdı. İngilizlere göre Erkin muhtemelen, ikili bir oyun oynamanın zevkini yaşıyordu⁵⁰².

İngiliz büyükelçiliğı Türkiye'nin süreçle ilgili tepkisini daha ayrıntılı bir şekilde öğrenmek istiyordu. Bu sebeple D. Allen, Cenevre müzakerelerinin Türk dışışlerindeki etkilerini görmek üzere 2 Eylül'de Dışışleri Bakanı Erkin ile bir araya geldi. D.

⁴⁹⁹ Ibid., 277. Acheson Planlarının reddedilmesinin ardından ABD politika değişikliğine gitti ve adayla ilgili meselelerde öneride bulunmaktan vazgeçti. Acheson'a göre Makarios denkleminden çıkmadığı müddetçe çözüme ulaşılması mümkün değildi. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 25.

⁵⁰⁰ İngiltere Vaşington Büyökelçiliğinden İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 24 Ağustos 1964. No. 2965. TNA, FO 371/174979.

⁵⁰¹ İngiltere Dışışleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyökelçiliğine. 25 Ağustos 1964. No. 10368. TNA, FO 371/174979.

⁵⁰² P. J. Goulden'dan (İngiltere Ankara Büyökelçiliğı) A. M. Wood'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 11 Ağustos 1964. CT 1015/25, No. 1013/100. TNA, FO 371/174973. Cenevre'de Kıbrıs meselesinde çözüme ulaşılamaması Türk kamuoyunda ciddi gerilimlere neden olmuştu. Birçok şehirde eylemler düzenlenmiş, bazı eylemlerde Kıbrıs meselesinde sorumlu görölen ölkelerin elçilik binalarına ve diğer mülklerine saldırılarda bulunulmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdussamed Geçer ve Resul Köse, “Türk Halkının Kıbrıs Çözömsüzlüğüne Tepkisi (27 Ağustos-1 Eylül 1964)”, *Belgi Dergisi*, sy. 25 (2023): 123–57.

Allen'in görüşmeyle ilgili raporu şu uyarıyla başlıyordu:

“Bugün [Kıbrıs meselesindeki] izlenimlerini öğrenmek için Dışışleri Bakanını ile buluşmayı istedim. Bildiğiniz üzere görüşleri öznel, değişken ve kasvetli olduğu için kendisi güvenilir bir barometre değil.⁵⁰³”

D. Allen, Erkin'i iç politika meseleleriyle meşgul bir halde buldu. D. Allen'in Cenevre görüşmelerinin kesilmesinin ardından Türk hükûmetin nasıl bir politika takip edeceği sorusuna net bir yanıt vermeyen Erkin, Amerikan hükûmetinin kendilerine, Yunan hükûmetinin Acheson Planı'nı reddetmesi ve çözüme yardımcı olamadıkları için üzüntülerini bildirdiklerini söyledi. Erkin'e göre Türkiye'nin Kıbrıs davası kaybedilmişti. Erkin'in bu sözleri üzerine D. Allen, Türklerin Londra'da, Nev York'ta, Atina'da vs. ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını söyleyerek Erkin'in moralini düzeltmeye çalıştı. D. Allen'in değerlendirmesine göre Türk hükûmeti bundan sonraki süreç için net bir fikre sahip değildi ve İnönü, mecliste yapılacak sert tartışmaların neticesiyle ilgili herhangi bir kaygı taşımıyordu⁵⁰⁴.

3 Eylül Perşembe günü İnönü Kıbrıs meselesiyle ilgili genel bilgiler vermek üzere mecliste bir konuşma yaptı. İnönü konuşmasında genel olarak Haziran ayından itibaren izlenen sürece değinerek Acheson Planı'nın içeriğinden bahsetti ve planın Bakanlar Kurulu tarafından müzakere zemini olarak kabul edilmiş olduğunu söyledi⁵⁰⁵. D. Allen'a göre İnönü'nün konuşması, Acheson Planı ve federasyon çözümünün revize edilmiş hali üzerinde manevra yapabilmesini sağlamak amacıyla tasarlanmıştı. Politikası, “pazarlık, yahut gerekirse savaş” temelinde tanımlaması ise muhalefetin hükûmete yönelik sitemlerini ortadan kaldırmaya yönelikti⁵⁰⁶.

Acheson Planı'nın ardından Türk kamuoyunda ortaya çıkan Batı karşıtlığı ve İngiltere'ye karşı duyulan hayal kırıklığı İngilizler tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Bu durumu 10 Ekim'de Londra'ya raporlayan D. Allen'a göre çözüm sürecinde mütefikirler tarafından gösterilen çabalar Türk kamuoyu için tam bir tatmin sağlamamış,

⁵⁰³ D. Allen at British Embassy Ankara to Foreign Office, 'CT 1022/15, No. 1377', 2 September 1964, TNA, FO 371/174976.

⁵⁰⁴ Ibid.

⁵⁰⁵ “1. Dönem, 32. Cilt, 3. Toplantı, 131. Birleşim”, 274–80.; Denis Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına, “M. İnönü's Adress at on Extraordinary Session of the National Assembly”. 4 Eylül 1964. No. 1388. TNA, FO 371/174976.

⁵⁰⁶ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 4 Eylül 1964. No. 1387. TNA, FO 371/174976.

aynı zamanda İngilizlerin ellerinden gelen çabayı sarf ettikleri görmezden gelinmişti. Bu durum gayet doğaldı zira Kıbrıs meselesinde Yunanistan'ı ve Türkiye'yi aynı anda memnun etmek imkansızdı. İngiltere her iki ülke arasında tarafsız pozisyonunu sürdürmeye ve meseleleri mümkün olduğunca Birleşmiş Milletlere bırakma politikasına devam ettiği müddetçe Türk tarafının eleştirilerinden kurtulamayacaktı. Ayrıca Türk yetkililerin, “dürtmelerine” ve “mızımızlanmalarına” aylardır maruz kaldığından yakınan Allen, Türk yetkililerin “doğaları gereği kendi talihsizliklerine başkalarını da dahil etmek” istedikleri yorumunu yapmaktaydı. Allen, buna rağmen, İngiltere'nin çıkarları gereği, Türklerin ricalarını ve sitemlerini hoşgörülle ve sabırla karşılamaya devam etmek zorunda oldukları kanaatindeydi⁵⁰⁷.

Sonuç olarak Acheson Planı'nın başarısız olması, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda müttefiklerinden beklediği desteği alamaması ve Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü konusunda Makarios'a verdiği destek, Türkiye'nin Kıbrıs politikasında bağımsızlık temelli bir yaklaşım belirlemesini gerekli kıldı. Bu nedenle Türk dışişlerinde yapılan çalışmalar neticesinde Türkiye, Kıbrıs politikasında federasyon tezini daha güçlü şekilde benimsemeye başladı⁵⁰⁸. Bu tez, Erkin'in Moskova ziyaretinin neticesinde Rusya tarafından da destek görecekti.

15 Ekim'de İngiltere'de gerçekleşen seçimlerin ardından İngiltere'de İşçi Partisi'nin iktidara gelişi Türk kamuoyunda Kruşçev'in istifasının gölgesinde kalsa da İngiltere'deki seçimlerin sonucu Türk Dışişleri tarafından dikkatle takip edildi. Basında hükûmet değişikliği geniş olarak yer almasa da bu gelişmeye dair yapılan değerlendirmelerin çoğu, İşçi Partisi yetkililerinin Kıbrıs konusunda yaptığı açıklamaların Türkiye açısından cesaret verici olduğu yönündeydi⁵⁰⁹.

İngiltere'nin yeni Dışişleri Bakanı Gordon Walker'ın, 1965 yılının Nisan ayında Tahran'da düzenlenecek CENTO Bakanlar Konseyi toplantısına katılması gündemdeydi. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'ne göre Walker Tahran'a gerçekleştireceği uçuş sırasında Ankara'ya kısa bir ziyarette bulunmalıydı. Ancak sürekli olarak Türk-Yunan dengesini gözetmeye çalışan İngiliz dışişleri, Ankara'ya yapılacak bir ziyaretin

⁵⁰⁷ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 5 Ekim 1964. No. 2214/4876. TNA, FO 371/174980.

⁵⁰⁸ Gülen, “İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, 420.

⁵⁰⁹ D. P. Aiers'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Mervyn Brown'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 26 Ekim 1964. No. 1052/4. TNA, FO 371/174980.

Atina'ya da bir ziyaret gerçekleştirilmesini gerekli kılacağı düşüncesiyle, pek istekli değildi. Diğer yandan Walker'ın, İngiliz parlamentosundaki çalışmaların yoğunluğu nedeniyle Tahran'a gidip gitmeyeceği de henüz kesinleşmemişti⁵¹⁰.

D. Allen 1964 yılına dair yaptığı genel değerlendirmede, Kıbrıs meselesinin yıl boyunca hükûmet üyelerinin “kalplerini ve zihinlerini” meşgul ettiği, bunun da ülkeyi yönetenleri reform yapma enerjisinden yoksun bıraktığı tespitlerinde bulunmaktaydı. Kıbrıs meselesi aynı zamanda iç politikayı şekillendirmiş, stagflasyonu güçlendirmiş, dış politikada yeni bir yolun aranmasına neden olmuş ve Türk kamuoyunu, özellikle gençleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa Türk dış politikasının temelleriyle ilgili duygu ve düşüncelerin sorgulanması için harekete geçirmişti. Karar alıcıların yaptığı sorgulamalar artık *Enosis*'in engellenmesi için Sovyet yardımına ihtiyaç duyulduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştı⁵¹¹. D. Allen 1964 yılını Türkiye için genel olarak, “yoğun duyguların, hüsrana uğramış umutların ve boşa giden çabaların” yılı olarak tasvir ediyordu⁵¹².

2.4. Eksen Genişlemesi

1964 yılına gelindiğinde Türk-Sovyet ilişkileri, 1953 yılında Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Türkiye'nin doğusuyla ilgili talebini geri çekmesine⁵¹³ rağmen, genel anlamda 1945 sonrası yapısını koruyor ve özellikle zaman zaman her iki kamuoyunda basın üzerinden mesaj verme alışkanlığı devam ediyordu. Ancak 1963 sonu ve 1964 yılı başlarından itibaren Sovyet basınında Türkiye'ye karşı olumlu bir hava oluşmaya başlamıştı. Örneğin, 15 Mart 1964'te *Pravda* gazetesinde yayınlanan bir makalede Türk-Sovyet ilişkileri ele alınarak, her iki ülke ilişkilerinin Lenin ve Atatürk dönemindeki seviyesine ulaşma imkânı olduğu değerlendirildi yapılmaktaydı. Ancak yine aynı makalede Türkiye'deki Sovyet karşıtlığının ilişkilerin gelişmesine izin vermediği belirtilmekteydi. Hal böyle iken Sovyetler Birliği'nin ilişkileri geliştirmek için tek başına adım atmasını beklemek mümkün görünmüyordu⁵¹⁴. Çünkü Türkiye uzun bir

⁵¹⁰ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 3 Aralık 1964. CT 1051/31. TNA, FO 371/174980.; J. O. Rennie'den (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) D. Allen'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 9 Aralık 1964. CT 1051/31. TNA, FO 371/174980.

⁵¹¹ D. Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 6 Ocak 1965. CT 1011/1, No. 22691.

⁵¹² Ibid.

⁵¹³ Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, 66.

⁵¹⁴ B. L. Crowe'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) A. M. Wood'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı).

süredir dış politikasındaki argümanları Sovyet tehdidi üzerine kurguluyor, hatta Kıbrıs meselesinde karşılaşılan problemlerin önemli bir kısmının Sovyetlerin tutumundan kaynaklandığını öne sürüyordu⁵¹⁵. Ancak Türkiye'nin 1964 yılında Kıbrıs merkezli olmak üzere karşılaştığı dış politika problemleri yeni bir siyasetin önünü açmıştı ve Sovyetler Birliği'nin halihazırda dünya siyasetindeki ılımlı tavrı, Türkiye'nin kurguladığı eksen genişlemesi politikasını destekleyici nitelikteydi⁵¹⁶.

Söz konusu konjonktürün etkisi ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde müttefiklerinden duyduğu derin hayal kırıklığının ardından, 1964 yılının ortalarından itibaren Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için beklenen adımlar atılmaya başlandı ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim'de bir haftalığına Sovyet Rusya'ya gideceği kamuoyuna duyuruldu⁵¹⁷. Türkler ve Sovyetler 1953'ten itibaren görece olumlu bir ilişki içerisinde olmalarına rağmen 1964 yılındaki hadiseler Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişimi daha güçlü ve görünür bir hale getirmişti⁵¹⁸. İngilizlere göre, "dostluk atağı" olarak nitelendirdikleri bu resmî ziyaret ile Türkiye, Kıbrıs politikası için yeni bir destek elde etmek isterken, Sovyetler Birliği de Kıbrıs meselesinin NATO içerisinde bir istikrarsızlık unsuru olarak devam etmesini arzuluyordu. İngiliz dışişlerinin tespit ettiği üzere Sovyetlerin Kıbrıs meselesindeki nihai hedefleri, adanın

19 Mart 1964. CT 103138/1, No. 10332/19/3. TNA, FO 371/174978. Ekonomik alandaki ilişkilerin görünümünün kötü olduğunu söylemek zordu. 1959 yılında iki ülke arasında 11,3 milyon dolar seviyesinde olan ticaret hacmi 1963 yılında 16 milyon dolar seviyesine yükseldi. Türkiye Rusya'dan çimento, gazyacı, nitrojen karbonat, kağıt hamuru, demir ve çelik çubuk, bisiklet ve motosiklet gibi ürünler ithal etmekte iken, fındık, kuru üzüm, kuru incir, narenciye, tütün, canlı hayvan ve pirinç gibi ürünler ihraç etmekteydi. Ayrıca 1964 yılında, ekonomik ilişkilerle ilgili tecrübeleri göz önüne alındığında, Hasan Esat Işık'ın Moskova Büyükelçisi olarak tayin edilmesi de ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik önemli bir adım olarak görülmekteydi. T. W. Sharp'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Mervyn Brown'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 26 Ekim 1964. CT 113138/1, No. 11212/4. TNA, FO 371/174996.

⁵¹⁵ M. C. G. Man'dan (İngiltere Ankara büyükelçiliği) P. Cradock'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 23 Mart 1964. CT 103138/2, No. 22522/4. TNA, FO 371/174978.

⁵¹⁶ Kruşçev ve Brejnev dönemlerinde Sovyetler Birliği'nin detant politikasına dair değerlendirmeler için bkz.: Savranskaya ve Taubman, "Soviet Foreign Policy, 1962-1975".

⁵¹⁷ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. O. Rennie'ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 20 Ekim 1964. CT 103138/10, No. 10314/19. TNA, FO 371/174978; *Tercüman*, 20 Ekim 1964, 1; *Milliyet*, 20 Ekim 1964, 1; *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1964, 1; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, 372; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 281; Gürbüz Arslan, "Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşmenin Başlaması: Feridun Cemal Erkin'in Moskova Seyahati (30 Ekim- 6 Kasım 1964)", in 3. *Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresi*, ed. Osman Köse (Ankara: Asos, 2020), 32. Erkin'in Moskova ziyareti için ayrıca bkz.: Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, 222-26.

⁵¹⁸ Çalış, *Turkey's Cold War*, 156.

bir NATO üssü olarak kullanılmasına engel olma⁵¹⁹.

Sovyetler yaklaşık on sekiz aydır Erkin'in Sovyet Rusya'yı ziyaret etmesi için ısrarlı bir tutum içerisindeydi ve gelinen noktada Türkler nazarında ziyaret teklifini reddetmek için bir sebep ya da mazeret kalmamıştı. Ziyaretin daha erken bir tarihte gerçekleştirilmesi tasarlanmış olsa da Türkiye öncelikle Sovyetler Birliği'ndeki hükûmet değişikliğinin etkilerini beklemek istemişti. Ziyaret hakkında Büyükelçi D. Allen ile görüşen Dışişleri Genel Sekreteri Halûk Bayülken, ziyaretin Kıbrıs meselesiyle ilgili olmadığını ve amaçlarının sadece Kıbrıs dahil olmak üzere birçok meselede fikir alışverişini yapmak olduğunu ileri sürdü. Ziyaretin, yirmi beş yıl sonra bir Türk Dışişleri Bakanı tarafından Rusya'ya yapılacak ilk ziyaret olacağına⁵²⁰ dikkat çeken D. Allen, ziyaretin Türkiye'nin müttefiklik ilişkilerine ve Türk dış politikasının genel hatlarına bir etkisi olmayacağı öngörüsünde bulunuyordu⁵²¹.

Planlandığı üzere Erkin ve ona eşlik eden heyet 30 Ekim'de Moskova'ya indi. Ziyaret boyunca Moskova'da Yüksek Sovyet Başkanı Mikoyan, Başbakan Kosygin, Dışişleri Bakanı Gromyko ve Dış Ticaret Bakanı Patolichev ile çeşitli görüşmeler yapıldı⁵²². Gromyko ile yapılan ve yaklaşık iki saat süren ilk görüşmede Türk heyeti söze Kıbrıs meselesiyle başlayarak, Türkiye'nin mevcut politikası hakkında bilgi verdi. Aynı gün akşam yemeğinde tekrar bir araya gelen heyetler Kıbrıs meselesini ele almaya devam etti. Burada, Kıbrıs'ın kurucu anlaşmalarının geçerliliği ve *Enosis*'in kabul

⁵¹⁹ "Turco-Soviet Relations 1962-1971". 1 Ağustos 1972. RR 6/12. TNA, FCO 51/244.

⁵²⁰ D. Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 6 Ocak 1965. CT 1011/1, No. 22691. Qasımlı'nın tespitine göre Ruslar Erkin'i dört yıl önce Moskova'ya davet etmiş, ancak Rusların Kıbrıs politikası nedeniyle ziyaret gerçekleştirilememişti. Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 105.

⁵²¹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. O. Rennie'ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 20 Ekim 1964. CT 103138/10, No. 10314/19.

⁵²² Humphrey Trevelyan'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) Gordon Walker'a. 13 Kasım 1964. CT 103138/21, No. 109 (10332/13/11). TNA, FO 371/174978. Erkin'in Moskova ziyareti ve gerçekleştirdiği görüşmelerle ilgili ayrıca bkz.: Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 106-18. Qasımlı'nın eserinde verilen bilgilerin kaynakları dipnotlarda net biçimde gösterilmediğinden, Erkin'in Moskova'da yaptığı görüşmelerle ilgili anlatı İngiliz belgelerine ve Gürbüz Arslan'ın çalışmasına göre kurgulanmıştır. Erkin'in Moskova seyahatinde 31 Ekim'de Gromyko ile görüşükten sonra Moskova Belediyesi'ni ziyaret edecek ve ardından Leningrad'a hareket edecekti. Leningrad ziyaretinin ardından Moskova'ya dönen heyet Gromyko ile ikinci bir toplantı gerçekleştirecekti. Ertesi gün Yüksek Sovyet Başkanı ve başbakan ile görüşülecek, Türk Büyükelçiliğinde bir kokteyl düzenlenecek ve Gromyko'nun akşam yemeği davetine katılınacaktı. Erkin'in Rusya programı için bkz.: Arslan, "Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşmenin Başlaması: Feridun Cemal Erkin'in Moskova Seyahati (30 Ekim- 6 Kasım 1964)", 34.

edilemezliği üzerinde tarafların mutabık oldukları teyit edildi⁵²³. Erkin'in görüşme sırasında Kıbrıs'la ilgili en dikkat çekici açıklaması federasyon meselesiyle ilgiliydi. Erkin Sovyetlere, klasik bir federasyon çözümünü kabul etmeyeceklerini, Yunanlar *Enosis* üzerinde ısrarcı olurlarsa kendilerinin de çifte *Enosis* talep edeceğini ve gerekirse bunun için savaşacaklarını söyledi⁵²⁴.

Görüşmelerde Kıbrıs meselesinin dışında silahsızlanma, Almanya ile ilişkiler, Rusya'nın BM, Çin ve Batı ülkeleriyle ilişkileri, Türkiye'nin NATO ve CENTO ile ilişkileri gibi konular da ele alındı. Kosygin'e göre Türkiye'nin "bu tür saldırgan ittifaklara" üye olması Türk-Sovyet ilişkilerinin tam anlamıyla dostane biçimde gelişmesine engel teşkil ediyordu. Bu sözler üzerine Erkin tarafından Kosygin'e, Türkiye'nin 1939'da Sovyetler Birliği ile anlaşma imzalamak istediği, fakat bu isteğin reddedilerek Sovyetlerin Almanlarla anlaşma imzaladığı, bunun da ötesinde Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin iki ilini ve Boğazların kontrolünü isteyerek Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutum içerisine girdiği ve bu nedenle Türkiye'nin Batı desteğini almak zorunda kaldığı hatırlatıldı⁵²⁵. Dolayısıyla Erkin'e göre Türkiye ve Sovyetler Birliği, geçmişteki ihtilaflı meseleleri tartışmak yerine ikili ilişkileri geliştirmeye odaklanmalıydı⁵²⁶.

Görüşmelerin sonunda 5 Kasım'da Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında kültürel ve bilimsel ilişkilerin geliştirilmesi için bir anlaşma imzalandı⁵²⁷ ve görüşmelere dair bir bildiri yayınlandı. Bildiride, görüşmelerin dostane bir atmosfer içerisinde

⁵²³ I. M. Hurrell'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) P. Cradock'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 16 Kasım 1964. CT 103138/20, No. 22510/17. TNA, FO 371/174978; Arslan, "Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşmenin Başlaması: Feridun Cemal Erkin'in Moskova Seyahati (30 Ekim- 6 Kasım 1964)", 37.

⁵²⁴ H. Trevelyan'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 10 Kasım 1964. CT 103138/13, No. 2367. TNA, FO 371/174978.

⁵²⁵ I. M. Hurrell'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) P. Cradock'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 16 Kasım 1964. CT 103138/20, No. 22510/17; *Tercüman*, 4 Kasım 1964, 1,7; Arslan, "Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşmenin Başlaması: Feridun Cemal Erkin'in Moskova Seyahati (30 Ekim- 6 Kasım 1964)", 39. Ayrıca bkz: Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 111.

⁵²⁶ H. Trevelyan'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığında. 10 Kasım 1964. CT 103138/13(A), No. 2368. TNA, FO 371/174978.

⁵²⁷ Humphrey Trevelyan'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) Gordon Walker'a. 13 Kasım 1964. CT 103138/21, No. 109 (10332/13/11); *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1964, 1; *Milliyet*, 6 Kasım 1964, 1; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 281; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 114-15. Anlaşma metni için bkz: Arslan, "Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşmenin Başlaması: Feridun Cemal Erkin'in Moskova Seyahati (30 Ekim- 6 Kasım 1964)", 42-43. Anlaşma ideolojik kaygılar nedeniyle TBMM'de onaylanmadı ve yürürlüğe girmedir. Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 293.

gerçekleştiği, uluslararası problemlerin ele alındığı, Türk tarafının Kıbrıs politikası hakkında Sovyet tarafını bilgilendirdiği⁵²⁸ ve iki ülkenin Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve bütünlüğü ile adada yaşayan her iki toplumun çıkarlarını ve yaşam hakkını gözeten barışçıl bir çözümü destekledikleri belirtildi⁵²⁹. Diğer yandan Lenin ve Atatürk döneminde olduğu gibi karşılıklı güven ve aktif iş birliğinin gerçekleştirilmesi için gerekli adımların atılacağı ifade edilerek, tarafların ticari ilişkilere dair fikir alışverişinde bulundukları ve bu konudaki imkanların artırılması için karşılıklı olarak uzmanların gönderilmesi üzerinde mutabakata vardıkları aktarıldı⁵³⁰. Erkin, görüşmelerin ardından basına yaptığı açıklamada görüşmelerden tatmin olduklarını ve Sovyetler Birliği'nin artık Rum tezlerini desteklemediğini söyledi. Erkin'in ziyareti Yunan basını tarafından, Yunan politikalarının başarısızlığa uğradığı şeklinde değerlendirildi⁵³¹.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğine göre Türk yetkililer bildirinin içeriğinden oldukça memnundu⁵³². Buna karşın Moskova'daki İngiliz büyükelçinin kanaatine göre bildiri, Kıbrıs meselesinde Sovyetler Birliği'ne alan açmak için dikkatli bir şekilde hazırlanmıştı. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin, NATO ve CENTO içindeki ihtilaf-ları teşvik amacıyla Türkiye ile ilişkilerini geliştirme arzusunda olduğunu düşünüyordu⁵³³. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimine karşı ciddi bir kaygı hissetmezken Moskova Büyükelçiliğinde tam tersi bir hava oluşmuştu. Moskova Büyükelçiliğine göre Sovyetler Birliği'nin uzun vadede esas amacı Türkiye'yi müttefiklerinden koparmaktı ve Sovyetler Birliği iki ülke arasında iyi ilişkiler başlatmak için ticareti araç olarak kullanıyordu. Sovyetler Birliği'nin orta vadedeki amacı ise İran'la olduğu gibi Türkiye ile de ilişkilerini geliştirerek, Sovyet etkisi ve Sovyet idealleri için geniş bir alana yayılma imkanına kavuşmaktı. Kıbrıs meselesindeki çözümsüzlüğün devamı NATO içerisinde huzursuzluk yaratacağından,

⁵²⁸ H. Trevelyan'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 10 Kasım 1964. CT 103138/13, No. 2367.

⁵²⁹ H. Trevelyan'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Kasım 1964. CT 103138/12, No. 2356. TNA, FO 371/174978; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 116-17.; *Tercüman*, 7 Kasım 1964, 1, 7.

⁵³⁰ H. Trevelyan'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 10 Kasım 1964. CT 103138/13, No. 2367; Arslan, "Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşmenin Başlaması: Feridun Cermal Erkin'in Moskova Seyahati (30 Ekim- 6 Kasım 1964)", 44. Bildirinin tam metni için bkz.: Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, 375-77.

⁵³¹ Gülen, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", 421.

⁵³² D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Kasım 1964. CT 103138/2, No. 1596. TNA, FO 371/174978.

⁵³³ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 10 Kasım 1964. CT 1051/30. TNA, FO 371/174980.

Sovyetler Birliği bu konuya ehemmiyet atfediyordu ve bildirideki havayı bu açıdan değerlendirmek gerekiyordu⁵³⁴.

İngiltere cephesinde, Türk-Sovyet görüşmelerinin Kıbrıs üzerindeki etkisi göz önüne alınarak, *Enosis* ihtimalinin reddedilmesiyle çözüme yönelik girişimlerin esnekliğinin azalacağı ve kesin bir çözümün bulunmasının zorlaşacağı düşünölmekteydi⁵³⁵. Yapılan bir değerlendirmeye göre Sovyetler bunu hesaplamıştı ve *Enosis* ihtimalinin ortadan kalkmasıyla Makarios istediği gibi hareket edebilme imkânına kavuşacaktı⁵³⁶. Bildiride Kıbrıs'ın "bağımsızlığı ve bütönlüğü" ile ilgili ifade, *Enosis*'in Sovyetler Birliği ve Türkiye tarafından kabul edilmeyeceğine işaret ediyordu. Neticede İngilizlere göre Türkiye, *Enosis*'e karşı pozisyonunu güçlendirmek için kendisine oldukça güçlü bir destekçi bulmuştu⁵³⁷.

İngiliz dışışlerinin 2 Şubat'ta Başbakanlığa gönderdiği değerlendirme yazısı ise Londra'da Türk-Sovyet yakınlaşmasının nasıl algılandığına dair daha net bir tablo ortaya koymaktaydı. Buradaki değerlendirme, Moskova'dan gelen değerlendirmedeki kaygıları yansıtıyordu. Buna göre Türkler, yavaş fakat istikrarlı bir şekilde Sovyetler Birliği'ne yaklaşıyordu. Sürecin mevcut ivmesiyle devam etmesi halinde İngiltere'nin Türkiye'deki uçuş hakları tehlikeye girebilirdi. Dolayısıyla Türkiye'nin İngiltere ile bağının kopmaması için Kıbrıs meselesinde üç garantör ülkenin nezareti altında toplumlar arası görüşmeler yoluyla bir çözüm arayışının başlatılması gerekiyordu. Fakat bu süreci de dikkatli yürötmek gerekiyordu zira Makarios'un tezlerine yakın bir sonucun ortaya çıkması adadaki İngiliz üslerini tehlikeye atabilirdi. Bu nedenle sürecin olgunlaşmasını biraz daha beklemeli, fakat Türkiye'ye mümkün olduğunca yakın durmaya devam edilmeliydi⁵³⁸.

D. Allen ise görüşmelerin Türkiye'de "komünist Rusya" lehine beklenmedik bir saygı havası yarattığına dikkat çekiyordu. Kıbrıs meselesi nedeniyle Batı'ya karşı beslenen

⁵³⁴ Humphrey Trevelyan'dan (İngiltere Moskova Büyökelçiliği) Gordon Walker'a. 13 Kasım 1964. CT 103138/21, No. 109 (10332/13/11).

⁵³⁵ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyökelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 6 Kasım 1964. CT 103138/2, No. 1596.

⁵³⁶ Lord Harlech'ten (İngiltere Vaşington Büyökelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 7 Kasım 1964. CT 103138/12(A), No. 3695. TNA, FO 371/174978.

⁵³⁷ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyökelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 13 Kasım 1964. CT 103138/13(B), No. 1626. TNA, FO 371/174978.

⁵³⁸ Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 134-35.

olumsuz duygularla birlikte sol düşünce güç kazanmıştı ve Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesi için atılan adımlar, Türkiye'nin kronik sorunlarına radikal çözümler aramaya yönelen gençlerin üzerinde etkili olabilirdi⁵³⁹.

Erkin Sovyet Rusya seyahatinin ardından 12 Kasım'da senatoda açıklama yaparak, ilişkilerin geliştirilmesi için Türkiye'nin güvenlik yükümlülüklerinin Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmesi gerektiğine dikkat çekerek, Sovyetlerin Türkiye'nin müttefikleriyle ilişkilerini sürdürmesinin Türk-Sovyet ilişkilerine engel teşkil etmediğini kabul ettiklerini söyledi. Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusunda Türkiye'ye yakın bir politika takip ettiğine dikkat çeken Erkin, Sovyetler Birliği'nin Türk dış politikasının temel prensiplerini kabul ettiğini ileri sürerek, Türkiye'nin daha fazla ülke ile ilişkilerini geliştirmek istediğini, özellikle Asya ve Afrika ülkeleriyle geliştirilecek ilişkilerin Türkiye'nin milli meselelerinde azami ölçüde destek almasına imkân sağlayacağını belirtti⁵⁴⁰. Erkin'e göre Moskova ziyareti, söz konusu politika prensiplerine uygun bir ziyaret olarak amacına ulaşmıştı⁵⁴¹. Sovyet basınında yapılan değerlendirmeler de Türk dış politikasındaki değişikliğe işaret etmekteydi ve bu değişiklik Rusya'da memnuniyetle karşılanmaktaydı⁵⁴².

Moskova ziyaretinin üzerinden henüz iki hafta geçmeden bu kez Cumhurbaşkanı Gürsel Sovyet Rusya'ya davet edildi. Türk dışişleri ziyaretin gerçekleştirilmesi hususunda henüz bir karara varmamıştı ancak ziyaret gerçekleşecekse bile bunun Gromyko'nun Türkiye'ye yapacağı ziyaretin ardından gerçekleşmesinin gerektiği düşünülüyordu. Gromyko'nun ziyaretinin ne zaman gerçekleştirileceğiyle ilgili henüz bir karar da alınmamıştı. Gürsel'in dışında İnönü'nün de Sovyet Rusya'ya davet edildiğiyle ilgili dedikodular vardı ancak İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği bu dedikoduları doğrulamamıştı⁵⁴³. Kesin olan tek ziyaret, Podgorny liderliğindeki Sovyet parlamenterlerin 4-

⁵³⁹ D. Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 6 Ocak 1965. CT 1011/1, No. 22691.

⁵⁴⁰ "1. Dönem, 22. Cilt, 4. Toplantı, 6. Birleşim", *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 12 Kasım 1964; D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 16 Kasım 1964. 'CT 103138/15, No. 48 Saving. TNA, FO 371/174978.

⁵⁴¹ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 118. Erkin'in Türk-Rus ilişkilerinin yakınlaşmasına dair yaptığı tespitler için bkz.: Ibid., 378.

⁵⁴² M. O'D. B. Alexander'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) R. E. C. F. Parsons'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 19 Kasım 1964. CT 103138/23, No. 10332/19/11. TNA, FO 371/174978; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 120.

⁵⁴³ M. I. Mackie'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 16 Kasım 1964. CT 103138/17, No. 10314/31. TNA, FO 371/174978.

13 Ocak tarihleri arasında Türkiye'ye yapacağı ziyareti⁵⁴⁴. Bunun dışında, ekonomik alandaki iş birliği imkanlarının genişletilmesi amacıyla on dokuz kişilik bir Türk heyeti de⁵⁴⁵ 5 Aralık'ta Sovyet Rusya'ya gidecekti⁵⁴⁶.

2.5. CENTO İçerisinde Revizyonist Düşünceler ve Keşmir Krizi'nin Etkileri

RCD'nin kuruluşunun ardından CENTO yeni bir zorlukla karşı karşıya kaldı. İran genel olarak ittifakın kendisine yararlı bir teşkilat olduğunu düşünse de bölgede artan Arap milliyetçiliği İran'da tedirginlik yaratıyordu. CENTO'nun Sovyetler Birliği'nden gelecek saldırılara karşı inşa edilmiş olan konsepti, İran'ın bölgesel tehdit algısına karşılık verecek nitelikte değildi. Bu durum İran Şahı'nın, savunma konseptinin komünist olmayan ülkelere karşı genişletilmesi gerektiği düşüncesi içerisine girmesine neden oldu. Bu nedenle İngiliz dışişlerinde ve misyonlarında, ittifakı canlandırmak ve Şah'ın hoşnutsuzluğunu gidermek üzere harekete geçilmesi gerektiği yönünde bir kanaat oluştu.

Örneğin İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliğinden gelen raporda, İran'ın CENTO'ya olan itimadının yeniden temini için bazı öneriler sunulmaktaydı. Buna göre İran'ın, Sovyetler Birliği dışındaki ülkelere gelebilecek saldırganlığa karşı tedbir alınması önerisi kabul edilmeli, İran'da dördüncü bir radar istasyonu kurulmalı, İran'a gerçek bir müttefik gibi davranılmalı ve İran'ın ortak askerî tatbikatlarla ilgili önerisi gözden geçirilmeliydi⁵⁴⁷. Ancak İngiliz dışişleri ittifakın savunma konseptinin genişletilmesine taraftar değildi ve bu konu üzerinde müzakere etmeyi net bir şekilde reddediyordu. Ayrıca dördüncü bir radar istasyonunun kurulmasıyla ilgili herhangi bir karar da alınmamıştı. İran'da gerçekleştirilecek ortak askerî tatbikat konusunda İngiliz genelkurmayı tarafından herhangi bir dönüş yapılmadığından, henüz bir karara varılmamıştı⁵⁴⁸.

Ankara Büyükelçisi D. Allen da CENTO'nun durumuyla ilgili tespitlere sahipti. D.

⁵⁴⁴ M. I Mackie'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 30 Kasım 1964. CT 103138/17(A), No. 10314/37. TNA, FO 371/174978.

⁵⁴⁵ T. W. Sharp'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Mervyn Brown'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 26 Ekim 1964. CT 113138/1, No. 11212/4.

⁵⁴⁶ T. W. Sharp'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Mervyn Brown'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 7 Aralık 1964. CT 113138/1(A), No. 11212/9. TNA, FO 371/174996.

⁵⁴⁷ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) R. S. Crawford'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 13 Ocak 1965. EB 10112/2, No. 2258/65G. TNA, FO 371/180698.

⁵⁴⁸ W. Morris (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Express Opinion on Suggestions to Restore Shah's Confidence in CENTO". 5 Şubat 1965. EB 10112/7. TNA, FO 371/180698.

Allen, ittifak içerisindeki huzursuzlukların askerî ve siyasî sebeplerden kaynaklandığını düşünüyordu. Bu alanlardaki huzursuzluğu gidermenin doğrudan bir imkânı bulunmadığından, ekonomik ya da başka alanlarda geçici çözümler bulunması gerekiyordu. Halihazırdaki projeler sona ermek üzereydi ve bu nedenle, yeni ve gösterişli projeler hazırlayarak hem ittifakı oyalamak hem de ittifakın faydaları konusunda üyeleri ikna etmek gerekiyordu. D. Allen'ın dışişlerine teklifi gayet netti: “Arkalarına yaslanarak yeni fikirler üretme sorumluluğunu bölgesel üyelere bırakmalılar” ve “sadece önerileri değerlendiren bir tavır” takınmalılardı. İngiliz dışişleri D. Allen'ın önerilerini mantıklı buluyordu⁵⁴⁹.

İngiltere'nin Vaşington Büyükelçiliği ise CENTO'yu canlandırmak için ayrıca ABD'yi teşvik etmek gerektiğini düşünüyordu. Amerikalılar, CENTO'ya verilen Amerikan yardımının artması konusunda istekliydi. Ancak İngiltere'nin ekonomik durumu ortadayken sadece ABD'nin CENTO projeleri için sorumluluk üstlenmesi yeterli olmayacaktı⁵⁵⁰.

CENTO Genel Sekreteri Khalatbari de ittifakın canlandırılması konusunda benzer endişelere sahipti. Khalatbari, D. Allen ile yaptığı görüşmede bu endişesine değinerek daha ileri bir fikir ortaya attı ve ittifakı canlandırmak için bir sonraki Bakanlar Konseyi toplantısına dışişleri bakanlarının yanı sıra başbakanların da katılması fikrini öne sürdü. D. Allen, İngiliz Başbakan Harold Wilson'ın toplantıya katılma imkânı bulamayabileceğini ve ABD ile Pakistan'da başbakanlık makamının olmaması gerçeğinden hareketle bu fikre sıcak bakmadığını söyledi. Ayrıca D. Allen'a göre bakanlar düzeyinde çözülemeyen problemlerin başbakanlar düzeyinde çözülebileceğini öngörmeyi gerektiren bir durum da söz konusu değildi ve üst düzey bir katılım karşısında Rusların verebileceği tepkiyi dikkate almak gerekiyordu. İngiliz dışişleri de Khalatbari'nin önerisine sıcak bakmıyor, başbakanlar düzeyinde gerçekleştirilecek bir toplantının ittifakla ilgili problemlere çözüm bulabileceği önerisini mantıklı bulmuyordu⁵⁵¹.

⁵⁴⁹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. S. Crawford'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 30 Ocak 1965. EB 10112/4, No. 2256/6. TNA, FO 371/180698.

⁵⁵⁰ R. J. R. Owen'dan (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) D. A. Hannay'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 1 Şubat 1965. EB 10112/3, No. 1071. TNA, FO 371/180698.

⁵⁵¹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) W. Morris'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 3 Ocak 1966. EB 10112/1, No. 2258/1. TNA, FO 371/186494.

15 Şubat 1965 sabahı İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Denis Wright ile İran Şahı arasında yapılan görüşmenin konularından biri de CENTO'daki durumdu. Şah, Pakistan Cumhurbaşkanı ile yaptıkları görüşmede CENTO'nun askerî yönünün genişletilmesi konusunda hemfikir olduklarını teyit ettiklerini ve bundan sonra Amerikalıları ve İngilizleri takip etmeyeceklerini söyledi. Şah'a göre İran ve Pakistan, defalarca savunma konseptine dair taleplerini dile getirmişti ve bu taleplere verilecek cevap İngiltere'ye bağlıydı. Eğer talepleri karşılanmazsa İran ve Pakistan CENTO'dan çıkmayı ve yanlarına Afganistan'ı alarak Farsça konuşan ülkelerden müteşekkil bölgesel bir oluşum kurmayı düşünecekti. İran ve İngiltere'nin bölgedeki çıkarları birbirine paraleldi ve bu nedenle her iki ülkenin müttefik olarak kalmasında herhangi bir sakınca yoktu. Afganistan'ı Sovyet nüfuzundan korumanın tek yolu bölgesel bir teşkilat kurmaktan geçiyordu ve bu sayede Pakistan'ın Çin'le ilişkilerini geliştirme zorunluluğu ortadan kalkacaktı. Şah sadece İngiltere ve ABD'ye değil, Türkiye'ye de tavır almış görünüyordu. Türkiye'nin doğu sınırını NATO kumandası altında korumak istediğinden yola çıkarak tasarlanan oluşumda Türkiye'nin yer almayacağını tahmin eden Şah'a göre Türkiye, son zamanlarda Arap ülkeleriyle kurduğu ilişkilerle İran'da hayal kırıklığı yaratmıştı. Şah ayrıca, bu fikirlerin sadece kendisine ait olduğunu, ne danışmanlarıyla ne de Amerikalılarla bu fikirlere dair bir görüşme gerçekleştirdiğini belirtti⁵⁵².

D. Allen, Tahran Büyükelçisinin Şah'la yaptığı görüşmenin detaylarını öğrenince Türkiye'nin ittifakla ilgili pozisyonuyla ilgili bir tedirginlik hissetti. Çünkü İran ve Pakistan'ın tutumu, Türkiye'nin CENTO'nun geleceğine dair soru işaretlerine sahip olmasına neden olabilirdi. Bu nedenle D. Allen'a göre Türk yetkililere CENTO'nun altının oyulduğu intibana kapılmamalarının açıkça söylenmesi gerekiyordu. Şah 16 Şubat'ta İstanbul'a uğradığında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ile bir araya gelmişti ancak buradaki görüşmede CENTO ile ilgili olağandışı bir gelişme olduğuna dair bir işaret görülmemişti. Şah'ın, düşünceleriyle ilgili Erkin'e bir ipucu verip vermediğini

⁵⁵² D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 15 Şubat 1965. EB 10112/9, No. 167. TNA, FO 371/180698. Ertesi gün İngiliz büyükelçi, Şah'la yaptığı görüşmeye dair bilgi vermek üzere Amerikan Büyükelçisini ziyaret etti. Görüşme esnasında Amerikan büyükelçi İngiliz büyükelçiye bir telgraf gösterdi. 13 Şubat tarihli bu telgraf, Şah'ın Amerikan büyükelçisi ile benzer bir konuşmayı yaptığını gösteriyordu. Ancak telgrafta Şah'ın bölgesel pakt kurma planıyla ilgili bir bilgi yoktu. Bkz.; D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 16 Şubat 1965. EB 10112/9(A), No. 169. TNA, FO 371/180698.

öğrenmek de mümkün görünmüyordu⁵⁵³.

Şah'ın CENTO'yla ilgili düşünceleri İngiliz dışişlerini oldukça rahatsız etmişti. Ayrıca Şah'ın ne kadar ciddi olduğunu ve danışmanlarıyla görüşükten sonra düşüncelerinin değışip değışmeyeceğini kestirmekte güçlük çekiliyordu. Şah, CENTO'dan ayrılarak ABD ile ikili bir garanti antlaşması imzalamak istiyor da olabilirdi. Diğer yandan Şah'ın CENTO ile ilgili düşüncelerinin, Türk-İran ilişkilerini zayıflatabileceği ve bunun da özellikle Doğu Akdeniz'de gerginliklerin yaşandığı ve Türk kamuoyunda Batı ile bağların sorgulandığı bir dönemde bölgesel birlikteliğe zarar verebileceği düşünülüyordu⁵⁵⁴.

1965 yılının 7-8 Nisan günlerinde Tahran'da gerçekleştirilecek CENTO Bakanlar Konseyi toplantısı, ittifakla ilgili düşüncelerin ortaya çıkmasına olanak sağlayacaktı. Nitekim bunun ilk emareleri kendini göstermekte gecikmedi ve toplantı öncesinde Pakistan Dışişleri Bakanı'nın toplantıya katılım durumuna dair bir belirsizlik yaşandı. İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliğinden gelen bilgiye göre Pakistan Dışişleri Bakanı, Pakistan Cumhurbaşkanı'nın Moskova'ya düzenleyeceği ziyarete eşlik edeceği için Bakanlar Konseyi toplantısına katılamayacaktı. Bakanın yerine Pakistan'ın Tahran Büyükelçisinin toplantıya katılması planlanıyordu. İran Dışişleri Bakanı Aram, İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi D. Wright'a bunun kötü bir işaret olduğu değerlendirmesi yaparak, ertesi gün RCD'nin toplantısı için Karaçi'ye gideceğini, CENTO toplantısına en azından bir bakan göndermeleri için Pakistanlıları ikna etmeye çalışacağını söyledi⁵⁵⁵.

Tarihi çok önceden belirlenen Bakanlar Konseyi Toplantısı'na Pakistan'ın bakan yerine büyükelçi seviyesinde temsil edilmesi, kolay kabul edilebilecek ve özellikle Moskova ziyareti gerekçesi göz önüne alındığında, tesadüfi bir zorunluluk olarak görülebilecek bir durum değildi. Ancak İngiliz dışişleri, Pakistan'ın tavrına karşı tepki göstermenin faydasız olacağı kanaatindeydi⁵⁵⁶. Her ne kadar diplomatik teamüller

⁵⁵³ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Şubat 1965. EB 10112/9(B), No. 178. TNA, FO 371/180698.

⁵⁵⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Tahran Büyükelçiliğine. 20 Şubat 1965. EB 10112/9, No. 229. TNA, FO 371/180698.

⁵⁵⁵ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği. 16 Mart 1965. EB 1015/12, No. 274. TNA, FO 371/180695.

⁵⁵⁶ "Pakistan Foreign Minister Will Not to Attend Ministerial Council, Delegation Will Be Led by Ambassador to Iran". 17 Mart 1965. EB 1015/12. TNA, FO 371/180695.

açısından kabul edilmesi zor bir durum olsa da Pakistan'ın CENTO'ya karşı kırılğan tavrı göz önüne alındığında İngilizlerin tepki göstermeme düşüncesi akla yatkındı.

Toplantı öncesinde, Pakistan'ın ittifakla ilgili memnuniyetsizliğine dair edinilecek her bilgi kıymeti haizdi. Mart ayının sonuna doğru İran Dışışleri Bakanı Aram Pakistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiş, ziyaret dönüşünde İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi D. Wright ile Aram bir araya gelmişti. Aram'a göre Pakistan Cumhurbaşkanı ittifaka daha sıcak yaklaşıırken, Dışışleri Bakanı mesafeli bir duruşa sahipti. Bhutto yine de kendisine, CENTO toplantısı sırasında Moskova'da olacak olmasına rağmen son oturuma katılmak için çaba göstereceğini söylemişti⁵⁵⁷.

Pakistan'ın toplantıda büyükelçi seviyesinde temsil edilme tercihinine dair belirsizlik ise uzun sürmedi ve neticede, ekonomi bakanının Pakistan'ı temsil etmesine karar verildi. Türk heyetinin başında Dışışleri Bakanı Hasan Esat Işık, İngiliz heyetinin başında ise Dışışleri Bakanı Michael Stewart⁵⁵⁸ bulunacaktı.

CENTO'nun 1965 yılındaki Bakanlar Konseyi toplantısı 7 Nisan'da basına açık olarak düzenlenen açılış konuşmalarıyla başladı⁵⁵⁹. Türk Dışışleri Bakanı Işık buradaki konuşmasında, CENTO'nun Türkiye için önemine ve ittifakın üstlendiği vazifeye kısaca değindikten sonra Kıbrıs meselesi üzerinde durarak, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki politikasını ve hassasiyetini idrak edeceklerini umut ettiğini dile getirdi⁵⁶⁰.

Toplantıların basına kapalı kısmında ise komuta yapısı, savaş planları ve savunma konseptiyle ilgili meseleler üzerinde duruldu. Daha önce bahsedildiği üzere İran, özellikle Şah, ittifakın askerî konseptinin genişletilmesini ve komuta yapısının

⁵⁵⁷ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 29 Mart 1965. EB 1016/4, No. 334. TNA, FO 371/180696.

⁵⁵⁸ Michael Stewart, Harold Wilson döneminde iki kez dışışleri bakanı görevine getirildi. *British Foreign Secretaries since 1945* isimli eserde Stewart'ın görevi, "İngiltere'nin 'ikinci dereceden büyük güç' olarak yeni konumuna uyum sağlaması gerektiğini düşünerek" başladığı değerlendirilmiştir. Yine aynı esere göre Stewart İngiliz dışışlerinde sevilen bir isim olmuştur. Çok iyi bir müzakereci olarak değerlendirilen Stewart aynı zamanda kendisinden sonraki bakan Brown'a nazaran dışışleri bürokratları için "daha yönetilebilir" bir bakan olarak görülmekteydi. Avi Shlaim, Peter Jones ve Keith Sainsbury, *British Foreign Secretaries Since 1945* (London: David & Charles, 1977), 191–93.

⁵⁵⁹ "CENTO Toplantısı: Tahran'da Düzenlenen CENTO (Bağdat Paketi) Toplantısından Görüntüler", Kültür ve Turizm Bakanlığı, erişim tarihi: 24 January 2024, <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/tr/film/cento-toplantisi-tahran>.

⁵⁶⁰ "Işık'ın CENTO Konuşması", *Dışışleri Belleteni*, Mayıs 1965, 67–68.

geliştirilmesini istiyordu. Ayrıca İran, Pakistan'la beraber hareket ederek, tehdit konseptinin sadece komünist ülkelerle sınırlandırılmamasını istiyordu. Diğer ülkeler ise her iki hususa da mesafeli yaklaşıyordu. Bilhassa Türkiye, komuta sisteminin genişletilmesine direkt olarak karşı çıkıyordu. Tehdit konseptinin geliştirilmesi meselesinde ise İngiltere ve ABD'nin net bir muhalefeti söz konusuydu⁵⁶¹.

Uluslararası meselelerin ele alındığı oturum Pakistan'ın Keşmir, Türkiye'nin Kıbrıs ve Amerika'nın Vietnam'a dair görüşleriyle domine edildi. Bunların dışında Arap milliyetçiliği özelinde Ortadoğu meseleleri de geniş bir şekilde ele alındı⁵⁶². Hasan Esat Işık bu oturumdaki konuşmasında uluslararası meseleleri değerlendirirken sadece ortak meselelerin değil, her bir üyenin kendi uluslararası meselelerinin de dikkate alınması ve desteklenmesi gerektiğini dile getirdi. Işık ayrıca Sovyet tehdidi, Türkiye'nin Rusya ve diğer doğu bloku ülkeleri ile ilişkileri, CENTO'nun desteklenmesinin önemi, Keşmir meselesi ve Nasır'ın faaliyetleri gibi konulara değindi. Konuşmasının en geniş kısmı ise Kıbrıs meselesine ayrılmıştı. CENTO'nun durumuyla ilgili değerlendirmelerde de bulunan Işık'a göre ortak politikaların tasarlandığı bir forum olmadığı müddetçe CENTO'nun bir anlamı olmayacaktı. Işık ayrıca Pakistan'a ve İran'a Kıbrıs konusunda verdikleri destek nedeniyle teşekkür ederek, Stewart'ın, Kıbrıs meselesinde İngiltere'nin daha fazla *fait accompli*ye rıza göstermeyeceğine dair beyanından duyduğu memnuniyeti dile getirdi⁵⁶³.

İngiltere Dışişleri Bakanı Stewart ise konuşmasında Sovyetlerin Ortadoğu'daki etkinliğinden bahsederek, Sovyetlerin bölgede hala karışıklık çıkarma peşinde olduklarını ileri sürdü. Ayrıca silahsızlanma, İngiltere'de Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko ile yapılan görüşme ve Kıbrıs gibi meseleler de Stewart'ın konu başlıkları arasındaydı⁵⁶⁴.

Toplantıların sonunda, sonuç bildirisinin içeriği konusunda Pakistan ve Türkiye delegasyonlarından kaynaklanan bir anlaşmazlık ortaya çıksa da bu anlaşmazlık İngiliz ve Amerikalıların müdahalesi sayesinde kısa süre içerisinde çözüldü ve sonuç bildirisi

⁵⁶¹ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. "Report on CENTO Ministerial Council Meeting by Secretary of State". 8 Nisan 1965. EB 1016/6. TNA, FO 371/180696.

⁵⁶² "Tehran Conference, 1965. Record of Fourth Meeting Held at Ministry of Foreign Affairs Building, 8 April". 8 Nisan 1965. EB 1016/14, No. C/13/R4. TNA, FO 371/180696.

⁵⁶³ "Record of Restricted Meeting Held 7.4.65, from W. Morris at British Embassy Tehran to P. Caramack at Foreign Office". 9 Nisan 1965. EB 1016/10(A). TNA, FO 371/180696.

⁵⁶⁴ Ibid.

üzerinde uzlaşıldı⁵⁶⁵. Ayrıca bir sonraki toplantının Ankara’da düzenlenmesinde mutabık kalındı⁵⁶⁶. Stewart’ın gözlemlerine göre Tahran’daki oturumlar genel olarak sakin geçmişti ve bölge ülkeleri ittifaka bağlılıklarını göstermek için gayretkeş bir tutum içerisine girmişlerdi⁵⁶⁷.

Işık, toplantıların ardından bir basın toplantısı gerçekleştirdi ve akabinde *Teheran Journal*’a bir röportaj verdi. Basın toplantısında Işık’a CENTO ile ilgili herhangi bir soru yöneltilmezken, soruların odağında Türkiye’nin Batı ittifakına karşı konumu, komünist ülkelerle ilişkileri gibi konular yer almaktaydı⁵⁶⁸. *Teheran Journal* ile yaptığı röportajda ise Işık’a CENTO ve Pakistan’ın tutumuyla ilgili daha detaylı sorular yöneltili:

“Muhabir: Türkiye Pakistan’ın CENTO’ya soğuk davrandığına inanıyor mu?

Işık: Pakistan her seviyede milletlerarası iş birliğine ve milletlerarası dostluğa daima özel önem atfetmiş bir memleket. CENTO için de aynı hisle hareket ettiği kanaatindeyim.

M.: Bölgesel Kalkınma Teşkilatı’nın ileride CENTO’nun yerini alacağına inanıyor musunuz?

I.: Kanaatimce CENTO ve RCD birbirleriyle rekabet halinde olan veya mükerrer iş yapan müesseseler değildir. Her iki müessese de kendi bünyeleri içinde gelişerek ayrı ayrı yaşamaya müsaittir.

M.: Türkiye CENTO’nun Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak bir şeyler yapması icap ettiğine inanıyor mu?

I.: Kıbrıs’ın statüsünü tayin etmiş olan 1960 Antlaşmaları hükümlerinin ihlalinden vazgeçilmelidir. ... 1960 Antlaşmasından ayrılmaya müşterek karar verildiği takdirde en müsait hal tarzı adanın federal bir sistem altında idare edilmesidir. Böyle bir yola gidilmekle Türk-Yunan münasebetleri ve

⁵⁶⁵ D. Wright’tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, “Report on CENTO Ministerial Council Meeting by Secretary of State”. 8 Nisan 1965. EB 1016/6.

⁵⁶⁶ “Tehran Conference, 1965. Record of Fourth Meeting Held at Ministry of Foreign Affairs Building, 8 April”. 8 Nisan 1965. EB 1016/14, No. C/13/R4.

⁵⁶⁷ D. Wright’tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, “Report on CENTO Ministerial Council Meeting by Secretary of State”. 8 Nisan 1965. EB 1016/6.

⁵⁶⁸ “Dışişleri Bakanı Hasan Işık’ın Tahran’daki Basın Toplantısı”, *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1965, 69–71.

Akdeniz'in bu bölgesinde istikrar korunmuş olacaktır. CENTO'da faaliyet gösteren memleketlerin bu şuurla hareket etmeleri muhakkak ki meselenin hallini kolaylaştırmaya hizmet edecektir⁵⁶⁹.

Oturumların ardından Şah, konukları şerefine bir ziyafet düzenledi ve yemek sırasında İngiliz Büyükelçi D. Wright burada Şah ile görüşme fırsatı yakaladı. Şah kendisine, İranlıların dışarıdan gelecek tehditlere karşı Batı'nın yardımını almadan mücadele etmesi gerektiğini, İran'ın kendi ayakları üzerinde durabilir hale gelmesinin içerideki düşmanlarla uğraşmayı kolaylaştıracağını ve İran'a itibar kazandıracağını düşündüğünü söyledi⁵⁷⁰.

Şah, İran için tasarladığı pozisyona dair düşüncesinde ısrarcı görünüyordu. Büyükelçi D. Wright'ın Temmuz ve Eylül aylarında Şah'la yaptığı görüşmeler, Şah'ın ittifakla ilgili düşüncelerine dair ayrıntılı bilgiler sunmaktaydı. Şah'a göre İran'ın askerî olarak kendi ayakları üzerinde durması İngiltere ve ABD'nin yararınaydı. Bu sayede her iki ülke İran'ı kollama yükümlülüğünden kurtulacak ve "emperyalizm" suçlamaları son bulacaktı. Hatta Şah bu görüşmelerde daha da ileri giderek, CENTO'nun "hiçbir anlam ifade etmediğini" söylemişti. Wright'a göre İran, kısa vadede ittifaktan ayrılmayı istemese de ittifakın ömrünün uzaması için herhangi bir çaba sarfetmeyecek gibi görünüyordu⁵⁷¹. Şah'ın CENTO'ya karşı aniden ortaya çıkan muhalif yaklaşımının nedenlerini Şah'ın ağzından ispatlamak mümkün olmasa da iç politikaya dönük kaygılar dolayısıyla geçici bir süreliğine tarafsız bir dış politika arayışı içerisine girdiği ya da uygun bir zamanda bu tür bir politik yönelimi gerçekleştirmek için temel oluşturabilecek bazı adımlar atmak istediği düşünülebilir. Nitekim, yukarıda bahsedildiği üzere, Şah'ın düşüncelerini diplomatlarına söylemediğini belirtmesi ve Şah'ın CENTO ile

⁵⁶⁹ "Işık'ın 'Teheran Journal' Gazetesine Beyanâtı", *Dışışleri Belleteni*, Mayıs 1965, 72-73.

⁵⁷⁰ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) R. S. Crawford'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 9 Nisan 1965. EB 10112/21, No. 10118/65. TNA, FO 371/180698.

⁵⁷¹ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) W. Morris'e (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 19 Temmuz 1965. EB 10112/23, No. 2258/6. TNA, FO 371/180698. Bu görüşmede ele alınan bir başka husus Şah'ın Haziran ayında Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyaretti. Sovyetlerin kendisine 200 yıllık bir saldırmazlık antlaşması teklif ettiğini söyleyen Şah, henüz bir karara varmadığından bu teklife cevap vermemişti. Şah'ın gözlemlerine göre Sovyetler Birliği kendi içerisinde uğraşması gereken birçok probleme sahipti ve bu nedenle harici bir macera içerisine girmek yerine komşularıyla barış içerisinde yaşamak istiyordu. Şah, özellikle kendilerine karşı bir Sovyet saldırısının mümkün olmadığını düşünüyordu zira Sovyetler böyle bir saldırının Üçüncü Dünya Savaşı'na neden olacağını farkındaydı. Büyükelçiye göre Şah, Sovyetler Birliği ile bir saldırmazlık antlaşması imzalamayı ciddiyle değerlendiriyordu. D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) R. Allen'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı), "Talk with The Shah About His Visit to Russia in 9 June". 23 Eylül 1965. EB 10112/27. TNA, FO 371/180698.

ilgili rahatsızlığının kısa bir süre içerisinde gündemden kalkacak olması, Şah'ın CENTO'ya karşı kesin bir kararının olmadığını gösteriyordu.

İran ve Pakistan CENTO'ya karşı açıktan ve gayet olumsuz bir tavır takınmaktayken Türkiye bu iki ülkenin aksine, CENTO ile ilgili hoşnutsuzluklara daha soğukkanlı bir şekilde yaklaşmayı tercih etmekteydi. D. Allen'a göre Türkiye, teşkilatla ilgili problemlerden ve kırınglıklardan uzak kalmayı tercih ediyor ve ayrıca NATO'ya üye olmanın güveniyle CENTO'daki çalkantılara karşı daha ilgisiz bir tutum sergiliyordu⁵⁷².

İran Şahı'nın görüşleri dışında ittifakı en çok zorlayan gelişme ise Keşmir krizi ve bu krizin sıcak çatışmaya dönüşmesi oldu. İngiliz basınında Pakistan'ın CENTO'dan yardım talep edeceğine dair haberler yayınlansa da Pakistan'ın resmî olarak bu yönde bir girişimi olmamıştı ve krizi, ittifak üyeleriyle ikili düzeyde ele almayı tercih etmişti⁵⁷³.

Pakistan yardım için CENTO'ya resmî bir başvuruda bulunmasa da Pakistanlı yetkililer gayri resmî olarak yardım taleplerini dile getirebiliyordu. Bu taleplerin doğal muhataplarından biri İngiltere idi. Ne var ki İngiltere, krizin ilk yıllarından itibaren, Milletler Topluluğu üyesi olan bu iki ülke arasındaki çatışmada tarafsızlık politikasından vazgeçme niyetinde değildi ve krizin çözümü için yalnızca Birleşmiş Milletler tarafından alınacak kararı desteklemeyi doğru buluyor, Pakistan'ın da bu minvalde hareket etmesini tavsiye ediyordu. Ayrıca Pakistan'a verilecek herhangi bir destek, CENTO'nun savunma konseptine uygun olmadığından, İngiltere'nin bu konuda bir sorumluluk üstlenmesi beklenemezdi. Elbette bu tür bir kriz döneminde, krize dair yükümlülükleri olmadığından duyurulmasının CENTO'nun kamusal görünümüne uygun olmayacağı düşüncesiyle İngilizler, yükümlülük bağlamında herhangi bir açıklama yapılmasını uygun görmüyordu⁵⁷⁴.

Türkiye Keşmir krizinde Pakistan'ın yanında yer aldığını ifade etse de diplomatik olarak aktif bir tutum içerisinde değildi. Türkiye söylemsel olarak İran'la birlikte hareket ederken, diplomatik aktivite kısmında İngiltere'ye daha yakın bir tavır takınarak gelişmeleri soğukkanlı bir biçimde ele almaya çalışıyordu. İngiltere'nin Ankara

⁵⁷² D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) W. Morris'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 2 Ekim 1965. EB 1061/8, No. 2256/77. TNA, FO 371/180701.

⁵⁷³ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 8 Eylül 1965. EB 1072/22, No. 918. TNA, FO 371/180702.

⁵⁷⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Tahran Büyükelçiliğine. 8 Eylül 1965. EB 1072/23(A), No. 1443. TNA, FO 371/180702.

Büyükkelçiliği'nin tespitlerine göre Pakistanlılarla yapılan ikili görüşmelerde, Pakistan'ın saldırıya maruz kaldığı açık bir şekilde dile getiriliyor, kamuoyunda ise bilhassa Kıbrıs meselesindeki tutumu hatırlatılarak Pakistan'a hatırı sayılır derecede destek veriliyor ve BM'nin ve ittifakların işlevsizliği eleştiriliyordu⁵⁷⁵.

Keşmir kriziyle ilgili gelişmelerin ve diplomatik temasların devam ettiği sırada İran Başbakanı Emir Abbas Hüveyda Ankara'ya gelerek ile 9-10 Eylül tarihlerinde Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ile bir araya geldi. Görüşmede Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık ve bakanlığın diğer yetkilileri bulunuyordu. Görüşmelerin ardından yayınlanan ortak bildiride, iki lider arasında Keşmir çatışmalarının ele alındığı, Hindistan'ın saldırgan tutumunun sadece bölgedeki değil, dünyadaki barışı da tehdit ettiği, Türkiye ve İran'ın sadece CENTO kapsamında değil, aralarındaki derin dostluk ve yakın iş birliği dolayısıyla Pakistan'a karşı sorumlulukları olduğu belirtilmekte ve "dost ve müttefik Pakistan'a" mümkün olan tüm yardımın verileceği vurgulanmaktaydı⁵⁷⁶. Gerçekten de Türkiye, ticaret antlaşması altında Pakistan'a sembolik miktarda da olsa silah gönderiyordu⁵⁷⁷.

Kriz esnasında Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki temaslar devam etti ve kamuoyuna Türkiye'nin Pakistan'ın yanında olduğuna dair mesajlar verildi. Bu tutuma paralel olarak Türkiye ve İran, kriz ortamının yumuşatılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle, Ankara'da yapılan görüşmelerin ardından İngiltere Başbakanına birer mektup gönderilmesi konusunda anlaşmaya vardı. Ürgüplü tarafından gönderilen mektup şu şekildedeydi:

"Sayın Başbakanım,

İnanıyorum ki Türkiye ve İran hükûmet liderlerinin Hindistan alt kıtasındaki krizle ilgili gerçekleştirdikleri görüşmelerin sonucuna dair 10 Eylül tarihinde Ankara'da yayınlanan ortak bildiri hakkında bilgilendirilmişsinizdir.

Kraliçe'nin Hükûmetinin Pakistan ve Hindistan'ın refahına gösterdiği derin ilgiyi iyi bilmekteyim. İngiliz Hükûmetinin Pakistan ve Hindistan

⁵⁷⁵ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 8 Eylül 1965. EB 1072/22, No. 918.

⁵⁷⁶ Amir Abbas Hüveyda'dan Harold Wilson'a. 12 Eylül 1965. EB1072/6A. TNA, FO 371/180702.

⁵⁷⁷ A. D. F. Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) W. Morris'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 13 Eylül 1965. EB 1072/5, No. 1056/33. TNA, FO 371/180702.

arasındaki ikili ilişkilere ve Milletler Topluluğu çerçevesindeki ilişkilerine dair derin endişelerini de takdir ediyoruz.

Ne var ki iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan bozulmanın son tahlilde iki ülkeye de hiçbir fayda sağlamayacak bir çatışma boyutuna ulaştığına dikkat edilmelidir.

Artık zaman unsuru açıkça belirleyici bir faktör olduğuna göre, iki taraf üzerindeki ve özellikle Hindistan hükûmeti üzerindeki nüfuzunuzu, sadece acil bir ateşkes için değil, Keşmir anlaşmazlığına kalıcı ve adil bir çözüm aranması için kullanmanız konusunda sizi uyarmak isterim. Aksi takdirde, BM Genel Sekreteri'nin ve diğer barışsever dünya liderlerinin çabalarının başarısız olması halinde, yakın zamanda tanık olduğumuz ve büyük olasılıkla tanık olmaya devam edeceğimiz üzücü ve trajik olayların tekrarını önlemenin imkânsız olacağına inanıyoruz.

Türkiye ve İran tarafından 10 Eylül'de açıklanan bildirinin içeriğinin Majestelerinin Hükûmetinin bundan sonra barışı tesis etmek için yapacağı çalışmalarda büyük ölçüde işe yarayacağına inanıyorum. Sayın Başbakan, ayrıca eklemek isterim ki Türkiye, İran ve ABD hükûmetleri tarafından üstlenilenlerle birlikte bu çabalar, CENTO'nun misyonunun başarıyla devam etmesine olumlu etki edecektir.⁵⁷⁸

Türkiye'nin Pakistan'a destek için yürüttüğü diplomatik mesaisi sadece Ürgüplü'nün mektubuyla sınırlı kalmayarak mektubun gönderildiği gün, Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, Genel Sekreter Halûk Bayülken ve diğer bakanlık yetkilileri Tahran'a doğru yola çıktı. Heyet, Tahran'daki görüşmelerin ardından Pakistan'a geçecekti⁵⁷⁹. Edinilen bilgilere göre Pakistan ziyareti bilgi toplamak, Pakistan'a moral vermek ve ortam uygun bulunursa Şah'ın ateşkes teklifine dair yoklamada bulunmak gibi hedeflerle düzenlenmekteydi⁵⁸⁰.

Keşmir krizi CENTO içerisindeki alt düzey toplantılarda da gündeme gelmekteydi. 15

⁵⁷⁸ "Message from His Excellency Mr. Suat Hayri Ürgüplü, Prime Minister, to the Rt. Hon. Harold Wilson, O. B. E. M. P. Prime Minister". 13 Eylül 1965. EB 1072/19. TNA, FO 371/180702. Metnin İngilizcesinde bazı problemler olması nedeniyle mektubun çevirisinde anlamı bozmayacak ölçüde sadeleştirilme yapılmıştır.

⁵⁷⁹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 13 Eylül 1965. EB 1072/19(A), No. 946. TNA, FO 371/180702.

⁵⁸⁰ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 14 Eylül 1965. EB 1072/19(B), No. 1041. TNA, FO 371/180702.

Eylül’de başlayan CENTO Daimî Askeri Temsilcileri toplantısında delegeler ülkelere ilişkin konuyla ilgili yaklaşımlarını aktardıklarında Türk ve İranlı temsilciler Pakistan’ı güçlü bir şekilde desteklediklerini belirttiler. Türk temsilci burada, yaşanan hadisenin CENTO ittifakını test ettiğini ileri sürerek, ABD ve İngiltere’nin pozisyonlarını netleştirmesini istiyordu. Pakistan temsilcisi ise ülkesinin kısa süre içerisinde CENTO’dan resmi olarak yardım talebinde bulunacağını haber vererek, CENTO’da görevli tüm Pakistanlı yetkililerin ülkelerine geri çağrıldığını duyurdu⁵⁸¹. Bu karar, Pakistan’ın Keşmir meselesi nedeniyle CENTO’ya karşı tavrını yansıtan en güçlü göstergiydi. D. Allen’in değerlendirmesine göre Türk askerî yetkilileri siyasilere nazaran meseleye daha duygusal yaklaşıyordu ve bu da toplantıdaki söylemlerine yansiyordu.⁵⁸²

Türk kamuoyu ve askerî yetkililer yaşanan krize karşı duygusal bir tavır içerisine girmiş olsa da kriz sırasında Türkiye için en makul olanı, Pakistan’la olan hissî bağlarını sürdürerek krizin büyümesine veya gereksiz sorumluluklar üstlenmesine neden olacak girişimlerden uzak durmak ve hatta CENTO’nun da teşkilat olarak krize karşı mesafesinin korunmasına destek vermektir. Nitekim D. Allen’in görüştüğü dışişleri yetkilileri de CENTO’nun meseleye dahil edilmesini istemediklerini dile getirmişlerdi⁵⁸³.

İngiltere Başbakanı Harold Wilson, Ürgüplü’nün yukarıda aktarılan mektubuna 20 Eylül’de cevap verdi. Mektup Ürgüplü’nün mektubuna nazaran daha sade, sakın ve net bir yapıya sahipti:

“Hindistan-Pakistan krizine dair mektubunuz için teşekkür ederim. Bu derin krizle ilgili görüşlerinizi benimle paylaştığınız için oldukça memnunum ve endişelerinizi anlıyorum. Ülkelerimiz, halihazırdaki çatışmanın taraflarıyla yakın bağlara sahip. Öncelikli ihtiyacın Güvenlik Konseyi’nin çözümüne mutabık acil bir ateşkes olduğu konusunda aynı fikirdeyiz. Majestelerinin Hükûmetinin tüm nüfuzunun, çatışmayı sona erdirmek için sarf edeceğine ve bu trajik anlaşmazlığa kalıcı bir çözüm bulunması için çalışılacağına emin olabilirsiniz.

⁵⁸¹ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 16 Eylül 1965. EB 1072/22(A), No. 967. TNA, FO 371/180702.

⁵⁸² Ibid.

⁵⁸³ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 20 Eylül 1965. EB 1072/9, No. 978. TNA, FO 371/180702.

Hükûmetiniz ve İran Hükûmeti tarafından yayınlanan bildiri, bölgedeki istikrarın sürdürülmesine dair derin endişelerinizi yansıtıyor ki Majestelerinin Hükûmeti de aynı fikirdedir. Bildirinizin BM Genel Sekreteri'nin misyonu ve BM'nin barışı koruma fonksiyonları için ifade ettiği destek sadece dostlarınız ve müttefikleriniz için değil, akan kanı durdurmak ve Hindistan-Pakistan ilişkilerini dostluk zemininde restore etmek isteyen bütün ülkeler için oldukça cesaret vericidir.⁵⁸⁴

Keşmir krizi, ne Pakistan ve Hindistan'ın birbirine galebe çalmasıyla, ne bu iki ülkenin dostlarının naif temennileriyle, ne nüfuzlu ülkelere yazılan mektuplarla ve ne de sembolik düzeydeki diplomatik çabalarla sona erebilirdi. ABD ve Sovyetler Birliği'nin meseleye müdahil olması durumu değiştirdi ve bu iki ülkenin başlattıkları diplomatik girişimler neticesinde BM Güvenlik Konseyi tarafından ateşkes kararı alınarak çatışmalar durdu⁵⁸⁵.

Netice itibariyle Keşmir krizi CENTO'nun savunma konsepti içerisinde olmasa da, Pakistan'dan gelen tepkiler ve İran'ın da Pakistan'ın yanında güçlü bir şekilde yer alma çabası, CENTO'yu ciddi şekilde yıprattı ve özellikle bölge üyelerinin kamuoylarında huzursuzluğa neden oldu. Türkiye ise Keşmir krizi boyunca kamuoyunun ve Pakistan'ın hislerini görmezden gelmeyen makul bir politika takip etmeye çalıştı. Türkiye'nin bu dönemdeki politikası diplomatik tepki, dostluk vurgusu ve sembolik miktarda askerî teçhizat desteği ile sınırlandırıldı. Türkiye, çıkarlarını doğrudan etkilemeyen ya da çıkarlarına hizmet etmeyecek bir çatışmanın muhatabı olmak istemiyordu. Türkiye'nin bu çatışmaya muhatap olması kendisine ne bir şey kazandıracak ne de bir şey kaybettirecekti. Fakat yine de Türkiye, CENTO'ya daha az önem atfetmesine rağmen krizin ittifaka yansımalarına dair endişelerini dile getirme konusunda geri durmadı ve ittifak içerisindeki çatışmaları derinleştireceği düşüncesiyle *ad-hoc* Bakanlar Konseyi toplantısının yapılmaması doğrultusunda görüş bildirdi⁵⁸⁶.

İngiltere ise savaş sırasında, çatışan tarafların Milletler Topluluğu üyesi olmaları dolayısıyla tamamen tarafsız bir politika izleyerek, krizin CENTO çatısı altında

⁵⁸⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine, 20 Eylül 1965. EB 1072/19, No. 1788. TNA, FO 371/180702.

⁵⁸⁵ https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IN%20PK_650920_Security%20Council%20Resolution%20211%20%281965%29.pdf Erişim tarihi 10.11.2022.

⁵⁸⁶ A. D. F. Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) W. Morris'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 13 Eylül 1965. EB 1072/5, No. 1056/33.

değerlendirilmemesi gerektiğini savundu. İngiltere tarafsızlık politikasını zedeleyebilecek platformlardan uzak duruyor ve çözümün BM aracılığıyla sağlanması konusunda ısrar ediyordu. İngiltere, İran ve Türkiye'nin iddia ettiği gibi çatışmanın her iki tarafı üzerinde nüfuz sahibi olsa da her ne suretle olursa olsun krizin doğrudan bir muhatabı olmak istemiyordu. Bu bağlamda 1965 yılında *ad-hoc* Bakanlar Konseyi Toplantısı'nın yapılmaması kararı İngiltere'yi oldukça memnun etmişti.

D. Allen CENTO ile ilgili yaptığı genel değerlendirmede, ittifakın krizlere rağmen varlığını 1965 yılında da devam ettirmeyi başarabildiğine dikkat çekerek, Keşmir Savaşı'nın yarattığı güvensizlik ortamına rağmen Pakistan'ın CENTO'dan çıkma yolunu tercih etmemesini, ittifak açısından oldukça hayırlı bir netice olarak yorumlamaktaydı. İran Şahı da bütün bu güven krizine ve askerî alandaki hayal kırıklığına rağmen görüşe göre artık teşkilattan ayrılmayı gerektirecek bir durumun olmadığı kanaatine varmıştı. Allen, CENTO'nun fayda maliyet oranı yüksek bir teşkilat olduğu tespitinde bulunuyor ve bu durumun Türkiye için de geçerli olduğuna inanıyordu⁵⁸⁷. Bu nedenle İngiltere, CENTO'ya verdiği desteği sürdürmeli ve teşkilatın askerî kanadının önemini yitirdiği argümanının kendileri tarafından dile getirilmemesine dikkat etmeliydi. Bu düşüncelere paralel olarak İngiliz dışişlerinde CENTO yardımlarının devamı hususundaki fikir birliği korunmaya devam etti. Türkiye de CENTO çatısı altında yapılan yardımlar dolayısıyla ittifaka karşı sahip olduğu olumlu tutumu sürdürdü⁵⁸⁸.

⁵⁸⁷ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart'a. 4 Mayıs 1966. EB 1011/3, No. 17 (2255/6). TNA, FO 371/186488.

⁵⁸⁸ J. H. Symons (İngiltere Moskova Büyükelçiliği), "Record of Talk with Sir D. Allen on 27 January on UK Policy Towards CENTO". 27 Ocak 1966. EB 1051/1. TNA, FO 371/186497.

III.

KIBRIS'TA TÜRK DIŞİŞLERİNİN AÇMAZI

“Londra’da bu sefer iki buçuk sene kaldım, bütün bu zaman baş meşgalem Kıbrıs idi. İngiliz Hariciyesi nezdinde yaptığım teşebbüslerin yüzde sekseni Kıbrıs ile ilgiliydi.⁵⁸⁹”

Zeki Kuneralp

Türkiye Cumhuriyeti Londra Büyükelçisi

“... korkarım ki Türklerin karakteristik özelliği, kendilerini zor durumda hissettiklerinde eskisinden daha inatçı olmaları ve dostlarından aşırı taleplerde bulunmalarındır. Son yıllarda Kıbrıs meselesinin en zor anlarında bu tür bir ruh haline bürünme eğilimi gösterdiler ve sadece işlerin kendileri için makul ölçüde iyi gittiğini hissettikleri zamanlarda, örneğin 1965 yılının ilkbahar ve yazında, biraz daha esnekleştiler ve bazı olumlu katkılarda bulunmaya istekli oldular.⁵⁹⁰”

Denis Allen

Birleşik Krallık Ankara Büyükelçisi

Acheson Planı her ne kadar ABD’nin güçlü bir şekilde arkasında durduğu bir plan olarak ortaya çıksa ve bu plan Türk yetkililer tarafından olumlu karşılansa da Yunanların ve Rumların tutumları, Kıbrıs meselesine dair nihai çözümün tayin edilmesinin ne denli meşakkatli bir süreç gerektirdiğini yeniden hatırlatmıştı. Acheson planının ardından yaşanan hayal kırıklığına rağmen, diplomatik temaslarda herhangi bir duraksama gerçekleşmedi ve yeni çözüm önerilerinin ileri sürüldüğü bir döneme girildi. Bununla birlikte, Türkiye’nin adaya müdahale etme ihtimali hâlâ masadaydı ve bu durum kamuoyunda sıklıkla gündeme geliyordu. İngiliz dışişleri ise diplomatik süreçlerin, Türkiye’nin adaya müdahale etme ihtimalinin ciddiye alınarak yürütülmesinden yanaaydı.

1964 yılı başında gerçekleşen olayların ardından ABD Kıbrıs meselesine dahil olsa da Türkiye nezdinde İngiltere’nin diplomatik nüfuzu gücünü korumaya devam ediyordu.

⁵⁸⁹ Kuneralp, *Sadece Diplomat*, 102.

⁵⁹⁰ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) H. A. F. Hohler’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 14 Ocak 1966. CC 103144/6. TNA, FO 371/185626.

Kıbrıs'la ilgili tüm süreçlerde Türk yetkililer sıklıkla İngilizlerle temas kuruyor, İngilizler de, ön planda görünmek istememelerine rağmen, çıkarları aleyhine bir netice ortaya çıkmaması için sürecin kontrolleri altında ilerletilmesine gayret ediyorlardı.

Acheson Planı'nın ardından Türkiye, Sovyetler Birliği ile temas kurarak federasyon tezi için önemli bir adım atmıştı. Daha öncesinde Londra'da İngilizlerle yapılan görüşmelerde de Türk tarafı bu tezle ilgili argümanını güçlü bir şekilde ortaya koymuştu. Kıbrıs meselesi artık yeni bir süreç içerisine evrilmiş durumdaydı. Bu süreçte Türkiye'nin karşılaştığı temel meseleler, Galo Plaza raporunun ortaya çıkışı, Yunanlarla Londra'da kurulan temaslar, toprak tazminatı yoluyla anlaşmaya varılması düşüncesi, Mağusa olayları ve ardından BM Genel Kurulunun aldığı karar gibi meselelerdi. Ancak tüm bu gelişmelerde herhangi bir olumlu netice elde edilememesi Türk dışişlerini ciddi manada zor bir duruma sokacaktı ve deyim yerindeyse savrulma yaşanacak, ardından da Kıbrıs meselesiyle ilgili süreçlerin dondurulması gündeme gelecekti.

Türk-İngiliz ilişkilerinde Kıbrıs meselesinin gelişimine odaklanılacak bu bölümde sırasıyla, Türkiye'nin İngiltere'den beklentilerine, Galo Plaza raporunun etkilerine, Londra'da yapılan görüşmelere, toprak tazminatı meselesine, Mağusa olaylarının diplomatik neticelerine ve BM Genel Kurulu'nun bu olayların ardından aldığı karara değinilecektir. Ardından Türk dışişlerinde yaşanan savrulmanın ve Türkiye'nin süreci dondurma düşüncesinin Türk-İngiliz diplomatik temaslarındaki yansımaları ele alınacaktır.

3.1. Türkiye'nin İngiltere'den Beklentileri ve Galo Plaza Raporu

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Ocak ayının ortasında İngiliz makamlarla yaptığı görüşmeler, Türkiye'nin Kıbrıs politikasının şekillenışı ve İngiltere'nin bu politikaya karşı tutumu hakkında önemli fikirler vermektedir. Erkin, 1965 yılının Ocak ayında BM Genel Kurulu'na katılmak üzere Nev York'a gidecekti⁵⁹¹. Seyahatin aktarma durağının Londra olması, BM Genel Kurulu öncesinde İngilizlerle yapılacak temaslar için fırsat sunuyordu. Erkin'in Başbakan Harold Wilson'la görüşme talebi İngilizler tarafından kabul edildi ve görüşme tarihi 14 Ocak olarak belirlendi⁵⁹².

⁵⁹¹ "Dışişleri Bakanının Londra, New-York ve Washington Seyahati", *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1965, 7, 33.

⁵⁹² J. O. Wright'tan (İngiltere Başbakanlık Konutu) J. N. Henderson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Visit of the Turkish Foreign Minister". 8 Ocak 1965. B.F.13/1/65. TNA, PREM 13/650.

Görüşme kararının ardından İngiliz dışışleri yetkililerinin Başbakan için hazırladığı bilgi notunda, Kıbrıs meselesinin yanı sıra Erkin'in Sovyet Rusya ziyareti ve Podgorny'nin Ankara ziyaretiyle ilgili bilgi edinilmesi Başbakan'a tavsiye ediliyordu⁵⁹³.

Erkin ve Wilson, planlandığı üzere 14 Ocak 1965'te Başbakanlık'ta bir araya geldi. Erkin ilk olarak, Başbakan İsmet İnönü tarafından Wilson'a gönderilen ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde İngiltere'den beklentilerini ortaya koyan mektubu sundu:

“Sayın Başbakan,

Size bu şahsi mesajı Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin aracılığıyla göndermekten ve üstlendiğiniz yüksek vazifenizde başarılı olmanız için en içten temennilerimi tekrarlamaktan memnuniyet duyuyorum.

Birleşik Krallık Hükûmeti tarafından alınan tavır ve Türkiye'nin nazarında hayati öneme sahip olan Kıbrıs meselesinde gösterilen anlayış için memnuniyetimizi ifade etmek isterim.

Son gelişmeler neticesinde Kıbrıs meselesi mühim bir mertebeye ulaşmıştır. Bu mesele yakında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından ele alınacak ve muhtemelen müzakerelerin neticesinde bir çözüm [önerisi] oylanacak. Memnuniyetle görmekteyiz ki Birleşik Krallık Hükûmeti, bir çözüm arayışı dahilinde hareket ederken temel noktanın mevcut antlaşmaların bütün paydaşlar için bağlayıcılık teşkil etmesinin prensip olması hususunda hemfikirdir. Birleşik Krallık Hükûmetinin, antlaşmaların kutsallığının Birleşmiş Milletler tarafından onaylanmasını sağlamaya çalışacağını ve bu amaçla hiçbir çabadan kaçınmayacağını içtenlikle umuyoruz. Diğer NATO ülkelerinin de aynı düşünceleri paylaştığını görmekten memnunuz. Aralık ayında Paris'te gerçekleştirilen NATO Bakanlar Konseyi toplantısında, Yunanistan'ın haricinde, mevcut antlaşmaların geçerliliği ve bunların sadece tarafların rızası ile değişebileceği üzerinde fikir birliği sağlandı. Ayrıca toplantıda, NATO üyelerinin birlikte hareket etmesi ve önümüzdeki Genel Kurul toplantısında faaliyetlerinin koordinasyonunun sağlanması kararı alındı.

⁵⁹³ T. Bridge'den (İngiltere Dışışleri Bakanlığı) J. O. Wright'a (İngiltere Başbakanlık Konutu), “Visit of the Turkish Foreign Minister”. 12 Ocak 1965.

Bunlar umut verici ve müspet unsurlardır.

Ancak, Rumların Birleşmiş Milletlerdeki müzakerelerin ardından adada bir dizi emrivakiye başvurma tehlikesi bulunmaktadır. Bilhassa adadaki birliklerin Yunanistan tarafından kuvvetlendirilmesi ve Makarios idaresi tarafından mütemediyen silah temin edilmesi, Genel Kurul kararının keyfiyeti ne olursa olsun, adayı Yunanistan'a ilhak etmek için zora ve kana başvurulabileceğine dair derin endişemizi ispatlayan belirtilerdir.

Şüphesiz böyle bir gidişatın felakete yol açacağını takdir edersiniz. Umuyorum ki Sayın Başbakan, Birleşik Krallık Hükûmeti tüm nüfuzunu kullanacak ve telafisi mümkün olmayan feci bir hareket tarzını önleme düşüncesiyle Makarios ile Yunan Hükûmeti nezdindeki yanlış hesabın önüne geçilmesi için en ciddi uyarıları ortaya koyacaktır.

Bildiğiniz üzere Sayın Başbakan, halihazırda komşumuz Sovyetler Birliği ile temas halindeyiz. Türk Dışişleri Bakanı Ekim ayındaki Moskova ziyaretinin ardından Paris'te NATO Konseyi'ni bu ziyaretle ilgili bilgilendirdi. Kendisi ayrıca en son düzenlenen NATO Bakanlar Konseyi toplantısında bu temasların tamamen NATO yükümlülüklerimiz çerçevesi içerisinde gerçekleştirildiğini açıkladı. Bu temaslarda Hükûmetim tarafından takip edilen amaç, son zamanlarda Birleşik Krallık Hükûmeti tarafından yumuşama ve Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler yürütme amacına yönelik gösterilen çabalar doğrultusunda, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında iyi komşuluk ilişkileri tesis etmektir.

Kuzey komşumuzla ilişkilerin normalleştirilmesinin Türkiye ve İngiltere'nin karşılıklı çıkarlarının yanı sıra Batılı milletlerin çıkarlarına da katkı sunacağına kaniyiz.

Sovyet Hükûmeti ile müzakerelerimizde Kıbrıs konusundaki pozisyonlarının Türkiye'nin federasyon çözümüne dair görüşlerine yakın olduğunu gördük. Bu durumun, iki ülke arasındaki umumi havanın gelişmesi ve Kıbrıs meselesinin çözümü münasebetiyle müspet bir unsur olarak mülhaza edileceğine inanıyorum.

Sayın Başbakan,

Türk Hükûmeti her daim Atlantik dayanışmasına bağlı olmuştur. Bu ruhladır ki Kıbrıs meselesine NATO dahilinde çözüm bulmak için mümkün

tüm çabayı gösterdik. Bu açıdan Yunan tutumunun Türk-Yunan ilişkilerini ve netice itibariyle ittifakın birliğini ve dayanışmasını bir hayli zayıflattığı aşıkardır. Özellikle, Yunanistan tarafından adaya gönderilen silahların kendisine NATO askerî programları altında tedarik edilmesinin ve adaya gönderilmeye devam eden Yunan birliklerinin NATO Komutanlığı altındaki birliklerden çekilmesinin üzerinde durulmalıdır.

Bu cihetle, bu hadiselerin NATO'yu parçalamakla tehdit ettiği ve bu tehlikeli duruma derhal çare bulmamız gerektiği hususunda muhakkak benimle hemfikir olacaksınızdır.

Sayın Başbakan,

Bildiğiniz üzere Lord Hood ve Acheson'ın Cenevre görüşmelerine katkılarını memnuniyetle karşılamıştık. Bu görüşmelerin Türkiye ile Yunanistan arasındaki mesafeyi yakınlaştıracaklarını ummuştuk. Ancak Yunan Hükûmetinin, Türkiye'nin ve Türk Cemaatinin çıkarlarını nazara alacak herhangi bir planı dikkate almayı reddetmesi nedeniyle Cenevre görüşmeleri kaçınılmaz olarak durma noktasına geldi. Bu zeminde, müttefiklerimiz tarafından yeni bir teşebbüsü memnuniyetle karşılayacağımıza dair tutumumuzu bildiğinizi düşünüyorum. Müttefiklerimizin adil ve eşit bir çözümün bulunması için nüfuzlarını etkili bir şekilde kullanabileceklerine inanmaya devam ediyoruz. Ancak, Kıbrıs konusundaki son gelişmeler ve uluslararası etkileri, özellikle Birleşmiş Milletler'deki tartışma göz önüne alınacak olursa, Kıbrıs'ın bağımsızlığına son vermeyi tasavvur eden herhangi bir tasarı üzerinde daha fazla ilerleyemeyeceğimiz görünüyor. Bu yüzden Kıbrıs'ın bağımsız ve egemen devlet olarak devam edeceği varsayımına dair iki taraf arasındaki farklılıkları uzlaştırmaya gayret etmeliyiz. Bu varsayımı temel alarak, Kıbrıs için adil ve eşit olan tek çözümün yeni bir federal statü olacağına inanıyoruz. Belirttiğim üzere Sovyet Hükûmeti'nin böyle bir çözüme itirazı yoktur; aksine bunu desteklemektedir. Bazı Afrika ve Asya ülkeleri de aynı düşüncededir. Bu durumda, Birleşik Krallık'ın, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve diğer müttefiklerimizin federasyon teklifimize vereceği destek, hızlı bir çözüm ihtimalini ziyadesiyle artıracaktır. İnaniyorum ki, Sayın Başbakan, Hükûmetiniz federasyon düşüncesine destek verecektir.

Sayın Başbakan,

Kıbrıs meselesinin sebep olduğu tüm hayal kırıklıklarına rağmen Hükûmetimin, mümkün olan en geniş ölçüde, barışçıl vasıtalarla bir çözüme ulaşmaya çalışacağına gönül rahatlığıyla emin olabilirsiniz. Ancak böylesi bir çözüm adilane olmalı ve Türk milletinin haysiyetine ve milli çıkarlarına zarar vermemeli.

Buna ulaşmak için Birleşik Krallık, diğer müttefiklerimiz ve bütün iyi niyetli ülkeler ile iş birliği içerisinde sonuna kadar her türlü çabayı sarf etmeye devam edeceğiz.

Bu bağlamda Birleşik Krallık Hükûmetinin çabalarımız için elinden gelen desteği vereceğine güçlü bir şekilde inanıyoruz.

Sayın Başbakan,

Size ve Hükûmetinize, karşılaşacağınız zor vazifelerde başarılı olmanız için en içten dileklerimizi tekrar sunmak adına bu fırsatı değerlendirmek isterim. Eminim ki ülkeniz, sizin ilham verici liderliğiniz altında, yurttaki büyük ilerlemeler görecektir ve dünyada barışa ve ahenge fevkalade hizmetler sunacaktır.

Size duyduğum yüksek saygımı yinelemek için bu mektubu fırsat bilirim.

İsmet İnönü

Başbakan⁵⁹⁴

Erkin ve Wilson arasında yapılan görüşmede ele alınan konular arasında Kıbrıs meselesi ön plandaydı. Erkin burada, BM'deki görüşmeler devam ederken Rumların Türklere saldırma ihtimalini endişe verici bulduklarını, Mart ayında görev süresi dolacak olan BMKGB'nin görevine devam etmesi gerektiğini düşündüklerini ve İngiltere'nin de bu görüşü benimseyeceğini umduklarını söyledi. Erkin bunlara ek olarak, Sovyetlerin Kıbrıs'ta federasyon kurulması fikrini onayladıklarını ve Amerikalıların da Kıbrıs sorununun federal bir anayasa ile çözüme kavuşabileceği inancında olduklarını ifade etti. Federasyon konusunda herhangi bir yorumda bulunmayan Wilson, İngiltere'nin, daha fazla kan dökülmesini engellediği için adadaki BM varlığından memnuniyet duyduğu, fakat Kıbrıs meselesinin hâlâ BM gündeminde olmasından hoşnut

⁵⁹⁴ Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'den İngiltere Başbakanı James Harold Wilson'a. 12 Ocak 1965. No. T.15A/65.

olmadıkları yanıtını verdi⁵⁹⁵.

Görüşmede, beklenildiği üzere, Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan gelişmeler de ele alındı. Erkin, Sovyetlerin Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin varlığına dair bir muhalefетinin ve Türkiye'nin NATO üyeliğini sorgulamak gibi bir yaklaşımlarının olmadığını dile getirdi. Erkin ayrıca Sovyetlerin, Makarios'a silah temin etmelerine rağmen bu destekte pek istekli olmadıklarını ileri sürmekteydi⁵⁹⁶.

Erkin, Wilson ile yaptığı görüşmenin ardından ertesi gün İngiltere Dışışleri Bakanı Walker ile bir araya geldi. Walker görüşmede, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki sabırlı duruşunu takdir ettiklerini ve Kıbrıs'taki Türklerin karşılaştıkları problemleri gayet iyi anladıklarını, ancak şu an odaklanılması gereken konunun BM Genel Kurulu'nda yapılacak görüşme olduğunu söyledi. Walker'a göre İngilizlerin vazgeçmeyecekleri iki husus vardı. İlki, mevcut düzeni değiştirmeye yönelik herhangi bir çözümün, paydaşların onayı neticesinde yürürlüğe konmasıydı. İkincisi ise İngiliz egemenliğindeki üslerin Kıbrıs anlaşmazlığının dışında tutulmasıydı. Walker bu hususları belirttikten sonra Erkin'e, Türk hükûmetinin Nkrumah'ın önerileriyle ilgili görüşlerinin ne olduğunu sordu. Erkin'e göre Nkrumah, Makarios'un iyi bir arkadaşıydı ve önerileri şaşkınlıkla karşılamışlardı. Türk hükûmeti, İngiliz üslerinin varlığını teyit eden antlaşmanın, tıpkı Zürih ve Londra antlaşmaları gibi, paydaşlar tarafından ortak bir değişiklik kararı alınana kadar geçerliliğini sürdürmesinden yanaydı. Erkin'e göre Nkrumah, İngilizlerin üslerden çekilmesi gerektiğini savunuyordu. Sovyetler ise üsleri Kıbrıs anlaşmazlığının bir parçası olarak görmediklerini ima etmişti⁵⁹⁷.

Erkin ayrıca federasyon meselesini de gündeme getirdi ve *Enosis*'in artık ölü olduğunu söyleyerek, Sovyetlerin bağımsız bir Kıbrıs dahilinde federasyon çözümünü desteklemeleri durumunda İngiltere'nin ve ABD'nin de bu fikre katılmalarını umduğunu dile getirdi. Erkin'e göre Türk hükûmeti çözüm önerisini sadece federasyon üzerine kurmak istemese de bu fikrin müzakere edilmesini istiyordu. Walker ise çözüm önerileri konusunda çok dikkatli hareket edilmesi gerektiği düşüncesindeydi ancak sonsuza

⁵⁹⁵ "Record of Conversation between the Prime Minister and the Turkish Foreign Minister, Mr. Erkin, at 3.15 p.m. at No. 10 Downing Street on Thursday". 14 Ocak 1965. TNA, PREM 13/650.

⁵⁹⁶ Ibid.

⁵⁹⁷ İngiltere Dışışleri Bakanlığından D. Allen'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliğı). 15 Ocak 1965. CT 1053/3, No. 4. TNA, FO 371/180157.

kadar askerlerini BMKGB altında meşgul etme niyetleri de yoktu⁵⁹⁸.

Erkin'in temasları sırasında Kıbrıs'tan, İngiliz dışişlerini tedirgin eden bilgiler gelmekteydi. Kıbrıs Yüksek Komiserliğinin ilettiği bilgiye göre Türkiye'nin adaya müdahale etme ihtimali Rumlar tarafından ciddiye alınmıyordu. Komiserlik bu durumu oldukça tehlikeli bulmakta ve Makarios ile Grivas'ın sadece Türkiye'nin tehdidini küçümsemekle kalmayıp kendi kuvvetlerine haddinden fazla güvendikleri değerlendirmesini yapmaktaydı. Komiserlik ayrıca Türk tarafının söylemlerinde ciddi olduğunu ve blöf yapmadığını düşünüyordu. Nitekim yakın zamanda Ankara'yı ziyaret eden Savunma Danışmanı John Sale de bu doğrultuda bir görüş ileri sürmüştü⁵⁹⁹. Başta Cumhurbaşkanı olmak üzere Türkiye'nin üst düzey yetkilileri adaya müdahale etme konusunda net ifadeler kullanmaktaydı. Örneğin İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nin tespitine göre Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 13 Aralık 1964'te bir İstanbul gazetesine verdiği röportajda, şartların gerekli kılması durumunda adayı bombalayabileceklerini ancak sorunların BM nezdinde çözüme kavuşmasını arzuladıklarını dile getirmiş, Milli Savunma Bakanı tarafından da bütçe görüşmeleri sırasında benzer görüşler ileri sürülmüş ve konuşması milletvekilleri tarafından yoğun bir şekilde alkışlanmıştı. Büyükelçiliğe göre müdahale fikri hem siyasiler hem de askerler tarafından sıklıkla dillendirilmeye devam ediyordu⁶⁰⁰.

İngiltere'nin Kıbrıs konusundaki tutumu, Wilson tarafından İnönü'ye gönderilen cevabî mektupta da açık bir şekilde dile getirilmekteydi. Buna göre İngiltere, Kıbrıs anlaşmazlığının devam etmesinin Doğu Akdeniz'in güvenliğine ve bölgedeki barışa zarar vereceğini düşünmekteydi. BM'de alınacak karar Kıbrıs'ta gerilimin yükselmesi riskini azaltacak ve olumlu bir atmosfer yaratacaktı. İngiltere'nin nazarında Kıbrıs sorununa kalıcı bir çözüm bulunması için BM'nin arabuluculuğu esastı. Bu bağlamda İngiltere, paydaşlar tarafından ortak bir şekilde kabul edilecek bir çözümü destekleme politikasını sürdürmekteydi. Ayrıca İngiliz hükûmeti Türkiye'nin federasyon önerisini not etmekteydi⁶⁰¹.

⁵⁹⁸ Ibid.

⁵⁹⁹ A. R. Adair'den (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) J. C. Morgan'a (Koloniler Bakanlığı). 14 Ocak 1965. CC 103144/2, No. 2-POL. 12/14/3. TNA, FO 371/179979.

⁶⁰⁰ P. J. Goulden'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) W. Peters'a (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği). 1 Şubat 1965. CC 103144/2(A), No. 2214/49. TNA, FO 371/179979.

⁶⁰¹ "Prime Minister's Message to M. Inonu". 29 Ocak 1965. TNA, PREM 13/650.

Türk tarafı, son bir yıl içerisinde adadaki Türklere karşı kurulan baskının giderek yoğunlaştığı ve durumun tolere edilebilir olmaktan çıktığı düşüncesindeydi. İngilizlerin değerlendirmelerine göre halihazırda elli binden fazla Kıbrıs Türkü mülteci durumuna düşmüştü ve Türkiye, Rumların mülteci durumundaki Türklere yardım edilmesini engellediğine inanıyordu. Türk tarafına göre ayrıca, BM tarafından imzalanan ateşkese rağmen Türk toprakları Rumlar tarafından çevrilmiş, Türkler topraklarını işleyemez hale gelmiş ve bu da onların ekonomik yaşamını tamamen yok etmişti⁶⁰².

Kıbrıs'ta yaşanan problemler Türkiye ile Yunanistan arasında da gerilime yol açmıştı ve bunun neticesinde her iki ülke, sınırlarına hatırı sayılır miktarda yığınak yapmıştı. Özellikle Yunanistan'ın, Trakya sınırında ve adalarda yaptığı yığının dışında, Kıbrıs'ta elli bin asker bulundurması Türkiye'yi ciddi manada rahatsız ediyordu. Türk yetkililere göre bu miktardaki Yunan askerinin Makarios'u etkisi altına almayacağını düşünmek imkansızdı. Ayrıca adaya Sovyet askeri teçhizatının sevki de söz konusuydu ve bu teçhizatın kullanımı için Yunan askerleri Mısır'da Sovyetler tarafından eğitilmekteydi⁶⁰³.

İngilizlerin tespitine göre Türkiye'nin nazarında sorunun çözümü için takip edilmesi gereken iki temel husus vardı. İlk olarak, Kıbrıs'la ilgili problemlere daha geniş bir çerçeveden yaklaşılmalıydı. Çünkü Türk tarafı, Lozan Antlaşması ile Doğu Akdeniz'de Türkiye ile Yunanistan arasında kurulan dengenin korunması gerektiğine inanıyor ve dolayısıyla çözümün bu dengeyi gözetmesi gerektiğini düşünüyordu. İkincisi ise adadaki toplumların ortaklaşa hareket edebilmesi için her iki toplumun güvenliklerinin sağlanması gerekliliğiydi. Buna göre her bir toplum kendi meselelerini idare edebilmek için otonomiye sahip olmalı ve bir diğerini tahakküm altına alacak bir güce erişmemeliydi⁶⁰⁴.

İngilizler arabulucu tutumlarını sürdürmekte ısrarcıydı. İngiliz yetkililer her fırsatta, Türkiye'nin endişelerini anlayışla karşıladıklarını, adadaki Türklere yönelik saldırıların hiçbir şekilde meşrulaştırılamayacağına inandıklarını ve böyle bir saldırının İngiltere'nin düşmanlığına neden olacağını belirtiyordu. Ancak yine de İngilizlere göre

⁶⁰² W. Morris'ten (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) P. Caradock'a (İngiltere Dışişleri bakanlığı). "Record of Restricted Meeting Held 7.4.65". EB 1016/10(A).

⁶⁰³ Ibid.

⁶⁰⁴ Ibid.

anlaşmazlıkların daha iyi bir şekilde açıklığa kavuşturulması için tarafların daha fazla çaba sarf etmesi gerekliydi⁶⁰⁵.

Kıbrıs'la ilgili hususlar olağan temposunda devam ederken 1965 yılının Mart ayında BM kaynaklı önemli bir gelişme yaşandı. 1964 yılının Mayıs ayında BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Temsilcisi olarak tayin edilen Galo Plaza⁶⁰⁶, adada gözlemler yaparak ve meselenin taraflarıyla istişare ederek Kıbrıs için çözüm yolu arıyordu. Galo Plaza, yürüttüğü bu sürecin neticesinde⁶⁰⁷ hazırladığı Kıbrıs raporunu 26 Mart 1965'te BM'ye sundu. Rapora göre Kıbrıs egemen ve bağımsız bir ülke olarak kalmalı, Kıbrıs hükûmeti *Enosis*'ten vazgeçmeli, ada silahlı unsurlardan arındırılmalı, Kıbrıs iki etnik unsura ayrılmamalı, otonom Rum ve Türk devletleri kurulmamalı, "Kıbrıs'taki Türk azınlığın" hakları garanti altına alınmalı, Kıbrıslı Türkler 1960 Anayasası'nda belirlenen daha az sayıda olmak kaydıyla kamu kurumlarında bulunabilmeli ve nihai çözüm BM Genel Kurul kararı ve Güvenlik Konseyi aracılığıyla BM tarafından garanti altına alınmalıydı⁶⁰⁸. Galo Plaza bu raporla 1960 anlaşmalarının aleyhinde bir değerlendirme yapmaktaydı⁶⁰⁹ ve bu raporu Türkiye'nin kabul etmesi mümkün değildi.

Görüleceği üzere rapor tam da Yunanların ve Rumların argümanlarına paralel bir şekilde hazırlanmış, adadaki Rum yönetimi, Türklerin anayasal katılım hakkı dışarıda tutularak meşru hükûmet olarak nitelendirilmiş ve Türkler azınlık olarak tanımlanmıştı. Buna rağmen Yunanlar ve Rumlar, *Enosis*'in öngörülmemesi nedeniyle raporu kabul etmedi.

Türkiye ise raporu şok içerisinde ve büyük bir tepkiyle karşıladı. Türkiye'ye göre Galo Plaza bu raporu yayınlarak, BM tarafından kendisine verilen yetkinin dışına çıkmıştı⁶¹⁰. BM tarafından verilen yetki, ilgili ülkelerin onayını almadan bir öneri sunma

⁶⁰⁵ Ibid.

⁶⁰⁶ Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 102.

⁶⁰⁷ Sürece dair detaylı bilgi için bkz.: Ibid., 102–9.

⁶⁰⁸ Polyviou, *Cyprus, Conflict and Negotiation, 1960-1980*, 43–44; Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, 71–72; Yeşilbursa, "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", 1997. Rapor için bkz.: S/6253, "Report of the United Nations Mediator on Cyprus to the Secretary-General". 26 Mart 1965. UN Digital Library. <https://digitallibrary.un.org/record/573661?ln=en>.

⁶⁰⁹ Bölükbaşı, "The Cyprus Dispute and the United Nations: Peaceful Non-Settlement between 1954 and 1996", 419.

⁶¹⁰ "Belge: 22", *Dışişleri Belleteni*, Mart 1965, 86–87; Bayülken, *Cyprus Question and the United Nations*, 50.

izni vermediğinden, söz konusu öneriler kabul edilemezdi. Rapor, arabulucu misyonunun başarısızlıkla neticelendiğini göstermekteydi ve bu nedenle Türkiye, Bakan Işık'ın CENTO toplantısında ifade ettiği üzere, yakın bir gelecekte Kıbrıs meselesine çözüm bulunacağına dair inancını yitirmiş görünüyordu⁶¹¹. Türkiye'nin raporu kabul edilemez bulmasının iki temel nedeni vardı. İlk olarak rapor, gayrimeşru güç kullanılarak ortaya çıkmış bir durumu referans alarak hazırlanmıştı. İkinci olarak ise, adada iki toplum bulunduğu gerçeği dikkate alınmamıştı. Bu nedenlerden ötürü rapor, çözüme yardımcı bir unsur olarak nitelendirilemezdi⁶¹². Ayrıca Galo Plaza bu raporu hazırlayarak görevinin sorgulanmasına neden olmuştu. Her ne kadar bunun kararını verecek merci Türk hükûmeti olmasa da Plaza, görevinin sona ermesiyle ilgili tartışmanın ortaya çıkmasının bizatihi müsebbibi olmuştu. Halbuki Türkiye daha önce, mevcut antlaşmaları dikkate almadan bir rapor yayınlamamak konusunda Plaza'yı uyarılmıştı ancak Plaza bunu dikkate almamıştı⁶¹³.

İngilizler rapor konusunda Türk yetkililerin tepkisini anlamakla birlikte biraz daha sakin olmaları gerektiğini ve raporu “öylece camdan dışarı atma” çabasının yanlış olacağını düşünüyordu⁶¹⁴. İngilizlere göre, raporda *Enosis*'in bir çözüm önerisi olarak kabul edilmemesi avantaj olarak değerlendirilebilirdi ancak Türk yetkililer bu konuda İngilizlerle hemfikir değildi. Çünkü raporda, Yunanların *Enosis* ısrarından “şimdilik” vazgeçmeleri öneriliyordu ve böylece *Enosis* fırsatının daha sonra ortaya çıkabileceği ima ediliyordu. Esasında rapor Türk dışişleri nezdinde, Makarios'u *Enosis* konusunda teşvik eden bir niteliğe de sahipti⁶¹⁵. İngilizlerin bu görüşleri, Stewart'ın Tahran dönüşünde Esenboğa'da gerçekleştirdiği basın toplantısındaki söylemlerine de yansdı. Stewart burada, Türklerin rapora neden tepki gösterdiklerini gayet iyi anladıklarını, ancak raporun üzerinde daha fazla düşünülmesi gerektiğini ve rapora “Kıbrıs meselesine adil ve tarafların üzerinde anlaşabileceği bir hal çaresi aranmasında faydalı bir unsur olarak” bakılabileceğini söyledi⁶¹⁶.

Raporun dışında Türkiye'yi rahatsız eden bir diğer husus, genel kurul karar metninde

⁶¹¹ W. Morris'ten (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) P. Caradock'a (İngiltere Dışişleri bakanlığı). “Record of Restricted Meeting Held 7.4.65”. EB 1016/10(A).

⁶¹² Ibid.

⁶¹³ Ibid.

⁶¹⁴ Ibid.

⁶¹⁵ Ibid.

⁶¹⁶ “İngiltere Dışişleri Bakanı'nın Demeci”, *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1965, 76–77.

rapora atıf yapılması için İngilizlerin giriştiği lobi faaliyeti idi. D. Allen, Türk yetkililerin endişelerine dikkat çekerek, Türk tarafının eninde sonunda raporu dikkate alacağını düşünmenin doğru olmadığını savunuyordu. D. Allen, İngilizlerin Galo Plaza Raporu'na atıfta bulunan bir karar tasarısına lehte oy kullanması durumunda Türk tarafının bunu ciddi bir yanlışlık olarak algılayacağından oldukça emindi. D. Allen'a göre İngilizler sessiz kalmalı ve "Türlere hayatın gerçeklerini" kendilerinin değil, başkalarının öğretmesine izin verilmeliydi⁶¹⁷.

"Türlere hayatın gerçeklerini" öğretmeye yönelik tavır, Tahran'daki CENTO Bakanlar Konseyi Toplantısı sırasında ABD Dışışleri Bakanı D. Rusk ve Türkiye Dışışleri Bakanı Hasan Işık arasında 19 Nisan sabahı yapılan ikili görüşmede kendisini gösterdi. Görüşmeye dair notları İngilizlere ileten Amerikalı diplomata göre Rusk'ın amacı, Türkiye'yi durumun ciddiyetiyle yüzleştirmekti. Işık, görüşmede ilk olarak, Türk hükûmetinin Yunanlarla yapılacak müzakeredeki ön şartını ortaya koyarak, Rumların Kıbrıslı Türlere kıyasla baskın bir durumda olmaması gerektiğine dikkat çekmişti. Işık ayrıca, Türkiye'nin adada herhangi bir toprak kazanma arzusunun olmadığını söylemişti. Ancak Rusk'ın, Türkiye'nin nasıl bir çözüm önerisinde bulunduğuna dair sorusuna Işık'ın verdiği yanıt, tam tersi bir yaklaşımı ortaya koyuyordu. Işık'a göre ada ikiye bölünebilir ya da çifte *Enosis* gerçekleştirilebilirdi. Bunun üzerine Rusk, ABD'nin Kıbrıs problemi konusunda münhasır bir politikasının olmadığını söyleyerek, Türk hükûmetine yardım edebilecekleri bir yol olup olmadığını sormuştu. Işık'a göre ABD hükûmeti her iki taraf açısından uyuşmazlığa neden olan temel problemleri tespit etmeli, bir çözüm bulmaya çalışmalı ve bulunan çözümün kabul edilmesi için her iki tarafa baskı yapmalıydı. Görüşmede Türkiye'nin adaya müdahale etmesi ihtimali de gündeme gelmişti. Rusk, konuyla ilgili olarak, Türk hükûmetinin NATO'ya danışmadan müdahalede bulunmamasının önemi hakkında tekraren vurgu yapmış ve aksi takdirde müdahalenin felaketle neticelenebileceği uyarısında bulunmuştu. Işık ise Rusk'ın uyarısına karşı herhangi bir teminatta bulunmamış ve Türkiye'nin, sadece zorunlu gördüğü takdirde adaya müdahale edeceği yanıtını vermişti⁶¹⁸.

⁶¹⁷ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. O. Rennie'ye (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 11 Ekim 1965. CC 103144/35, No. 2214/893. TNA, FO 371/179979.

⁶¹⁸ C. H. D. Everett'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) R. E. C. F. Parsons'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 20 Nisan 1965. CC 103144/21, No. 2215. TNA, FO 371/179979.

Yaşanan gelişmeler, Kıbrıs meselesinin Türk dış politikasındaki öncelikli mesele olarak varlığını sürdürmeye devam ettiğini gösteriyordu. Fakat Büyükelçi D. Allen’a göre bu dönemin bir önceki dönemden ufak bir farklılığı vardı. Demirel hükûmetinin Kıbrıs konusundaki hareket alanı oldukça kısıtlıydı ve hükûmet, meclise ile kamuoyuna, güç dengesinin Türkiye aleyhine daha fazla değişmesine engel olmak için enerjik bir şekilde hareket etme taahhüdünde bulunmuştu. Diğer yandan İnönü dönemine kıyasla Kıbrıs sorunu, artık daha fazla “Türk-Yunan” ve “Doğu Akdeniz dengesi” sorunu olarak algılanıyordu. Özellikle Galo Plaza raporunun ardından hükûmet üyeleri, meclis ve basın tam bir teyakkuz içerisine girmişti. Ancak buna rağmen yine de Türk hükûmetinin panikle radikal ve nihai bir karar alacağına dair herhangi bir emare bulunmamaktaydı. Türkiye’nin sert bir politika takip etmesi, Yunanistan’ı müzakere masasına oturtmak içindi. Bu hesap tutmazsa, Türkiye diplomatik yolların dışına çıkabilirdi ancak henüz o aşamaya gelinmemişti⁶¹⁹.

3.2. Londra Görüşmeleri ve Toprak Tazminatı Meselesi

Krizlerin müzakere süreçleri için fırsat yarattığı gerçeğinin en büyük örneklerinden birinin Kıbrıs meselesi olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim daha önceki krizlerde olduğu gibi Acheson Planı’nın reddedilmesi ve Galo Plaza Raporu’nun Türk tarafında yarattığı rahatsızlık sonucunda taraflar, mevcut pozisyonlarını sürdürerek çözüme ulaşamayacakları gerçeğinden hareketle yeniden müzakere masasına oturmanın yolunu aramaya başladı. Türk tarafı, yaşanan tüm gerilimlere rağmen müzakere sürecinden kaçınma gibi bir yaklaşım içerisinde değildi. Yunan tarafı da müzakerelere yeniden başlanmasını istediklerine dair bazı emareler ortaya koyuyordu⁶²⁰.

Türk-Yunan görüşmelerinin yeniden başlamasını tetikleyen hadise, 27 Nisan’da Yunanistan’ın NATO Daimî Temsilcisi Palamas’ın çağrısı üzerine gerçekleştirilen konsey toplantısı oldu. Palamas toplantıda, Türkiye ile Yunanistan arasında son zamanlarda yaşanan gerginliklere ve bu gerginliklerin sebeplerine Türkiye’yi suçlayıcı bir şekilde değindi. Türkiye’nin NATO Daimî Temsilcisi Muharrem Nuri Birgi, İngiliz temsilcinin aktardığına göre, Palamas’ın sert yaklaşımına nazaran daha itidalli bir

⁶¹⁹ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. O. Rennie’ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 23 Nisan 1965. CC 103144/24, No. 2214/378. TNA, FO 371/179979.

⁶²⁰ Ralph Murrey’den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) J. O. Rennie’ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 23 Nisan 1965. CC 103144/24. TNA, DO 220/168.

tutum sergileyerek Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nı feshetme niyetinin olmadığını, yaşanan süreci Türk-Yunan ilişkileri çerçevesine oturtmak istediklerini söyledi. Türk ve Yunan temsilcilerin ardından İngiltere, Belçika, ABD, Kanada, Danimarka, Hollanda ve Norveç temsilcileri de söz aldı ve hepsinin ortak vurgusu, iki ülke arasındaki meselelerin NATO'nun çıkarlarının önüne geçmemesi ve meseleye üçüncü tarafların, ki bundan kasıt Makarios ve komünist unsurlardı, dahil olmaması üzerine oldu. Temsilciler ayrıca, her iki ülkenin dışişleri bakanlarının gelecek ay Londra'da yapılacak toplantıyı, tekrar iletişim kurmak için bir fırsat olarak değerlendirmesi önerisinde bulundu. İngiliz temsilcinin aktardığına göre bu konu üzerinde tüm taraflar güçlü bir baskı oluşturmuştu⁶²¹. Toplantının ardından NATO Genel Sekreteri Manlio Brosio ayrıca, Palamas ve Birgi'ye kişisel ve gizli birer mektup verdi. Mektupta, Türk ve Yunan dışişleri bakanlarının Londra'daki Bakanlar Konseyi Toplantısı'nda bir araya gelmelerinin ve tarafların durumu daha da kötüleştirecek herhangi bir girişimde bulunmayacaklarının umulduğu belirtiliyordu⁶²².

NATO Genel Sekreteri'nin girişimi ve müttefiklerin Türkiye ile Yunanistan arasında görüşmeler yapılması konusunda ısrarlı tavsiyeleri, Kıbrıs meselesine NATO çatısı altında bir çözüm bulunmasını arzulayan Türkiye'nin istediği bir şeydi. Türk tarafı sürece zarar verecek girişimlerde bulunulmaması konusunda dikkatli olunması gerektiğini vurgulayarak, bu tür eylemlerde bulunmaması konusunda Makarios'un uyarılması için İngilizlerden, Yunanlara baskı yapmalarını istiyordu. İngilizler ise Londra'da gerçekleştirilecek toplantı süresince arabulucu gibi görünmelerine neden olacak belirgin bir rol üstlenmeme konusunda dikkatli davranma niyetindeydi⁶²³.

Türkiye ve İngiltere, Londra'da yapılması arzulanan görüşme için istekli görünse de Yunan tarafı tam aksi yönde emareler göstermekteydi. Yunanistan her zaman olduğu gibi Türkiye'nin aksine, Kıbrıs meselesini NATO çatısı altında tartışmak istemiyordu. Nitekim Yunan Başbakan Georgious Papandreou, İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Ralph Murray ile 28 Nisan akşamı yemekte bir araya gelmiş ve burada büyükelçiye,

⁶²¹ E. Shuckburg'dan (UKDEL NATO) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 27 Nisan 1965. No. 112. TNA, DO 220/168.

⁶²² J. C. W. Bushell'den (UKDEL NATO) R. C. Parsons'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 27 Nisan 1965. CC 1072/11(F), No. 20601. TNA, DO 220/168.

⁶²³ A. E. Davidson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) J. C. W. Bushell'e (UKDEL NATO). 29 Nisan 1965. CC 1072/13. TNA, DO 220/168.

Londra'daki NATO toplantısında Türk ve Yunan dışışleri bakanları arasında yararlı bir temas kurulma olasılığının olmadığını söylemişti. Başbakan'a göre bu görüşlerinin nedeni, Türklerin baskılarını azaltmaması ve Kıbrıs meselesini NATO gündemine taşıma arzularıydı. Papandreou'ya göre bu görüşme yerine Makarios'un rızası alındıktan sonra bir arabulucunun nezaretinde çok taraflı bir toplantı gerçekleştirilebilirdi⁶²⁴. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin tespitine göre Makarios, Kıbrıs meselesinin NATO toplantısı sırasında Türk ve Yunan dışışleri bakanları arasında tartışılmasını istemediğinden, toplantıdan bir hafta önce Atina'ya giderek muhtemel görüşmeyi kesin bir şekilde engellemek için girişimde bulunmaktaydı⁶²⁵. Bunun dışında Patrikhane ve İstanbul'daki Rumlarla ilgili olarak Türkiye'den gelen haberler dolayısıyla Yunan kamuoyunun oldukça gergin olmasının, söz konusu görüşmenin gerçekleşmesini engelleyen unsurlar arasında yer aldığı değerlendirilmeleri de yapılmaktaydı⁶²⁶.

Yunan başbakanının katı tutumu ve Makarios'un engelleme girişimlerine rağmen İngiltere bu görüşmenin gerçekleşmesi için yoğun çaba sarf ediyordu. Bu bağlamda İngiliz dışışleri, Atina Büyükelçisine talimat göndererek, Yunan başbakanla bir kez daha görüşmesini ve kendisine, "Türkler böylesine inatçı bir tutum sergilerken Yunanların isteksiz davranmalarını anlayışla karşıladıklarını, ancak iki bakanın Londra'da bulunmasının görüş alışverişi için kaçırılmaması gereken bir fırsat yarattığını" söylemesini istedi⁶²⁷.

Londra'daki NATO Bakanlar Toplantısı yaklaştıkça görüşmenin yapılabileceğine dair bazı umutlar belirdi. Bunlardan ilki, Yunanların Türk tarafına toplantının gayri resmî bir şekilde gerçekleşmesini teklif etmeleri idi. Yunanistan'ın Londra Büyükelçiliği ile İngiliz dışışleri arasında yapılan görüşmeden edinilen bu bilgi⁶²⁸, Atina Büyükelçisi R. Murray ile Yunan başbakan ve dışışleri bakanı ile yaptığı görüşmeyle de teyit ediliyordu. Ancak Papandreou'nun bazı şartları vardı. Türk basınında, Türkiye ile Yunanistan'ın savaş hazırlığı yaptıklarına dair bir haber yayınlanmıştı ve Papandreou'ya

⁶²⁴ R. Murray'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 29 Nisan 1965. No. 355. TNA, DO 220/168.

⁶²⁵ D. Hunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu İlişkileri Bakanlığına, "NATO Ministerial Meeting". 3 Mayıs 1965. No. 648. TNA, DO 220/168.

⁶²⁶ Porter'dan (Strazburg) Dışışleri Bakanlığına. 4 Mayıs 1965. No. 77. TNA, DO 220/168.

⁶²⁷ İngiltere Dışışleri Bakanlığından İngiltere Atina Büyükelçiliğine. 3 Mayıs 1965. No. 630. TNA, DO 220/168.

⁶²⁸ İngiltere Dışışleri Bakanlığından İngiltere Atina Büyükelçiliğine. 5 Mayıs 1965. No. 659. TNA, DO 220/168.

göre bu haberin gerçeklik payı vardı. Çünkü Ankara'dan dönen Yunan büyükelçi, ordunun politikası ve hükûmet üzerindeki nüfuzu hakkında kendisine bazı bilgiler aktarmıştı. Dolayısıyla Papandreou'ya göre eğer iki bakan arasında bir görüşme gerçekleştirilecekse ilk olarak bu savaş tehdidinin ortadan kaldırılması gerekiyordu ve İngilizler bu konuda yardımcı olabilirlerdi. Ayrıca toplantıda Kıbrıs meselesi ele alınmamalıydı zira Yunanistan başka bir egemen ülkenin dış ilişkileri konusunda müzakerede bulunan bir ülke konumuna düşmek istemiyordu. Yunan Dışişleri Bakanı Kostopoulos da 9 Mayıs Pazar günü Londra'da olacağına dikkat çekerek, Türklerle yapılması düşünülen toplantı hakkında hazırlık yapılabileceğini söyledi⁶²⁹.

Neticede taraflar toplantı konusunda anlaştı ve Türk ve Yunan bakanlar 10 Mayıs'ta Londra'da bir araya geldi⁶³⁰. Toplantıda, Kıbrıs meselesinde erişilecek çözümün, Akdeniz'deki Türk-Yunan dengesini bozmaması, bağımsızlık ilkesi ve her iki toplumun haklarının anayasal güvence altına alması temelinde olması yönündeki görüşler Türk yetkililer tarafından tekrar edildi. Ancak Yunanlar, *Enosis*'i dışlayan herhangi bir çözümün yakın veya uzak gelecekte çökmesinin kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle bağımsızlık ilkesi temelinde bir çözüme yanaşmıyordu⁶³¹.

Dışişleri Bakanı Işık görüşmede, Garanti Antlaşması'nın yeniden onaylanması ve daha da önemlisi, anayasal hakların azınlıkları koruma çerçevesinde değil, iktidarın paylaşımı çerçevesinde şekillendirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu görüş, Işık'ın da onayladığı üzere, federasyon anlamına geliyordu. Bunun üzerine Yunan bakan Kostopoulos, Türkler ve Rumlar bu kadar birbiri içerisine girmişken, iki ayrı idarenin nasıl kurulacağına dair bir soru yöneltti. Işık buna yanıt olarak, kantonların sınırlandırılabilceğini ve kanton içerisindeki azınlık grubun kanton dışındaki adayları için oy kullanabilmesinin sağlanabileceğini söyledi. Örneğin Türk kantonu içerisindeki bir Rum, Rum kantonlarındaki seçimler için oy kullanabilirdi. Kostopoulos bu öneriyi "saçma" buluyordu⁶³².

⁶²⁹ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 5 Mayıs 1965. No. 383. TNA, DO 220/168.

⁶³⁰ İngiltere Dışişleri Bakanlığında İngiltere Atina Büyükelçiliğine. 11 Mayıs 1965. No. 668. TNA, DO 220/168; "NATO Bakanlar Konseyi Toplantıları", *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1965, 5.

⁶³¹ İngiltere Dışişleri Bakanlığında İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 11 Mayıs 1965. CC 1041/9, No. 668. TNA, FO 371/179981.

⁶³² R. Murray (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Greek Foreign Minister Meeting with Turkish Foreign

Işık'ın bu çıkışı, Kostopoulos'a göre, kendisine Türkiye'nin "Akdeniz Dengesi" tezi- nin zayıflığını ve *Enosis*'in Türkiye'ye sağlayabileceği avantajları analiz etme fırsatını vermişti. Kostopoulos'a göre *Enosis* sayesinde Makarios ve Kıbrıs hükûmeti ortadan kaldırılacak ve adadaki Türkler, Yunan polisi ve Yunan ordusu tarafından güvenle ko- runabileceklerdi. Böylelikle aynı zamanda adanın komünizm veya Mısır nüfuzu altına girmesi de engellenmiş olacaktı. Tarafların argümanları birbirinden oldukça uzak gö- rünse de her iki taraf da müzakerelerin devam etmesinden yanaydı. Bu doğrultuda Işık, müzakerelerin, üzerinde mutabık olunacak bir başkentte akredite Türk ve Yunan bü- yükelçileri aracılığıyla, BM çatısı altında olmayacak şekilde, tarafsız ve "Avrupalı dü- şünen" deneyimli bir yetkilinin nezaretinde yürütülmesini önerdi. İngilizlere göre Kos- topoulos bunu kabul etmeye ve şehir olarak Nev York'u önermeye meyilli olabilirdi. Böylelikle Yunanistan tarafı Makarios'tan gelecek itirazlarla mücadele etme imkânı bulacaktı. Ayrıca Türkiye'nin Nev York'taki daimî temsilcisi daha önce Atina'da gö- rev yapmıştı ve Yunanlar tarafından dengeli ve ölçülü biri olarak biliniyordu. Son ola- rak, Kostopoulos'un İngiliz diplomat Murray'e aktardığına göre Papandreu, *Enosis* planının peşinden gözü kara bir şekilde gitme niyetinde değildi⁶³³.

Işık'ın, görüşmeyle ilgili Murray'e aktardıkları da benzer bir tablo çiziyordu. Işık'a göre Kıbrıs meselesi, Türk-Yunan ilişkilerini etkileyen meselelerin başında geliyordu. Adada barışın korunması gibi sorumlulukları olmasına rağmen BM'yi çözüm merkezi olarak görmek doğru değildi. Adadaki Türklerin dezavantajlı pozisyonda olmaları do- layısıyla, müzakerelerde ilerleme sağlanabileceğine dair bir umut da yoktu. Kendisi müzakerelerin NATO temsilcileri vasıtasıyla ve Brosio aracılığında yürütülmesi fik- rini öne sürerken, Kostopoulos görüşmelerin BM'deki temsilciler vasıtasıyla yürütül- mesi gerektiğini savunuyordu. Ancak Türkiye için görüşmelerin BM çatısı altında

Minister in London 10 May 1965" 12 Mayıs 1965. CC 1041/9. TNA, FO 371/179981; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 142-43.

⁶³³ R. Murray (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Greek Foreign Minister Meeting with Turkish Foreign Minister in London 10 May 1965" 12 Mayıs 1965. CC 1041/9. Murray'in Kostopoulos'tan aktardığına göre Atina'daki Kraliyet Konseyi toplantısı şu şekilde geçmişti:

"Bunlar önce, Kıbrıs'ta dikte edilen bir çözümü talep etmek yerine müzakere etmenin gerekliliği konu- unda Makarios'a karşı iki partili bir cephe oluşturmayı başarmış, ardından da Makarios'tan, Türklerle müzakere etme ve gerekirse tazminatlar hakkında düşünme konusunda anlaşma koparmışlardı. Papand- reou ve Kostopoulos *Enosis* 'in sadece savaşa (tabi eğer Yunanistan kazanırsa) ve müzakere ile gerçek- leşebileceğini söylemişlerdi; savaş, anlaşma nedeniyle ihtimal dışıydı. Dolayısıyla geriye müzakere, tazminat hakkında müzakere kalıyordu. Makarios, tazminatın Yunanistan tarafından ödenmesini öner- mek istemişti. Papandreu ise on yıllardır zaten Yunan olan toprakları, hiç Yunan olmayan Kıbrıs lehine teslim etme yetkisinin bulunmadığı yanıtını vermişti. Sonunda Makarios kabul etmişti." Bkz.: Ibid.

yürütülmesi kabul edilebilir değildi. Murrey'e göre Türk yetkililerin Nev York yerine Paris'i önermesi de Yunanlar tarafından kabul edilemezdi zira Paris önerisi, Türkiye'nin meseleyi NATO çerçevesinde çözme politikasını simgeliyordu ve bu nedenle iki ülke Paris ve Nev York dışında üçüncü bir yer üzerinde anlaşmalıydı⁶³⁴.

Bu sırada Türk ve Yunan bakanların, ABD Dışışleri Bakanı Rusk ve Dışışleri Müsteşarı Ball ile temasları söz konusuydu. Amerikalıların görüşmelerdeki temel amacı her iki tarafı, tazminat karşılığında *Enosis* formülüne ikna etmektir. Hatta Kanada Dışışleri Bakanı Paul Martin dahi tarafların ortak bir kanaate varabilmeleri için devreye girmişti⁶³⁵. Türkiye ve Yunanistan'ın ortak bir zemine ulaşma konusunda birbirlerinden oldukça uzak olmalarına rağmen müzakerelerin devam etmesi gerekliliği bütün paydaşlar tarafından kabul görüyordu ve Amerikalılar, Türklerle ve Yunanlarla yaptıkları görüşmelerde, müzakerelerin devam etmesi için ısrarcı oluyordu. Bunun dışında Amerikalılar Yunan bakana, Türkiye'yi *Enosis*'e ikna etmek istiyorlarsa cömert bir tazminat hazırlamaları gerektiği tavsiyesinde bulunmuştu. Eğer Kıbrıs'tan bir toprak verilmesi mümkün değilse, Akdeniz'de çevrelenme endişelerini gidermek için Türkiye'ye büyük bir adayı bırakmayı düşünebilirlerdi. Amerikan delegasyonunda yer alan bir diplomata göre Türkiye, resmî olarak *Enosis*'i reddetmiş olsa da Yunan hükûmetinin sunacağı bir teklifi gizli şekilde tartışmaya hazır görünüyordu. Amerikalılar, tazminatlı *Enosis* formülünün Rumlar tarafından kabul edilmesinin ne kadar zor olduğunu farkındaydı. Aynı zamanda Amerikalılara göre, bu formül doğrultusunda yapılacak çalışmaların başarısızlıkla sonuçlanması durumunda batı karşıtı muhalefetin Türk hükûmeti üzerinde oluşturacağı baskıyı da dikkate almak gerekiyordu ve bu nedenle müzakereler, bu durumu dikkate alarak yürütülmeliydi⁶³⁶.

Bakanlar arasında yapılan üst düzey toplantıların dışında, bir İngiliz dışışleri yetkilisi ile Yunanistan'ın Londra Büyükelçisi arasında akşam yemeğinde konuşulanlar,

⁶³⁴ İngiltere Dışışleri Bakanlığından İngiltere Atina Büyükelçiliğine, "Secretary of States Conversation with Turkish and Greek Foreign Ministers of 13th May 1965". 13 Mayıs 1965. CC 1041/12, No. 679. TNA, FO 371/179981. Dışışleri Bakanlığı Siyaset Planlama Grubu Başkanı İlter Türkmen'in görüşmeyle ilgili Ankara Büyükelçiliğine aktardıkları, Yunan ve Türk bakanların aktardıklarına paralellik arz ediyordu. Türkmen, tarafların herhangi bir çözüme ulaşabileceğine dair iyimser bir tablonun olmadığı kanaatindeydi. Fakat yine de Ankara Büyükelçiliğinin bir Yunan diplomattan edindiği bilgiye göre tarafların bir kez daha bir araya gelme ihtimalleri söz konusuydu. Bkz.: R. E. Parsons'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 12 Mayıs 1965. CC 1041/9. TNA, FO 371/179981.

⁶³⁵ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 12 Mayıs 1965. CC 1041/11. TNA, FO 371/179981.

⁶³⁶ İngiltere Dışışleri Bakanlığından İngiltere Atina Büyükelçiliğine. 13 Mayıs 1965. CC 1041/12, No. 680. TNA, FO 371/179981.

Yunanistan'ın Kıbrıs politikasına ve Makarios'un pozisyonuna dair çok daha detaylı bir tablo sunuyordu. Yunan büyükelçiye göre Türk yetkililer evvela, Yunanların istedikleri zaman Makarios'u "yola getirebileceğine" inanmakla hata yapıyordu. Esasında Yunan hükûmeti, iç savaş riskini göze almadan Makarios'u ikna etmek için askerî gücünü kullanamazdı ve dolayısıyla bu durumun farkında olan Makarios'u kontrol etmeleri mümkün değildi. Dahası, Makarios'un Yunanistan'daki siyasi etkisi günden güne artmaya devam ediyordu⁶³⁷. Dolayısıyla Yunan bakana göre Türkiye ile Yunanistan arasında, Makarios'un desteğini almayan herhangi bir çözüme ulaşılması mümkün değildi. Makarios'un kabul edeceği tek çözüm ise *Enosis*'ti. Diğer yandan Yunan hükûmeti, Makarios'un kontrol altına alınamaması durumunda Türkiye'nin müdahalesinin kaçınılmaz olduğunun farkındaydı. Ancak bu müdahalenin, Kıbrıs'a değil, Yunanistan'ın savunamayacağı bir ya da birkaç Yunan adasına yapılacağı tahmin ediliyordu. Bu doğrultuda Yunan Devlet Konseyi toplantısında Makarios'a, Yunan hükûmetinin, Türkiye'ye karşı kaybedecekleri bir savaşa girmeyi göze alma niyetinin olmadığı söylenmişti. Gromyko'nun Türkiye ziyaretiyle ilgili haberler, Makarios'un Sovyetler Birliği'nden alacağı desteğe güvenerek ve Yunanistan'a ihtiyaç duymadan Türkiye'ye karşı koyabileceğine dair düşüncesinin sarsılmasına neden olmuştu. Ayrıca Yunan büyükelçiye göre Yunan hükûmeti, eğer *Enosis* Makarios'un muhalefet etmeyeceği tek sonuçsa, bunun gerçekleşmesi için bir bedel ödemeleri gerektiğinin farkındaydı⁶³⁸.

İngilizlere göre Türkiye ve Yunanistan, *Enosis* konusunda tamamen farklı taraftaydı ve temaslar neticesinde ortak bir kanaate ulaşacak olsalar bile Kıbrıs'taki toplum

⁶³⁷ Makarios ile Yunan hükûmeti arasındaki görüşmeler Kıbrıs meselesindeki gerilimin başka bir ayağını teşkil ediyordu. Kostopoulos'un, İngiltere'nin Atina Büyükelçisine anlattığına göre Yunan hükûmeti ile Makarios arasındaki anlaşmazlığın temelinde *Enosis* konusunda nasıl bir ortak yol izleneceğinin belirlenmesi meselesi yatıyordu. Yunan hükûmetine göre *Enosis* ya savaşla ya da müzakere ile elde edilebilirdi. Savaş başarı ile neticelenemeyebilirdi ve ciddi kayıplara yol açma ihtimaline sahipti. Bu nedenle savaş meselesi Kraliyet Konseyi toplantısında seçenekler arasından çıkarılmıştı ve geriye müzakere yolu kalmıştı. Müzakere süreci ise tavizler gerektiriyordu. Makarios tavizin Kıbrıs'tan değil, Yunanistan'dan verilmesinden yanaydı. Papandreou ise bu yaklaşıma şiddetle karşı çıkıyordu. Söz konusu toplantıda Makarios Yunanistan'ın taviz vermesi gerektiğini söyleyince Papandreou yanıt olarak, "Ben, ben onlarca yıllık Yunanım. Kıbrıs Yunan toprağı olma aşamasına daha yeni geldi. Taviz Kıbrıs'tan olmalı." şeklinde yanıt vermişti. Sert tartışmaların ardından Makarios taviz vermeyi kabul etmişti. Ancak tavizin ne olacağı hakkında bir karar yoktu. Makarios'un toprak tavizini engelleme konusunda elinden geleni yapacağı görülmüyordu. Ralph Murrey'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) David Hunt'a (İngiltere Kıbrıs Yüksek Komiserliği). 18 Mayıs 1965. CC 1041/23, No. 2219/208/65. TNA, FO 371/179981.

⁶³⁸ J. N. (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Points about Cyprus Made at a Dinner by the Greek Ambassador". 14 Mayıs 1965. CC 1041/17. TNA, FO 371/179981.

liderlerini ve içindeki kamuoylarını ikna etmeleri oldukça zor olacaktı⁶³⁹.

Bu hassas durum ve İngiltere'nin dikkat etmesi gereken denge dolayısıyla, İngiliz dışişleri bakanının, Türk ve Yunan mevkidaşlarıyla 13 Mayıs'ta yapacağı görüşmeye ilişkin hazırlanan notta, tarafların bir anlaşmaya varmaları için teşvik edilmesi, fakat müzakerelerin işleyiş yöntemine müdahale edilmemesi ve meselenin NATO içerisinde mi yoksa BM çatısı altında mı halledileceği tartışmasından kaçınılması tavsiye edilmekteydi. Nota göre taraflar, birbirlerinin pozisyonundan oldukça uzak olmalarına rağmen müzakereleri sürdürmek niyetindeydi⁶⁴⁰. Müzakereden vazgeçip masadan kalkmak, Kıbrıs'ta yeni bir krizin doğmasına yol açabilirdi.

Netice itibarıyla Türk ve Yunan delegasyonları Londra'da bir araya gelerek meseleyle ilgili çözüm önerileri üzerinde müzakerelerde bulundu. Müzakerelerden somut bir sonuç elde edilemese de taraflar, müzakerelerin devamı konusunda mutabık kaldı. Toplantılardan çıkarılan sonuca göre Yunan hükûmeti Türkiye'ye Kıbrıs'tan veya başka bir yerden verilecek bir toprak tazminatıyla anlaşabileceklerini umuyordu. Londra'daki görüşmeler süresince arka planda yoğun bir çaba içerisinde bulunan Amerikalılar da toprak tazminatı karşılığında *Enosis* formülünü en akılcı çözüm olarak değerlendiriyordu. Amerikalıların izlenimlerine göre Türkiye, gizli bir şekilde de olsa bu formül üzerinde görüşülmesine sıcak bakıyordu. Makarios ise, *Enosis* gündemde olduğu müddetçe paydaşı olmadıkları bir çözümün kendileri için kabul edilebilir olmadığını beyan etmişti. İngilizlere göre şu an adada sakin bir hava hâkim olmasına rağmen birkaç hafta içerisinde çözüme yönelik gerçekçi adımların atılmaması durumunda Rumlar arasında şiddet politikasının güçlendirilmesine yönelik bir görüş benimsenebilirdi. İngilizler Sovyetler Birliği'nin, mevcut anlaşmazlığın devamından yana olduğunu ve Gromyko'nun, Türkiye'de yaptığı temaslarda Sovyetler Birliği'nin bağımsızlık temelinde federasyon çözümüne yakın olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin *Enosis* karşıtı politikasını pekiştirecek girişimlerde bulunabileceğini düşünüyordu. Adayla ilgili bir diğer husus ise, BMKKBG'nin Haziran ayında dolacak olan görev süresiydi. İngilizler bu şartlar altında BMKKBG'nin bir süre daha devam etmesi gerektiği

⁶³⁹ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 12 Mayıs 1965. CC 1041/11.

⁶⁴⁰ Ibid.

kanaatindeydi⁶⁴¹.

Türk ve Yunan bakanlar arasında yapılan görüşme, Kıbrıs meselesindeki gerilimin azalmasını sağlamış, bu durum Yunanların ve Makarios'un söylemlerine de yansımıştı. Makarios'un 14 Mayıs'ta Atina'da Yunanistan Başbakanı ile yaptığı görüşmenin ardından yapılan açıklamada, nihai bir çözüm için Yunanistan'ın ve Rum yönetiminin ellerinden gelen çabayı sergileyeceği ve mevcut durumun yatıştırılması için çaba sarf edileceği ifade ediliyordu. Elbette Makarios, çözümün BM haricinde başka bir yerde aranmasına karşı olduğunu ifade etmekten de geri durmuyordu⁶⁴².

1964 yılında Kıbrıs meselesinde yaşanan hararetli sürecin ardından 1965 yılı ortalarına kadar sakin bir atmosfer oluştu. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği Elçi-Müsteşarı Pemberton-Pigott'ya göre Mayıs ayındaki NATO toplantısı sırasında Türk ve Yunan dışişleri bakanları arasında gerçekleşen görüşmeler, Yunanistan'ın deneyimli bir diplomatı Ankara büyükelçisi olarak ataması, Türk ve Yunan hükûmetleri arasında doğrudan görüşmelerin başlaması ve Makarios'un tutumunun kısmen dizginlenmesi bu sakin atmosferin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştı⁶⁴³.

31 Mayıs'ta Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Turan Tuluy ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Kostopoulos bir araya geldi⁶⁴⁴. Görüşmenin ayrıntıları bilinmiyordu ancak Yunanlardan edinilen bilgilere göre büyükelçi Yunan bakana iki kısımdan oluşan bir muhtıra vermişti. Muhtıranın ilk kısmında, *fait accompli* teşebbüslerinin engellenmesi ve adadaki Türklerin durumunun daha da kötüleştirilmemesi gibi kaygılar nedeniyle Kıbrıs'ta mevcut durumun dondurulması önerilirken, ikinci kısım küçük çaplı bir dizi ayrıntıdan oluşuyordu. Bunlar genel olarak adadaki Türklerin yaşadığı problemlerle alakalıydı. Muhtıra üzerine Yunanlar Türk tarafına ellerinden geleni yapacaklarını söylemiş ancak Kıbrıs hükûmeti üzerindeki etkilerinin sınırlı olduğunu da belirtmişti⁶⁴⁵.

⁶⁴¹ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Brief on Cyprus for Cabinet Meeting". 19 Mayıs 1965. CC 1041/21. TNA, FO 371/179981.

⁶⁴² R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 15 Mayıs 1965. No. 414. TNA, DO 220/168.

⁶⁴³ A. D. F. Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 31 Temmuz 1965. CC 103144/24(A), No. 2214/702. TNA, FO 371/179979.

⁶⁴⁴ "Türk-Yunan İkili Görüşmeleri", *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1965, 53.

⁶⁴⁵ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 3 Haziran 1965. No. 454. TNA, DO 220/168.

Atina'dan gelen bilgiler Kıbrıs meselesine bulunacak çözüm konusunda Yunanistan'ın tavrının ne olacağı konusunda fikir veremekteydi. Buna göre Türkiye *Enosis*'i reddeder ve bağımsızlık ya da federasyon gibi başka bir çözüm üzerinde ısrar ederse, Yunanistan müzakereden kaçmayacaktı. Ancak üzerinde tartışılan çözüm adanın bağımsızlığı çerçevesinde ele alınacaksa, Türk hükûmeti müzakereyi kendileriyle değil Rumlarla yürütmeliydi. Yunan hükûmeti bu müzakereye katılım sağlayabilir ve arabulucu rol üstlenebilirdi. Bağımsızlık üzerinde durulacaksa müzakere masasında söz sahibi olacak isim Makarios olmalıydı. Ancak Yunanlar, Makarios üzerinde Türkiye'nin zannettiği kadar etkilerinin olmadığını farkında olunmasını istiyordu⁶⁴⁶.

Londra'da iki bakan arasında gerçekleştirilen toplantı, Kıbrıs meselesi için yürütülecek süreç adına olumlu bir başlangıç olmuştu. Benzer bir şekilde her iki taraftan gelen açıklamalar ve ortaya konan yaklaşım, barışçıl bir sürecin başlayabileceğinin işaretlerini vermişti. Yunanistan'ın Ankara'ya gönderdiği yeni büyükelçisi Sgourdeos'un da bu sürece katkı sunması bekleniyordu. Ne var ki Yunan büyükelçinin Dışişleri Bakanı Işık'la yaptığı görüşmeden sonra basına verdiği demeçler, yumuşayan atmosferi olumsuz yönde etkiledi. Sgourdeos yaptığı açıklamada, Kıbrıs meselesinin bir Türk-Yunan meselesi haline geldiğini kabul etti. Bu ifade Türkiye'nin politikasına uygundu. Ancak açıklamanın devamı Türk dışişlerinde rahatsızlığa neden oldu. Sgourdeos'a göre Lozan Antlaşması Türkiye ile Yunanistan arasında bir denge yaratmıştı ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları da görmezden gelinemezdi. İkinci Dünya Savaşı'ndaki fedakarlıkları neticesinde Oniki Ada Yunanistan'a verilmişti çünkü, bu adalarda yaşayan nüfus Rumlardan oluşuyordu. Sgourdeos, aynı durumun Kıbrıs için de geçerli olduğunu savunuyordu. Sgourdeos ayrıca, *Enosis*'in Türk-Yunan dengesini bozmayacağı kanaatindeydi zira Yunanistan'ın 8 milyonluk nüfusu karşısında Türkiye'nin 30 milyon nüfusu vardı⁶⁴⁷.

Türk dışişleri büyükelçinin açıklamasından rahatsızlık duysa da rahatsızlığın boyutu müzakere sürecini sonlandırmayı gerekli kılacak nitelikte görülmedi. Fakat 18 Haziran'da İngiliz Kıbrıs Yüksek Komiserliği'nden gelen haberler, tarafların anlaşma

⁶⁴⁶ Ibid.

⁶⁴⁷ 'Sgourdeos'un Cumhuriyet'e Demeci 'Meselenin Müzakere Yolu İle Halline Taraftarız'', *Dışişleri Belleteni*, Haziran 1965, 55–56; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 5 Haziran 1965. No. 611. TNA, DO 220/168.

zemininden uzaklaştıklarını gösteriyordu. Yunanistan'ın Lefkoşa Büyükelçisi'nin aktardığına göre görüşmeler iyi durumda değildi. Büyükelçiye göre bunun başlıca nedeni Türk tarafının hızlı hareket etmek istemesi ve aşırı taleplerde bulunmasıydı. Çözüm konusunda evvela *Enosis* ile bağımsızlık arasında bir tercih yapmak gerekiyordu. Daha önce ifade edildiği gibi eğer çözüm bağımsızlık çerçevesinde aranacaksa müzakerenin muhatabı Yunanlar değil, Rumlardı. Bunun dışında Yunanlar, Türkiye'nin tarafsız, silahtan arındırılmış, anayasası düzenlenmiş bir Kıbrıs çözümüne sıcak bakabileceklerini düşünüyorlardı⁶⁴⁸.

Kıbrıs meselesine hangi yolla çözüm bulunacağına dair belirsizlik devam ederken Haziran ayının sonlarına doğru Türkiye'nin toprak tazminatı karşılığında *Enosis* çözümünü değerlendirebileceğine dair bazı bilgiler ortaya çıktı. Yunan basınında da Türkiye'nin bin kilometrekarelik bir arazi talep ettiğine dair haberler yapıldı. Haberler üzerine Türk dışişleri tarafından 7 Haziran'da bir basın açıklaması yapılarak çıkan haberler yalanlandı ve Türkiye'nin sadece müzakere yoluyla ve adilane bir yöntemle meselenin çözülmesini istediği belirtildi⁶⁴⁹. Ertesi gün de doğrudan Işık'ın ağzından Türkiye'nin toprak talebinde bulunmadığı açıklaması yapıldı⁶⁵⁰. Türk dışişleri bu haberleri yalanlasa da Sgourdeos'un Pemberton-Pigott'ya söylediğine göre Ürgüplü kendisine, Türkiye'nin toprak tazminatı karşılığında *Enosis* formülünü kabul ettiğini söylemişti ancak Sgourdeos Yunanistan'ın Türkiye'yi tatmin edecek miktarda toprak tazminatı verip veremeyeceğinden emin değildi. Buna rağmen Yunan tarafında, tarafların vereceği ödünler neticesinde bir anlaşmaya ulaşılabilmesine dair inanç henüz ortadan kalkmamıştı. Özellikle Türk hükûmetinin seçimlerden önce bir anlaşmaya varma konusunda istekli olduğu tahmin ediliyordu⁶⁵¹.

Türk dışişlerinin yalanlamasına rağmen toprak tazminatı meselesi kısa süre içerisinde daha da ciddi şekilde gündeme girdi ve bu durum tekrar Yunan basınına yansdı. Örneğin 2 Temmuz'da, *Eleftheria* isimli Yunan yayın organında diplomatik kaynaklara dayanarak yapılan haberde, son görüşmelerde tarafların Trakya'da verilecek bir

⁶⁴⁸ D. Hunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu İlişkileri Bakanlığına, "Greek-Turkish Talks". 18 Haziran 1965. No. 832. TNA, DO 220/168.

⁶⁴⁹ "Dışişleri Bakanlığının Yalanlaması", *Dışişleri Belleteni*, Haziran 1965, 56.

⁶⁵⁰ "Işık'ın Gazetecilere Beyanatı", *Dışişleri Belleteni*, Haziran 1965, 57.

⁶⁵¹ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 28 Haziran 1965. CC 1041/33. TNA, DO 220/168.

tazminat karşılığında *Enosis* formülü üzerinde çalıştıkları duyuruldu⁶⁵². 4 Temmuz’da Sgourdeos’un basına verdiği demeçte, “Kıbrıs meselesinin karşılıklı tavizler yoluyla çözülebileceğini” söylemesi⁶⁵³, bu haberleri güçlendirir nitelikteydi.

Görüşmelerin geldiği aşamanın netliğe kavuşturulması adına Pemberton-Pigott ile Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Dairesi Başkanı İlder Türkmen 6 Temmuz’da bir araya geldi. Pemberton-Pigott’nun merak ettiği hususların başında tazminat karşılığında *Enosis* formülü geliyordu. Türkmen konuyla ilgili olarak, anlaşmaya varılacağına dair Türk hükûmeti nezdinde henüz bir kanının oluşmadığını ve eğer Yunanistan *Enosis* istiyorsa bunun Yunanların yapacağı tazminat teklifine bağlı olduğunu söyledi. Elbette bu noktada dikkatli davranmak zorundalardı zira tazminat karşılığında *Enosis*’in kabul edilmesi, Türk tarafının zımnen *Enosis*’i kabul ettiği anlamına gelecekti ve Yunanların bu durumu aleyhlerinde kullanma ihtimali vardı. Ancak Türkmen’e göre Türkiye’nin çözüm için birinci tercihi halen federasyon seçeneğiydi⁶⁵⁴.

Toprak tazminatı karşılığında *Enosis* formülü, İngilizler için de gayet makuldü ve bizzat Dışişleri Bakanı, çözümün gerçekleşmesi için tarafların teşvik edilmesi yönünde talimat vermişti. Ayrıca bu çözüm, Makarios’un da karşı koyamayacağı en makul çözümdü. Dolayısıyla taraflar arasında bir uzlaşma zemininin oluşması ihtimal dahilindeyken, Yunanların Işık’ın önerisine bir cevap vermesi gerekiyordu. Bu doğrultuda İngiliz dışişleri Atina’ya talimat göndererek, Türk tarafına net bir yanıt vermesi konusunda Kostopoulos’u teşvik edilmesini istedi⁶⁵⁵. Ancak yine de İngilizler, tarafsız pozisyonlarını sürdürmek amacıyla çözüm önerilerinden birini öne çıkarmak yerine, Türkiye ve Yunanistan’ın mutabık kalacağı bir çözümü destekleme konusundaki hassasiyetlerini korumaya devam edecekti⁶⁵⁶.

Gün geçtikçe tazminat karşılığı *Enosis* düşüncesine dair yeni ayrıntılar ortaya çıktı.

⁶⁵² R. Murray’dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) Dışişleri Bakanlığına. 2 Temmuz 1965. No. 522. TNA, DO 220/168.

⁶⁵³ “Kıbrıs-Sgurdeos”, *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1965, 14–15.

⁶⁵⁴ Pemberton-Pigott’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Temmuz 1965. No. 696. TNA, DO 220/168.

⁶⁵⁵ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 14 July Temmuz 1965. CC 1041/36, No. 5582. TNA, FO 371/179981; R. Murray’dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 15 Temmuz 1965. CC 1041/36/G(a), No. 560. TNA, FO 371/179981.

⁶⁵⁶ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 14 Temmuz 1965. CC 1041/36. TNA, FO 371/179981. Söz konusu gelişmeyle ilgili olarak Vaşington’a bir mesaj gönderilerek ABD Dışişleri Bakanı’nın bilgilendirilmesi istendi. İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 14 Temmuz 1965. CC 1041/36, No. 5582.

İngilizlerin edindiği bilgilere göre Bakan Işık, tazminat olarak Kıbrıs'ın %18'ine⁶⁵⁷ denk gelen bir arazi talebinde bulunmuştu ancak Yunanlar pazarlığa bu noktadan başlamak niyetinde değildi. İngilizler bu hassas süreçte herhangi bir görüş bildirmekten imtina ediyordu çünkü taraflar henüz ortak bir noktada buluşmamış iken İngilizlerin Türkiye'ye bir öneride bulunması, İngilizlerin Yunanistan'ın tarafını tuttuğu algısının doğmasına yol açacaktı. Bu durum, Türkiye'nin kendilerinden Yunanistan'a baskıda bulunmalarını istemeleri durumunda argüman olarak da kullanılabilirdi⁶⁵⁸.

Anlaşma zemininin ortaya çıkacağına dair umut verici gelişmeler olsa da İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden gelen değerlendirmeler çözümün yakın bir gelecekte ortaya çıkmasının mümkün olmadığı intibamı yeniden doğurdu. Yunanistan halihazırda siyasi kriz içerisindeydi ve hükûmetin bu krizden çıkıp çıkamayacağı kestirilemiyordu. Atina Büyükelçisi Ralph Murray'e göre Dışişleri Bakanı Kostopoulos'un selefi tarafından "vatan haini" olarak nitelendirilebileceği bir ortamda, bakanlık tarafından tavsiye edilen girişimi gerçekleştirmeyi gerekli kılacak umut verici bir ortam yoktu. Murray, Kostopoulos'un görevden ayrılma ihtimali olduğunu düşündüğünden, kendisiyle görüşmek için biraz daha beklemek niyetindeydi⁶⁵⁹. İstanbul Konsolosluğundan gelen değerlendirme de meselenin ağırdan alınması gerektiğine işaret ediyordu. Bu değerlendirmeye göre Türkiye'nin toprak tazminatı konusunda istekli görünmesi, Türkiye'nin adadaki soydaşlarının hakları yerine toprak kazanma arzusunda oldukları

⁶⁵⁷ Kıbrıs'ın yüz ölçümü 9251 kilometrekaredir. Bkz.: Cevat Rüştü Gürsoy, 'Kıbrıs', in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2022, 370. Bu bilgiye göre Işık'ın %18 teklifi 1665 kilometrekaredir ve bu, 1412 kilometrekarelik bir yüz ölçümüne sahip olan Kilis büyüklüğünde bir araziye denk sayılabilir. T. C. Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, "İl ve İlçe Yüz Ölçümleri", erişim tarihi: 15 Mart 2023, <https://www.harita.gov.tr/urun/il-ve-ilce-yuz-olcumleri/176>. Kilis Valiliği Kilis'in büyüklüğünü 1521 kilometrekare olarak vermektedir. <http://www.kilis.gov.tr/cografi-yapi#:~:text=Y%C3%BCz%C3%B6l%C3%A7%C3%BCm%C3%BC%201.521%20km2%20olan,0%20D%20boyun%C4%B1%20de%C4%9Ferleri%20aras%C4%B1ndad%C4%B1r>, erişim tarihi: 9 Şubat 2024. Söz konusu teklif, 1965-1968 yılları arasında ABD'nin Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan Parker T. Hart'ın eserinde de teyit edilmektedir. Buna göre Yunanlar Türklere Trakya'da sınır değişikliği, Oniki Ada'dan birinin Türkiye'ye verilmesi ve Karpaz yarımadasında NATO namına Türkiye'ye 99 yıllığına bir üs verilmesi teklifinde bulunmuş, ancak Dışişleri Bakanı Işık bu teklifi reddederek Kıbrıs'ın %18'ini talep etmişti. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 16.

⁶⁵⁸ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 14 Temmuz 1965. CC 1041/36. Söz konusu gelişmeyle ilgili olarak Vaşington'a bir mesaj gönderilerek ABD Dışişleri Bakanı'nın bilgilendirilmesi istendi. İngiltere Dışişleri Bakanlığında Vaşington Büyükelçiliğine. 14 Temmuz 1965. CC 1041/36, No. 5582.

⁶⁵⁹ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Temmuz 1965. CC 1041/36/G(f), No. 577A. TNA, FO 371/179981.

intibamı yaratacaktı ve Türkiye böyle bir algı içerisinde olmak istemiyordu⁶⁶⁰. Ankara Büyükelçiliği Elçi-Müsteşarı Pemberton-Pigott çok daha olumsuz bir görüşe sahipti. Pemberton-Pigott'ya göre Makarios'un provokatif hareketlerinin BM tarafından engellenip engellenemeyeceği henüz belli olmadığından, Yunan Büyükelçisi ve Yunan hükûmeti Türkiye ile müzakere etmek için herhangi bir engel olmadığını ifade etse de bir çözüme ulaşma ihtimali her zamankinden daha uzaktı. Sonuç olarak, Pemberton-Pigott'ya göre, İngiliz hükûmeti tazminat karşılığında *Enosis* fikrine taraftar olsa da Türkiye'yi bu teklife teşvik etmenin zamanı değildi ve bu aşamada İngilizlerin herhangi bir çözümden yana tavır alması iyi bir taktik olmayacaktı⁶⁶¹.

6 Ağustos'ta Büyükelçi D. Allen ile Dışişleri Bakanı H. Işık'ın yaptığı görüşme, tazminat meselesiyle ilgili belirsizliklerin ortadan kaldırılması için önemli bir fırsat sundu. Işık'a son bir aydır Londra'da olduğunu ve Dışişleri Bakanı ile görüşme fırsatı bulduğunu söyleyen D. Allen, bakanının, Mayıs ayındaki NATO Konseyi Toplantısı'nda başlatılan Türk-Yunan görüşmelerinde kaydedilen aşamayı yakından takip ettiğini ve kendisinin Kıbrıs sorununda, gerçeklere uygun kalıcı bir çözüm bulunmasının en iyi ve muhtemelen tek yolunu temsil eden bu görüşmelere büyük umut bağladığını belirtti. Ne var ki Yunanistan'daki hükûmet krizi ve Makarios'un anayasaya aykırı faaliyetleri sürece eklenilerek işleyişi zorlaştırmıştı. Dolayısıyla D. Allen, son Güvenlik Konseyi toplantısının ardından Türk hükûmetinin gelişmeleri nasıl değerlendirdiğini merak ediyordu. Işık, İngiltere'nin Güvenlik Konseyi'ndeki ve Makarios'un gayri hukuki girişimlerine karşı takındığı tavrı memnuniyetle karşıladıklarını belirterek söze başladı. Işık'a göre geçmişte Türk hükûmetinin, iyi niyetlerinden şüphe etmemekle birlikte, İngilizlerin tutumundan memnun olmadığı durumlar olmuştu. Ancak bu son meselede İngiltere'nin Makarios'un faaliyetlerini açık bir şekilde anayasa dışı olarak tanımlaması ve Kıbrıs'ın kurucu antlaşmalarının geçerliliğini koruduğunu belirtmesi Türkiye'yi oldukça memnun etmişti. Işık, Makarios'un *fait accompli* ile bir şeyler kazanabileceği inancının kırılması gerektiğini düşünüyordu⁶⁶².

⁶⁶⁰ Warr'dan (İngiltere İstanbul Konsolosluğu) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Temmuz 1965. CC 1041/36/G(d), No. 127. TNA, FO 371/179981.

⁶⁶¹ A. D. F. Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 31 Temmuz 1965. CC 103144/24(A), No. 2214/702.

⁶⁶² D. Allen'dan (İngiltere Ankara büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 9 Ağustos 1965. CC 103144/33, No. 2214/770. TNA, FO 371/179979.

D. Allen bu noktada araya girdi ve seçim kanunuyla ilgili değişiklik yapmaması için Makarios’a engel olmaya odaklandıklarını söyledi. Işık’a göre *fait accompli* ile kurulan her durum tehlike yaratıyordu ve Türk hükûmeti müdahale hakkını kullanmak için kendisini ciddi bir baskı altında hissediyordu. Bilhassa yaşanan son hadise Türk hükûmetini şaşkınlık içerisinde düşürmüştü. Halbuki Yunan hükûmeti Makarios’un hareketleri konusunda kendilerini temin etmişlerdi. Işık, Yunan hükûmetinin bu tür taahhütleri iyi niyetle verdiğine ve Makarios’un Yunanları kandırdığına inanıyordu. Diğer yandan müzakerelerin yeniden başlaması isteniyorsa, Kıbrıslı Türklerin aleyhine yeni eylemlerin gerçekleştirilmesi engellenmeli ve Kıbrıslı Türklerin anayasal konumu savunulmalıydı. Kıbrıs Türklerinin haklarını koruyor görünmek, Türk hükûmeti için mevcut durumun temel bir gerçeğı olmaya devam ediyordu. Işık’a göre bu durum, ciddi bir toprak tazminatı verilmediğı müddetçe, *Enosis*’e dayalı bir çözümün söz konusu olamayacağı anlamına geliyordu⁶⁶³.

Bu sözler üzerine D. Allen Işık’a, toprak tazminatı meselesini her zaman kilit bir unsur olarak düşündüğünü söyleyerek, Yunan büyükelçiyle daha önce yaptığı görüşmeleri hatırlattı ve bu görüşmeleri göz önüne alarak toprak tazminatı karşılığında *Enosis* formülüne dayalı bir çözüme ulaşılabileceğine inanıp inanmadığını sordu. Işık bu soruya cevaben, Yunan büyükelçinin iyi niyetli olduğuna inandığını, görüşmelerin kaldığı yerden devam etmesi konusunda Yunanlarla aynı fikirde olduklarını ancak şu ana kadar yaptığı görüşmelerin, herhangi bir Yunan hükûmetinin topraklarından vazgeçmesinin neredeyse imkânsız olduğunu teyit ettiğini söyledi. Bunun üzerine D. Allen, Türkiye’nin her halükârda “demiryolu içeren bir toprak tazminatından”⁶⁶⁴ daha fazlasını umabileceğini söyleyince Işık, bunu gülünç bulduğunu söyledi⁶⁶⁵.

Görüleceğı üzere Türkiye, “adadaki Türklerin anayasal haklarının korunması” argümanını savunduğı Kıbrıs sorununun, hatırı sayılır bir toprak tazminatı karşılığında çözüme kavuşturulması fikrine sıcak bakıyordu. Nitekim İngiliz dışişlerinin, D. Allen’ın Işık ile yaptığı görüşmeden çıkardığı nihai sonuç da buydu. Ancak İngilizler,

⁶⁶³ Ibid.

⁶⁶⁴ Türkiye sınırına paralel olarak geçen demiryolu hattının bulunduğu topraklar kastedilmektedir.

⁶⁶⁵ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliğı) D. S. L. Dodson’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 9 Ağustos 1965. CC 103144/33, No. 2214/770. Anlaşılan Yunanlar Türk tarafına, Yunanistan’ın Türkiye sınırına yakın ve paralel olarak devam eden demiryolu hattını içeren bölgeyi tazminat olarak teklif etmişlerdi.

Yunanistan'daki siyasi kriz nedeniyle yakın bir gelecekte burada güçlü bir iktidarın kurulabilmesinin mümkün görünmemesi nedeniyle, Türk-Yunan müzakerelerinden bir netice elde edilemeyeceğini tahmin ediyordu. Bu şartlar altında, Türklerle yapılan görüşmelerde tazminat meselesinin üzerinde durulması ve bu meselenin detaylandırılması akıllıca değildi⁶⁶⁶.

İngilizlerin sürecin nereye evrileceğiyle ilgili meraklı tutumu artarak devam ediyordu. Bu nedenle İngilizler hem Yunanistan hem de Türkiye nezdinde diplomatik temaslarını yoğunlaştırmıştı. 9 Ekim günü Türk ve İngiliz yetkililer arasında gerçekleşen yoğun katılımlı öğle yemeği de bunlardan biriydi. Toplantıda Ankara Büyükelçisi D. Allen, Kıbrıs Yüksek Komiseri David Hunt, Dışişleri Bakanı Hasan Işık, Dışişleri Genel Sekreteri Ümit Halûk Bayülken ve bakanlığın diğer yetkilileri bulunuyordu. Yemekte ilk olarak Hunt, yerel duruma tamamen hâkim olan Makarios'un Türk toplumunun Kıbrıs'tan tasfiyesi dahil olmak üzere eninde sonunda kendi istediğini elde edebileceğine inandığını fakat *Enosis* için hevesli olmadığını ve özellikle de Atina'ya boyun eğmeyeceğini söyledi. Bayülken bu sözlerle, Makarios'un, zeki biri olması dolayısıyla, Türkiye'yi adaya müdahale etmeye kışkırtmadan istediklerini yerine getirmesinin mümkün olmayacağını farkında olduğu yanıtını verdi. Işık ve Bayülken, Yunan hükûmetinin Makarios'u daha fazla kontrol altında tutamayacağını ve bu nedenle Yunanistan'ın Kıbrıs meselesinden çekilmek istemesinin ihtimal dahilinde olduğunu düşünüyordu. Türk tarafı yine de Yunanistan'ın, meselenin paydaşı olarak kalmasını tercih ediyordu çünkü bu durum kendilerine, Makarios yerine Yunanlarla müzakere etme şansı veriyordu. Işık ayrıca, Stephanopoulos hükûmetinin dişe dokunur bir tazminat teklifinde bulunabilecek durumda olmadığını farkındaydı⁶⁶⁷.

Görüşmede Işık, Türk-İngiliz ilişkileriyle ilgili değerlendirmede de bulundu. Işık'a göre, Türk ve İngiliz politikaları birçok açıdan birbirine yakın olsa da bazı meselelerde uyumsuzluk vardı. Tarihsel olarak İngiltere'nin politikası Yunanistan'dan yana ve Türkiye'nin karşısındaydı. Ayrıca İngiltere'nin Kıbrıs'taki yönetimi adadaki Rumları güçlendirirken Türkleri zayıflatmıştı. D. Allen bugün böyle bir durumun olmadığını

⁶⁶⁶ D. S. L. Dodson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) D. Allen'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 13 Ağustos 1965. CC 103144/33. TNA, FO 371/179979.

⁶⁶⁷ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. O. Rennie'ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 11 Ekim 1965. CC 103144/35, No. 2214/893; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 166.

söyleyince Işık yanıt olarak, bunu duyduğuna sevindiğini, Doğu Akdeniz meselelerinde İngiltere'nin öncü bir rol oynamasını istediklerini, aksi takdirde bu rolü Sovyetler Birliği'nin üstleneceğini söyledi⁶⁶⁸.

Görüşmenin devamında D. Allen Işık'a, Türk hükûmetinin BM Genel Kurulunun hemen öncesinde İstanbul'daki Rumlarla ilgili neden aksiyon aldığını sordu. D. Allen'a göre bu durum Yunanlara, müzakerelerin yeniden başlatılması teklifini reddetmeleri için güzel bir bahane sağlamıştı. Işık buna yanıt olarak, söz konusu gelişmelerin kendisinin yurt dışında bulunduğu bir sırada yaşandığını ancak Nev York'a gitmeden evvel bakanların daha fazla sınır dışı işlemi yapmaya karar verdiklerini itiraf etti. Işık bu zamana kadar bu tür girişimleri, Yunanlara Kıbrıs'ta *fait accompli* imkanları sağlayacağı argümanı ile engelleyebildiğini fakat Kıbrıs'ta seçim yasasının geçmesiyle bu argümanın geçersiz hale geldiğini ve Bakanlar Kurulunun İstanbul'daki Rumlarla ilgili alacağı kararlara karşı direnebilme olanağının kalmadığını söyledi. Mevcut durumda Işık'ın hedefleri şu şekildeydi: Yunanistan'la müzakere etmek, BM'de yöntemsel bir çözüm bulunmasını sağlamak ve arabulucu raporunu görmezden gelmek⁶⁶⁹.

D. Allen'a göre Türk tarafı, Kıbrıs konusunda yeni bir fikre sahip olmasa da takip edilen yolda ağır bir şekilde ilerlemekten memnun görünüyordu. Bu durumun seçimin ardından değişeceğine dair yorumlar yapılabilse de D. Allen buna ihtimal vermiyordu. D. Allen ayrıca, Işık'ın Dışişleri Bakanı olarak kalma umudu ve beklentisi içerisinde olduğu kanaatindeydi⁶⁷⁰.

İngiliz dışişleri, Türkiye'nin Kıbrıs'ta yaşanabilecek muhtemel gerilimler karşısında nasıl bir tavır alacağına dair genel bir kanaat edinebilmiş olsa da 1965 yılının Eylül ve Ekim aylarında bu kanaatlerinin güncellenmesi gerektiği düşüncesi içerisine girdi. Özellikle İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinin değerlendirmelerine göre, Türkiye'nin son zamanlarda askerî harekât kabiliyetini ciddi bir seviyeye çıkarması, söz konusu güncellemeyi kaçınılmaz kılıyordu. İngilizler bir süredir Türkiye'nin, Kıbrıs Türklerine yapılacak büyük bir saldırı karşısındaki muhtemel reaksiyonunun sadece Kıbrıs'la kalmayıp, Oniki Ada ve Trakya üzerinden Yunanistan'a yönelebileceği

⁶⁶⁸ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. O. Rennie'ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 11 Ekim 1965. CC 103144/35, No. 2214/893.

⁶⁶⁹ Ibid.

⁶⁷⁰ Ibid.

ihtimali üzerinde duruyordu. Büyükelçiliğin tespitine göre Türkiye o tarihe kadar, Kıbrıs'a etkili bir çıkarma yapabilecek uygun taşıt ve paraşüt gibi teknik imkanlardan yoksundu. Bu durum Türk yetkilileri son zamanlarda güçlü bir şekilde çareler üretme yoluna sevk etmiş ve askerî teçhizat edinimi için bazı girişimler yapılmıştı⁶⁷¹. Işık da 12 Eylül'de basına yaptığı açıklamalarda açık bir şekilde, Türk hükûmetinin arzu ettiği hedef üzere hareket etmekte oldukça kararlı olduğunu, hatta bu kararlılık silahlı çatışmayı gerekli kılacak olsa dahi bundan kaçınmayacaklarını ifade etmişti. Işık'a göre Türkiye, ya barışçı yolla ya da silahlı çatışma ile "hakkını" alacaktı⁶⁷².

Bu doğrultuda bir paraşüt ve bir komando taburundan müteşekkil Komando Tugayı oluşturulmuş ve paraşütçü birliklerinin sayısı artırılmıştı. Türk yetkililer, iki seferde bin paraşütçüyü indirebilecek seviyede olduklarını söylüyorlardı. İngilizler nezdinde en dikkat çekici gelişme, çıkarma araçlarının sayısındaki artışı. Edinilen bilgilere göre Türkiye ile Almanya ve Hollanda arasında toplamda 72 adet⁶⁷³ F 84 savaş uçağının alımı için yürütülen müzakerelerde hatırı sayılır bir ilerleme kaydedilmişti⁶⁷⁴. Yapılan askerî hazırlıklar ve Işık'ın demeci, Yunanlarla yürütülen müzakere sürecinin istenilen doğrultuda ilerlemediğini ve adada bu nedenle yeni bir krizin eşiğine yaklaşıldığını göstermekteydi.

Türkiye'nin bu hazırlıkları, olası bir çatışmada Yunanistan'ın da hedef alınacağına işaret etse de Türk tarafı çatışmayı meşru bir zemine oturtmak için Kıbrıs'ı ön plana çıkaracaktı. Türkiye böylesi bir süreçte, Garanti Antlaşması'ndan doğan haklarına atıf yaparak uluslararası tepkilere daha kolay yanıt verme imkanına sahip olacaktı. İngiliz büyükelçiliğine göre aksi bir durumda, yani doğrudan Yunanistan'a saldırılması durumunda, Türkiye'nin haklı gerekçelerini açıklaması oldukça zor olacak ve bu saldırı adadaki Türklerin hiçbir işine yaramayacaktı⁶⁷⁵.

⁶⁷¹ M. Carter'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. H. Henderson'a (İngiltere Savunma Bakanlığı). 11 Ekim 1965. CC 103144/38, No. MA/83/466. TNA, FO 371/179979.

⁶⁷² "Işık'ın Kıbrıs Konusundaki Demeci", *Dışişleri Belleteni*, Eylül 1965, 46.

⁶⁷³ Almanya'dan 60, Hollanda'dan 12 adet. M. Carter'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. H. Henderson'a (İngiltere Savunma Bakanlığı). 11 Ekim 1965. CC 103144/38, No. MA/83/466. TNA, FO 371/179979.

⁶⁷⁴ Ibid.

⁶⁷⁵ Ibid. Ankara Büyükelçiliğinden gelen bu değerlendirmeye rağmen İngiliz dışişlerinde Türkiye'nin askerî kapasitesini artırmasının Kıbrıs'a müdahale edebilecek seviyeye ulaşabildiği anlamına gelmediğine dair değerlendirmeler yapılmakta ve hatta askerî yetkililerin değerlendirmesine atıfla, bu kapasite artırımı sürecinin temelde savunma nitelikli olduğu ileri sürülmekteydi. Yine de eğer Türkiye'nin

Bu hazırlıklarla ilgili İngiliz büyükelçiliğinin yaptığı değerlendirmelere göre Türkiye, Kıbrıs'ı ele geçirmek gibi düşüncesiz bir plan içerisinde değildi. Türkiye sadece, “zayıflıklarının aşağılayıcı bir şekilde ortaya çıkmasının ardından”, zorunlu kalınması halinde Kıbrıs'a etkin ve başarılı bir şekilde müdahale etmeyi arzuluyordu. Fakat bu etkin güç, Kıbrıs'a müdahale durumu söz konusu olduğunda, siyasîlerin müdahale dışındaki barışçıl yöntemleri tercih ederek hareket etmelerini zorlaştıracak bir etmendi⁶⁷⁶.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki müzakere sürecinden istenilen netice elde edilememiş, Yunanistan'daki siyasi istikrarsızlığın yanı sıra Türkiye'de de bir seçim hükûmetinin kurulmuş olması siyasî bir inisiyatifin alınmasını imkânsız hale getirmişti. Diplomatik alandaki bu çözümsüzlük yine adaya şiddet olaylarıyla yansıdı ve Kıbrıs meselesinde tekrar zorlu bir sürecin içerisine girildi.

3.3. Mağusa Olayları ve 2077 Sayılı BM Kararı

1965 yılının Ekim ayında yapılan seçimler neticesinde Adalet Partisi tek başına iktidar oldu ve Süleyman Demirel'in Başbakanlığında yeni hükûmet kuruldu. İngiliz dışişlerinde yeni hükûmetin Türkiye'nin dış politikasında mühim bir değişikliğe gitmeyeceği görüşü hakimdi. Hasan Esat Işık'ın ardından, yeni hükûmette Dışişleri Bakanlığı görevine gelen İhsan Sabri Çağlayangil'in Kıbrıs konusunda önceki hükûmetlerin politikalarının takip edileceğini beyan etmesi bu görüşü güçlendirmişti⁶⁷⁷. Demirel de mecliste yaptığı bir konuşmada, Kıbrıs meselesinin Türkiye ile Yunanistan arasında kurulacak diyalog yoluyla çözülmesinden yana olduğunu belirterek buna işaret etmişti⁶⁷⁸. Demirel'in açıklaması aynı zamanda BM'nin bu meselenin dışında kalması yönündeki Türk politikasının devam edeceğine işaret etmekteydi. Ancak İngiliz dışişlerine göre diyalog konusunda iyimser düşüncelere sahip olan Demirel, adada gerçekleştirilecek

İngiltere'den paraşüt satın alma gibi bir arzusu olursa, daha önce Dışişleri Bakanı'nın onayladığı üzere, bu konuda kendilerine yardım edilebilirdi. Ancak son zamanlarda birçok silah tedarik ettikleri Batı Almanya'ya müracaat etme ihtimalleri daha yüksek görünüyordu. C. D. Francis (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “M. Carter's Letter MA/83/466 to A. H. Henderson on October 11”. 3 Kasım 1965. CC 103144/38. TNA, FO 371/179979.

⁶⁷⁶ M. Carter'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. H. Henderson'a (İngiltere Savunma Bakanlığı). 11 Ekim 1965. CC 103144/38, No. MA/83/466.

⁶⁷⁷ “Turkish Ambassador's Call on the Permanent Under Secretary: 16 November”. 16 Kasım 1965. TNA, FO 371/180156.

⁶⁷⁸ Coşkun, “Kıbrıs Sorunu Üzerindeki Türk-Yunan Diyalogunun Başarısızlığı (1966-67) ve İngiliz Politikası”, 47; Coşkun, “The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980”, 26.

herhangi bir Yunan-Rum saldırısına karşı koyma konusunda oldukça kararlı görünüyordu⁶⁷⁹.

İngiliz dışişlerine göre Demirel'in Kıbrıs konusundaki yaklaşımı ilk olarak 2-3 Kasım'da Mağusa'da yaşanan olaylarda test edildi⁶⁸⁰. İlk olarak 2 Kasım günü öğle saatlerinde Rumlar Mağusa surları dışında yer alan Türk mevzilerine ateş açtı ve Türkler de bu ateşe karşılık verdi. Bu ilk çatışmanın akabinde akşam saatlerinde çatışmalar daha da arttı. Rumlar bu saldırılarda bir okul binasını ve bir Türkün evini işgal etti. Saldırıları esnasında elektrik, su ve telefon hatlarında kesintiler yaşandı. Olayların Ankara'da duyulması üzerine Genelkurmay ile temas kuruldu ve ardından BM Genel Sekreteri ile görüşüldü. Aynı zaman içerisinde ABD, İngiltere ve Yunanistan hükûmetlerine başvurularak olayların büyümemesi için gerekli önlemlerin alınması istendi. 4 Kasım günü bir süreliğine sükûnet sağlansa da Rumların saldırıları devam etti. Olayların durulmaması üzerine BM Daimî Temsilcisi BM Güvenlik Konseyini toplantıya davet etti⁶⁸¹. Ayrıca Çağlayangil Amerikan Büyükelçisi ile, Genel Sekreter Bayülken de Yunan ve İngiliz büyükelçileriyle görüşmeler gerçekleştirdi⁶⁸². İngilizlere göre Rumların amacı, Türkleri Mağusa'daki mevzilerinden atarak şehrin dışına çıkarmaktı⁶⁸³.

5 Kasım'da Türkiye'nin çağrısı üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyi, tarafları itidale ve iş birliğine çağıran bir mutabakat yayınladı ve ateşkes kararı alındı⁶⁸⁴. Türkiye'nin toplantı çağrısı İngiltere temsilcisi tarafından da desteklendi. İngiliz temsilcisi, tarafların Güvenlik Konseyi'nin çözüm önerisine uymasını ve BM Barış Gücüne destek vermeye devam etmesini önerdi⁶⁸⁵.

Mağusa'da yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin adaya müdahale etme ihtimalini yeniden gündeme taşımıştı. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinin aktardığı ilk bilgilere göre Türk ordusu harekât düzenlemek için henüz bir hazırlık içerisinde değildi. 5 Kasım tarihli bu bilginin edinildiği günün ertesinde, Dışişleri Bakanı Çağlayangil Senato'da

⁶⁷⁹ "Turkish Ambassador's Call on the Permanent Under Secretary: 16 November".

⁶⁸⁰ Ibid.

⁶⁸¹ "1. Dönem, 31. Cilt, 5. Toplantı, 4. Birleşim", *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 5 Kasım 1965, 42-43.

⁶⁸² *Milliyet*, 5 Kasım 1965, 1.

⁶⁸³ "Turkish Ambassador's Call on the Permanent Under Secretary: 16 November".

⁶⁸⁴ "Magosa Olayları", *Dışişleri Belleteni*, Kasım 1965, 20.; *Milliyet*, 7 Kasım 1965, 1.

⁶⁸⁵ "Turkish Ambassador's Call on the Permanent Under Secretary: 16 November".

bir konuşma yaptı ve bu konuşmasında gerekli hazırlıkların yapılması için hükûmet tarafından orduya talimat verildiğini söyledi⁶⁸⁶. Çağlayangil'in bu sözleri D. Allen'a göre basın tarafından bir alarm durumu olarak algılansa da bu sadece askeri bir prosedürden ibaretti⁶⁸⁷. Nitekim aynı gün Amerikalıların Türk askerî yetkililerinden aldıkları bilgiler de özel bir hazırlık durumunun söz konusu olmadığını gösteriyordu⁶⁸⁸. Ankara'daki bir İngiliz askerî yetkilisinin İngiltere Savunma Bakanlığına gönderdiği yazıda ciddi bir durum içerisinde bulunulduğu belirtilse de Türk donanmasında herhangi bir olağanüstü hareketliliğin olmadığına dikkat çekiliyor ve bunun "rahatlatıcı" olduğu değerlendirildi⁶⁸⁹. Benzer bir şekilde Yunanistan tarafında da herhangi bir askerî hareketlilik gözlemlenmemekteydi⁶⁹⁰.

D. Allen'ın gözlemlerine göre Mağusa'da yaşanan hadiselerle karşı Türkiye sakin bir tavır benimsemişti. Türk diplomatlar oldukça yoğun bir mesai içerisinde olsalar da askerî bir hareketlilik gözlemlenmemişti. D. Allen'ın ifadesiyle "Uykusuz geceler" geçiren diplomatlar ve askerler, gelişmeleri yakından takip ediyorlardı. Üst düzey yetkililer adadaki Türklerin pozisyonlarının bir kez daha aşındığının ve adadaki Türklerin aleyhine yeni bir *fait accompli* kurulduğunun farkındaydı. D. Allen, basının olaylara karşı tutumunu ise "heyecansız" olarak nitelendiriyordu⁶⁹¹.

İngiliz dışişlerine göre Türk hükûmeti Güvenlik Konseyi'nin çağrısını, tarafların çatışma öncesi durumlarına dönmesi gerektiği yönünde değerlendirdi ve Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği 9 Kasım'da İngiliz hükûmetinden, Rumların elde ettikleri pozisyonlardan geri çekilmelerini sağlaması için U Thant'la temas kurmalarını beklediklerini söyledi. Türkiye, ABD hükûmeti ve BM'deki İngiliz temsilci Lord Caradon nezdinde de benzer teşebbüslerde bulunmuştu⁶⁹².

BMKBG komutanı General Thimayya'nın Mağusa'da silahsızlanmanın sağlanmasına

⁶⁸⁶ "1. Dönem, 31. Cilt, 5. Toplantı, 4. Birleşim", 43.

⁶⁸⁷ D. Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Kasım 1965. CC 103144/40, No. 1179. TNA, FO 371/179979.

⁶⁸⁸ D. Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Kasım 1965. CC 103144/40(A), No. 1180. TNA, FO 371/179979. D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Kasım 1965. CC 103144/40(B), No. 1178. TNA, FO 371/179979.

⁶⁸⁹ C. D. Francis (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Denis Allen's Letter 1180 to Foreign Office on 6 November 1965". 8 Kasım 1965. CC 103144/340. TNA, FO 371/179979.

⁶⁹⁰ Ibid.

⁶⁹¹ C. D. Francis (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Denis Allen's Letter No. 2214/970 on 8 November 1965 to D. S. L. Dodson". 10 Kasım 1965. CC 103144/41. TNA, FO 371/179979.

⁶⁹² "Turkish Ambassador's Call on the Permanent Under Secretary: 16 November".

yönelik olarak 10 Kasım'da sunduğu öneriler ilk başta Türkiye tarafından reddedilse de İngilizler, Amerikan temsilcisiyle yapılan görüşmelerin ardından Türk yetkililerin bu önerileri kabul edeceklerini düşünüyorlardı⁶⁹³. Yunan Dışişleri Genel Sekreteri'nin Türkiye'nin Atina Büyükelçisi ile yaptığı görüşmeden edindiği izlenim de Thimayya'nın önerilerinin kabul edileceği yönündeydi⁶⁹⁴.

Yunanistan'ın yeni bir siyasi kriz içerisinde olması, adada yaşanan hadiselerin durulmasını sağlayacak sürecin yönetilmesini zorlaştıracı bir etkendi. Siyasi kriz nedeniyle Yunan karar alıcıları Kıbrıs'a tam anlamıyla odaklanamıyordu⁶⁹⁵. İngilizler de Yunan hükûmetinin zayıf duruma düştüğü bu siyasi kriz devam ederken Yunanların sahici bir sorumluluk üstlenebileceğini beklemenin gerçekçi olmayacağı kanaatindeydi. İngilizler ayrıca, Yunanların mevcut şartlar altında *Enosis*'e ulaşamayacaklarının farkında olduklarını düşünüyordu. Bu nedenle Türk yetkililerin Yunanlar yerine Rumlarla müzakere etmeleri fikri üzerinde durulabilirdi ve Türkiye ile Yunanistan'ın bu fikre sıcak baktığına dair izlenimler vardı. Geline aşamada İngilizlere göre gelişmeleri takip etmeye devam etmekle yetinmek kendileri için en doğru politika olacaktı. Ancak uzun vadede, çözüm için atılacak ilk adımlar, Ankara ve Lefkoşa arasında yapılacak görüşmeler vasıtasıyla doğabilirdi. İngiliz dışişleri, Amerikalıların Türkiye'yi Rumlarla masaya oturmaları için ikna ederlerse Yunanların bu yeni sürece vereceği cevabın bir ehemmiyet taşımayacağını düşünüyordu⁶⁹⁶.

İlerleyen günlerde Kıbrıs için yeni bir gizli Anglo-Amerikan planı hazırlandığına dair söylentiler ve haberler ortaya çıktı. Söz konusu plana göre Kıbrıs'ta iki askerî üs daha kurulacak ve bunlardan biri ABD'ye, diğeri de Türkiye'ye verilecekti. Türkiye'ye verilecek üssün Türk-Amerikan ortak üssü olması seçeneği üzerinde de duruluyordu. İngilizlere göre genel olarak bakıldığında, böyle bir plan, suçlamalara maruz kalmadan *Enosis* fikrinden sıyrılmayı isteyen Yunan Dışişleri Bakanı Tsirimokos'un da işine gelecekti. Böylelikle *Enosis* seçeneğinin gündemden kaldırma suçu Amerikalılara ve İngilizlere yüklenebilecekti. Bu nedenle planla ilgili Yunan tarafının düşüncesinin ne

⁶⁹³ Ibid.

⁶⁹⁴ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 12 Kasım 1965. CC 1041/39(C), No. 910. TNA, FO 371/179981.

⁶⁹⁵ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 12 Kasım 1965. CC 1041/39(B), No. 905. TNA, FO 371/179981.

⁶⁹⁶ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 16 Kasım 1965. CC 1041/39. TNA, FO 371/179981.

olacağı merak ediliyordu⁶⁹⁷. Ne var ki İngiliz Yüksek Komiserliği, Tsirimokos'un *Enosis*'ten sıyrılmak istediği yönündeki yorumu doğru bulmuyor, kendisinin *Enosis* hakkında basına verdiği demeçlerin, bu iddianın tam tersi bir durumu ortaya koyduğunu düşünüyordu. Ayrıca Kıbrıs'taki Amerikalılardan yeni bir plan oluşturulduğuna dair herhangi bir duyum alınmamıştı⁶⁹⁸.

Yüksek Komiserliğin değerlendirmelerine rağmen İngiliz dışişlerine gelen bilgiler, Tsirimikos'un Türkiye'nin Rumlarla doğrudan görüşmesi fikrine sıcak baktığını göstermekteydi. Tsirimikos'un Nev York'ta gerçekleştirdiği temaslardan edinilen intiba, Yunanistan'ın, Kıbrıs'ın bağımsızlığı muhafaza edilmek kaydıyla, bu tür bir sürecin yürütülmesi fikrini kabul etmeye hazır olduğunu gösteriyordu⁶⁹⁹.

Mağusa olaylarının ardından düzenlenen BM Genel Kurulu'ndaki Kıbrıs müzakereleri 18 Aralık'ta bir çözüm önerisiyle sona erdi. Kararda, Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve dışarıdan bir müdahalenin illegal olarak kabul edileceğine dair vurgunun⁷⁰⁰ yanı sıra, insan haklarının tüm vatandaşlara din ve millet farkı gözetmeksizin uygulanması ve azınlık haklarının temin edilmesi gibi sorumlulukları Kıbrıs hükûmetine hatırlatıldı⁷⁰¹.

Katılımcılardan 47'si çözüm önerisinin lehinde oy kullanırken, Türkiye, ABD, Arnavutluk, İran ve Pakistan aleyhte oy kullandı. İngiltere'nin dahil olduğu 54 ülke ise çekimser kaldı⁷⁰². Sonuç, Yunanlar ve Rumlar tarafından memnuniyetle karşılandı⁷⁰³. Türkiye ise beklenildiği üzere sonuçtan hiç memnun değildi. Çağlayangil kararın ardından yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullandı:

"Kıbrıs konusunda kabul edilen karar tasarısının barışçı bir çözüme yol açmadığını esefle müşahade etmekteyiz. Bu tasarı taraflardan yalnız birinin görüşünü aksettirmekte diğer tarafın görüşüne ise hiçbir şekilde yer

⁶⁹⁷ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 22 Kasım 1965. CC 1041/39(D), No. 3 Saving. TNA, FO 371/179981.

⁶⁹⁸ D. Hunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Koloniler Bakanlığına. 30 Kasım 1965. CC 1041/39(E), No. 1367. TNA, FO 371/179981.

⁶⁹⁹ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 3 Aralık 1965. CC 1041/39(F), No. 3178. TNA, FO 371/179981.

⁷⁰⁰ Bölükbaşı, "The Cyprus Dispute and the United Nations: Peaceful Non-Settlement between 1954 and 1996", 418–19.

⁷⁰¹ A/RES/2077(XX), "Question of Cyprus". 18 Aralık 1965. <https://digitallibrary.un.org/record/203470>. Aynı gün içerisinde BMKBG Komutanı General Thimayya kalp yetersizliğinden Lefkoşa'da hayatını kaybetti. "Siyasi Olaylar", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1965, 6.

⁷⁰² "Siyasi Olaylar", Aralık 1965, 41–42.

⁷⁰³ A. E. Davidson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "The Turkish Ambassador's Call on the Permanent Under Secretary on 11 January". 10 Ocak 1966. CC 103144/4. TNA, FO 371/185626.

vermemektedir.

Aynı şeyi Birleşmiş Milletler arabulucusunun raporu için de söyleyebiliriz. Zira bu karar tasarısı arabulucunun raporunu esas almakta, fakat Türkiye'nin rapor üzerindeki görüşünü dikkate almamaktadır.

... müzakere için kapı her zaman açıktır, fakat bu defa bu yolu biz aramayacağız ve arabulucu peşinde koşmayacağız.⁷⁰⁴

İngilizlere göre Genel Kurul kararının ardından, Kıbrıs meselesinin paydaşlarının tutumlarının akıbetinin ne olacağını kestirmek oldukça zordu. Ayrıca BM yetkililerinin arabuluculuk çabalarına nasıl devam edeceği de belli değildi. Makarios yeni bir arabulucu atanmasını istemiyordu. Yunanlar ise arabuluculuk rolünün BM Genel Sekreteri U Thant tarafından üstlenilmesinin doğru olacağı kanaatindeydi. İngilizler çekimler oy kullanmalarıyla ilgili olarak Türk yetkililere, BM Genel Kurulu'nun dengeli ve ayrımcı olmayan bir çözüm bulamadığı için hayal kırıklığına uğradıkları, kararın söz konusu dengeyi yansıtmadığı düşüncesiyle oylamaya katılmadıkları ve Kıbrıs'la ilgili mevcut politikalarının devam ettiği söylemini benimseyeceklerdi. İngilizlerin en çok merak ettiği hususların başında ise Türkiye'nin bir sonraki adımının ne olacağı geliyordu⁷⁰⁵.

3.4. Türk Dışişlerinde Yaşanan Savrulma

Mağusa olaylarından sonra adada Türklerle Rumlar arasındaki gerginlik hala üst düzeydeydi. İngilizlere göre Mağusa olayları BM'nin ve BMKGB'nin adadaki denge ve sükûnet için ne kadar önemli olduklarını ortaya koymuştu⁷⁰⁶.

Yunan hükûmetinin iç siyasetteki zayıf pozisyonu, Kıbrıs meselesinin çözümüyle ilgili halihazırda sifıra yakın olan umutların neredeyse tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştu. Üstelik Tsirimokos'un popülist yaklaşımı çözümsüzlük iklimini daha da güçlendirerek yeni krizlerin yolunu açıyordu. Diğer yandan Türk siyasetinin Kıbrıs meselesiyle ilgili harareti de gün geçtikçe artmaktaydı. Özellikle muhalefetin hükûmeti suçlayıcı sorgulamaları, hükûmetin daha cesur adımlar atmasına neden olabilirdi. Bunun da ötesinde, adadaki Türk halkının ambargolar nedeniyle oldukça zor şartlar altında

⁷⁰⁴ “Siyasi Olaylar”, Aralık 1965, 42–43.

⁷⁰⁵ A. E. Davidson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “The Turkish Ambassador's Call on the Permanent Under Secretary on 11 January”. 10 Ocak 1966. CC 103144/4.

⁷⁰⁶ Ibid.

olması ve gün geçtikçe zorluklarla mücadele etmenin imkânsız hale gelmesi Kıbrıs meselesinin gerilimini üst düzeye çıkartmıştı.

Söz konusu atmosfer içerisinde 3 Ocak 1966 günü Kıbrıs radyosundan bir haber duyuldu. Radyodaki habere göre Fazıl Küçük, Cemal Gürsel'e bir mektup göndererek, Türkiye'nin adaya doğrudan müdahale etmesini istemişti⁷⁰⁷. Mektubun tam metnine ulaşılamasa da mektubun esasında Demirel'e gönderildiği, müdahaleden kastın fizikî bir müdahale olmadığı daha sonra öğrenilecekti. İngilizlere göre Türk yetkililer bu mektubu, adaya müdahale edilmesine karşı çıkan BM kararına bir koz olarak kullanmayı isteyecekti⁷⁰⁸. Mektubun etkisiyle mi yoksa meselenin gerginliğiyle mi bilinmez, aynı günün akşamında Makarios, Ortodoks Kadınlar Birliği'nde düzenlenen bir etkinlikte gerçekleştirdiği konuşmada, “histerik ve çılgın” olarak nitelendirdiği müdahale tehditlerine karşı koyacaklarını ve gerekirse son adama kadar mücadele edeceklerini söyledi. Makarios ayrıca, adadaki Türklerin Ankara'dan güç alarak bir Türk Devleti kurma iddiasında bulunmaları durumunda, bu tehdidi de ortadan kaldıracaklarını dile getirdi⁷⁰⁹. Küçük'ün mektup haberi ve Makarios'un çıkışı, süreci yeniden kritik bir duruma soktu ve Demirel 4 Ocak sabahı Dışişleri Bakanlığında bir basın toplantısı düzenleyerek şu ifadeleri kullandı:

“Türk hükûmeti, Kıbrıs meselesinin kendi rızası dışında veya emrivakilerle tek taraflı bir şekilde halledilmesine hiçbir zaman rıza göstermez ve göstermeyecektir. Bu itibarla Enosis'in bu gibi yollarla gerçekleşeceğini umanlar bir hayal içindedirler. Türkiye'nin ve Türk cemaatinin 1960 antlaşmalarından doğan haklarının bütünü mahfuzdur. Bu hakları zorla veya desiselerle yok etmek isteyenler bu gayelerine erişemeyeceklerdir.”⁷¹⁰

Demirel'in basın toplantısında söyledikleri, Türkiye'nin müdahale hakkını kullanma konusunda herhangi bir geri adım atmadığını gösteriyordu fakat müdahale söylentileriyle ilgili sorulara herhangi bir net cevap vermiyordu. Bu nedenle Küçük, 8 Ocak'ta

⁷⁰⁷ D. Hunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu İle İlişkiler Bakanlığına. 3 Ocak 1966. CC 103144/1, No. 2. TNA, FO 371/185626.

⁷⁰⁸ D. Hunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu İle İlişkiler Bakanlığına, “Kutchuk's Appeal to Ankara” 6 Ocak 1966. CC 103144/1(D), No. 14. TNA, FO 371/185626.

⁷⁰⁹ D. Hunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu İle İlişkiler Bakanlığına. 4 Ocak 1966. CC 103144/1(B), No. 6. TNA, FO 371/185626.

⁷¹⁰ “BBC Mon 2300, Troops for Cyprus: Turkish Premier Points to Hazards”. 4 Ocak 1966. CC 103144/1(C). TNA, FO 371/185626; “Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Toplantısı”, *Dışişleri Bülteni*, Ocak 1966, 83.; *Milliyet*, 1 Ocak 1965, 1,7.

basın mensuplarının sorularını yanıtlayarak müdahale talebi meselesine açıklık getirmek istedi. Buna göre, basındaki değerlendirmeler tamamen yanlış bir kanaat ortaya çıkarmıştı. Kıbrıslı Türklerin tamamı, siyasi farklılıkların şiddet veya şiddetin başka bir türüyle çözülmeye çalışılmasına net bir şekilde karşıydı. Tüm paydaşların katılacağı bir yuvarlak masa kurmak ve barışçıl bir çözüm bulmak için hala geç değildi. Küçük, böyle bir konferans için Çin'e gitmeye bile razıydı⁷¹¹.

Bu sırada Türk kamuoyunda Kıbrıs meselesiyle ilgili tartışmalar hararetlenmeye başlamıştı. 6-8 Ocak tarihleri arasında senatoda ve mecliste dış politikayla ilgili çeşitli müzakereler gerçekleştirildi. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi mecliste Türk dış politikasının soruşturulması için bir önerge verdi ancak reddedildi. Senato'da ise CHP ve AP' senatörleri arasında Kıbrıs konusunda geline noktanın sorumluluğu hakkında suçlamalar yapılıyordu⁷¹². İngilizlerin merak ettiği başlıca husus ise bu tartışmalardan Türk politikasının seyrine dair bir ipucu yakalanıp yakalanamayacağıydı ancak herhangi bir öngörüye ulaşamamışlardı⁷¹³.

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Zeki Kuneralp, Ankara'da düzenlenecek büyükelçiler toplantısına katılmak üzere Londra'dan ayrılmadan önce İngiliz Dışişleri Daimî Müsteşarı Hohler ile 11 Ocak günü bir görüşme gerçekleştirdi. Kuneralp görüşmede, İngilizlerin BM kararının ardından yeni bir politika benimseyip benimsemeyeceği ve bu kararın hükûmeti etkileyip etkilemeyeceğine dair sorular yöneltti. Hohler yanıt olarak, politikalarının aynı şekilde devam ettiğini ve hâlâ 1960 anlaşmasına sadık olduklarını söyledi. Hohler Kuneralp'i uğurlamadan hemen önce, Ankara'da katılacağı toplantıda ortaya konacak düşünceler ve alınacak kararlar hakkında kendisini bilgilendirmesi ricaında bulundu. Kuneralp temasta olacaklarını söyleyerek görüşmeden ayrıldı⁷¹⁴.

Hohler'in bir sonraki günkü misafiri ise Yunan Büyükelçi Nicolareisis idi. Yunan Büyükelçi, Kuneralp'e benzer şekilde, İngiltere'nin Kıbrıs'la ilgili mevcut politikasına

⁷¹¹ D. Hunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu İle İlişkiler Bakanlığına, "Cyprus Mediation". 10 Ocak 1966. CC 103144/1(E), No. 22. TNA, FO 371/185626.

⁷¹² "Cumhuriyet Senatosunda Kıbrıs Konusunda Yapılan Genel Görüşme", *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1966, 44-47; R. E. Parsons'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 11 Ocak 1966. CC 103144/2(A), No. 2214/17. TNA, FO 371/185626.

⁷¹³ R. E. Parsons'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 11 Ocak 1966. CC 103144/2(A), No. 2214/17.

⁷¹⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 12 Ocak 1966. CC 103144/4. TNA, FO 371/185626; Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*, 326-28.

ve Türkiye'nin hangi adımları atabileceğine dair sorular yöneltti. Hohler, İngiliz politikasıyla ilgili soruya Kuneralp'e verdiği cevabın aynısını verirken, Türkiye'nin politikasıyla ilgili soruya, henüz bir şey bilmedikleri fakat Ankara'daki büyükelçiler toplantısından sonra bir şeyler öğrenebilecekleri yanıtını verdi. Bu bağlamda Nicolareisis, Yunan hükûmetinin hiçbir surette toprak tazminatı vermeyeceği konusunda kararlı olduğunu söyleyerek, Türkiye için "bir sonraki adımın", problemlere adadaki toplumlar tarafından çözüm bulunmasını kabul etmek olduğunu söyledi⁷¹⁵.

Büyükelçiler toplantısı 17-22 Ocak 1966 tarihleri arasında Ankara'da Çağlayangil başkanlığında gerçekleştirildi. Görüşmelere, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Yüksek Müşavirler, ilgili Daire Başkanları ile NATO ve BM Daimî Delegeleri, Tokyo, Londra, Paris, Roma, Vaşington, Akra, Kahire, Moskova, Atina ve Cidde büyükelçileri katıldı⁷¹⁶. Toplantı, son zamanlarda Kıbrıs meselesinde yaşanan gelişmeler nedeniyle gerçekleştirilmişti.

Ankara'daki büyükelçiler toplantısının ardından D. Allen ile Dışişleri Genel Sekreteri Ümit Halûk Bayülken arasında gerçekleşen görüşme, Türk dışişleri açısından yeni bir tavrın ve diplomatik huzursuzluğun işaretlerini taşıyordu. D. Allen ilk olarak en çok merak edilen soruya, büyükelçiler toplantısında alınan kararın ne olduğuna ve Türkiye'nin bu aşamadan itibaren nasıl bir politika izleyeceğine yanıt aramaya çalıştı. Ne var ki Bayülken sözlerine BM'de alınan kararlar başladı ve karara yönelik eleştiriler içeren geniş bir değerlendirme yaptı. Bayülken'e göre Türkiye BM'de, oturum başkanının dalaverelerinin ve kuşkulu kararlarının kurbanı olmuştu. Bayülken, İngiliz delegasyonunun genel olarak yardımcı bir tutum sergilediğini ve usul oylamasında Türkiye'den yana olduğunu söyledi. Ancak son dakikada bir şeyler ters gitmişti ve bakış açılarını İngilizlere net bir şekilde açıklayamadıklarını hissetmişlerdi. Fakat ne olursa olsun, Garanti Antlaşması'na imza atmış olduğu gerçeği göz önüne alındığında, İngiltere'nin takındığı tavrın kendileri için tam bir hayal kırıklığına yol açtığını düşünmeleri kaçınılmaz olacaktı. D. Allen, "dostane" olarak nitelendirdiği bu çıkışa yanıt olarak, sonucun kendisinde de hayal kırıklığına neden olduğunu, ancak Çağlayangil'in dönüşünden itibaren hükûmetin meseleyi oldukça mahir bir şekilde ele aldığını

⁷¹⁵ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Atina Büyükelçiliğine. 13 Ocak 1966. CC 103144/4(A). TNA, FO 371/185626.

⁷¹⁶ "Siyasi Olaylar", *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1966, 6.

söyledi. D. Allen’a göre artık hep birlikte barışçıl bir çözüm için müzakerelerin yeniden başlatılmasına odaklanmaları gerekiyordu. D. Allen, bu sözlerinin ardından Bayülken’e, müzakerelerin hangi temelde ve kimlerle sürdürüleceği konusundaki fikirlerini sordu. Bayülken bu soruya net bir yanıt vermeyerek, Yunanistan’a bakışın oldukça tatsız olduğunu ve Türkiye’nin önünü görmesinin biraz vakit alabileceğini söyledi. Bayülken, kişisel olarak, BM kararının, bu kurumun adaleti temin edecek tarafsız bir kurum olmadığını göstermesi bakımından iyi bir netice olduğu kanaatindeydi. Ancak Bayülken’e göre her ne olursa olsun Türkiye’nin, hedeflerine ulaşmak için kararlı bir şekilde mücadele etmeye devam etmesi gerekiyordu ve Yunanistan’ın eninde sonunda ne kadar kararlı olduklarını anlayacaklarını umuyorlardı⁷¹⁷.

Görüşmenin ardından D. Allen, Türk tarafının hala hüsrana duygusu içerisinde olduğu değerlendirmesini yapmaktaydı. D. Allen’a göre Türk yetkililerin nasıl bir yol izleyeceklerine dair bir fikirleri yoktu dışarıdan öneri kabul edecek bir ruh hali içerisinde de değillerdi. Bu durum, D. Allen’ın 13 Ocak gecesi Çağlayangil ile yaptığı kısa sohbette de kendisini göstermişti. D. Allen’ın gözlemlerine göre Çağlayangil, meseleyle ilgili mecliste yapılan tartışmalar karşısında dik durabilmiş görünse de hala BM’de alınan “yenilginin” etkilerini üzerinde taşıyordu. D. Allen’a göre hem Bayülken’in hem de Çağlayangil’in kafasından geçen, BM’de adaletsizliğe uğradıkları argümanını öne sürerek müttefiklerini bir araya toplayıp, Yunanistan’ı “adil” bir çözüm için ikna ettirmektir⁷¹⁸.

D. Allen ile Çağlayangil arasındaki asıl görüşme 21 Ocak’ta gerçekleşti. Nezaket ifadelerinin ardından D. Allen Çağlayangil’e son dönemde yaşanan gelişmeler üzerine Ankara’da gerçekleştirilen büyükelçiler toplantısının Kıbrıs meselesinin geleceğiyle ilgili nasıl bir perspektif sunduğunu sordu. Ancak Çağlayangil, bu soruya yanıt vermek yerine sözlerine İngiliz delegasyonuyla olan ilişkilerine değinerek başladı ve yaklaşık yirmi dakika boyunca D. Allen’a bu konudaki düşüncelerini aktardı. Çağlayangil’e göre İngiltere’nin çekimser tavrı diğer ülkeleri de çekimser kalmaya cesaretlendirmiş, hatta kararın alınmasına yardım etmişti. Bu durum aynı zamanda meclisteki tartışmalarda müttefiklerinin, özellikle İngiltere’nin tutumunu açıklamakta kendisini zor

⁷¹⁷ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) H. A. F. Hohler’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 14 Ocak 1966. CC 103144/6.

⁷¹⁸ Ibid.

duruma düşürmüştü⁷¹⁹.

Çağlayangil'in konuşmasının telefon görüşmesiyle bölünmesi D. Allen'a Kıbrıs meselesinin geleceğiyle ilgili konuyu açma fırsatını verdi ve bunun üzerine Çağlayangil, Türkiye'nin kabul edemeyeceği hususları tek tek sıraladı. Bunlardan ilki *Enosis*'ti. D. Allen hemen araya girerek toprak tazminatına karşılık *Enosis* teklifine nasıl yaklaştıklarını sordu. Çağlayangil'e göre Kıbrıs meselesi Türkiye için toprak meselesi değildi ve bu zeminde ele alınamazdı. Eğer tek taraflı bir *Enosis* kararı alınırsa bu girişime sonuçları ne olursa olsun tüm güçleriyle karşılık vereceklerdi. Ayrıca adadaki Türklere karşı girişilecek saldırılara ve onlara zarar verecek oldubittilere de karşı koyacaklardı. Kendi tezlerine göre çözüm ancak, adada iki farklı toplum olduğunun kabul edilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu doğrultuda en makul çözüm, kantonlar ya da herhangi bir farklı yöntemle, adada federatif bir yönetimin kurulmasıydı. Yunan hükûmetiyle ya da Makarios'la müzakere etmekten imtina etmiyorlardı fakat BM kararının ardından müzakere talebinde bulunmaları, bu karar zemininde müzakere etmeyi kabul ettikleri anlayışını doğrurabilirdi. Ancak böyle bir durum kesinlikle söz konusu değildi. Dahası, bir müzakere söz konusu olsaydı dahi önkoşul olarak müzakere zemininin federatif çözüm etrafında şekillenmesini talep edeceklerdi⁷²⁰.

D. Allen, bu tutumun siyasi olarak uygulanabilir olup olmadığını sordu. Çağlayangil'in verdiği yanıt oldukça netti: Eğer Amerikalılar ve İngilizler müzakerelere el atarlarsa ve müzakerelerin hangi ilkelere dayandırılacağı konusunda ısrarcı olurlarsa bunun gerçekleşmesi için herhangi bir engel yoktu. Ancak Çağlayangil'e göre geçmişte takındıkları tavır, kendilerinde İngilizlerin *Enosis* 'ten yana oldukları intibasını uyandırıyordu. Örneğin İngilizler, adaya müdahale etme haklarını engellerken ve sabırlı olmalarını isterlerken, binlerce Yunan askerinin adaya girmesine izin vermiş, ne protesto etmek ne de Yunan askerlerini adadan çıkarmak için bir şey yapmıştı. Bunun üzerine D. Allen, herkesin müzakereler yoluyla barışçıl bir çözüm bulunması için çaba göstermesi gerektiğini ve kendilerinin paydaşların üzerinde uzlaşmaya varacağı bir düzenlemeyi desteklemeye her zaman hazır olduklarını söyledi. Ne var ki Çağlayangil'e göre

⁷¹⁹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) H. A. F. Hohler'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 21 Ocak 1966. CC 103144/6(B). TNA, FO 371/185626; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 178–79.

⁷²⁰ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) H. A. F. Hohler'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 21 Ocak 1966. CC 103144/6(B).

İngilizlerin bundan daha fazlasını yapmaları gerekliydi. Mademki müttefiklerinin pasifliği nedeniyle böyle bir pozisyona düşmüşlerdi, o halde müttefiklerinden, müzakerelerin başlaması halinde Türk toplumunun haklarının korunması konusunda destek vermeleri ve haklarının yeniden tehdit edilmesi durumunda müdahalede bulunmalarını engellememeleri gibi bazı güvenceler talep edebilirlerdi⁷²¹.

D. Allen, Çağlayangil’le olan görüşmesini, “negatif” fakat “son derece dostane” olarak nitelendiriyordu. Çağlayangil görüşmenin sonunda tüm samimiyetiyle İngiltere ile olan ilişkilere büyük önem atfettiğini ve iki ülke ilişkilerinin gelişmesini görmek istediğini söylemişti. Ancak D. Allen, Türklerin ilerleyen günlerde Kıbrıs’ta kendileri için kabul edilebilir bir çözüme ulaşılmasının İngilizlere ve Amerikalılara bağlı olduğuna dair inançlarının güçlenmesinden çekiniyordu⁷²².

Bu sırada 14 Ocak’ta Yunanistan’ın Ankara büyükelçisi Sgourdeos, hükûmeti tarafından Yunanistan’a geri çağırıldı⁷²³. Yunan basınında yer alan haberlere göre Sgourdeos’un geri çağırılma nedeni son zamanlarda basına verdiği demeçlerdi⁷²⁴. D. Allen’in edindiği bilgiler de haberleri doğrular nitelikteydi⁷²⁵. Sgourdeos 13 Ocak’ta *Milliyet* gazetesine verdiği röportajda Patrikhane’nin Türkiye’den çıkarılma meselesinin Türkiye’nin bileceği bir iş olduğunu söylemişti⁷²⁶. 15 Ocak’ta *Dünya* gazetesinde yayınlanan bir haberde ayrıca Sgourdeos’un, Yunanistan’ın *Enosis*’i istemediğini söylediği haberi yer alıyordu⁷²⁷. İngiltere’nin Atina Büyükelçiliğinin Yunan Dışişlerinden edindiği bilgiye göre Sgourdeos’un geri çağırılma nedeni, “talimatlara uymaması ve çok konuşmasıydı”⁷²⁸. İngiliz dışişlerinde yapılan bir değerlendirmeye göre Sgourdeos’un

⁷²¹ Ibid.

⁷²² Ibid.

⁷²³ “Sgourdeos’un Geri Çağırılması”, *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1966, 59.

⁷²⁴ R. Murray’dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) (İngiltere Dışişleri Bakanlığına). 15 Ocak 1966. CE 103144/1, No. 35. TNA, FO 371/185662.

⁷²⁵ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, “Greek Ambassador to Turkey”. 17 Ocak 1966. CE 103144/1(A), No. 47. TNA, FO 371/185662.

⁷²⁶ *Milliyet*, 13 Ocak 1965, 1, 7.

⁷²⁷ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Ocak 1966. CE 103144/1(B), No. 48. TNA, FO 371/185662. *Dünya*, 15. Ocak 1965, 1, 7.

⁷²⁸ R. Murray’dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, “Recall of Greek Ambassador to Turkey”. 19 Ocak 1966. CE 103144/1(C), No. 55. TNA, FO 371/185662. Sgourdeos ifadelerinin yanlış anlaşıldığı kanaatindeydi. Yunan Dışişleri Bakanı da alınan kararın gereksiz bir acelelikle alındığını itiraf etmişti. Bu ani karar, Türk yetkililerde Yunanların kendileriyle diyalog kurma politikalarında değişikliğe gittiği düşüncesi doğurabilirdi. Bu nedenle hızlı bir şekilde yeni bir büyükelçi atanması gerekiyordu. Yunan Dışişleri Bakanı da 19 Ocak’ta basına bir açıklamada bulunarak büyükelçinin geri çağırılmasının Yunanistan’ın politikasında bir değişikliğe gittiği anlamına gelmeyeceğini belirtti. Ibid.

geri çağırılması, Yunanistan'ın Türkiye ile görüşmelere devam etme konusundaki isteksizliğini de yansıtmaktaydı zira Yunanistan, Türkiye'nin isteyeceği bedeli ödeyebilecek durumda değildi⁷²⁹.

Büyükelçiler toplantısının ardından Türkiye'nin nasıl bir politika benimseyeceği konusu ise İngilizler için belirsizliğini sürdürmeye devam ediyordu. Toplantıyla ilgili elde edilen tek bilgi, Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Grubu Başkanı İlter Türkmen'in basın açıklaması ve ertesi gün yayınlanan bildiriydi. Açıklamada büyükelçilerin, akredite oldukları ülkelerin Kıbrıs'la ilgili politikaları ve Türkiye'nin Kıbrıs konusunda nasıl bir politika takip etmesi gerektiği hakkında fikir beyan ettikleri belirtilmekteydi⁷³⁰. 22 Ocak'ta yayınlanan bildiriye göre ise toplantıda, hükûmetin bundan sonraki süreçte atacağı adımlar, anlaşmalardan doğan sorumluluklar, oldubittilere karşı alınacak önlemler, Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türklerin haklarının ve çıkarlarının korunması, Kıbrıs'ın bağımsızlığının muhafaza edilmesi ve her türlü ilhak girişimine direnç gösterilmesi üzerinde durulmuştu. Bildiride ayrıca, BM kararının siyasi, hukuki ya da ahlaki bir değerinin olmadığı, bağlantısız ülkelerin BM kararına onay vermesinin Kıbrıs'ın bağımsızlığını sürdürmesine yönelik görüşlerini yansıttığı belirtilmekteydi. Bu durum, çözümün hangi zeminde bulunması gerektiğine işaret ediyordu. Yunanistan'ın tutumunun Kıbrıs'ın bağımsızlığı ile uyuşmaması, çözümü zorlaştırabilir ve gerilimi artırabilirdi⁷³¹.

BM kararının ardından Türkiye, federasyon formülü üzerinde daha fazla durmaya başladı. 24 Ocak'ta Çağlayangil basına verdiği bir röportajda Türkiye'nin, anlaşma ile garanti altına alınacak Avusturya tipi bir bağımsızlığı destekleyebileceğini belirtti⁷³². 27 Ocak'ta da muhabirlerin sorularına, sadece Avusturya tipi çözümle ilgili soruları yanıtlayacağı şeklinde cevap verdi⁷³³.

⁷²⁹ Edes (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Minute on Sir D. Allen Ankara 47 and 48 January 1966". 18 Ocak 1966. CE 103144/1. TNA, FO 371/185662.

⁷³⁰ M. I. Mackie'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Ocak 1966. CC 103144/2(D), No. 2214/48. TNA, FO 371/185626.

⁷³¹ "Büyükelçilerle İstişare Toplantısı Sonunda Yayınlanan Bildiri", *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1966, 111–12; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 26 Ocak 1966. CC 103144/7(A), No. 89. TNA, FO 371/185626.

⁷³² "Dışişleri Bakanının Kıbrıs'ın Bağımsızlığı Hakkındaki Demeci", *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1966, 113; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 28 Ocak 1966. CC 103144/7(B), No. 5 Saving. TNA, FO 371/185626.

⁷³³ "Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Basın Toplantısı", *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1966, 121–22;

Türk tarafı federasyon konusunda bir müzakere yolu açmak istese de Yunanlar ve Rumlar süreci gelecek beyanlarda bulunmaktaydı. Makarios'un Ocak ayında Atina'ya gerçekleştirdiği ziyaretin ardından yayınlanan 2 Şubat tarihli bildiri de bunlardan biriydi. Bildiride Yunanistan ve Kıbrıs hükûmetlerinin *Enosis*'i içermeyen ve doğrudan ya da dolaylı olarak adanın taksimini öngören bir çözümü reddettikleri ifade ediliyordu⁷³⁴. Bildiri Türk tarafının ciddi manada tepkisini çekmiş, bildirinin ardından 4 Şubat günü Milli Güvenlik Kurulu olağanüstü toplanmıştı⁷³⁵.

Atina'da yayınlanan bildiriye karşı Türk dışişleri 5 Şubat'ta Yunan Büyükelçisine bir protesto notası verdi⁷³⁶. Notada bildirinin, Yunanistan'ın ve Rum yönetiminin *Enosis*'i nihai hedef olarak gördüğünü kanıtladığı, Türkiye'nin *Enosis*'e karşı koymaya kararlı olduğu ve Yunanistan'ın bu doğrultuda hukuki veya fiziki bir adım atması halinde karşı koyulacağı belirtiliyordu. Notada ayrıca Türkiye'nin, adadaki Türklerin haklarına zarar verecek ve onları azınlık olarak görecekt tutumlara karşı direneceği, *Enosis* için Yunanistan ve Rumlar tarafından yapılacak bir girişimin sonuçlarından Yunan ve Rum hükûmetlerinin sorumlu olduğu ve Türk hükûmetinin çözümün barışçıl yollarla gerçekleşmesi gerektiğine inandığı vurgulanmaktaydı⁷³⁷.

D. Allen'in aktardığına göre Yunan maslahatgüzarı notanın sertliği karşısında şaşkına dönmüştü. Yunan diplomat, Atina bildirisinin *Enosis* konusunda yeni bir şey söylemediği ve Türk yetkililere yardımcı olmak için tasarlanan unsurlar içerdiği iddiasındaydı. Ancak D. Allen, Yunan maslahatgüzar ile aynı fikirde değildi. Londra'ya gönderdiği yazıda D. Allen, Yunanların bu bildiriye Türkiye'yi kışkırtacak zamanda ve şekilde yayınladığı değerlendirmesinde bulunuyordu. Türk notası da Türkiye'nin bilindik pozisyonunun tekrarıydı. D. Allen'a göre notanın verilmesinde, hükûmetin Kıbrıs konusundaki eleştirilerin arttığı bir dönemde kamuoyuna bu konudaki kararlılığını gösterme arzusu etkili olmuş olabilirdi. Ancak, her ne sebeple olursa olsun, Türk notasında şaşırılacak bir durum yoktu. Nota bir ültimatoma niteliğinde değildi ve Türk

Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 28 Ocak 1966. CC 103144/7(B), No. 5 Saving.

⁷³⁴ "Kıbrıs-Yunan Ortak Bildirisi", *Dışişleri Belleteni*, Şubat 1966, 22, 51; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 300.

⁷³⁵ "Siyasi Olaylar", *Dışişleri Belleteni*, Şubat 1966, 6.

⁷³⁶ "Türkiye'nin Yunanistan'a Verdiği Nota", *Dışişleri Belleteni*, Şubat 1966, 28.

⁷³⁷ LOM 040/66, CYPRUS. 15 Şubat 1966. NATO Archives Online, <https://archives.nato.int/cyprus-6>; D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 7 Şubat 1966. CC 103144/9, No. 151. TNA, FO 371/185626.

hükûmetinin niyetleri konusunda herhangi bir ipucu içermiyordu. Fakat yine de nota, Türk ve Yunan hükûmetlerini müzakerelere devam etme konusunda ikna etmenin ne kadar zor olduğunu göstermekteydi⁷³⁸.

Yunan dışışleri de notanın Türk kamuoyunu teskin etmek için hazırlandığı kanaatindeydi ve bu nedenle bakanlarına, notayı pek fazla dikkate almaması gerektiğini tavsiye etmişlerdi⁷³⁹. Buna rağmen Yunan dışışleri, Türk tarafının notada güç kullanma imasında bulunmasından ve Atina Büyükelçisi'nin Ankara'ya geri çağırılmasından oldukça rahatsız olmuştu. Yunanlara göre kriz tamamen suni bir şekilde tırmandırılıyordu. Daha da önemlisi, Yunanistan'ın Atina Büyükelçiliğinden edinilen bilgiye göre Yunan hükûmeti resmî olarak *Enosis*'ten vazgeçmeyecek olsa da gayri resmî olarak *Enosis* konusunda ısrarını sürdürmemeye hazırды. Ancak Türkiye eğer Kıbrıs'ın tam bağımsızlığını istiyorsa bunu Makarios ile görüşmeliydi⁷⁴⁰.

Ne var ki Türk tarafı Atina bildirisine karşılık olarak nota vermekle yetinmedi ve 8 Şubat'ta BM Daimî Temsilcisi Orhan Eralp, BM Genel Sekreteri'ne bir mesaj verdi. Mesajda genel olarak Makarios'un Atina'ya gerçekleştirdiği ziyaretin ardından yayınlanan tebliğ eleştirilerek, tebliğde Yunan hükûmetinin ve Makarios'un *Enosis* dışındaki hiçbir çözümü kabul etmeyeceklerinin beyan edilmesinin Kıbrıs'ın bağımsızlığı ilkesine aykırı olduğuna ve BM'nin 4 Mart 1964'te aldığı "barışçıl çözüm" ve "uzlaşmış düzenleme" tavsiyelerine aykırı davranıldığına dikkat çekiliyordu⁷⁴¹. Türk temsilcisinin mesajına 11 Şubat'ta Yunan Daimî Temsilcisi ve 14 Şubat'ta Rum Daimî temsilcisi birer karşı mesajla yanıt verdi. Yunan temsilcisine göre Türk temsilcisinin yönelttiği suçlamalar Atina tebliğinin içeriğini yansıtmıyordu⁷⁴². Rum temsilcinin

⁷³⁸ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 7 Şubat 1966. CC 103144/9(A), No. 152. TNA, FO 371/185626.

⁷³⁹ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 7 Şubat 1966. CC 103144/9(B), No. 92. TNA, FO 371/185626.

⁷⁴⁰ H. A. F. Hohler (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 8 Şubat 1966. CC 103144/12. TNA, FO 371/185626.

⁷⁴¹ S/7128, "Letter Dated 8 February 1966 from the Permanent Representative of Turkey Addressed to the Secretary-General". 8 Şubat 1966, UN Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/203470?ln=en>; "Letter Dated 8 February 1966 from the Permanent Representative of Turkey Addressed to the Secretary-General". 8 Şubat 1966. CC103144/12(A). TNA, FO 371/185626. 12 Şubat günü de Türkiye'nin NATO Temsilcisi Nuri Birge tarafından NATO Genel Sekreterine mesaj gönderildi. LOM 040/66, CYPRUS; J. C. W. Bushell'den (UKDEL NATO) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 15 Şubat 1966. CC103144/12(D), No. 20601. TNA, FO 371/185626.

⁷⁴² S/7136, "Letter Dated 11 February 1966 from the Permanent Representative of Greece Addressed to the Secretary-General". 11 Şubat 1966, UN Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/524985?ln=en>; "Letter Dated 11 February 1966 from the Permanent Representative of Greece Addressed to the Secretary-General" 11 Şubat 1966. CC 103144/12(B). TNA, FO 371/185626.

mesajında ise Türk temsilcinin, Atina tebliğiyle ilgili olarak “tek taraflı müdahale” yoluyla *Enosis* talebinde bulunulduğu iddiasının gerçek dışı olduğunu belirtilmekteydi. Dolayısıyla, Rum temsilcisine göre, ortada Türk temsilcisinin iddia ettiği gibi müdahale imasında bulunulan herhangi bir söz bulunmamaktaydı ve tebliğde, iki hükûmetin barışçıl niyetleri gayet açık bir şekilde sunulmuştu. Rum temsilcisine göre tek taraflı müdahale konusunda esas şüpheli Türkiye idi zira Başbakan Demirel 18 Kasım 1965’te yaptığı konuşmada, “Türkiye Kıbrıs sorununa adil bir çözüm bulunması için gerekirse güç kullanacaktır” cümlesini sarfetmişti⁷⁴³.

Atina bildirisinin ardından Türkiye’nin Yunanistan’a verdiği nota ve BM’deki mesajlar, Aralık 1965’te alınan BM kararının yarattığı gerginliğin yansımalarıydı. BM kararının ardından Türkiye kendini enstrümentsiz hissetmiş, bu durum, kamuoyundaki tepkilerin de etkisiyle, daha sert bir diplomatik üslubun benimsenmesine neden olmuştu. Bunun yanı sıra Yunanistan’ın *Enosis* vurgusundan vazgeçmeyişi, ki bu tutumun benimsenmesinde Yunan kamuoyunun ve Yunan kamuoyunda ciddi ağırlığı olan Makarios’un etkisi vardı, gerginliğin artmasının başlıca nedenleri arasındaydı.

9 Şubat’ta Siyaset Planlama Grubu ve Kıbrıs ve Türk-Yunan Münasebetleri Bürosu Başkanı İlder Türkmen ile Kıbrıs İngiliz Yüksek Komiseri David Hunt arasında yapılan görüşme de bu gergin havaya işaret etmekteydi. İlder Türkmen’e göre her ne kadar mevcut gerilim geçen Mart’takinden daha az olsa da çözüm ihtimali yakın görünmüyordu. Özellikle Papandreou hükûmetinin düşmesi, süreci daha kötü hale getirmişti. Ancak yine de Türkmen, Yunanlarla yaptığı görüşmelerin neticesinde Yunan hükûmetinin müzakerelerin başarıya ulaşması konusundaki arzularında ciddi oldukları intibasını edinmişti. Ancak Yunan hükûmeti şu an, isteklerini Makarios’a dikte edecek ya da kamuoyundan gelen tepkilere karşı koyabilecek güçte değildi. Türkmen, bilhassa Atina tebliğinde yer alan ifadelerin süreci her iki taraf için daha da zorlaştırdığı ve Yunan hükûmetinin Makarios üzerinde eskisine nazaran daha az etkisi olduğu kanaatindeydi⁷⁴⁴.

⁷⁴³ S/7138, “Letter Dated 14 February 1966 from the Permanent Representative of Cyprus Addressed to the Secretary-General”. 14 Şubat 1966, UN Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/524988?ln=en>; “Letter Dated 14 February 1966 from the Permanent Representative of Cyprus Addressed to the Secretary-General”. 14 Şubat 1966. TNA, FO 371/185626.

⁷⁴⁴ P. B. Lewis’den (İngiltere Koloniler Bakanlığı) J. M. Edes’e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 16 Şubat 1966. CC 103144/11(A). TNA, FO 371/185626; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 186–87.

Hunt ise Türk ve Yunan hükûmetleri arasında süregelen farkların kamuoyunda etki yarattığı düşüncesindeydi. Makarios'un kontrolü konusunda ise tam tersi bir düşünceye sahipti. Hunt'a göre Atina'nın Makarios'u kontrol ettiği düşüncesi hiçbir zaman gerçek olmamıştı. Esasında, Yunan hükûmeti Makarios'un dümen suyundan gitmek zorunda kalıyordu. Yunan hükûmetinin *Enosis* konusunda Makarios'tan daha istekli olduğu doğrudur. Makarios ve bazı kabine üyeleri için bağımsızlık ve BM'de dünya çapında bir rol oynamak daha cazip olsa da Kıbrıs kamuoyunun önemli bir kısmı Yunanlılar gibi Panhellenist duygulara sahipti ve *Enosis*'i destekliyordu. Hunt'a göre ideolojik olarak *Enosis*'e karşı olan komünistler dahi kamuoyundaki havayı yakalamak amacıyla *Enosis* lehinde gayret göstermeyi faydalı buluyor, yayın organlarında *Enosis*'i bir çözüm önerisi olarak sunuyordu. Bunların dışında ada için en önemli hususların başında BMKKBG'nin görevine devam etmesi geliyordu⁷⁴⁵.

Türkmen BMKKBG konusunda Hunt ile aynı fikirdeydi. Böylesi bir kritik süreçte BMKKBG'nin görevine devam etmemesi kaçınılmaz olarak şiddet olaylarının yaşanmasına neden olacaktı. Türkmen'e göre Makarios mevcut durumu sürdürerek Türkler üzerindeki baskısını artırmak istiyordu. Bu durum Türk politikasına aykırı olduğundan hızlı bir çözümün bulunması kaçınılmaz hale geliyordu. Hunt Türkmen'in bu yorumunu doğru bulmakla birlikte müzakerelerin oldukça önemli olduğunu söyleyerek, müzakerelerin hangi zeminde gerçekleştirileceğini merak etmekteydi. Hunt'un bu sözleri üzerine Türkmen, arada ciddi bir güç farklılığı olduğundan müzakerelerin Makarios ile Kıbrıslı Türkler arasında gerçekleşmesinin kabul edilemez olduğunu, bu nedenle müzakerelere tüm tarafların katılması gerektiğini söyledi. Ancak Türkmen'e göre temel sorun Türkiye ile Yunanistan arasında olduğundan, müzakerelerin ikili görüşmeler temelinde yürütülmesi en uygun olanıydı. Hunt da mevcut şartlar altında beşli bir konferans düzenlemenin oldukça zor olduğu gerçeğinden hareketle, görüşmelerin Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilmesi konusunda Türkmen'le aynı fikirdeydi. Hunt'a göre tarafların müzakerelere başlaması için gerekli tüm çaba sarf edilmeliydi⁷⁴⁶.

Bu görüşmenin gerçekleştirildiği sıralarda Ankara Büyükelçisi D. Allen Londra'ya

⁷⁴⁵ P. B. Lewis'den (İngiltere Koloniler Bakanlığı) J. M. Edes'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 16 Şubat 1966. CC 103144/11(A).

⁷⁴⁶ Ibid.

gitmiş ve burada Kıbrıs konusu başta olmak üzere Türkiye ile ilgili meselelerde istişarelerde bulunmuştu. İngiltere'nin Kıbrıs politikasında herhangi bir değişiklik gündemde değildi. D. Allen Ankara'ya döndükten sonra 20 Şubat'ta Çağlayangil ile bir araya geldi ve Londra'daki izlenimlerinden bahsetti. Buna göre İngiliz hükûmeti hem finansal şartlar hem de tarafların gözle görülür bir ilerleme kaydedememesi nedeniyle, BMKBG'nin görev süresinin uzatılması konusunda BM Güvenlik Konseyi'nde isteksizlik olabileceğinden endişe ediyordu. Bunun üzerine Çağlayangil, mevcut durumun sürüklenip gitmesine izin vermemek gerektiğini ve meseleyi tanıyan dost bir gücün, tarafların pozisyonlarını dikkate alarak bir çözüm bulması ve bu çözümü kabul etmelerini istemesi gerektiğini ileri sürdü. Bu bağlamda Çağlayangil, İngiltere'nin Garanti Antlaşması altındaki özel konumuna atıfta bulundu ve Kıbrıs meselesini yakından bilen ülkeler olarak İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği'ni işaret etti⁷⁴⁷.

D. Allen'ın değerlendirmesine göre, ifadeleri muğlak ve tutarsız görünse de Çağlayangil, ulaşılabilecek çözümün taraflara, "kafalarını dürterek" dayatılmasını ima ediyor gibiydi. Bunun üzerine D. Allen, müzakere masasında ilk olarak ilgili devletlerin olması gerektiği yönündeki görüşlerini halen koruduklarını söyledi ve ardından Çağlayangil'e, Galo Plaza'nın girişimine verdikleri tepkiyi hatırlattı. Çağlayangil ise yanıt olarak Galo Plaza'ya karşı çıkmalarının gerekçelerini ve Türkiye'nin kabul etmeyeceği çözümleri sıraladı. Bunlar arasında Çağlayangil'in özellikle vurguladığı husus, NATO ittifakı dikkate alınarak, Türkiye ve Yunanistan'ı çatışmaktan başka çarenin kalmayacağı bir noktaya gelinmemesi gerektiği idi. Çağlayangil'in en ilginç yorumu ise Yunan hükûmetinin politik durumuyla ve Makarios'un tutumuyla ilgiliydi. Çağlayangil'e göre Yunan hükûmeti siyasi zayıflığını istismar etme eğilimindeydi ve adil bir çözüm üzerinde müzakere etmeye isteksiz görünüyordu. Makarios ise herkesle konuşuyor, konuştuğu herkese farklı şeyler anlatıyordu. Afrikalılara bağımsızlık, Yunanlara *Enosis* yanlısı olduğunu söylerken kendilerine de barıştan bahsediyordu⁷⁴⁸.

Görüleceği üzere Çağlayangil'in ifadeleri, Türkiye'nin BM kararının ardından karşı karşıya kaldığı zor durumu açık bir şekilde gösteriyordu. Dışişleri, BM kararı nedeniyle bir anda boşa düşmüştü ve bu kararın ardından nasıl bir süreç takip edileceğine

⁷⁴⁷ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 21 Şubat 1966. CC 103144/13, No. 2214/133. TNA, FO 371/185626.

⁷⁴⁸ Ibid.

dair soğukkanlı bir yaklaşım sergilemekten uzak görünüyordu. Sürece paralel olarak artan kamuoyu baskısı da cabasıydı. Bu bağlamda D. Allen'ın, Çağlayangil'in ifade ve tutumuyla ilgili nihai değerlendirmesi, içinde bulunulan durumu dikkat çekici bir şekilde resmetmekteydi:

“Oldukça bocalıyor gibiydi ve sözlerinden mantıklı bir sonuç çıkarmakta zorlandım. Görünüşe göre hâlâ kendisini şu anki uygunsuz durumundan kurtaracak haricî bir mucize arıyor.”⁷⁴⁹

Türk dışişleri BM kararının ardından karamsar bir hale bürünmüş olsa da çözüm sürecinin yürütülmesine dair umutları sürdürecektir adımlar atmaktan geri durmuyordu. Taraflar arasında müzakerelerin yürütülmesine dair bazı fikirler ortaya atılmaya devam ediyor, hatta müzakerelere kimin arabuluculuk edeceği üzerinde fikir alışverişi yapılıyordu. Örneğin müzakereler için İsviçre hükûmetinin bir arabulucu tayin etmesi fikri ortaya atılmıştı. Türk tarafı bu fikre sıcak bakıyordu ancak Rumlar ve Yunanlar, İsviçre'nin kanton sistemiyle idare edildiği gerçeğinden hareketle İsviçreli arabulucu fikrine sıcak bakmıyordu⁷⁵⁰.

Halihazırda Türkiye ile Yunanistan arasında herhangi bir müzakere yürütülmüyor olsa da Türkiye, müzakereden yana tavrını sürdürdü ve bu kapsamda Yunanistan'a, müzakerelere başlamaya niyetleri olup olmadığını sordu. Aynı zamanda Yunan büyükelçiye bir nota verilerek, görüşmelerin yapıcı bir ortamda gerçekleştirilmesi ve tüm düşmanca eylemlerin durdurulması çağrısında bulunuldu⁷⁵¹.

Türk yetkililer müzakerelere başlanması için istekli görünse de bunun kolay olmayacağına farkındalardı. İlder Türkmen'in İngiliz büyükelçilik yetkilisi Parsons'a aktardığına göre Türkiye müzakere süreci için iki temel zorluğun olduğunu düşünüyordu. Bunlardan birincisi Yunanistan'ın, Kıbrıs'ın bağımsızlığı temelinde bir müzakere süreci yürütülmesi durumunda masada Makarios'un da bulunması konusundaki ısrarıydı. İkincisi ise, Yunan yetkililerin Türkiye ile ilgili söylemlerindeki tutarsızlıktı. Sgourdeos kendileri ile nazik bir iletişim kurarken, Tsirimokos kamuoyu önünde sert ifadeler kullanıyordu⁷⁵². Parsons'ın yaptığı değerlendirmeye göre Türk yetkililer,

⁷⁴⁹ Ibid.

⁷⁵⁰ R. E. Parsons'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 21 Mart 1966. CC 103144/17, No. 2214/238. TNA, FO 371/185626.

⁷⁵¹ Ibid.

⁷⁵² Ibid.

Yunanların niyetleri hakkında yakın dönemdeki güvensizliklerine nazaran iyimser bir tavır içerisinde girmiş görünüyorlardı. Parsons bu durumu ve özellikle, Yunanların müzakerelere başlama şartlarında bazı değişiklikleri kabul edeceklerine dair Türk yetkililerin umutlu olmasını ilginç buluyordu⁷⁵³.

BMKBG'nin görev süresinin yenilenmesi İngilizlerin oldukça ehemmiyet verdiği bir husustu ve yenilemenin önüne geçen tüm engelleri kaldırmak için çaba sarf ediliyordu. Ancak görev süresinin uzatılması için BM Güvenlik Konseyi üyelerinin, taraflar arasında çözüme ulaşılabileceğine dair bazı emareler görme beklentisi vardı zira hiçbir ülke, çözüme ulaşılamayacak bir yolda askerî sorumluluk altına girmek istemiyordu. Bu nedenle İngilizlere göre BMKBG'nin görev süresinin üç ay daha uzatılması için en azından 1966 yılının Haziran ayına kadar tarafların, müzakerelere devam edecekleri yönünde olumlu bir işaret vermeleri gerekiyordu. Bunun için her iki taraftan da olumlu bir adım atılması kısa vadede mümkün görünmediğinden İngilizler, tarafların Güvenlik Konseyi toplantısından önce bir araya gelmeleri için teşvik edilmeleri gerektiğini düşünüyordu⁷⁵⁴.

İngiliz dışişlerinde yapılan bir değerlendirme, müzakerelerle ilgili Yunanlara yöneltilen yoklamaya rağmen, Türkiye'nin hevesli olmadığını ileri sürüyor ve ortada herhangi bir olumlu sinyalin de olmadığına dikkat çekiyordu. Bunun için Stewart'ın, Ankara'da Çağlayangil ile yapacağı görüşmede Türk tarafını Yunanlarla bir araya gelme konusunda cesaretlendirmesi gerekecekti⁷⁵⁵. D. Allen da son dönemde Türk yetkililerin tutumunda herhangi bir yumuşama emaresinin olmadığını gözlemliyordu ancak onları cesaretlendirme konusunda farklı düşünüyordu. D. Allen'a göre Türkmen'in anlattıklarına bakılırsa iyimser bir durum vardı fakat Türk tarafı hâlâ karşı taraftan bir adım atılmadıkça harekete geçme niyetinde değildi ve bu konuda ikna edilebilir gibi durmuyordu. Her iki taraf da taviz vermedikçe görüşmelerin başlaması zordu. Diğer yandan Türkiye, BM kararını çok ciddi tepkiyle karşılamıştı ve bu karara karşı tepkileri Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmıştı. Dolayısıyla görüşmelere başlanması için Türkiye nezdinde yapacakları bir girişim ters etki yaratabilirdi ve bu nedenle, bu tür

⁷⁵³ Ibid.

⁷⁵⁴ D. S. L. Dodson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) D. Allen'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 25 Mart 1966. CT 1052/2. TNA, FO 371/185833.

⁷⁵⁵ Ibid.

bir girişimin kendileri yerine Amerikalılar ya da Almanlar tarafından yapılması daha uygun olacaktı⁷⁵⁶.

1965 yılının Aralık ayında BM Genel Kurulu'nun aldığı karar Türkiye'yi bir açmaz içerisine sokmuştu. Kamuoyundaki tepkiler, mecliste zaman zaman sertleşen muhalefet ve Türk dışişlerinin yaşadığı şok, Türkiye'nin sert tepkiler vermesine neden olmuştu. Türkmen ile Parsons arasında gerçekleşen son görüşme müzakere masasının yeniden kurulacağını düşündürse de Yunanların müzakere masasına oturmasını gerektirecek bir nedenin varlığını bulmak güçtü. Türk tarafına göre yapılması gereken şey süreci dondurmak ve mümkünse İngiltere ve ABD'yi Kıbrıs meselesine doğrudan dahil etmek olacaktı.

3.5. Türkiye'nin Süreci Dondurma Düşüncesi

19 Nisan sabahı saat 9.30'da Çağlayangil, CENTO toplantısı için Ankara'da bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Michael Stewart ile bir görüşme gerçekleştirdi. Çağlayangil sözlerine, Yunan hükûmetinin zayıflığından ve sürekli pozisyon değiştirmesinden şikâyet ederek başladı. Çağlayangil, Türkiye'nin politikasının dört temel esasa dayandığına işaret etti. Bunlar, hiçbir *fait accompli*yi kabul etmemek, tek taraflı girişimlerin doğurduğu sonuçları tanımamak, Türk toplumuna yapılacak herhangi bir saldırıya müsamaha göstermemek ve Makarios'un aldatmacalarına kanmamaktı. Çağlayangil'e göre Makarios'un barış söylemleri, adadaki Türklerin konumunu daha da yıpratmak için yapılan hazırlığın bir parçasıydı. Çözüm yönünde ilerleme kaydedilmesi ihtimali görünmediğinden, Kıbrıs'taki sürecin dondurulduğu, ancak adadaki Türkler üzerindeki kısıtlamaların kaldırıldığı ve iki topluma da eşit fırsatlar sunulduğu bir duruma geçilmesini istiyorlardı. Çağlayangil ayrıca adada mülteci durumuna düşmüş Türklerin durumuna da değindi ve buradaki Türklere inşaat malzemeleri verilmemesini eleştirdi. Çağlayangil'in eleştirdiği bir diğer husus da İngiltere'nin BM kararında çekimser oy kullanmasıydı zira İngiltere bu şekilde davranarak, çekimserlerin liderliğini üstlenmiş gibi duruyordu⁷⁵⁷.

⁷⁵⁶ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 30 Mart 1966. CT 1052/2(J), No. 2252/4. TNA, FO 371/185833.

⁷⁵⁷ "Record of a Conversation between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister Held at the Ministry of Foreign Affairs at Ankara on Tuesday, 19 April at 9.30 a.m.". 19 Nisan 1966. CT 1052/5. TNA, FO 371/185833; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 189-90.

Stewart, Çağlayangil'e yanıt olarak, çekimser kalmalarının yarattığı duyguyu anladıklarını, benzer bir tavrın BMKKBG'ye katılım sağlayan diğer devletler tarafından da sergilendiğini, kararın düşünerek alındığını, çünkü BMKKBG'ye verdikleri katkıyı dikkate almak zorunda olduklarını söyledi. Stewart ayrıca, çekimser kalmalarının Kıbrıs'ın mevcut antlaşmalara göre idare edilmesi konusundaki tutumlarından herhangi bir sapmaya işaret etmediğini ve Türkiye'nin süreci dondurma önerisi BMKKBG'nin görev süresinin uzatılmasında sorunlara yol açabileceğini belirtti⁷⁵⁸.

Çağlayangil süreci dondurma meselesini kasıtlı bir siyaset olarak değil, mevcut durumun dayattığı bir gereklilik olarak görüyordu. Ortada bir *modus vivendi*⁷⁵⁹ ihtimali de yoktu. Amaçları, adadaki toplumların şartlarını eşitlemekti. Yunanlardan, adadaki Türklere yönelik kısıtlamaların kaldırılması talebinde bulunmuşlardı ancak bu talebin gerçekleştirilememesi durumunda, Kıbrıslı Türklerin normal hayatlarına devam edebilmeleri için ihtiyaç duyulan malların temin edilmesi yükümlülüğünü üstleneceklerdi⁷⁶⁰.

Aynı gün Çağlayangil, D. Allen'la ayrı bir görüşme yaptı. Çağlayangil sözlerine, Kıbrıs meselesinde kısa sürede çözüme ulaşmak için çok az umut gördüğünü söyleyerek başladı. Çağlayangil'e göre Rumlar, Türklerin durumunu daha da aşındırmak için mevcut durumun devam etmesinden istifade ediyordu. Dolayısıyla en ivedi hedefleri, Kıbrıslı Türklerin Rumlar gibi normal bir yaşam sürebilmeleri için adil şartlar sağlanarak sürecin dondurulmasıydı. Çağlayangil bunun mümkün olabileceğini ve böyle bir politikanın belirlenmesinin BM kararına uygun olacağını düşünüyordu. Ancak D. Allen'ın esas endişesi, BMKKBG'nin görev süresinin yenilenmesiydi. BMKKBG'ye katkıda bulunan ülkelerden bazıları kaçınılmaz olarak, çözüm için herhangi bir ilerleme sağlanıp sağlanamadığını sorgulayacak ve bu nedenle BMKKBG görevine devam etmezse, Türkiye'nin süreci dondurma düşüncesini uygulamak daha zor olacaktı⁷⁶¹.

⁷⁵⁸ "Record of a Conversation between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister Held at the Ministry of Foreign Affairs at Ankara on Tuesday, 19 April at 9.30 a.m.". 19 Nisan 1966. CT 1052/5.

⁷⁵⁹ Daha sonraki bir zamanda daha detaylı, kapsayıcı ve kalıcı olanı ile değiştirilmek üzere tasarlanan geçici veya muvakkat anlaşma. *Modus vivendi* anlaşmaları, nihai anlaşmaya ulaşmanın ya da onu engellemenin en kullanışlı yolu olduğu için diplomaside yaygın bir anlaşma türüdür. Berridge ve James, *A Dictionary of Diplomacy*, 139.

⁷⁶⁰ "Record of a Conversation between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister Held at the Ministry of Foreign Affairs at Ankara on Tuesday, 19 April at 9.30 a.m.". 19 Nisan 1966. CT 1052/5.

⁷⁶¹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Nisan 1966. CC 103144/18, No. 512. TNA, FO 371/185626.

Çağlayangil, D. Allen'ın düşüncelerinin ardından, dondurma politikasını tam teşekküllü bir politika olarak değil, durumun kendilerine dayattığı bir sonuç olarak değerlendirdiklerini söyledi. Buna ulaşmak için Yunanlardan ve Rumlardan, adadaki Türklerle uygulanan tüm kısıtlamaları kaldırmalarını istemeyi düşünüyorlardı. Görüşmenin sonunda Çağlayangil ayrıca D. Allen'a, Türk hükûmetinin Kıbrıs'la ilgili görüşünü anlatan bir muhtıra verdi⁷⁶².

Muhtıra Rumların, Türkleri teslimiyete ve umutsuzluğa itmek için *de facto* durumu kalıcı hale getirmeye çalıştıklarını ileri sürüyor, bunun Türk hükûmetinin kabul edemeyeceği bir şey olduğunu vurguluyordu. Dolayısıyla Türk hükûmeti, mevcut durumun daha da kötüleşmesine engel olacak önlemleri almak için İngilizlerle istişare etmeyi gerekli görüyordu. Muhtırada Aralık 1963'ten itibaren yaşanan hadiselerin özeti verildikten sonra Türk hükûmetinin her zaman, Kıbrıs sorunuyla ilgili bilindik prensiplerini temel alarak, Yunan hükûmetiyle istikşafî görüşmeler yapmaya hazır olduğu belirtiliyordu fakat uzun ömürlü bir çözüme ulaşma ihtimalinin halihazırda oldukça düşük olduğuna dikkat çekiliyordu. Bu şartlar altında, koşulların normalleştirilmesi meselesi daha da aciliyet kazanmıştı. Bu gereklilikler dolayısıyla, uygun bir zamanda Yunanlara ve Rumlara, alınması gereken önlemleri sıralayan bir nota vermeyi düşünüyorlardı. Bu önlemler şöyle sıralanmaktaydı:

“- Sözde ‘stratejik maddeler’ listesinin ilgası

- Ekonomik alanda tüm kısıtlamaların ve ayrımcı uygulamaların kaldırılması,

- Türkiye'den yardım malzemelerinin gönderilmesinin ve ada içinde dağıtılmasının önündeki tüm engellerin kaldırılması,

- Kıbrıslı Türklerin hareket özgürlüğüne yönelik tüm kısıtlamaların kaldırılması ve BMKBG gözetiminde, yollardaki taciz taktiklerine son verilmesi,

- Türk bölgelerinin güvenliğini tehlikeye atmaya ve halkını terörize etmeye yönelik tüm girişimlerin durdurulması.⁷⁶³”

⁷⁶² Ibid.

⁷⁶³ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Nisan 1966. CC 103144/18(A), No. 513. TNA, FO 371/185626.

Muhtırada ayrıca, bu önlemlerin Yunanlar ve Rumlar tarafından kabul edilmemesi veya etkili biçimde uygulanmaması durumunda, Türk hükûmetinin adadaki Türk toplumunun yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğiyle karşı karşıya kalacağı ifade ediliyordu⁷⁶⁴.

Muhtırada değinilen bir diğer husus BMKBG idi. Türk hükûmetine göre BMKBG'nin varlığını devam ettirmesi ve muhtırada sıralanan önlemlerin yerine getirilmesi durumunda Kıbrıs meselesiyle ilgili gerilim önemli ölçüde yatışacak, böylece tüm tarafların anlaşmazlığa ve çözüm olasılıklarına daha gerçekçi bir açıdan bakmaları mümkün olabilecekti. Eğer BMKBG çekilirse, çok tehlikeli bir boşluk yaratılmış olacaktı. Bu boşluğu doldurmanın tek yolu Türk askerinin, adada yasadışı olarak bulunan Yunan kuvvetlerini dengelemek üzere Kıbrıs'a gönderilmesi olacaktı⁷⁶⁵.

D. Allen'a göre Çağlayangil'in açıklamaları ve verdiği muhtıra, Türkiye'nin niyetine dair büyükelçiliğin tespit ettiği çeşitli belirtilerle paralellik arz etmekteydi. Türkiye'nin, adadaki Türklerin durumuyla ilgilendiğine dair girişimleri, Kıbrıslı Türk liderlerin Ankara'ya yaptığı ziyaret ve Türk filosunun yüksek alarm düzeyinde tutulması, bu belirtiler arasında yer alıyordu. Büyükelçiliğin izlenimlerine göre Türk tarafı tamamen BM kararının etkisi altına girmişti ve Türkiye'nin niyeti, meseleyi Garanti Antlaşması altına çekerek güç kullanma seçeneğine sahip oldukları eski pozisyonuna geri dönmekti. Büyükelçiliğin edindiği bilgiye göre Türk dışişleri notanın verilmesi konusunda acele etmeyi düşünmüyordu. Ancak D. Allen, notanın Yunan ve Rum hükûmetlerine verilmesi durumunda başlarının "daha fazla belaya girecek olmasından" ciddi şekilde endişe ediyor, Makarios'un notadaki önerileri kabul etmeyeceğini tahmin ediyor ve bu durumda Türk yetkililerin onurlarının zedelendiğini düşünecekleri tahmininde bulunuyordu. D. Allen ayrıca, İngiltere'nin BM Genel Kurulu'nda çekimser kalmasının yarattığı hayal kırıklığı nedeniyle, vereceği herhangi bir tavsiyenin Çağlayangil'i harekete geçmekten caydırmasının pek mümkün görünmediğini ve bunun muhtemelen İngiltere'nin Ankara'daki konumunu zayıflatacağını düşünüyordu⁷⁶⁶.

⁷⁶⁴ Ibid.

⁷⁶⁵ Ibid. Türk dışişleri muhtırada BMKBG'nin çekilmesi durumunda adaya asker gönderme konusundaki kararlılığını gösterse de bu kararı henüz kamuoyuyla paylaşmayı uygun görmüyordu. "Türkiye'nin Kıbrıs'a Asker Çıkartacağı Yolundaki Haberler", *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1966, 72.

⁷⁶⁶ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Nisan 1966. CC 103144/18(B), No. 518. TNA, FO 371/185626.

Muhtıranın bir benzeri ABD Dışışleri Bakanı Dean Rusk'a verilmişti ve Rusk, Demirel'le yapacağı görüşmeden önce D. Allen'la muhtırayla ilgili görüşmek istemişti. Bu nedenle D. Allen, Londra'dan acil bir tavsiye isteğinde bulundu. D. Allen, bakanlığın, P. Dean⁷⁶⁷ ve Lord Caradon'un⁷⁶⁸ tavsiyeleri doğrultusunda, U Thant'ı Türkiye'nin girişimi konusunda uyarmak ve Türk hükûmetini engellemeye ikna etmek için İngiltere ve ABD'nin ortak bir yaklaşım sergilemesi fikrine meyilliydi. Tabi notayla ilgili olası bir sızıntının yaratacağı kriz göz önünde bulundurularak dikkatli olunması gerekiyordu. U Thant'a, Türkiye ile BM arasında irtibat kurulmasının gerekliliği ve Türkiye'yi tek taraflı bir müdahalede bulunmasından vazgeçirmesi gerektiği söylenmiyordu. D. Allen'a göre U Thant, Türkiye nezdinde bu girişimi engelleyebilecek bir itibara sahipti⁷⁶⁹.

İngilizler için Türkiye'nin atacağı adımların nereye varacağı oldukça önemli olduğundan, büyükelçilik ile Türk dışışleri arasında yapılan görüşmelerin sıklığı giderek arttı ve 20 Nisan'da D. S. L. Dodson dışışlerine giderek İlter Türkmen ile bir görüşme gerçekleştirdi. Türkmen Dodson'a, Türk hükûmetinin bir sonraki BM Genel Kurulu'na Kıbrıs meselesini getirmeyi düşünmediğini, ancak Rumların, zayıf durumda olan Yunan hükûmetiyle bir araya gelerek böyle bir girişimde bulunmalarını beklediklerini söyledi. Hatta Türkmen'e göre eğer BM Genel Kurulunda görüşme gerçekleşirse, Yunanlar meseleyi bir sonraki Genel Kurula kadar uzatmayı deneyecekti. Kıbrıs'taki Türklerin durumunun gittikçe kötüye gittiğine dikkat çeken Türkmen, şu anda Türk hükûmetinin, Kıbrıslı Türklere yardım etmesi için büyük bir baskı altında olduğunu ileri sürüyordu⁷⁷⁰.

Bunun üzerine Dodson, Türkmen'e, malum notaların takviminin ne durumda olduğunu ve Makarios ile gizli bir görüşme gerçekleşme niyetinin olup olmadığını sordu. Türkmen yanıt olarak, notayla ilgili takvime henüz karar verilmediğini ve Makarios'la gizli bir görüşme yapmanın imkânsız olduğunu söyledi. Dodson'a göre nota gönderilir gönderilmez yayınlanırsa, notada yer alan önerilerin Makarios tarafından kabul

⁷⁶⁷ Birleşik Krallık Vaşington Büyükelçisi

⁷⁶⁸ İngiltere BM Daimî Temsilcisi

⁷⁶⁹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 19 Nisan 1966. CC 103144/18(B), No. 518.

⁷⁷⁰ D. Allen (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 20 Nisan 1966. CC 103144/18(D), No. 527. TNA, FO 371/185626.

edilmesi çok zor olacaktı. Türkmen de bu gerçeğin farkındaydı fakat Makarios önerileri reddedecek olursa bunun esas nedeni, Kıbrıslı Türklerin konumunu yıpratmaya yönelik kastî politikası olacaktı. Bu yüzden önerilerinin İngiltere ve ABD tarafından desteklenmesini ve birlikte, güçlü bir şekilde, Yunan ve Rum hükûmetlerine baskı yapmalarını umuyorlardı. Türkmen, Türkiye'nin taleplerinin reddedilmesi durumunda ne yapacaklarına dair bilgi vermekten ise kaçınmıştı⁷⁷¹.

Görüşmelerin arka planında, Çağlayangil ile yapacağı görüşmeye dair Rusk'a neler tavsiye edilebileceğiyle ilgili fikir teatisi yapılmaktaydı. D. Allen'a göre Rusk Çağlayangil'e, muhtıralarını dikkate aldıklarını, fakat Bernardes'in⁷⁷² 9 Mayıs'ta Ankara'da olacağını göz önünde bulundurarak, önerileriyle ilgili evvela Bernardes'le görüşmeleri gerektiğini söylemeliydi. Rusk ayrıca Çağlayangil'e, Bernardes'in ziyaretinden önce kamuya açık bir pozisyon almamaları uyarısında bulunmalıydı. Muhtıraya verilecek cevap da Rusk ile Çağlayangil arasındaki görüşmeye göre şekillenmeliydi⁷⁷³.

İngiliz Yüksek Komiseri David Hunt'tan gelen görüşte de Makarios'un Türkiye'den gelecek talepleri derhal reddedeceğinin kuşku götürmeyeceği belirtiliyor ve bu konuda Makarios'a uluslararası alandan da destek geleceği tahmin ediliyordu. Diğer yandan, Yunan hükûmetinin Makarios'un aksine bir cevap vermesi de beklenemezdi. Yunanların ve Rumların önerilerini reddetmelerinin sonucunda Türk yetkililer, kendilerini bir şeyler yapmak zorunda hissedebilirlerdi ve bu nedenle verecekleri yanıtın bir etkiye sahip olması için muhtıranın işgal hazırlığıyla desteklenmesi gerektiğini düşüneceklerdi. Fakat Hunt'a göre bunun uluslararası tepkiye yol açmaması olanaksızdı. Hunt ayrıca, Kıbrıs'a bir amfibi harekâtı düzenlemenin kompleks ve riskli olduğuna dikkat çekiyordu. Kendileri açısından zor olan husus, olası bir hareketin zamanını ve kapsamını kestirmektir. Hunt, U Thant'ın atacağı adımın Türk tarafını caydıracak en iyi yol olduğu konusunda D. Allen ile hemfikir di ancak Türkiye'nin notayı ne zaman vereceği belli olmadığından, Bernardes'in Ankara ziyaretini beklemek yerine, U Thant'ın

⁷⁷¹ Ibid.

⁷⁷² Carlos Alfredo Bernardes, BM Genel Sekreteri Kıbrıs Özel Temsilcisi. BIO/288 CYP/165, "Carlos Alfredo Bernardes Appointed Special Representative of the Secretary-General in Cyprus". 25 Eylül 1964. UN Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/3832772?ln=en>.

⁷⁷³ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 20 Nisan 1966. CC 103144/18(E), No. 528. TNA, FO 371/185626.

erkenden harekete geçirilmesi daha uygun olacaktı⁷⁷⁴. Hunt, BM’yi devreye sokmanın mantıklı olduğunu kabul etmekle birlikte U Thant’ın ya da Bernardes’in, Türkiye’yi atmayı düşündüğü adımdan vazgeçirebilecek ağırlığının olup olmadığından şüphe ediyordu ve bu nedenle bu plana güvenilmemesi gerektiğini ileri sürüyordu⁷⁷⁵.

İngiliz dışışleri, Türkiye’nin notayı vermesi halinde Yunanların ve Rumların nasıl yanıt vereceklerine dair yaptığı değerlendirmelerde umutlu bir tablo öngöremiyordu. İngilizlere göre Türk yetkililer, Yunanistan’ın Makarios’u kontrol edebildiği düşüncesine abartılı bir şekilde inanıyor, notada yer alan önlemlerin yerine getirilmesi için Yunanistan’ın Makarios’u ikna edebileceğini düşünüyorlardı. Ne var ki İngilizlere göre Yunan hükûmeti Türk notasında yer alan şartların uygulanmasını kabul etse dahi bu şartları Makarios’un kabul etmesi oldukça zordu. İngiliz dışışlerine göre D. Allen’in önerisi avantajlı görünüyordu. Ayrıca D. Allen’a göre Makarios, siyasi irtibat komitesi toplantılarının yeniden başlatılması konusundaki ilgisizliğini aşması için Bernardes tarafından teşvik edilebilirdi. Bu komite, Kıbrıslı Türkler ve Rumlar arasında yeniden temas kurulması için faydalı bir forum yaratabilir ve adada normal koşullara dönülmesi yönünde bazı ilerlemelerin kaydedilmesine yardımcı olabilirdi. Eğer bu görüşmeler Bernardes’in Ankara ziyaretinden önce gerçekleşmeye başlarsa Türkiye’yi tek taraflı bir girişimde bulunmaması konusunda ikna etmek, en azından bir süreliğine, daha kolay olabilirdi. U Thant, 25 Nisan’da Londra, Paris, Strazburg ve Cenevre’ye gitmek üzere Nev York’tan ayrılacağı ve 5 Mayıs’tan önce geri dönmeyeceği için Anglo-Amerikan girişiminin U Thant’ın seyahatinden önce gerçekleştirilmesi gerekiyordu⁷⁷⁶.

Yapılan bu değerlendirmelerin ardından D. Allen 21 Nisan günü öneriyi, CENTO toplantısı için Ankara’da bulunan ABD Dışışleri Bakanı Rusk’a sundu. Öneride, Türkiye’nin muhtıralarında belirttikleri eylemi “tek taraflı ve beceriksizce” gerçekleştirmelerinin adada sorun çıkaracağına, bunun da Türk-Yunan ilişkilerine ve NATO’ya hesaplanması zor etkilerinin olacağına dikkat çekildikten sonra, Türk yetkililerin,

⁷⁷⁴ D. Hunt’tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 20 Nisan 1966. CC 103144/18(K), No. 387. TNA, FO 371/185626.

⁷⁷⁵ İngiltere Koloniler Bakanından İngiltere Dışışleri Bakanına. 22 Nisan 1966. CC 103144/20(D). TNA, FO 371/185626.

⁷⁷⁶ İngiltere Dışışleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 20 Nisan 1966. CC 103144/18, No. 819. TNA, FO 371/185626.

notada yer alan maddeleri Makarios'un kabul etmesinin düşük bir ihtimal olduğunu gizli bir şekilde itiraf ettiklerine değinilerek, İngiltere ve ABD'nin hedefinin Türk tarafını, onurlarını zedeleyecek tek taraflı girişimlerde bulunmak yerine hedeflerine BM ve BMKBG aracılığıyla ulaşmaya çalışmaya ikna etmek olması gerektiği belirtiliyordu. Rusk, Çağlayangil ile yapacağı görüşmede aleni bir tutum takınmalarının ya da taleplerinin Amerikalılara ve İngilizlere iletildiğinin bilinmesine izin vermelerinin akıllıca olmayacağı uyarısında bulunabilirdi. Öneride ayrıca, U Thant'ı Türkiye'nin niyetiyle ilgili uyarmanın ve Türk ultiatomunun hayata geçmemesi için adadaki Türklerin daha iyi yaşam koşullarına sahip olmasını sağlamasını isteyen bir Anglo-Amerikan girişiminin faydalı olacağına vurgu yapılıyordu. Eğer U Thant Nev York'tan ayrılmadan önce girişimde bulunulursa, Stewart da Londra'da konuyu pekiştirme imkanına sahip olacaktı⁷⁷⁷.

Amerikalılar, Türkiye'nin muhtırasıyla ilgili değerlendirmelerini 21 Nisan 1966'da İngiltere'nin Vaşington Büyükelçiliğine ilettiler. Değerlendirmede, Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs hükûmetine katılım konusunda sergilediği belirsiz tutumun Türkiye'nin değerlendirmelerini ve önerilerini etkilediği, BMKBG kurulduktan sonra Türkleri adanın yönetimine katmak için çaba gösterildiği, fakat Türklerin yönetime katılmayarak gerilimi sürdürme arzusunda olmaları nedeniyle bu çabaların boşa çıktığı ileri sürülüyordu. Amerikalılar, normalleşme sürecinin Türk muhtırasında ileri sürülen çerçevede başlanması için ilk olarak, adadaki Türklerin hükûmete katılmama politikasından vazgeçmesini gerekli görüyordu. Bu nedenle Amerikalılara göre Rusk, normalleşme ile hükûmete katılmama tercihinin çeliştiğini daha iyi anlamaları için Türk tarafını teşvik etmeliydi. Zira Kıbrıslı Türklerin hükûmete katılmamaları, Makarios'un adadaki Türkleri "isyancı" olarak suçlamasını haklı çıkarır nitelikteydi. Eğer Türk tarafı Kıbrıslı Türkleri hükûmete katılmama konusundaki yönlendirmelerinden vazgeçerse, ABD, İngiltere ve BM Genel Sekreteri, adadaki Türklere uygulanan kısıtlamaların kaldırılması için yapılacak pazarlıkta daha güçlü bir konumda olacaktı. Bunun dışında Rusk, ABD'nin BM Kıbrıs Barış Gücü'nün süresinin uzatılması fikrini desteklediğini, Bernardes'in ziyaretinin Türkiye'nin politikasını yeniden gözden geçirme fırsatı sunacağını ve ABD'nin, Kıbrıs meselesinde Rum hükûmetini ikna etmek için Yunanlarla

⁷⁷⁷ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Nisan 1966. CC 103144/18(L), No. 539. TNA, FO 371/185626.

müzakere etmek yerine BM'ye başvurulmasının daha etkili olacağı görüşünde olduğunu dile getirebilirdi⁷⁷⁸.

Amerikalılar ayrıca, Türk muhtırasının yeni bir şey içermediğini, önerilerinin yerine getirilmemesi durumunda tek taraflı bir müdahalede bulunacaklarına dair endişe edecek bir durum olmadığını düşünüyorlardı çünkü Türk yetkililer, daha önce de “yalan yere ortalığı velveleye vermişti⁷⁷⁹”. Türk yetkililere, Yunanistan'ın Makarios'a herhangi bir şeyi vazedemeyeceğini iyice açıklamak gerekiyordu. Rusk'ın, Kıbrıslı Türklerin hükûmete katılımı meselesini ortaya atması, Türkiye'nin gerçek niyetini aşikâr etmeye yarayacaktı⁷⁸⁰.

CENTO toplantısına katılmak amacıyla Ankara'da bulunan Amerikan Dışişleri Bakanı Rusk, beklenildiği üzere 22 Nisan sabahı Başbakan Demirel ile bir araya geldi. İngilizlerin edindiği bilgilere göre Rusk görüşmede, muhtırayla ilgili olarak Başkana danışmadan bir yorumda bulunamayacağını, fakat Türk tarafının sabırlı olması gerektiğini söylemişti. Demirel'in, 1964 yılında Türkiye'nin müdahalesini durdurduğu için ABD'nin doğrudan Kıbrıs problemine dahil olduğuna dikkat çekmesi üzerine Rusk, Kıbrıs meselesinin iki ülke arasındaki ilişkilerin mihenk taşı olarak görülmemesini umduğunu ve adadaki Türklerin hükûmete katılım sağlamasını arzu ettiklerini fakat bu konuda herhangi bir yanıt alamadıklarına dikkat çekmişti⁷⁸¹. İngiliz Dışişleri Bakanı Stewart ise Çağlayangil ile gerçekleştirdiği görüşmede, Türk muhtırası üzerinde çalışacaklarını fakat yanıtlarının ne olacağı ve ne zaman verileceği konusunda

⁷⁷⁸ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Nisan 1966. CC 103144/18(F), No. 1320. TNA, FO 371/185626.

⁷⁷⁹ “The Turks had cried wolf before.”

⁷⁸⁰ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Nisan 1966. CC 103144/18(H), No. 1321. TNA, FO 371/185626.

⁷⁸¹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 22 Nisan 1966. CC 103144/18(M), No. 561. TNA, FO 371/185626. Görüşmede ayrıca BM Genel Sekreteri'ne Türkiye'nin bir başvurusu olup olmayacağı, adadaki Türklerin ada yönetimine katılması, adada normalleşmenin sağlanması gibi meseleler ele alındı. Çağlayangil bu görüşmede ayrıca ABD'nin Türkiye'nin 1964 yılında adaya müdahalesini engelleyerek kendilerini zor duruma soktuklarını ileri sürdü. Bunun üzerine Rusk, esas meselenin adaya müdahale hakkının olup olmaması değil, olası bir Türk-Yunan savaşı olduğu yanıtını verdi. Demirel ise toplantıda Amerikalıların neden Kıbrıs meselesine dahil olduğunu ve Türkleri antlaşmadan doğan hakkını kullanmaktan alıkoyarken neden adaya 15 bin asker gönderen Yunanistan'a bir yaptırım uygulamadığını sorguladı. Türk kamuoyu Amerikalıların sorumluluk almasını istiyordu. Ayrıca mesele tekrar ısınmaya başlıyordu ve olası bir karışıklıkta hükûmetin müdahale etmesi istenecekti. Görüşmenin tutanağı için bkz.: Miller, *Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Cyprus; Greece; Turkey*, XVI:484-89.

herhangi bir taahhütte bulunamayacağını ifade etti⁷⁸².

Görüşmede Kıbrıslı Türklerin durumunun iyileştirilmesi için U Thant'ın yapması düşünülen girişimden bahsedilmemişti. Ancak Türk Dışışleri Genel Sekreteri, Türk hükûmetinin muhtırada işaret edilen önlemler hakkında Bernardes'le görüşmeyi düşündüğünü söylemişti. D. Allen'a göre Türk hükûmeti muhtemelen, Kıbrıslı Türklerin yaşam koşullarıyla ilgili bir başarı elde ederek, iç politikadaki konumunu iyileştirmeyi amaçlıyordu. Böylece Kıbrıs meselesi gündemden düşebilir ve hükûmetin, Demirel'in asıl ilgi alanı olan Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına odaklanması sağlanabilirdi⁷⁸³.

Yukarıda değinildiği üzere Amerikan dışışleri, İngilizlerin önerisiyle ilgili genel bir değerlendirme yapmıştı ancak İngilizlere göre bu değerlendirme, Rusk'ın Anglo-Amerikan girişimiyle ilgili kararının ne olduğuna cevap vermiyordu⁷⁸⁴. Üstelik U Thant'ın Nev York'tan ayrılmasına sadece iki gün kalmıştı. 25 Nisan'da Nev York'tan ayrılacak olan U Thant, 26 Nisan'da İngiliz dışışleri bakanı ile görüşecekti. Bu şartlar altında Amerikan dışışlerine U Thant ile ilgili girişim konusunda ne düşündüklerinin yeniden sorulması gerekiyordu⁷⁸⁵. Londra'dan gelen talebin akabinde Amerikalılar, İngiliz bakanın U Thant ile önerilen doğrultuda görüşmesinde herhangi bir sakınca olmadığını belirtti. Ancak Amerikalılara göre U Thant'tan önce Bernardes'in Türk tarafıyla konuşması ve taleplerinin reddedilmesi durumunda Türkiye'nin nasıl bir yol izleyeceğinin açıklığa kavuşturulması gerekiyordu⁷⁸⁶.

Rusk, U Thant ile Nev York'tan ayrılacağı tarihten önce görüşme fırsatı elde ederek İngiliz önerileri doğrultusunda bir görüşme gerçekleştirdi. Rusk burada U Thant'a, Türk muhtırasının bir kopyasını verdi ve Türk tarafının düşündüğü şekilde gibi hareket etmesinden vazgeçirilerek, çözüm arayışını BM'ye yönlendirebileceklerini umduğunu dile getirdi. U Thant Rusk'ın önerilerini kabul ederek Bernardes ile bu konuyu görüşeceğini söyledi. Rusk, Bernardes'in 9 Mayıs'ta Türk yetkililerle yapacağı görüşmede

⁷⁸² D. S. L. Dodson (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 3 Mayıs 1966. CC 103144/22. TNA, FO 371/185626.

⁷⁸³ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 22 Nisan 1966. CC 103144/18(M), No. 561.

⁷⁸⁴ İngiltere Dışışleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 23 Nisan 1966. CC 103144/20, No. 4297. TNA, FO 371/185626.

⁷⁸⁵ Ibid.

⁷⁸⁶ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 23 Nisan 1966. CC 103144/20(A), No. 1351. TNA, FO 371/185626.

Türkiye'nin niyeti konusunda derinlemesine bilgi edinmesini umuyordu⁷⁸⁷.

Diğer yandan BMKKBG'nin durumuyla ilgili belirsizlik de devam ediyordu. İngiliz büyükelçiliğinin tespitine göre 29 Nisan günü Türk basınında, BMKKBG'nin adadan çekilmesi durumunda adadaki Yunan birlikleri kadar Türk askerinin Kıbrıs'a çıkacağına ve bu kararın resmî olarak İngiliz ve Amerikan dışişlerini bildirildiğine dair haberler çıktı⁷⁸⁸. Aynı gün Yunan basını da BMKKBG'nin adadan çekilmesi durumunda Türkiye'nin Kıbrıs'a 15 bin kişilik bir askeri güç göndereceğine dair haberler yayınladı. Haberlere göre bu karar Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alınmıştı⁷⁸⁹. İngiliz büyükelçiliğinin izlenimlerine göre Türk ordusu hazır olduğunun işaretlerini vermeye devam ediyordu. Kıbrıs için hazırlanan birliklerin harekete geçip geçmeyeceği ise, D. Allen'ın deyimiyle, sadece 64 bin dolarlık bir soruydu. D. Allen'a göre Türk yetkililer, diplomasi yerine güç kullanımı tercihine Yunanistan'ın olumlu tepki vereceğini düşünüyordu. Edinilen bilgilere göre 39 tümen asker hazırlık halindeydi ve donanmanın önemli bir kısmı da Mersin-İskenderun arasında konumlandırılmıştı. 2. Ordu Komutanı da Konya'daki karargâha gitmişti ve Mayıs ortasına kadar burada kalması bekleniyordu⁷⁹⁰.

Bu haberler üzerine Yunanistan Başbakanı Stefanopoulos, 30 Nisan'da Türk Büyükelçi Turan Tuluy ile yetmiş beş dakikalık bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmenin detaylarıyla ilgili İngilizlerin bir bilgisi yoktu ancak Atina Radyosu'nda yayınlanan habere göre Tuluy Yunan başbakanına, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmak için hazırlık yaptığına ve BMKKBG'nin adadan çekilmesi durumunda askerlerini Kıbrıs'a göndereceğine dair çıkan haberlerin resmî bir kaynağa dayanmadığını söylemişti⁷⁹¹.

BM Genel Kurulu kararının ardından tam dört ay geçmesine rağmen Kıbrıs'la ilgili tansiyon yükselmeye devam ediyordu. Tansiyon yükseldikçe de İngilizler, Türk ordusundaki hareketliliği daha da yakından takip ediyordu. İngiltere'nin Ankara

⁷⁸⁷ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 3 Mayıs 1966. CC 103144/22.

⁷⁸⁸ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 29 Nisan 1966. CC 103144/21(A), No. 586. TNA, FO 371/185626.

⁷⁸⁹ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 29 Nisan 1966. CC 103144/21, No. 431. TNA, FO 371/185626.

⁷⁹⁰ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 29 Nisan 1966. CC 103144/21(C), No. 583. TNA, FO 371/185626.

⁷⁹¹ "BBC Mon 1458, Athens Radio, Turkish Envoy Reassures Greek Premier on Cyprus". 30 Nisan 1966. CC 103144/21(D). TNA, FO 371/185626.

büyükelçiliğinin edindiği bilgilere göre 3 Mayıs'ta Türk ordusundaki hareketlilik daha da artmıştı ve 4-16 Mayıs tarihleri arasında bir tatbikat düzenlenecek ve bu tatbikat o zamana kadar yapılan en kapsamlı tatbikat olacaktı. Tatbikatın karargâhı Konya olarak belirlenirken, tatbikat alanı için Antalya'dan İskenderun'a kadar olan bölge seçilmişti⁷⁹². İngilizlere göre Türkiye'nin müdahale ihtimalinin arttığı bir dönemde dikkat etmeleri gereken başka bir konu daha vardı. Türk yetkililer müdahale etmeye karar verirse, müdahaleyi meşrulaştırmak için daha öncesinde kendilerini ve Amerikalıları gönderdikleri muhtıra ile uyardıklarını ifşa edebilirdi. Bu durum, kendilerinin ve Amerikalıların gelişmelerle ilgili kendilerine haber vermedikleri gerekçesiyle Yunanlarda infiale yol açabilirdi ve bu nedenle olası tepkilerin önünü almak için Türk tarafının iletmediği muhtıraya kısa da olsa bir cevap verilmesi gerekiyordu⁷⁹³.

Bu doğrultuda hareket etmek üzere ilk olarak, İngiliz dışişlerinden Vaşington Büyükelçiliğine bir talimat gönderildi. Talimatta Türk muhtırasının, cevap verilmesi gereken bir belge olmasa da, Türkiye'nin niyeti konusunda bir uyarı niteliği taşıdığı ve hem İngiliz hem de Amerikan hükûmetlerini, Yunanlara ve Rumlara baskı yapmaya ikna etmeye çalışan bir girişim olduğu vurgulanıyordu. Bu nedenle Amerikalılarla beraber hareket ederek tutumlarını net bir şekilde ortaya koymazlarsa, Türk yetkililer kafalarındaki planı uygulamaya koyduklarında, öngördükleri eyleme karşı çıkılmadığını iddia edebilirlerdi ve bu, İngilizler için ciddi derecede utanılacak bir sonuç doğurabilirdi. Yukarıda belirtildiği üzere İngilizler, cevabın Bernardes'in ziyaretinden önce verilmesi gerektiği görüşündeydi⁷⁹⁴. Bu değerlendirmenin neticesinde İngilizler Türkiye'ye verilecek cevap üzerinde çalışarak bir taslak metin hazırladı ve bu metni Amerikalılara gönderdi. Metinde Türkiye'ye, tek taraflı olarak harekete geçmeden önce Bernardes'le görüşmelerinin iyi olacağı tavsiyesinde bulunuluyordu⁷⁹⁵.

Ancak Amerikalılar, İngilizler gibi aceleci davranmak niyetinde değildi. Amerikalılar Türkiye'nin asıl niyetinin ne olduğunu anlamaya çalışıyordu ve bu nedenle Türk muhtırasına cevap vermek gerekse dahi bunun için acele etmeye gerek olmadığını

⁷⁹² D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 3 Mayıs 1966. CC103144/21(H), No. 597. TNA, FO 371/185626.

⁷⁹³ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 3 Mayıs 1966. CC 103144/22.

⁷⁹⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 3 Mayıs 1966. CC 103144/22, No. 4603. TNA, FO 371/185626.

⁷⁹⁵ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 3 Mayıs 1966. CC 103144/22, No. 4604. TNA, FO 371/185626.

düşünüyordu. Bu nedenle Amerikalılar İngilizlere, Bernardes'in Ankara ziyareti sona erene kadar harekete geçmeyeceklerini söyledi. Zira ABD'nin vereceği yanıt, Türkiye'nin önerilerinin adadaki durumu iyileştirmeye yönelik ciddi bir girişim mi yoksa ABD ve İngiltere'yi kendi tarafına çekmek için hazırladıkları bir hile mi olduğunun tespit edilmesine bağlı olacaktı⁷⁹⁶. Ancak İngilizler cevap vermek konusunda ısrarcıysa, Amerikalılar sözlü olarak, İngilizlerle aynı fikirde olduklarını Türk tarafına ilettebilirdi⁷⁹⁷.

Tam bu sırada İngiltere'nin Atina Büyükelçiliğinden taslak cevapla ilgili dikkat çekici bir uyarı geldi. Uyarıda, taslak metinde yer alan "Bernardes'le görüşmeden önce tek taraflı bir girişim" ifadesinin yeterli olmayacağı ve bu ifadenin Yunanlar tarafından, İngilizlerin Türkiye'nin hareketine zımnen rıza gösterdikleri şeklinde yorumlanabileceğine dikkat çekiliyordu. Bunun yerine "tek taraflı eylem" ifadesinden sonra "ciddi ve öngörülemeyen sonuçları olabilecek" gibi niteleyici bir ifadenin eklenmesi tercih edilebilirdi⁷⁹⁸. Sonuç olarak, Amerikalıların sözlü olarak ifade etme fikri ve Atina Büyükelçiliğinden gelen uyarı dikkate alınarak hazırlanan cevabî muhtıra, 7 Mayıs günü Türk dışişlerine iletildi:

"Kraliçe'nin Hükûmeti, Türk Hükûmetinin adada daha normal koşullara döndüğünü görme arzusunu ve BMKBG'nin mevcut koşullarda geri çekilmesi halinde tehlikeli bir durumun ortaya çıkabileceği görüşünü paylaşmaktadır. Türk Hükûmeti'nin de farkında olacağı üzere, Kraliçe'nin Hükûmeti başından beri, normal koşullara doğru ilerleme kaydedilmesi ve Kıbrıs'ta BM gücünün varlığının sürdürülmesi halinde, gerginliğin azaltılabileceği ve Kıbrıs ihtilafının çözümünün mümkün olabileceği koşulların yaratılabileceği görüşünü benimsemiştir.

Kraliçe'nin Hükûmeti, Türk Hükûmeti'nin kısa bir süre sonra Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin Kıbrıs Özel Temsilcisi Senyör Bernardes'i Ankara'da kabul edeceğini öğrenmiştir. BM halihazırda Kıbrıs sorununa el koymuş olduğundan, Türk Hükûmeti, muhtırada öngörülen talepleri

⁷⁹⁶ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 3 Mayıs 1966. CC 103144/22, No. 1430. TNA, FO 371/185626.

⁷⁹⁷ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Mayıs 1966. CC 103144/22(B), No. 1436'. TNA, FO 371/185626.

⁷⁹⁸ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Mayıs 1966. CC 103144/22(A), No. 460. TNA, FO 371/185626.

değerlendirmeden önce ilk adım olarak Senyör Bernardes ile adada daha normal koşullara doğru ilerlemenin en iyi şekilde nasıl sağlanabileceğini görüşmek isteyebilir.⁷⁹⁹”

⁷⁹⁹ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 3 Mayıs 1966. CC 103144/22, No. 4604; D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 7 Mayıs 1966. CC 103144/22(E), No. 624. TNA, FO 371/185626.

IV.

ÇOK TARAFLI İLİŞKİLERDE POZİTİF POLİTİKA ARAYIŞLARI

*Timeo Danaos et dona ferentes*⁸⁰⁰

“Üyelerimizin bu yolda ilerlemesine izin vermeye devam edersek hem NATO hem de Varşova Paktı üyesi müttefiklerimiz olacak.”⁸⁰¹

Wilhelm Grewe

Federal Almanya NATO Daimî Temsilcisi

Türkiye eksen genişlemesi politikasındaki ısrarını sürdürüyor, hükûmetler değişse de bu politika bir dış politika esası olarak korunmaya devam ediyordu. Erkin’in Ekim 1964’te yaptığı Moskova ziyaretinin ardından Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dışişleri Bakanları ve Başbakanlar seviyelerinde gerçekleştirilecek ziyaretler bu politikayı daha da güçlendirecek ve Türkiye bilhassa iktisadi anlamda ciddi kazanımlar elde edecekti. İngilizler de Türkiye’nin bu politik yönelimini doğal karşılayacak, eksen genişlemesi politikası nedeniyle NATO içerisinde Türkiye’ye yöneltilen eleştirilere karşı sert bir tutum sergileyerek Türkiye’ye destek verecekti. Diğer yandan CENTO’da, yaşanan son huzursuzluklara rağmen olumlu bir hava kendini gösterecek ve özellikle Ankara’da düzenlenen Bakanlar Konseyi Toplantısı bu olumlu havanın zirvesini teşkil edecekti. Türk yetkililer Kıbrıs meselesinde yaşanan olumsuzluklar nedeniyle süreci dondurma düşüncesi içerisinde girmişti ancak bu düşünce kısa süre içerisinde yerini müzakerelerin yeniden başlaması için yapılan teşebbüslere bırakacak ve Kıbrıs meselesinde yeniden olumlu bir atmosfer oluşacaktı.

Bu bölümde Türkiye’nin çok taraflı ilişkilerinde pozitif politika arayışının Türk-İngiliz ilişkilerindeki yansımalarını ortaya koymak üzere, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki karşılıklı ziyaretlere, bu ziyaretlerin siyasi ve iktisadi neticelerine dair İngilizlerin tutum ve değerlendirmelerine, CENTO’daki geçici olumlu havanın

⁸⁰⁰ “Yunanlardan korkuyorum, hediye getirdiklerinde bile.” Truva Savaşı’na atfen kullanılan bu deyim, İngiltere’nin Şam Büyükelçiliğinden gelen bir raporda, Türkiye’nin politikasını tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. T. E. Evans’tan (İngiltere Şam Büyükelçiliği) Gordon Walker’a. t.y. CT 103200/1, No. 1639/65. TNA, FO 371/180155.

⁸⁰¹ G. E. Millard’dan (UKDEL NATO) D. S. L. Dodson’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 16 Mart 1965. CT 113138/2, No. 22220. TNA, FO 371/180161.

yansımalarına ve Kıbrıs meselesinde ortaya çıkan diyalog arayışına değinilecektir.

4.1. “Hayatın Dikte Ettiği Değişiklikler”

Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Başkanı Podgorny liderliğindeki⁸⁰² Sovyet heyetinin Ankara ziyaretini gerçekleştirmek üzere Moskova’dan havalandığı gün *Pravda* gazetesinde, “Hayatın Dikte Ettiği Değişiklikler” başlıklı dikkat çekici bir makale yayınlandı. Makaleye göre geçmişte Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelere karşı uygulanan sunî kısıtlamalar, Türkiye’nin iktisadi bağımsızlığına engel olmuştu ve gün geçtikçe çok sayıdaki Türk, NATO politikalarının Türkiye’yi komşularından izole etmek üzere kurgulandığını fark eder hale gelmişti⁸⁰³. Hatta gazetede, Türkiye’nin NATO’dan ayrılabilceği dahi iddia edilmişti⁸⁰⁴. İngiltere’nin Moskova Büyükelçiliğinde yapılan değerlendirmeye göre Sovyetler, Erkin’in ziyareti sırasında kullandıkları taktikleri muhafaza ediyordu. Sovyetlerin Kıbrıs meselesinden bahsetmekten kaçınması da ayrıca dikkat çekmekteydi⁸⁰⁵. Bu ziyaret *Milliyet* gazetesinde ise “32 yıldan beri depoda duran Sovyet bayrakları ütülendi” ifadesiyle duyurulmaktaydı⁸⁰⁶.

Podgorny’nin ziyareti 1965 yılının 4-13 Ocak tarihlerinde gerçekleşti. Ziyaret sırasında en öne çıkan gelişme⁸⁰⁷, İnönü ile Podgorny arasında yapılan⁸⁰⁸ iki saatlik görüşmeydi. Görüşmede ikilinin neler konuştuğu hakkında pek fazla bilgi yoktu. Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Grubu Başkanı İlter Türkmen’in İngiliz büyükelçilik yetkililerine aktardığına göre görüşmede, Erkin’in Moskova ziyaretinde konuşulanların ötesinde bir şey gündeme gelmemişti. Türk tarafı özellikle Kıbrıs konusunda konuşmayı tercih etmiş, Podgorny de bu meselede federasyon çözümünden yana

⁸⁰² *Milliyet*, 3 Ocak 1965, 7; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 284; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 295.

⁸⁰³ M. O’D. B. Alexander’dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) R. E. C. F. Parsons’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 4 Ocak 1965. CT 103138/1, No. 10332/4/1. TNA, FO 371/180154.

⁸⁰⁴ “Erkin’in Açıklaması”, *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1965, 31; *Milliyet*, 4 Ocak 1965, 1,7.

⁸⁰⁵ M. O’D. B. Alexander’dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) R. E. C. F. Parsons’a. 4 January 1965. CT 103138/1, No. 10332/4/1.

⁸⁰⁶ *Milliyet*, 3 Ocak 1965, 1.

⁸⁰⁷ Podgorny ilk olarak akşam yemeğinde Erkin tarafından ağırlandı. Ertesi gün Anıtkabir ziyareti gerçekleştirildi. Ardından da Gürsel’e Mikoyan’ın gönderdiği mektup sunuldu. Resmi görüşmelerin ve TBMM’deki konuşmanın ardından bazı sanayi tesisleri ziyaret edildi. Ardından da İzmir ve İstanbul’a ziyaretler düzenlendi. Heyet 13 Ocak’ta Rusya’ya döndü. “Sovyet Parlamento Heyeti”, *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1965, 30–31; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 126–27, 133–36.

⁸⁰⁸ “Sovyet Parlamento Heyeti”, 30.

olduklarını söylemişti⁸⁰⁹.

Podgorny, İnönü ile yaptığı görüşmenin ardından TBMM’de bir konuşma yaptı⁸¹⁰. Podgorny konuşmasında genel olarak, Sovyetler Birliği’nin maddi başarılarından ve Atatürk-Lenin dönemine atıfla, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesinden duyulan memnuniyetten bahsetti. Podgorny Kıbrıs meselesine de değinerek, Moskova bildirisindeki ifadeleri burada tekrar etti⁸¹¹. Yabancı ülke liderlerinin mecliste konuşma yapması alışıldık bir durum olsa da konuşma yapan kişinin Rusya’dan geliyor olması muhalefette huzursuzluğa yol açtı⁸¹². Ancak İngiliz büyükelçiliğinin gözlemlerine göre basında genel olarak olumlu bir hava hakimdi ve eleştirilerin bir kısmı, Podgorny’nin Kıbrıs’la ilgili Londra ve Zürih antlaşmalarına atıfta bulunmamasından ve Rumlara gönderilen silahlardan kaynaklanmaktaydı⁸¹³.

D. Allen’ın değerlendirmesine göre bu ziyaret, Türkiye’nin komünist ülkelerle iyi ilişki kurma politikasının bir parçasıydı. Türkiye’nin bu girişimi, Kıbrıs meselesinde batılı müttefiklere karşı duyulan hayal kırıklığı nedeniyle kamuoyunda ilgiyle takip ediliyordu. D. Allen, Sovyetler Rum tezlerine kaymadığı müddetçe bu olumlu politikanın devam edeceğini düşünüyordu. Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme politikasının ana motivasyonu elbette Kıbrıs meselesiydi fakat daha geniş bir bağlamda bakıldığında Türkiye için Sovyetler Birliği ile ilişkiler, diğer komünist ülkeler ve Arap-Afrika ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek için daha esnek bir dış politika ortaya koyma projeksiyonuna hizmet ediyordu⁸¹⁴. Türk-Sovyet ilişkileriyle ilgili İngiliz *Times* gazetesinde, “Batı dünyasının yollarının çoğunun Moskova’ya çıktığı bu zamanda, Türkler müttefiklerine muvazi hareket edecekler...” şeklinde değerlendirme yapılmaktaydı⁸¹⁵.

İnönü hükûmetinin 20 Şubat’taki istifasının ardından kurulan Suat Hayri Ürgüplü

⁸⁰⁹ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Gordon Walker’a, “Visit to Turkey of a Russian Parliamentary Delegation Led by Mr. Podgorny”. 20 Ocak 1965. CT 103138/3. TNA, FO 371/180154.

⁸¹⁰ *Milliyet*, 6 Ocak 1965, 1.

⁸¹¹ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Gordon Walker’a, “Visit to Turkey of a Russian Parliamentary Delegation Led by Mr. Podgorny”, 20 Ocak 1965. CT 103138/3; “Sovyet Parlamento Heyeti”, 30; Gülen, “İnönü Hükümetleri’nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, 422; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 130–32. Konuşmanın tam metni için bkz.: “Nikolay Podgarny’in Parlâmento Nutku”, *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1965, 41–48.

⁸¹² *Milliyet*, 6 Ocak 1965, 1; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 284; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 136–37.

⁸¹³ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Gordon Walker’a, “Visit to Turkey of a Russian Parliamentary Delegation Led by Mr. Podgorny”. 20 Ocak 1965. CT 103138/3.

⁸¹⁴ *Ibid.*

⁸¹⁵ *Milliyet*, 9 Ocak 1965, 7.

hükûmeti döneminde Sovyetler Birliği ile ilişkilerde başlayan ivme korundu. Yeni hükûmetin Dışışleri Bakanı Hasan Esat Işık⁸¹⁶ 9 Mart'ta basına verdiği bir demeçte, Türkiye'nin Beş Yıllık Plan için sadece Batı ülkelerine bağlı olmadığını, OECD dışında yer alan Sovyetler Birliği gibi ülkelerin kendilerine yardım edebileceklerini söyleyerek⁸¹⁷ iki ülke ilişkilerinde yakalanan ivmenin korunacağına ve Sovyetlerden beklentilerin aynı zamanda iktisadi alanda olduğuna işaret ediyordu. Türkiye'nin olumlu yaklaşımı tek taraflı değildi ve Sovyetler de yakalanan ivmenin korunması gerektiğini düşünüyorlardı. Mart ayının başında Sovyet Büyükelçi Işık ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve kendisine "Türkiye'nin istediği her türlü yardımı yapmaya hazır olduklarını" söylemişti⁸¹⁸.

Işık'ın Sovyetlerin yardım konusundaki istekliliğini kamuoyuna açıklaması NATO'da rahatsızlığa neden oldu. NATO Genel Sekreteri Manlio Brosio, Işık'ın açıklamasının hemen ardından aynı gün içerisinde İngiliz delegasyonuna bir yetkili göndererek, NATO Genel Sekreterliğinin Işık'ın açıklamalarıyla ilgili endişelerini ilettili. Brosio ayrıca, NATO üyesi bir ülkeye yapılacak böyle bir yardımın ittifak içerisinde yeni bir probleme yol açacağı düşüncesiyle, en kısa sürede bu konuyu ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya'nın daimî temsilcilerinin bulunacağı gizli bir toplantıda istişare etmeyi öneriyordu⁸¹⁹.

Ancak Brosio'nun bu girişimi İngiliz dışışleri tarafından oldukça olumsuz karşılandı. Dışışleri yetkililerinden D. S. L. Dodson tarafından hazırlanan değerlendirmede, Brosio'nun istediği türden bir istişarenin Türklerde suçlandıklarına dair bir izlenime yol açacağına ve bunun da Batı'ya karşı duyulan hayal kırıklığını derinleştireceğine dikkat çekiliyordu. Dodson'a göre Türkiye'nin ihtiyacının büyük oranda Sovyetler Birliği tarafından karşılanması ekonomik açıdan herhangi bir dezavantaj da yaratmayacaktı. Dodson, NATO'nun Türkiye'ye verilecek Sovyet yardımı yerine Sovyetlerin Kıbrıs'a

⁸¹⁶ Işık 1966 yılında Moskova Büyükelçisi olarak tayin edilecekti. https://www.mfa.gov.tr/sayin-hasan-esat-isik_in-ozgecmisi.tr.mfa (erişim tarihi: 6.8.2022)

⁸¹⁷ "Dışışleri Bakanı Hasan Işık İlk Basın Toplantısını Yaptı", *Dışışleri Belleteni*, Mart 1965, 58; *Milliyet*, 10 Mart 1965, 1,3; "Turkey May Seek Soviet Aid, Press Extract from The Times, 10.3.1965" 10 Mart 1965. CT 113138/2. TNA, FO 371/180161; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 287.

⁸¹⁸ "Turkey May Seek Soviet Aid, Press Extract from The Times, 10.3.1965". 10 Mart 1965. CT 113138/2.

⁸¹⁹ E. Shuckburg'dan (UKDEL NATO) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 10 Mart 1965. CT 113138/2(B), No. 59. TNA, FO 371/180161.

gönderdiği silahların yaratacağı etkiyi tartışmasının daha faydalı olacağını düşünüyordu⁸²⁰.

İngilizlerin tepkisi Dodson'ın görüşleriyle sınırlı kalmadı ve 11 Mart'ta İngiliz dışişlerinden NATO'daki İngiliz Delegasyonuna peş peşe iki talimat gönderildi:

“Bu istişarelerin, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik mevcut politikasının diğer NATO müttefikleri tarafından onaylanmadığı düşüncesine yol açmasını istemeyiz. Eğer Türkiye gerçekten Sovyetler Birliği'nden ekonomik yardım istiyorsa, bu muhtemelen bugüne kadar Batı'dan aldığı desteğin yetersizliğinden kaynaklanıyordur ve biz bu [olumsuz] duyguyu beslemek istemiyoruz. Dahası, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin yardımını kabul etmesinde bariz siyasi tehlikeler olsa da yardıma olan ihtiyacı o kadar büyük ki, Sovyetler Birliği'nin yanı sıra OECD konsorsiyumundan da bir miktar yardım alması avantajlı olarak düşünülebilir. Ancak böyle bir fikir için çok dikkatli bir çalışma gereklidir.

Bu hususlara sadık kalarak istişarelere katılmanızda herhangi bir sakınca yoktur. ... Son iki yılda OECD konsorsiyumunun Türkiye için yeterli derecede dış yardım toplamada önemli güçlükler yaşadığı ve bu yıl daha da fazlasına ihtiyaç duyulduğu doğru olmakla birlikte, bu ayın başında toplanan konsorsiyumda borçlarını önümüzdeki birkaç yıl içinde ödeyebilmesi için Türkiye'nin yükünü hafifletmeye yönelik bazı önemli ilerlemeler kaydedildiğini söyleyebilirsiniz. ...”⁸²¹

“Ayrıca, Sovyet silahlarının kısa bir süre önce Kıbrıs'a ulaşmasının olası siyasi yansımalarına NATO Konseyi'nin dikkatinin acilen çekilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu konuyu Genel Sekreter'in önerdiği toplantıda gündeme getirmeli ve nasıl bir adım atılabileceğini değerlendirmelisiniz.”⁸²²

Bu talimatların ertesi günü 12 Mart'ta Büyükelçi D. Allen da Londra'ya bir yazı gönderdi. D. Allen konuyla ilgili olarak Başbakan Yardımcısı ile görüşmüş, Başbakan

⁸²⁰ D. S. L. Dodson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “Soviet Aid for Turkey and Cyprus”. 11 Mart 1965. CT 113138/2. TNA, FO 371/180161.

⁸²¹ İngiltere Dışişleri Bakanlığında UKDEL NATO'ya. 11 Mart 1965. CT 113138/2, No. 352. TNA, FO 371/180161.

⁸²² İngiltere Dışişleri Bakanlığında UKDEL NATO'ya. 11 Mart 1965. CT 113138/2, No. 353. TNA, FO 371/180161.

Yardımcısı kesinleşen bir şeyin olmadığını söylemişti. Türk dışişleri yetkilileri Dışişleri Bakanı'nın kafasında belirli bir şeyin olmadığını, Sovyet Büyükelçi ise Türk hükûmetinin 30 yıl önce Sovyetler Birliği'nden alınan Kayseri'deki tekstil makinelerini yenileriyle değiştirmek istediğini söylemişti. 12 Mart'ta D. Allen ayrıca Dışişleri Bakanlığı İktisat Dairesi Genel Başkan Yardımcısı⁸²³ ile görüşmüş ve bu yetkili kendisine, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden yardım alma gibi bir düşüncesinin olmadığını, Sovyetler Birliği'nin de buna yanaşacağını sanmadığını söylemişti⁸²⁴.

NATO Genel Sekreterliği'ndeki görüşme 15 Mart'ta gerçekleşti. Görüşmede Amerikan, Alman ve İtalyan daimî temsilcileri ile Fransız daimî temsilci vekili ve İngiliz Daimî Temsilcisi Evelyn Shuckburgh yer aldı⁸²⁵. Toplantıda ilk olarak NATO Genel Sekreteri Brosio söz aldı ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden yardım almaya çalışmasının endişe verici olduğunu ve ittifakın prensipleri için önemli bir soruna yol açtığını ileri sürdü. Brosio'nun bu girizgahına cevap vermek üzere ilk söz alan isim İngiliz temsilcisi Shuckburgh'dan başkası değildi. Shuckburgh Londra'dan gelen talimata uygun bir şekilde, Türkiye'nin girişiminin NATO için bir tehlike arz etmediğini söyleyerek, Sovyetlerin Kıbrıs'a gönderdiği silahların yarattığı tehlikeden bahsetti. Shuckburgh'un ardından ABD temsilcisi Finletter söz aldı ve İngiliz görüşünü destekleyerek, NATO'nun Türkiye'ye parmak sallamasını akıllıca bulmadıklarını belirtti. Alman temsilci de merkezden kendisine herhangi bir talimat gelmemesine rağmen, İngiliz ve Amerikan görüşüne katıldığını söyledi. Merkezden herhangi bir talimat almayan İtalyan temsilcisi Alessandrini de, hükûmetinin bu konuda sakın davranılması ve anlayışlı olunması gerektiği yönündeki kanaatini dile getirdi. Ancak Alessandrini'nin şahsi kanaatine göre Türkiye'nin eğilimleri dikkatli bir şekilde takip edilmeliydi. Temsilcilerin net tutumu karşısında geri adım atmak durumunda kalan Brosio, Kıbrıs'a gönderilen Sovyet silahlarıyla ilgili bir görüşme gerçekleşmeden Sovyet yardımı meselesini Türk temsilcisine açmamayı önerdi. Toplantının sonunda Alman Daimî Temsilcisi Wilhelm Grewe'nin yaptığı şaka ise oldukça dikkat çekiciydi: "Üyelerimizin bu yolda

⁸²³ O dönemde Dışişleri Bakanlığında iki ayrı iktisat dairesi bulunması nedeniyle isim tespit edilememiştir. Birinci ve İkinci İktisat Dairesi görevlileri için bkz.: *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, t.y., 32-E, F, G, H.

⁸²⁴ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 12 Mart 1965. CT 113138/2(D), No. 282. TNA, FO 371/180161.

⁸²⁵ G. E. Millard'dan (UKDEL NATO) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 16 Mart 1965. CT 113138/2, No. 22220.

ilerlemesine izin vermeye devam edersek hem NATO hem de Varşova Paktı üyesi müttefiklerimiz olacak⁸²⁶”.

Görüleceği üzere İngilizler genel anlamda Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasını dikkatle takip ediyor fakat bu yakınlaşmanın üzerine gidilerek Türkiye’nin Batılı müttefiklerinden duyduğu memnuniyetsizliğin artırılmasını istemiyordu. İngilizlerin bu yaklaşımı bilhassa, Türkiye’nin eksen genişlemesi politikasında müttefikleri tarafından eleştiriye maruz kalıp daha fazla gergin bir ilişki içerisine girmesine engel oluyor ve Türkiye’nin işini kolaylaştırıyordu. Dolayısıyla Türkiye için eksen genişlemesi politikasının sürdürülmesinde halen herhangi bir sakınca yoktu.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ziyaret teatisi kesintiye uğramadan devam etti ve Podgorny’nin ardından Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko Türkiye’ye geldi. Bu ziyaret, bir Sovyet Dışişleri Bakanı’nın 34 yıl sonra gerçekleştirdiği ilk ziyaretti⁸²⁷. Gromyko’nun Türkiye ziyareti 17-22 Mayıs tarihleri arasında gerçekleşti⁸²⁸. Gromyko Ankara’ya indiğinde ziyaretin, “siyaset, iktisat ve diğer alanlarda geliştirilecek iş birliğini güçlendirmek, Türk ve Sovyet milletleri arasındaki münasebetlerde eskiden mevcut pürüzleri gidermek bakımından faydalı” olacağı değerlendirmesini yaptı⁸²⁹. Gromyko ilk olarak Dışişleri Bakanı Işık ile görüştü ve ertesi gün Başbakan Ürgüplü ile bir araya geldi. Görüşmeyle ilgili olarak basına, tarafların siyasi ve iktisadi ilişkiler ve dünyadaki siyasi krizler üzerine fikir alışverişinde bulundukları şeklinde bilgi verildi⁸³⁰. Basına yansıyan haberlerde Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden kredi talebinde bulunduğu duyurulmaktaydı. Basındaki bu habere göre Türk yetkililer Sovyet yetkililerden Türkiye’nin kalkınması için kredi istemiş, Sovyet yetkililer de bunun ne tür bir kredi olduğunu sormuştu. Bu soruya ise net bir kararın olmadığı, önce prensipte bir

⁸²⁶ Ibid.

⁸²⁷ “1920’den Bu Yana Türk-Sovyet Münasebetleri”, *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1965, 57–58; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 147.

⁸²⁸ “Gromyko’nun Türkiye Ziyareti”, *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1965, 47; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 290; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 296.

⁸²⁹ *Milliyet*, 18 Mayıs 1965, 1; Cevdet Kırpık ve Kübra Kalkancı, “Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, *History Studies* 13, sy. 1 (2021): 290. Ayrıca bkz.: Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 148.

⁸³⁰ Kırpık ve Kalkancı, “Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, 291. Gromyko ayrıca sırasıyla İnönü ve Demirel ile de birer görüşme gerçekleştirdi. Ardından da İstanbul’u ziyaret etti. Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 153–54.

anlaşma yapmak gerektiği cevabı verilmişti⁸³¹.

Gromyko Moskova'ya dönmeden önce geniş katılımlı bir basın toplantısı gerçekleştirdi. Gromyko, yaptığı görüşmelerde herhangi bir anlaşma üzerinde durulmadığını fakat temasların oldukça yararlı olduğunu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istediğini, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iktisadi ilişkilerde ilerleme kaydetmeyi arzuladığını ve bu doğrultuda uzmanların belirli aralıklarla bir araya geleceğini söyledi. Toplantıda Gromyko Kıbrıs meselesine değinme de konuyla ilgili yöneltilen bir soruya cevaben, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ın bağımsızlığını sürdürmesini istediğini ve herhangi bir müdahaleye karşı olduklarını ve problemin barışçıl yollarla, her iki toplumun haklarını muhafaza edecek şekilde çözülmesi gerektiğini belirtti⁸³². Ziyaretle ilgili açıklama yapan Türk dışişleri sözcüsü, Türkiye'nin görüşmelerde Sovyetler Birliği'nden kredi talebinde bulunmadığını, aksine Sovyetlerin kendilerine teklifte bulunduğunu ve Sovyetlerin, kredi anlaşması çerçevesinde projeler ve ekipmanlar önermeleri dolayısıyla bu kredinin batıdan alınan kredilerden farklı bir yapıda olduğunu açıkladı⁸³³. Diğer yandan, Başbakan Ürgüplü'nün Moskova'ya davet edildiği ve bu davetin kabul edildiği duyuruldu. Ürgüplü'nün Temmuz ayında Moskova'ya gitmesi bekleniyordu⁸³⁴.

Gromyko'nun ziyaretiyle ilgili olarak 22 Mayıs'ta ortak bir bildiri yayınlandı. Bildiride görüşmelerde iki ülke ilişkilerini ilgilendiren siyasi ve iktisadi meselelerin yanı sıra silahsızlanma ve BM'nin önemine dair meselelerin ele alındığı bildirilmekteydi. Fakat bu bildiride öne çıkan esas husus, Kıbrıs meselesiyle ilgiliydi. Çünkü bildiride, 6 Kasım 1964 tarihli Türk-Sovyet bildirisine atıf yapılmakla beraber, BM'nin 4 Mart 1964 tarihli kararına da atıf vardı:

“İki Hükûmet, ilgili taraflarca desteklenmiş ve Güvenlik Konseyince oy birliği ile kabul edilmiş olan 4 Mart 1964 tarihli karara, ilgili bütün tarafların ve bilcümle Birleşmiş Milletler üyesi memleketlerin uyması ve

⁸³¹ *Milliyet*, 20 Mayıs 1965, 1.

⁸³² *Milliyet*, 22 Mayıs 1965, 3; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 22 Mayıs 1965. CT 103138/7, No. 558. TNA, FO 371/180154; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 155-57.

⁸³³ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 22 Mayıs 1965. CT 103138/7, No. 558.

⁸³⁴ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 22 Mayıs 1965. CT 103138/7(A), No. 559. TNA, FO 371/180154.

Kıbrıs'ta durumu vahimleştirebilecek her türlü hareketten kaçınması lüzumunu teyiden beyan etmişlerdir.⁸³⁵”

Bilindiği üzere BM'nin 186 sayılı bu kararı, 1963 yılının Aralık ayında adada yaşanan hadiseler üzerine Türkiye'nin adaya müdahale etmesini önlemek amacıyla alınan, o dönem Türkiye'nin ciddi bir şekilde tepki gösterdiği ve Garanti Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerini engelleyen bir karardı. Bu atfın bildiri metnine girmesi, Türkiye'nin söz konusu kararı onayladığını ve adaya müdahale yükümlülüğünü yerine getirmeyeceğini kabul ettiği anlamına geliyordu. Hatırlanacağı üzere Sovyetler, bir NATO ülkesi olan Türkiye'nin adaya müdahale etmesini istemiyordu ve görünen o ki federasyon tezlerinin desteklenmesi karşılığında Türkiye ile adaya müdahale edilmemesi konusunda zımni bir anlaşma yapılmıştı.

Gromyko'nun ziyaretinin ardından Türkiye'nin NATO daimî temsilcisi Muharrem Nuri Birgi 26 Mayıs'ta, NATO'yu görüşmelerle ilgili olarak bilgilendirdi. Birgi'nin yaptığı bilgilendirme, görüşmelerin detaylarıyla ilgili çok daha ayrıntılı bir tablo sunmaktaydı. Buna göre Gromyko, Türkiye ile ilişkilere büyük özen göstermiş, özellikle de Ortadoğu ve Balkanlar'daki durumu görüşmek üzere “organize ve düzenli bir şekilde” istişarelerde bulunulmasını önermişti. Kendileri ise cevap olarak, şartların mümkün kıldığı her durumda istişare yapılması gerektiğini söylemiş, ancak daimî bir mekanizma kurulması fikrine karşı çıkmışlardı. Gromyko ayrıca, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki askerî ilişkilerle ilgili olarak, Türkiye'nin ciddi miktarda askerî tahkimat yapmasının gerekli olmadığını ileri sürmüş ve Türk tarafına, eğer isterlerse Sovyetler Birliği'nin saldırmazlık konusunda kendilerine garanti verebileceğini söylemişti. Birgi'nin aktardığına göre Türk tarafı Gromyko'nun teklifine cevaben, taraflar arasında tam bir güven tesis edilmediği müddetçe garantilerin bir anlama gelmeyeceğini, böyle bir güvenin tesisi için silahsızlanma gibi konularda adımlar atılması gerektiğini ve barışın tesisini ancak kolektif biçimde değerlendirebileceklerini söylemişti. İktisadi meselelerde ise kayda değer bir şey konuşulmamıştı⁸³⁶.

Görüşmelerle ilgili dikkat çekici bir diğer önemli detay Kıbrıs'a gönderilen Sovyet

⁸³⁵ Bildiri metni için bkz.: “Türk-Sovyet Ortak Bildirisi”, *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1965, 110–12; *Milletiyet*, 23 Mayıs 1965, 1. İsmail Soysal da kronoloji çalışmasında bu hususa dikkat çekmekten geri durmamıştır. Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 296.

⁸³⁶ W. Marsden'dan (UKDEL NATO) R. Parsons'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 27 Mayıs 1965. CT 103138/9, No. 20405. TNA, FO 371/180154.

silahlarıyla ilgiliydi. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nin aktardığına göre basında yer alan ve Türk dışişlerine dayandırılan bir haberde, Gromyko'nun bu konuyla ilgili, silahların 30 Eylül 1964 tarihli ticaret anlaşması çerçevesinde gönderildiğini fakat bunların çoğunun piyade teçhizatından oluştuğunu söylediği belirtiliyordu. Anlaşma hükümleri tamamlandıktan sonra Sovyetler adaya başka silah göndermeyecekti. Adadaki Sovyet tankları ve füzeleri ise kendileri tarafından gönderilmemişti. Sovyetlerin istihbaratına göre bunlar Mısır'dan geliyordu ve bunların çoğu İskenderiye'den çıkan Amerikan gemileri tarafından taşınıyordu⁸³⁷. Diğer detay ise, ki görüşmelerle ilgili en önemli detay buydu, Türk-Sovyet askerî ilişkileriydi. Hasan Esat Işık'ın Alman büyükelçiye anlattığına göre Gromyko görüşmeler sırasında birçok defa, Atatürk-Lenin arasında imzalanan dostluk paktını yenileyerek Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişmeyi kurumsal hale getirmeyi teklif etmişti. Işık yanıt olarak, nihayetinde bir Türk-Sovyet paktının imzalanabileceğini, ittifaklarını değiştirmek istemediklerini fakat bunun mevcut ittifaklarla çelişmeyen bir anlaşma olması gerektiğini söylemişti⁸³⁸.

Pemberton-Pigott'nun yaptığı değerlendirmeye göre ziyaret kamuoyunun beklentilerini tam olarak karşılamamıştı. Hatta Türk yetkililerin Sovyetlerin Kıbrıs konusunda Türk politikasını destekler nitelikte bazı açıklamalarda bulunacaklarına dair iyimser bakış açıları da karşılık bulmamıştı. Pemberton-Pigott ziyaretin, uzun zaman sonra bir Sovyet Dışişleri Bakanı'nın gerçekleştirdiği ilk ziyaret olması dolayısıyla kendi içerisinde bir öneme sahip olduğunu düşünüyor, programın oldukça yoğun olduğu tespiti-
tinde bulunarak Türk yetkililerin üzerlerine düşeni layıkıyla yerine getirdiklerini dile getiriyordu⁸³⁹.

Pemberton-Pigott'ya göre, Türk hükûmetinin Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme konusunda selefleri kadar istekli olmadığı doğrudu ancak hükûmetin bakış açısı esasında seleflerine nazaran çok büyük farklılık göstermiyordu. Şüphesiz kamuoyunda bazı çevreler büyük beklentiler içerisine girmişti. Ancak bakan ve Türk yetkililer daha soğukkanlı değerlendirmelerde bulunmaktaydı ve beklentilerinin bir sınırı olduğunu

⁸³⁷ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 31 Mayıs 1965. CT 103138/7(C), No. 13 Saving. TNA, FO 371/180154.

⁸³⁸ M. O'D. B. Alexander'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 3 Haziran 1965. CT 103138/12. TNA, FO 371/180154.

⁸³⁹ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart'a. 24 Mayıs 1965. CT 103138/11, No. 10314/21. TNA, FO 371/180154.

farkındalardı. Yine de Işık'ın Nisan ayında Kıbrıs meselesinin iki ülke ilişkileri üzerinde etkili olacağı yönündeki açıklaması Türk tarafının, Sovyetlerin pozisyonuyla ilgili beklentilerini ortaya koyuyordu. Ne var ki Gromyko bu beklentileri karşılamaktan uzak kalmış ve Türk yetkililer, “Gromyko’nun Makarios’a silah tedariki konusunda söylediği yalanları yutmak zorunda kalmışlardı”⁸⁴⁰. Fakat yine de Pemberton-Pigott, ziyareti verimsiz ya da önemsiz olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu düşünüyordu. İlk olarak bu ziyaret, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’yi etkileme ve Türklerin dış politikada daha fazla esneklik kazanma eğiliminden yararlanma arzusunun açık bir göstergesiydi. Pemberton-Pigott, her şeye rağmen Türkiye’nin nezdinde Sovyetler Birliği’nin niyetlerine yönelik “yüzyıllık şüphenin” devam ettiği ve Atatürk-Lenin dönemindeki dostluk günlerinin kolay kolay geri gelmeyeceği fikrindeydi. Türk yetkililerin birçoğuna göre, Pemberton-Pigott’nun ifadesiyle, “şeytanla sofraya oturanın kaşığı uzun olmalıydı”⁸⁴¹.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde yakalanan güçlü ivme yaklaşık üç ay sonra gerçekleştirilen, Başbakan Ürgüplü’nün 9-17 Ağustos tarihleri arasındaki ziyareti ile devam etti⁸⁴². Ürgüplü’nün bu ziyareti, 1932 yılından bu yana Başbakan düzeyinde Sovyetler Birliği’ne gerçekleştirilen ilk ziyaretti⁸⁴³.

Kosygin Ürgüplü onuruna verilen yemekte, karşılıklı ziyaretlerin Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine sağladığı katkıya dikkat çekerek, bu sürecin iki ülkenin egemenlik haklarına saygı çerçevesinde yürütüldüğünü söyledi. Ürgüplü de ilişkilerin ekonomik alanda sağlayacağı katkılara vurgu yaptı ve Kıbrıs meselesine değindi⁸⁴⁴. Ertesi gün başbakanlıkta yapılan görüşmelerde Ürgüplü’nün Kıbrıs’taki Türklerin içerisinde bulundukları zor şartlardan bahsettiği, Kosygin’in de adadaki Türklerin yaşam şartlarını iyileştirmek için çalışma yürütüleceği ve Türk toplumunun yok sayılmasını kabul etmeyecekleri yönündeki cevabı basına yansıdı. Türk heyeti tarafından hazırlanan

⁸⁴⁰ Ibid.

⁸⁴¹ Ibid.

⁸⁴² “Başbakan Ürgüplü’nün Sovyet Rusya’yı Ziyareti”, *Dışişleri Belleteni*, Ağustos 1965, 5; *Milliyet*, 9 Ağustos 1965, 1; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 295; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 296.

⁸⁴³ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 162; Kırpık ve Kalkancı, “Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, 292.

⁸⁴⁴ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 164-65; Kırpık ve Kalkancı, “Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, 294.

sanayi projeleri de Kosygin'e sunulmuştu⁸⁴⁵. Kosygin ayrıca Ürgüplü tarafından Türkiye'ye davet edilmiş ve bu davet kabul edilmişti⁸⁴⁶.

Yaklaşık bir hafta boyunca çeşitli gezilerle devam eden⁸⁴⁷ ziyaretin sonunda ortak bir bildiri yayınlandı. Bildiride Sovyetlerin, Sovyet Dışişleri Bakanı'nın 21 Ocak 1965 ve 21 Mayıs 1965 tarihlerinde yaptığı açıklamaları teyit ettikleri, her iki hükûmetin, ilgili tarafların ve BM Güvenlik Konseyi kararlarının desteklenmesi konusunda görüş birliğinde oldukları belirtildi. Yine bildiride iki ülkenin Kıbrıs meselesinin çözümünde, bağımsızlığın, toprak bütünlüğünün ve iki toplumun haklarının temel alınması gerektiği konusunda hemfikir oldukları vurgulandı. Bildiride ayrıca ekonomik ilişkilerde artan ivmeden duyulan memnuniyetin yanı sıra, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri kalıcı hale getirmek için Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden birçok teçhizat ithal etmesi, bunun karşılığında da Sovyetler Birliği'ne çeşitli ürünleri ihraç etmesi konusunda anlaşmaya varıldığı açıklandı⁸⁴⁸.

Ürgüplü'nün Moskova'daki temasları Türk ekonomisi açısından oldukça önemli bir sonuçla neticelendi. Ürgüplü 19 Ağustos'ta Türk basınına yaptığı açıklamada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de demir-çelik tesisi, petrol rafinerisi, alüminyum ve sülfürik asit tesisi, traktör, kereste, cam, votka ve lif levha fabrikaları kuracağını ve Arpaçay Barajı'nı inşa edeceğini açıkladı. Tüm bunların toplam maliyeti 150 milyon ila 180 milyon dolar arasında olacaktı ve yıllık %2,5 faizle geri ödenecekti. Geri ödeme deri, ayakkabı, buzdolabı, triko gibi ürünlerle yapılacaktı⁸⁴⁹.

Türk hükûmeti Sovyetler Birliği ile kurulan temaslar konusunda müttefiklerini bilgilendirme gerekliliğini halen hissettiklerinden, ziyaretin ardından NATO Türk

⁸⁴⁵ Kırpık ve Kalkancı, "Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri", 294.

⁸⁴⁶ "Millet Partisi - Türk-Sovyet Kültür Anlaşması", *Dışişleri Belleteni*, Ağustos 1965, 36.

⁸⁴⁷ Ürgüplü Moskova'da resmî görüşmelerin dışında Lenin mozolesini, Sovyet Bilimler Akademisi'ni, Moskova Uçak Fabrikası'nı ziyaret etti. Ayrıca Türk heyeti "Kuğu Gölü" balesini de izledi. Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 166-67. Ürgüplü'nün ziyaretine dair ayrıntılar için ayrıca bkz.: "Millet Partisi - Türk-Sovyet Kültür Anlaşması", *Dışişleri Belleteni*, 35-37.

⁸⁴⁸ "Türk-Sovyet Ortak Bildirisi", *Dışişleri Belleteni*, Ağustos 1965, 67-70; Brimelow'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Ağustos 1965. CT 103138/16, No. 1726. TNA, FO 371/180154; *Milliyet*, 17 Ağustos 1965, 1; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 169; Kırpık ve Kalkancı, "Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri", 295.

⁸⁴⁹ "Ürgüplü'nün Türk-Sovyet Ticareti Hakkındaki Demeci", *Dışişleri Belleteni*, Ağustos 1965, 82-83; D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 20 Ağustos 1965. CT 103138/16(B), No. 836. TNA, FO 371/180154; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 296-97.

Delegasyonu 8 Eylül’de bir bilgilendirme yaptı. Buna göre görüşmeler ekonomik meselelere odaklanmış ve Sovyetler, Türkiye’nin ittifak ilişkileriyle ilgili herhangi bir önkoşul öne sürmediklerinin altını çizmişlerdi. Türkler açısından ekonomik müzakereler oldukça önemliydi. Uluslararası meseleler ise genel hatlarıyla ele alınmıştı⁸⁵⁰. Benzer bir şekilde Ürgüplü, Moskova’ya hareket etmeden önce ABD Büyükelçisi ile bir görüşme yaparak, ziyaretin siyasi olmaktan ziyade iktisadi olacağını ve görüşmelerin ana gidişatını bu ekseninde tutmaya gayret göstereceklerini söylemişti. İngiliz büyükelçi D. Allen’a göre bu konuşma “yatıştırıcı” bir amaç taşıyordu. Sovyetler de benzer bir şekilde İngilizlere, ziyaretin ana amacının iktisadi meseleler olduğunu tekrarlamışlardı. Diğer yandan Amerikalılar, her ne kadar merak içerisinde olsalar da “Türklerden bilgi almak için koşuştururken aşırı hevesli görünmemeye dikkat etmişlerdi⁸⁵¹.”

Heyette bulunan bir yetkilinin anlattığına göre Türk yetkililer Moskova’daki ağırlamadan gurur duymuşlardı. D. Allen’a göre Türk tarafı, çıkarlarını etkilemeyecek ölçüde batı politikalarından sıyrılarak, Kıbrıs meselesinde ve iktisat alanında Sovyetlerden tavizler koparmaya odaklanmıştı. D. Allen, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iktisadi anlaşmaların tamamının gerçekleşme ihtimalini düşük görüyor, rakamların ve projelerin yaklaşan genel seçim sebebiyle abartılmış olabileceğini düşünüyordu. D. Allen’a göre bu projelerin hayata geçmesi durumunda Sovyetler Birliği, Türkiye’deki iktisadi varlığını önemli oranda arttıracaktı ve projelerin hayata geçirilebilmesi için çok sayıda Sovyet teknisyeninin Türkiye’ye gelmesi gerekiyordu⁸⁵². D. Allen ayrıca, ilişkileri normalleştirme konusunda ne kadar istekli olsa da Türk hükûmetinin bunu sınırlı düzeyde tutmaya çalıştığını düşünüyor ve diğer yandan, Türk kamuoyunda Batı karşıtı tepkiler dizginlenmiş görünse de bilhassa ABD’ye karşı duyulan rahatsızlığın beklenmedik bir anda yeniden ortaya çıkabileceği tahmininde bulunuyordu⁸⁵³.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki nihai anlaşmanın oluşturulması için ilgili departmanların görüşmeleri ve teknik ekiplerin karşılıklı ziyaretleri bir süre daha devam

⁸⁵⁰ W. Marsden’dan (UKDEL NATO) A. E. Davidson’a İngiltere Dışişleri Bakanlığı. 9 Eylül 1965. CT 103138/20, No. 20405. TNA, FO 371/180154.

⁸⁵¹ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Ağustos 1965. CT 103138/18, No. 10314/3. TNA, FO 371/180154.

⁸⁵² Ibid.

⁸⁵³ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 9 Ağustos 1965. CT1015/25, No. 1013/109. TNA, FO 371/180152.

etti. Bu çerçevede bir Sovyet heyetinin Eylül ayının ortalarında çeşitli projelerle ilgili görüşme yapmak üzere Ankara'ya gelmesi kararlaştırılmıştı. İngiltere Ankara Büyükelçiliği Ticaret Ateşesi McCormick'in aktardığına göre Türk yetkililer kendisine, müzakere sürecinde oldukça sert pazarlık yapacaklarını söylemişlerdi. Diğer taraftan Türk yetkililerin, traktör başta olmak üzere çeşitli Sovyet mallarıyla ilgili çekinceleri vardı. Bu çekince, Sovyet traktörlerin kaliteleriyle ve olası siyasi etkileriyle ilgiliydi. Sovyet traktörlerinin Türkiye'deki saygınlığı oldukça düşüktü ve birçok iş çevreleri bu modası geçmiş traktörlerin pazarı işgal etmesinden endişe ediyordu⁸⁵⁴. Siyasi etkilerle ilgili endişe ise ilginç bir bakış açısından kaynaklanıyordu. MKE'nin üst düzey yetkililerinden birinin McCormick'e anlattığına göre Sovyet traktörleri, yaygın olarak kullanılan Massey-Ferguson traktörlerinin neredeyse yarı fiyatına satılabilirdi ve bu durum Sovyetlere Türk köylüsü arasında başarılı bir propaganda yürütme imkânı sağlayabilirdi. Bu nedenle traktör fabrikası projesine karşı hükûmet çevrelerinde bir muhalefet söz konusuydu⁸⁵⁵.

Nitekim ziyaret 13 Eylül'de gerçekleşti ve 22 kişilik Sovyet heyeti 12 sanayi projesiyle ilgili müzakereler yapmak üzere Türkiye'ye geldi. McCormick'in gözlemlerine göre Türk yetkililer özellikle Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) için İzmir'de bir petrol rafinerisi inşa edilmesi projesini heyecanla bekliyorlardı. Çünkü petrol rafinerisinin kurulmasıyla, "Türkler petrol kartellerinin elinden kurtulacak ve çok düşük fiyattan ham petrol alma imkanına sahip olacaklardı."⁸⁵⁶ İngiliz dışişlerinde konuyla ilgili yapılan değerlendirmede, petrol rafinerisi projesinin Türkiye'nin yararına olacağı, bu projenin Türk siyasetçilerin milli petrol söylemlerini tatmin edeceği ve Shell ve Mobil gibi şirketlerin tekelinin kırılacağı değerlendirildi⁸⁵⁷.

10 Ekim 1965'te yapılan seçimlerin ardından AP'nin iktidara gelmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde yakalanan ivmenin sürdürülüp sürdürülemeyeceği sorusunu akıllara getiriyordu. İngiltere'nin Moskova Büyükelçiliğinin gözlemlerine göre bu konuda Sovyet basının tutumunda herhangi bir değişiklik yoktu ve Sovyetler bekle-gör siyaseti

⁸⁵⁴ J. O. McCormick'ten (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 13 Eylül 1965. CT 113138/8(B), No. 10314/43. TNA, FO 371/180161.

⁸⁵⁵ J. O. McCormick'ten (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 4 Ekim 1965. CT 113138/8(C), No. 10314/46. TNA, FO 371/180161.

⁸⁵⁶ Ibid.

⁸⁵⁷ C. D. Francis (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 22 Ekim 1965. CT 113138/8. TNA, FO 371/180161.

içerisine girmişlerdi⁸⁵⁸.

İngilizlerin Bu merak yersiz değildi çünkü AP, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesine iktidara gelmeden evvel hep mesafeli yaklaşmıştı. Ancak Sovyetler Birliği'ne yönelik manevranın Türk dış politikası için vazgeçilmez fırsatlar sunduğu görmezden gelinemezdi ve bu nedenle AP iktidarı kendisinden önce başlatılan ivmeyi artırarak sürdürecekti.

İngiltere, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme konusundaki arzusunu nasıl takip ediyorsa Türkiye de İngiltere'nin Sovyetlerle olan ilişkilerini yakından takip ediyordu. Bunun en önemli nedeni, Türkiye'nin takip ettiği politikaya benzer politikaların müttefikleri tarafından da takip ediliyor oluşunun olası eksen değişikliği eleştirilerine karşı bir argüman oluşturabilme ihtimaliydi. Nitekim Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Zeki Kuneralp, İngiliz Dışişleri Daimî Müsteşarı Goore-Booth ile yaptığı bir görüşmede, İngiliz Dışişleri Bakanı'nın 16 Kasım'da Moskova'ya gerçekleştirmesi muhtemel ziyaretiyle ilgili düşüncelerini sormuştu. Goore-Booth'a göre İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri son aylara göre ne iyi ne de kötüydü. İngiltere Sovyetler Birliği ile Vietnam, Hindistan ve Pakistan gibi belirli meseleler üzerinde tartışmaktaydı. Bu görüşmeler herhangi bir şekilde ikili ilişkilerde özel bir ilerlemeye işaret etmemekteydi. Moskova ziyareti kısa bir süre önce planlanmıştı ve Mart ayında Gromyko'nun da Londra'ya gelmesi bekleniyordu. Kuneralp de Türk-Sovyet ilişkilerin iki yıl içerisinde soğukluktan iktisadi yardım seviyesine geldiğini, Türkiye'nin bu yardımları NATO ile uyumsuzluğa yol açacak herhangi bir politik öneriyi kabul etmeme şartıyla aldığını söylemişti⁸⁵⁹.

Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olan projelerin ön sözleşmesi 8 Kasım'da imzalandı. Protokolde 7 proje öngörülüyordu⁸⁶⁰. Basında yer alan haberlere göre Sovyetler Birliği Türkiye'ye 4-5 yıl vadeli olarak 200 milyon dolar kredi verecekti⁸⁶¹. Taraflar, Seydişehir'de Etibank için alüminyum tesisi, Bandırma'da yine Etibank için sülfürik asit fabrikası, Artvin'de Orman Genel Müdürlüğü için MDF

⁸⁵⁸ M. O'D. B. Alexander'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 22 Ekim 1965. CT 103138/21, No. 10249/22/10. TNA, FO 371/180154.

⁸⁵⁹ P. H. Goore-Booth (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Talk with the Turkish Ambassador, 16 November". 17 Kasım 1965. CT1051/8. TNA, FO 371/180156.

⁸⁶⁰ "Sovyet Teknisyen Heyeti İle İmzalanan Ön Protokol", *Dışişleri Belleteni*, Kasım 1965, 25-26.

⁸⁶¹ *Milliyet*, 13 Kasım 1965, 1.

fabrikası, Karabük demir-çelik işletmeleri için üçüncü bir çelik kompleksi, TPAO için İzmir ya da İskenderun'da petrol rafinerisi, Çayırova'da cam tesisi ve Paşabahçe'deki TEKEL fabrikasının kapasitesinin Rus votkası üretmek üzere artırılması için anlaşmaya vardı⁸⁶². Projeler Sovyet teknisyenler tarafından inşa edilecekti⁸⁶³.

Türkiye'nin eksen genişlemesi politikası, daha tarafsız ve üçüncü dünyaya yakın bir politika takip etmesi edilmesine dair kamuoyunda ortaya çıkan düşüncelerle de desteklenmekteydi. 29 Kasım'da Türk gazetelerinde Ankara'daki otuz sekiz akademisyen tarafından imzalanan bir bildiri yayınlandı ve bildiride, Türkiye'nin Batı'ya daha az bağımlı bir politika takip etmesi ve Afro-Asya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi talep ediliyordu⁸⁶⁴. Bildiriye göre Türkiye'nin Batı ile iş birliği zorunluluğu eski etkisini yitirmişti çünkü Sovyetler Birliği'nin tehditleri azalmış, Batı ile Doğu arasındaki gerilimin merkezi Vietnam'a kaymıştı. Bildiride ayrıca Türkiye'nin artık ABD'den bağımsız olma imkanına ulaştığı, kuzey sınırlarını Sovyetler Birliği ile imzalayacağı bir saldırmazlık paktı ile garanti altına alabileceği ve birçok Afro-Asya ülkesinin nostaljik olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olması dolayısıyla bu ülkelerin Türkiye'nin liderliğini arzuladıkları iddia ediliyordu⁸⁶⁵. Bu bildiri 1 Aralık'ta, İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan seksen akademisyen tarafından da desteklendi⁸⁶⁶. Büyükelçiliğin tespitlerine göre imzacılar, üniversitedeki akademisyenler arasında bir azınlığı temsil ediyordu ve bunların birçoğu Türkiye İşçi Partisi ile ilişkiliydi. Bildirilerdeki vurgular da zaten TİP'in argümanlarını yansıtıyordu. Ayrıca o zamana kadar üniversite personelinin dış politika konularında görüş bildirme gibi bir eğilime sahip olmadığı düşünüldüğünde, yayınlanan bildiriler büyükelçilik için dikkat çekiciydi⁸⁶⁷.

D. Allen'a göre bildirilerde belirtilen görüşler, son yıllarda yaygınlık kazanan daha

⁸⁶² J. O. McCormick (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 16 Kasım 1965. CT 113138/8(H), No. 10314/51. TNA, FO 371/180161.

⁸⁶³ P. B. Lewis (Milletler Topluluğu İlişkileri Bakanlığı). 23 Kasım 1965. 'CT 113138/8(J). TNA, FO 371/180161.

⁸⁶⁴ *Milliyet*, 29 Kasım 1965, 1; P. J. Goulden'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. Edes'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 2 Aralık 1965. CT 1022/11, No. 10315/18. TNA, FO 371/180153; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 302–3.

⁸⁶⁵ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 13 Aralık 1965. CT 1022/11(A), No. 103315/20. TNA, FO 371/180153.

⁸⁶⁶ *Milliyet*, 2 Aralık 1965, 1; Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975* (London: C. Hurst, 1977), 303; P. J. Goulden'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. Edes'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 2 Aralık 1965. CT 1022/11, No. 10315/18.

⁸⁶⁷ Ibid.

tarafsız dış politika düşüncesini yansıtmaktaydı. D. Allen, bu görüşün Kıbrıs'ta yaşanan hayal kırıklığına dayandığına işaret etmekle birlikte, son zamanlarda ABD'nin Vietnam politikasından duyulan endişelerin de etkili olduğuna dikkat çekmekteydi. D. Allen bildirilerde dile getirilen dış politika önerilerinin hayal mahsulü olduğu, modern askerî gerçeklikleri ve Türkiye'nin askerî ve iktisadi olarak ABD'ye olan bağımlılığını göz ardı ettiği düşüncesindeydi. Ancak "hayatın gerçeklikleri Türkiye'nin ABD ve NATO'dan kopmasına engel olacak olsa da" Kıbrıs ve Kıbrıs'taki İngiliz çıkarları açısından temkinli olmak gerekiyordu⁸⁶⁸.

4.2. CENTO'da "Semereleler Yılı"

Keşmir krizi ve Pakistan ile İran'ın CENTO'nun askerî kanadından duyduğu rahatsızlık, ittifakın zor bir sene geçirmesine neden olmuştu. Bilhassa Pakistanlı yetkililerinin toplantılara katılımındaki istikrarsızlık, Pakistan'ın takındığı tavrı açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Her şeye rağmen 1966 yılında dört büyük CENTO projesinin açılışının yapılacak olması İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği tarafından ittifak için olumlu bir gelişme olarak nitelendiriliyordu⁸⁶⁹. Ancak yine de Pakistanlı delegeler toplantılarda sıklıkla Batılı ortaklarından destek alamamalarından duydukları rahatsızlığı dile getiriyor ve ittifak üyeleriyle fotoğraf karesi vermekten dahi imtina ediyorlardı⁸⁷⁰.

Pakistan Keşmir Savaşı sırasında CENTO'ya ve İngiltere'ye resmî bir başvuruda bulunmama konusunda dikkatli davranmıştı ve bu sayede İngiltere, iki İngiliz Milletler Topluluğu üyesi olan Hindistan ve Pakistan arasında bir seçim yapmak zorunda kalmamıştı. Yine de Pakistan'ın hoşnutsuzluğu kaçınılmaz olarak üst düzeye ulaşmış ve toplantılara katılmamaları bir süreliğine de olsa işleyişi tehdit etmişti. Ancak tüm bunlara rağmen Pakistan, ittifaktan ayrılmaya yönelik keskin bir tavır içerisine girmedir⁸⁷¹.

İngiliz dışişlerinin ittifakla ilgili yaptığı genel bir değerlendirmeye göre Keşmir krizi öncesindeki "gönülsüz iş birliği" pozisyonuna geri dönen Pakistan, ittifakın askerî yönüyle ilgili rahatsızlığını dile getirmeye ve Çin ile "flörtüne" devam ediyordu. İran'ın

⁸⁶⁸ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığı. 13 Aralık 1965. CT 1022/11(A), No. 103315/20.

⁸⁶⁹ "Call by Dr. Khalatbary (CENTO Secretary) at Foreign Office". 15 Ağustos 1966. EB 1054/1. TNA, FO 371/186498.

⁸⁷⁰ G. L. Simmons (Milletler Topluluğu İlişkileri Bakanlığı), "Pakistan's Position Regarding CENTO". 26 Şubat 1965. EB1061/1. TNA, FO 371/180701.

⁸⁷¹ "Briefs for CENTO Ministerial Meeting". 7 Nisan 1966. EB 1015/17. TNA, FO 371/186490.

teşkilatla ilgili rahatsızlığının ise birçok etmeni vardı. İngiliz dışişlerine göre Şah ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler geliştikçe, Şah'ın Sovyet tehdidi karşısındaki kayıtsızlığı artıyor ve Arap milliyetçiliği tehdidi üzerine daha da yoğunlaşıyordu. Şah CENTO'nun, ülke içerisindeki mücadelesinde kendisine yardımcı olmayacağını farkındaydı ve Keşmir krizini bunun kanıtı olarak görmekteydi. Şah'a göre İran kendi güvenliğini kendisi temin etmeli ve askerî programını genişletmeliydi. Ayrıca Keşmir krizi sırasında Pakistan'a yapmak istediği askerî yardımın ABD tarafından veto edilmesi kendisini kötü duruma düşürmüştü. Şah, genel olarak, Batının siyasi liderliği yerine daha geniş bir manevra alanı aramaktaydı. Ancak yine de İngilizlere göre Şah, tüm yaşananlara rağmen teşkilat içerisinde bir kriz çıkarmaya niyetli değildi ve Pakistan'ı da bu konuda uyarmıştı⁸⁷².

İngilizlerin değerlendirmesine göre Türkiye, "NATO'nun kötü bir kopyası" olarak gördüğü CENTO'ya karşı sadık fakat hevesiz görüntüsünü koruyordu. Türkiye Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmişti ve Kıbrıs'la ilgili meşguliyetleri onları CENTO ile ilgili meseleleri daha kayıtsız bir şekilde takip etmeye sevk ediyordu⁸⁷³.

İran ve Pakistan teşkilatın askerî kapsamının genişletilmesi konusunda ne kadar istekliyse İngiltere de bu konuda bir o kadar isteksizdi. İngiliz dışişlerine göre ittifakın savunma konseptinin komünist olmayan ülkelere karşı genişletilmesi bağlantısız ülkeler tarafından düşmanca bir tutum olarak algılanabilirdi. İran ve Pakistan'ın CENTO'da NATO'dakine benzer bir komuta heyeti oluşturma önerisi başta Türkiye olmak üzere İngiltere ve ABD tarafından reddedilmekteydi. Türkiye'nin bütün askerî gücü NATO çatısı altındaydı ve bu ittifakı güvenliği için yeterli gördüğünden daha fazla askerî sorumluluk altına girmek istemiyordu. İngilizler de İran ve Pakistan'ın bu yöndeki taleplerine karşı Türkiye'nin muhalefetini kalkan olarak kullanma niyetindeydi⁸⁷⁴.

Bakanlar Konseyi'nin 1966 yılındaki toplantısı 20-21 Nisan tarihlerinde Ankara'da

⁸⁷² Ibid.

⁸⁷³ Ibid.

⁸⁷⁴ Ibid.

düzenlendi⁸⁷⁵. TBMM binasında gerçekleştirilen⁸⁷⁶ toplantıların basına açık kısmında ilk konuşmacı, Genel Sekreter Dr. Khalatbari idi. Khalatbari ilk olarak, bir önceki yıl düzenlenen toplantının ardından geçen sürede bölge ülkelerinin, Sovyetler Birliği ile diplomatik ve ekonomik alandaki temaslarını artırdığını, Sovyetler Birliği'nin detant politikasının memnuniyetle karşılandığını ifade etti. Khalatbari'ye göre her ittifak, bu tür önemli değişiklikler karşısında politikasını değiştirmeliydi ve CENTO da buna dahil idi. Yine de Khalatbari'ye göre ittifak üyelerine yönelik tehlike ve yıkıcı faaliyetler askerî tehditleri yerine kurnaz politikalarla devam ediyordu. Bu girizgahın ardından CENTO'nun faaliyetlerine değinen Khalatbari, 1966 yılını "semereleler yılı" olarak nitelendirerek, bu yıl içerisinde CENTO havayolu sistemi, Türkiye-İran karayolu, Londra, Ankara, Tahran ve Karaçi arasında radyo ve mikrodalga hattı gibi önemli projelerin tamamlanacağına dikkat çekti⁸⁷⁷.

Khalatbari'nin ardından İran Dışişleri Bakanı Abbas Aram söz aldı. Aram, Pakistan'ın Hindistan'la yaptığı savaşın son bir yıla gölge düşürdüğünü, ancak Taşkent Konferansı'nın savaşın sona ermesi için umut vadettiğini belirterek konuşmasına başladı. Türkiye'nin "Kıbrıslı Türklerin haklarını korumaya" yönelik çabalarına da değinen Aram, son zamanlarda Batı ile Doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek, ittifakın önemini yitirdiğine dair spekülasyonların ortaya çıktığını, gelişmelerin elbette ittifaklar üzerinde etkili olabileceğini ancak İran'ın ittifaka üyeliğinin sadece gerekli değil, aynı zamanda hayati olduğunu ifade etti⁸⁷⁸.

Toplantıya geç katılacağı için Pakistan Dışişleri Bakanı Bhutto'nun konuşma metni

⁸⁷⁵ Toplantıyla ilgili görüntüler için:

Turkey: Centro Meeting in Ankara 1966, 1966, <https://www.britishpathe.com/video/VLVAC046G89AL5WRZHSFITG9X7FOT-TURKEY-CENTRO-MEETING-IN-ANKARA/query/ANKARA>. erişim tarihi: 30.12.2022

⁸⁷⁶ "Arrangements for the 14 Session of the Council at Ministerial Level". 12 Nisan 1966. EB 1015/13, No. c/14/N2. TNA, FO 371/186490.

⁸⁷⁷ "CENTO Bakanlar Konseyinin Açılış Töreninde Yapılan Konuşmalar", *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1966, 101-2; "Record of 14 Session of the Ministerial Council of CENTO, April 20-21 1966". 6 Haziran 1966. EB 1015/24, No. 23053.

⁸⁷⁸ "CENTO Bakanlar Konseyinin Açılış Töreninde Yapılan Konuşmalar", *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1966, 102-4; "Record of 14 Session of the Ministerial Council of CENTO, April 20-21 1966", 24. EB 1015/24, No. 2305.

Pakistanlı bir yetkili tarafından okundu. Beklenildiği üzere söz konusu metinde Hindistan'la yapılan savaşa vurgu vardı⁸⁷⁹. Bhutto'nun metninin okunmasının ardından söz alan İngiliz Dışışleri Bakanı Stewart ise son zamanlarda bölge ülkelerinin karşılaştıkları problemlerin, ittifakın kapsamı dahilinde olmasa da endişe verici olduğunu, uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin teşkilatın kurulduğu döneme nazaran değişiklik gösterdiğini, artık tehlikenin askerî değil, siyasi ve yıkıcı bir kimliğe sahip olduğunu ve bunun da muhtemelen ittifak üyeleri için daha tehlikeli olduğunu söyledi. Stewart ayrıca, ittifakın iktisadi alanda yaptığı başarılı hamleleri de takdir etti⁸⁸⁰.

Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de açılış konuşmasında dünya siyasetinin değişim gösterdiği kritik bir zaman diliminde bulunduklarını belirterek, gelişmelere dair iyimser ya da kötümser bir tavır takınmamak gerektiğine dikkat çekti. Çağlayangil ayrıca, ittifakın ekonomik alandaki faaliyetlerine vurgu yaparak birçok önemli projenin tamamlandığını hatırlattı⁸⁸¹.

Basına açık düzenlenen açılış konuşmalarının ardından kapalı oturumlara geçildi. İlk olarak Genel Sekreter Khalatbari, bir yıl içerisindeki faaliyetleri anlattı. Khalatbari buradaki konuşmasında ittifakın, Sovyetler Birliği'nin değişen politikası karşısında tehdit algısının belirlenmesi için bir türlü karara varamamış olmasını eleştirdi. Khalatbari'ye göre sadece komünist ülkelerden gelen tehditlere değil, komünist olmayan ülkelerden gelebilecek tehditlere karşı da önlem alınması gerekiyordu⁸⁸².

İran Dışışleri Bakanı da Khalatbari'nin tehdit algısıyla ilgili düşüncelerine iştirak etti. Aram, Sovyetler Birliği yayılmacı politikasında değişikliğe giderek, komünist olmayan ülkeler aracılığıyla ittifak üyelerini yıpratma siyaseti gittiğini düşünüyordu. Aram'a göre Mısır, Suriye ve Irak'ın İran'a karşı politikalarına bakıldığında bu rahatlıkla görülebilirdi. Çünkü Sovyetler Birliği, İran'a karşı çeşitli planlara sahip olan bu

⁸⁷⁹ "CENTO Bakanlar Konseyinin Açılış Töreninde Yapılan Konuşmalar", *Dışışleri Belleteni*, Nisan 1966, 104-5; "Record of 14 Session of the Ministerial Council of CENTO, April 20-21 1966", 24. EB 1015/24, No. 2305.

⁸⁸⁰ "CENTO Bakanlar Konseyinin Açılış Töreninde Yapılan Konuşmalar", *Dışışleri Belleteni*, Nisan 1966, 105-7; "Record of 14 Session of the Ministerial Council of CENTO, April 20-21 1966", 24. EB 1015/24, No. 2305.

⁸⁸¹ "CENTO Bakanlar Konseyinin Açılış Töreninde Yapılan Konuşmalar", *Dışışleri Belleteni*, Nisan 1966, 110-12; "Record of 14 Session of the Ministerial Council of CENTO, April 20-21 1966", 24. EB 1015/24, No. 2305.

⁸⁸² "Record of 14 Session of the Ministerial Council of CENTO, April 20-21 1966", 24. EB 1015/24, No. 2305.

ülkelere ciddi miktarda askerî yardım yapmaktaydı⁸⁸³.

Pakistan Dışışleri Bakanı Bhutto ise İngiltere ve ABD'nin, bölgesel üyelerin karşılaş-tıkları problemlere karşı yeterli desteği göstermediğine yönelik düşünceye dikkat çek-mektedir. Bhutto, Hindistan ile girdikleri savaşın, Pakistan'ın müttefikleri ile karşı karşıya gelmesine neden olduğunu belirtirken, uzun süredir ittifakın tehdit konseptinin güncellenmesiyle alakalı bir aşama kaydedilmemesinden yakınmakta ve üyelerin, sa-dece kendi çıkarları tehlikeye girdiğinde hareket ettikleri eleştirisinde bulunmaktaydı. Bhutto'ya göre Pakistan'ın dış politikasında değişikliğe gittiğine dair algılar, Pakis-tan'ın dış politikasının anlaşılmasından kaynaklanıyordu⁸⁸⁴.

İngiliz Dışışleri Bakanı Stewart, İran ve Pakistan'dan gelen bu eleştirilere yanıt ver-meyi tercih etmedi ve sadece üye ülkelere yapılan askeri desteğe dikkat çekerek, itti-fakın halihazırdaki tehdit algısı konseptinin korunmasına yönelik İngiliz tutumunu sür-dürdü⁸⁸⁵.

Türk delegasyonu ise Kıbrıs meselesinde yaşanan problemleri öne çıkardıktan sonra teşkilatla ilgili hususlara değindi. Türk delegasyonuna göre, değişen şartlar karşısında ittifakın askerî yapısının güncellenmesi düşünülebilirdi ancak tehdit tanımlamasının yapılması konusunda henüz bir uzlaşa sağlanamamıştı ve bu konunun tartışılabilmesi için en azından yıl sonuna kadar konu üzerinde bir mutabakata varılması gerekliydi. Bu çerçevede, üyelerin ileri sürdüğü hususlar ciddiyetle ele alınmalıydı⁸⁸⁶.

Toplantıların ardından Bakanlar Konseyi tarafından yayınlanan ortak bildiride millet-lerarası gelişmelerin, bölgesel tehlikelerin, CENTO askerî tatbikatlarının, Kıbrıs, Keş-mir, Vietnam, Rodezya gibi ittifak paydaşlarını ilgilendiren krizlerin ele alındığına dikkat çekildi. Bildiride ayrıca, devam eden ve kısa sürede tamamlanacak projelere değinilerek, ittifakın ekonomik çalışmalarının üyeler tarafından takdir edildiği ifade edildi ve bir sonraki toplantının Nisan 1967'de Londra'da düzenlenmesinin kararlaştırıldığı duyuruldu⁸⁸⁷.

Toplantıların ardından Genel Sekreter Khalatbari ve İngiltere Dışışleri Bakanı Stewart

⁸⁸³ Ibid.

⁸⁸⁴ Ibid.

⁸⁸⁵ Ibid.

⁸⁸⁶ Ibid.

⁸⁸⁷ "CENTO Bakanlar Konseyinin Açılış Töreninde Yapılan Konuşmalar", *Dışışleri Belleteni*, Nisan 1966, 112-14.

birer basın toplantısı düzenledi. Toplantıların beklenenden uzun sürmesi basın mensuplarının dikkatini çekmiş ve doğal olarak, Kıbrıs ve Keşmir meselelerinden kaynaklanan bazı ihtilafların bu türden bir uzamaya sebep olduğu yorumları yapılmıştı. Konuyla ilgili kendisine yöneltilen soruya cevaben Khalatbari, fikir alışverişinin beklenenden uzun sürdüğünü ve söz konusu meselelerde herhangi bir ihtilafın yaşanmadığını söylemekle yetindi⁸⁸⁸. Stewart ise basın mensuplarının ittifakın askerî yapısı ve üye ülkelerin dış politikalarındaki konulara dair sorularla karşı karşıya kaldı. Stewart bu sorulara yanıt olarak, ittifakın askerî yapısının toplantıda gözden geçirildiğini ve bir değişiklik kararı alınmadığını, Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin CENTO için önemini koruduğunu ve İngiltere'nin taahhütlerini korumaya devam edeceğini söyledi. Stewart ayrıca üye ülkelerin, CENTO'yu ilgilendirmeyen konularda paydaşlarına herhangi bir öneride bulunamayacağını hatırlattı⁸⁸⁹.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Denis Allen'in Bakanlar Konseyi toplantısının ardından hazırladığı rapora göre Çağlayangil, yetersiz olan İngilizcesinden ötürü görüşmeleri takip etmekte zorlanmış olsa da iyi bir oturum başkanı olmuştu. Bhutto, alışılmadık derecede sakin ve mantıklıydı. Konuşması, en son katıldığı 1964 yılındaki toplantıdakine nazaran daha az duygusaldı ve toplantı bildirisine dair müzakerelerde uzlaşmacı bir tutum sergilemişti⁸⁹⁰. Bhutto ayrıca, toplantı bildirisinin hazırlanması sırasında Keşmir meselesinin bildiriye dahil edilmesinde ısrarcı olsa da İngiliz delegasyonunun bu teklife net bir şekilde karşı çıkması karşısında ısrarından vazgeçmişti⁸⁹¹. Aram ise her zamanki ılımlı tavrını korumuştur. ABD Dışişleri Bakanı Rusk'ın tavırlarından da toplantıda kerhen bulunduğu anlaşılıyordu⁸⁹².

Bhutto Ankara'daki toplantıya katılsa da bu katılım Pakistan'ın ittifaka karşı tavrında bir yumuşama olduğuna dair bir işaret değildi. Nitekim Pakistan daha ileri bir adım atarak 1966 yılının Kasım ayında, "iç meseleler" dolayısıyla CENTO Askeri Planlama Delegasyonuna yeni üye gönderemeyeceğini ve 1968'de gerçekleştirilecek olan

⁸⁸⁸ Ibid., 114–15.

⁸⁸⁹ Ibid., 115–16.

⁸⁹⁰ "Record of 14 Session of the Ministerial Council of CENTO, April 20-21 1966". EB 1015/24, No. 23053.

⁸⁹¹ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Nisan 1966. EB1015/19(A), No. 538. TNA, FO 371/186490.

⁸⁹² "Record of 14 Session of the Ministerial Council of CENTO, April 20-21 1966". EB 1015/24, No. 23053.

CENTO tatbikatına ev sahipliği yapamayacağını duyurdu. Gelineen noktada Pakistan'ın teşkilata bakış açısı İngiltere'nin önemseydiği bir husus olmaktan çıktı ve İngilizler için artık CENTO'nun birincil görevi, İran'ın Batı ile ilişkilerini sürdürmesine aracılık etmesi oldu⁸⁹³.

1966 yılının sonuna gelindiğinde Pakistan'ın ittifaka karşı takındığı olumsuz tavır istikrarlı bir şekilde devam ediyordu. CENTO kapsamında kara, hava ve denizde birçok askerî tatbikat gerçekleştirildi fakat Pakistan bu tatbikatların hiçbirine katılmadı. Daha da ötesi, yıl içerisinde tedrici olarak askerî temsilcilerini azalttı ve nihayetinde askerî planlama grubunda sadece bir Pakistanlı asker yer almaya başladı⁸⁹⁴.

İktisadi alanda yürütülen projelerde çalışmalar devam ediyordu. CENTO çatısı altında yeni proje üretilmesi konusunda bölgesel üyeler, D. Allen'in ardından Ankara Büyükelçisi olarak tayin edilen Roger Allen'in deyişiyle, "homurdanmalarına" ve buna karşın herhangi bir öneride bulunmasalar da, iktisadi faaliyetler artarak devam etmekteydi. R. Allen, bu tür olumlu gelişmelere rağmen teşkilatın halkla ilişkiler yönünden zayıf bir performans sergilediği ve projelerin yeteri kadar anlatılamadığı kanaatindeydi⁸⁹⁵.

Sonuç olarak, "Semere Yılı" içerisinde tamamlanan ve açılışı gerçekleştirilen projelerin ittifaka yeniden hareketlilik kazandırabileceği düşüncesi gerçeğe dönüşmedi. İttifak artık revizyon meselesi başta olmak üzere yapısal problemlerle karşı karşıya kalacaktı. Üstelik bu problemler, Londra'da düzenlenecek olan Bakanlar Konseyi toplantısının iki kez ertelenmesi nedeniyle gizlenemez bir duruma gelecekti.

4.3. Eksen Genişlemesinde İleri Adımlar

1965 yılında Türk-Sovyet ilişkilerinde yakalanan ivme 1966 yılında artarak devam etti. İlk önce 16 Mart günü, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1921 yılında imzalanan dostluk antlaşmasını anmak üzere bir Sovyet Büyükelçiliği'nde bir resepsiyon düzenlendi. Benzer bir organizasyon da Moskova'daki Türk Büyükelçiliğinde yapıldı. Ayrıca yıldönümü vesilesiyle Türk ve Sovyet Başbakanları birbirlerine tebrik mesajı

⁸⁹³ J. H. Symons (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) "Question of British Policy If Pakistan Continues to Dissociate Herself from CENTO Military Activities". 29 Kasım 1966. EB1061/4. TNA, FO 371/186499.

⁸⁹⁴ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 1 Mayıs 1967 EB1/4, No. 19. TNA, FCO 17/153.

⁸⁹⁵ Ibid.

gönderdi⁸⁹⁶. Kosygin mesajında, 1921 antlaşmasının 45. yıldönümü münasebetiyle Demirel'i tebrik ederek, son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde geliştiği, Sovyetler Birliği'nin niyetinin Türkiye'ye karşı dostane bir politika izlemek olduğu ifadelerini kullandı⁸⁹⁷. Demirel de cevabî mektupta Kosygin'e mesajı için teşekkür ederek, ilişkilerin gelişmesi için Türk hükûmetinin gayretli bir biçimde çaba gösterdiğini, bu iyi ilişkilerin sadece iki ülke için değil, bölgesel meseleler için de faydalı olacağına inandıklarını söyledi⁸⁹⁸. İngiliz büyükelçiliğinin değerlendirmesine göre anma törenlerine yönelik girişim Sovyetlerden gelmişti⁸⁹⁹.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği, etkinliğin basına yansımalarını da yakından takip etti. Basında yapılan yorumlar arasında İngilizler için en dikkat çekici olanı, İngilizlerin tanımlamasıyla, "Batı'ya ve İngilizlere karşı acımasızca eleştirilere yer veren" yazılar yazan Ahmet Şükrü Esmer'in, *Ulus* gazetesinde kaleme aldığı yazıydı. Esmer yazısında, Türk-Sovyet ilişkileri tarihine değiniyor ve 1953'ten sonra Rusya'nın Türkiye'ye yaklaşımının değiştiğine dikkat çekiyordu. Esmer, Rusya'ya güvenilemeyeceğini söyleyenlere "İngilizlere ve Amerikalılara güvenilebilir mi?" sorusunu yönelterek, her iki ülkenin Kıbrıs konusunda Yunanistan'ın pozisyonunu desteklediklerini ileri sürüyordu. Esmer'e göre artık Sovyet saldırganlığı söz konusu değildi ancak batının Yunanlara olan desteği 1919'daki gibi halen canlıydı. Esmer, bugün Türkiye'nin içerisinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmasının yolunun kırk beş yıl önceki antlaşmadan geçtiğini iddia etmekteydi⁹⁰⁰.

Türk-Sovyet ilişkilerindeki ivme Başbakan Aleksey Kosygin'in, 20-27 Aralık 1966 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretle⁹⁰¹ daha da arttı. Kosygin'in heyetinde Ukrayna ve Kazakistan Başbakanları ile Dışişleri Bakanı Birinci Yardımcısı

⁸⁹⁶ M. I Mackie'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. Edes'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 18 Mart 1966. CT 103138/2, No. 10314/2. TNA, FO 371/185828; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 301.

⁸⁹⁷ "Kossigin'in Başbakan'a Gönderdiği Mesaj ve Cevabı", *Dışişleri Belleteni*, Mart 1966, 40-41; M. I Mackie'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. Edes'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 18 Mart 1966. CT 103138/2(A), No. 10322/18/3. TNA, FO 371/185828.

⁸⁹⁸ "Kossigin'in Başbakan'a Gönderdiği Mesaj ve Cevabı", 41.

⁸⁹⁹ M. I Mackie'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. Edes'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 18 Mart 1966. CT 103138/2, No. 10314/2.

⁹⁰⁰ *Ulus*, 17 Mart 1966, 8; M. I Mackie'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. Edes'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 18 Mart 1966. CT 103138/2, No. 10314/2.

⁹⁰¹ "Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Türkiye'yi Ziyareti", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1966, 32-33; *Milliyet*, 20 Aralık 1966, 1,9; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 321; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 303.

Kuznetsov ve Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkan Yardımcısı Arhipov bulunmaktaydı⁹⁰².

Heyet Ankara'daki üç gün boyunca Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile görüşmeler yaptı ve heyet onuruna birçok organizasyon düzenlendi. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı İngiliz koreograf Ninette de Valois'nin hazırladığı Kuğu Gölü balesini içeren bir galaydı⁹⁰³. Ardından heyet, İzmir ve İstanbul'a gitti⁹⁰⁴. Kosygin İstanbul'da Demirel ile bir görüşme daha gerçekleştirdi⁹⁰⁵.

Kosygin'in ziyareti bir Sovyet başbakanı tarafından Türkiye'ye gerçekleştirilen ilk ziyaretti. Dolayısıyla bu ziyaret için Türk tarafı oldukça iyi hazırlanmıştı. Kosygin, protokol olarak, Sovyetler Birliği'ndeki resmî statüsü gereği, normal Başbakanlardan daha üst düzeyde, hatta neredeyse bir devlet başkanı düzeyindeki bir protokolle ağırlandı⁹⁰⁶. Bu hassas yaklaşım Türk yetkililer tarafından, Ürgüplü'nün Moskova ziyaretinde kendisine gösterilen misafirperverliğe karşılık verildiği şeklinde açıklanmaktaydı. Ziyaret boyunca alınan üst düzey önlemler sayesinde, ilk gün düzenlenen birkaç protesto gösterisi⁹⁰⁷ hariç, başka bir gösteri olmadı⁹⁰⁸.

Görüşmelerde birçok mesele ele alındı. Bunlar arasında Türk tarafını en çok ilgilendireni elbette Kıbrıs meselesiydi. Kosygin Kıbrıs'la ilgili olarak, Kıbrıs hakkındaki görüşlerini birçok kez dile getirdiklerini, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ın bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunduğunu ve yabancı güçlerin adadan ayrılması gerektiğini söyledi. Kosygin, Kıbrıs meselesinin Kıbrıslılar tarafından çözülmesi ve adadaki her iki toplumun haklarına saygı duyulması gerektiğine inanıyordu⁹⁰⁹. Bu, Sovyetlerin iki toplumun haklarını tanıyan bilindik yaklaşımlarının tekrarı idi. Ne var

⁹⁰² "Türk-Sovyet Ortak Bildirisi", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1966, 103; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 240.

⁹⁰³ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 254.

⁹⁰⁴ *Ibid.*, 255-58.

⁹⁰⁵ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1. TNA, FCO 9/624. Kosygin'in ziyaret programı için bkz.: "Sovyetler Birliği Başbakanı Kosygin'in Türkiye'yi Ziyareti", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1966, 32-33.

⁹⁰⁶ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 240; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1.

⁹⁰⁷ Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 321.

⁹⁰⁸ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1.

⁹⁰⁹ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 23 Aralık 1966. CT 103138/4(A), No. 1571. TNA, FO 371/185828; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 243-44.

ki Sovyetlerin Kıbrıs'la ilgili bu yaklaşımı sonuç bildirisinde yayınlanmayacaktı⁹¹⁰.

Kıbrıs meselesi dışında ele alınan konular arasında Vietnam, Çin ve Batı Almanya meseleleri vardı⁹¹¹. Kosygin özellikle Vietnam üzerinde çok fazla durmuştu⁹¹². İngiliz büyükelçiliği görüşmelerin genel olarak ekonomik ilişkilerden ziyade uluslararası meselelere odaklanmış görüldüğü tespitini yapsa da⁹¹³ Qasımlı'nın çalışmasında ekonomik ilişkilerin de görüşmelerde detaylı biçimde ele alındığı görülmektedir⁹¹⁴.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nin Türk yetkililerden edindikleri bilgiler, bu önemli ziyaret hakkında daha ayrıntılı bilgiler sunmaktaydı. Buna göre Kosygin, eski tip komünistlere nazaran üzerlerinde oldukça olumlu bir izlenim bırakmıştı. Kosygin sakin bir tutum benimsemekte ve uluslararası pozisyonlarını gayet iyi okumaktaydı⁹¹⁵. Yine Türk yetkililerin görüşmelerle ilgili verdiği bilgilere göre Kosygin, Montrö Sözleşmesi ya da Türkiye'deki Amerikan tesisleriyle ilgili meselelere değinmekten imtina etmişti. Kosygin'in kendi ifadesiyle en büyük amacı, Türk-Sovyet ilişkilerini ilerleterek Atatürk-Lenin dönemindeki seviyeye gelinmesini sağlamaktı. Kosygin, bu konuda sorumluluk üstlenmeye hazırdı. Tam da Kosygin'in bu hususlardan bahsettiği sırada Demirel araya girerek, elindeki hazır metne dayanarak Stalin döneminde yapılan hatalardan bahsetmiş ve ardından *Bizim Radyo* konusunda ne yapılabileceğini sormuştu. Bilindiği üzere *Bizim Radyo* Doğu Avrupa merkezli Türkçe komünizm propagandası yapan bir radyoydu⁹¹⁶ ve Demirel bu radyoda yapılan eleştirilerden rahatsızlık duyuyordu. Bunun üzerine Kosygin *Bizim Radyo* ile ilgili eleştirileri ve bilgileri reddetmiş, Stalin'in tutumuyla ilgili de bir şey bilmediğini söyleyerek yanıt vermişti. Bunun dışında Sovyetler sonuç bildirisinde, Türk ve Sovyet yetkililer arasında düzenli olarak görüşmeler yapılacağı ifadesinin yer almasını istemiş ancak Türk tarafı bu talebi kabul

⁹¹⁰ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1.

⁹¹¹ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 243-44; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1.

⁹¹² Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1.

⁹¹³ Ibid.

⁹¹⁴ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 252.

⁹¹⁵ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1.

⁹¹⁶ *Bizim Radyo*'nun faaliyetleriyle ilgili bilgi için bkz.: Oğuz Erdur, "Soğuk Savaş Döneminde Demokratik Alman Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye Propaganda Yayını Yapan Bizim Radyo (1958-1989)" (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2023).

etmemiştir⁹¹⁷.

Bu tür siyasi meselelerin dışında Türk-Sovyet ilişkilerinin diğer önemli ayağını iktisadi ilişkiler oluşturuyordu. Ürgüplü döneminde üzerinde anlaşmaya varılan yedi büyük projenin durumuyla ilgili olarak taraflar arasında ayrıntılı bir görüşme yapılmamıştı. Bu projelerin maliyeti ilk etapta 200 milyon dolar olarak hesaplansa da gelinen noktada Türk dışişlerine göre bu tutar 250 ila 300 milyon dolara kadar yükselebilirdi. Türk yetkililer, Sovyetlerin bu miktara çıkıp çıkmayacaklarını ve aynı oranla kredi temin edip etmeyeceklerini bilmiyordu. Kosygin'in görüşmelerde bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmaması da Türk yetkililer tarafından rahatsız edici bulunmuştu⁹¹⁸.

27 Aralık'ta Kosygin'in ziyaretiyle ilgili bir bildiri yayınlandı. Bildiride tarafların eşitlik, birbirlerinin iç işlerine karışmama, bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı gösterme ilkeleri temelinde ilişkilerini geliştirmeye hazır oldukları belirtildi. Görüşmelerde bazı uluslararası meselelerin yanı sıra Kıbrıs meselesine de değinildiği, Demirel'in Türkiye'nin Kıbrıs politikası hakkında Kosygin'i bilgilendirdiği ve Kosygin'in de Sovyet hükûmetinin bakış açısını aktardığı dile getirildi. Bu bildiride de yine tarafların 4 Mart 1964 tarihli BM kararını onayladıkları ifade ediliyordu⁹¹⁹.”

Ziyaret aynı zamanda, AP iktidarı sırasındaki üst düzey ilk ziyaretti. *Pravda* ve *Izvestia* gazeteleri bu ziyareti gelişmekte olan ilişkilerin önemli bir parçası olarak nitelendirirdi. *Izvestia* gazetesinin dikkat çektiği husus ise daha önce ilişkilerin geliştirilmesine karşı çıkan milletvekillerinin dahi artık bu politikayı onaylama noktasına gelmeleliydi⁹²⁰.

Pemberton-Pigott'nun değerlendirmesine göre Kosygin'in ziyaretinden edinilen genel izlenim, her iki tarafın da karşı tarafa fazla bir şey sunmadığı ve ihtilafli noktalarda

⁹¹⁷ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1. Görüşmelerin detaylarıyla için bkz.: Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 243-45, 249-52.

⁹¹⁸ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1.

⁹¹⁹ “Türk-Sovyet Ortak Bildirisi”, Aralık 1966, 105; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 28 Aralık 1966. CT 103138/4(B), No. 1576. TNA, FO 371/185828. Bildirinin tam metni için bkz.: “Türk-Sovyet Ortak Bildirisi”, Aralık 1966, 103-6; *Milliyet*, 28 Aralık 1966, 1,7.

⁹²⁰ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 23 Aralık 1966. CT 103138/4, No. 1570. TNA, FO 371/185828.

her iki tarafın da farklı düşüncelerde olmayı kabullendiği yönündeydi. Bildirideki soğukkanlı tutum da bunu gösteriyordu. Örneğin Feridun Cemal Erkin'in 1964 yılında yaptığı ziyarette karara varılan kültür anlaşmasıyla ilgili herhangi ifade bulunmamaktaydı; hatta ilk günden itibaren kamuoyunda tartışmalara yol açan bu mesele, görüşmelerde dahi gündeme gelmemişti. Pemberton-Pigott, Kosygin'in öncelikli amacının kamuoyunda ılımlı ve iyi niyetli bir izlenim yaratmak ve hükûmetin ileri gelen isimleriyle kişisel temas kurmak olduğuna inanıyordu. Türkiye ise Sovyetler Birliği'ne karşı temkinli ve kararlı bir tutum sergilemekteydi çünkü, Pemberton-Pigott'nun ifadesiyle, "Rus ayısı hala Türkiye'de geleneksel tehdit olmaya devam ediyordu ve Stalin'in talepleri henüz unutulmamıştı." Pemberton-Pigott ayrıca, Demirel'in Sovyetler Birliği ile ilişkileri ustalıkla idare ettiğini düşünüyordu⁹²¹.

4.4. Kıbrıs Meselesinde Diyalog Arayışı

18 Mayıs 1966'da Türkiye ve Yunanistan ortak bir açıklama yaparak, Kıbrıs ve diğer konularda görüş teatisinde bulunmaya karar verdiklerini açıkladılar ve böylece iki ülke arasında görüşme süreci yeniden başladı⁹²². Haziran ayının ilk haftasında Brüksel'de düzenlenecek NATO toplantısı, müzakere sürecinin temel prensiplerinin belirlenmesi için Türk ve Yunan bakanların bir ön görüşme yapmasına imkân sağladı. 5 ve 9 Haziran günlerinde yapılan bu ön görüşmeler neticesinde basına, tarafların iki ülke ilişkilerini ilgilendiren meselelere çözüm bulmak amacıyla yapılacak görüşmelerde benimsenecek usul üzerinde anlaştıklarını duyurdu. Görüşmeler üçüncü bir başkentte iki ülke büyükelçilerinin liderliğinde gerçekleştirilecekti⁹²³.

İngilizler, sürece dair bilgi almak amacıyla Yunan Dışişleri Kıbrıs Dairesi Başkanı Theodoropoulos ile bir görüşme gerçekleştirdi. Theodoropoulos görüşmelerin şimdiye kadar fena gitmediğini, o ana kadar önemli hiçbir konuya değinilmediğini ve Türk tarafının, bakanlar seviyesinde müzakere fikrinde ısrarcı olmayarak müzakerelerin büyükelçiler seviyesinde gerçekleşmesi fikrini kabul ettiğini söyledi. Theodoropoulos,

⁹²¹ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. 3 Ocak 1967. CT 3/2, No. 10314/1.

⁹²² "Kıbrıs Olayları", *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1966, 5-6; *Akşam*, 20 Mayıs 1966, 1; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 301; Yeşilbursa, "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", 1998; Yeşilbursa, "Greco-Turkish Relations and the Questions of Cyprus and Aegean Islands According to British Documents (1955-1975)", 101.

⁹²³ "Çağlayangil-Tumbas Görüşmeleri", *Dışişleri Belleteni*, Haziran 1966, 22.

temsilcilerin isimlerine ve toplantı yerlerine ilişkin gizliliğin yanlış değerlendirildiğini düşünüyor ve bunun sürdürülebilir oluşundan kuşku duyuyordu. İlk toplantının Haziran ayının sonunda ya da Temmuz başında yapılması bekleniyordu ve müzakerelere için uzun bir süreç öngörülüyordu. Theodoropoulos ayrıca Türkiye'nin çok hızlı bir şekilde ilerleme kaydedilmesi beklentisi içerisinde girmemesini umuyordu⁹²⁴.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 13 Haziran'da Atina'ya uğrayarak havalimanında Yunan mevkidaşı ile tekrar bir araya geldi ve görüşmenin ardından basının sorularını yanıtladı. Çağlayangil burada, görüşmelerin üçüncü bir başkentte ve büyükelçilik seviyesinde gerçekleştirileceğini hatırlattı ve daha fazla ayrıntı vermek istemedi. *Enosis* ile ilgili soruyu da Türkiye'nin görüşünün halihazırda bilindiği gerekçesiyle geçiştirdi. Çözümün, ilgili taraflarca kabul edilmesi gerektiği ifadesinin Kıbrıs hükûmeti için de geçerli olup olmadığının sorulması üzerine verdiği yanıt ise oldukça dikkat çekiciydi. Çağlayangil'e göre kilit nokta Yunanistan ve Türkiye arasında bir anlaşmaya varılmasıydı. Anlaşmaya varıldığı takdirde diğerleri buna uyacaktı⁹²⁵.

İngiliz büyükelçilik yetkililerin müzakere süreciyle ilgili en çok merak ettiği hususların başında Rum yönetiminin, adadaki Türklere uyguladıkları kısıtlamaları kaldırması durumunda Türk hükûmetinin ne tür karşı önlemler alacağıydı. Fakat büyükelçilik henüz bununla ilgili bir cevaba sahip olmasa da Türkiye'nin ilk olarak, ada üzerinde uyarı uçuşu gerçekleştireceğini ve gerekirse bazı hedefleri bombalayacağını tahmin ediyordu⁹²⁶. Büyükelçilik siyasi tarafta oluşabilecek en sert tepkinin ise, Patrikhane'nin kapatılarak verilebileceğini, fakat böyle bir kararın Kıbrıslı Türklere ne gibi bir faydasının olacağını anlamının kolay olmayacağını düşünüyordu. Büyükelçiliğe göre bu karar ancak Türkiye aleyhinde büyük bir tepkiye yol açabilirdi ve Türk-Yunan görüşmelerine dair beklentileri tamamen ortadan kaldırabilirdi. Bir diğer tepki ise ayrı bir Kıbrıs Türk devletinin ilanı ve ardından bu devletin Türkiye ile birleşmesi olabilirdi. Ancak İngiliz büyükelçiliğine göre bu tür bir girişim Türk yetkililer arasında, *Enosis*'in tek taraflı ilanına ya da Kıbrıslı Rumların anayasaya aykırı seçimler

⁹²⁴ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 15 Haziran 1966. CC 103144/26(A), No. 23 Saving. TNA, FO 371/185626.

⁹²⁵ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 14 Haziran 1966. CC 103144/26, No. 628. TNA, FO 371/185626.; *Akşam*, 14 Haziran 1966, 1, 7.

⁹²⁶ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 28 Haziran 1966. CC 103144/27, No. 2214/599. TNA, FO 371/185626.

düzenlemesine sert bir karşılık vermek üzere planlanmaktaydı ve halihazırda bu tür bir hareketin gerçekleşmesi beklenemezdi⁹²⁷.

Bu sırada Londra Büyükelçisi Zeki Kuneralp, görev süresinin dolması münasebetiyle veda etmek üzere İngiliz dışişlerine bir ziyaret gerçekleştirdi. Görüşmenin önemli bir kısmı Kıbrıs'la ilgiliydi. Görüşmeyle ilgili tutanakta yer alan bilgilere göre Kuneralp, Türk-Yunan müzakerelerinin nerede gerçekleşeceğine dair gerçekten de bilgi sahibi değil gibi görünüyordu. Kuneralp ayrıca, hem Yunan hükûmetinin zayıflığı hem de her iki taraf için kabul edilebilir bir çözüm yolu bulma ihtimalinin son derece düşük olması nedeniyle müzakerelerin sonucu konusunda iyimser bir bakışa sahip değildi. Kuneralp'e göre *Enosis* ve adanın bölünmesi seçenekleri göz ardı edilmeliydi ancak bedeli yeterince yüksekse, örneğin Batı Trakya'dan verilecek bir toprak tazminatı karşılığında *Enosis* düşünülebilirdi. Ne var ki Kuneralp, bunun da kabul edilebilme şansını çok az görüyordu⁹²⁸.

Bunun üzerine İngiliz diplomat Kuneralp'e, *Enosis* karşılığında Batı Trakya'da tazminat teklif edilip edilmediğini sordu. Kuneralp bu soruya, söz konusu teklifin, bağımsızlığın devam etmesi -Türk toplumunun durumunun düzeltilmesi şartıyla- seçeneğinden daha kötü bir seçenek olduğu yanıtını vererek, bu tür bir anlaşmanın Türkiye'nin yararına olmayacağını ima etti. Kuneralp'e göre Türkiye stratejik olarak, Yunanistan'a bağlanmış bir Kıbrıs'a kıyasla, bağımsız bir Kıbrıs üzerinde daha fazla baskı aracına sahip olacaktı. Makarios dahil olmak üzere Rumların önemli bir kısmı da artık bağımsızlıktan yanaydı. Toprak tazminatı Kuneralp'e "çirkin bir şekilde" 19. yüzyılı çağrıştıırıyordu. Kuneralp ayrıca, bağımsız bir Kıbrıs temelinde yapılacak yeni bir düzenlemenin Zürih ve Londra anlaşmalarıyla tamamen aynı olacağını söyleyerek hem Rumların hem de Türk tarafının anlaşmalara yönelik eleştirilerini dikkate almak için bazı değişiklik önerilerinin sunulması gerektiğini ileri sürdü. Kuneralp bunun sonucunda Türk tarafının bazı açılardan kazançlı çıkacağını fakat taviz vermek zorunda kalacağını düşünüyordu⁹²⁹.

⁹²⁷ Ibid.

⁹²⁸ B. A. B. Burrows (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 28 Haziran 1966. CC 103144/27. TNA, FO 371/185626; Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*, 344–45.

⁹²⁹ B. A. B. Burrows (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 28 Haziran 1966. CC 103144/27. Tutanağın sonunda, "Tüm bu konuşmaların tamamen kişisel bir tanışıklık ve dostluk çerçevesinde gerçekleştiğini ve diğer Türklere aktarılması gerektiğini söylememe gerek yok sanırım" ifadesi yer almaktadır.

Haziran ayının sonlarında başlayan görüşmelerde İngilizlerin en çok merak ettiği mesele, tazminat karşılığında *Enosis* formülünün gerçekleşme ihtimaliydi. Bu ihtimal kamuoyunda da dile getiriliyor ve çeşitli iddialar ortaya atılıyordu. Örneğin Temmuz ayı içerisinde Yunan basınında Türkiye'nin, *Enosis* karşılığında Yunanistan'dan toprak veya Karpaz Yarımadası'nı bir Türk üssü olarak istediği şeklinde haberler yapılmaktaydı. Bu haberlerin tamamı Yunan Dışişleri Bakanı Toumbas tarafından yalanlandı⁹³⁰.

Görüşmelerin içeriğine dair İngiliz dışişlerine herhangi bir bilgi ulaşmıyordu. Kamuoyları da görüşmelerle ilgili merak içerisindeydi. Bu vesileyle Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp 14 Temmuz'da bir açıklama yaptı ve görüşmelerin ne zaman biteceğinin belli olmadığını, görüşmelerde gizliliğe riayet edildiğini ve eğer basına bir bilgi sızarsa bilgiyi sızdıran memurun görevine son verileceğini söyledi. Karpaz Yarımadası ile ilgili teklifleri de kabul etmeyeceklerini ve Karpaz Yarımadası'nın Türkiye'ye bırakılması ile çözüm elde edilemeyeceğini belirtti⁹³¹.

Kuneralp'in yerine Londra Büyükelçisi olarak atanan Ümit Halûk Bayülken, 22 Temmuz'da İngiliz dışişlerinden Denis Allen ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede Kıbrıs'la ilgili meseleler detaylı olarak ele alınmadı ancak D. Allen'ın Yunanlarla ilgili temasların nasıl gittiğine dair soruya Bayülken, "oldukça iyi" şeklinde yanıt verdi. Bayülken ayrıca D. Allen'la görüşmesinden ayrılmadan önce kendisini birkaç hafta içinde tekrar görmek istediğini, Türkiye'nin İngilizlerin desteğine önem atfettiğini söyledi⁹³².

Bayülken görüşmelerin "oldukça iyi" gittiğini söylese de yine Yunan basınında görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlandığına dair söylentiler ortaya atıldı. Yunan Başbakanlık Sözcüsü söylentileri yalanlandı ancak görüşmelerde bazı zorluklarla da karşılaşıldığı itirafında bulundu⁹³³.

Bu tür söylentilere rağmen müzakereler devam etti ve Türk dışişleri temel prensiplerden vazgeçilmediğine dair kamuoyunu yatıştırıcı tutumunu sürdürdü. Çağlayangil 25

⁹³⁰ "Yunan Dışişleri Bakanının Yalanlaması", *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1966, 26.

⁹³¹ "Dışişleri Genel Sekreterinin İkili Görüşmelerle İlgili Açıklaması", *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1966, 30.

⁹³² D. Allen (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). "Conversation with the Turkish Ambassador" 22 Temmuz 1966. CT 1051/2. TNA, FO 371/185832.

⁹³³ "Stefanopoulos Hükûmetinin İkili Görüşmelerle İlgili Demeci", *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1966, 42.

Eylül’de yaptığı açıklamada, Yunanlarla yaptıkları müzakerelerde dört prensip üzerinde durduklarını ve bu prensipleri dışlayan herhangi bir çözümün kendileri için söz konusu olmayacağını söyledi. Bu kapsamda Çağlayangil’e göre çözüm için çeşitli alternatifler vardı ancak TBMM’nin ve Kıbrıslı Türklerin onayı olmadan bunların yürürlüğe girmesi mümkün değildi⁹³⁴. Söz konusu dört prensip ise şunlardan oluşuyordu:

- a- Kıbrıs’ın herhangi bir devlet tarafından tek taraflı olarak ilhak edilmemesi
- b- Bir topluluğun diğeri üzerinde hakimiyet kurmaması
- c- Anlaşmaların sadece ilgili tarafların mutabakatıyla yapılması
- d- Lozan ile kurulan dengenin sürdürülmesi⁹³⁵

İngiliz büyükelçiliğinin dikkatini çeken bir diğer husus, Eylül ayının ortalarından itibaren basının odak noktasını yeniden Kıbrıs meselesine çevirmesiydi. İngiliz büyükelçiliği Kıbrıs konusunda hükûmete yöneltilen eleştirileri dikkat çekici buluyordu. Bu eleştiriler arasında, Türk hükûmetinin Kıbrıslı Türklerle müzakerelerle ilgili yeteri kadar bilgi vermediği ve Amerika’nın baskısı neticesinde, adadaki Türklerin Türkiye’ye göç etmeye teşvik edildiği eleştirileri vardı. Ancak İngiliz büyükelçiliğinin gözlemleri, bu eleştirilerin doğru olmadığını ileri sürüyordu. İngiliz büyükelçiliğinin Kıbrıslı Türklerden edindiği bilgiye göre Türkiye’ye göç eden Kıbrıslı Türk sayısında hatırı sayılı bir artış söz konusu değildi. Göç eden Kıbrıslı Türklerin çoğunun, sağlık ya da eğitim gibi meşru nedenleri vardı ve hepsi adadan ayrılmadan evvel, adadaki Türk liderliğinden izin almak mecburiyetindeydi⁹³⁶. Sadece basın üzerinden değil, siyasi cepheden yöneltilen eleştiriler de İngiliz büyükelçiliği için dikkat çekiciydi. Büyükelçilik yetkilisi P. J. Goulden’in değerlendirmesine göre Cumhuriyetçi Köylü Millet partisi yayınladığı deklarasyon ve Ecevit ile İnönü’nün açıklamaları muhalefetin meseleyi dikkatli bir şekilde takip ettiğini göstermişti. P. J. Goulden’a göre Kıbrıs’a yönelik ilgideki canlanma, 1966 ve 1967 yıllarında Kıbrıs meselesinin kamuoyunda ele alınış biçimi ve diplomatik sonuçlarıyla ilgili işaretler vermekteydi. Muhalefet partileri,

⁹³⁴ “Dışişleri Bakanının New York’a Hareketi”, *Dışişleri Belleteni*, Eylül 1966, 35–56; P. J. Goulden’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. Edes’e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 27 Eylül 1966. CC 103144/32, No. 10310/46. TNA, FO 371/185626.

⁹³⁵ “The Turkish Attitude to Cyprus, Research Department Memorandum”. 4 Aralık 1968. TNA, FCO 51/47; Coşkun, “Kıbrıs Sorunu Üzerindeki Türk-Yunan Diyaloğunun Başarısızlığı (1966-67) ve İngiliz Politikası”, 47; Coşkun, “The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980”, 27.

⁹³⁶ P. J. Goulden’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. Edes’e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 27 Eylül. 1966. CC 103144/32, No. 10310/46.

Kıbrıs meselesini siyaset üstü görme tutumunu terk etmenin kendilerine önemli kazançlar sağlayabileceğini hesaplamış olabilirlerdi ve bu durum, Çağlayangil'in diplomatik manevra kabiliyetini daha da kısıtlı hale getirebilirdi⁹³⁷.

Türk ve Yunan tarafı belirli aralıklarla görüşmelerin kesildiği ya da görüşmelerde toprak tazminatı karşılığında *Enosis* formülü üzerinde müzakere edildiğine dair çıkan haberleri yalanlasa da⁹³⁸ görüşmelerin istenilen tempoda ve tarafların memnuniyetini muhafaza eder bir şekilde devam etmediği görünüyordu. Çağlayangil'in 9 Aralık'taki, "Türkiye, Kıbrıs'la ilgili ikili görüşmeler konusunda hüsnüniyetle davranmıştır, Yunanistan'ın da aynı hüsnüniyetle davrandığına ve davranacağına inanmaktayız"⁹³⁹ şeklindeki açıklaması da müzakerelerin istenilen düzeyde gitmediğine işaret eder nitelikte bir ifade gibiydi.

Türkiye'nin müzakere sürecinden memnun olmadığı, Çağlayangil'in NATO Bakanlar Konseyi Toplantısı için Paris'te bulunduğu sırada 14 Aralık günü İngiltere'nin yeni Dışişleri Bakanı George Brown⁹⁴⁰ ile yaptığı görüşmede kendisini gösterdi. Çağlayangil görüşmede ilk olarak, uzun bir süredir politikalarını itidalli bir şekilde sürdürdüklerini, Yunanlarla ikili görüşmeleri sürdürmek istediklerini ancak hayal kırıklığı yaratacak şekilde Yunanların olumsuz bir tavır içerisinde olduklarını söyledi. Çağlayangil ayrıca, Yunan Dışişleri Bakanı Toumbas'ın kendileri nezdinde gayet olumlu intiba uyandırdığını belirtti. Görüşmeler devam ediyordu ve başka görüşmeler de olacaktı. Çağlayangil'e göre görüşmelerin neticeleriyle ilgili bir fikir vermek imkansızdı. Taraflar olumlu netice alınacağına dair iyi niyete sahip olsa da bu iyi niyet iki ülkenin kamuoylarının taleplerini karşılamak için yeterli olmayacaktı. Çağlayangil, tarafların "diplomatik zafer" peşinde koşmamaları gerektiğine inanıyordu⁹⁴¹. Çağlayangil'in

⁹³⁷ Ibid.

⁹³⁸ "Stefanopoulos'un İkili Görüşmelerle İlgili Bir Demeci", *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1966, 23; "Dışişlerinin Kıbrıs Konusundaki Açıklaması", *Dışişleri Belleteni*, Ekim 1966, 28.

⁹³⁹ "Çağlayangil'in Atina Havaalanında Verdiği Demeç", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1966, 18.

⁹⁴⁰ Michael Stewart'ın ardından göreve gelen George Brown'ın dışişleri bakanı olarak atanması, *British Foreign Secretaries since 1945* başlıklı çalışmada "hem yaratıcı, hem de tartışmalı" olarak nitelendirilmektedir. Atamanın tartışma kaynağı Brown'ın niteliklerinden ziyade mizacı ve ağırbaşlılığına dair şüphelerden kaynaklanmaktaydı. Brown'ın karakteriyle ilgili spekülasyonların dışında bir bakan olarak dışişleriyle ilgili görüşleri gayet netti. Brown, dış politikanın dışişleri çatısı altında yapılması gerektiğini savunuyordu. Shlaim, Jones ve Sainsbury, *British Foreign Secretaries Since 1945*, 205-6.

⁹⁴¹ P. H. Goore-Booth (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Record of a Meeting Between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister, in the NATO Building, Paris, Wednesday, 14 December, 5. p. m.". 14 Aralık 1966. CT 1051/8. TNA, FO 371/185832.

değindiği diğer husus ise Çek silahlarıydı. Çek silahlarının Kıbrıs'a ithal edilmesinin oldukça tehlikeli olduğunu belirten Çağlayangil, silahların adaya getirilmesinin toplumlararası güç dengesini olumsuz yönde etkileyeceğine dikkat çekti. Silahlar nitelik olarak polis tarafından kullanılacak nitelikte değildi ve bu silahların BM denetimi altına alınması gerekiyordu⁹⁴².

George Brown da Toumbas'ın iyi niyeti konusunda Çağlayangil ile hemfikirdi. İngiliz hükûmetinin Türk-Yunan görüşmelerini yakından talip ettiğini belirten Brown, Çek silahlarının ithalini akılsızlık olarak nitelemekteydi. Yunan hükûmeti de silah ithalinden rahatsızdı ve Toumbas kendisine, tedarikleri kontrol altında tutmak için önlemler aldıklarını söylemişti⁹⁴³.

Çek silahları konusunda İngilizlerin nasıl bir tavır alacağı önemli bir husustu. Çağlayangil'in Brown ile yaptığı görüşmenin de ima ettiği üzere Türkiye İngiltere'den, silahlar konusunda bir inisiyatif sergilemesini bekliyordu. Bu durumun farkında olan İngiliz Dışişleri Daimî Müsteşarı Hohler, Milletler Topluluğu Bakanlığı yetkilileri ile bir toplantı yaptı ve toplantıda, BM'nin silahları denetim altına alması için kendilerinin ne yapabileceği sorusu ortaya atıldı. Toplantı neticesinde, Çek silahları konusunda Makarios'a daha fazla baskı yapmaya çalışmanın bir anlamı olmadığı üzerinde mutabakata varıldı. Bunun en büyük nedeni, meselenin kendileri için öncelikli bir mesele olmaması ve Kıbrıs'taki çıkarlarının zarar görmemesi idi. Eğer silahlar konusunda kendilerinden bir inisiyatif bekleniyorsa Türkleri BM ile temas kurmaya teşvik etmek daha iyi bir tercih olacaktı⁹⁴⁴.

4.5. Eksen Genişlemesi Politikasının Kurumsallaşması

Türkiye'nin eksen genişlemesi politikasında attığı adımlar 1967 yılından itibaren kurumsal hale geldi ve böylece Türkiye'nin bu politikasının geçici bir politika olmadığı ispatlandı. Bu durum İngiliz dışişleri tarafından da kabul edilmekteydi. Hatırlanacağı üzere eksen genişlemesi politikasının ortaya çıktığı ilk zamanlarda İngiliz dışişlerinde kısmî bir tedirginlik söz konusuydu fakat zamanla bu tedirginlik yerini soğuk bir takibe

⁹⁴² Ibid.

⁹⁴³ Ibid. ABD Ankara Büyükelçisi Parker T. Hart, Makarios'un Çek silahlarını Grivas'ın olası bir darbe girişimine karşı kendisini korumak amacıyla aldığına inanmaktadır. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 29.

⁹⁴⁴ H. A. F. Hohler'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) A. D. F. Pemberton-Pigott'ya (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 23 Aralık 1966. CT 1051/8. TNA, FO 371/185832.

bıraktı. Bu durum, Türkiye'nin eksen genişlemesi politikasıyla ilgili İngiliz dışışleri ve Ankara büyükelçiliğinde yapılan değerlendirmelerin yoğunluğunda yaşanan azalmada da kendini net bir biçimde gösteriyordu.

Sovyetler Birliği ile ilişkiler 1967 yılından itibaren ilk meyvelerini vermeye başladı. Türk-Sovyet ilişkilerinde halen küçük çaplı sorunlar bulunuyordu fakat detant iklimi ve iki ülkenin olumlu yaklaşımları sayesinde kolaylıkla bu sorunların üstesinden gelinebiliyordu. Örneğin Türk-Sovyet sınırıyla ilgili bazı ihtilaflar söz konusuydu ve bu ihtilafları gidermek için Bakanlar Kurulu, ihtilafın çözülmesi için Dışışleri Bakanlığı'nı Ocak ayında yetkilendirmişti⁹⁴⁵. Kararın ardından Sovyet heyetiyle görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu görüşmelerin neticesinde sınır ihtilafı iki ülke arasında herhangi bir soruna yol açmadan ortadan kaldırılmıştı⁹⁴⁶. İngilizlerin değerlendirmesine göre bu gelişme, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki güven ikliminin ve ortaya çıkabilecek problemlerin kolay bir şekilde çözülebileceğinin bir sembolüydü⁹⁴⁷.

Eksen genişlemesinin iktisadi alandaki ilk meyvesi ise yine aynı yıl imzalanan kredi anlaşması oldu. 1965 yılının Mart ayında, dönemin Dışışleri Bakanı Hasan Esat Işık, Türkiye'nin Sovyet yardımını kabul etmeye hazır olduğunu ilan etmiş, dönemin Başbakanı Ürgüplü de Ağustos ayında gerçekleştirdiği Rusya ziyaretinde, hayata geçirilmesi için finansal desteğe ihtiyaç duyulan projelerin bir listesini sunmuştu. Yaklaşık iki yıl süren görüşmeler neticesinde 25 Mart 1967'de imzalanan anlaşmayla⁹⁴⁸ Türkiye, 200 milyon dolarlık bir Sovyet kredisi temin etti. 15 yıl vadeli bu kredinin faiz oranı %2,5 olacak ve ilk taksit 1971 yılında ödenecekti. Ödemeler Türk mallarıyla gerçekleştirilecekti⁹⁴⁹. Anlaşma kapsamında demir-çelik, alümina, alüminyum, baraj ve hidroelektrik santrali, petrol rafinerisi, sülfürik asit fabrikası, liv-levha fabrikası inşa edilecekti⁹⁵⁰.

İngilizlerin değerlendirmesine göre bu anlaşma, Batı'nın Türkiye'ye verdiği

⁹⁴⁵ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 265.

⁹⁴⁶ Ibid., 266.

⁹⁴⁷ "Turco-Soviet Relations 1962-1971". 1 Ağustos 1972. RR 6/12. TNA, FCO 51/244.

⁹⁴⁸ "Türk-Sovyet İktisadi Yardım Anlaşması", *Dışışleri Belleteni*, Mart 1967, 24-25; *Milliyet*, 26 Mart 1967, 1; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 326.

⁹⁴⁹ "Turco-Soviet Relations 1962-1971", 1 Ağustos 1972.

⁹⁵⁰ Mehmed Gökhan Polatoğlu, "Türkiye İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği ve Yapılan Yatırımlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 65 (2019): 485-86.

yardımlara kıyasla cüzi bir miktar olsa da, Türk hükûmetine Batı'ya karşı bağımsızlığını gösterme fırsatı sunmuştu⁹⁵¹. Türkiye Sovyetler Birliği'nden 1972 yılında 288 milyon dolar, 1975 yılında ise 700 milyon dolar daha kredi alacaktı. Böylece 1970'lerin sonuna gelindiğinde Türkiye, Sovyetler Birliği'nin komünist blok dışında en fazla kredi verdiği ülke konumuna gelecekti⁹⁵².

İki ülke arasındaki ilişkilerin ivmesi güçlü bir şekilde sürse de bölgesel krizler Türk-Sovyet ilişkilerine doğrudan ya da dolaylı olarak baskı yapabiliyordu. Bunun en net örneği 1967 yılının Haziran ayında yaşanan Arap-İsrail savaşıydı. Bölgedeki gerginlik nedeniyle Sovyet gemileri Boğazlardan geçerek deyim yerindeyse Doğu Akdeniz'e akın etmişlerdi. Bu durum İngilizlerin değerlendirmesine göre Türkler için doğal bir endişe kaynağıydı zira söz konusu gemilerin Doğu Akdeniz'e açılmasıyla Kuzey Kuşağı baypas edilmiş oluyordu. Sovyetlerin buradaki varlığı kısa vadede Türkiye'nin Kıbrıs'taki manevra alanını daraltabilirdi⁹⁵³.

1967 yılının Nisan ayında iki ülke ilişkileriyle ilgili ilginç bir söylenti de ortaya çıktı. İngilizlerin edindiği bazı bilgilere göre Kosygin, 1966 yılının Aralık ayında gerçekleştirdiği ziyarette Türk yetkililere bir dostluk antlaşması teklif etmişti. Bu bilginin doğru olup olmadığı hemen sorulmuş ve Türk yetkililer gayet net bir biçimde bu iddiayı yalanlamıştı. Ancak İngiltere'nin Belçika büyükelçiliğinden gelen bilgiler tam tersi bir durum olduğuna işaret ediyordu. Buradan gelen bilgiye göre Çağlayanlı Belçika büyükelçisine, İngilizlerin müttefiklerine danışmadan Sovyetlerle bir dostluk anlaşması imzalanmasından duydukları rahatsızlıktan bahsederek, Sovyetlerin daha önce Türklerle dostluk anlaşması teklif ettiklerini ancak her defasında bunu reddettiklerini söylemişti. Pemberton-Pigott'ya göre Türkiye, İngilizlerle Sovyetler arasındaki diyaloga karşı hassas bir tutum içerisindeydi ve bu konuda anlaşma ile istişare arasında bir ayırım yapmakta zorlanıyordu. Pemberton-Pigott'ya göre bu durum Türk yetkililere izah edilmeli ve İngiltere'nin müttefiklerine danışmadan herhangi bir adım atmayacağı taahhüdünde bulunulmalıydı⁹⁵⁴.

⁹⁵¹ "Turco-Soviet Relations 1962-1971", 1 Ağustos 1972.

⁹⁵² Bruce Kuniholm, "Turkey and NATO-Past, Present, and Future", *ORBIS* 27 (1983): 427.'den akt. Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, 108.

⁹⁵³ "Turco-Soviet Relations 1962-1971", 1 Ağustos 1972.

⁹⁵⁴ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) H. F. T. Smith'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 10 Nisan 1967. CT 3/2, No. 10314/12. TNA, FCO 9/624.

Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz'de artan faaliyetleri ilk başlarda Türkiye'yi ciddi manada tedirgin etmese de kaygılı bir durum oluşmaya başladı. Demirel'in 17 Temmuz'da İngiliz Milletler Topluluğu Bakanı Mulley'e ifade ettiği üzere Türkiye, Kosygin'in ziyareti neticesinde yakalanan ivmeyi sürdürmek istese de Sovyet nüfuzunun artışı endişe içerisinde takip ediyorlardı. Fakat bunun dışında ilişkiler gayet iyi gidiyordu. Örneğin yedi sanayi tesisinin inşası için Sovyetler Birliği ile varılan anlaşma Haziran ayında Türkiye tarafından onaylanmış ve bunun neticesinde Temmuz ayında Seydişehir Alüminyum Tesisi'nin temeli atılmıştı⁹⁵⁵.

Demirel'in Mulley ile yaptığı görüşme Türkiye'nin eksen genişlemesi politikasını izah biçimine de ışık tutuyordu. Demirel'e göre Türkiye, müttefikleri arasında coğrafi olarak Sovyetler Birliği'ne en yakın ülke olmasına rağmen, doğu bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme yolunu seçen en son ülke olmuştu. Bunun nedeni, komünizmin nihai hedefine dair sahip oldukları hassasiyetten kaynaklanıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra komünizmin hızlı bir şekilde Çin'e ve Avrupa ülkelerine yayıldığı tespitini yapan Demirel, Türkiye'nin kendisini Batı dünyasının bir parçası olarak hissettiğini ve bu nedenle özgür ve demokratik bir rejimi benimsediğini belirtmekteydi. Bu nedenle Türkiye hiçbir zaman komünizmi hafife almıyordu; fakat bu endişeyi abartarak kapılarını komşularına kapamak da istemiyordu⁹⁵⁶.

İngilizler de genel olarak Sovyetlerin politikalarındaki yumuşamaya dikkat çekiyordu. Halihazırda Sovyetlerin Batı'ya yönelik sert politikası devam ediyordu ancak bunu agresif bir politika olarak nitelendirmek abartılı olacaktı. Sovyetler Birliği ile Batı arasında birçok meselede ihtilaflı bir atmosfer söz konusu olsa da Batı ile Doğu blokları arasındaki ilişkileri geliştirilmesi hatalı bir politika olmayacaktı. Türk dışişleri de İngiltere'nin ve genel olarak Batılı müttefiklerinin Sovyetler Birliği'ne karşı tutumundaki yumuşamanın farkındaydı ve bu durumu Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme arzusunun müttefikleri tarafından yanlış anlaşılmasına engel olmak amacıyla NATO toplantılarında Sovyet tehdidinin halen geçerliliğini sürdürdüğünün farkında

⁹⁵⁵ J. C. Edmonds'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) I. T. M. Lucas'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 15 Ağustos 1967. CT 2/3, No. 10314/13/S. TNA, FCO 9/622.

⁹⁵⁶ A. E. Davidson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) Özel Kaleme. 31 Ekim 1967. CT 3/4, No. 31/10. TNA, FCO 9/627; "Record of Conversation Between the Right Honourable Fred Muley, M. P. Minister of State Foreign Office, and His Excellency Mr. Suleyman Demirel, Prime Minister of Turkey, in the Prime Minister's Office, Ankara at 11.30 a.m. on 17 July, 1967". 17 Temmuz 1967. CT 3/6. TNA, FCO 9/631.

olduklarını dile getiren açıklamalar yapıyorlardı. Türk yetkililer toplantılarda, Sovyetlerle ilişkilerini olası tehlikelerin farkında olarak geliştirdiklerini ifade ediyorlardı⁹⁵⁷.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin yakaladığı ivme, Demirel'in 19-29 Eylül tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirdiği ziyaretle⁹⁵⁸ daha da güç kazandı. Demirel'in heyetinde Dışişleri, Sanayi, Enerji ve Doğal Kaynaklar bakanlarının yanı sıra bazı senatör, milletvekilleri ve Dışişleri yetkilileri yer almaktaydı⁹⁵⁹. 20 Eylül'de başlayan görüşmelerde ticari ilişkiler, BM, Ortadoğu ile ilgili problemler, Vietnam ve Kıbrıs meselesi gibi hususlar ele alındı. Kosygin Kıbrıs meselesi hakkında Sovyetler Birliği'nin bilindik politikasını tekrar ederek Kıbrıs'ın bağımsızlığını korumasının önemini vurguladı⁹⁶⁰. Görüşmelerin ardından Türk heyeti bir tiyatro oyununu izleyip onurlarına verilen davete katıldı ve sonraki gün 21 Eylül'de Leningrad'a hareket etti. Leningrad'ın ardından Kiev, Taşkent, Semerkant ve Bakü şehirleri ziyaret edildi. 27 Eylül'de tekrar Moskova'ya uçan heyet Kosygin ile ikinci bir görüşme yaptıktan sonra Ankara'ya döndü⁹⁶¹.

Ziyaretin ardından yayınlanan bildiride, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmeye devam etmesinden duyulan memnuniyetten bahsedilerek ticari ilişkilerin artırılması için tarafların gerekli adımları atacağı, Ortadoğu'da güç kullanımıyla toprak elde etme çabalarının kabul edilmeyeceği, İsrail askerlerinin geri çekilmesi gerektiği ve Vietnam'daki durumdan endişe duyulduğu belirtilmekteydi. Kıbrıs konusunda da adada gerilimi artırmaya ve Kıbrıs'ın bağımsızlığına zarar vermeye yönelik eylemlere karşı uyarıda bulunuldu. Bildiride Kıbrıs sorununun barışçıl şekilde, adanın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün muhafaza edilerek iki toplumun haklarının tanınması yoluyla çözülmesine dair arzu dile getirildi. Bildiride, daha önceki bildirilerde olduğu gibi, BM'nin 4 Mart 1964 tarihli kararının taraflarca kabul edildiğine atıf yapılmaktaydı⁹⁶².

⁹⁵⁷ A. E. Davidson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) Özel Kaleme. 31 Ekim 1967. CT 3/4, No. 31/10.

⁹⁵⁸ "Başbakanın Sovyetler Birliği'ni Ziyareti", *Dışişleri Belleteni*, Eylül 1967, 19; *Milliyet*, 20 Eylül 1967, 1; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 334; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 311.

⁹⁵⁹ "Başbakanın Sovyetler Birliği'ni Ziyareti", 20; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 278.

⁹⁶⁰ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 279-82.

⁹⁶¹ Ibid., 285-93. Demirel ve heyetinin programı için bkz.: "Başbakanın Sovyetler Birliği'ni Ziyareti", 20.

⁹⁶² "Türk-Sovyet Ortak Bildirisi", *Dışişleri Belleteni*, Eylül 1967, 83-86; *Milliyet*, 30 Eylül 1967, 7; G. Harrison'dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 30 Eylül 1967. CT 3/2, No. 1660. TNA, FCO 9/624.; *Milliyet*, 30 Eylül 1967, 7.

İngiltere'nin Moskova Büyükelçiliğinin edindiği bilgiye göre ziyaret genel olarak ekonomik ilişkilerle ilgiliydi ve Sovyetler de bu bilgiyi doğrulamaktaydı⁹⁶³.

Pemberton-Pigott'nun değerlendirmesine göre Demirel'in Romanya ziyaretinin hemen ardından gerçekleştirdiği bu ziyaret, Türkiye ile doğu bloku ülkeleri arasındaki uzun süredir devam eden ziyaretlerin zirve noktasıydı. Bu ziyaretlerin en çarpıcı özelliği, ekonomik ve siyasi çıkarların giderek artan bir şekilde karşılıklı olarak tanınması olmuştu. Bu süreçte Sovyetler adada iki toplumlu bir yapı kurulması düşüncesine açık bir şekilde desteklerini açıklamıştı. 1966 yılının Aralık ayında Kosygin'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret, önemli bir ilerleme daha kaydetmiş ve taraflar, Vietnam sorununun çözümü için 1954 Cenevre anlaşmalarının temel alınması ve Vietnam halkının kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip oldukları konularında görüş birliğine varmışlardı. Pemberton-Pigott'ya göre doğu bloku ile ilişkileri geliştirme politikasının memnuniyetle karşılanan bir eğilim olduğuna şüphe yoktu. Daha önce yapılan değerlendirmelerde olduğu gibi Türkiye doğu bloku ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirmede geç kalmış ve potansiyel kıymetinin farkına geç varmıştı. Makarios'un üçüncü dünyadan aldığı destek, İran'ın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirerek hem Sovyetler Birliği'nden hem de batıdan aldığı yardımlar Türkiye'ye ilham kaynağı olmuştu. Aynı zamanda doğu bloku ile ilişkileri geliştirme politikası, Türkiye'de yaygın hale gelen Amerikan karşıtlığına da uygundu. Pemberton-Pigott, Türkiye'nin doğu bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme politikasının Türkiye ile batı ülkeleri arasındaki ilişkilere zarar vermeyeceğine yönelik düşüncelerinin devam etmesi gerektiği kanaatindeydi. Demirel'in de ifade ettiği gibi Türkiye taahhütlerine sadıktı ve Türkiye'nin çıkarları için ilişkilerini geliştirme arzusunun müttefikler için herhangi bir sakıncası yoktu⁹⁶⁴. Ancak olağan şüphesini korumaya devam eden İngiliz dışişleri ise Sovyetlerin, Türkiye ile ilişkilerini Kıbrıs öncelikli olarak geliştirmeyi ve bu sayede meselenin NATO dışına çıkarılmasını amaçladığı düşüncesindeydi⁹⁶⁵.

Demirel'in ziyaretinin ardından iki ülke arasındaki temaslar korunmaya devam etti.

⁹⁶³ A. J. Williams'tan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 4 Ekim 1967. CT 3/2, No. 10332/4/10. TNA, FCO 9/624.

⁹⁶⁴ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 3 Ekim 1967. CT 3/2, No. 10314/19. TNA, FCO 9/624.

⁹⁶⁵ "CENTO Ministerial Council 1968, Soviet Policy in the Middle East". 10 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO, 17/175.

Nisan 1968’de SSCB Yüksek Birlik Sovyeti Başkanı Spiridinov başkanlığındaki bir milletvekili heyeti Türkiye’ye geldi⁹⁶⁶. 8 Haziran 1968’de de Sovyet basınında Çağlayangil’in Gromyko’nun daveti üzerine 8-12 Temmuz tarihleri arasında Moskova’yı ziyaret edeceği duyuruldu⁹⁶⁷.

İngiliz büyükelçiliğine göre bu, beklenen bir ziyaret değildi ve bu nedenle diplomatlar arasında Çağlayangil’in Moskova’ya gitme nedeniyle ilgili çok sayıda spekülasyon yapılmıştı. Büyükelçiliğin tespitine göre kamuoyuna yapılan açıklamada sadece, Çağlayangil’in Gromyko tarafından davet edildiği ve görüşülecek özel bir konunun olmadığı söylenmişti. Çağlayangil, Demirel’in Moskova ziyaretine katılmış olsa da taraflar arasındaki ziyaret teatisindeki denge dikkate alınarak Moskova’ya gidecekti. Çünkü bir önceki sene Gromyko’nun Ankara’ya yaptığı ziyaret henüz Çağlayangil tarafından iade edilmemişti. Ancak bu gerçeğin dışında İngilizlere göre ziyaretin gerçekleşmesini gerekli kılan esas neden, Sovyet yardım programıyla ilgili olabilirdi. Çünkü söz konusu yardım programı için yapılan hesaplamaların eksik olduğu ve projelerin gerçekleşmesi için 150 milyon dolara daha ihtiyaç duyulduğuna dair bazı haberler yapılmıştı⁹⁶⁸.

Beklenildiği üzere Çağlayangil 8 Temmuz’da Moskova’ya indi⁹⁶⁹. 9 Temmuz’da Çağlayangil ile Gromyko arasında ilk görüşme gerçekleşti. Türk heyeti içerisinde Maliye, Dış Ticaret ve Planlama uzmanları da yer alıyordu ve Çağlayangil’in de ifade ettiği üzere temel hedefleri uzun vadeli bir ticaret anlaşması için yoklama yapmaktı⁹⁷⁰. İkili arasındaki görüşmede doğal olarak iktisadi alandaki fırsatlar ele alındı. Çağlayangil’in ziyareti sırasında heyette bulunan Genel Sekreter Zeki Kunalalp ve Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi’nin aktardıklarına göre görüşmeler “aşırı derecede” dostane bir atmosfer içerisinde geçmişti. Görüşmede öne çıkan en önemli başlık, Türkiye’ye verilecek Sovyet kredisi miktarının artırılmasıydı. Türkiye bu krediyi mal karşılığında geri

⁹⁶⁶ “Sovyet Parlamento Heyetinin Ziyareti”, *Dışışleri Belleteni*, Nisan 1967, 6; Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 300–302.

⁹⁶⁷ J. H. Symons’tan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) R. D. Clift’e (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 11 Haziran 1968. CT 3/2, No. 3/71. TNA, FCO 9/624.

⁹⁶⁸ J. C. Edmonds’tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. O. Snodgras’a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 25 Haziran 1968. CT 3/2, No. 3/71. TNA, FCO 9/624.

⁹⁶⁹ *Milliyet*, 8 Temmuz 1968, 1; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 348; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 316.

⁹⁷⁰ *Milliyet*, 9 Temmuz 1968, 1.

ödemeyi düşünüyordu⁹⁷¹.

Diğer yandan Türk yetkililer İngilizlere, görüşmelerde NATO meselesinin “bir kez bile dile getirilmediğini” söyleseler de⁹⁷² durum farklıydı. Zira Gromyko, Türkiye’deki Amerikan üslerini gündeme getirerek bunları Türk-Sovyet ilişkilerine zarar verdiğini ileri sürmüştü. Çağlayangil de yanıt olarak üslerin Sovyetler Birliği’ne karşı bir tehdit olmadığını, bunların Türkiye’nin NATO ittifakının bir gerekliliği olduğunu söylemişti⁹⁷³.

Ziyaretin ardından yayınlanan bildiriye göre taraflar, iktisadi ilişkiler dahil olmak üzere ikili ilişkiler ile Ortadoğu ve Kıbrıs meselelerini ele almışlardı. Her iki taraf da iktisadi ilişkilerin gelişmesinden memnuniyet duyuyor, İsrail’in güç kullanarak toprak kazanımı yoluna girmesini reddediyor ve BM Güvenlik Konseyi’nin kararına uygun olarak işgal güçlerinin geri çekilmesini talep ediyordu. Kıbrıs meselesinde ise daha önceki bildirilerden farklı bir açıklama söz konusu değildi ve burada da adadaki sorunların iki toplumun haklarına riayet ederek barışçıl şekilde çözülmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktaydı. 1964 tarihli BM kararı bu bildiride de yer alıyordu. Ayrıca bildiride, Gromyko’nun Türkiye’ye davet edildiği ve bu davetin kabul edildiği aktarılmaktaydı. Ziyaretin tarihi daha sonra belirlenecekti⁹⁷⁴.

Moskova ziyaretine dair diğer görüşme 18 Temmuz’da Pemberton-Pigott ile Zeki Kuneralp arasında gerçekleşti. Kuneralp’in aktardığına göre davet Sovyetlerden gelmişti ve Sovyetler, Türkiye ile ilişkileri karşılıklı ziyaretler vesilesiyle güçlendirme konusunda istekli görünüyordular. Teknik olarak Çağlayangil’in ziyareti, 1965 yılında Gromyko’nun Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaretin iadesi idi. Çağlayangil’in daveti kabul etmesindeki diğer tetikleyici unsur bazı iktisadi meseleleri gündeme getirebilme fırsatı yakalamaktı. Kuneralp, Moskova’da NATO ile ilgili bir meselenin gündeme gelmediğine dair benimsenen söylemi Pemberton-Pigott ile yaptığı görüşmede de korudu. Buna göre Gromyko, Ankara’daki Sovyet büyükelçisinin ziyaretten önce

⁹⁷¹ G. Harrison’dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Temmuz 1968. CT 3/2, No. 1129. TNA, FCO 9/624.

⁹⁷² Ibid.

⁹⁷³ Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, 303-5.

⁹⁷⁴ “Türk-Sovyet Ortak Bildirisi”, *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1968, 47-49; *Milliyet*, 13 Temmuz 1968, 1,7; G. Harrison’dan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 13 Temmuz 1968. CT 3/2, No. 1118. TNA, FCO 9/624.; Bildiride ticari anlaşmayla ilgili herhangi bir ifade yer almıyordu.

gündeme getirmesine rağmen, NATO meselesinden bahsetmemiş ve hatta, Türkiye'deki ABD tesisleriyle ilgili dahi herhangi bir şey söylememişti. Kuneralp'e göre Sovyetlerin Türkiye'nin ittifak ilişkileri hakkında herhangi bir düşünce beyan etmemesi ve Türkiye'ye tavsiyede bulunmamasını olumlu karşılamışlardı⁹⁷⁵. Fakat yukarıda aktarıldığı üzere durum Kuneralp'in anlattığının tam aksi yönündeydi. Bu söylem Türk yetkililerin, eksen genişlemesi politikasının İngilizler ve diğer müttefikleri nezdinde bir endişeye yol açmaması gayesini açık bir şekilde yansıtmaktaydı.

İngiliz dışişlerinin Türkiye'nin eksen genişlemesi politikasına karşı kısmen sahip olduğu temkinli yaklaşımı, Türk diplomatların, görüşmelerde Türkiye'nin ittifak ilişkilerinin gündeme gelmediğine yönelik bir söylem geliştirdiklerinin ne kadar isabetli olduğunu ortaya koyuyordu. Yukarıda tekraren ortaya konduğu üzere, Ankara büyükelçiliği ilk başlarda görece düşük seviyeli bir endişe içerisine girse de zamanla bu endişenin yersiz olduğu kanaatine varmıştı. Ancak İngiliz dışişleri Ankara'dan gelen görüşlere rağmen Türkiye'nin yöneliminin dikkatle takip edilmesi gerektiği fikrindeydi. Bu yaklaşım kendisini 1972 yılında hazırlanan bir raporda dahi göstermişti.

İngiliz dışişlerinin Türk-Sovyet ilişkilerine dair hazırladığı bu rapora göre Türkiye, Kıbrıs meselesi dolayısıyla daha bağımsız bir politika takip etmenin ne kadar değerli olduğunu anlamışlardı. Hatta Türkiye'nin "bağımsızlık seviyesi", 1969'daki Lübnan hadiseleri üzerine İncirlik üssünü Amerikalıların kullanımına kapatmasıyla kendisini net biçimde göstermişti. Benzer bir durum, Sovyet savaş uçaklarının Arap ülkelerine kendi toprakları üzerinden uçmalarına izin vermeleriyle de ortaya çıkmıştı. İngiliz dışişlerine göre Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile kurduğu iyi ilişkiler, Batı ile olan siyasi, iktisadi ve askerî bağlarını zayıflatacaktı. Fakat tüm bunlara rağmen Sovyetler Birliği'nin, Türkiye nezdinde uyandırdığı geleneksel şüpheyi tam anlamıyla kaldırdığı söylenemezdi. Çünkü her ne kadar Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmek isteseler de Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri, Türkiye'nin şüphelerinin canlı kalmasını sağlıyordu. Bu nedenle Türkiye halen Batı ile olan bağlarını korumaya devam etmekten vazgeçmiyordu⁹⁷⁶.

Netice itibarıyla Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile kurduğu ilişkiler, Kıbrıs

⁹⁷⁵ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), 23 Temmuz 1968. CT 3/2, No. 3/22/8. TNA, FCO 9/624.

⁹⁷⁶ "RR 6/12, Turco-Soviet Relations 1962-1971", 1 Ağustos 1972.

meselesindeki federasyon tezi için güçlü bir destekçi bulmasını sağladı. Bu ilişkiler sadece siyasi alanla kalmadı ve Türkiye, kalkınma hamleleri için Sovyetler Birliği'nden ciddi manada kredi ve teknik destek imkânı temin etti. Bu sayede Aliğa Petrol Rafinerisi, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Artvin Liv-Levha Fabrikası, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası gibi Türkiye'nin kalkınmasında önemli yeri olacak işletmeler faaliyete girdi⁹⁷⁷.

⁹⁷⁷ Polatoğlu, "Türkiye İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği ve Yapılan Yatırımlar", 489-93.

V.

KRİZLERİN YILI: 1967

“Özgürlüğü ve bağımsızlığı bir kere tattıktan sonra onlardan vazgeçmek zordur. Kıbrıs’taki Türklerin bu zevki tatmalarına izin veren Yunan hükûmeti ve Makarios’tur. Bu nedenle Türk toplumu artık eski durumuna geri dönmeye istekli olmayabilir.”⁹⁷⁸

İhsan Sabri Çağlayangil

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı

1967 yılı Türk-İngiliz çok taraflı ilişkilerinin, eksen genişlemesi hariç olmak üzere, krizlerle meşgul olduğu bir yıl olacaktı. CENTO’da bir önceki sene ortaya çıkan umut verici gelişmelere rağmen Pakistan’ın süregelen olumsuz tutumu problemlere yol açacak ve ittifak içerisinde revizyonist düşünceler yeniden gündeme gelecekti. Üstelik 1967 yılında Londra’da düzenlenecek Bakanlar Konseyi Toplantısı’nın çeşitli nedenlerle iki kez ertelenmesi ittifakın kriz içerisindeki görünümünü güçlendirecekti. Bu süreç içerisinde İngiliz dışişleri revizyon meselesini ele alacak, aynı zamanda ittifakın devamına dair içeriden gelen eleştirilere karşı direniş gösterecekti. Türkiye ise Kıbrıs meselesinde yegâne destekçisi olan Pakistan ve İran’ın ittifaka dair itirazlarını görmezden gelmeyecek, fakat ittifakın dağılmaması için çaba sarf edecekti. Bunu yaparken Pakistan’ın ittifaka karşı sergilediği tutumu da tenkit etmekten geri durmayacaktı. Asıl kriz ise Kıbrıs meselesinde yaşanacaktı. 1966 yılında başlatılan diyalog süreci Yunanistan’daki hükûmet değişikliği nedeniyle akamete uğrayacak, taraflar buna rağmen sürece devam edilmesi için gayretkeş bir tutum içerisine gireceklerdi. Ancak tarafların isteklerinin süreç içerisinde netleştirilemeden bir zirve toplantısının gerçekleştirilmesi diplomatik bir başarısızlığa yol açacak bu da Kıbrıs’ta yeni bir krizin yolunu açacaktı.

Bu bölümde ilk olarak Kıbrıs meselesinde görüşmelerin yeniden başlamasıyla ilgili sürece, bu süreçte Türkiye’nin endişelerine ve beklentilerine değinilerek İngiltere’nin tutumu ortaya konacaktır. Ardından CENTO’yla ilgili meselelere geçilerek kriz içerisindeki bir ittifakın görünümünden ve bu kriz görünümünün atlatılması için Türkiye

⁹⁷⁸ “Record of Conversation Between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister in the United Kingdom Mission, New York, on 26 September, at 5 p.m.” 28 Eylül 1967. CC 4/2. TNA, FCO 9/76.

ve İngiltere'nin sergiledikleri yaklaşımdan bahsedilecektir. CENTO'nun içerisinde bulunduğu kriz iklimine dair Türk-İngiliz yaklaşımı ortaya konduktan sonra tekrar Kıbrıs meselesine dönülerek Demirel ile Kollias arasında yapılan görüşmelere, görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan etmenlere ve sürece dair İngilizlerin yaklaşımına odaklanılacaktır. Ardından da diplomatik başarısızlığın bir neticesi olarak ortaya çıkan krizde Türkiye'nin verdiği sert tepkinin ve adaya müdahale etme kararının etkileri, bu kararın ardından yürütülen yatıştırma süreci ve genel olarak bu süreç içerisinde Türkiye'nin İngiltere'den beklentileri ve İngiltere ile kurulan temaslar ele alınacaktır.

5.1. Kıbrıs Krizi'ne Giden Süreç

1967 yılının başında Kıbrıs meselesiyle ilgili gündemin başlıca konusu Türk-Yunan görüşmelerinin devam edip etmeyeceği idi. Yunanistan'daki hükûmet değişikliği⁹⁷⁹ görüşmeleri akıbetini belirsizleştirmişti ve yeni hükûmetin görüşmelerle ilgili tutumunun nasıl olacağı netleşmemişti. Görüşmelerle ilgili olarak 1967 yılının ilk günlerinden itibaren bazı olumlu bilgiler ortaya çıkmaya başladı ancak İngilizler bu haberlerin doğruluğunu henüz teyit edemiyordu⁹⁸⁰. Ayrıca böyle bir diyalog zemininin oluşması için yumuşak bir ortam söz konusu değildi. Örneğin Rumlar, Çağlayangil'in 6 Ocak'ta mecliste yaptığı bir konuşmadan hareketle, siyasi bir çözüme ulaşılamaması durumunda Türkiye'nin askerî yöntemlere başvuracağı düşüncesi içerisine girmişlerdi. Bu nedenle BM Kıbrıs Daimî Temsilcisi, Çağlayangil'in açıklamalarına atıfta bulunarak Türk ordusunun askerî bir hareketlilik içerisinde olduğu iddiasını ortaya atmıştı⁹⁸¹.

Fakat Türk tarafı 1966'da başlatılan görüşmelerin hükûmet değişikliğine rağmen devam etmesini ciddi şekilde arzu ediyor görünüyordu. 21 Ocak'ta *Agon* isimli yayın organında yayınlanan röportajda Çağlayangil'in ifadeleri Türk tarafının görüşlerini

⁹⁷⁹ 21 Aralık'ta Kral Konstantin Stefanopulos'un istifasının ardından Paraskevopulos'u hükûmeti kurmakla görevlendirdi. "Yunanistan'ın Yeni Başbakan Adayı", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1966, 35. Mayıs ayında yapılması planlanan seçimlere kadar bu hükûmetin ülkeyi yönetmesi bekleniyordu.

⁹⁸⁰ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu Bakanlığına. 5 Ocak 1967. CC 4/2, No. 4. TNA, FCO 9/75; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Ocak 1967. TNA, FCO 9/75.

⁹⁸¹ "Letter Dated 10 January 1967 from the Permanent Representative of Cyprus Addressed to the President of the Security Council". 10 Ocak 1967. S/7674. UN Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/521642?ln=en>. Türk temsilci bu iddiaya, Çağlayangil'in sözlerinin çarpıtıldığı yorumuyla karşılık verdi. "Letter Dated 14 January 1967 from the Permanent Representative of Turkey Addressed to the Secretary-General". 16 Ocak 1967. S/7687. UN Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/521761?ln=en>.

aksettirmektedir. Çağlayangil Türk-Yunan görüşmeleriyle ilgili soruya, büyükelçilik seviyesinde başlatılan müzakerelerin Aralık 1966'da bakanlar seviyesine yükseltildiğini, Ocak 1967'de yeni bir görüşme daha yapılması kararı alındığını ancak Yunanistan'daki hükûmet değişikliği nedeniyle bu görüşmenin henüz gerçekleştirilemediğini söyleyerek yanıt verdi. Hükûmet değişikliğinin yeni bir durum ortaya çıkardığını savunan Çağlayangil'e göre Kıbrıs meselesi bir Türk-Yunan meselesiydi ve bu mesele- nin çözülmesi durumunda iki ülke ilişkilerindeki temel zorluk ortadan kalkmış olacaktı. Ayrıca meselenin bir Türk-Yunan meselesi oluşu, çözümün kolektif olarak bulunmasına engel teşkil eden bir unsurdu. Röportajda İngilizler için en dikkat çekici soru ise *Enosis* ile ilgili olan soruydu:

“Muhabir: Türkiye *Enosis* konusunu inceliyor mu? Eğer yanıt ‘evet’ ise bu konudaki tutumu nedir?”

Çağlayangil: “Türkiye’nin bu konudaki duruşu gayet net. Türkiye asla Kıbrıs’ın başka bir ülke tarafından ilhakına rıza göstermeyecektir”

...

M: Türkiye *Enosis* konusundaki itirazlarını sona erdirmek için toprak ya da benzeri hangi tavizleri talep edebilir?

Ç: Gelenekleriyle gurur duyan, özgür ve haysiyetli bir şekilde yaşamaya kararlı olan Türk toplumu, haklarının ihlal edilmesini amaçlayan her türlü girişime karşı çıkmaktadır. Türkiye, Türk toplumunun yabancı bir yönetim ve idare altına girmesini asla kabul etmeyecektir. Özgürlük ve haysiyetin bedeli yoktur.⁹⁸²”

İngilizlerin değerlendirmesine göre Çağlayangil’in yanıtı oldukça muğlaktı zira müzakerelerde o kadar çok *Enosis* türü tartışılmıştı ki artık ilhakı dışlamak, *Enosis*’i dışlamak anlamına gelmiyordu. Bilhassa mülakatın son sorusuna verilen cevap, Türkiye’nin tazminat karşılığı *Enosis* çözümüne sıcak baktığına işaret eder nitelikteydi⁹⁸³. Rum parlamento lideri Clerides de Çağlayangil’in sözlerini, Türk tarafının taksim

⁹⁸² N. E. Costar’dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) J. O. Moreton’a (Milletler Topluluğu Başkanlığı). 8 Aralık 1967. MF 3/144/2, No. 2 POL 12/14/3. TNA, FCO 27/119.

⁹⁸³ Ibid.

istediğine dair bir delil olarak görüyordu⁹⁸⁴.

Yeni Yunan hükûmetinin görüşmelere devam etmekle ilgili düşüncesi çok geçmeden ortaya çıktı ve 26 Ocak'ta Yunanistan, Ankara Büyükelçisi aracılığıyla Türk hükûmetine görüşmelere devam etmeyi önerdi⁹⁸⁵. Aynı gün içerisinde Cumhurbaşkanı ile Başbakan, Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı arasında Kıbrıs ve diğer konuların görüşüldüğü bir toplantı gerçekleştirildi. Demirel toplantının ardından yaptığı açıklamada, rutin bir görüşme gerçekleştirildiğini, Makarios'un yeni bir girişimde bulunacağıyla ilgili söylentilerin endişe verici bir durum yaratmadığını ve adadaki Türklerin meşru haklarının savunulması için Türk hükûmetinin ve milletin gücünün dikkate alınması gerektiğini söyledi. Demirel'in ardından Çağlayangil de basının karşısına çıkarak, Yunanistan'ın görüşmelere devam etme niyetini kendilerine ilettiğini fakat bu konuda henüz bir karar almadıklarını açıkladı.⁹⁸⁶ Zeki Kuneralp de Pemberton-Pigott ile yaptığı görüşmede toplantının rutin bir toplantı olduğunu ve Türk hükûmetinin pozisyonunda bir değişiklik olmayacağını söylemişti⁹⁸⁷.

Ancak Kuneralp'in toplantıyla ilgili aktardığı bilgi İngiliz büyükelçiliği için yeterli değildi ve bu nedenle 1. Kâtip Mackie⁹⁸⁸, Kıbrıs ve Yunanistan Dairesi Genel Müdürü Adnan Bulak ile 27 Ocak'ta bir araya geldi. Ancak Bulak da detay vermekten imtina ediyordu. Toplantıyla ilgili bir şey söylemesinin mümkün olmadığını belirten Bulak, görüşmelerin sürdürülebilmesi için Çağlayangil-Toumbas görüşmelerinde gelinen noktadan⁹⁸⁹ devam edileceğine dair Yunanlardan güvence talep edebileceklerini, çünkü görüşmelere sıfırdan başlamayı mümkün görmediklerini söyledi. Bulak ayrıca,

⁹⁸⁴ N. E. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) J. O. Moreton'a (Milletler Topluluğu Bakanlığı). 23 Ocak 1967. CC 4/2, No. 3, 2 POL 1333/4. TNA, FCO 9/75.

⁹⁸⁵ *Milliyet*, 26 Ocak 1967, 1,7; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 27 Ocak 1967. CC 4/2, No. 121. TNA, FCO 9/75.

⁹⁸⁶ *Milliyet*, 27 Ocak 1967, 1,7; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 27 Ocak 1967. MF 3/144/2, No. 120. TNA, FCO 27/119.

⁹⁸⁷ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 27 Ocak 1967, 121. CC 4/2, No. 121.

⁹⁸⁸ *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, 254.

⁹⁸⁹ Çağlayangil Paris'teki görüşmeyi şu şekilde aktarmaktadır: “Bir gün beni Paris'te görüşmeye çağırdı: ‘İngilizlerin işgal ettiği üsleri alır size veririm adanın gerisini bize bağlamaya razı olur musunuz?’ dedi. Yanımızda hiç kimse yoktu. Teklif, resmî değildi. Buna rağmen:

‘Yani *Enosis* teklif ediyorsunuz. Bu, adanın taksimi demektir. Acheson Planı daha cömert davranmıştı. İngiliz üsleri, Kıbrıs'ın ancak %5 civarındaki toprağını teşkil eder. Bunu çoğaltacak ne gibi önerileriniz var? Biz, federe bir devlet olsun diyoruz. Federasyonu kabul ederseniz coğrafi bütünlükte ısrar etmeyiz’ dedim.” Tanju Cılızoğlu, ed., *Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangil'in Anıları Çağlayangil'le Anılar* (İstanbul: Büke Yayıncılık, 2000), 415–16.

herhangi bir sonuca ulaşmayacak ya da başka bir Yunan hükûmeti tarafından reddedilecek türden bir süreç yürütmeye istekli olmadıklarını belirtti. Ancak Bulak’a göre Yunan hükûmeti mevcut şartlar altında Türkiye’ye herhangi bir güvence verebilecek bir durumda değildi ve bu nedenle Mayıs ayında yapılacak seçimlere kadar görüşmelerin yeniden başlaması muhtemel görünmüyordu. Bulak’ın bu ifadeleri üzerine Mackie, görüşmelere yeniden başlanamaması durumunda Makarios ile Küçük arasında bir görüşme gerçekleşmesi ihtimalinin olup olmadığını sordu. Bulak’ın verdiği cevap oldukça netti. Makarios “azınlık hakları” konusunda konuşmaya devam ettiği müddetçe Küçük ile herhangi bir görüşme süreci içerisine girmesi söz konusu olamayacaktı⁹⁹⁰.

Mackie’nin değerlendirmesine göre Makarios ile Küçük arasında yapılacak görüşmeler, Türk-Yunan görüşmelerine bir alternatif olarak ortaya çıkma potansiyeline sahip olsa da Mackie’nin Ankara’daki gözlemleri bunun ihtimal dışı olduğunu gösteriyordu. Çünkü Türk yetkililer, böyle bir görüşme gerçekleşse dahi, bunun sadece adadaki Türklerin maddi durumlarının iyileştirilmesiyle ilgili meselelerle sınırlı kalmasını ve adanın siyasi geleceğiyle ilgili görüşmelerin Türk-Yunan müzakereleriyle yürütülmesini isteyeceklerdi⁹⁹¹.

Yunan hükûmeti her ne kadar görüşmelere devam etmeye yönelik talebini iletse de Türkiye’nin endişe ettiği üzere, görüşmelerin hangi temelde yürütüleceğine dair bir belirsizlik söz konusuydu. Yunanistan’daki hükûmet değişikliklerinin Kıbrıs politikası üzerinde yaratacağı bu istikrarsızlık, aşağıdaki bölümlerde görüleceği üzere, Türk-Yunan ilişkilerinde diplomatik başarısızlığa yol açacak ve bu da adada yeniden terör ortamının doğmasına neden olacaktı. Diğer yandan görüşme sürecini yürütecek siyasi iktidarlar sadece kendi politikalarının değil, kamuoylarının da baskısı altında olacaktı. Bu doğrultuda Yunan siyasi çevrelerinin nabzını tutmak adına bir dizi görüşme gerçekleştiren İngiltere’nin Atina Büyükelçisi R. Murray, Yunanların Kıbrıs meselesinin çözülemeyeceğine inandıkları gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kalmıştı. Neredeyse tüm Yunan siyasetçiler, doğrudan *Enosis*’in Türkiye için kabul edilemez, Yunanistan’dan verilecek tazminat karşılığında *Enosis*’in Yunanistan için kabul edilemez, çifte *Enosis* ya da Kıbrıs’tan verilecek tazminat karşılığında *Enosis* formülünün ise

⁹⁹⁰ M. I Mackie’den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. Edes’a İngiltere Dışişleri Bakanlığı. 30 Ocak 1967. MF 3/144/2, No. 2214/111. TNA, FCO 27/119.

⁹⁹¹ Ibid.

Rumlar tarafından kabul edilemez olduğu gerçeğine dikkat çekiyordu. Yunan hükûmetinin çözüm süreci için toplumlar arası görüşmelerin gerçekleştirilmesi fikrine eğilimli oluşunun sebebi tam olarak bu olabilirdi. Türk hükûmetinin toplumlar arası görüşmelere sıcak bakabilmesi için, Fazıl Küçük'ün Cumhurbaşkanı Yardımcısı sıfatının Rumlar tarafından tanınması, görüşmelerin eşitler arası bir şekilde yürütülmesi ve Makarios'un Türkleri "azınlık" olarak nitelendirmemesi gerekiyordu⁹⁹².

Yine de İngilizler, Yunanların görüşmelere yeniden başlanması için ilettikleri tekliften dolayı oldukça memnun görünüyordardı ve bu memnuniyetlerini Türk tarafına iletterek, Türkiye'nin Yunanistan'ın davetine icabet edeceğini umduklarını söylüyorlardı. Ancak İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinin edindiği izlenime göre Türk tarafının Mayıs ayından önce görüşmelere başlamayı kabul etmesi muhtemel değildi. Buna rağmen İngilizler, Amerikalıların da desteğiyle, tarafların görüşmelere yeniden başlaması için ellerinden gelen bütün çabayı göstermeye hazırды⁹⁹³.

Yunanistan'ın görüşmelere devam edilmesine dair teklifiyle ilgili Türk tarafının düşüncesi Şubat ayı itibariyle netleşmeye başladı. Ancak Türkiye'nin Yunanistan'daki siyasi istikrarsızlıkla ilgili endişesi devam ediyordu. Türk tarafı görüşmelere bakanlar düzeyinde devam edilmesi düşüncesinden memnun olsa ve görüşmelere devam etmeyi düşünse de taraflar arasında varılacak uzlaşının sadece mevcut Yunan hükûmeti tarafından değil, Yunanistan'daki diğer siyasi partiler tarafından da kabul edileceğinin garantisini istiyordu⁹⁹⁴. Türkiye'nin görüşmelere başlanması konusunda ileri sürdüğü bir diğer çekince ise Kıbrıs'a gönderilen Çek silahlarıydı. Kunalalp'in aktardığına göre Türk hükûmeti Çek silahları meselesi çözülmeden görüşmelere devam etmeye sıcak bakmıyordu. Çünkü Cumhurbaşkanı ve ordu bu konuda oldukça hassastı ve aynı zamanda hükûmet kamuoyuna, söz konusu silahların BM kontrolü altına alınacağı taahhüdünde bulunmuştu⁹⁹⁵. Görüleceği üzere Türk tarafının temel çekinceleri,

⁹⁹² Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 28 Ocak 1967. CC 4/2, No. 125. TNA, FCO 9/75.

⁹⁹³ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 3 Şubat 1967. CC 4/2, No. 234. TNA, FCO 9/75. Bilhassa Amerikalılar görüşmelerin yeniden başlamasına ciddi önem atfediyordu. P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 15 Şubat 1967. CC 4/2, No. 455. TNA, FCO 9/75.

⁹⁹⁴ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 8 Şubat 1967. CC 4/2, No. 170. TNA, FCO 9/75.

⁹⁹⁵ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 10 Şubat 1967. CC 4/2, No. 181. TNA, FCO 9/75. Çek silahları meselesi için ayrıca bkz.: Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980". 21-25.

görüşmelere en son gelinen noktadan devam edilip edilmeyeceği, Yunanistan'daki siyasi istikrarsızlık ve Çek silahlarının durumuyla ilgiliydi. Bu çekinceler Türk tarafını doğal olarak temkinli davranmaya itiyordu.

Çek silahları meselesi gerçekten de Türk tarafının ciddiyle ele aldığı bir meseleydi ve bu mesele zaman içerisinde diplomatik gündemi daha fazla meşgul eder hale geldi. Çağlayanil bu konuda 2 Şubat'ta Amerikan Büyükelçisi ile bir araya gelerek, Türk hükûmetinin duyduğu rahatsızlığı dile getirdi ve silah sevkiyatına engel olunmaması durumunda adadaki Türklere eşit miktarda silah temin etmekle yükümlü olacaklarını söyledi. Çağlayanil ayrıca bu meselenin, görüşmelere yeniden başlanılmasının önündeki en önemli engellerden biri olduğunu hatırlattı. Ancak Amerikalılar bu konuda BM'ye başvurulmasının daha isabetli olacağı görüşündeydi⁹⁹⁶. İngilizler de Amerikalılarla aynı fikirdeydi. Ancak İngiliz dışişleri bununla kalmayıp 9 Şubat'ta BM Delegasyonuna bir telgraf göndererek, U Thant ile görüşülmesini ve kendisine, Çek silahlarının BM denetimi altına alınması ve silahların dağıtımının sonlandırılması için Makarios'un ikna edilmesi gerektiğinin iletilmesi yönünde bir talimat verdi⁹⁹⁷.

Ne var ki Yunan ve Rum tarafından olumlu adım beklenenden daha kısa süre içerisinde geldi ve 7 Şubat'ta iki önemli gelişme duyuruldu. Bunlardan birincisi, Makarios'un Çek silahlarının BM'ye teslim edilmesini olumlu karşıladığı yönündeki haberlerdi. Türk dışişleri bu haberleri tatmin edici bulmasa da⁹⁹⁸ diğer haber daha umut vericiydi. Atina'dan gelen bilgilere göre Yunan Kraliyet Konseyi on iki saatlik bir toplantının neticesinde Türkiye ile görüşmelere bakanlar düzeyinde devam etmeye karar vermişti⁹⁹⁹. Ancak Türk tarafı Yunanların talebini cevaplamak için belirledikleri temel

⁹⁹⁶ Lord Caradon'dan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 7 Şubat 1967. CC 10/3, No. 188. TNA, FCO 9/80. Amerikalılar Türk yetkililere bu konuda U Thant'a müracaat etmelerini söylese de bkz.: Ibid., Çek silahlarıyla ilgili ciddi bir rahatsızlık içerisindeydi. ABD Dışişleri Bakanı Rusk, 1 Şubat'ta Yunan Büyükelçi Rossides ile yaptığı görüşmede, Çek silahlarıyla ilgili olarak, şimdiye kadar adanın sakinleşmesi için önemli aşamaların kaydedildiğini, ancak silah meselesinin buna zarar verdiğini, Kıbrıs'ın Yunan ve Türk garantörlüğü altında olduğundan bu silahların bu bağlamda açıklanamayacağını, Türkiye'nin olası bir saldırısına karşı da yetersiz olacağını söyledi. Rusk'a göre bu nedenle bu silahların alınmasının esas amacı silahları Kıbrıslı Türklere karşı kullanmaktır. P. Dean'den (İngiltere Washington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 2 Şubat 1967. CC10/3, No. 331. TNA, FCO 9/80. Rusk'ın bu net tavrı, Amerikan dışişlerindeki Kıbrıs departmanını da ziyadesiyle memnun etmişti. C. H. D. Everett'den (İngiltere Washington Büyükelçiliği) J. M. Edes'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 3 Şubat 1967. CC 10/3, No. 2215. TNA, FCO 9/80.

⁹⁹⁷ İngiltere Dışişleri Bakanlığından UKMIS Nev York'a. 9 Şubat 1967. CC 10/3, No. 188. TNA, FCO 9/80.

⁹⁹⁸ "Çek Silahları İle İlgili Bir Açıklama", *Dışişleri Belleteni*, Şubat 1967, 15.

⁹⁹⁹ *Milliyet*, 7 Şubat 1967, 1,9; "Çek Silahları İle İlgili Bir Açıklama", 15.

şartların yerine getirilmesini bekliyordu¹⁰⁰⁰.

Çek silahları halen masadaki önemli problemler arasında yer alsa da Türk tarafı görüşmelerin devam etmesi için Yunanlarla temas etmekten geri durmuyordu. Yukarıda işaret edilen çekincelerle ilgili olarak 10 Şubat'ta Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Yunan Dışişleri Bakanına, görüşmelere hangi noktadan devam edileceğine ve daha önce uzlaşılan noktaların mevcut hükûmet tarafından kabul edilip edilmeyeceğine yönelik iki temel soru sordu. Yunan Dışişleri Bakanı Economou-Gouras bu sorulara, o zamana kadar yapılan görüşmelerin varsayımsal bir temelde ilerlediği ve bu nedenle henüz ortada somut bir sonuç bulunmadığı yanıtını vermekle yetindi¹⁰⁰¹.

Türkiye'nin Çek silahlarıyla ilgili yürüttüğü diplomatik süreç de hız kesmeden devam ediyordu. 16 Şubat'ta Türkiye'nin Londra Büyükelçisi, İngiliz Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Hohler ile bir araya gelerek Türk hükûmetinin endişelerini ilettili. Büyükelçinin aktardığına göre bilinmeyen miktardaki hafif silahın sevkiyatı halihazırda tamamlanmıştı. Bunun dışında ellerinde, 10-25 Şubat tarihleri arasında daha fazla hafif silahın dağıtılacağına dair raporlar vardı. Bu bilgi, Rum basınında yer almıştı ve BM görevlileri tarafından da bilinmekteydi. Bunun dışında Çekoslovak silah uzmanları Kıbrıs'ta Rumlara silahlarla ilgili eğitim veriyordu. Şu ana kadar Rumlar adaya el altından ve kaynağı bilinmeyen bir şekilde 50-60 kamyonluk askerî ekipman sokmuşlar ve bunları adanın belirli bölgelerine dağıtmışlardı. Ayrıca Makarios, mobilya alımı adı altında 14 ton ilave askerî malzeme ithal etmişti¹⁰⁰².

Türk büyükelçi ayrıca Çekoslovak hükûmetinin Türk hükûmetinin isteği üzerine ikinci partinin sevkinden vazgeçtiğini hatırlattı. Ancak büyükelçiye göre Çekoslovak hükûmetinin bu taahhüdü sadece bu parti için geçerliydi ve sevkiyatın BMKKBG nezareti altına alınmaması durumunda başka ülkelerden de Kıbrıs'a silah gönderilebilirdi. Ne var ki Hohler, Türk yetkililerin özellikle Çekoslovakya'dan gelen silahların miktarı ve dağıtımıyla ilgili değerlendirmelerini abartılı bulmuştu zira son dönemde İngilizlerin elde ettikleri bilgiler ile büyükelçinin aktardıkları arasında ciddi uyumsuzluklar

¹⁰⁰⁰ "Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in İkili Görüşmelerle İlgili Bir Soruya Cevabı", *Dışişleri Belleteni*, Şubat 1967, 19.

¹⁰⁰¹ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 14 Şubat 1967. CC 4/2, No. 107. TNA, FCO 9/75; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967-1980", 27-28.

¹⁰⁰² İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 16 Şubat 1967 CC 10/3, No. 300. TNA, FCO 9/80.

vardı. İngilizler 14 tonluk askerî malzeme alımıyla ilgili ise herhangi bir bilgiye sahip değildi¹⁰⁰³.

İngilizlerin görüşmelerle ilgili merakı güncelliğini koruyordu. Konuyu aydınlatmak amacıyla Pemberton-Pigott 18 Şubat'ta Çağlayangil ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmeden önce İngiliz dışişlerinden Pemberton-Pigott'ya bir yazı gönderilerek, Yunanlarla görüşme meselesini Çağlayangil'e sorması ve İngiltere'nin görüşmelerin devam edilmesi yolundaki yoğun isteğinin kendisine çok fazla yansıtmaması istendi¹⁰⁰⁴. Bu sırada Türkiye'nin Atina Büyükelçisi talimat almak üzere Ankara'ya davet edilmişti. İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Murray'e göre bu çağrı, Türkiye'nin Yunanistan'ın davetine vereceği cevapla ilgiliydi¹⁰⁰⁵.

Pemberton-Pigott, Çağlayangil'i beklediğinden daha sert buldu. Pemberton-Pigott bunun nedeninin, adadaki Türklerin durumları ve Yunanların kendilerini kandırdıkları yönünde mecliste Çağlayangil'e yöneltilen sert eleştirilerden kaynaklandığını düşünüyordu. Ancak Pemberton-Pigott'ya göre Çağlayangil, bu tür sert eleştirilere göğüs gerebilecek kapasiteye sahip bir siyasetçiydi ve bu nedenle gerginliğinin daha esaslı nedenleri vardı. Pemberton-Pigott'nun aktardığına göre Çağlayangil, Yunan hükûmetinin mevcut tutumunu anlaşılmaz buluyordu. Yunan Kraliyet Konseyi'nde kendileriyle görüşmeye devam edilmesi yönünde karar alınmıştı fakat Papandreou, geçici hükûmetin herhangi bir bağlayıcı karar alamayacağını ilan etmişti. Diğer yandan Makarios da bir çıkış yaparak, Yunan Kraliyet Konseyi'nin aldığı kararın, görüşmelere sadece tazminatsız *Enosis* temelinde devam edileceği yönünde yorumlanabileceğini açıklamıştı. Daha da kötüsü, Yunan bakan Türk büyükelçiye, bir hata olduğunu ve aslında görüşmelere bakanlar düzeyinde değil de diplomatlar düzeyinde devam etmek istediklerini söylemişti. Halbuki diplomatlar yapabilecekleri kadarını yapmıştı ve artık, kalburüstü meseleleri görüşmek için bakanların bir araya gelmesini bekliyorlardı. Dahası, Stephanopoulos hükûmeti, uzlaşılacak çözümü Rumlara dayatabilecekleri taahhüdünde bulunmuşken, şimdiki bakan böyle bir taahhütte bulunmayı istemiyordu. Çağlayangil

¹⁰⁰³ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 16 Şubat 1967. MF 3/144/2, No. 300. TNA, FCO 27/119.

¹⁰⁰⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 16 Şubat 1967. CC 4/2, No. 299. TNA, FCO 9/75.

¹⁰⁰⁵ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Şubat 1967. CC 4/2, No. 115. TNA, FCO 9/75.

Türk tarafındaki bu rahatsızlıkları dile getirdikten sonra, Atina büyükelçisini istişare etmek üzere Ankara'ya çağırıldıklarını ve nihai kararın istişareden sonra verileceğini söyledi. Ancak Çağlayangil'e göre bu koşullar altında görüşmelere devam etmenin bir anlamı yoktu. Çağlayangil, Pemberton-Pigott'nun görüşmelere devam edilmesinin gerilimi düşürmeye yarayacağı ve daha sonraki aşamalar için iyi bir adım olacağı yönündeki düşüncelerini ise pek fazla dikkate almadı¹⁰⁰⁶.

Çağlayangil'in tutumu İngilizler için çelişkili görünüyordu çünkü Pemberton-Pigott ile yaptığı görüşmede, görüşmeler konusunda isteksiz ve hayal kırıklığı içerisinde bir hava estirirken, aynı gün Amerikan büyükelçisine, Yunanistan'ın davetini reddetmeyeceklerini, ancak Yunanlara bazı koşullar öne sürerek yanıt vereceklerini söylemişti¹⁰⁰⁷.

Beklenildiği üzere 19 Şubat'ta Çağlayangil, Atina Büyükelçisi dahil olmak üzere dışişlerindeki Yunanistan uzmanları ve bazı askerî yetkililerle bir araya gelerek bir toplantı gerçekleştirdi. Basında yer alan haberlere göre toplantının konusu Yunanistan'ın görüşmelere devam etme teklifine verilecek yanıtı. 21 Şubat günü *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde yer alan haberlerde, Türkiye'nin görüşmelere yeniden başlamak için ön şartının Çek silahlarının BM denetimine alınması olduğu bilgisi paylaşılmaktaydı¹⁰⁰⁸. *Milliyet*'in edindiği bilgilere göre Türk dışişleri görüşmelere, Yunanistan'da yapılacak seçimlerden sonra devam etmeyi arzu ediyordu¹⁰⁰⁹.

Görüşmelerle ilgili sürecin nereye evrileceğine dair soru işaretlerinin devam ettiği sırada önemli ve olumlu bir adım atıldı ve Makarios, 20 Şubat'tan itibaren silahların BM denetimine alınmasını kabul etti¹⁰¹⁰. Planlanan günde ilk teftiş gerçekleşerek tüm silahlar bir polis merkezine toplandı. Teftişi yürüten BM yetkilisinin gözlemlerine göre tüfekler, yarı otomatik tüfekler, hafif makineli, otomatik tabancalar, ağır makineli

¹⁰⁰⁶ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 18 Şubat 1967. CC 4/2, No. 220. TNA, FCO 9/75.

¹⁰⁰⁷ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Şubat 1967. CC 4/2, No. 232. TNA, FCO 9/75.

¹⁰⁰⁸ *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1967, 1; *Milliyet*, 21 Şubat 1967, 7; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Şubat 1967. CC 4/2, No. 5 Saving. TNA, FCO 9/75.

¹⁰⁰⁹ *Milliyet*, 21 Şubat 1967, 1; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Şubat 1967. CC 4/2, No. 5 Saving.

¹⁰¹⁰ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu Bakanlığına. 18 Şubat 1967. CC 10/3, No. 124. TNA, FCO 9/80.

silahlar ve havan gibi teçhizatın oldukça önemli bir kısmı adaya dağıtılmıştı¹⁰¹¹.

Müzakerelere devam edilip edilmeyeceği hususunda Türk tarafının yaklaşımı genel hatlarıyla ortaya çıkmıştı ancak siyasi istikrarsızlıkla boğuşan Yunanistan'ın bu konudaki görüşünün ne olduğu tam olarak netleştirilmiş değildi. Konunun aydınlığa kavuşturulması için İngiliz Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Hohler ile Yunanistan'ın Londra Büyükelçisi arasında 3 Mart'ta bir görüşme gerçekleşti. Hohler ilk olarak, müzakerelerin devamı konusunda Türk tarafıyla görüştüklerini ve Türk tarafının müzakerelerin devamından yana olduğunu fakat Çekoslovakya'dan gelen silahların BM denetimine alınmasını müzakerelerin devamına ön koşul olarak öne sürdüklerini söyledi. Hohler'e göre silahların BM denetimine girmesi kendileri açısından halen ideal olan çözümdü. Diğer yandan, bunu sağlamanın zorluğunun farkındalardı ve son zamanlarda, denetimin gerçekten etkili olmasını sağlamaya odaklanmışlardı. Bunun üzerine Yunan büyükelçi, İngilizlerin Kıbrıs'ın silahsızlandırılmasıyla ilgili olarak Türk tarafıyla görüşüp görüşmediklerini sordu. Hohler bu konuyu ilk defa duyduğunu, bu zamana kadar kimseyle böyle bir şey konuşmadığını fakat silahsızlandırma meselesinin kendisi dışında gündeme gelmiş olabileceğini ifade etti¹⁰¹².

Büyükelçinin yönelttiği soru tesadüfen sorulmuş bir soru değildi. Gerçekten de İngilizler arasında silahsızlandırma meselesi gündeme gelmiş ve İngiliz dışişleri içerisinde Türk ve Yunan tarafının silahsızlandırma konusunda prensip anlaşmasına vardıkları bilgisi paylaşılmıştı¹⁰¹³. Ancak Yunan büyükelçinin verdiği cevap, Yunanların adanın silahsızlandırılması konusunda olumlu bir yaklaşıma sahip olmadıklarını göstermekteydi. Yunan büyükelçiye göre Türkiye'nin silahsızlandırmayı istemesi gayet doğaldı zira Türkiye, gerekli gördüğünde adaya rahat bir şekilde müdahale edebilmek istiyordu¹⁰¹⁴.

Çek silahlarıyla ilgili mesele BMKBG kontrolü ile genel hatlarıyla çözümlenmiş

¹⁰¹¹ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu Bakanlığına. 21 Şubat 1967. CC 10/3, No. 130. TNA, FCO 9/80. Çek silahlarının denetimlerine ilerleyen aylarda devam edildi. 14 Haziran'da yapılan denetimde, Mayıs ayındaki denetime kıyasla silahların sayısında herhangi bir değişiklik tespit edilmedi. Ancak Türkler, silahların dağıtılmaya devam ettiğini ileri sürüyordu. P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Haziran 1967. CC 4/2, No. 2075. TNA, FCO 9/75.

¹⁰¹² H. A. F. Hohler'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) Ralph Murrey'ye (İngiltere Atina Büyükelçiliği). 7 Mart 1967. MF 3/144/2, CC 4/3. TNA, FCO 27/119.

¹⁰¹³ Ibid.

¹⁰¹⁴ Ibid.

görünüyordu ancak şimdi çözülmesi gereken bir sorun daha vardı. O da görüşmelerin hangi çözüm üzerinde yürütüleceğiydi. Konuyla ilgili olarak Mart ayından itibaren diplomatik çevrelerde bazı bilgiler dolaşmaya başladı. U Thant'ın İngiltere Dışişleri Bakanı'na aktardığına göre Yunanlar Makarios'u, *Enosis* karşılığında Türkiye'nin de dahil olacağı bir NATO üssü kurulması seçeneği için ikna etmişti¹⁰¹⁵. İngilizler U Thant'ın bu bilgisinin doğru olduğunu düşünüyordu ancak Amerikalıların söylediğine göre Makarios, Atina'dan döndükten sonra bu teklifi kabul etmekten vazgeçmişti¹⁰¹⁶. Söz konusu çözüm önerisiyle ilgili Yunan dışişlerinden Theodoropoulos'un İngiliz Elçi-Müsteşarı Dodson'a söyledikleri ise dikkat çekiciydi. Theodoropoulos'a göre Türk yetkililer bağlantısız ülkeleri, Kıbrıs'ta NATO üssü kurulması fikrinin kötü bir fikir olduğuna dair ikna etmeye çalışıyordu ve Kuneralp'in Kahire'ye gitme sebebi de tam olarak buydu¹⁰¹⁷.

Diğer yandan ABD'nin Ankara Büyükelçisi'nin verdiği bilgiye göre Türkiye, görüşmelere devam edilmesi yönündeki davete olumlu cevap vermeye karar vermişti¹⁰¹⁸. Adnan Bulak'a göre Türkiye'nin olumlu yanıtının başlıca nedeni, uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin müzakereden kaçtığı yönünde bir algının oluşmaması içindi¹⁰¹⁹.

Türk tarafı daveti kabul edecek olsa da görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edeceğine halen inanmıyordu. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp, Kahire'den dönüşte Lefkoşa'ya uğrayarak, İngiliz Yüksek Komiseri, Kanada Yüksek Komiseri ve ABD Büyükelçisiyle ortak bir görüşme gerçekleştirdi. Kuneralp, Mısır'la ilgili genel bir değerlendirme yaptıktan sonra Kıbrıs meselesine değindi ve görüşmelere devam etmeyi kabul edeceklerini, ancak bundan bir netice elde edilemeyeceği kanaatinde olduklarını söyledi. Görüşmelerin temeli, söylenildiği gibi NATO üssü karşılığında *Enosis* formülü olmayacaktı. *Enosis*'i kabul edemezlerdi ve NATO üssü de dikkate alacakları bir teklif değildi. Trakya'dan toprak tazminatı verilmesi gibi öneriler

¹⁰¹⁵ İngiltere Dışişleri Bakanlığında İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 7 Mart 1967. CC 4/2, No. 402. TNA, FCO 9/75.

¹⁰¹⁶ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 7 Mart 1967. CC 4/2, No. 697. TNA, FCO 9/75.

¹⁰¹⁷ D. S. L. Dodson'dan at (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 8 Mart 1967. CC 4/2, No. 152. TNA, FCO 9/75.

¹⁰¹⁸ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 7 Mart 1967. CC 4/2, No. 2214/233. TNA, FCO 9/75; D. S. L. Dodson'dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 8 Mart 1967. CC 4/2, No. 151. TNA, FCO 9/75.

¹⁰¹⁹ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 8 Mart 1967. CC 4/2, No. 306. TNA, FCO 9/75.

olsa da Kuneralp bunların Yunanlar tarafından kabul edilmesini mümkün görmüyordu¹⁰²⁰. Kuneralp'e göre öncelikle adanın normalleşme sürecine girmesi için çaba gösterilmeliydi ve bu noktada Kuneralp muhataplarına, 1963'teki anayasaya geri dönüşmesi ve anayasada değişiklik yapılması için Rumlar ve Türkler arasında müzakere yapılmasının mümkün olup olmayacağını sordu. Ancak muhatapları bunu olası görmüyordu. Bunun üzerine Kuneralp, Rumlar ve Kıbrıslı Türkler arasında doğrudan görüşmelerin gerçekleştirilmesi konusunda Rumların düşüncesinin ne olduğunu sordu. İngiliz Yüksek Komiser Costar'a göre Makarios, Küçük'ün Türkiye'nin etkisi altında olduğunu düşündüğünden buna sıcak bakmıyordu. Görüşmede Costar'ın dikkatini çeken en önemli nokta ise Kuneralp'in, Kıbrıslı Türklerin kendi bölgelerinde elde ettikleri ayrı ve bağımsız yönetimden vazgeçmeyeceklerini kararlı bir şekilde söylemedi¹⁰²¹.

20 Mart'ta Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Yunanistan'ın görüşmeye devam etme teklifini çeşitli şartlar öne sürerek yanıtladıklarını duyurarak, öne sürdükleri ilkelere uyulduğu takdirde görüşmelerin devam edeceğini açıkladı¹⁰²². Basında yer alan bazı haberlere göre, Türkiye Çek silahlarının BM kontrolü altına alınması, görüşmelerde uzlaşılan meselelerin Mayıs ayında belirlenecek yeni Yunan hükûmetini taahhüt altına alması, görüşmelerin kaldığı yerden devam etmesi ve Makarios'a *Enosis* önerilerinden vazgeçmesi için baskı yapılması, Türkiye'nin Yunanlarla görüşmeye devam etmek için öne sürdüğü koşullardı¹⁰²³. Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Tuluy, Türkiye'nin yanıtını 22 Mart'ta Yunan Dışişleri Bakanı'na iletenecekti. Tuluy'un yanıtın içeriğiyle ilgili İngiliz Elçi-Müsteşarı'na aktardığı bilgiler, gazetelerde çıkan haberlerle örtüşüyordu¹⁰²⁴.

¹⁰²⁰ N. Costar (İngiltere Kıbrıs Yüksek Komiserliği), "Note of Conversation with Mr. Kuneralp at Kyrenia, 8 March, 1967". 9 Mart 1967. CC 4/2, No. 7. TNA, FCO 9/75; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 29.

¹⁰²¹ N. Costar (İngiltere Kıbrıs Yüksek Komiserliği), "Note of Conversation with Mr. Kuneralp at Kyrenia, 8 March, 1967". 9 Mart 1967. CC 4/2, No. 7. TNA, FCO 9/75. Kuneralp'in tavrından oldukça etkilenen Costar'ın görüşmeyle ilgili raporu şu şekilde bitiyordu: "Hem ben hem de ABD büyükelçisi, Kuneralp'in kişiliğinden ve yaklaşımının pratik karakteristiğinden çok etkilendik. Amerikan büyükelçisinin bana söylediği gibi, [onunla konuşmak] temiz hava almak gibiydi."

¹⁰²² "Dışişleri Bakanının İkili Görüşmeler İle İlgili Açıklaması", *Dışişleri Belleteni*, Mart 1967, 21.

¹⁰²³ *Cumhuriyet*, 21 Mart 1967, 1; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 17 Mart 1967. CC 4/2, No. 9 Saving. TNA, FCO 9/75.

¹⁰²⁴ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Mart 1967. CC 4/2, No. 187. TNA, FCO 9/75.

Ancak cevap süreci ciddi diplomatik problemler ortaya çıkardı. Türkiye'nin cevabının ulaştırılmasıyla ilgili yaşanan aksaklıklar, görüşmelerin akıbetiyle ilgili olumsuz kanaatlerin oluşmasına neden oluyordu. İngiltere'nin Atina'daki Elçi-Müsteşarı Dodson, Yunan dışişleri yetkililerinden Theodoropoulos'la 8 Nisan'da bir görüşme gerçekleştirdi ve Türkiye'nin yanıtıyla ilgili olarak Tuluy'un kendisiyle iletişime geçip geçmediğini sordu. Theodoropoulos'un aktardığına göre mesele oldukça karışık. Çağlayangil Ankara'daki Yunan büyükelçi Deliyannis'e Türk hükûmetinin cevabıyla ilgili ne düşündüğünü sormuş, Deliyannis ise hükûmetinin Tuluy'dan bir cevap aldığından haberi olmadığını söylemişti. 21 Mart'ta Tuluy Yunan dışişlerine acilen telefon açarak Economou-Gouras ile görüşmek için randevu oluşturulmasını talep etmiş ve ertesi gün Yunan bakana, Türk hükûmetinin cevabını teslim etmişti. Ne var ki Tuluy'un verdiği yanıtla Çağlayangil'in Deliyannis'e iki gün önce verdiği cevap arasında bazı farklılıklar vardı. Bunun üzerine Deliyannis hemen harekete geçip İlter Türkmen'le görüşerek Tuluy'a gönderilen talimatların şifresinde bir hata yapılmış olabileceğini söylemişti. Gerçekten de doğru olan cevap, Çağlayangil'in Deliyannis'e verdiği cevaptı. Theodoropoulos'un anlattığına göre iki versiyon arasındaki temel fark şuydu: Çağlayangil, Türk hükûmetinin diyaloga devam etmeye hazır olduğunu söylemiş ancak görüşmeler yeniden başladığında Çek silahları ve adadaki Türklerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi konularının ek gündem olacağına dair bir nota teatisi önermişti. Tuluy'un verdiği yanıtta ise Türkiye'nin Çek silahlarının BM kontrolü altına alınması meselesinin gündeme alınmasının kabul edilmesi halinde görüşmelere devam etmeye hazır oldukları söylenmişti. Yine Theodoropoulos'un aktardığına göre Çağlayangil Deliyannis'e, Economou-Gouras ile Amerika'dan döndükten sonra 15 Nisan'da Cenevre'de görüşebileceklerini söylemişti. Theodoropoulos'a göre parlamentoda yeni hükûmetin kadelerinin belirleneceği bu tarih görüşme için uygun bir tarih değildi¹⁰²⁵.

Kıbrıs meselesinde Türkiye, meselenin bir Türk-Yunan meselesi olarak ele alınması yönündeki temel yaklaşımını koruyordu. Ancak Türk yetkililer, uzlaşmaya varılması için dışarıdan bir teşvikin gelmesinin de önemini farkındaydı. Bu nedenle Türkiye, özellikle bu yeni süreçte, İngiltere'nin meseleye bir şekilde dahil olarak yönlendirici bir tutum sergilemesini talep etmeye başladı. Bunun ilk emaresi, 19 Nisan'da

¹⁰²⁵ D. S. L. Dodson'dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 8 Nisan 1967. CC 4/2, No. 2219/67. TNA, FCO 9/75.

Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğinin İngiliz dışişlerine verdiği muhtıraydı. Muhtırada BMKKBG'nin, eksikliklerine rağmen, adadaki olayların yatıştırılmasındaki çabasının memnuniyet verici olduğu ve Kıbrıslı Türklerin BMKKBG'ye ellerinden gelen yardımı gösterdiği belirtiliyordu. Ne var ki muhtırada yer alan ifadelerle göre Rumlar, Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihli kararına ve BMKKBG'nin varlığına rağmen adaya silah ve askerî teçhizat sokmaya devam ediyordu. Türkiye daha önce, müttefiklerinin ve dost ülkelerin dikkatini bu durumun yaratacağı tehlikeler üzerine çekmişti ve gelinen noktada Türk hükûmetinin konuyla ilgili endişeleri gerçeğe dönüşmüştü. 8 Nisan gibi yakın bir tarihte Grivas'ın idaresindeki Rum güçleri ağır silahlarla ve araçlarla bir Türk köyüne saldırıda bulunmuş, saldırılar Türk tarafının uzlaşmacı tutumu ve BMKKBG'nin müdahalesi neticesinde durdurulmuştu. Türkiye İngiliz hükûmetinden, “gerekli görüldüğü temsil ve çabayı göstereceğini” umuyordu¹⁰²⁶.

Türkiye ile Yunanistan görüşmelere devam edilmesi konusunda uzlaşmıştı ancak Türk tarafının Yunan iç siyasetindeki belirsizlikle ilgili endişeleri gerçeğe dönüştü ve 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da askerî darbe gerçekleşti¹⁰²⁷. Darbe nedeniyle görüşmelere başlanılamadı. Türkiye de mecburen Yunan cuntasının alacağı pozisyonu beklemeye başladı¹⁰²⁸.

Elbette bu bekleyiş pasif bir bekleyiş değildi ve hem diplomatik kanallar hem de kamuoyu süreçle ilgili canlılığını muhafaza ediyordu. Demirel'in 22 Nisan'da düzenlediği basın toplantısında Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki temel hedeflerini açıklaması bunun bir örneği idi. Demirel'in açıklamasına göre bu hedefler, uluslararası alanda Türkiye'nin görüşüne geniş bir destek sağlamak, Kıbrıslı Türklerin morallerini ve direncini en üst düzeyde tutmak, Kıbrıs sorununu müzakereler ve iyi niyet çerçevesinde çözebilmek için mümkün olan tüm araçları kullanmak ve tek taraflı çözüm önerilerine kapıyı kapatarak Kıbrıslı Türklerin aleyhine olan her türlü statüko değişikliğine engel olmaktı. Demirel bu hedefler doğrultusunda önemli sonuçlara ulaştıklarını, artık eskisi gibi izole olmadıklarını ve görüşlerinin gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaya başlandığını

¹⁰²⁶ “Aide Memoire from Turkish Embassy London”. 19 Nisan 1967. TNA, FCO 27/119.

¹⁰²⁷ “Yunanistan'da Hükümet Darbesi”, *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1967, 35; *Milliyet*, 22 Nisan 1967, 1; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 327; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 306.

¹⁰²⁸ Coşkun, “Kıbrıs Sorunu Üzerindeki Türk-Yunan Diyaloğunun Başarısızlığı (1966-67) ve İngiliz Politikası”, 48; Coşkun, “The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980”, 28.

ifade etti. Demirel'e göre adadaki Türklerin ekonomik durumu ciddi derecede iyileşmiş, birçok tedarik ve barınma problemleri çözülmüştü. Diğer yandan, Yunanistan'ın müzakereleri bir erteleme taktiği olarak kullandığını iddia edilse de diyalog Kıbrıs politikalarının tek unsuruydu ve soruna barışçıl bir çözüm sağlanması arzularını onaylıyordu¹⁰²⁹.

Meselenin önemli bir paydaşı hiç şüphesiz Kıbrıslı Türklerdi. Kıbrıslı Türklere göre Yunanistan'daki darbe, Türkiye'nin adaya müdahale edebilmesi için bir fırsat yaratmıştı. Ne var ki Türkiye bu konuda herhangi bir adım atma niyetinde değildi ve bu nedenle adadaki Türkler arasında Türkiye'ye karşı günden güne artan bir tepki vardı. Bilhassa Denктаş'a ve onun görüşlerine yakınlığıyla bilinen gazetelerde Türkiye'ye karşı ciddi eleştiriler yapılmaktaydı. Örneğin *Bozkurt* gazetesi, Türk hükûmetinin Kıbrıs meselesinin müzakereler yoluyla çözüleceğine dair güvenini yersizlikle suçluyordu. *Bozkurt* gazetesinin tutumu zaten belliydi ancak İngiliz Yüksek Komiserliğinin dikkatini çeken asıl husus, Küçük'e yakınlığıyla bilinen *Halkın Sesi* gazetesinin dahi Türk hükûmetine yönelik eleştirilerde bulunmaya başlamasıydı. Komiserliğe göre Kıbrıslı Türkler arasında kaygıların ve eleştirilerin artmasında bazı muhtemel nedenler vardı. Bunlar arasında, adadaki içinden çıkılmaz durumun yarattığı hayal kırıklığı, Küçük'e yakın olan isimlerin evlerinde meydana gelen patlamalar¹⁰³⁰, Makarios'un Ortadoğu Krizi'nde Arap yanlısı tutumunun ve Türkiye'nin "ikircikli tavrının", Türk diplomasisinin uluslararası kamuoyunu Türk tezlerine yakınlaştırmak için gösterdiği çabayı boşa çıkarmış olabileceğinin düşünülmesi gibi nedenler vardı¹⁰³¹. Yüksek Komiser David Hunt'ın Kıbrıslı Türklerin önde gelenleriyle gerçekleştirdiği görüşmelerde de Kıbrıslı Türkler arasında baş gösteren problemler ve Türk hükûmetine karşı artmaya başlayan eleştirel tutum net bir şekilde görülebiliyordu. Hunt'ın izlenimlerine göre Küçük ve Denктаş grubu arasındaki anlaşmazlık, hedeflerden ziyade metotlarla

¹⁰²⁹ "Başbakanın Basın Toplantısı", *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1967, 85–86; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, "Turkish Prime Minister's Press Conference: Cyprus". 25 Nisan 1967. MF 3/144/2, No. 12 Saving. TNA, FCO 27/119.

¹⁰³⁰ *Milliyet*, 20 Mayıs 1967, 1. İngiliz Yüksek Komiserliği bu saldırıların aşırılık yanlısı Türkler tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürmektedir. T. L. A. Daunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) T. A. H. Tyler'a (İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına), "Turkish Cypriot Criticism of Turkey". 3 Haziran 1967. MF 3/144/2, No. 2.POL 12/14/3. TNA, FCO 27/119. Denктаş ise bu iddiaları yalanlamaktaydı. *Milliyet*, 20 Mayıs 1967, 7.

¹⁰³¹ T. L. A. Daunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) T. A. H. Tyler'a (İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına), "Turkish Cypriot Criticism of Turkey". 3 Haziran 1967. MF 3/144/2, No. 2.POL 12/14/3. TNA, FCO 27/119.

ilgiliydi ve Küçük, Ankara'nın politikalarını takip etmekle eleştiriliyordu. Ancak son saldırıdan sonra Küçük'ün tutumu değişmişti¹⁰³².

Türkiye, Yunanistan'ın siyasi istikrarsızlığıyla ilgili çekincelerine rağmen yukarıda zikredilen siyasi sebeplerle geri durmadı. Bu tutum aynı zamanda Türkiye'ye, Yunanistan'ın nelerden taviz verebileceğini öğrenme fırsatını sunuyordu. Bu fırsatların en büyüğü ve bilhassa Türkiye ile Yunanistan arasındaki müzakere sürecinin başlangıç noktası NATO toplantısı oldu. Haziran ayının ortasında Lüksemburg'da düzenlenen NATO Bakanlar Konseyi Toplantısı'na katılan Çağlayangil burada Yunan Dışişleri Bakanı Economou-Gouras ile görüşme fırsatı buldu¹⁰³³. Amerikalıların İngilizlere aktardığına göre Economou-Gouras, Çağlayangil'e ilk olarak yirmi yıllığına bir üs kiralama teklifinde bulunmuş, ardından Türkiye'nin üs üzerinde iki kuşak boyunca egemenlik kurabileceğini ileri sürmüştü. Çağlayangil ise bu teklife olumsuz cevap vermişti. Çağlayangil, Yunanların her şeyi isteyip karşılığında hiçbir şey vermek istemesinden yakınıyordu. Bu nedenle *Enosis*'in Türkiye için kabul edilemez olduğunu söylemiş ve ayrıca mevcut hükûmetin devrilmesi ihtimali nedeniyle kendileriyle anlaşma konusunda pek istekli olmadıklarını belirtmişti¹⁰³⁴.

Yunanistan'ın teklifinin yetersiz görülmesi ve Türk tarafının Yunanistan'ın siyasi istikrarsızlığı ile ilgili duyduğu kaygılar bir kenara, ortada halen Makarios'un olası bir anlaşmayı kabul edip etmeyeceğine dair belirsizlik güçlü bir şekilde durmaktaydı ve Makarios, ara ara yaptığı açıklamalarla kendini hatırlatmayı ihmal etmiyordu. Makarios'un çözüme yönelik 18 Haziran'da yaptığı bir konuşmada sarfettiği sözler, uzlaşmaz tutumundaki sertliği net bir şekilde göstermekteydi: "Türkiye taksim, üs ya da kantonlar isteyebilir fakat hiçbir güç Rumlara istekleri dışında bir çözüm dayatamaz." Keza Clerides de Makarios'tan geri kalır bir tavır içerisinde değildi: "Türkiye Kıbrıs'ta

¹⁰³² T. L. A. Hunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) M. I. Mackie'ye (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 14 Haziran 1967. MF 3/144/2, No. 2 POL 12/14/3. TNA, FCO 27/119. Türkiye'ye yönelik eleştirilerin başında, Türkiye'nin Kıbrıslı Türklerin çıkarlarını sınırlı bir eylemle koruyabilecekken bunu yapmamış olması geliyordu. Eylemden kasıt ise yalnızca çimento gibi ihtiyaçların ve Rumların anlaşmalara uymaması durumunda misilleme olarak savaşı malzemelerinin gönderilmesi idi. Misilleme girişimi paraşütlerle gerçekleştirilebilirdi ve Türkler yeterli derecede kararlılık gösterirse Yunanlar buna müsaade edecekti. Bilhassa Yunanistan'daki darbe Türkler için önemli bir fırsat yaratmıştı. Bu doğrultuda Küçük, Ankara'yı sıkıştırmamakla ve fırsatların kaçmasına göz yummakla eleştiriliyordu. Ibid.

¹⁰³³ "Çağlayangil-Ekonomu Guras Görüşmesi", *Dışişleri Belleteni*, Haziran 1967, 20–21; *Milliyet*, 12 Haziran 1967, 1.

¹⁰³⁴ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Haziran 1967. CC 4/2, No. 2075.

egemen olacağı bir askerî üs ve kanton istemeye devam ediyor. ... Kıbrıs topraklarının Türkiye'ye verilmesiyle sonuçlanacak çözümü asla kabul etmeyeceğiz.¹⁰³⁵

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilk ciddi “pazarlığın” ardından İngiliz dışişlerinde Kıbrıs meselesiyle ilgili hassasiyette ve dikkatte ciddi bir artış oldu. Özellikle adada Yunanistan destekli bir darbe yapılması ihtimaliyle ilgili şayialar, İngiliz dışişlerini süreçle ilgili olası durumlar karşısında nasıl davranılacağı ve genel olarak nasıl bir politika takip edileceği konularında harekete geçirmişti. Böyle bir darbe olması durumunda Garanti Antlaşması dolayısıyla İngiltere'nin nasıl bir tutum sergileyeceği ve bu antlaşmanın İngiltere'ye nasıl bir hareket alanı tanımladığını ortaya koymak oldukça önemliydi.

İngiliz dışişlerinde konuyla ilgili yapılan bir değerlendirmeye göre Garanti Antlaşması, her üç garantör ülkeye üçüncü bir taraftan gelebilecek müdahalelere karşı koyma hakkı tanısa da garantör ülkelerden birinin yapacağı müdahaleye karşı ne yapılacağı konusunda herhangi bir açıklamada bulunmamaktaydı. Ancak söz konusu değerlendirmeye göre antlaşma, ülkenin bağımsızlığını, güvenliğini ve toprak bütünlüğünü diğer garantörlerden gelebilecek tehlikelere karşı da yükümlülük vermekteydi. Garanti Antlaşması'nın dördüncü maddesi¹⁰³⁶ de açık bir şekilde adadaki anayasal düzenin bozulması durumunda İngiltere'ye tek taraflı olarak müdahale etme hakkı veriyordu ancak bu bir zorunluluk değildi. İngilizlerin bu yorumu, halihazırdaki maddeden çıkarılabilecek bir yorumdu fakat bir sonraki değerlendirme daha dikkat çekiciydi: “Eğer, anlaşmaya taraf olanlardan biri darbeyi kabul etmez ve bizden garantörlük yükümlülüğümüzü yerine getirmemizi isterse, bu isteği yerine getirmekle yükümlü olacağımızı düşünüyorum.”¹⁰³⁷ Ancak Ankara'daki İngiliz Büyükelçi R. Allen'a göre böyle bir durumla karşılaşıldığında İngiltere'nin tek yapması gereken şey kenara çekilmek

¹⁰³⁵ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 19 Haziran 1967. CC 4/2, No. 561. TNA, FCO 9/75.

¹⁰³⁶ “Article IV: In the event of a breach of the provisions of the present Treaty, Greece, Turkey and the United Kingdom undertake to consult together with respect to the representations or measures necessary to ensure observance of those provisions.

In so far as common or concerted action may not prove possible, each of the three guaranteeing Powers reserves the right to take action with the sole aim of re-establishing the state of affairs created by the present Treaty.” ‘Treaty of Guarantee, Signed at Nicosia, on 16 August 1960’, erişim tarihi: 17 Mayıs 2023, <https://peacemaker.un.org/cyprus-greece-turkey-guarantee60>.

¹⁰³⁷ H. Steel (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “Cyprus: Treaty of Guarantee”. 7 Temmuz 1967. CC 3/7. TNA, FCO 9/72.

olmalıydı¹⁰³⁸.

Diğer yandan, iç politikadaki yansımaları dolayısıyla, bir İngiliz Milletler Topluluğu üyesi olan Kıbrıs'ın bağımsızlığının bir dış güç tarafından ortadan kaldırılmasına neden olacak herhangi bir düzenlemenin İngilizler tarafından kabul edilmesi, özellikle de Yunanistan'daki askerî rejim göz önüne alındığında, oldukça zor bir sürecin başlamasına neden olabilirdi ve bu ihtimal İngiltere Başbakanını endişeye sevk ediyordu. Ne var ki İngiliz dışişlerine göre Yunan hükûmetinin Kıbrıs'ta bir darbe yapması mümkün değildi. Çünkü böyle bir girişimde bulunmadan önce, müdahale etmemeleri için Türk tarafıyla anlaşmaları gerekiyordu. Türkiye ise herhangi bir taviz elde etmeden bunu kabul edecek değildi. Ayrıca Yunanların Türk tarafına kabul edebilecekleri tavizler verdiklerine ya da verebileceklerine dair, ellerinde kesin bir kanıt bulunmaktaydı¹⁰³⁹.

İngilizlerin 1967 yılı yazı itibarıyla Kıbrıs konusuna yeniden eğilmesinin arkasında Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs için yakın bir zamanda ciddi bir şekilde masaya oturabileceklerine dair başlayan söylentiler vardı. Söz konusu müzakereler gerçekleşmeden önce tarafların pozisyonlarının aydınlatılması ve özellikle Türk tarafının beklentilerinin ne olduğunun ve Yunanların bu beklentilere nasıl yanıt verebileceklerinin ortaya konması Kıbrıs'ın geleceği açısından önem taşıyordu. İngiltere Atina Büyükelçiliğinin aktardığına göre Yunanistan Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin adada egemen bir üs isteyeceğini ve bunun müzakere edilmesi en zor husus olduğunu düşünüyordu. Yunan bakana göre bu çerçevede çok uluslu veya Türkiye'nin de katılacağı bir NATO üssü kurulması gibi seçenekler de mevcuttu fakat bunları Türkiye zaten reddetmişti. Ancak yine de Yunan bakan, bir çözüm formülü bulunabileceğine inanıyordu¹⁰⁴⁰.

Görüleceği üzere Yunan tarafı, Kıbrıs meselesinin *Enosis* karşılığında üs formülüyle çözülebileme ihtimali üzerinde duruyordu. Yunanistan Başbakanı Konstantin Kollias'ın 9 Temmuz'da *Milliyet* gazetesine verdiği röportaj da bu konudaki tutumlarını açık bir şekilde göstermekteydi. Kollias'a göre en uygun çözüm, *Enosis*'e dayanan bir

¹⁰³⁸ Roger Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 10 Temmuz 1967. CC 3/7, No. 2214/468. TNA, FCO 9/72.

¹⁰³⁹ O. G. Forster'dan (İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığı) Palliser'a (İngiltere Başbakanlık Konutu). "Cyprus[a]. 12 Temmuz 1967. CC 3/7. TNA, FCO 9/72.

¹⁰⁴⁰ R. Murray'den (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 22 Haziran 1967. CC 4/2, No. 727. TNA, FCO 9/76.

çözümdü ve hükûmetler arasında devam eden görüşmeler, çözüme ulaşma ihtimalinin olduğunu göstermekteydi¹⁰⁴¹. Çağlayangil ise Kollias'ın röportajına ertesi gün yanıt vererek, ikili görüşmelerin *Enosis* esası üzerine yapılamayacağını vurguladı¹⁰⁴².

Kıbrıs'la ilgili temasların devam ettiği süreçte tarafların bir çözüm üzerinde anlaşmak üzere olduklarına dair raporlar geliyordu ancak Amerikalılar bu raporların sıhhatine dair temkinli bir yaklaşım içerisindeydi. Çünkü Amerikalıların edindikleri bilgiler, aksi yönde bir sürecin işlediğini gösteriyordu. Amerikalılara göre Türk yetkililerin anlaşma konusunda acelesi yoktu ve sadece arkalarına yaslanarak Yunanların yapacakları teklifi bekliyorlardı. Yunanistan Kralının ifadeleri ise cuntanın Kıbrıs konusunda çözüme ulaşılmasına henüz hazır olmadığı yönündeydi. Ayrıca bir çözüme ulaşılsa dahi Yunanların Rumları ikna edip edemeyeceği meselesi geçerliliğini korumaya devam ediyordu¹⁰⁴³.

Kıbrıs meselesi Türk-Yunan ilişkilerinin bir parçası olarak görülse ve her iki taraf anlaşmaya varacak olsa da her zaman olduğu gibi Rumların olası bir Türk-Yunan anlaşmasına nasıl bir tepki göstereceği oldukça önemliydi. Yunanistan'ın nüfuzu her ne boyutta olursa olsun, Kıbrıs resmen BM üyesi bağımsız bir ülkeydi. Bu nedenle İngilizler tarafından Kıbrıslı Rumların süreçle ilgili nabızları da sıklıkla yoklanıyordu. Örneğin Rum parlamentosu lideri Clerides'in İngiliz Yüksek Komiserine anlattığına göre *Enosis*, taksim, kanton sistemi veya Kıbrıs'ta üs gibi çözümler, karşı tarafın kabul etme ihtimalinin bulunmaması nedeniyle ortadan kalkmıştı. Clerides'in özellikle *Enosis* ile ilgili söyledikleri oldukça dikkat çekiciydi. Clerides'e göre Kıbrıslı Rumların büyük çoğunluğu *Enosis*'ten yana değildi ancak Yunanistan'la, Kıbrıs'ın bağımsızlığı devam edecek şekilde, milletler topluluğuna benzer kültürel ve bir parça siyasal bir birliktelik söz konusu olabilirdi¹⁰⁴⁴.

Diplomatların gözlemleri, Türkiye ve Yunanistan arasında bir çözüme ulaşılabileceğine dair güçlü verilerin olmadığını gösterse de tarafların üst düzey bir toplantı yaparak

¹⁰⁴¹ “Dışişleri Bakanının İkili Görüşmelerle İlgili Sözleri”, *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1967, 21; *Milliyet*, 10 Temmuz 1967, 1,7; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 11 Temmuz 1967. CC 4/2, No. 905. TNA, FCO 9/76.

¹⁰⁴² *Milliyet*, 11 Temmuz 1967, 1.

¹⁰⁴³ R. J. R. Owen'dan (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 20 Temmuz 1967. CC 4/2, No. 2215. TNA, FCO 9/76.

¹⁰⁴⁴ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 23 Ocak 1967. CC 4/2, No. 3, 2 POL 1333/4.

meseleyi müzakere edeceklerine dair belirtiler güçlenmeye başladı. Özellikle İngiliz Milletler Topluluğu Bakanı Fred Mulley'in Temmuz ayında Ankara'ya gerçekleştireceği ziyaret, Türklerle Yunanlar arasında daha üst düzey bir toplantının gerçekleşeceğine dair söylentilerin güçlenmesine neden olacaktı.

5.2. CENTO'yu Canlandırma Çabaları ve İngiltere'den Gelen Eleştiriler

Kıbrıs meselesiyle ilgili müzakere süreci kerhen devam ediyordu fakat CENTO'da, 1966 yılında yakalanan kısmî gelişmelerin yarattığı olumlu hava uzun ömürlü olamadı. Pakistan tepkisel yaklaşımını koruyordu ve bu durum CENTO'nun kriz içerisindeki görünümünün belirsizliğe sürüklenmesine neden oluyordu. Bu nedenle ittifaka canlılık kazandırma ya da en azından ittifakın görünümünü olumlu bir duruma getirecek adımlar atma gerekliliği ortaya çıkmıştı.

İngiltere'nin Vaşington Büyükelçiliğinden gelen bir değerlendirmeye göre üye ülkelerin ittifaka verdiği destek bir önceki yıla nazaran azalmamış olsa da¹⁰⁴⁵ ittifakla ilgili yapılabilecek olası bir revizyona dair bakanlık içerisinde görüş alışverişi yapılmalıydı. Şubat ayında Ankara'da yapılan RCD toplantısından edinilen bilgiler, Türkiye'nin ve Pakistan'ın ittifakın yapısında bir revizyona gidilmesi konusunda hemfikir olduğunu ortaya koyduğu yönündeydi¹⁰⁴⁶. Bu bilgiye paralel olarak, söz konusu toplantının ardından İran Dışişleri Bakanı Ardeşir Zahedi bir açıklama yapmış ve

“CENTO anlaşmalarının yeni baştan gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu teşekkülün, Kıbrıs olaylarında Türkiye'ye yardım etmemesi karşısında böyle bir kaniya varmış bulunmaktayım.”¹⁰⁴⁷

ifadelerini kullanmıştı.

Bunun üzerine İngiliz dışişleri mevcut duruma istinaden, bölgesel üyelerin büyükelçilerine revizyon meselesine dair görüşlerini sordu. Bu talebe yanıt veren ilk isim Tahran Büyükelçisi Wright'tı. Wright'a göre İngiltere'nin revizyon konusunda inisiyatif alması pek mantıklı olmayacaktı ve bu nedenle revizyon düşüncesi şimdilik, en azından bölge ülkelerinden gelebilecek zorlayıcı taleplerle karşılaşınca kadar, bir kenara

¹⁰⁴⁵ C. H. D. Everett'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) J. R. Rich'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 18 Şubat 1967. EB 2/8, No. 1071. TNA, FCO 17/168.

¹⁰⁴⁶ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) W. Morris'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 8 Şubat 1967. EB 2/13, No. 2251/67. TNA, FCO 17/177.

¹⁰⁴⁷ “İran Dışişleri Bakanının CENTO İle İlgili Demeci”, *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1967, 38.

bırakılmalıydı¹⁰⁴⁸.

Ankara Büyükelçiliği de Tahran'la aynı fikirdeydi. Ankara Büyükelçiliğine göre, İngiliz hükûmeti ittifakın çıkarlarına uygun olduğunu düşünmeye devam ediyorsa, böyle bir inisiyatifin İngilizler tarafından alınmaması gerekiyordu. Ayrıca revizyonla ilgili esaslı bir süreç belirlenmeden böyle bir fikrin ileri sürülmesi anlaşmazlıkların önünü daha da açacaktı. Büyükelçilik Elçi-Müsteşarı Pemberton-Pigott, Türkiye'nin CENTO Daimî Temsilcisi ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sadi Eldem ile yaptığı görüşmeye istinaden, Türk yetkililerin de bu yönde düşüneceklerini ileri sürmekteydi. Pemberton-Pigott herhangi bir revizyon önerisine karşı değildi, aksine bunun gerekli olduğunu düşünüyordu ancak atılacak adımların planlaması dikkatli bir şekilde yapılmalıydı. Diğer yandan Pemberton-Pigott, iş birliğine ikna etmek için İran'ı ve Türkiye'yi, Pakistan'a baskı yapmaya teşvik etmek gerektiği düşüncesine katılmaktaydı. Hatta Eldem kendisine, bu tür problemlerin çözülebilmesi için Türkiye'nin arabuluculuğa istekli olabileceğini söylemişti¹⁰⁴⁹. Fakat İngiltere'nin ve Türkiye'nin iş birliğine yönelik istekli tavrı, kısa süre içerisinde büyük bir sınamayla karşı karşıya kaldı.

1967 yılında düzenlenecek Bakanlar Konseyi toplantısı Nisan ayında Londra'da yapılacaktı ve İngilizler toplantı hazırlıklarını tamamlamak üzereydi. Ancak Almanya'nın meşhur Başbakanı Konrad Adenauer'in yaşamını yitirmesi, toplantının akıbetini belirsiz hale getirmişti. ABD Dışişleri Bakanı Rusk'ın, cenaze töreninin olduğu hafta içerisinde Başkan Johnson'a eşlik edecek olması nedeniyle toplantıya katılması mümkün görünmüyordu. Vaşington'daki İngiliz büyükelçisine göre toplantının ertelenmesi en makul seçenek olarak görülüyor ve Ankara, Tahran ve Ravalpindi misyonları ile bu konuda yapılacak "danışma" niteliğindeki görüşmeler neticesinde, herhangi bir zorluğun çıkmayacağı düşünülüyordu¹⁰⁵⁰.

Cenaze töreni meselesi ilk ortaya çıktığında Ankara'dan Londra'ya gönderilen acil mesajda Çağlayangil'in cenazeye katılmayacağı, planlandığı üzere CENTO

¹⁰⁴⁸ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) W. Morris'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 18 Şubat 1967. EB 2/13, No. PA 20/ /67. TNA, FCO 17/168.

¹⁰⁴⁹ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) W. Morris'e (Foreign Office). 20 Şubat 1967. EB 2/13, No. 2256/Annex/2/G. TNA, FCO 17/168.

¹⁰⁵⁰ İngiltere Vaşington Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 20 Nisan 1967. EB 2/2, No. 1287. TNA, FCO 17/155.

toplantısına katılmak üzere Londra'ya gideceği bildirildi¹⁰⁵¹. Fakat meseleyle ilgili izlenecek sürecin netleşmesinin ardından Türk dışışlerinin tutumu daha da netlik kazandı. Toplantının ertelenmesi hususunda görüşmek üzere Büyükelçi Roger Allen ile Çağlayangil, 21 Nisan sabahı bir araya geldi. R. Allen Çağlayangil'e, ABD Dışışleri Bakanı Rusk'ın Başkan Johnson'a eşlik etmek üzere cenaze törenine katılacak olması nedeniyle toplantının ertelenip ertelenemeyeceğini sordu, aynı sorunun İranlılara sorulduğunu, İranlıların ertelemekten yana cevap verdiğini söyledi. Çağlayangil bu durumda ertelemekten başka bir çarenin olmadığını belirtti ve zaten Pakistan Dışışleri Bakanı ile ABD Dışışleri Bakanının olmadığı bir toplantının yapılmasının iyi bir izlenim yaratmayacağını söyledi. Çağlayangil ayrıca, R. Allen'in alternatif bir gün belirleme yönündeki sorusuna ise yurt içindeki ve yurtdışındaki yoğun programı nedeniyle Mayıs ve hatta Haziran ayı içerisinde dahi bir zaman ayırabilmesinin mümkün olmayabileceğini ifade etti¹⁰⁵². Görüşmenin ardından Çağlayangil'in onayı acilen Londra'ya bildirildi¹⁰⁵³. Aynı gün, İranlıların da toplantının ertelenmesinden yana oldukları bilgisi Londra'ya iletilmişti¹⁰⁵⁴.

Pakistan'ın teşkilat içerisindeki hoşnutsuzluğunu gösterme biçimi bölgesel üyeleri rahatsız edici bir boyuta ulaşmıştı. Pakistan'ın toplantılara gönülsüz katılımı, bakanlar düzeyindeki toplantılara ilgisiz bir bakanı veya bir büyükelçiyi göndermesi gibi tavır sergilemesi, teşkilatın hoş bir görüntü sergilememesine neden oluyordu. Pakistan'ın toplantılara bu tutumu diplomatik olarak da bir nezaketsizlik örneği olarak görülebiliyordu¹⁰⁵⁵. Benzer bir nezaketsiz yaklaşım, Pakistan'ın ev sahipliği yapacağı Bakanlar Konseyi Toplantısı için de yaşandı. 1967 yılında Londra'da düzenlenecek olan toplantı ertelenmeden önceki haliyle, 1968 yılındaki toplantıya teamül olarak Pakistan'ın ev

¹⁰⁵¹ İngiltere Ankara Büyükelçiliğinden İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 20 Nisan 1967. EB 2/2, No. 279. TNA, FCO 17/155.

¹⁰⁵² R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 21 Nisan 1967. EB 2/2, No. 482. TNA, FCO 17/155.

¹⁰⁵³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 21 Nisan 1967. EB 2/2, No. 481. TNA, FCO 17/155.

¹⁰⁵⁴ İngiltere Tahran Büyükelçiliğinden İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 21 Nisan 1967. EB 2/2, No. 535. TNA, FCO 17/155.

¹⁰⁵⁵ Londra'da yapılması planlanan toplantıya Pakistan Dışışleri Bakanı'nın katılması beklenmiyordu. İran Dışışleri Bakanı'na göre Pakistanlı mevkidaşı Pirzade, Pakistan'ın olağan tavrını sürdürerek Londra'daki toplantıdan "kaytarmanın" peşindeydi. C. D. Wiggin'den (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) W. Morris'e (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 5 Ocak 1967. EB 2/2, No. 10333/66. TNA, FCO 17/154. Aynı ay içerisinde Pakistan Dışışleri Bakanı, Pakistan'a yararlı olmadığını anladıkları anda CENTO ve SEATO'dan çekileceklerini açıkladı. Pirzade'ye göre Hindistan'la yaptıkları savaş, bu iki teşkilatın kendileri için bir işe yaramadığını göstermişti. *Milliyet*, 18 Haziran 1967, 1.

sahipliği yapması gerekiyordu. Ancak Pakistan, söz konusu toplantıya ev sahipliği yapmayacağını bildirdi ve Pakistan Dışışleri Bakanı bu kararın alınmasında en etkili olan hususun, ülke içerisinde askerî ittifaklara yönelik eleştiriler olduğunu açıkladı¹⁰⁵⁶.

Londra'daki toplantının ertelenmesi kararının akabinde toplantının yeni tarihinin hızlı bir şekilde belirlenmesi gerekiyordu. İngiliz dışışlerinin yaptığı değerlendirmelere göre en uygun tarihler 11-12 Temmuz günleriydi¹⁰⁵⁷. Fakat bu süreç, Pakistan'ın ittifakla ilgili rahatsızlıkları ile Türkiye ve İran'ın haddinden fazla uyumlu yaklaşımı nedeniyle tahmin edilenden daha zor geçti ve ittifakla ilgili rahatsızlıklar ve problemler iyice açığa çıktı.

Toplantının Temmuz ayında düzenlenmesiyle ilgili öneri derhal üye ülkelere sunuldu ve tüm ülkeler bu tarihleri onayladıklarına dair dönüş yaptı¹⁰⁵⁸. Ardından da 11-12 Temmuz tarihleri basına duyuruldu¹⁰⁵⁹. Bu sırada İngilizler toplantının hazırlıklarına başlamıştı. İngilizlerin hazırlıkları içerisinde sayfalarca tutan bilgi notlarının ve Dışışleri Bakanının konuşma metninin hazırlanması, Kraliçe'nin akşam yemeği davetinin organize edilmesi, toplantının yapılacağı mekânın rezerve edilmesi, toplantılara ve yemek davetlerine kimlerin katılacağını netleştirilmesi gibi bakanlık görevlilerinin üstlendiği yoğun hazırlıklar vardı. Hazırlıklara paralel olarak, Pakistan'ın bir sonraki yıl düzenlenecek toplantıya ev sahipliği yapmaktan vazgeçme kararından geri adım atmasını ve Londra'daki toplantıda en azından bakan seviyesinde katılmasını sağlamak için İranlılardan da destek isteniyordu¹⁰⁶⁰.

Ancak İran'ın girişimlerine rağmen Pakistan bir sonraki toplantıya ev sahipliği yapmama kararından vazgeçmedi ve hatta Londra'daki toplantının yeniden ertelenmesi

¹⁰⁵⁶ İngiltere Ravalpindi Yüksek Komiserliğinden to İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 7 Nisan 1967. EB/2, No. 316. TNA, FCO 17/155.

¹⁰⁵⁷ İngiltere Dışışleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 24 Nisan 1967. EB 2/2, No. 670. TNA, FCO 17/156.

¹⁰⁵⁸ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 26 Nisan 1967. EB/2, No. 1402. TNA, FCO 17/156; D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 30 Nisan 1967. EB/2, No. 575. TNA, FCO 17/156; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 2 Mayıs 1967. EB 2/2, No. 542. TNA, FCO 17/156; C. Pickard'dan (İngiltere Ravalpindi Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 16 Mayıs 1967. EB 2/2, No. 476. TNA, FCO 17/156.

¹⁰⁵⁹ "CENTO Bakanlar Konseyi Tarihi", *Dışışleri Belleteni*, Mayıs 1967, 32.

¹⁰⁶⁰ W. Morris'ten (İngiltere Dışışleri Bakanlığı) D. Wright (İngiltere Tahran Büyükelçiliği, "CENTO Meeting 1968". 15 Mayıs 1967. EB 2/2. TNA, FCO 17/156; J. R. Rich (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 13 Haziran 1967. EB 2/2. TNA, FCO 17/156.

gerektiği görüşünü ortaya attı¹⁰⁶¹. Pakistanlılar erteleme gerekçesi olarak, “Arap kardeşlerinin, herkesin onlara karşı durduğunu düşünecekleri ihtimalini” ileri sürüyordu¹⁰⁶². Bu gerekçenin geçerliliğine inanmak zordu. Bu nedenle kamuoyunu ertelemenin nedenini açıklayacak bir bildirinin hazırlanması ve yeni tarihin belirlenmesi süreci sıkıntılı geçecekti.

Pakistanlıların erteleme talebiyle ilgili bilgi İngilizlere ulaştığında, toplantıya bir aydan daha az bir süre kalmıştı. Bunun üzerine İngilizler, herhangi bir reaksiyon göstermeden Türkiye’nin ve İran’ın tepkisini beklemeye koyuldu. Türk yetkililer toplantının ertelenmesiyle ilgili tereddütlere sahip olsa da bu düşünceye karşı kesin bir muhalif tutum sergilemiyorlardı. Türk tarafına göre Pakistan, toplantının ertelenmesini istiyorsa toplantı tarihiyle ilgili yeni bir alternatif sunmalıydı. Bu yaklaşım İngilizler tarafından da makul bulunmaktaydı. İranlılar ise toplantının bir kez daha ertelenmesinin CENTO’nun imajına ciddi bir zarar vereceğini düşünse de¹⁰⁶³ kısa süre içerisinde erteleme teklifini uygun bulduklarını ilettiler¹⁰⁶⁴. İngilizlerin edindiği bilgilere göre Türkiye ilk başta erteleme fikrine tereddütle yaklaşıyordu ancak İranlıların Pakistan’ın teklifine sıcak yaklaşması, Türkiye’nin onlarla hareket etmesine neden olmuştu¹⁰⁶⁵. Türkiye’nin toplantının ertelenme kararına sıcak bakmasının ardında yatan neden, Pakistan’ın halihazırdaki tavrının toplantının gerçekleşmesine engel olacağını düşünmesi olarak görülüyordu. Bundan da öte Pakistanlılar Türk yetkililere, her ne olursa olsun toplantıya katılmayacaklarını söylemişlerdi¹⁰⁶⁶.

Diğer yandan, Büyükelçi R. Allen’ın CENTO’dan sorumlu Dışişleri Müsteşarı Sadi Eldem ile yaptığı görüşme, Türkiye’nin tutumunu daha açık bir şekilde ortaya koyması bakımından dikkat çekiciydi. Türkiye her ne kadar Pakistan ile ittifak içerisindeki uyumlu ilişkisini sürdürmek istese de Türkiye’nin Pakistan’ın takındığı tavırdan

¹⁰⁶¹ J. H. G. Leahy’dan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) J. R. Rich’e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 15 Haziran 1967. EB 2/2, No. 2254. TNA, FCO 17/156.

¹⁰⁶² İngiltere Dışişleri Bakanlığında İngiltere Washington Büyükelçiliğine, “CENTO Meeting”. 6 Temmuz 1967. EB 2/2. TNA, FCO 17/156.

¹⁰⁶³ İngiltere Dışişleri Bakanlığında İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 4 Temmuz 1967. EB 2/2, No.1155. TNA, FCO 17/156.

¹⁰⁶⁴ P. Dean’dan (İngiltere Washington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. EB 2/2, No. 2263’, 5 Temmuz 1967, TNA, FCO 17/156.

¹⁰⁶⁵ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Temmuz 1967. EB 2/2, No. 865. TNA, FCO 17/156.

¹⁰⁶⁶ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 5 Temmuz 1967. EB 2/2, No. 852. TNA, FCO 17/156.

kaynaklanan net bir rahatsızlığı vardı. Eldem'e göre Türk hükûmeti, Pakistan Özel Temsilcisi'nin Ankara'ya yapacağı ziyareti, onları “aptallıkları konusunda uyarmak için bir fırsat” olarak görmekteydi¹⁰⁶⁷.

Erteleme meselesinin dışında endişe yaratan asıl mesele, toplantının ikinci kez ertelenmesinin kamuoyu üzerinde yaratacağı etkiydi. Bu nedenle bildiri metninde kullanılacak ifadeler önem arz ediyordu. Dışişleri yetkilisi Morris'e göre bildiride sadece alternatif tarihlerin görüşülmeye devam edildiğine dair bir ifade olması yeterliydi. Ayrıca Amerikalılara ve üyelere, alternatif bir tarih belirlemenin çok zor olduğu, New York'ta bakanlar düzeyinde gayri resmî bir toplantı düzenlenebileceği ve Bakanlar Konseyi Toplantısı'nın 1968 baharına ertelenmesi gerektiği söylenmeliydi¹⁰⁶⁸. Konuyla ilgili olarak bakanlık ve büyükelçilikler arasında, basın bildirisinin içeriğinin nasıl olacağına dair ayrıntılı görüşmeler gerçekleşti ve ilgili ülkelerin bakanlıklarından fikir alınmaya çalışıldı. Nihayetinde CENTO, 7 Temmuz günü saat 18.30'da bir basın bildirisi yayınlarak, “Ortadoğu'da yaşanan son gelişmeler, 11-12 Temmuz tarihlerinde düzenlenmesi planlanan toplantının gerçekleşmesi hususunda zorluklar yaratmıştır. Bu nedenle Bakanlar toplantısının ertelenmesi konusunda anlaşmaya varmıştır. Alternatif günler hakkında müzakerelere devam edilmektedir” cümleleriyle toplantının ertelendiğini kamuoyuna duyurdu¹⁰⁶⁹.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinin gözlemine göre erteleme kararı Türkiye'de sakin bir şekilde karşılanmıştı. Ankara merkezli olarak İngilizce yayın yapan *Daily News* gazetesinin kaynağına göre erteleme teklifi Pakistan'dan gelmişti ve Pakistan Dışişleri Bakanı 11-12 Temmuz tarihleri için planlanan toplantıya katılmayı istememişti. Haberde Pakistan, CENTO üyeleri içerisindeki “en Arap dostu ülke” olarak nitelendirilirken, CENTO'yla ilgili bazı rahatsızlıkların olduğuna işaret ediliyordu. Diğer bazı gazetelerde çıkan haberlerin dışında konuyla ilgili herhangi bir editoryal yazı ya da makale hazırlanmamıştı¹⁰⁷⁰.

Böylesi çetrefilli ve zorlu bir süreç içerisinde 1967 yılının Haziran ayında önemli bir

¹⁰⁶⁷ Ibid.

¹⁰⁶⁸ W. Morris (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “CENTO Meeting-Postponement”. 6 Temmuz 1967. EB 2/2. TNA, FCO 17/156.

¹⁰⁶⁹ “CENTO Press Release”. 7 Temmuz 1967. EB 2/2. TNA, FCO 17/156; “CENTO Bakanlar Konseyi Toplantısının Ertelenmesi”, *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1967, 20–21; *Milliyet*, 8 Temmuz 1967, 1.

¹⁰⁷⁰ I. M. Hurrell'den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. H. Symons'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 11 Temmuz 1967. EB 2/2, No. 2251/132. TNA, FCO 17/156.

gelişme yaşandı ve Türkiye, İran ve Pakistan liderleri Temmuz ayı içerisinde bir araya gelmeye karar verdi. Kamuoyunda toplantının RCD kapsamında gerçekleştiği biliniyordu. Toplantı kararının alınmasında kimin inisiyatif sahibi olduğu veya toplantının hangi konuda gerçekleşeceğine dair kesin bir bilgi yoktu. İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi D. Wright'ın aktardığına göre İran Dışişleri Bakanı toplantı inisiyatifinin Eyüp Han'a ait olduğunu söylemişti. Wright'a göre Hazar kıyısındaki Ramser şehrinde gerçekleştirilmesi planlanan bu toplantı alelacele tertip edilmiş ve kamuoyuna henüz bir bilgilendirme yapılmamıştı. İranlı bakan, toplantı inisiyatifinin Eyüp Han'dan geldiğini söylese de toplantının içeriğiyle ilgili büyükelçiye herhangi bir bilgi vermemiş ancak Şah'ın Eyüp Han'ın CENTO'dan ayrılmaya yönelik olası bir teşebbüsüne karşı koyacağını söylemişti. Büyükelçinin edindiği bilgilere göre İran Şahı'nın Pakistan'ın mevcut tutumuna karşı sabrı tükenmek üzereydi¹⁰⁷¹.

27 Haziran sabahı Tahran'da yayınlanan bir bildiriyle toplantıya dair belirsizlikler ortadan kalktı. Buna göre Pakistan Cumhurbaşkanı ile Türkiye Başbakanı, Dışişleri Bakanlarıyla birlikte toplantıya katılacak, toplantı konusu “üç ülkenin karşılıklı çıkarlarına” ve “Ortadoğu başta olmak üzere uluslararası meselelere” dair olacaktı¹⁰⁷². Şah'la görüşen Amerikalı büyükelçi de toplantı inisiyatifinin Pakistan'dan geldiğini teyit etmekteydi. Şah, Amerikalı büyükelçiye, Pakistan'ın son dönemde Nasır'a destek vermesinden ve Çin'e yakınlaşmasından rahatsız olduklarını söylemişti¹⁰⁷³.

Türkiye ve İngiltere'nin üst düzey yetkilileri arasında gerçekleşen görüşmeler, CENTO ile ilgili süreçlerde tarafların tutumlarının ne yönde olduğuna dair aydınlatıcı bilgiler sunuyordu. İngiliz Devlet Bakanı Fred Mulley Temmuz ayında Türkiye'ye gelerek, 17 Temmuz'da Demirel ile, 18 Temmuz'da ise Çağlayangil ile görüşmeler yaptı. Görüşmelerde ele alınan konulardan biri de CENTO'nun içerisinde bulunduğu durumdu. Demirel toplantıda, NATO ve CENTO'nun komünist yayılmacılığa karşı bir

¹⁰⁷¹ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 26 Temmuz 1967. EB 2/7, No. 1143. TNA, FCO 17/167.

¹⁰⁷² D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 27 Temmuz 1967. EB 2/7, No. 1147. TNA, FCO 17/167. Twist'ten (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 28 Temmuz 1967. EB 2/7, No. 818. TNA, FCO 17/167.

¹⁰⁷³ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 28 Temmuz 1967. EB 2/7, No. 1151. TNA, FCO 17/167. Toplantı teklifinin Pakistan'dan geldiği, İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nin Türk dışişleri yetkilisinden aldığı bilgi ile de teyit edilmekteydi. Bkz.: R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 26 Temmuz 1967. EB 2/7, No. 1005. TNA, FCO 17/167.

cephede olarak kurulduğunu fakat son zamanlarda bu cepheye sıkıntılar meydana geldiğini söyledi. NATO’da bunu ilk başlatan isim De Gaulle idi ve Demirel, De Gaulle’ün neden bu tutum içerisine girdiğini anlamıyordu. Demirel’e göre CENTO’daki çatlak ise Pakistan’dan kaynaklanıyordu. CENTO elbette sadece komünizme karşı kurulmuştu ancak ABD’nin Çin’e karşı tedbir almak üzere Hindistan’a gönderdiği silahların Pakistanlılara karşı kullanılması, inanılmaz derecede büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştu. Demirel bunun en büyük sebebinin, Pakistan-Hindistan Savaşı’yla CENTO ve ABD’ye karşı ülkede yükselen düşmanlık olduğunu düşünüyordu. Bunun neticesinde de Çin ile yakınlaşmışlardı. Demirel’e göre Eyüp Han kıymetli bir isimdi ve eğer demokratik cepheye bir yarık oluşursa bunu tamir etmek zor olacaktı¹⁰⁷⁴.

Çağlayangil de Demirel’e paralel düşüncelere sahipti. Çağlayangil Mulley’e, CENTO’nun Türkiye için faydalı bir ittifak olduğunu ancak Pakistan’ın ittifak içerisinde zorluk çıkardığını söyledi. Çağlayangil’e göre Pakistan’ın daha fazla ekonomik yardıma ihtiyacı vardı. Çağlayangil, Pakistan’ın ittifakla ilgili tutumu konusunda Pakistan Dışişleri Bakanını da uyarmıştı ancak karar alıcılar, Pakistan’da batıya karşı olan sert muhalefetin baskısı altındaydı. Bu sözlerin ardından Mulley, Çağlayangil’den Ağustos ayında Pakistan’a yapacağı gezide Pakistanlıları CENTO’da daha istekli bir şekilde bulunmaları konusunda ikna etmesi ricasında bulundu. Zira İngiliz bakana göre İngiltere’nin Pakistan üzerindeki etkisi Türkiye’ye nazaran daha azdı¹⁰⁷⁵.

Çağlayangil aynı görüşmede, CENTO Genel Sekreteri’nin kendisine Eylül ayında New York’ta Bakanlar Konseyi Toplantısı’nın yapılabileceğini ve İngilizlerin Londra’daki toplantının gerçekleşmesini bilerek istemediklerini söylediğini ilettili. Çağlayangil bu iddianın gerçek olup olmadığını merak ediyordu. Bunun üzerine Mulley, Pakistanlıların Londra toplantısının ertelenmesinin İngilizlerin AET’ye katılım başvurusunda bulunmalarından kaynaklandığını iddia ettiklerini, fakat bu “olağanüstü hikâyenin” tamamen asılsız olduğunu söyledi. Mulley’in söylediğine göre toplantının Londra’da

¹⁰⁷⁴ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. Temmuz 1967. CT 3/6a. TNA, FCO 9/630; “Record of Conversation Between the Right Honourable Fred Muley, M. P. Minister of State Foreign Office, and His Excellency Mr. Suleyman Demirel, Prime Minister of Turkey, in the Prime Minister’s Office, Ankara at 11.30 a.m. on 17 July, 1967”. 17 Temmuz 1967. CT 3/6.

¹⁰⁷⁵ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. Temmuz 1967. CT 3/6a; “Record of Conversation Between the Right Honourable Fred Muley, M. P. Minister of State Foreign Office, and His Excellency Mr. I. S. Caglayangil, the Turkish Minister of Foreign Affairs, at the Ministry of Foreign Affairs, Ankara, at 10 a.m. on 18 July, 1967”. 18 Temmuz 1967. CT 3/6. TNA, FCO 9/631.

gerçekleşmesi için İngilizler tastamam bir şekilde hazırlık yapmışlardı ancak diğer üyelerin tutumları bu toplantının gerçekleşmesine engel olmuştu. Olayın AET müzakereleri ile bir ilgisi yoktu¹⁰⁷⁶.

Ramser zirvesinin tarihi yaklaştıkça, zirvenin toplanma amacıyla ilgili detaylar da artmaya başladı. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp'ın R. Allen'a aktardığına göre toplantı 29 Temmuz'da gerçekleşecekti. Demirel, Mudurnu¹⁰⁷⁷ ve ardından Pülümür¹⁰⁷⁸ depremleri nedeniyle gidişini bir gün ertelemek zorunda kalmıştı¹⁰⁷⁹. Normalde Eyüp Han Romanya seyahatinden sonra dönüşte Ankara ve Tahran'a uğrayarak görüşmelerde bulunacaktı fakat üçlü toplantı nedeniyle bu görüşmeler iptal edilmişti. Türk hükûmeti toplantının Ortadoğu meseleleriyle ilgili olacağını söylese de R. Allen'a göre toplantının konusu CENTO olacaktı. R. Allen ayrıca Demirel'in toplantıdaki ana amacının, Eyüp Han'ı bir sonraki Bakanlar Konseyi toplantısına Dışişleri Bakanını göndermesi konusunda ikna etmek olabileceğini düşünüyordu¹⁰⁸⁰. Basında yer alan haberlerde de görüşmelerin CENTO odaklı olacağı ifade ediliyordu. Hatta *Milliyet* gazetesine göre Demirel "CENTO'nun kaderini tayin edecek görüşmelerde bulunmak için" yola çıkmıştı¹⁰⁸¹.

Söz konusu toplantı beklenildiği üzere 29-31 Temmuz tarihleri arasında gerçekleşti. İngiliz dışişleri toplantının detaylarıyla ilgili henüz bir bilgi edinememiş olsa da ihtimaller arasında Pakistan'ın Türkiye ve İran'ı kendi pozisyonuna yaklaştırmaya çalıştığı ihtimali ön plana çıkıyordu. Ayrıca toplantıda Eyüp Han, CENTO'nun yoluna taş koymaması için uyarılmış olabilirdi fakat Demirel'in ve Şah'ın, toplantılara katılma gibi konularda Pakistan'ı daha uyumlu bir şekilde davranması için ne kadar ısrarcı davrandıkları henüz belli değildi¹⁰⁸².

¹⁰⁷⁶ "Record of Conversation Between the Right Honourable Fred Muley, M. P. Minister of State Foreign Office, and His Excellency Mr. I. S. Caglayangil, the Turkish Minister of Foreign Affairs, at the Ministry of Foreign Affairs, Ankara, at 10 a.m. on 18 July, 1967". CT 3/6. 18 July 1967.

¹⁰⁷⁷ *Milliyet*, 23 Temmuz 1967, 1.

¹⁰⁷⁸ *Milliyet*, 28 Temmuz 1967, 1.

¹⁰⁷⁹ Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 332.

¹⁰⁸⁰ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 28 Temmuz 1967. EB 2/7, No. 1015. TNA, FCO 17/167.

Çağlayangil'e göre bu toplantının düzenlenme amacı, ABD'nin Türkiye'den Pakistan'ı Çin ile kurduğu ilişki konusunda uyarmasını istemesiydi. Bkz.: Çağlayangil, *Anılarım*, 66.

¹⁰⁸¹ *Milliyet*, 27 Temmuz 1967, 1.

¹⁰⁸² W. Morris'ten (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) R. Beaumont'a (İngiltere Bağdat Büyükelçiliği). 4 Ağustos 1967. EB 2/7. TNA, FCO 17/167.

İran basını, toplantının verimli geçtiği, ancak kayda değer bir şey olmadığı ve RCD birlikteliğini güçlendirdiği değerlendirilmesini yapmaktaydı. Toplantının ardından yayınlanan bildiride ise üye ülkeler arasında ekonomik ve siyasi iş birliğini yoğunlaştırmak için çalışmaların hızlandırılacağı ve komite toplantılarının gerçekleştirileceği belirtilmekteydi. Bildiride CENTO ile ilgili hiçbir ifade geçmemekte ve üç ülkenin mevcut anlaşmalar ve düzenlemeler altında iş birliklerine devam edecekleri vurgulanmaktaydı. Demirel toplantıyla ilgili olarak basına yaptığı açıklamada toplantının CENTO'yu tartışmak için yapılmadığını¹⁰⁸³, CENTO'nun teşkilat olarak devam etmekte olduğunu söylemekteydi¹⁰⁸⁴.

Ramser zirvesiyle ilgili esas detaylar, Demirel'in 9 Ağustos'ta R. Allen ile yaptığı görüşmede ortaya çıktı. Demirel görüşmede, toplantıdaki söylemlerini ve Türk hükûmetinin Pakistan'ın CENTO üyeliğiyle ilgili tutumunu anlattı. Ramser'de CENTO'yu desteklemek için oldukça güçlü bir dil kullandığını ileri süren Demirel, toplantıda şunları söylemişti:

“CENTO var olduğu müddetçe kimseye yük değil. Şimdiye kadar iyi işler yaptım ve belki bir gün gerçekten kendisine ihtiyaç duyulacak. CENTO özellikle İran ve Pakistan için önemli. Türkiye halihazırda NATO'nun koruması altında ve bu anlamda İngiltere ile ABD'nin de CENTO'ya çok ihtiyacı yok. Pakistan'ın, Hindistan'la savaştığı sırada teşkilatın kendisine yardım etmediğini söylemesi mantıklı değil. Pakistan gerçekten İran ve Türkiye'nin kendisine askerî olarak yardım etmesini mi bekliyor? ABD tam üye değil, İngiltere'nin de iki Milletler Topluluğu üyesi arasında cereyan eden bir hadiseye müdahale etmesi beklenemez. Mantıken CENTO devam etmeli ve Pakistanlılar teşkilatı mümkün olan en iyi şekilde kullanmalı. Dahası, Bakanlar Konseyi Toplantısı'na Pakistan'ın bakan göndermemesi de absürt bir durum. Pakistan büyükelçi düzeyinde birini gönderiyorsa neden diğerleri bakan göndermek zorunda?”

Demirel, aktardığı bu konuşmayı “Eyüp Han'ı gerçekten köşeye sıkıştırdım” şeklinde

¹⁰⁸³ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 1 Ağustos 1967. EB 2/7, No. 1173. TNA, FCO 17/167; “Ramsar Toplantısı Sonunda Yayınlanan Türkiye-İran-Pakistan Ortak Bildirisi”, *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1967, 61–62; “Başbakanın Ramsar Toplantısı İle İlgili İzahatı”, *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1967, 62–63.

¹⁰⁸⁴ *Milliyet*, 1 Ağustos 1967, 1; *Son Havadis*, 1 Ağustos 1967, 1.

betimlemekteydi¹⁰⁸⁵.

Demirel ayrıca R. Allen'a, her ne olursa olsun Eyüp Han'ı oldukça beğendiğini ve takdir ettiğini, Türkiye'nin de Pakistan'a karşı sıcak duygular beslediğini söyledi. Demirel'e göre Eyüp Han Pakistan'da zorluklarla karşı karşıyaydı; Pakistan'da ciddi maddada Batı karşıtlığı, Arap ve hatta Çin destekçiliği vardı. Sonuç olarak Eyüp Han'a yardım etmeleri gerekiyordu. Bunun nasıl olacağını İngiltere'ye söyleyemezlerdi ancak Demirel, İngilizlerin bir yolunu bulması gerektiğini savunuyordu¹⁰⁸⁶. R. Allen ise Pakistan'ın tutumu hakkında Demirel'den farklı bir bakış açısına sahipti:

“Allen: Elbette CENTO ile ilgili söylediklerinizde tamamen size katılıyorum ve eminim hükümetim de sizinle aynı görüşte. CENTO Rusya'ya karşı kurulan bir savunma ittifakı fakat Pakistan'ın Rusya ile ilişkilerini göz önüne aldığınızda Pakistan'ın Rusya'ya karşı bir savunma ittifakı istediğinden emin misiniz? Dahası, Pakistanlılar Rusların bölgeye daha da fazla dahil olmasıyla Ortadoğu'da yaşanan olayların yarattığı tehlikenin farkında mı?”

Demirel: Pakistanlıların Rusya'ya karşı tutumunun bazen ikircikli göründüğünü kabul ediyorum fakat bu Eyüp Han'ın tutumu değil. Ortadoğu konusuna gelecek olursak, Pakistan'ın durumun vahametini kavrayamadığına ben de katılıyorum.

A.: Pakistanlılar, kendilerine yardım edilmesine hazır olmadıkları müddetçe onlara nasıl yardım edileceğine karar vermek kolay değil. Mesela ABD'nin, İngiltere'nin veya Rusya'nın [Pakistan'a destek vermek için] Hindistan'daki muazzam çıkarlarını tehlikeye atacaklarını düşünmek saçma olur. Pakistanlılar daha gerçekçi olmalı. Gerçek çıkarlarının nerede olduğunu iyi değerlendirmeleri ve Batı ile ilişkilerini tamir etmeleri gerekiyor. CENTO bu amaç için çok kullanışlı bir örgüt. Bence Pakistan halihazırda Batı'dan çok fazla yardım alıyor ve sadece kartlarını doğru oynamaya devam ederse daha da fazlasını alabilir. Ancak, şimdi gittiği yola bakıldığında, insan yakında geri dönüşü olmayan bir noktaya ulaşıp ulaşmayacaklarını merak ediyor.

¹⁰⁸⁵ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 10 Ağustos 1967. EB 2/7, No. 2256/45. TNA, FCO 17/167.

¹⁰⁸⁶ Ibid.

D.: Eyüp Han her şeye rağmen desteklenmesi gereken büyük bir adam.

A.: Elbette görüşlerinizi Londra'ya iletceğim. Şüphesiz yapabilecekleri bir şey olup olmadığını düşüneceklerdir.¹⁰⁸⁷

Demirel'in toplantıyla ilgili aktardıklarının dışında Çağlayangil'in anılarında yer alan anlatı, daha ayrıntılı bir tasvir sunmaktaydı:

“... ilk sözü rahmetli Şah aldı. Sovyetlerle hudutları olduğunu, İran'ın vakitiyle Sovyetler tarafından işgal edilmiş bulunduğunu, Sovyetlerin sıcak denizlere inmeye arzulu olduğunu ve bu niyetlerinin bilindiğini, düşlerinde Slav imparatorluğu yattığını, Çin'in de komünist bir ülke olduğunu, bölgeye nüfuz etmesinin elverişsiz durumlar yaratacağını savundu. Eyüp Han ise ‘Pakistan hasbelkader Çin ve Hindistan gibi devletlerle komşudur. Bunlar devlet değil, kıtadır. Pakistan kendisinden kat kat güçlü iki devletle sınırdaş olmasının yarattığı şartlar içinde yaşamaktadır. Ben bu devletlerle iyi geçinmeye mecburum, başka türlü yapamam...’ diyordu. Şah görüşünde ısrar etti ve Çin’e kapıları kapamanın gerektiğini savundu. Tartışma kızıştı, Eyüp Han, Demirel’den kendine bir müttefik aradı ve ona ‘Niçin susuyorsunuz? Siz de fikrinizi söyleyene’ deyince Demirel de Şah gibi düşündüğünü açıkladı. Münakaşa tekrar kızıştı. Bir karara varılamadı. ... Butto, bana Tahran’da bir gece kulübünde biraz içkili bir durumda ‘Siz hain-i vatansınız. Günün birinde Sovyetlerle Amerika uyuşacak ve dünyayı nüfuz bölgelerine ayırmak isteyecekler. Böyle bir durumun karşısına çıkacak güçte tek kuvvet Çin Halk Cumhuriyeti’dir. Bugün Çin’le münasebet kurmak şöyle dursun, onun bölgeye nüfuzundan endişe duyuyorsunuz. Çin bugün ekonomik bakımdan güçsüz, ama yarın şartlar değişecektir. Bugün atoma sahiptir. Yarın bunları geliştirecektir. Çin’in zayıf zamanında ona el uzatırsanız gelecekte kıymeti büyük olur. Çin güçlenince ona yanaşmak isteyeceksiniz, fakat o nazlanacaktır...’ dedi.”¹⁰⁸⁸

R. Allen Londra'ya gönderdiği telgrafta Pakistan konusunda Türk tarafıyla fikir alış-verişi yapmanın iyi olacağı değerlendirmesini yapmaktaydı¹⁰⁸⁹. Türkiye'nin ve

¹⁰⁸⁷ Ibid.

¹⁰⁸⁸ Çağlayangil, *Anılarım*, 66–67.

¹⁰⁸⁹ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 10 Ağustos 1967. EB 2/7, No. 2256/45.

Demirel'in şahsi çabası İngilizlerde memnuniyet uyandırmıştı¹⁰⁹⁰.

Aynı gün benzer bir görüşme İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi W. Morris ile İran Başbakanı Emir Abbas Hüveyda arasında gerçekleşti. İran Başbakanının aktardığına göre Şah, Eyüp Han'a karşı toplantıda oldukça sert konuşmuştu ve Eyüp Han'ı CENTO konusundaki tutumu dolayısıyla "paylamıştı". Şah konuşmasında, İngiltere ve ABD'nin CENTO'yu kendileri için değil, bölge ülkeleri için kurduğunu, halihazırda ittifakın istenen seviyede olmadığı gerçeğinden hareketle, Eyüp Han'ın bu ittifakın yerine ne önerdiğini sormuştu. Ayrıca Şah, Pakistan'ın Amerikan karşıtlığını da eleştirerek, ABD gibi dünya siyasetiyle ilgilenen bir ülkenin Pakistan ve Hindistan arasında bir seçim yapması gerektiğini düşünmenin absürt olacağını dile getirmiş, Çin'le kurduğu yakın ilişki konusunda uyarıda bulunmuştu¹⁰⁹¹.

Ramser toplantısı, ittifakın içerisinde bulunduğu kriz durumunun zirve noktasını teşkil ediyordu. Görüldüğü üzere Türkiye sorumluluk üstlenerek, Pakistan'ın ittifaka zarar veren tutumundan vazgeçmesi için çaba sarf ediyor gibiydi. Özellikle Demirel'in toplantıyla ilgili anlatımı göz önüne alındığında, Türkiye'nin sadece CENTO'nun geleceğinden endişe duymadığı, Pakistan'ın Bakanlar Konseyi toplantılarına katılımı gösterdiği özensizlikten rahatsız olduğu da görülebiliyordu.

Ramser görüşmeleri ittifak için yeni bir sürece işaret ediyordu ve İngiliz dışişlerinin bundan sonraki süreçte nasıl bir yol izleneceğini belirlemesi gerekiyordu. Bu amaç doğrultusunda İngiliz dışişlerinde bir rapor hazırlanarak, ilerleyen süreçte nasıl bir izlek takip edecekleri Türkiye ve İran'daki büyükelçilere iletildi. Buna göre:

"[Büyükelçilerin] başlıca amacı:

- a) derin saygı duyduğumuz Cumhurbaşkanı Eyüp'ü dış politikasında doğru hatta tutma konusunda hemfikir olduğumuzu belirtmek
- b) yardımlar aracılığıyla Pakistan için elimizden geleni yaptığımızı söylemek
- c) din kardeşi, komşu, dost ve müttefik olarak Eyüp'e akıllıca öğütler vermek ve onu dürüstçe eleştirmek için Türkiye ve İran'ın benzersiz bir

¹⁰⁹⁰ "Briefs for SOSFA's Talks in America". Ekim 1967. EB 2/8. TNA, FCO 17/168.

¹⁰⁹¹ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) W. Morris'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 10 Ağustos 1967. EB 2/7, No. 1076/67. TNA, FCO 17/167.

konumda olduklarına dikkat çekmek

d) Türklere/İranlılara İngiltere'nin Pakistan'a yardım edebilmesi için ne gibi önerilere sahip olduğunu sormak ... olmalıdır.¹⁰⁹²

İngiliz dışışleri, Eyüp Han'ın dış politikasının doğru tarafa yönlendirilmesi hususunda oldukça hassastı. Pakistan'ın pozisyonuna bakıldığında Eyüp Han'ın, Pakistan'ın Amerikan yardımına duyduğu ihtiyaç ortadayken, Çin ile ilişkilerini geliştirme arzusunun yürütmesinin zor olduğu düşünülüyordu. Son iki yıldır ABD ile Pakistan arasındaki ilişkiler kötü bir seyir içerisinde olmasına rağmen Eyüp Han son röportajında ülkesinin Amerikan yardımına olan ihtiyacından bahsetmişti. Bu nedenle İngilizlere göre çok kurnaz ve yetenekli bir lider olan Eyüp Han'ın Çin ve Rusya ile ilişkilerini Amerikan yardımını tehlikeye atacak bir noktaya getirmesi mümkün görünmüyordu¹⁰⁹³.

Eyüp Han'ın artık CENTO ile ilgili rahatsızlığını kamuoyu önünde dile getirmekten geri durması için de herhangi bir neden kalmamıştı. Eyüp Han, 1967 yılının Ekim ayının son haftasında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında, CENTO'ya kırıgın olduklarını fakat ittifaka kendilerinin darbe vurmayacağını, ittifakın "kör-topal" bir şekilde yoluna devam edeceğini söyledi¹⁰⁹⁴.

Eyüp Han, Pakistan'ın ittifakla ilgili düşüncesini nihayet Kasım ayında gayri resmi olarak ortaya koydu. Eyüp Han'a göre ortak bir çalışma grubu kurularak ittifakın askerî bir teşekkülden, bazı projeler üzerine yoğunlaşan ekonomik bir teşekküle dönüştürülmesi gerekiyordu¹⁰⁹⁵. Eyüp Han'ın bu düşüncesinin arkasında yatan dört ana neden vardı. Bunlardan birincisi, Pakistan'ın artık Sovyetler Birliği'nden bir tehdit algısı hissetmemesi, ikincisi Pakistan'ın askerî teçhizat miktarı bakımından, "teçhizatını israf etmemek için" CENTO'nun tatbikatlarına katılamayacak kadar kötü durumda olması, üçüncüsü Rusların Pakistan'ın CENTO'daki üyeliğiyle ilgili baskı kurması ve Pakistan'ın ABD'yi hayal kırıklığına uğratmamak için CENTO'nun devam etmesini istemesi ve son olarak Eyüp Han'ın CENTO'nun geleceğini ekonomik alanda görüyor

¹⁰⁹² W. L. Allison (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 4 Eylül 1967. EB 2/7. TNA, FCO 17/167.

¹⁰⁹³ A. R. Moore'dan (İngiltere Dışışleri Bakanlığı) R. Allen'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), "CENTO-Exchanges with Turkish Ministers". 29 Eylül 1967. EB 2/7. TNA, FCO 17/167.

¹⁰⁹⁴ Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 336.

¹⁰⁹⁵ "CENTO". 16 Kasım 1967. EB 2/13. TNA, FCO 17/177. İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığından İngiltere Ravalpindi Yüksek Komiserliğine. 21 Kasım 1967. EB 2/13, No. 1529. TNA, FCO 17/177.

olmasıydı¹⁰⁹⁶.

İngiltere elbette böyle bir dönüşüme karşıydı ve Türkiye ve İran'ın, ittifakın askerî değerini koruduğunu düşündüklerine oldukça emindi. Bundan ötürü İngiltere için ittifakın askerî kanadının törpülenmesi gibi bir durum asla söz konusu olamazdı¹⁰⁹⁷. Türk tarafı ise İngilizlerle yaptıkları görüşmelerde halen ittifakın askerî kanadına önem verdiklerini fakat yine de Pakistanlıların önerisinin Bakanlar Konseyi toplantısında tartışılabileceğini söylemekteydi¹⁰⁹⁸.

R. Allen teşkilatın durumundan pek memnun değildi ve hazırladığı yıllık raporda Pakistan'ın iş birliğine yanaşmayan gönülsüz tutumu dolayısıyla kötü bir zaman diliminin daha geride bırakıldığını belirtmekteydi. Yukarıda değinildiği üzere 1967 yılı Bakanlar Konseyi Toplantısı ilk olarak Dr. Adenauer'in cenaze töreni nedeniyle, daha sonra da Pakistan'ın Arap-İsrail Savaşı'nın ardından ABD ve İngiltere ile aynı masada olmak istememesi nedeniyle bir yıl sonraya ertelenmişti. Pakistan'ın teşkilat içerisindeki isteksiz tavrı ve toplantılara katılmaması, İran ve Türkiye'yi de etkilemişti ve bu ülkeler de teşkilatın bocalama süreci içerisinde girdiğini düşünmeye başlamışlardı. Ancak yine de İran ve Türkiye teşkilata bağlılıklarını sürdürmeye devam ediyordu. RCD toplantısında İran Şahı ve Türkiye Cumhurbaşkanı, Pakistan Cumhurbaşkanı Eyüp Han'la güçlü bir şekilde konuşarak Pakistan'ın CENTO'dan ayrılmayacağı taahhüdünü almışlardı. Teşkilatın askerî kanadındaki belirsizlik sürüyor ve Pakistan, askerî kanatla ilgili faaliyetlere katılmama politikasını sürdürüyordu. Diğer yandan İran ile Pakistan arasındaki kara ve demiryolunun tamamlanması, CENTO Havayolları Sistemi'nin 1967 yılı sonunda, Türkiye-İran demiryolunun ise 1969 yılında tamamlanacağına dair hedefler teşkilatın ekonomik alandaki performansının sürdüğünü göstermekteydi. R. Allen'in değerlendirmesine göre Türkiye, teşkilattaki en istikrarlı üye idi ve teşkilatın dağılmasının istenmeyen sonuçlara yol açabileceği öngörüsünde bulunuyordu. İngilizler de Pakistan'ın teşkilattan ayrılmasının bir son anlamına gelmeyeceğini öngörmekle birlikte İran'ın teşkilattan çekilmesini, İngiltere nezdinde teşkilatın varlığının başlıca öneminin ortadan kalkması nedeniyle, nihai son olarak

¹⁰⁹⁶ A. B. Urwick'ten (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) D. J. Makinson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Pakistani Attitude to CENTO". 20 Kasım 1967. EB 2/13. TNA, FCO 17/177.

¹⁰⁹⁷ Ibid.

¹⁰⁹⁸ A. D. F. Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. R. Moore'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 9 Aralık 1967. EB 2/13, No. 2256/67/G. TNA, FCO 17/177.

görmekteydi¹⁰⁹⁹.

Ramser toplantısı ile zirve noktasına giren ittifakı canlandırma çabalarından netice alınmadı ve ittifak 1968 yılından itibaren durgun ve belirsiz bir döneme girdi.¹¹⁰⁰ 1967 yılında Bakanlar Konseyi toplantısının iki kez ertelenmesi ve Pakistan'ın değişmeyen tavrı, ittifakın kötü bir sene geçirmesine neden olmuştu. 1968 yılı itibariyle İngilizler için öne çıkan hedef, en azından ittifakın bürokratik işlerinin düzgün bir şekilde yürütülmesini sağlamaktı. İngilizler bu meseleyi “CENTO’yu çalıştırmak” şeklinde nitelendiriyordu¹¹⁰¹.

İngiliz dışişleri sadece CENTO üyelerinin huzursuzluğu ile değil, aynı zamanda hükûmet içerisinden yükselen rahatsızlıklarla uğraşmak zorunda kalıyor ve bunlara karşılık vermeye çalışıyordu. İşçi Partisi’nin iktidara gelmesinin ardından 1964 yılında kurulan Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı¹¹⁰² (*Ministry of Overseas Development*), esasen İngiltere’nin Milletler Topluluğu başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelere verilecek teknik ve mali desteklerin organizasyonundan sorumlu bir bakanlıktı¹¹⁰³. CENTO’nun tekdüze bir askeri ittifak olmaktan ziyade bölgesel üyelerin kalkınmasına yönelik destek sağlayan bir ittifak olması DKB’nin dikkatini bu ittifak üzerine çekti ve İngiltere’nin ittifak kapsamında üstlendiği mali yükümlülükler sorgulanmaya başlandı.

Konuyla ilgili olarak 22 Kasım 1967’de DKB tarafından İngiliz dışişlerine gönderilen yazı bunun en açık göstergelerinden biriydi. Yazı, üslup itibarıyla meseleyi kavramaya yönelik olarak yazılsa ve bu husus özellikle ifade edilmiş olsa da ittifaka yönelik net sorgulamalar içermekteydi. Yazıda CENTO’nun İngiltere açısından önemi bizzat Dışişleri Bakanlığının yorumları üzerinden değerlendirilerek, ittifakın ve ittifaka yapılacak yardımların İngiltere için deyim yerindeyse lüzumsuz olduğu kanıtlanmaya çalışılıyordu. Örneğin Dışişleri tarafından İran Şahı’nın ittifaka yönelik tutumuyla ilgili yapılan “Şah artık birkaç yıl öncesine kıyasla CENTO’ya daha az önem atfediyor ... ve

¹⁰⁹⁹ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart’a. “CENTO Annual Review”. 1 Temmuz 1968. EB 1/4. TNA, FCO 17/153.

¹¹⁰⁰ A. R. Moore’dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) C. A. Rae’ye (İngiltere Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı), “UK Policy Towards CENTO”. 10 Ocak 1968. TNA, OD 34/287.

¹¹⁰¹ “CENTO Ministerial Council 1968, Brief No. 2”. 10 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO, 17/175.

¹¹⁰² Buradan itibaren DKB.

¹¹⁰³ Barrie Ireton, *Britain’s International Development Policies: A History of DFID and Overseas Aid* (London: Palgrave Macmillan UK, 2013), 1, 36.

CENTO'dan ziyade İran ile ABD arasındaki ikili anlaşmanın kendisini Sovyet saldırısına karşı garanti altına aldığına farkında" şeklindeki değerlendirme temel alınarak, İngiliz hükûmeti tarafından İran'a pahalı ancak eski ve kullanışsız bir radar sisteminin temin edilmesinin anlamsız olduğu ima ediliyordu¹¹⁰⁴.

DKB'nin, CENTO'ya ekonomik ve teknik destek vermeye devam etmenin anlamını yitirdiğine dair savunusunun diğer önemli ayağını RCD oluşturuyordu. DKB'ye göre RCD'nin kuruluşu neticesinde bölge ülkeleri kendi kalkınma projelerini yürüteceklerine işaret etmişlerdi. DKB'ye göre geline durumda, "CENTO'nun unutulmasına izin verilirse bu kimsenin aleyhine olmayacak[tı]" ve RCD'ye verilecek destekler bağlamında daha açık sözlü olmak gerekiyordu¹¹⁰⁵.

Ne var ki İngiliz dışişleri CENTO meselesinin ve meseleyi ele almak üzere atıfta bulunulan belgelerin DKB tarafından yanlış ve eksik yorumlandığı görüşündeydi. Örneğin İran ile ABD arasındaki ikili anlaşmanın CENTO'nun önünde olduğuna yönelik değerlendirmenin devamında "Şah CENTO'nun tasfiye edilmesini görmeyi dilemiyor" ifadesi yer almaktaydı. Ayrıca CENTO'nun kuruluşundaki ve devamındaki hedeflerin de net bir şekilde saptanması gerekiyordu. Buna göre CENTO, bir "uzak dur levhası" olarak, Sovyetleri üye ülkelere müdahale etmeme konusunda uyarmaktaydı. Ayrıca İngiliz dışişlerine göre ittifak, üyelerini Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme konusunda serbest bırakmıştı ve son dönemde üye ülkelerin bu ülke ile olan ilişkilerinin gelişim göstermiş olması ittifakın çözülmesini değil, daha ziyade revize edilmesini gündeme getirebilirdi. Yine bu bağlamda ittifakın devamı zaruriydi zira ittifak bilhassa İran'ın batı ülkeleriyle olan bağının korunmasını sağlıyordu¹¹⁰⁶.

RCD konusuna gelince; İngiliz dışişleri RCD'yi desteklemekle CENTO'ya verilen desteğin sürdürülmesinin farklı şeyler olduğunu savunmakta, RCD'yi sadece bölgesel bir iş birliği olarak görmekte ve örgütün kâğıt üzerinde kalarak hiçbir şey başaramadığını ileri sürmekteydi. Diğer yandan RCD'ye verilecek desteğin İngiltere'ye hiçbir katkısı olmayacaktı¹¹⁰⁷. İngiliz dışişlerine göre benzer bir yanlış yorumlama radar

¹¹⁰⁴ C. A. Rae'den (İngiltere Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı) A. R. Moore'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), 22 Kasım 1967. EB 2/10, No. MID/250/01. TNA, FCO 17/170.

¹¹⁰⁵ Ibid.

¹¹⁰⁶ A. R. Moore'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) C. A. Rae'ye (İngiltere Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı), "U.K. Policy Towards CENTO" t.y. EB 2/10.

¹¹⁰⁷ A. R. Moore'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) C. A. Rae'ye (İngiltere Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı), "U.K. Policy Towards CENTO". 10 Ocak 1968. EB 2/10. TNA, FCO 17/170.

meselesinde de geçerliydi zira radarlar, İran ordusunun imkanlarıyla uyumlu olarak seçilmişti ve İran ordusu, daha ileri seviyede bir radar istasyonunu kullanabilecek teknik imkanlara ve teçhizata sahip değildi¹¹⁰⁸.

DKB, CENTO ile ilgili gönderdiği yazıya aldığı cevabı tatmin edici buldu. Cevabî yazıda, “Şimdilik CENTO ekonomik iş birliğine verilecek katkıya içtenlikle devam edeceğimize¹¹⁰⁹ dair sizi temin ederim” ifadesi yer almakta ve dışişleri ve savunma bakanlıkları CENTO’nun varlığında avantaj görüyorsa kendilerinin buna karşı koyacak makam olmadıkları belirtilmekteydi. Buna rağmen yazıyı kaleme alan Rae, dışişlerinin cevabında yer alan tüm argümanların ikna edici olmadığını belirtmekten de geri durmuyordu¹¹¹⁰.

Bu sırada Avam Kamarası üyelerinden James Tinn, Dışişleri Bakanı’na hükûmetin CENTO’nun geleceğine dair politikası hakkında bir açıklama yapıp yapılmayacağına dair bir soru yöneltti. Soruya 22 Ocak’ta yazılı olarak “Kraliçe’nin Hükûmeti barış ve güvenliğe yaptığı katkılar ve üye ülkeler arasında ekonomik ve diğer alanlarda sağladığı faydalı iş birliği fırsatları için CENTO’yu desteklemeye devam etmektedir” cevabı verildi¹¹¹¹.

Diğer yandan DKB’nin değerlendirmeleriyle eş zamanlı olarak, bir önceki yıl diplomatlar arasında başlayan revizyon düşüncesiyle ilgili görüş alışverişi yeniden hareket kazandı. Bundaki en etkili husus, Pakistan’ın 1967 yılının sonunda gayri resmî olarak ittifak konseptinin gözden geçirilmesini teklif etmesiydi.

Bu doğrultuda, Ocak 1968’de hazırlanan bir memorandumda CENTO’nun geleceğiyle ilgili olarak üç temel soru yöneltiliyordu:

- “a) Birleşik Krallık 1968 Bakanlar Konseyi Toplantısı’nda CENTO’nun geleceğine dair herhangi bir inisiyatif almalı mı?
- b) Pakistan’ın 1967 yılının sonunda ittifakın askerî/savunma rolünü sona

¹¹⁰⁸ A. R. Moore’dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) C. A. Rae’ye (İngiltere Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı), “U.K. Policy Towards CENTO”. t.y. EB 2/10.; A. R. Moore’dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) C. A. Rae’ye (İngiltere Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı), “U.K. Policy Towards CENTO”. 10 Ocak 1968. EB 2/10.

¹¹⁰⁹ Belgede, “bir şeyi zor olmasına rağmen yapmaya devam etmek” anlamına gelen “soldier on” fiili kullanılmıştır. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/soldier-on>

¹¹¹⁰ C. A. Rae’dan (İngiltere Denizaşırı Kalkınma Bakanlığı) A. R. Moore’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 18 Ocak 1968. EB 2/10, No. MID 250/01. TNA, FCO 17/170.

¹¹¹¹ “Written Answers to Questions”. 22 Ocak 1968. EB 2/10. TNA, FCO 17/170.

erdirmek için ileri sürdüğü gözden geçirme teklifiyle¹¹¹², kendi amaçlarımızı doğrultusunda, meşgul olmalı mıyız ve eğer Pakistanlılar bu tür önerileri canlandırırsa onlara tepkimiz ne olmalı?

c) Pakistanlıların CENTO'dan ayak sürerek ittifakın temel işlerini dahi aksettirmesine neden olacak bir durumla [karşı karşıya kaldığımızda] başa çıkmak için ne yapmalıyız?¹¹¹³

İngiliz dışişleri ittifakın halen İngiltere için önemini koruduğunu ve bu önemin dayandığı unsurlarda herhangi bir değişiklik olmadığını düşünüyordu. Yine de İngiliz dışişleri için ittifakın, İngiltere'nin bölgesel üyelere yaptığı ekonomik yardımlar için gerekli bir örgüt olup olmadığı tartışılabilirdi zira ekonomik yardım yapmak için başka araçlar kullanmak da mümkündü. İngilizlere göre konjonktürel süreç de ittifakın stratejik gerekliliklerini boşa çıkarmış gibiydi. Örneğin Türkiye ve İran Batı'nın nükleer caydırıcılığının koruması altındaydı ve bu nedenle İngiltere nezdinde, ittifakın askerî komite faaliyetlerinin devamını gerekli kılacak bir gerekçe yoktu. Ancak tüm bu değerlendirmeler bağlamında İngilizler için asıl soru yine aynı yere geliyordu: "1968'de bir İngiliz inisiyatifi [olmalı mı]?"¹¹¹⁴

Yukarıdaki bölümlerde değinildiği üzere İngilizler 1967 yılının ilk aylarında ittifakın günün gerçeklerine nasıl adapte edilebileceğini görmek amacıyla askerî kanada yeni bir bakış getirme ve bu inisiyatifin kendileri tarafından başlatılıp başlatılmaması hususlarında fikir alışverişinde bulunmuşlar¹¹¹⁵ ve netice itibarıyla bilhassa büyükelçiler bu inisiyatifin İngiltere tarafından başlatılmasının sakıncalı olacağı fikrini öne sürmüşlerdi. İngiliz dışişlerine göre ittifakın askerî kanadında yapılacak bir revizyon bazı avantajlar sunuyordu. Örneğin revizyonun neticesinde, bölgesel üyelerin ittifaktan NATO'ya benzer bir askerî iş birliği kurulması arzusundan, ittifakın faaliyet kapsamının komünist olmayan ülkeleri içermemesinden ve ittifakın Sovyet karşıtı konseptinin

¹¹¹² 28 Kasım 1967'de Pakistan'ın Ankara Büyükelçisi İngiliz mevkidaşı Roger Allen'a, günün gerçeklerine uymaması dolayısıyla Rusları provoke ettiği için ittifakın askerî faaliyetlerinin durdurulmasını, bunun yerine ittifaka daha çok siyasi meselelere dair fikir alışverişi yapılan bir forum hüviyetine kavuşturulması ve Amerikan ya da İngiliz fark etmeksizin herhangi bir nükleer caydırıcılığa sahip olmaması gerektiği düşüncesinde olduklarını söylemişti. İngilizlere göre Pakistanlıların bu önerisi Türkler ve İranlılar için de makul değildi. Ayrıca Pakistanlılar şu an bu fikirlerini savunur pozisyon içerisine girmemişlerdi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi. "CENTO 1968". Ocak 1968. TNA, FCO 17/168.

¹¹¹³ Ibid.

¹¹¹⁴ Ibid.

¹¹¹⁵ Ibid.

günün şartlarında geçerli olmadığına yönelik beklentilerinden kaynaklanan yakınmaları sona erebilirdi. İngiliz dışişlerine göre askerî yapının tasfiye edilmesi sayesinde Bakanlar Konseyi toplantılarında askerî planlama ve siyasi yönergeler üzerinde artık ritüel haline gelmiş anlaşmazlıklar ortadan kalkabilirdi¹¹¹⁶.

Ne var ki İngilizler bu inisiyatifi başlatmak isteyecek olsalar bile birçok faktörün buna engel olma ihtimali vardı. Öncelikle İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilme kararı zorlaştırıcı etmenlerin başında geliyordu. İngiltere 1964 yılı itibariyle karşılaştığı ekonomik problemler karşısında küresel politikalarında değişikliğe giderek, "Süveyş'in Doğusu" olarak isimlendirilen Avrupa dışı idari ve askeri sorumluluklarını terk ederek Avrupa'ya çekilme politikasını benimsemişti. Bu karara Basra Körfezi'nden çekilmek de dahildi. 1964'te iktidara gelen Harold Wilson, 1966 yılına kadar İngiltere'nin Süveyş'in doğusundaki sorumluluklarının devamından yana olmuştu. Ancak içeriden yükselen muhalefet, hazinenin savunma bütçesiyle ilgili uyarısı ve ekonomik problemler, Wilson'ı kaçınılmaz olarak bu kararı almaya sevk etmiş ve sonuç olarak 1967 yılının Temmuz ayında İngiltere, Süveyş'in doğusundan askeri gücünü çekileceğini duyurmuştu¹¹¹⁷.

Körfezden çekilme kararı doğal olarak İran'ın güvenliğini temin etme açısından CENTO'nun mevcut yapısının sürdürülmesini gerekli kılıyordu. Körfezden çekilme süreci İran için hassas bir süreç olacaktı ve bu süreçte İran'ın motivasyonunu düşürmemek ve İngiltere'ye olan güvenini sarsmamak için İngilizlerin dikkatli hareket etmesi gerekliydi. Ayrıca Amerikalılar da İngilizlerin Körfez'den çekilme kararından rahatsızlık duymuştu. Bu sebeple kâğıt üzerinde Amerikalılar, CENTO'nun askerî yapısının elemine edilmesi düşüncesine sıcak baksalar da Körfez'den çekilme kararı ortadayken böyle bir değişikliğe gidilmesini uygun görmüyorlardı. Benzer bir şekilde İngiltere'nin Kıbrıs'taki bombardıman uçaklarını çekme fikri de güvenlik endişelerini tetikleyebilirdi. Diğer yandan Pakistan'ın tutumu ve bunun da üzerine CENTO Bakanlar Konseyi toplantısının 1967'de iki kez ertelenmesi gibi bir gerçeklik varken, "fazlalıkları budamak" yerine ittifakı bir arada tutmaya konsantre olmak daha akıllıca

¹¹¹⁶ Ibid.

¹¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Bartlett, *A History of Postwar Britain, 1945-1974*, 227-44; David Sanders, *Losing An Empire, Finding A Role: British Foreign Policy Since 1945* (New York: Macmillan, 1989), 112-20; Hughes, *Harold Wilson's Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*, 106-11.

olabilirdi. Sonuç olarak İngiliz dışışleri, bölge ülkelerinde bulunan büyükelçilerin, inisiyatif almanın hata olacağı yönündeki görüşlerini takip etmenin doğru politika olacağı sonucuna vardı¹¹¹⁸.

İngiliz dışışlerinin yeniden tartışmaya açtığı revizyon meselesinde Ankara, Tahran ve Ravalpindi'deki büyükelçilikler, bir önceki sene ortaya koydukları düşünceleri savunmaya devam ediyor ve bu düşüncelerin tamamı revizyon konusunda İngiltere'nin inisiyatif almaması noktasında birleşiyordu. Üstelik Pakistan'ın önerisi de hiçbir zaman resmî bir hüviyete kavuşmuş değilken, İngiltere'nin bir girişimde bulunmasının işleri daha da karmaşık hale getirme tehlikesi vardı. Bilhassa Ravalpindi Yüksek Komiserliğinin düşüncesine göre Pakistanlıların ipiyle kuyuya inmenin hiçbir manası yoktu¹¹¹⁹.

Revizyon meselesinin yeniden tartışılması ve ittifaka dair İngiliz siyasetinin güncellik kazanmasının ardından Nisan ayında Londra'da yapılacak Bakanlar Konseyi Toplantısında takınılacak tavır da netleşmiş oldu. Buna göre İngilizlerin Bakanlar Konseyi Toplantısı'ndaki temel hedefleri CENTO'nun hala anlamlı bir ittifak olduğuna vurgu yapmak, ittifakın askerî kanadıyla ilgili münakaşalardan uzak durmak, ittifakın sekreteryaya işlerine odaklanmak ve konsey toplantılarının uluslararası meseleleri tartışmak için iyi bir fırsat olduğunu vurgulamak olacaktı¹¹²⁰.

5.3. Demirel-Kollias Görüşmeleri

İngiliz Devlet Bakanı Fred Mulley'in 1967 yılının Temmuz ayında gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinin¹¹²¹ ardından kamuoyunda Kıbrıs sorunu için muhtemel bir çözüm olasılığının belirdiğine dair haberler dolaşmaya başladı. Hatta bazı gazetelerdeki haberlere göre İngiliz bakan Türkiye'nin *Enosis*'i kabul etmesi karşılığında adadaki üslerini Türkiye'ye devretmeyi teklif etmişti¹¹²². Ancak bu iddialar bizzat Mulley

¹¹¹⁸ İngiltere Dışışleri Bakanlığı Doğu Dairesi. "CENTO 1968". Ocak 1968.

¹¹¹⁹ C. S. Picard'dan (İngiltere Ravalpindi Yüksek Komiserliği) A. R. Moore'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 8 Mart 1968. EB 2/8, No. C 2/1. TNA, FCO 17/168; C. D. Wiggin'den (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) A. R. Moore'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 12 Şubat 1968. EB 2/8, No. 27/1. TNA, FCO 17/168; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 10 Şubat 1968. EB 2/8, No. 291. TNA, FCO 17/168.

¹¹²⁰ A. R. Moore'dan (İngiltere Dışışleri Bakanlığı) Pemberton-Pigott'ya (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 22 Mart 1968. EB 2/8. TNA, FCO 17/168.

¹¹²¹ *Milliyet*, 17 Temmuz 1967, 1.

¹¹²² İpekçi, "Kıbrıs Konusunda Bir İddia ve Bir Demeç", *Milliyet*, 19 Temmuz 1967, 1; R. Allen'dan

tarafından, “böyle bir şeyi henüz düşünmüyoruz” sözleriyle yalanlandı¹¹²³. Esasında toplantıda Demirel, Yunanların *Enosis*’ten vazgeçmedikçe görüşmelere başlanmasının mümkün olmadığını ve Türkiye’nin, Trakya’daki Türklerin yaşadığı sıkıntılar ortadayken, Kıbrıslı Türklerin Yunan egemenliği altına girmesine rıza gösteremeyeceğini söylemişti¹¹²⁴.

Çağlayangil’in Mulley ile yaptığı toplantının tutanağı, Kıbrıs meselesi hakkında konuşulanlar hakkında daha ayrıntılı bir tablo sunuyordu. Mulley Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak, Çağlayangil’in Lüksemburg’da Yunan mevkidaşı ile bir görüşme gerçekleştirdiğini bildiklerini ancak toplantının gizliliğine hâlel getirmemek için bunun üzerinde durmadıklarını söyledi. Ancak Mulley yine de Türk hükûmetinin Yunan hükûmetiyle diyalog kurma konusundaki niyetini ve bir çözüme ulaşıp ulaşılamayacağına dair düşüncesini öğrenmek istiyordu¹¹²⁵.

Çağlayangil yanıt olarak Makarios’la herhangi bir temaslarının olmadığını, Yunanlar ve Rumlar arasındaki ilişkiye dair kendileriyle bilgi paylaşımında bulunulursa bundan mutluluk duyacaklarını söyledi. Çağlayangil sözlerine, İngiltere’nin Kıbrıs’la ilgili tutumundan bahsederek devam etti. Çağlayangil’e göre 1963’ten itibaren İngiltere’nin Kıbrıs politikası kendilerini hayal kırıklığına uğratiyordu. İngiltere Kıbrıs antlaşmalarının tarafı olmasına rağmen, Rumların bu antlaşmaları çiğnemeye yönelik girişimlerine karşı kendileriyle beraber hareket etmek istememişti. Dahası 1965’te, söz konusu antlaşmalara aykırı olarak BM tarafından alınan karara da karşı çıkmamışlardı. Ancak yine de geçmişe takılmanın yararı yoktu ve İngiltere halen Kıbrıs meselesine yapıcı katkılar sunmaktaydı¹¹²⁶.

Adadaki gelişmelere dair değerlendirme de yapan Çağlayangil, adadaki durumun sükûnet ile gerginlik arasında gidip geldiğine, ancak Yunanistan’daki darbeden sonra

(İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 18 Temmuz 1967. CT 3/6, No. 948. TNA, FCO 9/630.

¹¹²³ *Milliyet*, 20 July 1967, 1.

¹¹²⁴ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. Temmuz 1967. CT 3/6a. “Record of Conversation Between the Right Honourable Fred Muley, M. P. Minister of State Foreign Office, and His Excellency Mr. Suleyman Demirel, Prime Minister of Turkey, in the Prime Minister’s Office, Ankara at 11.30 a.m. on 17 July, 1967”. 17 Temmuz 1967. CT 3/6.

¹¹²⁵ “Record of Conversation Between the Right Honourable Fred Muley, M. P. Minister of State Foreign Office, and His Excellency Mr. I. S. Caglayangil, the Turkish Minister of Foreign Affairs, at the Ministry of Foreign Affairs, Ankara, at 10 a.m. on 18 July, 1967”. 18 Temmuz 1967. CT 3/6.

¹¹²⁶ *Ibid.*

gerginliğin üstünlüğü ele geçirdiğine işaret etti. Türk hükûmetine göre hatadaki aslan payı Grivas'a aitti. Yunanların bir taraftan diyalog talep ederken diğer taraftan adada durumu kötüleştirici hamlelerde bulunması samimi görünmüyordu. Çağlayangil bunlara ek olarak, adada *Enosis*'i hedefleyen bir *fait accompli* girişimi olduğu takdirde Türkiye'nin müdahale etmekte tereddüt etmeyeceği uyarısında bulundu. Aynı uyarı, adadaki statükonun değiştirilmesine yönelik girişimler için de geçerliydi¹¹²⁷.

Mulley, Çağlayangil'in sözleri üzerine Yunanların *Enosis* için nasıl bir bedel ödemeye hazır oldukları sorusunu yöneltti. Çağlayangil yanıt olarak, Türkiye'nin iki temel prensip üzerinde durduğunu, ilk olarak adanın tek taraflı olarak ilhakını, ikinci olarak ise bir toplumun diğerini domine etmesini kabul etmeyeceklerini söyledi. Bu iki temel prensip çerçevesinde federasyon ya da kanton sistemi gibi birçok çözüm önerisi ortaya atılabiliirdi. Ancak Yunanlar *Enosis*'ten başka bir şey istemiyor, aksi durumda adanın komünistlerin eline geçeceğini iddia ediyordu. Ne tür tavizler verebilecekleri konusunda da kaçamak cevaplar vermişlerdi. Lüksemburg'daki görüşmede Yunan bakan kendisine adada 50-60 yıllığına askerî üs teklifinde bulunmuştu. Fakat bu teklif, Acheson müzakerelerinde edilen tekliften farklı değildi ve doğal olarak reddedilmişti. Çağlayangil şunu merak ediyordu: "Ne değişti de o zaman reddettiğimiz teklifi şimdi kabul edelim?"¹¹²⁸

Mulley, ziyaretle ilgili 19 Temmuz'da bir basın toplantısı düzenledi. Toplantıda İngiliz bakan, adadaki İngiliz üslerinin bırakılacağı iddialarını yalanladı ve ziyaret amacının bir teklif getirmek olmadığını söyledi. İngiltere'nin garantör ülkelerden biri olması dolayısıyla sürece ne tür bir katkıda bulunabileceğine yönelik soruya ise, "Bu arada biz, meselenin artık Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak müzakerelerin sonucuna bağlı olduğuna inanıyoruz. Bu konuda biz, ancak, size yardımcı olacağız" şeklinde yanıt verdi¹¹²⁹.

İhsan Sabri Çağlayangil 20 Temmuz'da düzenlediği basın toplantısında, Mulley'in ziyareti neticesinde ortaya çıkan söylentiler hakkında bilgi verdi. Çağlayangil toplantıda, son zamanlarda çözüme ulaşılacak üzere olunduğuna dair basında çıkan haberlerin gerçeği yansıtmadığını, çözüm için herhangi bir önemli gelişmenin gerçekleşmediğini ve

¹¹²⁷ Ibid.

¹¹²⁸ Ibid.

¹¹²⁹ "İngiliz Devlet Bakanı Fred Mulley'in Basın Toplantısı", *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1967, 49.

Türk hükûmetinin daima görüşmelerin önkoşul olmadan gerçekleştirilmesinden yana olduğunu belirtti. Çağlayangil devamında, büyükelçiler seviyesinde yapılan görüşmelerin ardından 1966 yılının Aralık ayında Paris’te Yunanistan Dışişleri Bakanı ile bir araya geldiğini, bu görüşmede diyalogun sürdürülmesine karar verdiklerini ancak Yunanistan’da gerçekleşen darbenin sürecin işleyişine zarar verdiğini ifade etti. Darbenin ardından Türk ve Yunan hükûmetleri arasında temas kurulmuştu fakat görüşmelerin devamı konusunda dikkate değer bir gelişme yaşanmamıştı. Çağlayangil, İngiliz bakanın ziyaretine de değinerek, görüşmelerde Kıbrıs konusunda sadece görüş alışverişi yapıldığını ve herhangi bir şekilde belirli bir çözüm şeklinin masaya yatırılmadığını söyledi. BM Genel Sekreteri Kıbrıs Temsilcisi Osorio Tafall’ın¹¹³⁰ Türkiye’de olduğunu da hatırlatan Çağlayangil, ziyaret inisiyatifinin BM Genel Sekreteri’nden geldiğini açıkladı¹¹³¹.

Çağlayangil kamuoyuna bu açıklamayı yapmış olsa da arka planda bir çözüm önerisi tekrar belirmişti. Yunanistan’dan gelen bilgilere göre Yunanlar, Kıbrıslı Türklere belirli bir seviyede otonomi tanınması ve Türkiye’ye üs verilmesi önerisine sıcak bakıyordu. R. Allen’ın bildirdiğine göre Türk yetkililer, pek ılımlı yaklaşımlar da bu teklifi müzakere edebilirdi zira Türk tarafının Kıbrıs özelindeki asıl argümanı, Kıbrıslı Türklerin kendi kendilerini yönetmeleri ve bazı somut garantilere kavuşmalarıydı. R. Allen’a göre Çağlayangil, Mulley ile yaptığı görüşmede *Enosis* karşılığında üs verilmesi formülüne üstü kapalı şekilde sıcak baktığını söylemiş ancak Yunanların bu türden bir çözümü kabul edilebilir kılacak nitelikler sunmadıklarına dikkat çekmişti. Diğer yandan R. Allen’ın gözlemlerine göre Ankara’da, Yunanlarla müzakere etmek yerine Makarios’la müzakere etmeyi denemeye yönelik öneriler ortaya çıkmaya başlamıştı. Ancak R. Allen, yakın gelecekte bu ihtimalin gerçekleşmesini zor görüyordu ve bu nedenle bu ihtimal dikkate alınmamalıydı. Keza Çağlayangil Mulley ile yaptığı görüşmede bu doğrultuda herhangi bir işaret vermemiş ve sadece, Türkiye’nin Makarios’la müzakere etmeyeceğini söylemişti. Çağlayangil’in ifadesiyle Türkiye, bir sonraki hamleyi, uluslararası kamuoyunda kredisi kendininkinden daha az olan

¹¹³⁰ Bibiano Osorio-Tafall 26 Ocak 1967 tarihinde BM Kıbrıs Özel Temsilciliğine atandı. “Secretary-General Appoints Bibiano Osorio-Tafall as Special Representative of Cyprus”. 26 Ocak 1967. SG/A/39, CYP/433. UN Digital Library.

¹¹³¹ “Dışişleri Bakanının Kıbrıs ile İlgili Basın Toplantısı”, *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1967, 50–52; R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Temmuz 1967. MF 3/144/2, No. 22 Saving’. TNA, FCO 27/119.

Yunanistan'a bırakmıştı¹¹³².

R. Allen'a göre Türk ve Yunan tarafı bir anlaşmaya varma konusunda hala birbirlerinden oldukça uzaktı. Ayrıca taraflar anlaşmaya varsa dahi bunu Makarios'un kabul edip etmeyeceğine dair belirsizlik sürüyordu. R. Allen, bir anlaşmaya varılması hususunda kendilerinin mümkün olduğunca teşvik edici olmaları gerektiğini ancak Makarios'a karşı yumuşak davranmak zorunda olmadıklarını düşünüyordu. Eğer Makarios varılan anlaşmaya uyarsa sorun yoktu ancak aksi bir durumda, Makarios'un muhalefetiyle baş etme vazifesini sadece Türkiye ve Yunanistan üstlenmeliydi¹¹³³.

İngiliz dışişlerinde hazırlanan bir değerlendirmeye göre Kıbrıs meselesiyle ilgili süreçler geçmişe nazaran daha akıcı bir şekilde ilerliyordu. Yunan hükûmetinin, doğal olarak, iç siyasette oldukça güçlü olması, kendileri için daha dezavantajlı bir anlaşmayı kabul edebilme ihtimalini geçmişteki hükûmetlere kıyasla güçlendiriyordu. Buna paralel olarak Yunanların, olası bir çözüme karşı gösterebileceği muhalefete karşı Makarios'u zayıflatmaya çalıştıkları gözlemlenmekteydi. Buna rağmen sürecin kısa vadede uzlaşıyla sonuçlanacağına dair iyimser bir bakış açısına sahip olmak zordu ancak gidişatı kolaylaştırmak için İngilizler bir şeyler yapabiliirdi. Örneğin Türk ve Yunan tarafına, kendilerinin ve diğer katkı sağlayan ülkelerin BMKKBG'nin masraflarını sonsuza kadar karşılayamayacakları söylenerek anlaşmaya varmaları için baskı yapılabilirdi. Ancak bu girişimin de bazı riskleri vardı. Türk tarafı böyle bir girişim karşısında kendilerine, çözümle ilgili önerilerinin ne olduğunu sorarak tepki gösterebilirdi. Dolayısıyla her şeye rağmen olayları yakından takip edip, inisiyatif alınacak uygun zamanı beklemek uygun olanıydı¹¹³⁴.

Olası bir Türk-Yunan anlaşmasına dair değerlendirmeler sürerken Ağustos ayının sonlarına doğru tarafların müzakere masasına oturacaklarına dair emareler güçlenmeye başladı. Buna rağmen Pemberton-Pigott, müzakerelerin başlayacağına dair herhangi bir "dramatik gelişmeye" tanık olmamıştı:

"Her zaman buradan, Türk hükûmetinin kesinlikle Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunmasını istediğini ve çözüme ulaşmak için fırsat gördükleri

¹¹³² R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 22 Temmuz 1967. MF 3/144/2, No. 2214/500. TNA, FCO 27/119.

¹¹³³ Ibid.

¹¹³⁴ H. A. F. Hohler'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) R. Allen'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 17 Ağustos 1967. CC 3/7. TNA, FCO 9/72.

takdirde yeni bir adım atacaklarını açık bir şekilde rapor ediyoruz. Geçen hafta Alan Davidson’a ilettiğim üzere Atina’da olduğu gibi burada da hareketlilik belirtileri var. Ancak edinilen ayrıntılı bilgiler dramatik bir gelişmenin yaşanmadığını gösteriyor. ... Çağlayan’ın konakladığı küçük ve uzak bir kasaba olan Marmaris’te herhangi bir gizli görüşme olmadı. Gerçekten de tatilde gibi.¹¹³⁵

Pemberton-Pigott’nun ele aldığı diğer husus BMKBG’nin tasviyesiyle ilgiliydi. Pemberton-Pigott’ya göre BMKBG’nin sonsuza kadar adada kalamayacağı Türk tarafına birçok kez söylenmiş olsa da Türk yetkililer bunu umursamıyor, gücün adadan çekilmesi durumunda kriz çıkacağını ve bu krizin de doğal olarak Türkiye’nin müdahalesini gerekli kılacağını söylüyorlardı. Dolayısıyla BMKBG’nin çekileceğini söyleyerek Türk tarafını ikna etmeye çalışmanın Ankara’da bir etkisi olmayacaktı. Ankara büyükelçiliğinin karşı çıktığı diğer konu da olası bir anlaşmanın Makarios tarafından kabul edilip edilmeyeceği meselesiyle ilgiliydi. Büyükelçilik, Türkiye ve Yunanistan’ın anlaşmaya varması için ellerinden gelen gayreti göstermeleri ve bu konuda Makarios’un çok fazla umursanmaması gerektiği görüşündeydi¹¹³⁶.

Tarafların müzakere için bir araya geleceklerine dair söylentilerin mesnetsiz olmadığı kısa süre içerisinde ortaya çıktı ve Türk ve Yunan başbakanların Eylül ayı içerisinde görüşecekleri bilgisi 2 Eylül’de İltir Türkmen tarafından R. Allen’a iletilti. Görüşmenin tarihi henüz belirlenmemişti. Türkmen’in aktardığına göre davet Yunanlardan gelmişti fakat Yunanların hangi önerilerle geleceği hakkında bir fikre sahip değillerdi. Türkmen’in aktardığı bilgilere göre görüşme öncesinde Türkiye ve Yunanistan, “Enosis’e karşı üs” formülü dahil olmak üzere herhangi bir prensip anlaşması yapmamıştı ve dışişlerinde, Yunanistan tarafından gelen görüşme teklifinin taktik hamle olduğuna dair bazı şüpheler vardı. Ancak hükûmet, Yunanistan’ın teklifini kabul etmenin doğru bir tutum olacağını düşünüyordu. Tüm ayarlamalar tamamlandıktan sonra görüşmenin duyurusu yapılacaktı. R. Allen Türkmen’e yanıt olarak, ellerindeki tüm bilgilerin Yunanistan’ın niyetinin sahici olduğunu gösterdiğini ve görüşme teklifinde

¹¹³⁵ A. D. F. Pemberton-Pigott’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) H. A. F. Hohler’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı. 29 Ağustos 1967. CC 3/7, No. 2214/26G. TNA, FCO 9/72.

¹¹³⁶ Ibid.

bulunmalarının iyi niyetlerini gösterdiğine inandığını söyledi¹¹³⁷.

Yunanların Türk tarafıyla başbakan düzeyinde görüşme maksadının ne olduğu, görüşme öncesi öğrenilmesi gereken konuların belki de en başında geliyordu. Böylesi üst düzey bir toplantı neticesinde Kıbrıs konusunda ciddi bir ilerleme sağlanabileceği kanısının oluşması ve özellikle kamuoyunun beklenti içerisine girmesi kaçınılmazdı. Zirve toplantısından beklentileri karşılamayan bir sonuç çıkması durumunda ciddi bir hayal kırıklığı oluşabilir, daha da kötüsü bu durum adadaki gerilimi artırıcı bir etki yaratabilirdi. İngilizler bir ön teklif hazırlanıp hazırlanmadığıyla ilgili olarak Türk tarafından istediği yanıt alamadı. Benzer bir soru Atina Büyükelçisi Stewart tarafından Yunan Bakan Economou-Gouras'a da yöneltildi. Economou-Gouras yanıt olarak, üzerinde anlaşılmış bir ajandaları olmadığını, ancak düşüncelerinin, bu toplantının Türk-Yunan güvenlik meselelerinin görüşüleceği bir dizi görüşmenin ilk adımı olması yönünde olduğunu söyledi. Elbette bu kapsamda Türkiye ile Yunanistan arasındaki diğer meselelerin yanı sıra Kıbrıs meselesi de ele alınacaktı. Economou-Gouras toplantının gerçekleşecek olmasından oldukça mutluydu ve bir sonraki görüşmeyi aynı ayın sonunda Nev York'ta Çağlayangil ile yapmayı umuyordu ve yapılacak görüşmeyi, sürece dair tecrübe edinmek için bir adım olarak görüyordu. Economou-Gouras, düşüncelerini aktardıktan sonra Türk tarafının tutumunun nasıl olacağını sordu. Stewart yanıt olarak, Türklerin sert müzakereci olduklarını ve muhtemelen Yunanların Makarios'u ikna etme konusundaki kabiliyetinden ciddi şekilde şüphe ettiklerini söyledi¹¹³⁸.

İngiliz büyükelçiliğinin tespitine göre 4 Eylül'de bazı gazetelerde Türk ve Yunan başbakanlarının, Eylül ayının sonunda bir araya geleceğine dair haberler çıkmıştı. Görüşmenin gerçekleşeceğine dair yapılan haberler artık reddedilemez duruma gelmişti ve nitekim Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü yaptığı açıklamada bu haberleri ne doğrulamış ne de yalanlamıştı¹¹³⁹. Çok geçmeden Türk Dışişleri Bakanlığı 6 Eylül'de açıklama yaparak, Türk ve Yunan başbakanlarının 9 ve 10 Eylül tarihlerinde, sırasıyla Keşan ve Dedeoğlu'nda görüşeceklerini duyurdu. Görüşmelerde Türk ve Yunan dışişleri

¹¹³⁷ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 2 Eylül 1967. CT 3/9, No. 1204. TNA, FCO 9/634.

¹¹³⁸ M. Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Eylül 1967. CT 3/9, No. 968. TNA, FCO 9/634.

¹¹³⁹ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Eylül 1967. CC 4/2, No. 1207. TNA, FCO 9/76.

bakanlarının yanı sıra, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp, Genel Sekreter Yardımcısı İlter Türkmen, Kıbrıs-Yunanistan Dairesi Genel Müdürü Adnan Bulak, Atina Büyükelçisi Turan Tuluy ve diğer yetkililer hazır bulunacaktı¹¹⁴⁰. İngiliz *Daily Telegraph* gazetesi görüşmeyi, “Bu, uzun zamandan beri batının aldığı en güzel haberdır” şeklinde değerlendirmekteydi¹¹⁴¹.

Görüşmeler, planlandığı üzere 9-10 Eylül tarihleri arasında Keşan ve Dedeoğlu’da gerçekleşti¹¹⁴². Görüşmede ev sahibi sıfatı ile ilk olarak Demirel söz aldı ve her iki ülkenin müşterek problemlerini tartışma fırsatı yakalamanın memnuniyet verici olduğunu dile getirdi. Demirel ayrıca, toplantının hem dost hem de düşman ülkeler tarafından yakından takip edildiğini vurgulayarak, görüşmelerde açık sözlü davranılmasının önemine dikkat çekti¹¹⁴³. Demirel’e göre iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olan süreç 1963 yılının Aralık ayında yaşanan hadiselerle başlamıştı. Kıbrıs’taki sürecin kötüye gitmesinden ve Türk-Yunan ilişkilerinin bozulmasından birinci derecede sorumlu olan kişi Makarios’tu¹¹⁴⁴.

Yunan Başbakan Kollias Demirel’e teşekkür ettikten sonra, iki ülke arasındaki ilişkilerin coğrafi açıdan sahip olduğu öneme dair Demirel’in yaptığı tespiti katıldığını belirtti. Diplomatik üslûba hâkim olmadığı için düşüncelerini saklamadan dile getireceğini belirten Kollias, iki ülke ilişkileriyle ilgili ilk olarak Türkiye’de yaşayan Yunan asıllı vatandaşların durumuna değindi ve Gökçeada’daki Rumların Lozan Antlaşması’ndan doğan haklarının kullanılmadığını ve adadan gitmeleri için Türk

¹¹⁴⁰ “Türk-Yunan Zirve Görüşmesi Hakkındaki Açıklama”, *Dışişleri Belleteni*, Eylül 1967, 12–13; *Milliyet*, 7 Eylül 1967, 1,9; R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Eylül 1967. CC 4/2, No. 1225. TNA, FCO 9/76.

¹¹⁴¹ *Milliyet*, 8 Eylül 1967, 1.

¹¹⁴² “Keşan-Dedeoğlu Görüşmeleri”, *Dışişleri Belleteni*, Eylül 1967, 14. Görüşmeyle ilgili görüntüler

için: “Turkey: Greek and Turkish Premiers Meet in Attempt to Settle Differences (1967)”, 1967, <https://www.britishpathe.com/asset/212226/>.

¹¹⁴³ Kuneralp, *Sadece Diplomat*, 271. Cüneyt Arcayürek’in Başbakan Özel Kalemî Muammer Ekonom’dan edindiği bilgiye göre görüşme başlar başlamaz Yunanlar Türk heyetin önüne bir gündem koymuştu ve gündemin ilk maddesinde *Enosis* meselesinin yer alması Demirel’in tepkisini çekmiş ve Demirel “burada oturup konuşmaya gerek kalmadı, Türkiye bu masada *Enosis*’i konuşamaz” diyerek ayağa kalkmıştı. Diğer yetkililer de Demirel’i takip etmişti. Ancak Yunanlar yanlış anlaşıldıkları konusunda Türkleri ikna ettikten sonra görüşmeler yeniden başlamıştı. Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi: 1965-1971* (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1992), 117.

¹¹⁴⁴ Kuneralp, *Sadece Diplomat*, 273–74.

idarecilerin ellerinden geleni yaptığını ileri sürdü¹¹⁴⁵.

Kollias azınlık meselesine değindikten sonra asıl mesele olan Kıbrıs meselesine değindi ve *Enosis*'in Türkiye'nin stratejik çıkarlarını hiçbir şekilde etkilemeyeceğini ileri sürdü. Türkiye ile yeni bir ittifak kurma arzusunda olduklarını belirten Kollias'a göre Yunanistan'daki Türkler, Yunan bayrağı altında gayet iyi şartlarda özgür bir biçimde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Kıbrıs'ın gelecekte komünist bir ülke haline gelmesini önlemenin tek yolu *Enosis*'ten geçiyordu. Kollias devamında Yunanistan'ın teklifini sunarak, Türk tarafının daha önceki görüşmelerde Dhekelia üssünü talep ettiğini hatırlattı ve Türkiye'nin bu üssü NATO çerçevesi içerisinde kabul edip etmeyeceğini ve bu üs için Türkiye'nin ne tür bir garanti talebinde bulunacağını sordu¹¹⁴⁶.

Demirel cevabında ilk olarak Gökçeada ile ilgili iddiaların gerçeği yansıtmadığını söyledi. Ardından Kollias'ın *Enosis* ile ilgili argümanlarını cevapladı. Demirel'e göre adanın Yunanistan'la birleşmesinin tehlikeleri önleyeceği iddiası, adanın Türkiye ile birleşmesiyle de mümkün olabilirdi. Türkiye asla Kıbrıs meselesini *Enosis* temelli bir çözüm üzerine müzakere etmeyecekti. Dolayısıyla Kollias'ın teklifine verecek bir cevapı yoktu. Bu teklif on beş senelik bir teklifti. Ne Türk halkı ne Kıbrıslı Türkler ne de bir Türk hükûmeti bu teklifi kabul edecekti¹¹⁴⁷.

Bunun üzerine Kollias, Türkiye'nin ne istediğini sordu. Demirel yine benzer bir cevap vererek Türkiye tarafından kabul edilebilecek ve *Enosis*'i içermeyecek bir çözüm arayışında olduklarını söyledi. Kollias'ın Demirel'in daha açık konuşması ricası üzerine Demirel Türkiye'nin tutumunu detaylandırdı. Buna göre Kıbrıs başka bir devlet tarafından ilhak edilmemeli, anlaşmalar tek taraflı olarak değiştirilmemeli, adadaki bir cemaatin başka bir cemaat üzerinde egemenlik kurmasına izin verilmemeli ve son olarak Lozan Antlaşması ile kurulan denge korunmalıydı¹¹⁴⁸.

Kollias Demirel'in bu prensiplerini dinledikten sonra tehlikenin çok ciddi olduğunu, eğer iki hükûmet bir çözüme ulaşamazsa istenmeyen sonuçlarla karşılaşılacağını iddia etti. Bu şartlar altında Kıbrıs iki ülkenin de elinden kayarak demir perdenin arkasına geçebilirdi. Kollias'a göre bir gün *Enosis* mutlaka gerçekleşecekti. Kollias

¹¹⁴⁵ Ibid., 275–77.

¹¹⁴⁶ Ibid., 277–78.

¹¹⁴⁷ Ibid., 278–79.

¹¹⁴⁸ Ibid., 279–80.

Demirel'in öne sürdüğü prensipler bağlamında Türk tarafının ne tür bir çözüm önerisi beklentisi içerisinde olduğunu merak ediyordu¹¹⁴⁹. Ancak Demirel, bu soruya net bir cevap vermeyerek iki ülkenin yaklaşımlarındaki farklılık üzerinde yürütülen polemiği sürdürdü. Taraflar bir süre Sovyet tehdidi, *Enosis*'in gerçekleşme ihtimali, azınlık meselesi gibi meseleler üzerinde karşılıklı münakaşaya devam etti¹¹⁵⁰.

Tarafların yaklaşımları üzerindeki bu münakaşanın ardından Kollias görüşmenin başına dönerek, Türkiye'nin beklentileriyle ilgili kendilerinde oluşan intibaa açıklık getirdi. O zamana kadar, bilhassa dışişleri bakanlarının Paris'te yaptığı görüşmeler sırasında Yunan tarafı, Türkiye'nin *Enosis* karşılığında Dhekelia'da üs verilmesi talebiyle karşılaşmıştı. Dolayısıyla, Türkiye'nin üs teklifini kabul ettiğini, sadece üssün niteliğiyle ilgili müzakerede bulunmak istediğini düşünüyorlardı. Demirel'e göre taraflar arasında bir yanlış anlaşılma vardı. Türkiye hiçbir zaman *Enosis* temelli bir çözümü kabul etmemişti. Çağlayangil ile Toumbas arasında Paris'te yapılan görüşmelerden sonra imzalanan protokol de bunu kanıtlıyordu. Konunun Paris'teki görüşmelere gelmesiyle Demirel, Çağlayangil'in söz almasını istedi¹¹⁵¹.

Çağlayangil'in aktardığına göre Paris'teki görüşmeler başarılı aşamalardan geçmişti. İlk olarak taraflar, silahsızlandırma konusunda mutabakata varmıştı. Ardından adadaki Türklerin statüsü ve nihai olarak Türkiye'ye verilecek üssün Türk egemenliğinde olup olmaması tartışılmıştı. Çağlayangil Toumbas'a, Dhekelia üssünün ve mevcut Türk anklavlarının¹¹⁵² devredilmesi halinde, bu koşullara dayalı bir çözümün *Enosis* olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı sorusunun ortaya çıkacağını da söylemişti. Çağlayangil ayrıca tarafların, müzakerelere ön koşul olmadan başlanması konusunda anlaşmaya varmış olduklarını da hatırlattı. Çağlayangil, iki üs ve anklavların devredilmesi formülünün çözüme temel teşkil edebileceği kanaatine varmış, ancak hiçbir zaman Yunanlarda, kendilerinin bir üs karşılığında *Enosis*'i kabul edecekleri izlenimini uyandırmamıştı. Çağlayangil bu sözlerinin ardından sözü Economou-Gouras'a bıraktı. Economou-Goras'a göre Çağlayangil'in anlattıkları, taraflar arasında *Enosis*'in tartışıldığını

¹¹⁴⁹ Ibid., 280–81.

¹¹⁵⁰ Ibid., 281–82.

¹¹⁵¹ Ibid., 282–83.

¹¹⁵² “1. Kuşatılmış durumdaki ülke. Etrafı tamamen yabancı bir ülke tarafından çevrili olan ve bu ülke toprakları dışında dünyaya çıkışı bulunmayan ülke. 2. Azınlık mahallesi. Bir ülke ya da şehirde, yabancı ırka mensup kimselerin toplu olarak bulundukları mahalle. 3. Kapalı bölge. 4. Yerleşim birimi.” Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü: İngilizce-Fransızca-Türkçe*, 172.

gösteriyordu¹¹⁵³.

Ne var ki Demirel, kendilerinin hiçbir zaman *Enosis* temelli bir çözüm üzerinde müzakere yürütmediği iddiasını sürdürdü ve Kollias'ın "yanlış algının kurbanı" olduğunu söyledi. Türkiye *Enosis* temelli bir çözüm üzerinde müzakere etmek istemediğini sürekli belirtmiş ve bunu yazılı metinlere de işlemişti¹¹⁵⁴.

Kollias halen Türkiye'nin pozisyonunun ne olduğu konusunda aydınlanmış değildi. Demirel de açık bir şekilde Yunan tarafının bir teklifte bulunmasını istiyordu. Demirel, *Enosis* etrafında bir çözüm bulunmasına net bir şekilde karşı olduğunu ve *Enosis* dışında bir önerileri olmayacaksa müzakerelere devam etmenin bir anlamı olmadığını söyledi. Demirel'in bu çıkışı üzerine delegasyonlar kendi içlerinde istişare etmek üzere bir süreliğine masadan çekildi. Yaklaşık beş dakika sonra Yunan büyükelçi Türk tarafının bulunduğu odaya gelerek, ertesi gün yapılması düşünülen müzakerelere Demirel'in ileri sürdüğü şartlar altında katılmak istemediklerini bildirdi. Bu olumsuz duruma rağmen, ertesi gün görüşmelere devam edilmesi kararı alındı¹¹⁵⁵.

¹¹⁵³ Kunalalp, *Sadece Diplomat*, 283–84.

¹¹⁵⁴ Ibid., 286.

¹¹⁵⁵ Ibid., 287. Çağlayangil anılarında ilk toplantıyı şu şekilde aktarmaktadır: "... Kollias ... cebinden bir kâğıt çıkardı ve okudu. Okuduğu yazının özü şuydu:

'Yunanistan'la Türkiye dost geçinmeye mecbur iki ülkedir. Tarihte gayet iyi ilişkileri olmuştur. Bunları bozan sorunların başında Kıbrıs gelir. Ada, Yunanistan'a bağlanırsa bütün pürüzler hallolur. Bunu söylemeye geldim' dedi. Kâğıt okundukça iki tarafın da üyeleri renkten renge giriyordu. Biz Kıbrıs işine çözüm bulmaya gelmiştik. Yunan başbakanı da açıkça *Enosis* teklif ediyordu. Sözü Demirel aldı.

'Çok iyi başladınız. Söyledikleriniz doğrudur. İki devlet de dost yaşamaya mecburdur. Kıbrıs sorunu aramızdaki anlaşmazlıkların kilit taşıdır. Bu çözülürse öbürleri hal yoluna girer. Ada, Yunanistan'a 600 mil, Türkiye'ye 40 mil uzaktadır. Bağlamak söz konusu ise Türkiye'ye daha çok yararır. Biz buraya aday her hangi bir devlete ilhak etmek için gelmedik. Aramızdaki pürüze çare bulmak istiyoruz. Sizin niyetinizin *Enosis* olduğu bir kere daha anlaşıldı. Bunu müzakere edemeyiz, tartışamayız. Konuşmamız bitmiştir' dedi. Bize de işaret etti. Müzakere salonundan çıktık. Toplantı fiyaskoyla son bulmuştu. Aşağıda gazeteciler bekliyordu. Onlara ne diyecektik. Bunları konuşurken Yunan Büyükelçisi görüşmek istediğini bildirdi. Demirel 'buyursunlar' dedi. Elçi geldi:

'Büyük bir yanlışlık var. Anlaşmazlık içindeyiz. Kastımız *Enosis* değildir. Biz de sizin gibi düşünüyoruz. Müzakereye devam edelim' dedi.

Ben ve teknisyenlerim, elçinin etrafını tuttuk. Sayın Demirel'i güç ikna ettik ve müzakere yeniden başladı." Cılızoğlu, *Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangil'in Anıları Çağlayangil'le Anılar*, 416–17.

ABD Büyükelçisi Hart'ın görüşmelerle ilgili edindiği bilgiye göre göre Keşan'daki görüşmelerde ilk olarak Demirel söz almıştı ve temel Türk-Yunan meselelerinin tartışılması için yapılan daveti takdir ederek Yunanistan ile barışın Türkiye için jeopolitik bir gereklilik olduğuna dikkat çekmişti. Demirel'in ardından konuşan Kollias oldukça sert bir giriş yapmış ve Gökçeada ile Bozcaada'da yaşayan Rumlara uygulanan kötü muameleden yakınmıştı. Ardından Kıbrıs meselesine değinerek, *Enosis*'in tek çözüm olduğunu, bu çözümün Türkiye için de faydalı olduğunu zira güney sahilindeki bir adada Yunan bayrağının dalgalandığını görmenin Türkler için adanın emin ellerde olduğunun garantisi olacağını ileri sürmüştü. Aksi takdirde Kıbrıs'ın komünistlerin eline geçme ihtimali vardı. Kollias'a göre asıl soru,

Bir sonraki görüşme 10 Eylül'de Dedeğaç'ta başladı. Kollias bir önceki gün yapılan müzakerelere değindi ve Yunanistan'ın Türkiye'nin taleplerini karşılayacak bir *Enosis* formülü düşüncesinde olduğunu tekrarladı. Kollias'a göre diğer çözüm önerileri adadaki sorunlara kalıcı bir çözüm getiremeyecekti. Bu ifadelerin ardından Kollias, Türk tarafının önerisini dinlemek üzere sözü Demirel'e bıraktı¹¹⁵⁶.

Demirel'e göre müzakerede sadece tek tarafın adım atmasını beklemek doğru değildi. Çünkü müzakereden edindiği intibaya göre taraflar arasında birbirlerinden çok uzak bir pozisyonda değildi. Ancak çözümün her iki taraf için de kabul edilebilir olması gerekiyordu. Toumbas, Çağlayangil ile yaptığı görüşmede kendilerinin Makarios'u ikna edebileceklerini söylemiş, mecliste de görüşmeyle ilgili yöneltilecek soruya Türkiye'nin *Enosis*'i kabul ettiğini söyleyemeyeceğini belirtmişti. Demirel uzun uzadıya konuşmaya devam etse de Kollias'ın sorusuna net bir cevap vermedi. Hatta ciddi bir çıkış yaparak, *Enosis*'in barışçıl yollarla gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, *Enosis* için gerekli tek yöntemin savaş olduğunu ileri sürdü. Demirel'e göre Türkiye, Yunanistan gibi kendi tezinde ısrarcı değildi ve *Enosis* haricindeki çözüm tekliflerini müzakere edilebilir buluyordu. Demirel ayrıca bazı prensipler sıraladı. Buna göre Türkiye'nin stratejik çıkarları korunmalı, tarafların siyasi çıkarları arasında eşitlik gözetilmeli, adadaki Rumların ve Türklerin hakları Zürih ve Londra anlaşmaları çerçevesinde ele alınmalı, adadaki Türklerin varlığı, kimliği ve tekilliği garanti altına alınmalı, Türk toplumu adanın idaresine adil bir şekilde katılmalı, Türk toplumuna otonomi tanınmalı, adanın yeni statüsü dokunulamaz kılınmalı, Türk toplumunun ekonomik geleceği teminat altına alınmalı, çözümün Türkiye'nin dış ilişkilerine zarar vermemesine dikkat edilmeli ve ulaşılabilecek çözüm, neticeye erdirilememiş sorunların müzakere

Türklerin hangi şartlar dahilinde *Enosis*'i kabul edecekti. Bu sebeple Kollias Türklere, *Enosis* karşılığında İngilizlerin terk etmeyi düşündükleri Dhekelia üssünün NATO namına Türklerin kontrolüne verilmesini teklif etmişti. Kollias ayrıca eğer Türkler ısrarcı olursa Dhekelia üssünün tam egemenliğini de vermeye hazırды.

Yine Hart'ın aktardığına göre Kollias'ın *Enosis* üzerinde bu kadar fazla durması üzerine Demirel Yunanistan'ın *Enosis* için güç kullanma niyetinde olduğunu anlaşıldığını, ancak böyle bir durumda Türkiye'nin karşılık vereceğini ve Türkiye'nin Yunanistan'dan daha zayıf olmadığını söylemişti. Tam bu noktada Yunan Savunma Bakanı araya girmiş, bu eğer savaş demekse gerçekten de Türkiye'nin kazanabileceğini ancak Yunanistan'ın elinden geleni yapacağını vurgulamıştı. Görüşmelerin Dedeğaç'ta geçen bölümü yine Hart'ın aktardığına göre Türkler için daha olumluydu. Çağlayangil Papadopoulos'u akşam yemeğinin ardından kenara çekmiş, Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs konusunda anlaşmaya varmaları için hiç olmadıkları kadar yakın olduğuna inandıklarını söylemişti. Çünkü Çağlayangil'e göre artık her iki taraf da karşı tarafın pozisyonunun ne olduğunu biliyordu. Dolayısıyla ortak bir müzakere zemini oluşturulabilirdi. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 32-34.

¹¹⁵⁶ Kuneralp, *Sadece Diplomat*, 288.

edilmesine açık kapı bırakmalıydı¹¹⁵⁷.

Demirel detaylı bir şekilde bu prensipleri sıraladıktan sonra nihayet Türk tarafının düşündüğü çözüm önerilerinden bahsetti. Türk tarafına göre iki çözüm yolu vardı. Birincisi federatif bir yapı, ikincisi ise Zürih ve Londra anlaşmalarını esas alarak güncel şartları karşılayan anayasal düzenlemelerdi. Demirel'e göre söz konusu federasyon, yine Zürih ve Londra anlaşmalarını esas alacak ve coğrafi bir niteliğe sahip olacaktı. Ayrıca bu federasyon tarafsız ve silahsız olacak, birbirinden bağımsız anayasalara sahip olacak, adli ve idari sistemler kurulacaktı. BMKBG ise, daha az bir sayıyla, görevine devam edecekti¹¹⁵⁸.

Bağımsızlık temelli diğer formülde ise Zürih ve Londra anlaşmaları esas alınarak anayasanın güncel gereklilikler çerçevesinde düzenlenmesi, devletin kendi ordusunun olmaması ve silah ithalinin yasaklanması gibi hususlar öngörülüyordu. Bunların dışında Türk toplumuna bölgesel otonomi verilecek, Türk bölgelerindeki polis ve jandarmalar Türklerden oluşacaktı. Adadaki iki İngiliz askerî üssünden biri Türkiye'ye, diğeri de Yunanistan'a verilecek ve bu üslerde eşit miktarda askerî güç bulunacaktı. Ayrıca Türkiye, bağımsız statünün sonlandırılması isteniyorsa adanın kendisi ve Yunanistan tarafından ortak bir şekilde idaresi meselesini de tartışmaya hazır¹¹⁵⁹.

Beklenildiği üzere Demirel'in önerileri Yunan tarafı için kabul edilebilir değildi. Kollias'a göre ne federasyon, ne kanton sistemi ve ne de ortak egemenlik, sorunlara çözüm olacaktı. Kollias ayrıca, Türk tarafının Zürih ve Londra anlaşmalarıyla kurulan yapının da ötesine geçen tekliflerle gelmesine şaşırıyordu. Yunanistan bu teklifleri müzakere dahi etmek niyetinde değildi¹¹⁶⁰.

Tarafların çözüm için bulundukları pozisyonlar açık bir şekilde birbirinden oldukça uzaktı. Kollias'ın Demirel'in önerilerini reddetmesinin ardından çözüme dair herhangi bir şey konuşulmadı ve taraflar sadece karşı tezleri çürütmeye çalıştı.

Görüşmelerin ardından Türkiye ve Yunanistan birer bildiri yayınladı. Bildiride, her iki başbakanın ikili ilişkiler üzerinde durdukları söylenerek, iki ülke ilişkilerinin güçlendirilmesinin ortak çıkarlara uygun olduğu vurgulanmakta ve özellikle Kıbrıs

¹¹⁵⁷ Ibid., 289–92.

¹¹⁵⁸ Ibid., 292–93.

¹¹⁵⁹ Ibid., 293–94.

¹¹⁶⁰ Ibid., 297.

meselesinin ele alındığı belirtilmekteydi. Neticede taraflar, Kıbrıs meselesindeki görüşlerinin yakınlaştırılması, adadaki gerilimin azaltılması ve barışçıl ve ortak bir çözüme ulaşılması için gerekli tedbirlerin alınması konularında mutabakata varmıştı. Bildiride ayrıca, ki önemli nokta buydu, “...iki memleket arasındaki bütün antlaşmalara riayet olunması hususunda görüşleri arasında uygunluk bulunduğunu memnuniyetle müşahade etmişlerdir” ifadesi yer almaktaydı¹¹⁶¹. İngiliz büyükelçiliğinin tespit ettiği bir habere göre bildirinin hazırlanması¹¹⁶² üç saat sürmüştü. Başka bir haberde de görüşmelerle ilgili Çağlayangil’in yakınına yer veriliyordu. Çağlayangil, sürekli olarak Yunanca konuşan delegasyonunun dediklerinden bir kelime dahi anlamamıştı¹¹⁶³.

Türk dışişleri görüşme nedeniyle derin bir hayal kırıklığı içerisindeydi. Görüşme öncesinde belli başlı konularda uzlaşmaya varılması noktasında pek umutlu olunmasa da bilhassa Türk tarafının defalarca *Enosis*’i kabul etmeyeceğini belirtmesine rağmen toplantı boyunca sadece *Enosis*’e odaklanan Yunan Başbakan Kollias’ın katı tutumu, görüşmelerin çıkmaza girmesine neden olmuştu. Türk yetkililer toplantıda temel prensiplerini açıklayarak bağımsızlığa dayanan bir çözümün en uygulanabilir çözüm olduğunu söylemişler ve Yunanların en azından bazı ödünler verebileceklerini ummuşlardı. Ancak bunların hiçbirisi gerçekleşmemiş ve ortak bir noktaya gelme konusunda hiçbir aşama kaydedilememişti. Görüşmeyle ilgili düşüncelerini 12 Eylül’de

¹¹⁶¹ Bildiri metni için bkz.: “Türk-Yunan Ortak Bildirisi”, *Dışişleri Belleteni*, Eylül 1967, 40–41; *Milliyet*, 11 Eylül 1967, 1,9; R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 11 Eylül 1967. CC 4/2, No. 1251. TNA, FCO 9/76.

¹¹⁶² Çağlayangil’in aktardığına göre bildirinin hazırlanması taraflar arasında anlaşmazlığa yol açmıştı. Görüşmelerin ardından Çağlayangil cebinden bir kâğıt çıkararak Türk tarafının bildiri önerisini sunmuş ve bunun kabul edilmesini, aksi halde ortak bildiri yayınlanmayacağını söylemişti. Yunan bakan Economou-Gouras metni okuyarak metnin yaşananlara kıyasla çok iyimser yazıldığını söyleyerek metin üzerinde tartışmak istemişti. Ancak Çağlayangil kabul edilmesi konusunda ısrar edince Yunan tarafı kısa bir tereddüdün ardından metni kabul etmişti. Cılızoğlu, *Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangil’in Anıları Çağlayangil’le Anılar*, 418.

¹¹⁶³ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 11 Eylül 1967. CC 4/2, No. 1252. TNA, FCO 9/76. R. Allen tesadüf eseri, görüşmelerde tarafların birbirleriyle iletişim kurmak için Yunancadan İngilizceye, İngilizceden Türkçeye, Türkçeden İngilizceye ve İngilizceden Yunancaya çeviri yaptıklarını öğrenmişti. R. Allen’a göre bu yöntem yanlış anlaşılmalara için ilave fırsatlar yaratmış olabilirdi. Örneğin, R. Allen’a göre, Demirel’in “*Enosis* hakkında konuşmayı kabul ettiğimizi size kim söyledi?” cümlesi bu nedenle yanlış yorumlanmış olabilirdi çünkü, Çağlayangil’in o yaz gizli bir görüşmede söylediği gibi Türk tarafı birçok kez yeterli şartlar sağlandığı takdirde *Enosis* üzerinde konuşabileceklerini söylemişti. R. Allen’a göre Demirel’in cümlesi orijinalinde, “Sadece *Enosis* hakkında konuşacağımızı kim söyledi?” şeklinde olabilirdi. R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 9 Ekim 1967. CC 4/2, No. 2214/714/67. TNA, FCO 9/76. ABD Ankara Büyükelçisi Parker T. Hart da dönemin önde gelen Türk yetkililerinden birinden edindiği bilgiye dayanarak çeviri meselesinin problem yarattığına dikkat çekmektedir. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 32.

Büyükelçi R. Allen’a aktaran Dışışleri Genel Sekreter Yardımcısı İlter Türkmen’e göre Kollias dik kafalı, Economou-Gouras kuvvetsizdi. R. Allen’ın değerlendirmesine göre görüşmelerin başarısızlığa uğraması adadaki gerilimin artmasına neden olacaktı¹¹⁶⁴.

Türk yetkililer ayrıca, Kıbrıs’la ilgili pozisyonunu birçok kez çok açık bir şekilde beyan etmelerine rağmen Yunanların yanlış bir kanaate vardığını düşünüyordu. Dışışleri Bakanlığı Kıbrıs ve Yunanistan Dairesi Genel Müdürü Adnan Bulak’ın, Demirel-Kollias görüşmeleriyle ilgili İngiliz büyükelçilik görevlisi J. C. Edmonds’a anlattıkları bu duruma işaret ediyordu:

“... Ardından 9 ve 10 Eylül’deki Türk-Yunan görüşmelerine geçtik. 17 Aralık 1966 tarihinde Paris’te yapılan son ‘diyalog’ toplantısı sırasında Türk ve Yunan tarafları arasında kendi pozisyonlarına ilişkin herhangi bir görüş ayrılığı olup olmadığını sordum. Bulak, Yunanların Türkiye’nin tutumu konusunda kesinlikle yanlış bir anlayış içinde olduklarını söyledi. Daha sonra bana, vereceği bilginin ‘gizli’ olduğunu defalarca vurgulayarak, 17 Aralık 1966 tarihli toplantı tutanaklarının Türk ve Yunan temsilcileri tarafından imzalandığını, bu tutanaklarda, *Enosis*’i kesinlikle dışlayan Türk pozisyonunun çok net bir şekilde yer aldığını söyledi.”¹¹⁶⁵

Görüşmelerin ardından Demirel’in düzenlediği basın toplantıları Türkiye’nin pozisyonunu daha da netleştirmeye yönelikti. Demirel 12 Eylül’de düzenlediği basın toplantısında, Türkiye’nin Kıbrıs politikasına ve Yunanistan’la yapılan son görüşmeye dair değerlendirmelerde bulundu. Demirel ilk olarak, adadaki soydaşların kendileri için öneminden ve adanın Türkiye’nin güvenliği için sahip olduğu stratejik değerden bahsetti. Ardından mevcut antlaşmaların geçerliliğine vurgu yaparak, Kıbrıs meselesinin bir Türk-Yunan meselesi olduğunu ileri sürdü. Demirel ayrıca, tarafların çözüme çok farklı açılardan yaklaştıklarını ve çözüm için birbirinden uzak öneriler öne sürdüklerini söyledi. Demirel’e göre her şeye rağmen görüşmeler, tarafların pozisyonlarının netleştirilmesi adına faydalı olmuş ve Türkiye Kıbrıs politikasının temellerini

¹¹⁶⁴ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 12 Eylül 1967. CC 4/2, No. 1263. TNA, FCO 9/76. Türk tarafı görüşmelere taksim temelli bir pazarlık için gitmiş görünüyordu. Cihat Göktepe, “The Cyprus Crisis of 1967 and Its Effects on Turkey’s Foreign Relations”, *Middle Eastern Studies* 41, sy. 3 (2005): 435.

¹¹⁶⁵ J. C. Edmonds’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) I. T. M. Lucas’a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 19 Eylül 1967. CC 4/2, No. 2214/668. TNA, FCO 9/76.

Yunanlara net bir şekilde açıklamıştı. Görüşmelerin en olumlu sonucu ise her iki tarafın da barışçıl yollarla ve mümkün olan en kısa sürede soruna çözüm bulunması için istekli olduğunun ortaya çıkmış olmasıydı¹¹⁶⁶.

Yunan tarafı ise görüşmelerin başarısızlığa uğradığını kabul ederek, başarısızlığa neden olan etmenlerin başında iyi hazırlanmamış olmaları geldiğini itiraf ediyor ve sorumluluklarını kabul ediyordu. Ancak buna rağmen Demirel'in konuşmasına, “*Enosis* hakkında konuşmayı kabul ettiğimizi kim söyledi? Bunu kanıtlayacak bir belgeniz var mı?” cümlesiyle başlaması kendilerini çok şaşırtmıştı çünkü Türkiye'nin üs karşılığında *Enosis* formülünü kabul edebileceğini düşünmüşlerdi. İlk günkü görüşmelerin başarısızlığa uğramasının ardından Yunanlar, Türk yetkililerden ikinci görüşmede kendi tekliflerini masaya getirmelerini istemiş, ancak Türk tarafı daha çetin bir öneride bulunmuştu. Buna göre Türk tarafının önerisi, Kıbrıs üzerinde Yunanistan ve Türkiye tarafından atanacak ikişer Yüksek Komiser tarafından yönetilen bir Türk-Yunan kondominyumu¹¹⁶⁷ ya da adada bir dizi Türk garnizonunun kurulması şartıyla federasyon ya da kanton sistemi idi¹¹⁶⁸. Yunanlar, Türkiye ile yürütülen görüşmelerin ne zaman ve hangi zeminde devam edebileceği tahmininde bulunamıyordu. Yunan Dışişleri Bakanı Economou-Gouras İngiltere'nin Atina Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede mevcut durumu, “Türklerin çetin müzakereci olduğunu biliyorum fakat geçen hafta sonu bir pazarlık sürecinin başlangıcı dahi olamadı” cümlesiyle tanımlamaktaydı¹¹⁶⁹.

Taraflar açık bir şekilde bir anlaşmanın ana hatları üzerinde uzlaşmaya varamamıştı. İngilizlerin değerlendirmelerine göre Yunanlar, *Enosis* temelinde bir müzakere yürütüleceğine ve dolayısıyla bu müzakerenin *Enosis* karşılığında verilecek tazminat

¹¹⁶⁶ “Başbakanın Basın Toplantısı”, *Dışişleri Belleteni*, Eylül 1967, 43–45; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 13 Eylül 1967. CC 4/2, No. 1269. TNA, FCO 9/76.

¹¹⁶⁷ “*Condominium*: İki veya daha fazla devletin bir bölge üzerinde ortaklaşa yargı yetkisi kullanması. Bölge bu nedenle ortak bir koloni niteliğindedir. Bu düzenleme, zorlu siyasi ve idari sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle nadiren gerçekleşir ve mevcut örneği yoktur.” Berridge ve James, *A Dictionary of Diplomacy*, 49.

¹¹⁶⁸ Michael Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 13 Eylül 1967. CC 4/2, No. 991. TNA, FCO 9/76. Yunanların, Türk tarafının *Enosis* pazarlığı yapacakları yönündeki düşünceleri ABD'nin Ankara Büyükelçisi Hart tarafından da teyit edilmektedir. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 33.

¹¹⁶⁹ Michael Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 14 Eylül 1967. CC 4/2, No. 992. TNA, FCO 9/76. Yunanlar bir ara görüşmelerin başarısızlığa uğramasında İngilizlerin parmağının olduğu söylemini dile getirdi. Yunanlara göre İngilizler, Türk yetkilileri daha katı davranmaları için cesaretlendirmişti. Michael Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 22 Eylül 1967. CC 4/2, No. 1009. TNA, FCO 9/76.

etrafında şekilleneceğine inanarak toplantı masasına oturmuşlardı ancak Türkiye, *Enosis*'i bir çözüm olarak görmemişti¹¹⁷⁰. İngilizler ortada ciddi bir yanlış anlaşılma olduğunu düşünüyordu. İngilizlerin kanaati Yunanların, Haziran ayında Türk ve Yunan bakanlar arasında Lüksemburg'da yapılan görüşmelerde *Enosis* ve kiralık üs tazminatı önerisinin reddedilmesini, *Enosis* ilkesinden ziyade tazminatın miktarından kaynaklandığını düşünmüş olabilecekleri yönündeydi. Türk yetkililer ise Lüksemburg'da reddettikleri şeyin açık bir şekilde bizatihi *Enosis* olduğunu belirttiklerini düşünmüş olmalıydı. Bu yanlış anlaşılmanın dışında Türk tarafı, başbakanın katıldığı bir müzakere sürecinde, prensiplerini ve kamusal pozisyonlarını kolayca terk etmek istememiş ve ayrıca, dünya kamuoyunun Kıbrıs'ın bağımsızlığına daha sıcak baktığını düşünerek böyle davranmış olabilirdi¹¹⁷¹.

Yine İngilizlerin değerlendirmesine göre, askerî rejimin Yunan hükûmeti üzerindeki etkisi, Yunanların daha iyimser ve aceleci davranmalarına neden olmuş olabilirdi. Bu da muhtemelen Türk tarafının daha temkinli davranmasına ve Yunan önerilerindeki taksim ve *Enosis* karışımı bir çözüm önerisinin belirtilerini görememelerine neden olmuştu¹¹⁷². İngiliz Dışişleri Bakanı George Brown'un 14 Eylül'de katılacağı kabine toplantısı için hazırlanan konuşma notunda yer alan açıklama tüm sürecin net bir özetiydi:

“Türkler bize, Yunanistan'ın tutumunu çok katı bulduklarını, Yunanlar da Türk tutumunun çok daha sertleştiğini söyledi. Açıkça görünüyor ki Yunanlar, Türklerin *Enosis* 'e dayalı bir çözüm üzerinde düşünmeye hazır oldukları ihtimalini abartmışlar ve bence muhtemelen ciddi bir yanlış anlaşılma var.”¹¹⁷³

R. Allen'ın 27 Eylül'de Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi Delivanis ile yaptığı

¹¹⁷⁰ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 28 Eylül 1967. CC 3/7, No. 3086. TNA, FCO 9/72; Coşkun, “The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967-1980”, 36.

¹¹⁷¹ Hood'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) P. Dean'e (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği). 6 Ekim 1967. CC 3/7. TNA, FCO 9/72.

¹¹⁷² Ibid.

¹¹⁷³ “Cabinet: 14 September Overseas Affairs Greece, Turkey, Cyprus”. 14 Eylül 1967. CC 4/2. TNA, FCO 9/76. George Brown, 14 Eylül'deki kabine toplantısında Kıbrıs meselesiyle ilgili “Türk ve Yunan Hükûmetleri arasında Kıbrıs'a ilişkin görüşmeler, 9 ve 10 Eylül tarihlerinde Trakya'da ilgili Başbakanlar arasında yapılan bir toplantı ile yeniden başlatılmıştı, ancak anlaşmaya varılması yönünde herhangi bir ilerleme kaydedilmediği görülüyor” ifadesini kullanmakla yetinmişti. “Conclusions of a Meeting of the Cabinet Held at 10 Downing Street, S.W.1, on Thursday, 14th September, 1967, at 11 a.m.”. Kasım 1967. TNA, CAB 128/42/55.

görüşme, Demirel-Kollias görüşmeleriyle ilgili tablonun biraz daha netleşmesine olanak sağlıyordu. R. Allen'in ifadeleri, görüşmelerdeki başarısızlık konusunda kendisinin de Yunan tarafını suçlu bulduğunu gösterir nitelikteydi. R. Allen Yunan büyükelçiye Türk yetkililerin, Aralık 1966'daki görüşmelerde adanın gelecekteki statüsü hakkında herhangi bir tartışma gerçekleşmediğini kendilerine söylediklerini ve dolayısıyla şu an onların "yüz seksen derece döndüklerini" söylemenin hakkaniyetli olup olmadığını sordu. Bunun üzerine Yunan büyükelçi gerçekten de Aralık 1966'daki görüşmelerde adanın statüsüyle ilgili bir süreç yürütülmediğini ancak o zamandan itibaren yapılan görüşmelerde Türk tarafının toprak tazminatı karşılığında *Enosis* formülü üzerinde düşündüklerinin çok açık olduğunu söyledi. Hatta Çağlayangil Lüksemburg'da, Türkiye'nin bunu "çifte *Enosis*" olarak kabul ettirebileceği yönünde bir konuşma dahi yapmıştı. R. Allen'in sorduğu bir diğer soru da Yunanların toplantıdan önce *Enosis* dahil olmak üzere taleplerini içeren bir kâğıt dolaştırıp dolaştırmadıklarıydı. Yunan büyükelçi, başbakanlarının ilk olarak Yunanistan'ın pozisyonuna dair bir bildiri okuduğunu ve bu bildirinin zaman kazanmak adına karşı tarafa verildiğini söyledi. Kâğıtta *Enosis*'ten bahsediliyordu ancak detay verilmese de Türkiye'ye verilecek tazminat da dile getirilmişti. Yunan büyükelçi iki taraf arasında diyalog kapısının kapanmadığını söylese de ilk adımın Türkiye tarafından atılmasını beklemiyordu¹¹⁷⁴.

İhsan Sabri Çağlayangil Eylül ayının sonlarında BM toplantısı için Nev York'taydı. Her sene olduğu gibi o sene de BM toplantısı, çeşitli görüşmeler yapmak için önemli bir fırsat sunuyordu. 28 Eylül'de Çağlayangil ile İngiliz Dışişleri Bakanı George Brown arasında gerçekleşen görüşme, Türkiye'nin Kıbrıs politikasındaki pozisyonunun en üst düzeyde tekrar edilmesi açısından yakalanan fırsatlardan biriydi. Görüşmede hazır bulunanlar arasında Dışişleri Bakanlığı Yüksek Müşaviri Rıfat Turgut Menemencioğlu, BM Daimî Temsilcisi Orhan Eralp ve Ortadoğu ve Afrika Dairesi Genel Müdürü Hasan Fahir Alaçam vardı.

Kısa bir nezaket girişinin ardından Çağlayangil Kıbrıs meselesiyle ilgili görüşlerini ortaya koydu. Çağlayangil'e göre Türkiye, yaşanan süreçte sınırsız bir sabır göstermişti ve Kıbrıs meselesinin çözümü için sadece iki yol vardı: diplomasi veya güç kullanma. Güç kullanma tercih ettikleri bir seçenek değildi. Diplomasinin ise temel

¹¹⁷⁴ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) H. A. F. Hohler'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 28 Eylül 1967. CC 4/2, No. 2214/695. TNA, FCO 9/76.

dayanakları olmalıydı ve Kıbrıs konusunda bu dayanaklar mevcut antlaşmalardı. Kendileri adanın taksimini savunurken Yunanlar daima *Enosis*'ten bahsediyordu. Kıbrıs sorununa, tarafların birinin zaferi ve diğerinin yenilgisiyle bakılarak bir çözüm bulunamazdı. Çözüm, tarafların karşılıklı olarak vereceği tavizlerden geçiyordu. Kendileri, Yunanların *Enosis*'i öne sürmesi durumunda taksim için baskı yapma stratejisine göre hareket ediyorlardı. Ayrıca, en uygun kalıcı çözümün *Enosis* ve taksimin bir arada olacağı bir çözüm olacağını düşünüyorlardı. Çağlayangil, Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkilerini geliştirmek ve Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'de tahripkâr bir unsur olarak kalmasını istediğini belirtmekteydi¹¹⁷⁵.

Çağlayangil görüşmede ayrıca, Türkiye için geçerli olan esas gerekliliklere de değindi. İlk olarak, adadaki Türkler güven içerisinde olmalıydı. Adadaki Türklerin güvenliğini ne Makarios'a, ne Yunanlara ne de BM'ye emanet edebilirlerdi. İkinci olarak, Türk toplumunun güvenliği için askerî unsurlarının adada bulunması gerekiyordu. Üçüncüsü ise, adadaki hiçbir toplumun bir diğerini tahakküm altına almamasıydı¹¹⁷⁶.

Çağlayangil'in bahsettiği bir diğer husus Demirel-Kollias görüşmeleri oldu. Müzakere masasına oturduklarında, bunun her iki tarafın da bir şeylerden vazgeçmeye hazır olduğu anlamına geldiğine inanmışlardı. Ancak son görüşmeler başarısızlıkla neticelenmişti ve taraflar bir diğerinin pozisyonunu öğrenmekle yetinmişlerdi. Çağlayangil, kendileriyle iş birliği yapmaları için İngilizlerin Yunanları uyuracaklarını umuyordu. Brown, Çağlayangil'in sözlerine yanıt olarak, Türk hükûmetinin Kıbrıs'a ilişkin görüşlerini böylesine ayrıntılı bir şekilde dinlediği için müteşekkirdiğini, bu konuda yorum yapabilecek durumda olmadığını fakat aldıkları notların tamamını inceleyeceklerini söyledi¹¹⁷⁷.

Demirel-Kollias görüşmelerinin gündeme geldiği bir diğer görüşme, İngiltere ziyaretinde olan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile İngiliz Başbakanı Harold Wilson arasında 6 Kasım'da gerçekleşti¹¹⁷⁸. Cevdet Sunay görüşmede, Türk-Yunan görüşmelerinin tarafların birbirlerinin pozisyonunu en üst düzeyde anlamaları bakımından faydalı

¹¹⁷⁵ "Record of Conversation Between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister in the United Kingdom Mission, New York, on 26 September, at 5 p.m.". 28 Eylül 1967. CC 4/2.

¹¹⁷⁶ Ibid.

¹¹⁷⁷ Ibid.

¹¹⁷⁸ Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyaretiyle ilgili ayrıca bkz.: Yeşilbursa, "State Visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 November 1967)".

olduğunu, soruna barışçıl yollarla çözüm bulunmasını istediklerini ancak Yunanların *Enosis* için ısrar ettiklerini söyledi. Sunay, bir tarafın diğerine karşı “zaferi” ile dayatılan bir çözümün geleceğinin olmadığını belirterek, Türkiye’nin konuşmaya istekli olmasının sabrının sonsuz olduğu anlamına gelmeyeceği uyarısında bulundu. Wilson, Sunay’a yanıt olarak, Demirel ile Kollias arasındaki görüşmelerin hayal kırıklığı yarattığını, ancak bunun Türk hükûmetinin cesaretini kırmayacağını umduğunu söyledi. Görünene göre çözüme ulaşmak kolay olmayacaktı. İngiliz hükûmeti, Osorio-Tafall’ın çabalarını destekliyordu. Makarios’un barış planı kısıtlı da olsa umut vericiydi. Ayrıca BMKBG’nin Kıbrıs’taki varlığı hayati öneme sahipti. Wilson sözlerini, İngiltere’nin 1960 Garanti Antlaşması’nın geçerliliğini kabul ettiğini ve Kıbrıs’ın Milletler Topluluğu üyesi ve Yunanistan ile Türkiye’nin müttefiki olduğu gerçeğinden hareketle, tüm tarafların üzerinde anlaşmaya varacakları bir çözümü destekleme eğiliminde olduklarını dile getirerek tamamladı¹¹⁷⁹.

1966 yılından itibaren başlayan görüşmeler, Demirel ve Kollias arasında gerçekleştirilen görüşmelerle zirve noktasına ulaşsa da herhangi bir netice elde edilememişti. İngiliz dışişlerinde yapılan bir değerlendirmeye göre, Yunanların teklifi pek cazip olmasa da Türk tarafı daha önce tazminat karşılığında *Enosis* fikrine olumlu yaklaştığı sinyali verirken, Demirel-Kollias görüşmelerinde bunun tam tersi bir tavır sergilemeleri Yunanları şaşırtmıştı. İngilizlere göre şu anda Yunanların kafası oldukça karıştı ve hayal kırıklığı içerisindeydi. Çünkü *Enosis* temelli bir uzlaş dışında herhangi bir çözüm için hazırlık yapmamışlardı ve ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Dolayısıyla yeni bir inisiyatif almaktan bir süre kaçınılırlardı. Yine İngiliz dışişlerine göre Türk tarafı, uzun bir müzakere sürecine hazır görünüyordu. İngilizler Türk-Yunan müzakerelerinin kesilmesinden en çok memnuniyet duyan ismin ise Makarios olduğunu düşünüyordu. U Thant ise görüşmelerin kesilmesinden dolayı hayal kırıklığına uğramıştı ve BMKBG’nin artan borçluluğundan endişe duyuyordu. Diğer yandan, BMKBG’nin görev süresi iki ay içerisinde dolacaktı ve görevin yenilenmesine dair hatırı sayılır bir

¹¹⁷⁹ “Record of Conversation Between the Prime Minister and the President of Turkey, Held at Number 10 Downing Street on Monday, 6 November at Noon”. 6 Kasım 1967. TNA, PREM 13/1884. Göktepe, “The Cyprus Crisis of 1967 and Its Effects on Turkey’s Foreign Relations”, 437–38; Yeşilbursa, “State Visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 November 1967)”, 310–11.

huzursuzluk vardı¹¹⁸⁰.

Demirel-Kollias görüşmelerinin olumsuz neticelenmesi, İngiliz dışişlerini Kıbrıs politikası üzerinde değerlendirmeler yapmasını gerektirdi. İngiliz dışişlerinde hazırlanan 28 Eylül tarihli rapora göre genel politika olarak, BM'ye ve normalleşme çabalarına destek verilmeliydi. Bunların yanında “yapılabilecekler ve yapılamayacaklar”, diğer bir ifadeyle İngiliz dışişlerinin Kıbrıs konusundaki limitleri belirlenmişti. Türkler ve Yunanlar üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğu göz önüne alınarak hareket etmeye devam edilebilirdi. Ancak rapora göre İngilizler ne Türk tarafının, ne Yunan tarafının ne de Rum tarafının mevcut pozisyonlarından vazgeçmelerini sağlayabilirdi. Ayrıca *Enosis* içeren bir çözüme, bu çözüm genel olarak kabul edilebilir görünmedikçe destek verilmemeliydi¹¹⁸¹.

Raporda, alınacak muhtemel aksiyonlar da sıralanmıştı. Buna göre ABD dışişleri, şu an sadece Yunanistan'ın ve Türkiye'yi diyaloga devam etmeleri için teşvik etmekle yetiniyordu ve İngilizler de aynı yolu, daha düşük bir şevkle, takip edebilirdi. Çünkü taraflara diyaloga devam etmeleri yönünde yapılacak güçlü bir çağrı, Türkiye veya Yunanistan tarafından sadece kendilerine yapılmış bir çağrı olarak algılanabilir ve bu durumun ilişkilere olumsuz bir etkisi olabilirdi. Diğer yandan, Türk ve Yunan taraflarının anlaşmaya varmak için çalışmaya başlamamaları durumunda İngilizler, BMKKBG'ye katkı sağlamayı bırakacaklarını açıklayarak onların “akıllarını başlarına getirebilirler” ve böylece gerçekçi bir müzakere sürecinin başlamasını sağlayabilirdi. Ancak bu plan ciddi riskler de barındırıyordu. Bu adım, tarafların İngilizlere karşı şüphesini artırabilir ve Kıbrıs'ın güvenliği için hayati öneme sahip uluslararası desteğin ortadan kalkmasına yol açacak ölümcül bir darbe olabilirdi¹¹⁸². Raporun en dikkat çekici kısmı ise İngiltere'nin Yunanistan'daki askeri rejim dolayısıyla değişen yaklaşımıyla ilgiliydi. Burada, İngiltere'nin daha önce Kıbrıs meselesinin *Enosis* yoluyla çözülmesi fikrine oldukça sıcak baktığı, ancak Yunanistan'da askerî rejimin kurulmasının ardından bu bakış açısının zayıfladığı ve artık tercih edilmediği değerlendirilmesi yapılmaktaydı¹¹⁸³.

¹¹⁸⁰ Hood'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) P. Dean'e (İngiltere Washington Büyükelçiliği). 6 Ekim 1967. CC 3/7.

¹¹⁸¹ A. E. Davidson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 28 Eylül 1967. CC 3/7. TNA, FCO 9/72.

¹¹⁸² Ibid.

¹¹⁸³ Ibid.

Diğer yandan, müzakereler süresince Türk tarafının kabul edebileceği asgari teklifin ne olduğunu kesin olarak bilememenin kendilerini dezavantajlı duruma soktuğunu düşünse de R. Allen’ın Türk tarafının neleri kabul etmeyeceğine dair bazı fikirleri vardı:

“- Galo Plaza raporuna dayanan bir çözüm. Bilhassa Makarios ile Kıbrıslı Türkler arasında yerel konular dışında herhangi bir konuda doğrudan görüşmeler yapılması önerisini kabul etmeleri mümkün değil.

- Kıbrıs’ta *Enosis* ya da başka bir *fait accompli* ilan edilmesi. Ancak Yunanistan ve Kıbrıs arasında bu türden bir birlikteliği kabul edip etmeyecekleri ve kabul ederlerse hangi şartlarda kabul edecekleri bence hala bir soru işareti.

- Yeni Kanada planı. Türk hükûmetinin en büyük kozu olan askerî müdahale tehdidinden gönüllü olarak vazgeçmeyi kabul etmesi tasavvur edilemez. Yunanlar karşılıklı olarak güçlerini geri çekmeye razı olsalar dahi bu durum kontrolün Makarios’a geçmesine ve Kıbrıslı Türklerin onun insafına bırakılmasına neden olacaktır.

- BM Genel Sekreteri Başkanlığında ilgili taraflar arasında düzenlenecek bir yuvarlak masa toplantısı. Bu, ilgili tarafların tam olarak kimler olduğu konusunda güçlükler yaratacak ve her halükârda Türkler, bu yolla meselelerde ilerleme sağlamayacağını düşüneceklerdir. Amerikalıların aklındaki türden bir Güvenlik Konseyi kararından da, böyle bir karar alınsa bile, Türkler pek etkilenmeyecektir.¹¹⁸⁴

Bunların dışında R. Allen’a göre normalleşme meselesi Türkiye için geçici bir çözüm olmaktan fazlası değildi. Türkiye, adadaki Türklerin pozisyonlarının düzenlenmesine rıza göstermeyecekti ve Türk tarafının normalleşme sürecini Makarios’la yürütmesi olasılık dışıydı. R. Allen’a göre ayrıca Grivas’ı denkleminden çıkarmadan normalleşmenin sağlanması mümkün görünmüyordu. Ancak Grivas’ın denkleminden çıkarılması, aynı zamanda Makarios üzerindeki baskı aracının da ortadan kalkması anlamına gelecekti. Bu nedenle R. Allen, Yunanların etkileri azaltılsa dahi Türk tarafı ile Makarios arasında bir anlaşmaya varılması olasılığının yüksek olmadığını düşünüyordu. Dolayısıyla İngiliz dışişlerinin, çözüm için tek umudun bir Türk-Yunan anlaşmasında

¹¹⁸⁴ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 18 Ekim 1967. MF 3/144/2, No. 1540. TNA, FCO 27/119.

yattığı düşüncesini içeren pozisyonuna geri dönmesi gerekiyordu. Eğer başarılabilirse, normalleşme süreci bir dereceye kadar kendilerine nefes aldırabilirdi ancak BMKBG'nin nihai olarak geri çekilme ihtimali gündemdeki yerini koruyordu. R. Allen, BMKBG'nin geri çekilme tehdidini faydalı bulsa da o da bunun için uygun bir zaman olmadığı kanaatindeydi. Bu tehdit sadece Türk-Yunan anlaşmasını perçinlemek ve Rumların bu anlaşmayı kabul etmesini sağlamak için kullanılmalıydı¹¹⁸⁵. R. Allen'a göre Türkiye, tazminat karşılığında *Enosis*'i kabul edebilirdi. Ancak çözüm yolundaki öncelikli mesele soruna “paket çözüm” bulmak ve *Enosis* kelimesinden uzak durmaktı¹¹⁸⁶.

Yıl başından itibaren Türk-Yunan görüşmelerinin devamı konusunda artan ivme, tarafların başbakanlar seviyesinde görüşme kararı almasıyla neticelenmişti. Ancak görüldüğü üzere tarafların bu görüşmelerden hangi neticeyi elde etmeyi umdukları net değildi. Türk tarafı Yunanların hangi teklifle geleceğini bilmiyordu. Yunanlar da ellerinde herhangi bir ajanda olmadığını dile getiriyor ve başbakanlar seviyesinde yapılacak görüşmeyi bir deneme görüşmesi gibi telakki ediyorlardı. Teamül olarak bu tür üst düzey görüşmeler, diplomatların üzerinde mutabakata varamadıkları ancak liderlerin ikili ilişkileri, yetenekleri ve siyasal inisiyatifleri sayesinde çözüme kavuşturmaları beklenen genel meselelerin çözümü amacıyla gerçekleştirilir. Ancak toplantı yerlerinin her iki tarafın sınır kasabaları olarak, sanki taraflar savaş içerisindeymiş gibi belirlenmesi, toplantıya başbakanların liderlik etmesi gibi kamuoyunu beklenti içerisine sokan kararların yanı sıra Yunanların toplantıya hazırlıksız gelmesi, Türk yetkililerin defalarca *Enosis* formülünü reddettiklerini ve reddedeceklerini söylemelerine rağmen Yunanların görüşmeyi bu konuyla açmaları, dilden kaynaklanan iletişim problemleri gibi birçok etmen, kötü yönetilen bir diplomasi sürecinin yaşanmasına neden oldu. Dahası, kötü yönetilen bu süreç adada kanlı olayların tetiklenmesine neden olacaktı.

5.4. Kıbrıs'ta Kriz

Demirel-Kollias görüşmelerinin başarısızlıkla neticelenmesinin adadaki gerilimi tırmandıracağına dair öngörülerin haklılığı kısa süre içerisinde ortaya çıktı. İngiliz dışişlerindeki bir değerlendirmeye göre adadaki durumun sonsuza kadar devam etmesi

¹¹⁸⁵ Ibid.

¹¹⁸⁶ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 9 Ekim 1967. CC 4/2, No. 2214/714/67.

mümkün değildi. Çok fazla askerî güç vardı ve bu durum kendi başına dahi ciddi tehlikelerin doğmasına neden olma potansiyeline sahipti. Dolayısıyla normalleşme sürecinin başlatılması için daha çok çaba harcamaları gerekiyordu. Diğer yandan yine bu değerlendirmede, Rumlar arasında *Enosis* fikrini savunanların sayısının günden güne azaldığına dikkat çekiliyordu¹¹⁸⁷.

Enosis, çifte *Enosis* veya tazminat karşılığı *Enosis* gibi çözümler İngiltere'nin sıcak baktığı çözümlerdi. Zira bu üç seçenek de adanın bir şekilde Yunanistan ve/veya Türkiye sayesinde batı ittifakı içerisinde kalmasını sağlıyordu. Ayrıca çözüme ulaşılmasıyla NATO'nun güneydoğu kanadında bulunan iki müttefik ülkenin savaş riski de bertaraf edilmiş olacaktı. Fakat adada *Enosis* fikrinin zayıflaması ve ilerleyen süreçte daha fazla bağımsızlık yanlısı fikirlerin güçlenmesi, ki adada komünist siyasetin etki alanı oldukça genişti, İngiliz dışişlerinin riskli bulduğu bir durumdu. Zira böylesi bir durumda Rumlar adadaki problemlerin çözümü için “bağımsız” bir ülke olarak Sovyetlerden destek isteyebilir ve bu durum adanın Sovyet nüfuzu altına girmesine neden olabilirdi. Bunun sonucunda da adadaki İngiliz üslerinin tartışılmasına giden yol açılmış olacaktı. İngilizler için Kıbrıs sorununun, adanın batı ittifakının nüfuz alanından çıkmadan ve İngiltere'nin adadaki çıkarlarına zarar vermeden çözülmesi gerekiyordu. Ne var ki diplomatik çözümsüzlüğün ardından ortaya çıkacak gelişmeler, adadaki risklerin artmasına ve çatışma ortamının doğmasına neden olacaktı.

31 Ekim akşamı Kıbrıs hükûmeti bir duyuru yayınlarak aynı günün sabah saatlerinde üç kişinin bir botla gizli bir şekilde adaya giriş yaptığını, bu kişilerin tutuklandığını ve daha sonra bunların kimliklerinin Rauf Denктаş, Osman Nejat Konuk ve Erol İbrahim olarak tespit edildiğini açıkladı. Rumların iddiasına göre Denктаş yapılan sorgulamada, Türk hükûmetinden aldığı talimatları gerçekleştirmek üzere gizli bir görev için adaya geldiğini itiraf etmişti¹¹⁸⁸. Bu tutuklama, diplomatik çöküşün ardından yaşanacak kriz sürecinin ilk tetikleyici unsuruydu. Çağlayangil de tutuklama kararının ardından yaptığı açıklamada tutuklamanın adadaki gerginliği artıracığına dikkat

¹¹⁸⁷ D. S. L. Dodson'dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 30 Ekim 1967. CC 3/7, No. 2219/67. TNA, FCO 9/73.

¹¹⁸⁸ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 31 Ekim 1967. No. 913. TNA, FCO 9/627. Denктаş'ın tutuklanma süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ercüment Yavuzalp, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik (1967-1970)* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 46–61; Rauf Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-1974*, c. 4 (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997), 389–420, 443–81.

çekmekteydi¹¹⁸⁹. Demirel'in basına yaptığı açıklama da Türk hükûmetinin Denктаş'ın kaçışından habersiz ve rahatsız olduğunu gösteriyordu¹¹⁹⁰.

Tutuklamanın ertesi günü İngiliz Yüksek Komiseri Costar derhal harekete geçerek, Fazıl Küçük ile görüştü. Küçük'ün olayla ilgili değerlendirmesine göre Denктаş'ın tutuklanması ciddi tehlikelerin yaşanmasına neden olacaktı. Tutuklama nedeniyle adadaki Türkler kızgındı ve olay çıkmaması için Yeşil Hat üzerindeki karakolların takviye edilmesi gerekiyordu. Denктаş salınmazsa Kıbrıslı Türkleri misilleme yapmaktan alıkoymak imkânsız olacaktı. Küçük bu nedenle, Denктаş'ın salınarak Türk bölgesine geçmesi için Costar'ın arabulucu olmasını istiyordu. Costar Küçük'ün bu talebine, adadaki Türklerin sakin olması gerektiğini, aksi durumda bunu prestij meselesi yapacak olan Rumların işleri daha da zorlaştırabileceğini söyleyerek yanıt verdi. Costar Küçük ile yaptığı görüşmeye dair Londra'ya gönderdiği telgrafta en makul çözümün Denктаş ve arkadaşlarının Türkiye'ye gitmesine izin vermek olduğu değerlendirmesini yapmaktaydı¹¹⁹¹. Nitekim ertesi gün 2 Kasım'da Makarios'la yaptığı görüşmede de bunu dile getirdi. Londra'ya da Türk tarafının, sakin olmaları yönünde teşvik edilmesi tavsiyesinde bulundu¹¹⁹². İngiliz Dışişleri Bakanı Brown da bir açıklama yaparak, Denктаş'ın serbest bırakılması gerektiğine yönelik beyanda bulundu¹¹⁹³.

Konu, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyareti vesilesiyle İngiltere'de olan Çağlayangil'in Dışişleri Bakanı Brown ile yaptığı görüşmede de gündeme geldi ve Çağlayangil burada, Denктаş'ın haberleri olmadan adaya gittiğini belirterek, bu müstakil problemi çözmek için garantör ülkelerden biri olan İngiltere'nin çaba göstermesi ricasında bulundu. Bunun üzerine Brown, elinden geleni yapacağına söz vererek, halihazırda Yunanlarla ve Rumlarla iletişim kurduğunu söyledi ve Çağlayangil'den, "bu

¹¹⁸⁹ Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-1974*, 4:403. Denктаş tutuklama sırasında Türk hükûmetinin haberi olmadan kaçtığını beyan etmişti. ABD Ankara Büyükelçisi Hart'ın aktardığına göre de Denктаş Türk hükûmetinin haberi olmadan kaçmıştı ve bu kaçış Ankara'da "aptallık" olarak nitelendirilmişti. Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 44.

¹¹⁹⁰ "Rauf Denктаş'ın Tevkifi İle İlgili Başbakanın Demeci". *Dışişleri Belleteni*, Kasım 1967, 13.

¹¹⁹¹ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 1 Kasım 1967. No. 917. TNA, FCO 9/627.

¹¹⁹² N. Costar'dan (İngiltere Kıbrıs Yüksek Komiserliği) (İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 2 Kasım 1967. No. 920. TNA, FCO 9/627.

¹¹⁹³ Okan Erciyas, "Turkish Foreign Policy Towards the Cyprus Crises of 1964, 1967, and 1974: A Poliheuristic Perspective" (Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2014), 93.

aptalca meselenin” daha fazla büyütülmemesi ricasında bulundu¹¹⁹⁴. Neticede Denktaş, adayı terk etmesi şartıyla 12 Kasım’da serbest bırakıldı¹¹⁹⁵.

Denktaş’ın yakalanması meselesi büyük bir krize yol açmadan çözülebildi. Ancak Demirel-Kollias görüşmelerinin çözümsüzlükle neticelenmesi adada şiddet yoluyla akis buldu ve Rum Ulusal Muhafızları 15 Kasım günü öğleden sonra adanın güneyindeki Larnaka ile Limassol arasında yer alan ve Türklerin yoğunlukta olduğu Boğaziçi (Agios Theodoros) ve Geçitkale (Kofinou) köylerine saldırdı¹¹⁹⁶. Türk tarafı saldırılara oldukça çabuk bir şekilde reaksiyon gösterdi ve Çağlayangil, ABD Dışişleri Bakanı Rusk ve İngiliz Dışişleri Bakanı Brown’a, BMKKBG’nin Türkleri koruma görevini yerine getirememesi nedeniyle Türkiye’nin müdahalesinin kaçınılmaz ve meşru olduğunu söyledi¹¹⁹⁷. Çağlayangil ayrıca BM Genel Sekreteri’ne bir telgraf göndererek, BMKKBG’nin Geçitkale ve Boğaziçi’nin Yunan ve Rum askerlerinden temizlememesi durumunda krizin ada sınırlarının dışına taşmasının kaçınılmaz olacağı uyarısında

¹¹⁹⁴ “Record of a Conversation between The Foreign Secretary and The Turkish Foreign Minister Held at The Foreign Office on 6 November at 6.30 p.m.”. 8 Kasım 1967. CT ¾. TNA, FCO 9/628.

¹¹⁹⁵ *Milliyet*, 13 Kasım 1967, 1.

¹¹⁹⁶ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown’a. “The Cyprus Crisis”. 9 Aralık 1967. MF 2/2. TNA, FCO 27/91.

Kıbrıs Yüksek Komiserliğinin hazırladığı rapora göre şiddet hadiseleri şu şekilde gerçekleşmişti: “BMKKBG tarafından yapılan, İngiliz ve Amerikan hükümetleri tarafından desteklenen acil uyarılara rağmen ... 14 Kasım’da Agios Theodoros’a ağır silahlı Ulusal Muhafız birliklerinin eskortluğunda polis devriyesi gönderildi. Bunu, 15 Kasım’daki iki polis devriyesi takip etti. Üçüncü devriye, köyün etrafında mevzilenmiş kişiler tarafından, Kıbrıslı Türkler tarafından geldiği kesin olmamakla beraber, üç el ateş ve kısa bir otomatik atışla karşılandı. Grivas’ın komutasındaki Ulusal Muhafızlar, zırhlı araç ve havan topu desteğiyle Agios Theodoros’taki Türk yerleşimlerine ve etrafındaki savunma mevzilerine iyi planlanmış ağır bir saldırı başlattı. Ertesi günlerde bu saldırılar devam etti. Saldırıları sırasında BMKKBG’nin gözlem noktalarına ateş edildi ve birkaç BMKKBG birliğine zorla silah bırakılarak ekipmanları Rumlar tarafından zarara uğratıldı ve çalındı. ... Londra, Vaşington, Ankara ve Atina arasında aynı gün içerisinde gerçekleştirilen acil görüşmelerin sonunda Yunan hükûmeti Ulusal Muhafızlardan, gün ağırlanana kadar, ele geçirdikleri mevzilerden derhal geri çekilmelerini talep etti. Kıbrıs hükûmeti sadece köylerden çekilmekten yana olmasına ve köylerin çevresindeki müstahkem tepelerin kontrolünü elinde tutmak istemesine rağmen bu emir yerine getirildi.

BMKKBG’nin hesaplamalarına göre 23 ila 27 Türk öldürüldü ve 9 tanesi yaralandı. Ölen Rum sayısı 2 idi. Her iki köyde de birçok bina yok oldu ve birçoğu hasar aldı. ... Rumların geri çekilmeden önce kurdukları bubi tuzakları birkaç kişinin daha ölmesine neden oldu.” İngiliz Yüksek Komiseri Costar’a göre yaşananların esas sorumluları Yunan hükûmeti, Grivas ve Rumlardı. N. Costar’dan (İngiltere Kıbrıs Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına, “Cyprus: The Crisis of November 1967”. 28 Aralık 1967. MF 1/6. TNA, FCO 27/91. Olaylarla ilgili ayrıca bkz.: “Boğaziçi ve Geçitkale Olayları”, *Dışişleri Belleteni*, Kasım 1967, 21–22; *Milliyet*, 16 Kasım 1967, 1,7; *A Chronology of the Cyprus Problem : 1878-1980*, 30–32; Yavuzalp, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik (1967-1970)*, 61–98.

¹¹⁹⁷ R. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown’a. “The Cyprus Crisis”. 9 Aralık 1967. MF 2/2.

bulundu¹¹⁹⁸. Aynı uyarı 15 Kasım'da Yunanistan büyükelçisine de iletildi¹¹⁹⁹.

Akabinde, 16 Kasım'da Rum güçlerinin geri çekilmesiyle¹²⁰⁰ Türk hava kuvvetlerinin Rum askerî noktalarını bombalamasının önüne geçildi ancak yine de Türk ordusu, olası bir harekât için hazırlıklarını yoğunlaştırdı¹²⁰¹. 17 Kasım'da TBMM'nin hükûmete, Türk askerini yabancı ülkelere gönderme yetkisi vermesinin ardından¹²⁰² aynı gün, savaş uçakları operasyonel üslerine konuşlandı ve Trakya bölgesi ile Türkiye'nin güneyindeki askerî birlikler hareketlendi. 20 Kasım itibarıyla güneydeki asker gücü, 15 bini rezerv olmak üzere 45 bine ulaştı. 21 Kasım'da çıkarma için gemiler hazır hale getirildi ve 23 Kasım'da Mersin Limanı'nda zırhlı araçlar gözlemlendi. İlk günkü saldırıların ardından Rum güçlerinin çekilmelerini sağlama konusunda İngilizler Atina büyükelçisi vasıtasıyla ciddi bir çaba sarfetmişti. R. Allen 15-16 Kasım gecesi "dramanın ilk gecesi" olarak tasvir ediyordu¹²⁰³.

Türk hükûmeti Kıbrıs meselesini bir Türk-Yunan sorunu olarak gördüğü için adadaki Türklere yapılan saldırılardan Yunanları ve adadaki illegal Yunan birliklerini sorumlu tutuyordu. Türkiye'ye göre Grivas kendi başına karar alacak pozisyonda değildi ve Grivas'ın Atina'ya geri gönderilmesi¹²⁰⁴ Türk tarafını yatıştırmamıştı. Bu nedenle Türk dışişleri 17 Kasım'da Yunan büyükelçiye bir nota verdi. Notada sorumluluk Yunanlara atfediliyor ancak Yunan birliklerinin adadan çekilmesiyle ilgili herhangi bir ifade yer almıyordu¹²⁰⁵. Notanın ardından 18 Kasım'da Türk jetleri ada üzerinde uçuşlar gerçekleştirdi¹²⁰⁶ ve ertesi gün R. Allen'in değerlendirmesine göre Türk basınında

¹¹⁹⁸ Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 49.

¹¹⁹⁹ Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*, 367.

¹²⁰⁰ *Milliyet*, 17 Kasım 1967, 1.

¹²⁰¹ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Aralık 1967. MF 2/2, 2214/1317, No. 46. TNA, FCO 27/91.

¹²⁰² "Cilt 7, Toplantı 7, 2 Nci Birleşim", *TBMM Tutanak Dergisi*, 17 Kasım 1967; *Milliyet*, 18 Kasım 1967, 1; "Kıbrıs İle İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birleşik Toplantısı", *Dışişleri Belleteni*, Kasım 1967, 23-24; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 337; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 45-46. Karar, 432'ye karşı 1 oy ile alındı.

¹²⁰³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. "The Cyprus Crisis". 9 Aralık 1967. MF 2/2. 1967 krizine karşı karar alma sürecine dair Çağlayangil'in anıları için bkz.: Cılızoğlu, *Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangil'in Anıları Çağlayangil'le Anılar*, 419-27.

¹²⁰⁴ *Milliyet*, 18 Kasım 1967, 1.

¹²⁰⁵ "Türkiye'nin Yunanistan'a Notası", *Dışişleri Belleteni*, Kasım 1967, 24; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. "The Cyprus Crisis". 9 Aralık 1967. MF 2/2; *Milliyet*, 18 Kasım 1967, 1.

¹²⁰⁶ *Milliyet*, 19 Kasım 1967, 1.

savaşa girilmesi konusunda teşvik edici ve kışkırtıcı başlıklar atıldı¹²⁰⁷. Basında Kıbrıslı Türklerin, Türkiye'nin adaya askerî operasyon düzenlememesinden yakındıklarına dair haberler de vardı¹²⁰⁸. Ayrıca birçok şehirde gösteriler yapıldı. R. Allen'a göre adadaki Türkler de harekâtın gerçekleşmesini umuyor ve hatta bunu provoke ediyorlardı¹²⁰⁹ ve bu doğrultuda Fazıl Küçük 19 Kasım'da Türk hükûmetine bir mektup yazarak müdahale çağrısında bulunmuştu¹²¹⁰. Buna rağmen Türk hükûmetinin itidalli tavrı ve Demirel'in soğukkanlı açıklamaları, İngilizlerin takdirini kazanmaktaydı. Bu sırada Yunanların İngilizlere aktardığına göre Çek silahlarının kalan kısmı da dağıtılmış ve depoda silah kalmamıştı¹²¹¹.

Bu gelişmeler ve artan tansiyon üzerine ABD, İngiltere ve Kanada, krizin daha fazla büyümemesi için harekete geçti ve 19 ile 20 Kasım'da ABD Büyükelçisi, Kanada Büyükelçisi ve İngiliz Elçi-Müsteşarı¹²¹² Pemberton-Pigott, Çağlayangil ile uzun süren toplantılar yaptı. Bu vesileyle Pemberton-Pigott, İngiliz dışişleri bakanının itidal çağrısında bulunduğu mesajını ilette ancak Çağlayangil bu mesaja sert bir karşılık vererek, Türkiye'nin üç maddelik talebini ilette. Buna göre Türkiye, 1960 antlaşmaları kapsamında adada bulunan Yunan askerlerinin çekilmesini, saldırılar nedeniyle oluşan zararın tazminini ve çatışmalar sırasında ele geçirilen Türk silahlarının geri verilmesini

¹²⁰⁷ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. "The Cyprus Crisis". 9 Aralık 1967. MF 2/2.

¹²⁰⁸ Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 45-46.

¹²⁰⁹ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. "The Cyprus Crisis". 9 Aralık 1967. MF 2/2.

¹²¹⁰ Şevki Kıralp, "1967-1974 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türkiye İle Yunanistan'ın Kıbrıs Politikaları", *Journal of History Culture and Art Research* 7, sy. 2 (2018): 450.

¹²¹¹ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 18 Kasım 1967. CC 10/3, No. 2249. TNA, FCO 9/80. Silahların ortadan kaybolmasının ardından Yunan hükûmeti, İngiltere'nin Atina Büyükelçisine aktarıldığına göre, Makarios'a ciddi bir uyarı göndermiş ve dağıtılan silahların geri toplanmasını isteyerek silahların dağıtılmasının Yunan hükûmeti ile Rumlar arasındaki anlaşmanın ihlal edilmesi anlamına geldiği uyarısında bulunmuştu. M. Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 18 Kasım 1967. CC 10/3, No. 1189. TNA, FCO 9/80. Benzer bir uyarı Makarios'a İngiltere'nin Kıbrıs Yüksek Komiseri Costar tarafından yapıldı ve komiser Makarios'a silahların geri toplanmasının önemini vurguladı. Makarios sadece şahsî silahların polise dağıtıldığını iddia ediyordu. Ancak Costar'ın baskısı neticesinde en sonunda BM tarafından yeniden bir teftiş düzenlenmesi için çabalayacağını söyledi. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 19 Kasım 1967. CC 10/3, No. 1025. TNA, FCO 9/80. Gerçekten de ertesi gün, 20 Kasım'da bir denetim gerçekleşti ve polise verilen 220 makineli tabancanın kayıp olduğu tespit edildi. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 20 Kasım 1967. CC 10/3, No. 1036. TNA, FCO 9/80.

¹²¹² İngiliz Büyükelçi Roger Allen kriz çıktığında İngiltere'deydi.

istiyordu¹²¹³.

21 Kasım'da aynı isimlerle Çağlayangil arasında bir toplantı daha gerçekleşti. Toplantıda krizin geçici olarak önlenmesi için Türk tarafının talepleri üzerinde duruldu. Çağlayangil'in en çok ısrarcı olduğu nokta Yunan askerlerinin adadan çekilmesi idi. Çağlayangil'e göre askerlerin çekilmesi sadece birkaç gün içinde tamamlanabilirdi. Çağlayangil, görüşmelerle ilgili raporda yer alan ifadeyle, üç temsilciyi "uzun bir öğle yemeğinde alıkoyarak" görüşlerindeki ısrarcı tutumunu sürdürdü¹²¹⁴.

Görüşmelerin ardından Yunanistan'a iletilmek üzere temel noktalar belirlendi. Buna göre Türkiye, adanın dokunulmazlığını ve bütünlüğünü teyit edecek, Aralık 1963'ten sonra adaya yerleşen Türk ve Yunan askerleri adadan ayrılacak, adada genel bir silahsızlandırma programına gidilecek ve BMKBG silahsızlanma sürecini takip ederken diğer güvenlik meselelerinde sorumluluk alacaktı. Bu şartlar 22 Kasım'da Yunanistan'a sunuldu. Ne var ki bu maddeler Yunan tarafında istenilen etkiyi uyandıramadı. R. Allen'a göre bunun nedeni muhtemelen Yunanların Türkiye'nin tehdidini blöf olarak görmeleri idi ve Yunanlar bu maddelerin tartışılmasına karşı olmasalar da askerî tehdit devam ederken müzakereleri sürdürmek istemiyorlardı¹²¹⁵.

22 Kasım gecesi sürecin en zor gecesi idi. Yunanlar, Türkiye'nin blöf yapıp yapmadığı konusunda emin değilken, İngiliz büyükelçiliğine göre Ankara'daki hava, o gece operasyonun başlayacağına dair ciddi işaretler barındırıyordu¹²¹⁶. İngiliz büyükelçiliği o gece Türk yetkililerin, adaya asker çıkararak müdahale etmeye karar verdiğini, ancak bundan son anda vazgeçtiklerini düşünüyordu. Ertesi gün, 23 Kasım'da Ankara'ya dönen Büyükelçi R. Allen, Dışişleri Bakanı Brown'dan Çağlayangil'e itidal çağrısında bulunan bir mesaj daha getirdi¹²¹⁷. İngilizler, müdahalenin adayla sınırlı

¹²¹³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a, "The Cyprus Crisis" 9 Aralık 1967. MF 2/2; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 228-29.

¹²¹⁴ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a, "The Cyprus Crisis" 9 Aralık 1967. MF 2/2;

¹²¹⁵ Ibid.

¹²¹⁶ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Aralık 1967. MF 2/2, 2214/1317, No. 46.

¹²¹⁷ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a, "The Cyprus Crisis", 9 Aralık 1967. MF 2/2. İngiliz dışişleri, Türkiye'nin olası bir müdahalesi karşısında 1960 Antlaşması çerçevesinde olası yükümlülükleri konusunda hukuk birimleri toplantılar gerçekleştirdi. Konuyla ilgili parlamentoda da Dışişleri Bakanlığına sorular yöneltiliyordu. Hukuk birimlerinin yaptığı değerlendirmelere göre Türkiye'nin olası bir müdahalesi kendilerine herhangi bir sorumluluk yüklememekteydi. Çünkü

kalmayacağını düşünüyordu¹²¹⁸.

Nitekim Türkiye'nin adaya çıkarma yapma konusunda oldukça ciddi olduğunun anlaşılmasından sonra ABD Başkanı, yakın çalışma arkadaşlarından olan Vance'ı Türkiye'ye gönderdi¹²¹⁹. Vance, 23 Kasım'da Türkiye'ye geldiğinde krizin suhuletle ve özellikle iki NATO ülkesi arasında savaşa neden olmadan sona ermesi için, Ankara ile Atina arasında yapacağı yaklaşık altı günlük yoğun diplomasi trafiğinin henüz başındaydı¹²²⁰. Ne var ki Vance durumun vahametiyle daha ilk günden karşılaştı. Vance'ın uçağı Ankara havalimanına inecekken, buradaki Amerikan karşıtı gösteriler nedeniyle askerî havalimanına inmek zorunda kaldı¹²²¹. Vance, 23-28 Kasım tarihleri arasında üç kez Atina'ya, üç kez de Ankara'ya gitti. Vance bu süreç için iki kısımdan oluşan yeni bir *modus vivendi* taslağı hazırlamıştı. İlk kısımda, 1960 antlaşmaları dışında adada bulunan Türk ve Yunan askerlerinin adadan ayrılması ve Kıbrıslı Türk mukavemet güçlerinin çekilmesi öngörülmüyordu. Yunanistan Türkiye'nin ciddiyetini

antlaşmanın dördüncü maddesinde, anlaşma hükümlerinin ihlali durumunda garantör ülkelerin birbirlerine danışmaları öngörülmüyor, bundan netice elde edilemezse taraflara tekil olarak müdahale etme hakkı tanınıyordu. Ancak bir ülkenin müdahalesi, diğerlerini bağlayıcı bir niteliğe sahip değildi. Ayrıca eğer Rumlar, kendilerine anlaşmanın bozulduğu gerekçesiyle müdahale etme çağrısında bulunurlarsa uygun görecekleri gerekçeleri ileri sürerek bu teklifi reddetme hakkına sahiptilerdi. R. H. G. Edmonds (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), 30 Kasım 1967. P. Q. No. 5. TNA, FCO 27/166; Göktepe, "The Cyprus Crisis of 1967 and Its Effects on Turkey's Foreign Relations", 439; William Mallinson, *Britain and Cyprus: Key Themes and Documents Since World War II* (London: I. B. Tauris, 2011), 36-41; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 49. Ayrıca Kıbrıs hükümeti garanti antlaşmasının ülkenin bağımsızlığı ve egemenliği ile bağdaşmadığı gerekçesiyle geçersiz olduğunu iddia etmekteydi. Bu nedenle BM anayasası da göz önüne alınarak, Kıbrıs hükümetinin rızası olmadan Kıbrıs'a müdahale etmenin hukuki olmayacağı yorumu yapılmaktaydı. Dolayısıyla hukuk makamlarının yorumuna göre ne Türkiye'nin ne de başka bir garantör ülkenin Kıbrıs'ın rızası olmadan garanti anlaşması gereğince adaya müdahale etmeye kalkması hukuk dışıydı. Ancak eğer Kıbrıs isterse ve İngiltere ve Yunanistan kabul ederse bu ülkelerin Türkiye'nin müdahalesine karşı koyması BM anayasasına aykırı değildi. J. C. McPetrie (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Cyprus: Treaty of Guarantee". 1 Aralık 1967. MF 10/41. TNA, FCO 27/166.

¹²¹⁸ Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 234; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 48.

¹²¹⁹ "Başkan Johnson'un Ankara'ya Bir Özel Temsilcisi Göndermesiyle İlgili Açıklama", *Dışişleri Bülteni*, Kasım 1967, 35; *Milliyet*, 23 Kasım 1967, 1; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 51. ABD'nin kriz esnasında gösterdiği diplomatik çaba için bkz.: Miller, *Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Cyprus; Greece; Turkey*, XVI:636-99; Hart, *Two NATO Allies at the Threshold of War*, 59-106.

¹²²⁰ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Aralık 1967. MF 2/2, 2214/1317, No. 46. Vance misyonuyla ilgili değerlendirme için bkz.: Yavuzalp, *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik (1967-1970)*, 101-11. Vance'ın temaslarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz.: Mehmet Ali Birand, "Jet Arabulucu Bir Haftada 33 Saat Uçtu, 28 Saat Uyudu ve 92 Saat Konuşup Dinledi", *Milliyet*, 2 Aralık 1967, 1,7.

¹²²¹ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. "The Cyprus Crisis". 9 Aralık 1967. MF 2/2; Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 337; Göktepe, "The Cyprus Crisis of 1967 and Its Effects on Turkey's Foreign Relations", 440.

anladığı için adadaki birliklerini geri çekmeyi, Türkiye de geri çekilme başladıktan sonra askerî hazırlıklarını askıya almayı kabul etmişti. İkinci kısımda ise BMKBG'nin 1963'ten sonra kurulan silahlı yapıların silahsızlandırılması ve adanın güvenliğinin sağlanması süreçlerinden sorumlu olacağı belirtiliyordu. Daha önce gündeme gelen, Türkiye'nin Kıbrıs'ın dokunulmazlığını ve toprak bütünlüğünü tanıdığını beyan etmesine ve adadaki Türklerin uğradığı zararın tazminine dair maddeler taslaktan çıkarıldı. Türk tarafı Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünün deklare edilmesine karşı değildi fakat bu yönde hazırlanacak bir maddede 1960 antlaşmasına atıfta bulunulmasını istiyordu. Rumların da buna karşı koyacağı düşüncesiyle sürecin uzamaması için maddenin konmasından vazgeçilmişti¹²²².

BMKBG'nin Kıbrıs'taki faaliyetlerine dair maddenin düzenlemesinde ise bazı belirsizlikler vardı. Örneğin ilgili maddede, "BMKBG'nin mevcut idaresi" ifadesi ile "yeni ve genişletilmiş idaresi" ibareleri arasında tarafların bir karara varması gerekiyordu. Ayrıca Yunanlar bütün yabancı askerî birliklerin adadan çekilmesini isterken Türk tarafı 1960 antlaşmasıyla tanınan hakkın muhafazasından yanaydı çünkü böylece, 1960 antlaşmasının yürürlükte olduğu sembolik olarak gösterilmiş olacaktı. Diğer yandan, Yunanlar askerlerinin çekilme sürecinin aylar alacağını ifade ederken, Türk tarafı bunun 45 gün içerisinde gerçekleşmesini istiyordu¹²²³.

Vance'ın mekik diplomasisine başladığı sırada İngiliz dışişlerinde Kıbrıs'la ilgili genel bir değerlendirme raporu hazırlandı. Raporun giriş kısmında, raporu kaleme alan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Paul H. Goore-Booth'un üç temel önerisi vardı. Bunlar, Türk hükûmetinin talepleri üzerinde çalışmaları için Yunan hükûmetine bir gece mühlet verilmesi, Türk yetkililere Yunanların talepler üzerinde çalıştıklarının söylenmesi, sembolik de olsa Türk ve Yunan askerinin adadan çekilmesi meselesinin masaya yatırılması ve mevcut durumda BM'nin etkili olmayacak olmasına rağmen U Thant'a, Türk ve Yunan temsilcileriyle daha fazla görüşmesi gerektiğinin iletilmesi şeklindeydi. Ayrıca tarafsız bir ülkede üst düzey görüşmelere yeniden başlanabilirdi. Raporun devamında şu sorulara yanıt aranıyordu:

"1- Yunan Dışişleri Bakanı'nın bugün önerdiği üzere Ankara'ya bir kez

¹²²² R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. "The Cyprus Crisis". 9 Aralık 1967. MF 2/2.

¹²²³ Ibid.

daha itidal çağrısı yapmalı mıyız? Eğer öyle ise bu talebi üç büyükelçi [Amerika, İngiltere ve Kanada büyükelçileri] yeniden Çağlayangil ile görüşerek mi iletecek? Ya da Cumhurbaşkanı Sunay’a bir mektup gönderme seçeneğini mi düşünmeliyiz?

2- Yunan ve Türk hükümetlerinin 48 saat içerisinde eş zamanlı olarak harekete geçmesini, yani Yunanların ilk önce sembolik olarak asker çekmesini ve Türklerin de donanmalarını Kıbrıs’tan uzaklaştırmaları gibi bazı önerilerde bulunabilir miyiz?

Geriye kalan sorular:

1- Şu anda kısa vadeye odaklanmakta haklı mıyız?

2- Çek silahları konusunda olduğu gibi, U Thant’ı daha fazla inisiyatif almaya ve gayret göstermeye teşvik etmeli miyiz yoksa bir güvenlik toplantısı yaklaşıma ve müdahalesi gerçekten gerekli olana kadar Kıbrıs konusunda başının etini yemekten kaçınmak daha mı iyi olur?”¹²²⁴

Bu rapordan bir gün sonra, 23 Kasım’da Türkiye’nin Londra Büyükelçisi Ümit Haluk Bayülken, İngiliz Dışişleri Bakanı Müsteşar Yardımcısı John Beith ile bir görüşme gerçekleştirdi. Beith ilk olarak Bayülken’e, Dışişleri Bakanı’nın Çağlayangil’e gönderdiği mesajı gösterdi ve ardından tüm dünyanın son kırk sekiz saattir Kıbrıs’ta kanlı çatışmaların artarak devam etmesinden duyduğu endişeyi dile getirdi. Beith, Türkiye’nin krizin çıkış şekli nedeniyle dünya kamuoyunda sempati topladığını, tansiyonun düşmesi için Yunan tarafının girişimde bulunması gerektiğinin farkında olduklarını ve Türkiye’den gelen haberlerin yaşanan olaylar zincirinin durdurulmasının gerçekten zor olduğu izlenimini verdiğini söyledi. Beith’in girizgahının ardından Bayülken, Türk hükümetinin ve kamuoyunun nasıl bir hayal kırıklığı içerisine girdiğini anlattı. Diğer yandan Bayülken, Türkiye’nin Kıbrıs’taki dengeyi yeniden kurarak, yasadışı Yunan kuvvetlerine karşı Türk kuvvetlerini devreye sokmanın mantıklı olup olmayacağını merak ediyordu. Türkiye, müdahale hakkını kullanabilirdi. Bunun üzerine Beith ciddi bir tavır takınarak Türkiye’nin girişiminin haklı ya da haksız olmasından bağımsız olarak, insanların bunu bir işgal olarak nitelendireceğini ve Türkiye’nin durumun kontrolünü kaybedeceğini ileri sürdü. Beith’e göre Türkiye’nin müdahalesi

¹²²⁴ P. H. Goore-Booth at Foreign Office, ‘CC 3/7, Cyprus’, submission, 22 November 1967, TNA, FCO 9/73.

topluluklar arasında kan davasının doğmasına neden olacak ve kavganın ve kanın ne zaman sona ereceğini kimse bilemeyecekti. Büyük çaptaki savaşlar, 1914'te olduğu gibi, küçük olaylarla patlak vermişti ve Kıbrıs'a yapılacak bir hareketin sınırlı kalacağını garanti etmek imkansızdı¹²²⁵.

Vance'ın son diplomasi turu 27-28 Kasım gecesinde gerçekleşti. Bu, sürecin en kritik aşamalarından biriydi. Yunanların son teklifi reddetmesinden korkuluyordu. Eğer bu korku gerçeğe dönüşürse, R. Allen'a göre Türk ordusu ertesi sabah harekete geçecekti. Ne var ki Yunanlar, R. Allen'ın ifadesiyle Türk tarafının son teklifini, "sineye çekerek" kabul etti ve korkulan olmadı¹²²⁶. Yunanistan'ın Türk teklifine verdiği cevap şu şekildeydi:

"Sayın Vance,

Yunan Hükümetinin, Türkiye Dışişleri Bakanının 28 Kasım 1967 tarihli mektubuna uygun olarak, krizi ortadan kaldırmak için Türk Hükûmeti tarafından alınacak önlemlerin iyi niyetle uygulanacağı anlayışıyla, ekli metinde yer alan önerileri kabul ettiğini bildirmekle şeref duyarım.

...

'Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Hükümetlerine bir çağrıda bulunacak ve bu çağrı şu hususları içerecektir:

- Türkiye ve Yunanistan Hükümetlerinden, Kıbrıs'ın güvenliğine yönelik birbirlerinden gelen her türlü tehdidi ortadan kaldırmak için derhal adım atmaları ve Genel Sekreter'in daha önce yaptığı çağrı doğrultusunda ilk adım olarak Türk ve Yunan birliklerinden fazla olan kuvvetlerin süratle geri çekilmesi talebinde bulunulacaktır.
- Yunanistan ve Türkiye Hükümetleri, Genel Sekreter'in çağrısına derhal uymaya hazır olduklarını beyan edeceklerdir.
- Akabinde Yunan Hükümeti, askeri güçlerini ve askeri personelini ve teçhizatını Kıbrıs'tan süratle geri çekecektir. Buna paralel olarak Türk Hükümeti de krizin ortadan kaldırılması için gerekli tüm tedbirleri alacaktır.
- Genel Sekreter'in çağrısına yanıt olarak, BMKKBG'ye, 1963'ten sonra

¹²²⁵ John Beith at Foreign Office, 'Cyprus', minute, 23 November 1967, TNA, FCO 27/119.

¹²²⁶ R. Allen at British Embassy Ankara to George Brown, 'MF 2/2, The Cyprus Crisis', 9 December 1967.

teşkil edilen tüm güçlerin silahsızlandırılmasının denetlenmesini ve tüm vatandaşların güvenliği de dahil olmak üzere iç güvenliğin korunmasına yönelik yeni pratik düzenlemeleri de içerecek ve pasivizasyon rolünü arttıracak şekilde genişletilmiş ve güçlendirilmiş bir yetki verilmelidir.¹²²⁷”

Türkiye ile Yunanistan arasında denge kurmak görece daha kolaydı ve bu sağlanmıştı fakat sorunun bir ayağını da Makarios cephesi oluşturuyordu. BM Genel Sekreteri metnin sadece Türk ve Yunan hükûmetleri tarafından değil, Rumlar tarafından da onaylanmasını istiyordu. Ancak Makarios, daha önce defalarca gösterdiği üzere, uzlaşma konusunda pek istekli bir isim değildi ve Vance uzlaşısını da kabul etmek istemiyordu¹²²⁸. 29 Kasım’da Vance bu kez Türkiye ve Yunanistan’ın üzerinde anlaştığı metni onaylatmak üzere Kıbrıs’a gitti. Türkiye ve Yunanistan arasında anlaşmaya varılan metinde Rum silahlı güçlerinin silahsızlandırılması direkt olarak metinde geçmese de son madde, Yunanların da kabul ettiği üzere, Rum güçlerini de kapsıyordu. Ancak Makarios, beklenildiği üzere, bu maddeyi kabul etme konusunda istekli değildi. Makarios istisnasız tüm yabancı askerlerin Kıbrıs’tan çekilmesini istiyordu. Eğer Türkiye bunu kabul etmez ve 1960 antlaşmasıyla kendine tanınan hak çerçevesinde varlığına devam etmek isterse Rum ulusal muhafızlarının dağıtılması söz konusu olmayacaktı. Makarios ayrıca BM tarafından Kıbrıs’ın askerî müdahaleye karşı güvence altına alınmasını istiyor ve BMKGB’nin genişletilmiş yetkilerinin Kıbrıs’ın egemenliğini ihlal ettiğini iddia ediyordu. Vance, ikna edemeyeceğini anlayınca, R. Allen’in deyişiyle, “Makarios’la uğraşmayı bıraktı” ve bunun yerine U Thant’ı ikna etti. Türkiye ve Yunanistan’ın üzerinde anlaştığı çağrı metni, 3 Aralık’ta BM Genel Sekreteri tarafından sunuldu¹²²⁹. Ancak, U Thant’ın çağrısı ile Türkiye ve Yunanistan’ın günlerce süren müzakereler ve hesaplar neticesinde uzlaştığı metin arasında bazı farklılıklar vardı¹²³⁰.

¹²²⁷ D. S. L. Dodson’dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) A. E. Davidson’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 12 Aralık 1967. MF 2/2, No. 2217/67. TNA, FCO 27/91; Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*, 380–81.

¹²²⁸ *Milliyet*, 30 Kasım 1967, 1.

¹²²⁹ “U Thant’ın Çağrısı”, *Dışişleri Belleteni*, Kasım 1967, 11; *Milliyet*, 4 Kasım 1967, 1; J. C. Edmonds’tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) I. T. M. Lucas’a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). “Cyprus: The Turkish Position at the Security Council”. 11 Aralık 1967. MF 3/144/2, No. 2214/1328. TNA, FCO 27/119.

¹²³⁰ Vance uzlaşısı ile U Thant’ın çağrısını karşılaştırmak için bkz.: “Special Report on Recent Developments Regarding Cyprus : Addendum by the Secretary-General”. 3 Aralık 1967. S/8248/Add.6. UN

Kriz diplomatik çabaların sayesinde sona ermişti. O andan itibaren Türk hükûmeti Kıbrıs'la ilgili olarak üç aşama öngörüyordu. Birinci aşama, Türk ve Yunan kuvvetlerinin çekilmesi, ikinci aşama Rum milislerin silahsızlandırılması ve dağıtılması, üçüncü aşama ise Kıbrıs meselesine kalıcı bir çözüm bulunmasıydı. Ancak ikinci aşamada Makarios'un tutumunun ne olacağına dair Kuneralp ve Allen'ın zihninde belirsizlik vardı¹²³¹. Fakat Makarios da nihayetinde Vance uzlaşısını kabul etmek zorunda kalacaktı¹²³².

Krizin atlatılmasının ardından 6 Aralık'ta Büyükelçi Bayülken ile Dışişleri Bakanı George Brown arasında yapılan görüşme, İngilizlerin tutumunu net bir şekilde yansıtıyordu. İngilizler krizin dizginlenmesinden oldukça memnun görünüyordu. İngilizlere göre bu sonuç her ne kadar rahatlama ve memnuniyet evresine geçme anlamına gelmese de krizin sonlanmasıyla büyük bir başarı elde edilmişti. İngilizler bilhassa Grivas'ın ve kendi ifadeleriyle yasadışı olarak adada bulunan Yunan ve Türk kuvvetlerinin adadan çıkarılmasını büyük bir gelişme olarak değerlendirmekteydi¹²³³.

Görüşmeden iki gün sonra, 8 Aralık'ta İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğine bir muhtıra verildi. Muhtırada genel olarak son dönemde yaşanan hadiselerle değinildikten sonra Türkiye'nin politikası ve talepleri hakkında bilgi veriliyordu. Buna göre Türk hükûmeti özellikle adadaki 12 bin kişilik Yunan kuvvetinin varlığından ciddi derecede rahatsızdı ve bu kuvveti adadaki Türkleri tehdit eden unsurların başında görüyordu. Türk tarafına göre Kıbrıslı Türklerin güvenliği ancak bu unsurların adadan çıkarılması ve Rum güçlerin silahsızlandırılması sayesinde temin edilebilirdi. BM Genel Sekreteri'nin 3 Aralık'ta yaptığı çağrı da bu doğrultuydaydı ve dolayısıyla söz konusu birliklerin çekilmesinin ardından BMKBG'nin adadaki huzur ve güvenliğin temini için gerekli tedbirleri alması gerekiyordu. Nihai olarak Türk hükûmeti, Güvenlik Konseyi üye ülkelerini BM Genel Sekreteri'nin 3 Aralık tarihli çağrısının uygulanması

Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/520485?ln=en>; "Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Devlet Veya Hükûmet Başkanlarına U Thant'ın Çağrısı", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1967, 37-38; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a. "The Cyprus Crisis". 9 Aralık 1967. MF 2/2.

¹²³¹ Güçlü, *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*, 382-83.

¹²³² *Milliyet*, 5 Aralık 1967, 1.

¹²³³ A. E. Davidson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Cyprus: Call by the Turkish Ambassador on the Secretary of State at 3.30 p.m. Today". 6 Aralık 1967. TNA, FCO 27/119.

uyarısında bulunuyordu¹²³⁴.

Nitekim çok geçmeden Yunan askerleri peyder pey adayı terk etmeye başladı¹²³⁵. Ancak yine de Rum ulusal birliklerinin dağıtılması, Kıbrıslı Türklerin güvenliği, Kıbrıs'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü için istediği garanti gibi çözülmesi gereken birçok mesele kenarda bekliyordu¹²³⁶.

Krizin geçici olarak sona ermesinde tüm paydaşlar ciddi çaba sarfetmişti. Ancak R. Allen'ın nihai değerlendirmesine göre kriz, gücün ne kadar “geçer akçe” olduğunu bir kez daha göstermişti. R. Allen'a göre, tüm iktisadî ve askerî gücüyle, ABD'den başka hiçbir devlet Türkiye'yi askerî harekât gerçekleştirmekten alıkoyamazdı¹²³⁷ ve ABD hükûmeti ve yetkilileri, övgünün ötesinde bir takdiri hak ediyordu¹²³⁸. Ayrıca R. Allen, Türkiye'nin bu süreçte askerî harekât konusunda ne kadar ciddi olduğunu gösterdiği ve bir dahaki sefer benzer bir durumla karşı karşıya kalındığı takdirde Türkiye'nin askerî harekât düzenleme konusundaki kararlılığını hafife almanın pek akıllıca olmayacağı kanaatindeydi¹²³⁹. Zira R. Allen'a göre ne Yunanistan ne de Kıbrıs Türkiye'ye karşı koyacak güce sahipti ve son üç haftada yaşananlar, Türk yetkililere güçlü olduklarını ve haklarını güç kullanarak alabileceklerini göstermişti¹²⁴⁰.

¹²³⁴ J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) I. T. M. Lucas'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “Cyprus: The Turkish Position at the Security Council”. 11 Aralık 1967. MF 3/144/2, No. 2214/1328.

¹²³⁵ *Milliyet*, 8 Aralık 1967, 1.

¹²³⁶ R. H. G. Edmonds (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 12 Aralık 1967. MF 3/144/2, No. 2214/1328. TNA, FCO 27/91.

¹²³⁷ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Aralık 1967. MF 2/2, 2214/1317, No. 46.

¹²³⁸ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a, “The Cyprus Crisis”. 9 Aralık 1967. MF 2/2.

¹²³⁹ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Aralık 1967. MF 2/2, 2214/1317, No. 46.

¹²⁴⁰ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a, “The Cyprus Crisis”. 9 Aralık 1967. MF 2/2.

VI.

CENTO ve KIBRIS'TA İDAREİMASLAHAT SÜRECİNE GEÇİŞ

Thou shalt not kill; but needst not strive

*Officiously to keep alive*¹²⁴¹

Arthur Hugh Clough

Şair

CENTO ve Kıbrıs meselelerinde pozitif politika arayışları sonuç vermemiş, üstelik yeni krizlerin yolu açılmıştı. Bu krizler de bir şekilde atlatıldıktan sonra tarafların uzlaştığı tek husus, çözüm arzusunu yeni bir krize yol açmayacak şekilde sürdürmek fakat bu süreci de mümkün olduğu kadar uzatmaktı. Türkiye ve İngiltere artık CENTO'nun işe yarayan ve müttefiklerini tatmin eden bir ittifak olmadığının farkındaydı. Ancak ittifakı dağıtma fikri, barındırdığı siyasi riskler nedeniyle mantıklı bulunmuyordu. Kıbrıs meselesinde de yapılması gereken, sözü Kıbrıs'ta yaşayan toplumlara bırakmak ve onların bir uzlaşıya varmasını beklemek olacaktı. Taraflar, Kıbrıs meselesinin toplumlar arası görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulmasını isteyecek ve bu yolda samimi bir görüntü çezeceklerdi. Fakat toplumlar arası görüşmelerde de istenilen ilerleme kaydedilemeyecek ve görüşmeler genel anlamda sadece adada yeniden kan dökülmemesi için sürdürülmeye devam edecekti. Toplumlar arası görüşmeler devam ettiği müddetçe adada kriz çıkmayacağının anlaşılması ve böylelikle *de facto* durumun korunması, Türkiye'nin ve özellikle İngiltere'nin çıkarlarına uygun olacaktı.

Bu bölümde ilk olarak, CENTO'nun yeni Genel Sekreteri Rıfat Turgut Menemenci-oğlu'nun CENTO ile ilgili yaklaşımına ve çabasına, Bakanlar Konseyi toplantıları çerçevesinde üye ülkelerin ittifakla ilgili yaklaşımlarına ve Türkiye'nin ve İngiltere'nin bu süreçteki CENTO politikalarına değinilecektir. Ardından Kıbrıs meselesine geçilerek, 1967 krizinin ardından *Enosis* düşüncesinin sona ermesi anlamına gelen süreç, adada toplumlar arası görüşmelerin başlangıcına giden yolda yaşanan diplomatik gelişmelere, toplumlar arası görüşmelere karşı Türkiye'nin ve İngiltere'nin yaklaşımına, toplumlar arası görüşmelerin başlamasına ve görüşmelerin artık bir idareimaslahat meselesi haline gelmesine değinilerek, sürecin Türkiye ve İngiltere'nin Kıbrıs

¹²⁴¹ “Öldürmeyeceksin; ama gerek yok çabalamana, Gereksiz yere, hayatta tutmaya.” F. L. Mulhauser, ed., *The Poems of Arthur Hugh Clough* (Oxford: Clarendon Press, 1974), 205.

politikasında ne gibi bir etkisinin olduğu değerlendirilecektir.

6.1. CENTO’da Belirsizlik ve Durgunluk

CENTO 1968 yılına, Rıfat Turgut Menemencioğlu’nun Genel Sekreterliğinde girdi. Menemencioğlu bu göreve resmen 14 Eylül 1967’de tayin edilmişti¹²⁴². Bir önceki Genel Sekreter Khalatbari’ye kıyasla Menemencioğlu’nun ittifakın genel gidişatıyla alakalı farklı ve yapıcı fikirleri vardı ve göreve gelir gelmez bu yöndeki düşüncelerini gündeme getirerek, ittifakın işlevselliği ve konseptiyle ilgili problemleri ortadan kaldırmaya çalıştı.

Teamül olarak CENTO Genel Sekreteri her yıl düzenlenen Bakanlar Konseyi toplantısından önce üye ülkelerin başkentlerini ziyaret ederek, CENTO’nun genel durumuyla ilgili fikir alışverişinde bulunurdu. Menemencioğlu bu kapsamda Tahran ve Ravalpindi’de görüşmeler yaptı ve sonrasında Londra’ya hareket etti. Menemencioğlu burada, Şubat ayının ortasında İngiliz Dışişleri Bakanı George Brown ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Denis Allen ile görüşecekti. Menemencioğlu’nun bu ziyaretlerdeki amacı, kendi ifadesiyle, “ittifakı etkileyen koşulların net ve güncel bir resmini elde etmek” idi¹²⁴³.

Menemencioğlu genel olarak, CENTO üyeleri arasındaki farklı görüşlerin ve problemlerin tartışılmasına odaklanılabileceği, ancak bunu yaparken bir nihai anlaşmaya varma amacı taşınmaması gerektiği görüşündeydi. Örneğin Sovyet meselesi ele alındığında, mesele hakkında ittifakın görüşünü yansıtan resmi bir belge oluşturmak için uzlaşmak yerine, sadece meselenin kendisinin tartışılması yeterli olacaktı. Menemencioğlu’nun öne sürdüğü fikirlerin en çarpıcı olanı ise CENTO Bölgesel Kalkınma Bankası kurulması fikriydi¹²⁴⁴. Menemencioğlu ayrıca, mevcut iletişim projelerinin tamamlanmak üzere olması dolayısıyla daha geniş kapsamlı ve görkemli yeni projelerin ortaya konması gerektiğini savunuyordu¹²⁴⁵.

İngiltere’nin Ankara Büyükelçiliğinin değerlendirmesine göre 1967 yılında ittifak iyi

¹²⁴² “CENTO Genel Sekreterliğine Yeni Bir Atama”, *Dışişleri Belleteni*, Ağustos 1967, 18.

¹²⁴³ J. C. Edmonds’tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. R. Rich’e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 23 Kasım 1967. EB 3/1, No. 2258/1. TNA, FCO 17/181.

¹²⁴⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 16 Ocak 1968. EB 3/1/1, No. 1886. TNA, FCO 17/181.

¹²⁴⁵ Pemberton-Pigott’dan at (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 17 Ocak 1968. EB 3/1, No. 2258/13. TNA, FCO 17/181.

bir sınav verememiş, özellikle Bakanlar Konseyi Toplantısı'nın iki kez ertelenmesi ve Pakistan'ın olumsuz tutumu üzerine düzenlenen Ramser zirvesi ittifakın problemli görüntüsünün yansımaları olarak ortaya çıkmıştı. Büyükelçilik ittifakın gidişatıyla ilgili benimsedikleri pasif tutumdan memnun değildi ve bu nedenle 1968 yılında, ittifakı “çalıştırmaya” odaklanmaları gerektiğini savunuyordu. Dolayısıyla Menemencioğlu'nun ittifakın işleyişiyle ilgili, idari ehliyetsizlik ve Pakistan'ın engellemeleri gibi problemlere yönelik önerileri memnuniyetle karşılanmalıydı. Özellikle Temsilciler Konseyi'nde SEATO'daki gibi *nem-con*¹²⁴⁶ usulüne geçilmesiyle idari işlemlerin ertelenmesine engel olunabileceği düşünülüyordu. Büyükelçilik bu tür konularda Menemencioğlu ile uyumlu bir süreç işletilmesini tavsiye ederken, Menemencioğlu'nun CENTO'nun ekonomik aktivitelerini öne çıkarmaya veya bunları RCD'ye transfer etmeye yönelik girişimlerine karşı çıkılması gerektiği kanaatindeydi. Zira CENTO her şeye rağmen savunma ittifakı görünümünü kaybetmemeli ve bunu sürdürürken ekonomik bir örgüt gibi de hareket etmeye devam etmeliydi. Ayrıca Bakanlar Konseyi toplantılarında bakanların uluslararası problemlere yönelik görüşlerini açıklaması usulü de korunmalıydı¹²⁴⁷. Ancak İngiliz dışişleri, CENTO Bölgesel Kalkınma Bakanlığı'nın kurulmasına yönelik öneriye sıcak bakmıyordu. İngilizlere göre İngiltere'nin yeterli kaynak bulamayacak olması ve mevcut kaynakların teknik destek projelerine ayrılması nedeniyle bu tür önerilere sıcak bakmamak gerekiyordu¹²⁴⁸.

15 Şubat'ta İngiltere Dışişleri Bakanı ile CENTO Genel Sekreteri Turgut Menemencioğlu bir araya geldi ve ikili arasında yukarıda bahsedilen hususlar hakkında genel bir görüşme gerçekleşti. Menemencioğlu'na göre Başbakan Demirel, CENTO'nun etkinliğinin devam etmesine büyük önem atfediyor, Menemencioğlu da ittifakın çökmesi durumunda ittifaklar sisteminde bir boşluk oluşabileceğine inanıyordu çünkü bu durum kamuoyunda, Sovyet tehlikesinin ortadan kalktığına dair bir düşünce de doğurabilirdi. Menemencioğlu Tahran'daki temaslarında CENTO ile ilgili gayet olumlu intibalar edinmişti. Yaptığı görüşmede İran Başbakanı kendisine, CENTO'nun İranlılar için çok önemli olduğunu, ittifakın İran'ı koruyan ve İran'ın batı ile irtibatını sağlayan

¹²⁴⁶ Oy birliği.

¹²⁴⁷ A. R. Moore'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) D. Allen'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “Visit of CENTO Secretary General”. 12 Ocak 1968. EB 3/1/1. TNA, FCO 17/181.

¹²⁴⁸ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 16 Ocak 1968. EB 3/1/1, No. 1886.

tek örgüt olduğunu söylemişti. Ayrıca İngilizlerin Basra Körfezi'nden çekilme kararı alması, İranlılar nezdinde ittifakın önemini daha da artırmıştı. Ne var ki Menemencioğlu, beklenildiği üzere, Pakistanlıların yaklaşımını daha farklı bulmuştu. Pakistanlılar yoğun olarak üç büyük komşusu Sovyetler Birliği, Çin ve Hindistan'la olan ilişkilerine odaklanmıştı ve bu nedenle Sovyetleri provoke edecek herhangi bir girişimden uzak durmak istiyorlardı. Menemencioğlu'na göre bu durumun ötesinde Pakistanlılar, CENTO'nun ekonomik desteklerinden memnun değildi ve tüm bu etmenler, Pakistan'ın CENTO'ya olan desteğinin zayıflamasına neden oluyordu. Menemencioğlu ayrıca, Pakistan'ın Nisan ayında Londra'da yapılacak Bakanlar Konseyi Toplantısı'na Dışişleri Bakanı göndermeyebileceklerini tahmin ediyordu¹²⁴⁹.

Brown genel olarak Menemencioğlu'nun düşüncelerini dinlemekle yetindi ve sadece politika belgesi oluşturulması meselesinde bir fikir alışverişinde bulundu. Ancak bu konunun akıbetine bu tür bir ikili görüşme esnasında çözüm bulunamayacağından daha fazla üzerinde durulmadı ve Brown Menemencioğlu'na, ittifakın işleyişine ve gelecek toplantının başarıyla neticelenmesine yönelik fikirlerine açık olduğunu söyledi¹²⁵⁰.

Menemencioğlu ertesi gün 16 Şubat'ta BBC'ye bir röportaj verdi. Röportajı gerçekleştiren Michael Diamond, Menemencioğlu'na ittifakın varoluş gerekçesi olan tehlikelerde bir azalma olup olmadığına, Avrupa'daki rahatlamanın NATO'da neden olduğu problemlere benzer problemlerin CENTO'da ortaya çıkıp çıkmadığına ve bu kapsamda ittifakla ilgili temel değişikliklerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair sorular yöneltti. Menemencioğlu bu sorulara cevaben, tansiyonun NATO ve CENTO gibi savunma örgütlerinin sayesinde düştüğünü ancak mevcut durumda ittifak açısından tamamen bir rahatlamanın söz konusu olmadığını söyledi. Menemencioğlu ayrıca, gerilimin düşmesine paralel olarak yeni gelişmelere uyum sağlamak gerektiğini, örneğin ittifakın ekonomik yönüne daha fazla ağırlık verilebileceğini belirtti¹²⁵¹.

Menemencioğlu röportajın ardından Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Denis

¹²⁴⁹ A. R. Moore (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Record of Conversation Between the Foreign Secretary and the Secretary General of the Central Treaty Organisation". 16 Şubat 1968. EB 3/1/1. TNA, FCO 17/181.

¹²⁵⁰ Ibid.

¹²⁵¹ D. J. Makinson'dan at (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) R. M. Hunt'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği), "Visit of CENTO Secretary-General". 22 Şubat 1968. EB 3/1/1. TNA, FCO 17/181.

Allen ve bakanlığın diğer yetkilileri ile bir araya geldi. Bu görüşmede CENTO'nun genel meseleleri ve Menemencioğlu'nun fikirleri daha geniş bir şekilde masaya yatırıldı. Menemencioğlu'nun aktardığına göre Sovyet Politika Belgesi'nin hiçbir üyeyi taahhüt altına sokmayacak şekilde ele alınması hususunda Türkiye, İran ve Pakistan hemfikirdi. D. Allen da bu meselenin tartışılması gerektiğini düşünüyordu. Diğer bir mesele ise Askerî Komite'nin siyasi kılavuzunda yapılabilecek değişiklikti. 1959 yılına ait bu kılavuz baştan aşağıya topyekûn savaş durumunu öngörerek dizayn edildiğinden, askerî planlamacılar, sadece cephe hattıyla sınırlı kalabilecek bir sınırlı savaş durumunu göz önüne alarak planlama yapma yetkisine sahip değildi. Dolayısıyla Menemencioğlu'na göre bu gerekçeyle kılavuzda bir değişikliğe gidilebilir ve yeni kılavuzda sadece doğrudan saldırılar değil, dolaylı saldırılar da yer alabilirdi¹²⁵². Bu öneri, yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı üzere ara ara İran'ın ortaya attığı bir öneriydi. Birçok kez ifade edildiği gibi ne İngiltere'nin ne de Türkiye'nin CENTO'nun savunma konseptinin genişletilmesi hususunda bir isteği vardı. Aksine, her iki ülke de taahhütlerinin stratejik çıkarlarına hizmet etmeyecek şekilde genişletilmesine karşı bir tavır içerisindeydi. Ne var ki Menemencioğlu'nun önerisi, ki bu öneriye artık Türkiye'nin de sıcak baktığı düşünülebilirdi, bölgesel müttefiklerin, özellikle İran'ın savunma konseptiyle ilgili rahatsızlığını yumuşatacak ve netice itibarıyla CENTO'nun devamlılığına katkı sağlayacak bir önlem olarak değerlendirilebilirdi. D. Allen da bu yaklaşımın gerekçelerini anlamış olacağından Menemencioğlu'nun önerisine, “eğer anlaşmazlıklara bir çözüm sağlayabilecekse [bu öneriye] sıcak bakabiliriz ancak bu doğrultuda tertip edilecek herhangi bir formülün Pakistan'ı tatmin edip etmeyeceğine emin değiliz” şeklinde yanıt verdi¹²⁵³. Türkiye ve İngiltere, siyaset belgesindeki doğrudan saldırıların yanına dolaylı saldırıların da eklenmesi çözümüyle İran'ın eleştirilerinin dizginlenmesi konusunda hemfikir görünüyordu.

CENTO Bölgesel Kalkınma Bankası kurulması meselesiyle ilgili Menemencioğlu'nun aktardığına göre Amerikalılar, DKB Müsteşarı Andrew Cohen'ın aksine bu fikri sıcak karşılamışlardı. Menemencioğlu, Dünya Bankası'nın bir ülkenin bireysel başvurusuna kredi vermek yerine üç bölge ülkesinin paydaş olduğu bir bankaya daha kolay kredi

¹²⁵² “Record of Meeting Between Officials and the Secretary-General of the Central Treaty Organisation”. 23 Şubat 1968. EB 3/1/1. TNA, FCO 17/181.

¹²⁵³ Ibid.

vereceğini düşünüyordu. Ne var ki D. Allen, Cohen'ın fikrini tekrar ederek, CENTO'ya sağlayacakları teknik desteğin dışına çıkarak böyle bir projeyi finanse etme imkanlarının olmadığını belirtti¹²⁵⁴.

İngiltere ittifakın canlılığının korunması gerektiğini düşünüyordu. Türkiye de ittifakın dağılmasının stratejik problemler yaratabileceğinin farkındaydı. Ayrıca ittifakı ekonomik ve teknik destek almak için faydalı görüyordu. Bu kanaat dahilinde Menemencioğlu'nun istekli ve yenilikçi bir Genel Sekreter olarak ortaya çıkması İngiltere ve Türkiye'nin CENTO'ya dair yaklaşımındaki uyumun birleştirici bir unsuru oldu. Menemencioğlu'nun ittifaka canlılık kazandırma düşüncesi çerçevesinde ileriye sürdüğü fikirler arasında İngiltere'nin belki de net bir şekilde soğuk baktığı tek husus kalkınma bankası kurulması düşüncesi idi.

Daha önce iki kez ertelenen Bakanlar Konseyi Toplantısı, sürecin işleyişine ve bölgesel üyelerin süreçle ilgili yaklaşımlarına dair ipuçları sunabilirdi. Söz konusu toplantı öncesinde İngilizler, hedeflerini net olarak belirlemişti. Buna göre, CENTO'nun hala geçerli bir örgüt olduğunu dünyaya göstermek, CENTO'daki ortak zeminin değerini vurgulamak, siyasi ve askerî meselelerle ilgili tartışmalardan kaçınmak ve toplantılarda ekseriyetle uluslararası meselelere odaklanmak toplantının hedefleri olarak sıralanmıştı¹²⁵⁵.

Toplantı öncesinde hangi konuların ele alınacağı, tarafların tutumunun nasıl olacağı gibi hususlara dair pek fazla soru işareti olmasa da bakanların ittifak içerisindeki iş yüküne dair bazı eleştiriler bulunmaktaydı. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın toplantıya katılma konusundaki isteksizliği, ittifakın halihazırdaki zayıf görünümünü daha da pekiştirebilirdi. Rusk'a göre dünyada meşgul olunması gereken birçok mesele varken CENTO toplantısına katılmak zaman kaybından başka bir şey değildi¹²⁵⁶. Nitekim Rusk, 16 Nisan'da İngiliz mevkidaşı Stewart'a bir mektup

¹²⁵⁴ Ibid.

¹²⁵⁵ "CENTO Ministerial Council 1968, Brief No. 2". EB 2/12.

¹²⁵⁶ A. R. Moore (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 5 Mart 1968. EB 2/5, No. 2258/36. TNA, FCO 17/172. Menemencioğlu da buna paralel bir düşünce ile hareket ederek toplantıdaki konuşmaların mümkün olduğunca kısa tutulması ve raporların onaylanması işlemlerinin delegasyonlara bırakılması gerektiğini belirtmekteydi. Böylece Dışişleri Bakanları daha rahat hareket etme imkanına kavuşacak ve ikili görüşmelere vakit ayırabileceklerdi. Ibid. Türk tarafı bunun da ötesinde açılışta sadece Oturum Başkanı ve Genel Sekreter'in konuşma yapması gerektiğini savunuyordu. D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 10 Nisan 1968. EB 2/12, No. 637. TNA, FCO 17/173.

göndererek toplantıya katılamayacağını, kendisinin yerine Dışışleri Müsteşarı Nicholas Katzenbach'ı göndereceğini söyledi¹²⁵⁷. Diğer yandan Pakistan da ittifaka karşı tavrını sürdürerek, Londra'daki toplantıya bakan düzeyinde katılmama kararı aldı¹²⁵⁸.

Pakistan'ın tavrı beklendik bir tavır olsa da Rusk'ın kararı Menemencioğlu'nu endişeye sevk etti. Menemencioğlu'na göre Rusk'ın bu kararı, diğer bakanların katılımını etkileyebilirdi¹²⁵⁹. Gerçekten de Rusk'ın kararından kısa bir süre sonra Menemencioğlu'nun tasavvuru gerçeğe dönüştü ve İran Dışışleri Bakanı Zahedi'nin toplantıya katılımıyla ilgili bir belirsizlik ortaya çıktı¹²⁶⁰. Zahedi'nin katılmaması durumunda Çağlayangil'in de isteksiz olacağı aşikâr olduğundan, ittifakın görünümüyle ilgili endişeler zirve noktasına ulaştı. İngilizlere göre bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda, Stewart'ın Türk ve İranlı mevkidaşlarına toplantıya katılım göstermeleri konusunda baskı yapması, toplantının ertelenmesi ya da meselenin akışına bırakılması gibi seçenekler üzerinde durmak gerekiyordu. Ancak İngilizler, Türk ve İranlı bakanların toplantıya katılmamasının CENTO'nun çöküşünü hızlandıracağını düşünüyordu. Erteleme kararı ise ittifakı "öldürecek" bir karar olacaktı¹²⁶¹. Neyse ki Türk ve İranlı bakanların katılımı bir gün içerisinde çözüme kavuştu. 18 Nisan'da Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı İlter Türkmen İngilizlere, Zahedi'nin katılmaması durumunda Çağlayangil'in de katılmayacağını bildirirse de¹²⁶² günün ilerleyen saatlerinde Zahedi'nin katılımıyla ilgili İran'dan gelen olumlu haber neticesinde Çağlayangil'in de Londra'ya gideceği bilgisi İngiliz büyükelçiliğine iletili¹²⁶³.

Bakanların toplantıya katılımıyla ilgili belirsizlik bu şekilde ortadan kalkmıştı. CENTO Bakanlar Konseyi Toplantısı için Londra'ya giden Çağlayangil, toplantıdan bir gün önce mevkidaşı Stewart ile 22 Nisan'da bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede

¹²⁵⁷ E. E. Tomkins'ten (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 16 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO 17/173.

¹²⁵⁸ Şerafettin Pirzade'den Michael Stewart'a. 11 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO 17/173.

¹²⁵⁹ D. Allen (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). "CENTO Council Meeting". 17 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO 17/173.

¹²⁶⁰ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 18 Nisan 1968. EB 2/12, No. 1293. TNA, FCO 17/173.

¹²⁶¹ A. R. Moore (İngiltere Dışışleri Bakanlığı), "CENTO Ministerial Meeting" 18 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO 17/173.

¹²⁶² Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 18 Nisan 1968. EB 2/12, No. 705. TNA, FCO 17/173.

¹²⁶³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 18 Nisan 1968. EB 2/12, No. 714. TNA, FCO 17/173.

genel olarak Türk-İngiliz ilişkilerindeki meseleler ele alındı. Bu meseleler arasında CENTO da vardı. Çağlayangil CENTO'nun tartışmalı meselelerin müzakere edildiği bir forum olmaması gerektiğini ileri sürerek, toplantıların tartışmasız bir şekilde geçmesi temennisini dile getirdi. Stewart, Çağlayangil'in CENTO toplantılarıyla ilgili endişelerine hak veriyordu. Stewart'a göre CENTO toplantılarında üyelerin şahsi meseleleriyle ilgili endişelerini gündeme getirmesi alışıldık bir eylemdi fakat bunun yerine bir bütün olarak ittifakın sorunlarına odaklanmak daha yararlı olacaktı¹²⁶⁴. Ancak Türkiye ve İngiltere, ittifakı üye ülkelerin bireysel meselelerinin tartışıldığı bir forum olarak görülmemesi konusunda aynı fikirdeymiş gibi görünse de kendi dış politika meselelerini toplantılarda dile getirmekten vazgeçmeyecekti

Bakanlar Konseyi Toplantısı 23-24 Nisan tarihlerinde gerçekleşti. Toplantının başına açık kısmında usul üzere ilk olarak ev sahibi ülkenin başbakanı konuşmasını gerçekleştirdi. Harold Wilson buradaki konuşmasında, Süveyş'in doğusundan çekilme kararına rağmen İngiltere'nin ittifak içerisindeki taahhütlerini korumaya devam edeceğini söyledi. Wilson'ın ardından söz alan Dışişleri Bakanı Michael Stewart da ittifakın ilk günkü gerekliliğini muhafaza ettiğini ve bölgesel üyelere sağladığı ekonomik katkıları dile getirdi¹²⁶⁵.

Uluslararası meselelerin ele alındığı oturumda İranlı Bakan Zahedi, Basra Körfezi meselesinin gündemlerinde öne çıktığını, ancak bunu İngiliz mevkidaşı ile birebir ele alacağı için konu hakkında başka sözünün olmadığını söyleyerek konuşmasını tamamladı. Pakistan delegasyonunun lideri olan Londra Yüksek Komiseri Dehlavi ise ülkesinin bütün ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya niyetli olduğunu, CENTO'nun kuruluşundan itibaren bölgede önemli değişikliklerin meydana geldiğini ve dolayısıyla ittifakın bu durumu göz önüne alması gerektiğini dile getirdi. Dehlavi ayrıca, bölgesel üyelerin Sovyetler Birliği ile gelişen ilişkilerine de dikkat çekti¹²⁶⁶.

Çağlayangil, İranlı ve Pakistanlı temsilcilerin aksine çok daha kapsamlı bir konuşma yaptı. Konuşmada Arap-İsrail çatışması, Vietnam Savaşı gibi meselelerin yanında

¹²⁶⁴ "Record of Conversation between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister Held at the Turkish Embassy on Monday, 22 April, 1968, at 12.30" 1 Mayıs 1968. MF 3/2. TNA, FCO 27/119.

¹²⁶⁵ "CENTO Bakanlar Konseyi'nin Açılış Oturumu", *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1968, 91-92.

¹²⁶⁶ "CENTO Ministerial Council, London 23-24 April, 1968, United Kingdom Record of the Restricted Session Held from 10.30 a.m. to 12.30 p.m. on Wednesday, 24 April, 1968". Mayıs 1968. EB 2/12. TNA, FCO 17/174.

Sovyetler Birliği'nin politikaları öne çıkmaktaydı. Çağlayangil, yumuşama söylemlerine rağmen Sovyetler Birliği'nin ve doğu bloğunun temel politikalarında bir değişiklik olmadığını, bilhassa Avrupa'daki tehlikenin devam ettiğini, hatta Akdeniz örneğinde olduğu gibi Sovyetler Birliği'nin mobilizasyonunu artırdığını dile getirdi. Çağlayangil'e göre Sovyetler Birliği 1959 yılından itibaren Ortadoğu'daki faaliyetlerini de artırmıştı. Bu bağlamda Sovyetler Birliği'nin amacı, bölge ülkelerini zayıflatmak ve CENTO ve NATO'nun dağılmasını sağlamaktı. Sovyetler Birliği'nin nihai amacı ise Kızıldeniz'e, Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na nüfuz etmektir. Buna rağmen Çağlayangil'e göre Türkiye detant politikasını benimsiyor ve bu kapsamda Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeyi amaçlıyordu. Diğer tüm toplantılarda olduğu gibi Çağlayangil ayrıca Kıbrıs meselesine de değinerek, Kıbrıs'ta Yunan kuvvetlerinin çekilmesiyle başlayan süreci memnuniyetle karşıladıklarını belirtti¹²⁶⁷.

İngiliz Dışışleri Bakanı Stewart ise genel olarak İngiltere'nin dış politikasında yaşanan değişikliklere değindi. Stewart'a göre İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilme kararının arkasında ekonomik gerekçeler yatmaktaydı ve bu yeni politika, İngiltere'nin kendisini artık bir Avrupa ülkesi olarak kabul ettiği anlamına gelmekteydi. Ardından Stewart, ülkesinin AET'ye katılım süreciyle ilgili değerlendirmelerde bulunarak Vietnam, Arap-İsrail çatışması, Rodezya meselesi gibi hususlara değindi. Stewart, Sovyetler Birliği'nin politikalarıyla ilgili olarak, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da ne barış ne de çözüm istediğini, Arap ülkeleri üzerindeki Sovyet nüfuzunun artmaya devam ettiğini, Sovyetlerin bu nüfuzu elde ederken bölgedeki anlaşmazlıklardan faydalandığını söyledi. Stewart'a göre Sovyetler Birliği'ni bölgeden uzak tutmanın en kolay yolu bölge ülkelerinin refah seviyesini artırmaktı ve askerî önlemler nadiren başarı sağlıyordu. Bunun yanında Stewart, bölge ülkelerinin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesini normal karşılamakla birlikte Sovyetler Birliği'nin eğilimlerinin ve bölgesel arzularının devam ettiğine dikkat çekerek, temkinli davranılması gerektiği tavsiyesinde bulunmaktaydı¹²⁶⁸.

Toplantının ardından İngiliz basınında CENTO ile ilgili geniş çaplı haberler ve değerlendirmeler yer aldı. Bazı gazetelerde söz konusu toplantı, ittifakın “son şarkısı”

¹²⁶⁷ Ibid.

¹²⁶⁸ Ibid.

olarak nitelendiriliyordu¹²⁶⁹. Özellikle İngiltere'nin 1971'den itibaren Basra Körfezi'nden çekileceğini açıklaması, İngiltere'nin bölgeyle ilgili çıkarlarının oldukça sınırlanacağı ve bu nedenle ittifaka eskisi kadar önem vermeyeceği değerlendirmelerine neden olmaktaydı¹²⁷⁰.

İttifakın içinde bulunduğu durum genel olarak bölge ülkelerinin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme politikasına dayandırılıyor, Sovyetler Birliği'nin son dönemdeki politikaları sayesinde söz konusu ülkelere karşı tehditkâr bir politikasının olmadığı inancının ittifakın varlık nedenini zayıflattığı değerlendirildi yapılmıyordu¹²⁷¹. Toplantı Sovyet gazetesi *Pravda*'da da kendine yer buldu. Gazetede istihza ile, CENTO'nun aldığı tek net kararın bir sonraki toplantının tarihinin ve yerinin belirlenmesi olduğu, ancak bir sonraki toplantıya kadar ittifakın varlığına devam edip etmeyeceğinin belli olmadığı bildiriliyordu¹²⁷². Diğer gazetelerde de ittifakın “anakronik” niteliği vurgulanıyordu¹²⁷³.

İhsan Sabri Çağlayangil toplantıyla ilgili basına yaptığı açıklamada Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme politikasının CENTO ve NATO üyeliğini herhangi bir şekilde etkilemeyeceğini, CENTO'nun ekonomik anlamda oldukça faydalı olduğunu ve ittifakın önemini korumaya devam ettiğini söyledi. İttifakın geleceğine dair iyimser olup olmadığına dair soruya ise, “Kötümser olmak için herhangi bir neden görmüyorum” şeklinde yanıt verdi¹²⁷⁴.

İttifak, konjonktürel gelişmeler ve üye ülkelerin dış siyasetindeki belirleyici etmenler sebebiyle yıpranmaya devam ediyor olsa da herhangi bir ciddi dağılma emaresi göstermiyordu. Gerçekten de ittifakla ilgili kötümser olmayı gerektirecek bir durum yoktu fakat Pakistan'dan kaynaklanan sürpriz gelişmeler yaşanabilirdi. Dolayısıyla ittifakın dağılıp sürecini ötelemek, en azından kamuoyundaki itibarını yeniden tesis etmek adına ittifakın ekonomik faaliyetlerini ön plana çıkarmaya çalışan yaklaşımlar ortaya

¹²⁶⁹ “Is This The End For CENTO?, Extract from Evening Standard”. 22 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO 17/174.

¹²⁷⁰ “Concern Over Britain's Role in CENTO, Extract from The Times”. 24 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO 17/174.

¹²⁷¹ “Is This The End For CENTO?, Extract from Evening Standard”. EB 2/12.

¹²⁷² “Text of Report of Article in Pravda of 10th May”. t.y. EB 2/12. TNA, FCO 17/174.

¹²⁷³ J. H. Symons'tan (İngiltere Moskova Büyükelçiliği) R. D. Clift'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 30 Nisan 1968. EB 2/12, No. 2/39. TNA, FCO 17/174.

¹²⁷⁴ “CENTO Has Been Useful, Extract from The Times”. 26 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO 17/174.

çıktı. Ne var ki Süveyş'in doğusundan çekilme politikasına sadık kalmak isteyen ve ekonomik durumu nedeniyle daha fazla mali sorumluluk yüklenmek istemeyen İngiltere, bu doğrultudaki yaklaşımlara soğuk bakacaktı. Türkiye ise ittifakı canlı tutmak ve ittifakın dünyadaki yeni şartlara uyum sağlaması için ekonomik yönünün ön plana çıkarılması gerektiği kanaatindeydi.

İngiliz dışişleri, 1967 yılına kıyasla 1968 yılının ittifak açısından görece başarılı geçtiğini düşünüyordu. Bu yatışmış hava Londra'daki toplantıda da kendini göstermişti ve toplantıda, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlık noktaları üzerinde durulmamıştı. Diğer yandan aynı yıl Türk yetkililerin endüstriyel projelerdeki enerjik tutumu İngilizlerin dikkatini çekmişti¹²⁷⁵. Bunun dışında İngilizlere göre, Türkiye'nin ittifakla ilgili "sadık fakat tutkusuz" ifadesiyle özetledikleri klasik tutumunda herhangi bir değişiklik olmamıştı. NATO her ne kadar Türkiye'yi koruma altına alsada Türkiye, doğu kanadının korumasız kalmasını istemiyordu. İngilizler yine de Türkiye'nin ittifakla ilgili odaklandığı esas konunun, ittifaktan edinebileceği ekonomik faydalar olduğu düşüncesindeydi¹²⁷⁶.

Türkiye'nin bu yaklaşımına paralel olarak bazı kararlar alındı. Bunlardan biri, 2 Mayıs 1969'da CENTO Ekonomik Komitesi tarafından Genel Sekreterlik bünyesinde bir Sınai Kalkınma Servisi'nin kurulması kararıydı¹²⁷⁷. Kararla ilgili yapılan açıklamada kararın gerekçesi, "CENTO üyesi beş hükûmetin sınai kalkınmaya vermekte oldukları önem" olarak ileri sürülmekte ve ABD'nin bu servise yapacağı katkı öne çıkarılmaktaydı¹²⁷⁸. Bu gelişme, Türkiye'nin ve diğer bölgesel müttefiklerin CENTO'nun ekonomik bir teşkilat görünümüne kavuşmasına yönelik arzularının bir göstergesiydi.

Bakanlar Konseyi Toplantısı, önceki senelerde olduğu gibi ittifakın ve ittifakın gidişatına dair üye ülkelerin tepkilerini okuyabilmek adına oldukça önemliydi. Hem toplantı öncesindeki süreç hem de toplantının kendisi, ittifakla ilgili ipuçları barındırıyordu. Nitekim ittifakın zayıf görünümünü destekleyen ilk gelişme, ABD Dışişleri Bakanı'nın 1969 yılındaki toplantıya katılım durumunun kesinleştirilememesi oldu. Bu belirsizlik, toplantının Mayıs ayının sonuna kadar ertelenmesine yol açtı. Diğer

¹²⁷⁵ "Brief for the United Kingdom Delegation by Foreign and Commonwealth Office". NEC 2/2.

¹²⁷⁶ Ibid.

¹²⁷⁷ "CENTO Ekonomik Komitesinin Aldığı Kararlar", *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1969, 12.

¹²⁷⁸ Ibid., 35.

yandan, beklenildiği üzere, Pakistan toplantıya 1969 yılında da bakan göndermeyecek ve Pakistan delegasyonunun liderliğini Tahran Büyükelçisi Serdar Şah Navaz yapacaktı. ABD Dışişleri Bakanı William Rogers'ın toplantıya katılımının olumlu olarak neticelendirilmesi üzerine, Tahran'da gerçekleştirilecek toplantının tarihleri 26-27 Mayıs olarak belirlendi¹²⁷⁹.

Her sene olduğu gibi bu toplantı öncesinde de İngiliz dışişleri yetkilileri, toplantıda ele alınması muhtemel meseleler hakkında ne tür bir yol izleneceği ve bölgesel müttefikler tarafından CENTO'nun kapsamı dışında ortaya atılacak sorunlara karşı nasıl bir tavır takınılacağı hakkında değerlendirmelerde bulundu. İngilizlerin edindiği bilgilere göre İranlıların bu yılki toplantıda Şattülarap meselesini gündeme getirmesi kuvvetle muhtemeldi¹²⁸⁰ ve İngilizler bu meselenin CENTO kapsamında tartışılmasına sıcak bakmıyordu¹²⁸¹. Ancak Pakistan'ın bu meselede İran'a açık bir şekilde destek vereceğini ilan etmesi, ister istemez sonuç bildirisinde bu meseleye değinilip değinilmeyeceği hakkında tartışmalara neden olabiliyordu¹²⁸². Ayrıca İngilizler, CENTO toplantılarında Kıbrıs ve Keşmir meselelerinin ele alınmasının teamül haline geldiği gerçeğini dikkate alarak, Türkiye ve Pakistan'ın, İran'ın gündeme taşımak isteyeceği bir meselenin bildiride yer almasına itirazda bulunmayacaklarını tahmin ediyorlardı¹²⁸³.

CENTO Bakanlar Konseyi Toplantısı 26 Mayıs'ta Tahran'da başladı. Genel Sekreter Turgut Menemencioğlu açılış konuşmasında ittifakın ekonomik aktivitelerini öne çıkarmayı tercih ederek,

“Bakanlar Konseyi'nin dört yıl önce İran'ın başkentinde toplanmasından bu yana, civarımızda ve özellikle CENTO bölgesinin güneyinde siyasi uyuşmazlıklar ve silahlı çatışmalar olmuştur. Fakat, ne mutlu ki, barış ve istikrar içinde bulunan ülkelerimiz çalışmalarını sosyal ve ekonomik kalkınmalarına yöneltmişlerdir. Bu devre içinde, bölge memleketleri İran,

¹²⁷⁹ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart'a. 19 Haziran 1969. NEC 1/1, No. (23876). TNA, OD 34/287.

¹²⁸⁰ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 12 Mayıs 1969. NEC 2/2, No. 411. TNA, FCO 17/796.

¹²⁸¹ D. J. Makinson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “The Shatt al Arab”. 12 Mayıs 1969. NEC 2/2. TNA, FCO 17/796.

¹²⁸² C. Pickard'dan (İngiltere Ravalpindi Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 22 Mayıs 1969. NEC 2/2, No. 471. TNA, FCO 17/796.

¹²⁸³ D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 26 Mayıs 1969. NEC 2/2, No. 474. TNA, FCO 17/796.

Pakistan ve Türkiye, etraflarını saran bütün topraklar üzerinde, en yüksek ekonomik kalkınma oranına ulaşan ülkeler olmuştur.¹²⁸⁴

ifadelerini kullandı. Tabi yine de Menemencioğlu'na göre ittifakın kuruluş amacı olan Sovyet tehdidi görmezden gelinemezdi. Menemencioğlu ittifakın kuruluş amacını hatırlatarak, kuruluştan bu yana dünyada birçok hadisenin meydana geldiğini, ancak gelişmelerin hiçbirinin ittifakın önemini azaltmadığını belirtti. Sovyetler Birliği ve diğer komünist ülkelerin son zamanlarda bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme arzusunda olduklarına dikkat çeken Menemencioğlu, buna rağmen bölgesel üyelerin halklarının sadakatlerini aşındırmaya yönelik girişimlerin devam ettiğine işaret etti. Diğer yandan Menemencioğlu'na göre ittifak, yıllar içerisinde ekonomik kalkınma ve teknik ilerleme alanlarında bölgesel üyelere ciddi katkılar sunmuştu. Bölgesel kalkınmanın dış tehditlere karşı daha etkili bir savunma kalkanı yaratacağı düşünüldüğünde, ekonomik ve teknik alanlardaki çalışmaların genişletilmesi gerekiyordu¹²⁸⁵.

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, konuşmasına Genel Sekreter'in çalışmalarını takdir ederek başladı ve ilk olarak bölgesel sorunlara değindi. Çağlayangil'e göre İngiltere'nin 1971 yılına kadar Süveyş'in doğusundan çekileceğini ilan etmesi bazı belirsizliklere neden olmuştu ve bu belirsizliklere Şattülarap meselesi de eklenmişti. Konuşmasında ittifak içerisindeki gelişmelere de yer veren Çağlayangil, Endüstriyel Kalkınma Kanadı'nın kurulması, askerî alanlardaki iş birliği, yol projeleri başta olmak üzere projelerdeki ilerlemeyi takdirle karşıladıklarını belirtti¹²⁸⁶.

İngiliz Dışişleri Bakanı Stewart ise konuşmasında, CENTO'nun esnek bir ittifak olduğunu, dolayısıyla üyelerinin ilişkilerini geliştirmesine engel olmadığını dile getirdi. Ancak Stewart Menemencioğlu'nun ekonomik aktivitelere dikkat çeken konuşmasının aksi istikametinde hareket ederek,

“CENTO'nun geçmişinden dolayı kendimizi kutlayabiliriz. Üzerine almış olduğu görevi başarmıştır. Ülkelerimiz özgür ve bağımsızdır. CENTO'nun görmekte olduğu hizmetler tatminkardır; bölgede ekonomik ve sosyal kalkınma gerçekleştirilmektedir. Ancak CENTO'nun gelecekteki görevleri ile

¹²⁸⁴ Mayıs 1969. NEC 2/2, No. 23883. TNA, FCO 17/797; “CENTO Bakanlar Konseyi Toplantısı”, *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1969, 67.

¹²⁸⁵ Mayıs 1969. NEC 2/2, No. 23883.

¹²⁸⁶ Ibid.

de ilgilenmeliyiz. ... Doğu Avrupa'daki acı olaylar hala uyanık olmak gerektiğini bize hatırlatmıştır. Bu sarsıntılar dikkatimizi çekecek ağırlıktadır.”¹²⁸⁷

cümlelerini sarf etti. Stewart'ın konuşma metninin toplantının günler öncesinde hazırlandığı göz önüne alındığında¹²⁸⁸, İngiliz dışişlerinin konuşmacıların olası argümanlarına dair ne denli hassasiyetle tahminde bulundukları dikkat çekicidir.

Açılış konuşmalarının ardından basına kapalı oturumlara geçilerek belli başlı konular ele alındı. Toplantının en öne çıkan kısmı, uluslararası durumun ve Sovyet politikasının ele alındığı kısımdı. Bu başlıklarda ilk olarak Pakistan delegasyonunun başında bulunan Navaz Han söz aldı ve son birkaç yılda uluslararası siyasetteki gerilimin azalmaya başladığına işaret ederek büyük güçlerin silahlı çatışmanın yaratacağı tehlikelerin farkına vardıklarına dikkat çekti. Çağlayangil ise Çekoslovakya'da yaşananlara ve Vietnam barış görüşmelerine işaret ederek meselenin gayet açık olduğunu, Rusların Doğu Avrupa'daki herhangi bir özgürlükçü hareketi tehdit olarak algıladıklarını söyledi. Sebebi her ne olursa olsun Rusya'nın yaklaşımı, ülkelerin kendi kaderini tayin etme hakkına bir müdahale idi ve bu yaklaşım Avrupa'da yumuşama umutlarına yönelik soru işaretlerinin doğmasına neden olmuştu. Diğer yandan Çağlayangil'e göre bazı Arap ülkeleri artan bir şekilde Sovyetler Birliği'ne bağımlı hale geliyordu. Keza Sovyetler Doğu Akdeniz'deki varlıklarını da güçlendirmekteydi ve son on yılda Suriye ve Irak dahil olmak üzere bölgede hatırı sayılır bir nüfuz elde etmişlerdi. Çağlayangil Kıbrıs meselesine de değindi¹²⁸⁹.

İngiliz Dışişleri Bakanı Michael Stewart ilk olarak, Süveyş'in doğusundan çekilme kararına değindi. Stewart bu kararın İngiltere'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girme arzusu paralelinde değerlendirilebileceğine işaret ederek, çekilmenin bölgeye dair ilgilerinde herhangi bir azalmaya neden olmayacağı taahhüdünde bulundu. Sovyetler Birliği'nin değişen politikalarıyla ilgili değerlendirmelerin dikkatli biçimde yapılması gerektiğine işaret eden Stewart, mevcut koşullarda Sovyetler Birliği'nin, dış politikası açısından kritik bir dönemeçte olduğunu ileri sürdü. Sovyetler agresifliği

¹²⁸⁷ “CENTO Bakanlar Konseyi Toplantısının Ertenilmesi”, *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1969, 68; Mayıs 1969. NEC 2/2, No. 23883.

¹²⁸⁸ “CENTO Ministerial Meeting”. 16 Mayıs 1969. NEC 2/2. TNA, FCO 17/797.

¹²⁸⁹ Mayıs 1969. NEC 2/2, No. 23883.

seçerse büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacaklardı; aksi bir yol izleyerek uzlaşmacı bir politika benimserlerse hem onlar hem de dünya için bir umut doğabilirdi¹²⁹⁰.

İran Dışışleri Bakanı Zahedi ise bilhassa İngiltere'nin Süveyş'in doğusundan çekilme ve burada Birleşik Arap Emirlikleri adında bir devlet kurulması fikrine odaklanmıştı zira İran'ın bu iki hususta derin endişeleri vardı. Öncelikle İran, Basra Körfezi'ndeki emirliklerin gerçekten bağımsız olmalarına endişeyle yaklaşıyordu. Bağımsızlık yerine, *self-government* usulü tercih edilebilirdi. Zahedi'nin iddiasına göre aksi bir durumda İran söz konusu emirliklerin varlığına müsaade etmeyecekti. Zahedi'nin değindiği bir başka mesele de Sovyetler Birliği ile ilişkilerdi. İran'ın Sovyetler Birliği ile ilişkileri gelişmeye başlamış, iki ülkenin yakınlaşması neticesinde teknik, ekonomik ve kültürel meselelerde ikili anlaşmalar imzalanmıştı. Ancak Zahedi yine de gelişen ilişkilere rağmen Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'daki tutumu dolayısıyla gardı düşürmemek gerektiği kanaatindeydi¹²⁹¹.

Toplantıların içeriğine genel olarak bakıldığında İngiltere'nin bölgesel meseleler özelinde sürdürdüğü politikalara dair görüşlerini ifade etmeye odaklandığı, ancak ittifakın ekonomik alandaki çalışmalarına pek fazla değinmediği görülmekteydi. Bu yaklaşım, diğer üyelerin ittifakın ekonomik yönünü daha fazla ön plana çıkarmaya yönelik tutumları dikkate alındığında, İngiltere'nin tutumunu ortaya koyması bakımından oldukça anlamlıydı. Yukarıda izah edildiği üzere İngilizler arasında CENTO'ya verilen ekonomik desteğe dair sorgulamalar mevcuttu. İngiliz dışışleri, bu sorgulamalar ve ülkenin ekonomik durumu ortadayken daha fazla ekonomik sorumluluk üstlenmek istemiyor, ittifakın Sovyet tehdidine yönelik savunma prensibine dayanan yapısının olabildiğince muhafaza edilmesini sağlamaya çalışıyordu. Bu nedenle sıklıkla Sovyet tehdidine karşı teyakkuzda olunması gerektiği dile getirilmekteydi. Diğer yandan İngilizler, ittifakın askerî konseptinin komünist olmayan ülkelere karşı genişletilmesi önerisine karşı net tutumunu da devam ettiriyordu. Türkiye ise diğer bölge ülkeleri kadar olmasa da ekonomik faaliyetlerin artmasını ve bu faaliyetler sayesinde kalkınmasına katkı sağlayabilecek tüm imkanların elde edilmesine çalışmaktaydı. Türkiye bu konuda bölgesel müttefiklerle benzer görüşlere sahip olsa da ittifakın askerî konseptinin genişletilmemesi, Sovyetlerle ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalarına karşı

¹²⁹⁰ Ibid.

¹²⁹¹ Ibid.

ihtiyatlı olunması gibi başlıklarda İngiltere ile benzer bir politikaya sahip bir görünüm sergilemekteydi. İran ve Pakistan ise dünyanın yeni bir konjonktür içerisine girdiği gerçeğini görmezden gelmeyerek, ittifakın konseptinde bazı değişiklikler yapılması gerektiği düşüncesindeydi.

Toplantıların dışında bildiri metninin oluşturulmasından sorumlu komite, her sene olduğu gibi, metinle ilgili ortak bir zeminde buluşamamıştı ve metnin nihai halinin belirlenmesi işi bakanlara bırakılmıştı. Yukarıda işaret edildiği üzere bölgesel üyelerin delegasyonları bildiri metninin oluşturulmasında, Keşmir, Kıbrıs ve Şattülarap meselelerinin toplantılarda görüşüldüğüne dair bir paragrafın bildiride yayınlanması için ortak hareket bir şekilde hareket etti. Her ne kadar İngiliz delegasyonu bu paragrafın bildiride yer almasını hoş karşılamasa da tartışmaların sonucunda diğer alternatiflere nazaran daha makul bir metin ortaya çıktığından, İngilizler bölgesel üyelerin talebini kabul etmek zorunda kaldı¹²⁹².

R. Allen'a göre toplantı barışçıl ve dostane bir biçimde geçmişti. R. Allen'ın yaptığı genel değerlendirmede açılış konuşmalarının “devlet adamlığı” kimliğinde gerçekleştiğine, örneğin Pakistan temsilcisi CENTO başta olmak üzere tartışmalı konularda kamuoyu önünde fikir beyan etmekten kaçınmış olmasına dikkat çekilmekteydi. Kapalı oturumda da bakanlar kendilerince önemli gördükleri meselelerden bahsetmiş, herhangi bir tartışma çıkmamıştı. İranlı bakan Şattülarap meselesinden, Türk bakan Kıbrıs meselesinden, ABD'li bakan Vietnam Savaşı'ndan, Pakistan temsilcisi Keşmir meselesinden ve İngiliz bakan da Basra Körfezi'nden çekilme meselesinden bahsetmişti. Ne var ki R. Allen tüm bu konularda tarafların çok az görüş alışverişinde bulunduklarına işaret ediyordu¹²⁹³.

R. Allen Pakistan temsilcisinin konuşmasını, tartışmalı meselelere değinmekten kaçınmak istemesine bağlasa da *Times* gazetesinde yer alan haberde, “... Pakistan delegasyonunun başı Şah Navaz ... açılış konuşmasında CENTO kelimesini dahi dillendirmedi ve ittifaktan bahsetmesi gerektiğinde ... sadece ‘bu organizasyon’ ifadesini

¹²⁹² D. Wright'tan (İngiltere Tahran Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına, 26 Mayıs 1969. NEC 2/2, No. 474.

¹²⁹³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart'a, 19 Haziran 1969. NEC 1/1, No. (23876).

kullandı¹²⁹⁴” ifadelerinin yer alması, Pakistanlı büyükelçinin konuşmasının R. Allen’in değerlendirmesinin aksine tepkisel bir tavır olarak yorumlanabileceğini de düşündürüyordu.

Times gazetesi dışında diğer gazetelerde yer alan haberler de ittifakın kamuoyu nezdinde nasıl algılandığına dair göstergeler sunmaktaydı. Örneğin *Financial Times*’ta yer alan haberde ittifakın biraz daha ayakta kalmaya devam edeceği yorumu yapılarak, Ardeşir Zahidi’nin ittifaka yeni bir yön verilmesi fikrini öne sürdüğü ve bu bağlamda ilerleyen yıllarda ittifakın savunma organizasyonundan ziyade ekonomik bir organizasyona evrilebileceği öngörüsünde bulunulmaktaydı¹²⁹⁵. Yine aynı gazetede yer alan, “CENTO’nun Alakasızlığı” başlıklı haberde ise Tahran’daki görüşmelerin beklenildiği üzere hiçbir önemli karar almadan son bulduğu, ittifakın son beş yıldır bölgedeki güncel meselelere karşılık verebilecek bir yapıda olmadığı eleştirisi yapılmaktaydı. Gazetenin aktardığına göre Zahedi CENTO’nun “yeni şartlara” adapte olması gerektiğine ve o anki konjonktürde İran’ın Sovyetler Birliği’ne karşı herhangi bir tehdit algısı olmadığına vurgu yapmıştı¹²⁹⁶.

Görüleceği üzere CENTO, 1964 yılından 1969 yılına kadar olan süreç içerisinde Denis Allen’in “memnuniyetsizlik bulutları” olarak tasvir ettiği bir yapıdan belirsizlik ve durgunluğun ön plana çıktığı bir döneme geçiş yaptı. Söz konusu süreçle ilgili olarak D. Allen’den sonra Ankara’ya atanan R. Allen’in değerlendirmeleri de bunu gösteriyordu. R. Allen’a göre ittifak artık Sovyetler Birliği’ni caydırabilecek nitelikte değildi. Diğer yandan ittifak, en azından ortak siyasi meselelerin müzakere edilebileceği bir zemin olarak değerlendirilmek istense dahi bu özelliğini de koruyamaz hale gelmişti. Bu noktadan hareketle İngilizlerin ve Amerikalıların bir araya gelerek, ittifakın tadili üzerinde çalışması ve muhtemel bir dağılma sürecine karşı hazırlık yapmaları gerekiyordu¹²⁹⁷.

CENTO, yukarıda zikredilen nedenlerden ötürü Sovyet nüfuzunu engellemek bir yana,

¹²⁹⁴ “Ministers Endorse Value of CENTO’s Defensive Role, Extract from The Times”. 26 Mayıs 1969. NEC 2/2. TNA, FCO 17/796.

¹²⁹⁵ “CENTO’s Role Given Economic Emphasis, Extract from Financial Times”. NEC 2/2. 28 Mayıs 1969, TNA, FCO 17/797.

¹²⁹⁶ “The Irrelevance of CENTO, Extract from Financial Times”. 28 Mayıs 1969. NEC 2/2. TNA, FCO 17/797.

¹²⁹⁷ R. Allen’den (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart’a. 19 Haziran 1969. NEC 1/1, No. (23876).

üye ülkelerin kendi meselelerini müttefiklerine izah edebileceği bir forum olma özelliğini dahi kaybetmişti. R. Allen'ın da işaret ettiği üzere CENTO artık dağılma süreci içerisindeydi. 1971 yılında Pakistan ve Hindistan arasında yeniden başlayacak çatışmalar, İngiltere'nin Süveyş'in doğusundaki stratejik varlığını sürdürmeme kararı ve ekonomik gerekçelerle bu bölgedeki taahhütlerini yerine getirme konusundaki isteksizliği, teşkilatın kuruluş amacının tamamen ortadan kalkmasına neden olacaktı. Bu nedenlerin ortaya çıkmasındaki en büyük etken ise Sovyetler Birliği'nin detant politikası çerçevesinde ittifakın bölgesel üyeleriyle iyi ilişkiler kurmak istemesi ve onların da kendi dış politika öncelikleri nedeniyle Sovyetler Birliği'nin girişimine olumlu yanıt vererek, CENTO'nun askerî niteliğinin sürdürülmesinin gereksiz bir saldırganlık olarak değerlendirilebileceğine dair inançlarıydı. Bu bağlamda Türkiye artık CENTO'yu askerî değil, kalkınmacı politikalarına az da olsa katkı sağlayacak bir enstrüman olarak görmek istiyordu. İngiltere nezdinde ise geline nokta CENTO sadece İran'ın batı ile olan ilişkilerini sürdürmesine yarayan bir prestij meselesiydi. İran Dışişleri Bakanı Ardeşir Zahedi'nin bahsettiği “yeni şartlar”, ittifakın kuruluş amacının ortadan kaybolduğuna işaret ediyordu. Nitekim İran Başbakanı Hüveyda 1969 yılının Haziran ayında Türkiye'ye yaptığı ziyarette, “CENTO devrini tamamladı” sözleriyle ittifakın bir anlam ifade etmediğini açık bir şekilde dile getirmişti¹²⁹⁸.

1964-1969 yılları arasında birbiri ardına yaşanan kırılma anları neticesinde takip eden yıllarda İngilizler tarafından Pakistan'ın ittifaktan ayrılması ve dolayısıyla ittifakın dağılması “an meselesi” olarak nitelendirilmeye ve olası bir ayrılma durumunda bu ayrılığın etkilerini azaltmak üzerine planlar yapılmaya başlandı. Tüm planlara rağmen ayrılık engellenemeyecek bir duruma gelecekse de bu ayrılığın, “zarif bir şekilde” gerçekleşmesi gerektiğine inanılıyordu¹²⁹⁹.

6.2. Enosis'in Sonu

Büyük kriz geçici tedbirlerle dizginlense de orta ve uzun vadede Kıbrıs sorununun çözümü için ne gibi bir yol izleneceğine dair belirsizlik sürüyordu. Türk yetkililer, adadaki Türklerin güvenliği için alınan kısmi önlemlerin başarısız olacağını ve onların güvenliği tam anlamıyla sağlanmadıkça hiçbir anlaşmanın kalıcı olamayacağını

¹²⁹⁸ Ahmad ve Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, 370.

¹²⁹⁹ “Official Visit of the Secretary-General of CENTO, Mr. Turgut Menemencioglu”. NEC 1/1.

düşünüyordu. İngilizler de bu konuda Türk tarafıyla hemfikirdi. Dolayısıyla nihai çözüm bulunana kadar BMKBG'nin görevine devam etmesi önemliydi. Bunun yanında, İngilizler gerginliği azaltmaya yönelik tedbirlerin uygulanması ve Türk hükûmetinin adadaki Türkler üzerindeki nüfuzunu kullanarak olay çıkmasının engellenmesi için mümkün olan tüm çabanın sarf edilmesi gerektiği kanaatindeydi¹³⁰⁰. Adadaki Türklerin güvenliğinin sağlanması Kıbrıs'la ilgili gerginliğin azaltılmasındaki başlıca gereklilikti zira aksi halde Türkiye, 1960 antlaşmasına dayanarak adadaki Türklerin güvenliğini sağlamak için adaya askerî harekât düzenlemek isteyebilirdi¹³⁰¹. Rumlar da benzer bir güvenlik endişesiyle Türkiye'nin olası bir müdahalesine karşı uluslararası güvence elde etmek istiyorlardı. Ancak İngilizlere göre bunun çaresi çok basitti: “Kıbrıslı Türklerin güvenliği meselesini çözmek.”¹³⁰² Bunların dışında Yunan askerlerinin çekilmesi ve Rum ulusal muhafız birliğinin dağıtılması meselesi de oldukça belirsizdi. Birliğin dağıtılması durumunda Rumlar adadaki Türklerin silahlarını bırakmalarını talep edebilirlerdi. Diğer yandan, İngilizlere göre üzerinde düşünülmesi gereken yeni bir fenomen daha ortaya çıkmıştı. Bu, Sovyet donanmasının Akdeniz’de iyice görünür hale gelmesiydi¹³⁰³.

BM'nin durumu da çözüm için kritik konulardandı. Krizin durması için ABD ve İngiltere'nin gösterdiği çaba haricinde BM aktif bir rol üstlenmişti. Ancak Türkiye, hem Kıbrıs meselesindeki stratejisi gereği hem de BM Genel Sekreterinin ve ekibinin tutumlarının yarattığı güvensizlik nedeniyle BM'ye karşı mesafeli duruyordu. İngilizler Türk tarafının bu hissiyatının Galo Plaza Raporu'nun yayınlandığı, hatta Galo Plaza'nın arabulucu olarak atandığı döneme kadar geriye gittiğini düşünüyordu. Süreç içerisinde BM'nin aldığı kararlar da bu duyguyu perçinlemişti. Nitekim Türk Dışişleri Sekreteri 12 Aralık'ta R. Allen ile yaptığı görüşmede, U Thant ve danışmanlarına itimadı olmadığını açık bir şekilde ifade etti¹³⁰⁴. Bilhassa BM'nin çözüm önerisi Türkiye'nin rahatsızlığını iyice tahkim edecekti. Bu nedenle R. Allen, ilerleyen süreçte

¹³⁰⁰ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 13 Aralık 1967. No. 2629. TNA, FCO 27/119.

¹³⁰¹ İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığından Çeşitli Misyonlara. 13 Aralık 1967. MF 2/2, No. 308. TNA, FCO 27/91.

¹³⁰² Ibid.

¹³⁰³ Ibid.

¹³⁰⁴ Roger Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 18 Aralık 1967. MF 3/144/2, No. 2214/40/G. TNA, FCO 27/119.

Türk tarafının BM'ye karşı tutumunu dikkate almak gerektiğini düşünüyordu¹³⁰⁵.

İngiliz dışişlerinde yapılan kapsamlı bir dizi değerlendirmenin neticesinde ileriki süreçte nasıl bir yol takip edileceğiyle ilgili bir projeksiyon hazırlandı. Buna göre adadaki toplumların ilişkilerini yumuşatmak amacıyla karşılıklı tavizler verilmesi, ki İngilizlere göre tavizlere dair sorumluluğun önemli bir kısmı Rumlara düşüyordu, ülkenin nihai olarak askerden arındırılması ve BMKGB'nin sorumluluklarının artması öngörülmüyordu. İngilizler her zamanki gibi tüm tarafların kabul edeceği bir anlaşmayı desteklemek konusunda hazır olsa da şimdilik BM Genel Sekreteri'nin arabuluculuğunu destekleyeceklerdi¹³⁰⁶.

Krizin ardından tecrübe edilecek normalleşme sürecine dair ortada olan bazı olumsuzluklar genel hatlarıyla böyleydi. Ancak yaşanan büyük krize rağmen sorunun asıl paydaşları olan Yunanistan ile Türkiye arasında olumlu bir zemin inşa edilmeye başlanmıştı. Bunda Yunanistan'ın attığı adımlar oldukça etkiliydi. Hatırlanacağı üzere Yunanistan krizin hemen akabinde Grivas'ı geri çağırması ve böylece, İngilizlerin deyişiyle Grivas "oyun dışı" kalmıştı. Ayrıca adadaki askerlerin çekilme süreci de başlatılmıştı. Tüm bu yaşananlar, İngilizlere göre, *Enosis* düşüncesinin mağlubiyetinin ve bu fikrin artık öngörülebilir bir gelecekte yeniden gündeme gelmesinin mümkün olmadığına ispatıydı¹³⁰⁷. İngilizler Kıbrıs meselesini yakından takip etmekle birlikte her zaman olduğu gibi klasik tutumlarını sürdürüyordu. İngilizler, gündemde olan normalleşme süreci için atılması gereken adımların tespiti ve değerlendirilmesi gibi süreçlerde sorumluluk almayarak, hareket alanlarının kısıtlanmamasını ve taraf ülkelerle ilişkilerinin bozulmamasını amaçlıyorlardı¹³⁰⁸.

Vance uzlaşısı krizin daha da büyümesini önlemişti. Ancak bu uzlaşının önemli bir sonucu daha vardı. Artık Kıbrıs meselesi, uluslararası bir mesele haline gelmişti. Yukarıda bahsedildiği üzere *Enosis* fikri gerçekten de tarihe karışmıştı. Fakat aynı zamanda bu uzlaş ve BM'nin pozisyonu, Türkiye'nin de Kıbrıs meselesini bir Türk-Yunan meselesi olarak görme politikasının da sonuna gelindiğini gösteriyordu. Bu

¹³⁰⁵ Ibid.

¹³⁰⁶ İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığından Çeşitli Misyonlara. 13 Aralık 1967. MF 2/2, No. 308; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 54.

¹³⁰⁷ İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığından Çeşitli Misyonlara. 13 Aralık 1967. MF 2/2, No. 308.

¹³⁰⁸ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 13 Aralık 1967. No. 2629.

nedenle Vance uzlaşısının ardından Amerikalı ve Kanadalı yetkililer, krizden sonraki sürecin hangi şartlar dahilinde yürütüleceğini belirlemek amacıyla BM Güvenlik Konseyi tarafından sunulacak bir dizi ileri adım üzerinde çalışmaya başladılar ve çalışmalar sonunda bir taslak metin ortaya çıktı. Bu taslak metne göre, 186 sayılı BM kararının (1964) ve devamındaki kararların geçerliliğini koruduğu yeniden tasdik edilecek, BMKBG'nin görev süresi üç ay daha uzatılacak ve BM Genel Sekreteri arabulucu olacaktı¹³⁰⁹.

Türkiye hazırlanan ilk taslaktan memnun olmadı. Özellikle BM Genel Sekreteri'nin 22 ve 24 Kasım tarihlerinde sunduğu başvurulardaki yargılar Türkiye tarafından kabul edilmiyordu¹³¹⁰. Türk tarafı, daha önce işaret edildiği gibi, nihai çözüm için BM'nin arabuluculuk yapmasına karşıydı. Bu meseleyle ilgili Türkiye'nin ciddi kaygıları vardı ve söz konusu taslak metinle ilgili Başbakan Demirel tarafından İngiliz Dışişleri Bakanı'na bir mesaj gönderildi. Mesajda taslağın kabul edilemez olduğu vurgulanmakta ve eğer taslak bu haliyle Güvenlik Konseyi'nden geçerse Türkiye'nin bunu reddetmek zorunda kalmasının ciddi sorunlara yol açabileceğine dikkat çekilmekteydi¹³¹¹. İngiliz dışişleri, Demirel'in mesajında belirttiği kaygılara cevaben yatıştırıcı bir üslup kullanarak, taslak metnin Türkiye için zorluk yaratacağının farkında olduklarını, taslakla ilgili görüşmelerin devam ettiğini, hazırlanan son taslağın Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan uzak olsa da fena olmadığını ve görünürde daha iyisinin ortaya çıkmasının mümkün görünmediğini söyledi¹³¹².

Gerçekten de Amerikalıların ve Kanadalıların son yaptığı düzenleme Türkiye için

¹³⁰⁹ Lord Caradon'dan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 16 Aralık 1967. MF 2/2, No. 3955. TNA, FCO 27/91.

¹³¹⁰ BM Genel Sekreteri U Thant, 22 Kasım 1967 tarihli metninde tarafların BM Anayasası çerçevesinde hareket etme zorunluluğunu, bu nedenle sorunu barışçıl yollara çözmeleri gerektiğini ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymaları gerektiğini hatırlatıyordu. Bu ifadeler elbette doğrudan Türkiye'nin adaya yönelik müdahalesini engellemeye yönelikti. UN Secretary-General, "Special Report on Recent Developments in Cyprus : Addendum / by the Secretary-General". 22 Kasım 1967. S/8248/Add.3. UN Digital Library. U Thant 24 Kasım tarihli metninde ise tarafların güç kullanmamasının yanı sıra güç kullanma tehdidinde bulunmamasını da talep ediyordu. Elbette BM Genel Sekreteri'nin bu iki yaklaşımı 1960 antlaşmalarından doğan haklarını kullanmaması anlamına geldiğinden Türkiye'nin tepkisini çekmekteydi. UN Secretary-General, "Special Report on Recent Developments in Cyprus: Addendum / by the Secretary-General". 24 Kasım 1967. S/8248/Add.5. UN Digital Library.

¹³¹¹ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 16 Aralık 1967. MF 2/2, No. 2022. TNA, FCO 27/91. İngilizlere göre Türkler U Thant'ın Rumlardan yana olduğunu düşünüyordu. Lord Caradon'dan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Aralık 1967. MF 2/2, No. 3996. TNA, FCO 27/91.

¹³¹² İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 17 Aralık 1967. MF 2/2, No. 2655. TNA, FCO 27/91.

daha kabul edilebilir nitelikteydi. BM Genel Sekreteri'nin nihai çözüm için arabulucu olması ifadesi bu son taslakta yer almıyordu. Nitekim taslağın Türk yetkililer tarafından görülmesinden sonra Türkiye'nin metni kabul edeceği ve Türkiye'nin BM Daimî Temsilcisi Eralp'e bu yönde talimat verildiği bilgisi, R. Allen ile yapılan görüşmede kendisine iletildi. Ancak Türk yetkililer, metnin Rumlar tarafından kabul edilip edilmeyeceği konusunda emin değildi¹³¹³.

Taslak metin, üzerinde son birkaç değişiklik yapıldıktan sonra¹³¹⁴ BM Genel Sekreteri tarafından Güvenlik Konseyi'ne sunuldu ve 22 Aralık'ta kabul edildi. Kararda ilk olarak, BM Genel Sekreteri'nin 22 ve 24 Kasım ile 3 Aralık'taki taleplerine ve 8 Aralık'taki raporuna atıfta bulunuldu. Buna göre 1964 yılındaki 186 sayılı karar tekrar tasdik edilmekte, BMKBG'nin görev süresi üç ay daha uzatılmakta, taraflar BM Genel Sekreteri'nin arabuluculuğundan faydalanmaya davet edilmekte, taraflara itidal ve olayları daha kötü hale getirecek eylemlerden uzak durma çağrısı yapılmakta ve taraflar 1964 yılının 186 sayılı kararına uygun olarak kalıcı bir çözüm bulmaya davet edilmekteydi¹³¹⁵.

Aralık ayının sonlarına doğru Dışişleri Genel Sekreteri Zeki Kuneralp Kıbrıs'a üç günlük bir ziyaret gerçekleştirdi¹³¹⁶ ve bu ziyaret sırasında, 28 Aralık'ta İngiltere Kıbrıs Yüksek Komiseri Norman Costar'la bir görüşme gerçekleştirdi. Kuneralp ziyaretinin amacını, durumu ilk elden görmek ve Kıbrıslı Türk liderlerle fikir alışverişinde bulunmak şeklinde özetledikten sonra yaşanan son krizde İngiltere'nin oynadığı rolden ve özellikle Costar'ın Makarios ve danışmanlarını Türkiye'nin blöf yapmadığına ikna etmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Bunun üzerine Costar, bu yardımlarının Kıbrıs hükûmeti ile ilişkilerine ve kendisinin amirleriyle olan ilişkisine kayda değer

¹³¹³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 18 Aralık 1967. MF 2/2, No. 2029. TNA, FCO 27/91. Amerikalılarla Kanadalıların hazırladıkları taslak metin Türk yetkililerin rızasını aldı fakat Rumların ve Sovyetlerin nasıl bir tepki verecekleri de önemliydi. Rumlar, beklendiği üzere ilk taslak metnin sunulmasını istiyordu. Ancak Türkiye'nin tepkisi nedeniyle Rumların isteğinin kabul edilmesi mümkün değildi. Lord Caradon'dan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Aralık 1967. MF 2/2, No. 3996.

¹³¹⁴ Lord Caradon'dan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Aralık 1967. MF 2/2, No. 3996. Lord Caradon'dan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Aralık 1967. MF 2/2, No. 4012. TNA, FCO 27/91; "Güvenlik Konseyi'nin Kıbrıs Konusunda Kararı", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1967, 38–39.

¹³¹⁵ UN Secretary-General, "Resolution 244 (1967) / [Adopted by the Security Council at Its 1386th Meeting], of 22 December 1967". 22 Aralık 1967. S/RES/244(1967). UN Digital Library; *Milliyet*, 23 Aralık 1967, 1.

¹³¹⁶ "Dışişleri Genel Sekreterinin Kıbrıs'ı Ziyareti", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1967, 28–29.

bir maliyet yüklediği şeklinde nüktedan bir yanıt verdi¹³¹⁷.

Bu girizgahın ardından Kuneralp, hükûmetin Kıbrıslı Türklerin durumunu üç ay içerisinde gerçek manada iyileştirecek net bir düzenleme yapmasını bekleyen meclis ve kamuoyu karşısında ciddi zorluklar yaşadığını söyledi. Eğer hükûmet bunu başaramazsa, istenmeyen durumların yeniden ortaya çıkması muhtemeldi. Kuneralp ayrıca, Vance uzlaşısında belirtilen şartların yerine getirilmesini istediklerini belirtti. Vance uzlaşısı, gerekliliklerin önemli bir kısmını kapsıyordu ve Kıbrıs hükûmetinin dördüncü paragrafı kabul etmemesi, hala bazı noktaların çözümlenmemiş olduğu anlamına geliyordu. Yunan kuvvetlerinin çekilmesiyle ilgili görüşleri, Vance uzlaşısının 1. ile 3. paragraflarının, İttifak Antlaşması ile yetkilendirilen 950 kişilik Yunan birliği dahil olmak üzere tüm Yunan unsurlarını kapsadığı yönündeydi. Kuneralp, Ulusal Muhafızların lağvedilmesi konusunda bir anlaşma olmadığı müddetçe Yunan personelinin bu birlikten geri çekilmesinin bazı BMKBG üyeleri tarafından tehlikeli görülmesini anlayışla karşılıyordu fakat Kuneralp'e göre bu doğru bir bakış değildi. Türk hükûmeti, Ulusal Muhafızlığın tamamen lağvedilmesini savunuyordu. Ancak Costar'a göre Türk birliği Kıbrıs'ta kaldığı müddetçe Kıbrıs hükûmetinin bu isteklerini kabul etmesi çok zordu. Kuneralp ise buna cevaben, Türk güçlerinin hem antlaşmadan kaynaklanan hakları hem de 1967 krizinden sonra geri çekilmenin veya birliklerin sayısını azaltmanın Kıbrıslı Türklerin morali üzerinde yaratacağı ciddi etki nedeniyle, geri çekilmeye dair hiçbir umudunun olmadığı yanıtını verdi¹³¹⁸.

Görüşmenin devamında Costar, Kıbrıs sorununa kısa ve hatta orta vadede ayrıntılı ve genel bir çözüm bulunması konusunda anlaşmaya varılması için çok az umut olduğunu, Rumların Türk yerleşim bölgelerini tanıyan veya bölünme iması taşıyan herhangi bir belgeye imza atmalarının beklenemeyeceğini ve hükûmetinin de buna hiç razı olmayacağını söyledi. Costar'a göre en umut verici çizgi, mevcut durumun geliştirilmesi için çalışmaktı. Kuneralp, Costar'ın bu düşüncelerini, "tipik bir İngiliz pragmatizmi" olarak nitelendiriyordu ancak yine de bunları Çağlayangil ile paylaşacaktı¹³¹⁹.

¹³¹⁷ N. E. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) J. O. Moreton'a (İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığı). 28 Aralık 1967. MF 3/144/2, No. 2 POL 12/14/3.

¹³¹⁸ Ibid.

¹³¹⁹ Ibid.

Kuneralp'in üç günlük bu ziyareti devam ederken 28 Aralık'ta "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi" kuruldu¹³²⁰ ve adada yeni bir döneme geçildi. Rumlar ve Yunanlar bu hareketi büyük bir tepkiyle karşılasalar da Türk tarafı bunu olumlu bir hamle olarak değerlendirmekte ve ilan edilen yönetimin Kıbrıslı Türklerin içerisinde bulunduğu idari düzensizliğe son verme amacı taşıdığını savunmaktaydı¹³²¹. Kuneralp ile Costar arasında gerçekleşen görüşmenin ardından Kıbrıs meselesini daha da geren bir sürpriz gelişme daha yaşandı ve Kuneralp 30 Aralık'ta Rum yönetimi tarafından *persona non grata* ilan edildi¹³²². Kuneralp esasında aynı gün saat 15'te adadan ayrılmıştı ancak ayrıldıktan sonra Kıbrıs Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili Türk maslahatgüzarını arayarak, Kuneralp'in *persona non grata* ilan edildiğini ve adadan ayrılması gerektiğini söylemişti. Maslahatgüzar bunun gerekçesini sormuş, yanıt olarak Kuneralp'in yaptığı bazı açıklamalar gerekçe gösterilmişti. Maslahatgüzarın bu açıklamaların ne olduğuna dair sorusu ise yanıtsız bırakılmıştı¹³²³. Ortada diplomatik bir kriz vardı ancak krizin tam olarak neden çıktığı belli değildi.

Yunan birliklerinin çekilme sürecinin 23 Ocak'ta tamamlanması öngörülmüyordu. Ancak Türk tarafına göre adada ne kadar Yunan askeri olduğu belli değildi. Yunanlar 7 bin, BM 12 bin Yunan askeri olduğunu söylerken, Türk yetkililer bu sayının 15 bin olduğunu düşünüyor ve ellerindeki verilere göre henüz sadece 2 bin kadar askerin çekilmesini tamamladığını ileri sürüyorlardı. Türk tarafına göre tasarlanan sürenin yarısı geçmiş olduğu göz önüne alındığında bu sayı oldukça düşüktü ve 19 Aralık'tan Ocak ayının başına kadar geçen süre içerisinde herhangi bir geri çekilme gerçekleşmemişti. Bu nedenle Türk Dışişleri Genel Sekreteri, Büyükelçi R. Allen'la bir görüşme gerçekleştirdi ve görüşmede bu konuya çekerek, çekilme sürecini kesintisiz olarak devam etmeleri gerektiğini Yunanlara söylemelerini istedi¹³²⁴. Diğer yandan, Yunan

¹³²⁰ "Kıbrıs'ta Geçici Bir Türk Yönetiminin İlanı", *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1967, 29; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 313.

¹³²¹ Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin kuruluşuna dair bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Coşkun, "The Beginning of a New Era in the Cyprus Problem After the 1967 Crisis: The Inter-Communal Talks", 56–61.

¹³²² Roger Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, "Press Extract from Cyprus Mail, 'Government Expels Kuneralp'", 31 Aralık 1967. MF 3/8. TNA, FCO 27/122; *Milîyet*, 31 Aralık 1967, 1.

¹³²³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 5 Ocak 1968. MF 3/8, No. 2/1/31. TNA, FCO 27/122.

¹³²⁴ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 2 Ocak 1968. MF 3/144/2, No. 3. TNA, FCO 27/119.

birliklerinin geri çekilişinin askıya alınacağına dair bir söylenti çıksa da bu bizzat Yunan Dışişleri Bakanı Pipinelis tarafından Çağlayangil ile yaptığı görüşmede yalanlandı¹³²⁵.

Pipinelis'in verdiği teminata rağmen Türkiye, Yunan askerlerinin çekilme temposundan memnun değildi. Bu nedenle Türk yetkililer, Yunan askerlerinin çekilmesi konusunda diplomatik kanalları zorluyor ve özellikle BM Genel Sekreteri'nin bu konuda Yunanlarla iletişime geçmesini istiyordu¹³²⁶.

Türk tarafının mevcut ve çekilen Yunan askeri sayısı ile ilgili verdiği sayılar Yunanistan tarafından da teyit edilmekteydi. Atina'daki Amerikan askerî ateşesi Yunan genelkurmay görevlileriyle yaptığı bir toplantıda konuyu gündeme getirmiş, Yunanlar da adada toplamda 7 bin askerlerinin olduğunu, şu ana kadar bunun 3 bin 500 tanesinin çekildiğini, çekilmenin 16 Ocak'ta tamamlanmasını beklediklerini ve 3-4 Ocak'ta da yaklaşık olarak 400 askerin daha çekileceğini söylemişti¹³²⁷.

Yunan askerlerinin çekilme meselesi Türk-İngiliz ilişkilerindeki gündem maddeleri arasında en üst sıraya yükselmişti. Türk yetkililer sıklıkla süreçle ilgili kaygılarını dile getiriyor ve çekilmenin tamamlanması için İngilizlerin desteğini bekliyordu. İngilizler ise Türk tarafının endişelerine hak vermekle birlikte yetkililerin verdiği sayılara şüphe ile yaklaşıyor ve adada bulunan Yunan askeri sayısına dair Türk tezini abartılı buluyordu. Diğer yandan İngilizler, Atina'daki cunta ile temas kurmak istemiyor ve bu nedenle Türk tarafının istediği baskının BM aracılığıyla yürütülmesinin daha uygun olacağını düşünüyordu¹³²⁸.

Yunanistan, askerlerini geri çekme konusunda olumlu bir tavır sergiliyor görünse de çekilmenin tamamlanması için iki temel şart öne sürüyordu. Bunlardan ilki, adadaki Türk askerinin sayısının, mutabakata uygun olarak 650'ye indirilmesiydi. İkincisi ise

¹³²⁵ B. Burrows'tan (UKDEL NATO) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 15 Aralık 1967. MF 2/2, No. 512. TNA, FCO 27/91.

¹³²⁶ L. Glass'tan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 3 Ocak 1968. MF 2/2, No. 7. TNA, FCO 27/91.

¹³²⁷ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Ocak 1968. MF 2/2, No. 56. TNA, FCO 27/91.

¹³²⁸ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine, "Cyprus Greek Troops Withdrawals". 4 Ocak 1968. No. 36. TNA, FCO 27/119.

Türk ordusunun teyakkuz halinin sona ermesiydi¹³²⁹. Yunanistan'ın BM Daimî Temsilcisi, 6 Ocak'ta BM Genel Sekreteri ile yaptığı görüşmede bu düşüncelerini ifade ederek Genel Sekreter'den, bunların Ankara tarafından da benimsenmesini sağlaması isteğinde bulundu. Ne var ki Genel Sekreter, Yunanistan'ın verdiği sayıların net olması dolayısıyla çekilen birliklerin gerçekten de son birlik olup olmadığını bilmenin zor olduğu gerçeğinden hareketle, Yunanların istediği tarzda bir girişimde bulunarak risk almak istemiyordu¹³³⁰.

Yunan askerlerinin çekilmesi meselesiyle ilgili temasların sürdüğü sırada adada barış ortamının tahkimi ve nihai bir anlaşmaya ulaşılması yönünde bazı emareler ortaya çıkmaya başladı. 2 Ocak'ta Lübnan kaynaklı bir habere göre Çağlayangil, yakın gelecekte Yunanistan ile görüşmelere büyükelçilik seviyesinde yeniden başlanabileceğini söylemişti¹³³¹. Ancak 1967 krizinde ve sonrasında yaşananlar, *Enosis* temelli bir çözümünün tarihe gömüldüğünü gösteriyordu ve bu, dolaylı olarak, Kıbrıs meselesinin bir Türk-Yunan sorunu olmaktan çıkması anlamına geliyordu. Dolayısıyla ileriki süreçte toplumlar arası görüşmelerin gerçekleştirilmesi en olası çözüm yoluydu ve özellikle

¹³²⁹ Ocak ayının sonlarına doğru Türk ordusundaki teyakkuz hali kademe kademe gevşetildi. İngiliz Büyükelçiliğindeki Askerî Ateşe tarafından hazırlanan raporda Türk ordusunun savaş pozisyonuyla ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktaydı:

"Trakya'da 1. Ordu üslerine geri çekildi. ... Güney sahilinde de işgal güçlerinin büyük bir kısmının geri döndüğüne inanılıyor. Bununla birlikte, 28. Tümenin bir alayının güney kıyısında kaldığı düşünülüyor ve 39. Piyade Taburunun İskenderun-Dörtöyl-İslâhiye-Kırıkhan bölgesine çekilmesine rağmen [bu tabur] güneydeki yığınak bölgesine karayoluyla kolayca ulaşabilecek mesafededir ve işgal için olağan yüksek hazırlık durumunu koruduğunu varsaymalıyız. Dahası [bu tabur], 5 zırhlı tugay (normalde Diyarbakır'da konuşlu ve henüz üssüne döndüğüne dair bir bilgimiz yok) ve henüz Ankara'ya dönmemiş olan 28. Piyade Tümenine bağlı bir piyade alayı tarafından desteklenmektedir.

Türk donanmasının 1967 Aralık ayının son haftasından itibaren rahatlamaya başladığı açık. O zamandan itibaren, normalde güneyde meskûn olmayan ticaret gemileri, arabalı vapurlar ve savaş gemileri İzmir, Gölçük ve İstanbul'daki limanlarına dönmeye başladı. Yeni yılın ilk hafta sonunda Taşucu'ndan Antalya'ya kadar olan sahilde gemi bulunmadığı ve mekanize çıkarma gemileri ile donanma eskortlarının Mersin'e geri döndüğü kaydedildi. Böylece, Ocak ayının ilk haftasının sonunda güneyde sadece olağan Kıbrıs müdahale kuvvetleri (yaklaşık 50 çıkarma gemisi ve yaklaşık 14 eskort, petrol taşıyıcısı vb.) kaldı.

Türk Hava Kuvvetleri 1968 yılı Ocak ayının ilk haftasından itibaren yüksek hazırlık durumunu gevşetmeye başladı. O zamandan itibaren kademeli olarak barış pozisyonuna geri dönüldü. Savaş için konuşlanmış olan uçaklar, halen İncirlik'te bulunan az sayıdaki F84 hariç olmak üzere üslerine geri dönmüşlerdir. Hava savunma radarları sadece gün ışığı çalışma pozisyonuna geldi. Kriz sırasında yapılan tatbikatlar sonucunda hava kuvvetleri yeni bir acil duruma daha hızlı tepki verebilmek için her zamankinden daha iyi bir seviyeye ulaştı." J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) I. T. M. Lucas'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 29 Ocak 1968. MF 2/2, No. 2/1/234. TNA, FCO 27/92.

¹³³⁰ B. Burrows'tan (UKDEL NATO) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 8 Ocak 1968. No. 5. TNA, FCO 27/119.

¹³³¹ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Ocak 1968. MF 2/2, No. 50. TNA, FCO 27/91.

BM Genel Sekreterliği bu konuda oldukça istekliydi. BM Genel Sekreterliği adada çözüme ulaşılması için istekli görünse de bu yolun Türkiye'nin çıkarlarına uygun olup olmayacağı konusunda soru işaretleri vardı. Daha önce Türk tarafının BM'nin nihai çözüm için bir merci olarak ortaya çıkmasını istemediği belirtilmiş ve Türk diplomatların BM'nin politikasına güvenmediklerine dikkat çekilmişti. Gerçekten de süreçle ilgili BM Genel Sekreterliğinin tutumu Türk tarafının güvensizliğini haklı çıkarır nitelikteydi. Örneğin, İngilizlerin edindiği bilgiye göre, BM Genel Sekreterliği mesele- nin sadece güvenlik tarafıyla değil, Yunanlar ve Rumların düşüncesine paralel bir şekilde, tüm yönleriyle BM tarafından ele alınmasına taraftardı. Daha da ötesi genel sekreterlik, eğer adada toptan bir silahsızlandırılmaya gidilecekse adanın dış müdahalelere karşı korunması meselesini gündeme getirecekti¹³³². Halbuki adanın güvenliği mevcut antlaşmalara göre NATO üyeleri olan Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğü altındaydı. Genel Sekreterliğin bu yaklaşımı, mevcut antlaşmaların sekreterlik tarafından dikkate alınmadığını ya da adanın dış müdahalelere karşı korunması meselesinde “dış müdahaleden” kastın Türkiye olduğunu düşündürüyordu¹³³³.

Söz konusu gelişmelerle ilgili olarak Türkiye'nin BM Daimî Temsilcisi Orhan Eralp, 11 Ocak'ta BM Genel Sekreteri'ne bir muhtıra verdi. Eralp muhtıranın bir kopyasını, kendi ifadesiyle yetkisinin dışına çıkarak, İngiliz mevkidaşıyla da paylaştı¹³³⁴. Muhtı- rada yer alan ifadelerle göre Türk hükûmeti, adadaki durumun yatıştırılması için her- hangi bir özel önlem ortaya konmadan önce, önlemlere dair ilkeler üzerinde durmanın

¹³³² L. Glass'tan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 5 Ocak 1968. MF 2/2, No. 21. TNA, FCO 27/91.

¹³³³ İşin ilgi çekici bir diğer yanı bu düşüncelerin Rum tezleriyle ciddi biçimde örtüşmesiydi. Rum Dışişleri Bakanı Kyprianou'nun BM Genel Sekreterine sunduğu temel şartlar şöyle idi: Dış müdahalelere karşı güvence, tüm yabancı birliklerin çekilmesi ve BMKBG ve polis teşkilatı haricindeki tüm unsurların silahsızlandırılması şeklindeydi. Rum tarafında asıl önemli gelişme, *Enosis* tezinin kendileri nezdinde de geçerliliğini yitirmiş olduğunu deklare etmeleriydi. Rum Dışişleri Bakanı Kyprianou, ABD Dışişleri Bakanı Rusk ile yaptığı görüşmede, *Enosis*'in artık gündem dışı olduğunu, Kıbrıs meselesinin bağımsız ve üniter bir devlet temelinde Türk azınlığa verilecek haklar çerçevesinde tartışılıp çözümlenmesi gerektiğini ileri sürmekteydi. Kyprianou'ya göre Londra ve Zürih antlaşmalarının kurduğu düzene geri dönmek mümkün değildi. P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, “Round-Up for the Secretary of State”. 16 Ocak 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/91.

¹³³⁴ İngiltere BM Misiyonundan İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 11 Ocak 1968. MF 3/144/2, No. 50. TNA, FCO 27/119. Muhtemelen Türk dışişlerinde Eralp'in BM Genel Sekreteri'ne verilen muhtırayı mevkidaşıyla paylaştığı bilinmediğinden, 13 Ocak'ta Kıbrıs ve Yunanistan Daire Başkanı Adnan Bulak, Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı John Edmonds ile yaptığı görüşmede Edmonds'a Türkiye'nin normalleşme süreciyle ilgili tutumuna dair bilgi verirken BM Genel Sekreteri'ne verilen muhtıradan da bahsetmişti. Görüşme gerçekleştiği sırada Edmonds'ın muhtıradan haberi yoktu. J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) I. T. M. Lucas'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “Cyprus: The Turkish Position”. 16 Ocak 1968. MF 3/144/2, No. 2/1/122. TNA, FCO 27/119.

uygun olacağına inanıyordu. İlk olarak BMKBG'nin, taraflardan herhangi birinin çıkarına hizmet eden bir kurum olmadığının vurgulanması gerekiyordu. İkinci önemli ilke ise önlemlerin temel yapısıyla ilgiliydi. Mutabakat sağlandıktan sonra üzerinde anlaşmaya varılan önlemlerden sapma veya vazgeçme ihtimali engellenmeliydi. Diğer bir ifadeyle yatıştırma tedbirleri tüm tarafların ve Genel Sekreter'in ortak mutabakatına tabi olmalı ve bu mutabakat tüm taraflar için bağlayıcı olmalıydı¹³³⁵.

Türk tarafına göre yatıştırma için alınacak tedbirler, askerden arındırma ve normalleşme süreci olarak iki temel başlık altında sıralanmalıydı. Buna göre Rumlar 1200 güvenlik, 1200 de savunma gücüne sahip olmalıyken, Türkler ise 800 güvenlik ve 800 savunma gücüne sahip olmalı, 21 Aralık 1963 tarihinden sonra kurulan askerî ve paramiliter örgüt ve kurumlar ise dağıtılmalıydı. Bu bağlamda terhis süreci üç ay içerisinde tamamlanmalı, 1963 yılından sonra temin edilen silahlar illegal sayılmalı, ağır silahlara el konmalı, her iki topluluk da yeni savunma birimleri inşa etmemeli ve tüm bu süreç BMKBG tarafından gözlemlenmeliydi. Normalleşme süreciyle ilgili olarak ise güvenlik tedbirleri Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler tarafından kendi bölgeleri içerisinde sağlanmalı, seyahat özgürlüğü garanti altına alınmalı, şehirleri ve köyleri birbirlerine bağlayan yollarda vatandaşların güvenliğinden ve özgürlüğünden BMKBG sorumlu tutulmalı, BMKBG adanın her yerinde hareket etme serbestisine sahip olmalı, mallar serbest biçimde dolaşabilmeli, kaynağı, niteliği veya amacı ne olursa olsun mevcut tüm kısıtlamalar ve ihtiyaç sahiplerine gönderilen yardım malzemelerinin ithalatı üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmalıydı¹³³⁶.

Tüm bu süreç itidalli bir şekilde yürütölmeye çalışılırken Makarios'un yaptığı alışıldık çıkışlar kısmen de olsa gerginlik yaratmaya devam ediyordu. Makarios, 12 Ocak'ta anayasanın değiştirilmesiyle ilgili bir fikir ortaya attı¹³³⁷ ve bu fikir Türkiye'nin tepkisini çekti. Makarios yeni bir anayasa gerektiğı yönündeki açıklamasında ayrıca, anayasa ile ilgili meseleleri "Türk toplumu" ile görüşmek istediğini söyledi¹³³⁸. Makarios aynı açıklamada, arzularla imkanların her zaman uyuşmadığını dile getirerek, bir

¹³³⁵ İngiltere BM Misyonundan İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 11 Ocak 1968. MF 3/144/2, No. 50.

¹³³⁶ Ibid.

¹³³⁷ "Makarios'un Seçimle İlgili Açıklaması", *Dışışleri Belleteni*, Ocak 1968, 16.

¹³³⁸ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliğı) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 26 Ocak 1968. MF 3/144/2, No. 179. TNA, FCO 27/119. Makarios'un beyanatı için bkz.: *Cyprus: The Problem in Perspective* (Nicosia: Public Information Office, 1969), 62–63. akt. Polyviou, *Cyprus, Conflict and Negotiation, 1960-1980*, 59.

anlamda *Enosis* ihtimalinin kendileri açısından da ortadan kalktığına işaret ediyordu¹³³⁹.

Makarios'un Türk toplumu ifadesini kullanması, Türkiye tarafından olumlu bir adım olarak görülse de Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türklerin bakış açısına göre iki temel husus vardı. İlki, 1960 antlaşmalarının ve anayasanın sadece beş paydaşın uzlaşısı ile değişebileceği gerçeğiydi. İkincisi ise adadaki Türkler hiçbir surette azınlık olarak kabul edilmemesi ve onlara eşit vatandaş olarak davranılmasının sağlanmasıydı¹³⁴⁰. Konuyla ilgili 13 Ocak'ta Türk Dışışleri Sözcüsü bir açıklama yaparak, Kıbrıs anayasasının uluslararası antlaşmalarla garanti altına alındığını, bu nedenle değişiklik yapılacaksa dahi bunun garantör ülkelerin onayı olmadan gerçekleşmesinin mümkün olmadığını söyledi¹³⁴¹. Türk tarafına göre Makarios'un anayasayla ilgili çıkışı, 1960 anayasasının açıkça ihlali ve BM Güvenlik Konseyi kararlarının görmezden gelindiği anlamına geliyordu. Açıklama ayrıca yatıştırma sürecini de görmezden gelir nitelikteydi. Türk tarafı öncelikle Genel Sekreter'e verilen muhtıradaki adımların takip edilmesini, bu gerçekleştikten sonra nihai çözüm için çaba sarf edilmesi gerektiğini savunuyordu¹³⁴².

Makarios'un ortaya attığı anayasa tartışmasının elbette bir hedefi vardı. 1968 yılında Kıbrıs'ta seçimler yapılacaktı. Türk tarafı, seçimlerin 1960 Anayasası'na göre yapılması durumunda Kıbrıslı Türklerin buna itiraz etmeyeceklerini, ancak 1965 yasasına göre bir seçim yapılmaya kalkılırsa bunun kabul edilemez olduğunu savunuyordu¹³⁴³. Seçimlerin 1960 Anayasasının öngördüğü şekilde gerçekleşme ihtimali oldukça düşüktü ve adada henüz bu konuda uzlaş sağlanacak bir ortam da söz konusu değildi. Dolayısıyla, beklendiği üzere, Dr. Fazıl Küçük, Türkiye'nin BM Daimî Temsilcisi aracılığıyla 22 Ocak'ta U Thant'a bir mektup yollayarak, adada

¹³³⁹ Kıralp, "1967-1974 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türkiye İle Yunanistan'ın Kıbrıs Politikaları", 450. Makarios bu açıklamasının akabinde bazı Rum gazeteleri tarafından ihanetle suçlanmıştı. Ibid., 450.

¹³⁴⁰ Pemberton-Pigott at British Embassy Ankara to Foreign Office, 'MF 3/144/2, No. 179', 26 January 1968. Makarios'un beyanati için bkz.: *Cyprus: The Problem in Perspective*, 62-63. akt. Polyviou, *Cyprus, Conflict and Negotiation, 1960-1980*, 59.

¹³⁴¹ "Dışışlerinin Makarios'un Seçim Kararıyla İlgili Açıklaması", *Dışışleri Belleteni*, Ocak 1968, 16-17; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 13 Ocak 1968. MF 2/2, No. 85. TNA, FCO 27/91.

¹³⁴² J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) I. T. M. Lucas'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı), "Cyprus: The Turkish Position". 16 Ocak 1968. MF 3/144/2, No. 2/1/122.

¹³⁴³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 19 Ocak 1968. MF2/2, No. 135. TNA, FCO 27/91.

cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağı gün, Türk tarafının ayrı bir seçim düzenleyeceği bilgisini ilettili¹³⁴⁴.

Kıbrıs'ta bu gelişmeler yaşanırken Yunan askerlerinin adadan çekilmesiyle ilgili belirsizlik ve Türk tarafının rahatsızlığı devam ediyordu. 23 Ocak'ta Milletler Topluluğu İlişkileri Bakanı George Thomson ile Londra Büyükelçisi Haluk Bayülken bu konuda bir görüşme gerçekleştirdi. Bayülken sözlerine, Kasım ayındaki krizden o güne kadarki süreçle ilgili genel bir değerlendirme yaparak başladı ve ardından Yunan güçlerinin adadan çekilmesi meselesine değinerek bir kısım Yunan askerinin halihazırda Kıbrıs Ulusal Muhafızlığı çatısı altında kalmaya devam ettiğine dikkat çekti. Yunanların burada bulundurduğu asker miktarı, 1960 antlaşmasında belirlenenin çok daha üzerinde olduğundan, BMKKBG'nin adadaki yabancı unsurları kontrol etmesi tavsiyesinde bulunulmuştu. Bunun yanı sıra Çağlayangil ile Yunan mevkidaşı arasında konuyla ilgili temas kurulmasına rağmen Yunan askerlerinin çekilmesi konusunda bir çıkmaza girilmişti. Bayülken ayrıca BM Genel Sekreteri'nin göstermiş olduğu çabaya değinerek, bu çabanın adadaki güvenlik ve yatıştırma süreci çerçevesinde sınırlandırılması ve BM tarafından herhangi bir şekilde Kıbrıs sorununa bir çözüm arama gibi bir girişimde bulunulmaması gerektiği uyarısında bulundu. Bayülken'e göre oldukça kritik bir dönemece girilmişti ve bu noktada süreçle ilgili bir ilerleme kaydedilememesi durumunda gerileme yaşanılması oldukça muhtemeldi¹³⁴⁵.

Bayülken bu düşüncelerin ardından son olarak İngiliz hükûmetinden, Fazıl Küçük ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda etkin rol oynaması ricasında bulundu. Thomson, görüşlerini kendisiyle paylaştığı için Bayülken'e teşekkür etti ve bunları Kıbrıs meselesinin konuşulacağı misyon şefleri toplantısından önce duymanın oldukça iyi olduğunu belirtti. Thomson devamında, Küçük'le ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda uygun bir netice elde etmek istediklerini ve Makarios'la görüşecek olan Yüksek Komiser'e yeni talimatlar gönderdiklerini söyledi. Thomson'a göre, Küçük'le iletişim kurulması için Türk yetkililerin batılı ülkelerin başkentlerinde gösterdiği çaba oldukça önemliydi. Thomson Kıbrıs'ta yeni sorunların çıkmasını istemiyordu ve genel olarak

¹³⁴⁴ "Letter Dated 22 January 1968 from the Permanent Representative of Turkey Addressed to the Secretary-General". 22 Ocak 1968. S/8350. UN Digital Library; L. Glass'tan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 24 Ocak 1968. MF 2/2, No. 131. TNA, FCO 27/91.

¹³⁴⁵ CROSEC'ten (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliğine). 23 Ocak 1968. MF 3/144/2, No. 172. TNA, FCO 27/119.

bir çözüme ulaşılabilmesi için Türk tarafını biraz daha sabırlı olmaya davet ediyordu¹³⁴⁶.

Küçük'le yeniden iletişime geçilmesi meselesi konusunda kendilerine sabır telkin edilse de Türk yetkililer gün geçtikçe daha da endişeli bir tutum takınmaya başladı. Türk tarafı özellikle İngilizlerin Küçük ile irtibat kurma konusunda halen ağır davranıyor olmalarını anlayamıyordu. Ulusal Muhafız Birliği'ndeki Yunan askerleriyle ilgili sorun da henüz çözüme kavuşmamıştı. Konuyla ilgili Türkiye'nin Atina büyükelçisi Yunanlarla sıkı bir temas halindeydi. Ancak Yunanlar, muhafız birliği içerisindeki Yunan askerlerinin Kıbrıs hükûmeti ile yapılan sözleşmeye bağlı olarak bulunduklarını, bunların geri çekilmelerini gerektirecek bir şey olmadığını ve geri çekilmeleri durumunda birliğin kontrolünün zorlaşacağını ileri sürüyorlardı. Türk tarafı en azından sembolik olarak 30-40 kadar Yunan askerinin bir süreliğine muhafız birliğinde kalmasına müsamaha gösterebileceğini, Yunanlara söylememeleri kaydıyla, İngilizlere iletmişti¹³⁴⁷.

Elbette adada yatıştırma sürecinin başlatılması için sadece Türk tarafı değil, Rumlar da önerilerde bulunuyordu. Rumların bu konuda dört temel isteği vardı. Bunlar, dışarıdan müdahalelere karşı güvence verilmesi, BM Genel Sekreteri'nin çağrısına dayanılarak oluşturulan yasal birlikler dahil olmak üzere tüm kuvvetlerin çekilmesi, dahili silahsızlanmaya gidilmesi ve Kıbrıs'ın tamamı için güvenliğin temin edilmesi şeklindeydi. Rumlar ayrıca, BM Genel Sekreteri'ne verilen notada adanın bölünmesine yönelik bir eğilim olduğunu düşünüyorlardı. Rumlara göre adadaki iki toplum arasında görüşmeler gerçekleşebilirdi ancak evvela Londra ve Zürih Antlaşmalarından kaynaklanan iki temel problem ortadan kaldırılmalıydı. Bunlardan ilki Türkiye ve Yunanistan'ın müdahale hakkı, ikincisi ise uzlaşma konusuydu. Rumlara göre uzlaşıyla hedeflenen şey, ortak bir ulus bakışının oluşturulmasıydı ve bu sağlanamadan birkaç yıl içerisinde yeni bir krizin çıkması olasıydı. Ancak Rumlar bu şartları ileri sürerken, İngiliz Milletler Topluluğu Bakanı'nın Fazıl Küçük ile temas kurulması yönündeki tavsiyesini kulak ardı ediyorlardı. Rum Dışişleri Bakanı Kyprianou'ya göre Küçük artık yasal olarak Cumhurbaşkanı Yardımcısı değildi. İngiliz Bakan bu yoruma net bir şekilde

¹³⁴⁶ Ibid.

¹³⁴⁷ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 26 Ocak 1968. MF 3/144/2, No. 179.

karşı çıktı ve Küçük'ün Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak yeniden muhatap alınması gerektiğini ileri sürdü¹³⁴⁸.

Tarafların süreçle ilgili yaklaşımlarında farklılık olsa da ortada olumlu bir yaklaşım vardı ve bu yaklaşımın uygun bir zemin ortaya çıkarması neticesinde Çağlayangil'in Yunanlarla gizli bir görüşme gerçekleştirdiğine dair haberler yayılmaya başladı¹³⁴⁹. Daha öncesinde İlter Türkmen'in Avrupa'da gizli bir şekilde Yunanlarla görüştüğüne dair haberler yapılmıştı¹³⁵⁰. Çağlayangil'in Yunanlarla yapacağı görüşmeye Yunan Dışişleri Bakanı Pipinelis'in katılıp katılmayacağı tam olarak net değildi¹³⁵¹. Konuyla ilgili söylentilerin gerçeği ne kadar yansıttığını öğrenmek adına Pemberton-Pigott, İlter Türkmen ile bir görüşme gerçekleştirdi. Çağlayangil yurda döndüğünde zaten Pemberton-Pigott ile görüşeceği için ayrıntı vermek istemeyen Türkmen, Yunanların Rum birliklerindeki askerlerini çekmeyi prensipte kabul ettiklerine dair bilgiyi paylaşmakla yetindi¹³⁵².

Çağlayangil'in Pipinelis'le gizli bir görüşme gerçekleştireceğine dair haberler devam ediyordu. *Times* gazetesinin 6 Şubat tarihli haberine göre Çağlayangil ile Pipinelis bir önceki hafta bilinmeyen bir Avrupa şehrinde gizlice bir araya gelmişlerdi ancak görüşmeden çıkan sonuç hakkında bilgi yoktu. İlginç bir şekilde aynı gün Atina Radyosu'nun geçtiği bir haberde, Pipinelis'in rahatsız olduğu ve üç gün boyunca evinde kalacağı duyurulmuştu. Bu haber, *Times* gazetesinin değerlendirmesine göre Çağlayangil ile Pipinelis arasında ikinci bir görüşmenin gerçekleşebileceğinin işaretiydi. Çağlayangil de bir süredir Ankara'da değildi ve Çağlayangil'in kişisel gerekçelerle Avrupa'ya gittiği duyurulmuştu¹³⁵³. 7 Şubat tarihli *Daily Mail*'in haberi ise daha ayrıntılı bilgiler sunuyordu. Buna göre Pipinelis ve Çağlayangil Kıbrıs meselesine çözüm bulmak amacıyla Cenevre'de bir araya gelmişti ve başka görüşmelerin de yapılacağı

¹³⁴⁸ P. H. Goore-Booth (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Record of Conversation Between the Cyprus Foreign Minister and the Secretary of State at 9.30 a.m. on 30 January, 1968". 1 Şubat 1968. CC3/7. TNA, FCO 9/73.

¹³⁴⁹ *Milliyet*, 4 Şubat 1968, 1; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 3 Şubat 1968. MF 2/2, No. 232. TNA, FCO 27/92.

¹³⁵⁰ *Milliyet*, 3 Şubat 1968, 1.

¹³⁵¹ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere Atina Büyükelçiliğine. 5 Şubat 1968. MF 2/2, No. 252. TNA, FCO 27/92.

¹³⁵² Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Şubat 1968. MF 2/2, No. 258. TNA, FCO 27/92.

¹³⁵³ "Secret Moves for Cyprus Solution, Extract from Times, 6 February 1968". 6 Şubat 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/92.

düşünüüyordu¹³⁵⁴.

Çağlayangil ile Pipinelis gerçekten de 9 Şubat'ta Cenevre'de bir araya gelmişlerdi. Çağlayangil'in Pemberton-Pigott'ya aktardığına göre görüşmede iki isim, uzun vadeli bir çözüme ulaşmanın en iyi yolunun Türkiye, Yunanistan, Kıbrıslı Türkler ve Rumlar arasında yapılacak gizli bir toplantıdan geçtiği konusunda mutabık kalmışlardı. Bu toplantı topluluk temsilcilerini yeni bir anayasa konusunda teşvik etmeliydi. Çağlayangil ile Pipinelis arasındaki görüşmede söz konusu toplantılara BM'nin arabuluculuk etmesi meselesi de gündeme gelmişti. Çağlayangil her zaman olduğu gibi buna karşı olduklarını belirtmiş ve inisiyatifi başlatma konusunda Kanada'ya başvurulmasına karar verilmişti. Kanada 1967 krizinden bu yana, topluluklar arasında yürütülecek bir toplantı düzenlenmesi için yardım etmeye hazır olduğunu gösteriyordu. Kanada'nın inisiyatif almasının Makarios açısından da önemi vardı. Eğer toplantı Türk-Yunan inisiyatifi olarak görünürse Makarios toplantıyı kabul etmeye yanaşmayabilirdi ancak Kanada'nın inisiyatifi Makarios için kabul edilebilir olacaktı. Çağlayangil'e göre topluluk temsilcilerinin durumlarından kaynaklanan zorluklar nedeniyle toplantıların gizli gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Özellikle toplantı için yapılan hazırlıkların gizli olması çok önemliydi¹³⁵⁵.

Bu genel hatların ardından Çağlayangil Türkiye'nin İngiltere ve ABD'den beklentilerini sıraladı. Bunlar sırasıyla inisiyatifi başlatmaları için Kanadalılarla görüşülmesi, Makarios'un görüşmelere katılım sağlaması ve zorluk çıkarmaması konusunda ikna edilmesi ve sonraki aşamalarda gerek duyulursa BM Genel Sekreteri'nin desteğinin temin edilmesi şeklindeydi. Çağlayangil bilhassa Makarios'a karşı dikkatli olmak gerektiğini düşünüyordu. Zira Makarios bu süreçte BM Genel Sekreteri'nin arabuluculuğu konusunda ısrarcı olabilir ve görüşmeler tamamlanmadan kendince bir anayasa taslağı duyurabilirdi. Dolayısıyla Makarios'un tüm bu başlıklarda ikna edilmesi oldukça önemliydi¹³⁵⁶.

Pemberton-Pigott'ya aktardığına göre Pipinelis ile yaptığı görüşme Çağlayangil'i cesaretlendirmiş ve Çağlayangil, Pipinelis'in Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesini

¹³⁵⁴ "Secret Cyprus Peace Talks, Extract from Daily Mail, 7 February 1968". 7 Şubat 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/92.

¹³⁵⁵ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Şubat 1968. MF 2/2, No. 286. TNA, FCO 27/92.

¹³⁵⁶ Ibid.

isteyen deneyimli bir politikacı olduğuna ikna olmuştu¹³⁵⁷. Elbette önlerindeki süreçte Türk ve Rum toplulukların yeni bir anayasa konusunda nasıl uzlaşacaklarına dair ciddi şüpheler vardı ancak Çağlayangil bu görüşmelerin yeni ve önemli bir adım olduğunu ve doğru yolda ilerlediklerini düşünüyordu. İngilizler de bu inisiyatife tamamen destek vermekten yanaydı¹³⁵⁸.

6.3. Kıbrıs'ta Toplumlar Arası Görüşmeler Öncesi Süreç

Türkiye ve Yunanistan, Kıbrıs meselesinin adadaki Türkler ve Rumlarla beraber görüşülmesi konusunda uzlaşmışlardı ve bu uzlaşma bir dönüm noktasıydı. Fakat bu muhtemel görüşmelere dair temel problem, görüşmelerin BM arabuluculuğunda gerçekleşip gerçekleşmeyeceğiydi. Türk hükûmeti BM arabuluculuğuna kati bir şekilde karşı çıkıyordu ve bu konudaki görüş 3 Şubat'ta U Thant'a bildirilmişti¹³⁵⁹.

Toplumlar arası görüşmeler artık *Enosis*'in ihtimal dışında kaldığının iyice kabullenilmesine de yol açtı. 1967 krizinin ardından adadaki askerlerini geri çekmeyi kabul etmeleri bu gerçeğin Yunanlar tarafından da kabul edildiği anlamına geliyordu. BM idaresi de artık *Enosis*'i ihtimal dışı görmeye başlamış ve U Thant net ifadelerle Yunanistan'ı bu durumu kabul etmeye çağırıyordu. İngilizler de *Enosis*'in pratik amaçlar nedeniyle devre dışı kaldığını düşünüyor fakat bunu Yunanların kamuoyu önünde kabul etmelerini mümkün görmüyordu¹³⁶⁰. *Enosis*'i en başından beri reddeden Türkiye ise 1967 krizi neticesinde bu seçeneği devre dışı bıraktığının farkındaydı¹³⁶¹.

Türkiye ile Yunanistan arasında toplumlar arası görüşmelerin başlamasına dair uzlaşma Rumlar tarafından kısa süre içerisinde kanıksandı ve bu konu Rumlar arasında istişare

¹³⁵⁷ Çağlayangil anılarında Pipinelis'le ilgili olarak “Öncelikle söylemek istediğim, bulduğum Yunan dışişleri bakanları arasında en çok Pipinelis'i beğendiğimdir. Eğer ecel onu aramızdan ayırmasaydı belki Kıbrıs sorununa kalıcı bir çözüm bulacaktık” ifadelerini kullanmaktadır. Cılızoğlu, *Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangil'in Anıları Çağlayangil'le Anılar*, 410.

¹³⁵⁸ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Şubat 1968. MF 2/2, No. 286. Pipinelis Çağlayangil ile yaptığı görüşmede Ulusal Muhafızlar arasında yer alan Yunan askerlerinin geri çekilmesini ve çekilmenin BM tarafından denetlenmesi konusunda Makarios'u ikna etmeye çalışmayı kabul etmişti. Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Şubat 1968. MF 2/2, No. 287. TNA, FCO 27/92.

¹³⁵⁹ Lord Caradon'dan (UKMIS UN) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 5 Şubat 1968. MF 2/2, No. 259. TNA, FCO 27/92.

¹³⁶⁰ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere BM Misyonuna. 5 Şubat 1968. MF 2/2, No. 478. TNA, FCO 27/92.

¹³⁶¹ “2. Dönem, 25. Cilt, 3. Toplantı, 46. Birleşim”, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 20 Şubat 1968, 477; J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) I. T. M. Lucas'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “Debates on the Turkish Foreign Ministry Budget: Cyprus”. 22 Şubat 1968. MF 3/144/2, No. 2/1/376. TNA, FCO 27/119.

edilmeye başlandı. Süreç aynı zamanda Rumların olumlu adımlarıyla da desteklendi. Örneğin Lefkoşa'daki Türk bölgesine uygulanan kısıtlamaların kaldırılabilceği, Kıbrıs Türklerinin liderlerine yönelik seyahat engellerinin sonlandırılabilceği ve Denktaş'ın ülkeye geri dönebileceği dahi Rumlar tarafından dile getiriliyordu¹³⁶². Ancak Kıbrıslı Türkler görüşmelere başlamak için 1960 anayasal düzenine geri dönmeyi ve kendilerine uygulanan kısıtlamaların kaldırılmasını istiyorlardı. Makarios ise Türklere uygulanacak kısıtlamaların kaldırılması için Türk toplumunun görüşmelere başlamayı kabul etmesini şart koşuyordu. Ayrıca Costar'a göre Türk tarafının, sunduğu ön şartlardan vazgeçmeye ikna edilmesi gerekiyordu. Aksi halde ilerleme kaydetmek oldukça zor olacaktı¹³⁶³.

Ancak toplumlar arası görüşmelerin başlamasından yana olan olumlu hava oldukça güçlüydü ve Makarios ön alarak 7 Mart'taki bir konuşmasında, Kıbrıslı Türklere uygulanan kısıtlamaların kaldırılacağını duyurdu¹³⁶⁴. Bunun üzerine Türk dışışleri bir açıklama yaparak, Makarios'un bu çıkışının adadaki gerilimin azaltılması için olumlu olduğunu ve adada sükûnetin sağlanmasına yardımcı olacağını ifade etti¹³⁶⁵. Demirel de 12 Mart'ta Makarios'un tutumuna atıfta bulunarak Rumların kısıtlamaları kademe kademe kaldırdıklarına işaret ederek bu yaklaşımın adada toplumlar arası ilişkilere olumlu yansıyacağını söyledi¹³⁶⁶.

Makarios gerçekten de görüşmelerin gerçekleşmesi için olumlu bir tavır içerisinde görünüyordu. Osorio-Tafall'ın aktardığına göre Makarios kendisine, Türklere uygulanan tüm ekonomik kısıtlamaların kaldırılmasından yana olduğunu söylemişti. Ancak inşaat malzemeleriyle ilgili kısıtlamaların kalkması için BM'nin gözlemci olmasını şart koşuyordu. Tafall'ın aktardığına göre Kıbrıslı Türkler görüşmelerin başlaması

¹³⁶² J. Dods'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. E. C. Macrae'ye (İngiltere Dışışleri Bakanlığı), "Cyprus: After the Election". 5 Mart 1968. MF 3/144/2, No. 2/1/445. TNA, FCO 27/119.

¹³⁶³ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 5 Mart 1968. MF 2/2, No. 217. TNA, FCO 27/92.

¹³⁶⁴ *Milliyet*, 8 Mart 1968, 1; "Kıbrıs'ta Türklere Karşı Uygulanan Tahditlerin Kaldırılması", *Dışışleri Belleteni*, Mart 1968, 14–15; Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, 314.

¹³⁶⁵ "Rum Yönetiminin Yeni Kararı İle İlgili Dışışlerinin Beyanatı", *Dışışleri Belleteni*, Mart 1968, 17; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 9 Mart 1968. MF 3/144/2, No. 470. TNA, FCO 27/119; Rauf Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*, c. 5, Boğaziçi Yayınları; 214 (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997), 121–24.

¹³⁶⁶ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 25 Mart 1968. CT 2/1, No. 8 Saving. TNA, FCO 9/620.

konusunda oldukça istekliydi ancak Türkiye'nin BM arabuluculuğuna karşı çıkması karşı karşıya olunan engellerden biriydi¹³⁶⁷. Tafall'ın bu tespiti tesadüf değildi zira Costar'ın gözlemlerine göre BM'nin arabuluculuğu konusunda Küçük, Türkiye'ye nazaran farklı bir bakış açısına sahipti. Küçük öncelikle prensip olarak BM'nin arabuluculuğuna karşı değildi fakat bu arabuluculuğun Kıbrıs'taki sorunlarla sınırlı kalmasını istiyordu. Bu ifade ilk başta anlamsız gibi görünse de Küçük'ün kastettiği şey, BM'nin nihai çözüm için arabulucu olmasına rıza göstermemektir. Küçük'e göre olması gereken, görüşmelerin BM inisiyatifiyle başlaması ancak BM'nin çözüme yönelik görüşmelere katılmamasıydı. BM arabuluculuğu sadece yatıştırma süreciyle ilgili meselelerle kısıtlı kalmalıydı¹³⁶⁸.

Görüşmelerin başlamasıyla ilgili Rumlarla yaşanan anlaşmazlığın temelinde masaya kimlerin oturacağı yatıyordu. Ankara toplumlar arası görüşmelere kendilerinin ve Yunanların nezaret etmesinden yanaydı. Türk tarafına göre dört taraflı bir görüşme, olası kesintilere karşı Türk ve Yunan temsilcilerinin yatıştırıcı bir rol üstlenmelerine imkân sunacak ve bu da görüşmelerin daha sıhhatli biçimde yürütülmesini sağlayacaktı. Fakat Makarios bu fikre karşı çıkıyor ve sadece toplum temsilcilerinin görüşmelerde yer almasını savunuyordu. Neyse ki Türk tarafının bu konudaki görüşü kati değildi ve görüşmelerin BM olmaksızın sadece iki toplum temsilcileri arasında yürütülmesine rıza gösterileceği öngörülüyordu¹³⁶⁹. Ancak bu konuda da Rumların bir itirazı vardı zira Rumlar görüşmelerin BM arabuluculuğunda gerçekleşmesini istiyordu. Türk tarafı BM arabuluculuğuna karşı tutumunda adım atmadığı gibi Rumlar da görüşmelerin BM arabuluculuğunda gerçekleşmesi yönündeki isteklerinde ısrarcı olmaya devam ediyorlardı¹³⁷⁰. Kıbrıslı Türkler ise BM'nin son raddede devreye girebilecek bir güvence olarak kalmasından yanaydı¹³⁷¹.

Rum yönetimi kısa süre içerisinde, olumlu yaklaşımlarında samimi olduğunu adadaki Türklere yönelik kısıtlamaları aşamalı bir şekilde kaldırarak göstermeye başladı. Bu

¹³⁶⁷ N. Costar (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği). 7 Mart 1968. MF 2/2, No. 221. TNA, FCO 27/92.

¹³⁶⁸ N. Costar (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Milletler Topluluğu Bakanlığına. 9 Mart 1968. MF 2/2, No. 235. TNA, FCO 27/92.

¹³⁶⁹ Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 16 Mart 1968. MF 2/2, No. 505. TNA, FCO 27/92.

¹³⁷⁰ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 21 Mart 1968. MF 2/2, No. 272. TNA, FCO 27/92.

¹³⁷¹ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 27 Mart 1968. MF 2/2, No. 1036. TNA, FCO 27/92.

durum, Türk hükûmeti tarafından da yakından takip ediliyor ve olumlu karşılanıyordu. Başbakan Demirel 23 Mart'ta düzenlediği bir basın toplantısında bu konuya değinerek sürecin adadaki topluluklar arasındaki ilişkilere ciddi katkılarda bulunacağını ifade etmekteydi¹³⁷².

İngilizlere göre Makarios'un tutumundaki yumuşama emareleri adadaki gerilimin azaltılması için bir fırsat yaratmıştı. Bu doğrultuda İngilizler, Türk tarafının da Makarios'un değişen tutumuna olumlu cevap vermesi gerektiğini düşünüyordu. Aksi halde Türkiye'nin son süreçte kazandığı sempati kaybolabilirdi. Ne var ki İngilizler, Türk tarafının bu konuda acele etmeye niyeti olmadığı kanaatindeydi ve Kıbrıslı Türklerin müzakere masasında birden bir kendilerini anayasal düzeni tartışırken bulmamaları için müzakereler öncesinde bir prosedürün belirlenmesi gerektiği düşüncesinde oldukları tahmininde bulunuyordu. İngilizler diğer yandan, Makarios'un tutumundaki değişikliğe karşı Türkiye'nin şüpheli yaklaşımının yersiz olduğu değerlendirmesinde bulunmakta ve Kıbrıslı Türklerin, Rumlarla müzakere masasına oturma konusunda Türk hükûmetinden daha istekli olabileceğini düşünmekteydi. İngilizlere göre Türk tarafının şüpheli tutumunun değişmemesi durumunda uluslararası kamuoyu kaçınılmaz olarak Rumların normalleşme için taviz verdiğini düşünecek ve bu nedenle Rumların adımına karşılık verilmemesi durumunda Kıbrıslı Türklerin tutumunun anlaşılabilirliği ortadan kalkacaktı¹³⁷³.

Mart ayının son günlerinde iki toplum arasındaki görüşmeler gerçekleşme ihtimali neredeyse kesinleşti. Makarios görüşmelerin bir iki hafta içerisinde başlayabileceğini tahmin ediyordu. Kıbrıslı Türkler görüşmelerde Denktaş'ın bulunmasını istiyorlardı. Eğer gerçekten de görüşmelere Denktaş katılacaksa¹³⁷⁴ Makarios, Denktaş'ın Kıbrıs'a dönmesine istediği zaman izin verecekti. Makarios Türklerin görüşmelere danışman göndermesine de razıydı. Ancak bu danışmanlar, Makarios'un tabiriyle, "masanın etrafında değil, köşede" bekleyeceklerdi. BM'nin görüşmelerde alacağı konum da netlik

¹³⁷² "Başbakanın Dokuzuncu Basın Toplantısı", *Dışışleri Belleteni*, Mart 1968, 75; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına, "Prime Minister's Press Conference on 23 March: External Affairs". 26 Mart 1968. MF 3/144/2, No. 8 Saving. TNA, FCO 27/119.

¹³⁷³ John Beith'ten (İngiltere Dışışleri Bakanlığı) R. Allen'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği). 3 Nisan 1968. MF 3/2. TNA, FCO 27/119.

¹³⁷⁴ Görüşmelere Denktaş'ın katılacağını kesinleşmesinin ardından Çağlayangil Denktaş'la görüştü ve kendisine "Başarırsan büyük bir iş başarmış olursun... seni sonuna kadar destekleyeceğiz... hayırlısı olsun" sözleriyle destek verdi. Rauf Denktaş, *Kıbrıs Girit Olmasın* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 30.

kazanmak üzereydi. Makarios'a göre Osorio-Tafall görüşmelerin açılışını yapabilir ve sonra kendisinin tavsiyesine veya görüşüne ihtiyaç duyulana kadar kenara çekilebilirdi. Makarios şahsen Osorio-Tafall'ın görüşmelere nezaret etmesine taraftar olmasına rağmen Türk tarafının bu konudaki çekincesini anlayışla karşılamış görünüyordu¹³⁷⁵.

Toplumlar arası görüşmelerin başlayacağı neredeyse kesinleşmişken İngilizlerin Kıbrıs politikasına dair çıkarlarının ve atacakları adımların tekrar hatırlanması gerekiyordu. İngiliz dışişlerinde yapılan çalışmaların neticesinde İngiltere'nin Kıbrıs'taki çıkarları:

- Kıbrıs anlaşmazlığının bölgede savaşa yol açmasını engelleyerek NATO'nun güneydoğu kanadının siyasi istikrarını korumak
- Kıbrıs'ın Batı ile olan bağlantısını korumak
- Kıbrıs'taki üsleri ihtiyaç duyulduğu sürece kullanmaya devam etmek
- Türkiye ile iyi ilişkileri sürdürmek ve Türkiye tarafından sağlanan uçuş imkanlarının korunmasını sağlamak

şeklinde sıralanmaktaydı. Bu çerçevede İngiliz dışişlerinin kısa ve uzun vadede atacağı adımlar da şu şekilde belirlenmişti:

- Öngörülebilir gelecekte bağımsız bir Kıbrıs temelinde plan yapmak
- Sovyetler Birliği'nin adadaki etkisinin artmasını önlemek
- Taraflar arasında uzlaşmaya ulaşılması için BM Genel Sekreteri'nin çabalarını desteklemek
- Eğer BM Genel Sekreteri'nin çabaları başarısız olursa ABD'li ve Kanadalı müttefiklerle bir girişimde bulunmak için hazır olmak
- Makarios'u Kıbrıslı Türklere karşı uzlaşmacı bir tutum izlemeye ikna etmek için İngiliz nüfuzunu kullanmak
- Türk hükûmetine ve Kıbrıslı Türklere itidalli davranmaları için İngiliz nüfuzunu kullanmak
- Kıbrıslı Türklerin Rumların atacağı adımlara karşılık vermelerine imkân sağlaması ve daha sonraki süreçte anayasal düzenlemelerin yapılması neticesinde

¹³⁷⁵ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 28 Mart 1968. MF 2/2, No. 1056. TNA, FCO 27/92.

- Kıbrıs'ın iç işlerinden çekilmesi için Türk hükûmetini teşvik etmek
- Yunan hükûmetini kısa vadede uzlaşmacı tutumunu sürdürmeye ve uzun vadede *Enosis*'ten tamamen vazgeçmeye teşvik etmek
 - Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin konumu ve ilgili hakları olumsuz etkileyebilecek bir hükmün hiçbir anlaşmada yer almamasını sağlamak¹³⁷⁶

Nihayetinde toplumlar arası görüşmelerin başlanmasına yönelik 4 Nisan'daki BM çağrısının Türkiye tarafından prensipte kabul edildiği basına duyuruldu¹³⁷⁷. Buna göre görüşmeler kesinlikle istikşafî düzeyde gerçekleşecekti. Toplantının yeri ve zamanıyla ilgili henüz bir karara varılamamıştı¹³⁷⁸. Bu gelişmenin ardından 5 Nisan'da Rum hükûmetinin Denktaş'a Kıbrıs'a dönmesi için pasaport verdiği bildirildi¹³⁷⁹. Denktaş'ın kısa süre içerisinde Lefkoşa'da olması bekleniyordu¹³⁸⁰. Nitekim Denktaş 8 Nisan'da basına verdiği demeçte 17 Nisan'da Kıbrıs'a döneceğini ve kendisi ile Clerides'in toplumları temsilen görüşmelerde yer alacaklarını söyledi¹³⁸¹. İngilizler bu gelişmeleri olumlu olarak değerlendiriyordu¹³⁸².

Çağlayangil ile Yunan Dışişleri Bakanı Pipinelis arasında Strasbourg dönüşünde Atina'da gerçekleşen görüşme de sürecin olumlu yönde ilerlediğine işaret eder nitelikteydi. Çağlayangil burada, planlanan görüşmelerle ilgili olarak Türk tarafının düşüncelerini açıklama fırsatı yakaladı. Buna göre Türk hükûmeti Clerides ile Denktaş arasında gerçekleşecek görüşmelere destek vermeye hazırды ancak görüşmelerin ardından uygun bir zamanda Türk ve Yunan tarafları da görüşmelere dahil olmalıydı.

¹³⁷⁶ A. E. Davidson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 20 Mart 1968. CC 3/7. TNA, FCO 9/73.

¹³⁷⁷ *Milliyet*, 5 Nisan 1968, 1.

¹³⁷⁸ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 4 Nisan 1968. MF 2/2, No. 295. TNA, FCO 27/92; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 70-71.

¹³⁷⁹ *Milliyet*, 6 Nisan 1968, 1; "Rauf Denktaş'ın Kıbrıs'a Dönebilmesi Hususunda Karar", *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1968, 15.

¹³⁸⁰ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 6 Nisan 1968. MF 2/2, No. 302. TNA, FCO 27/92.

¹³⁸¹ *Milliyet*, 7 Nisan 1968, 1; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Nisan 1968. MF 2/2, No. 649. TNA, FCO 27/92. Denktaş'ına verdiği 17 Nisan doğru bir tarih değildi zira Denktaş Kanada Büyükelçisine dönüş tarihi olarak 13 Nisan'ı söylemişti. R. Allen'a göre bunun nedeni Denktaş'ın dönüşüyle ilgili gereksiz spekülasyonları önlemek istemesiydi. R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 11 Nisan 1968. MF 2/2, No. 665. TNA, FCO 27/93. Denktaş gerçekten de Kıbrıs'a 13 Nisan'da vardı. *Milliyet*, 14 Nisan 1968, 1; "Rauf Denktaş'ın Kıbrıs'a Dönüşü", *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1968, 21; N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 15 Nisan 1968. MF 2/2, No. 319. TNA, FCO 27/93; Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:158.

¹³⁸² "CENTO Ministerial Council Meeting, Cyprus, Brief No. 5(i)". 10 Nisan 1968. EB 2/12. TNA, FCO, 17/175.

Pipinelis Çağlayangil'in düşüncelerini anlayışla karşılasa da bunun için uygun bir zemin oluşmadan herhangi bir girişimde bulunulmaması konusunda net bir tavır takındı. Pipinelis'in tarifiyle Çağlayangil, "Ankara'ya çok taraflı görüşmelerin özlemiyle gitmiş olsa da" görüşlerinin Çağlayangil tarafından gayet iyi anlaşıldığına kanaat getirmişti. Pipinelis'e göre süreç yavaş ilerlese de aşama kaydedilmişti ve Pipinelis kendisi ile Çağlayangil arasındaki iletişimden ve Türk hükûmetinin olumlu tavrından oldukça memnundu. İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Michael Stewart'ın değerlendirmesine göre Pipinelis ve Papadopoulos görevde kaldığı müddetçe *Enosis* meselesi ölü bir mesele olarak kalacaktı¹³⁸³.

Çağlayangil Ankara'ya döndükten sonra 12 Nisan'da R. Allen ile yaklaşık bir saat on beş dakika süren bir görüşme gerçekleştirdi. R. Allen planlanan görüşmelerle ilgili ilk olarak, görüşmelerin Kıbrıs'ta gerçekleşmesinin pratik faydalar sağlayacağı kanaatinde olduğunu söyledi. Ancak Çağlayangil bunun tam aksi bir düşünceye sahipti. Çağlayangil Makarios'un, BM Genel Sekreteri görüşmelerin Kıbrıs dışında yapılmasını tavsiye etmişken Kıbrıs'ta yapılmasında ısrar etmesini yanlış buluyordu. Eğer Makarios gerçekten de çözüme ulaşma konusunda istekliyse bu konuda esneklik gösterebilirdi. Aksi halde, tüm bu sürecin bir manevra olduğu kanısına kapılacaklardı. R. Allen'a göre Makarios bu tür meselelerdeki katılığıyla ünlüydü ancak her şeye rağmen Makarios'un bu seferki yaklaşımını kötü yorumlamak gerekli değildi¹³⁸⁴. Ardından R. Allen Çağlayangil'e, normalleşme süreciyle ilgili bir soru yöneltti. Çağlayangil yanıt olarak, adadaki Türklerin normalleşme sürecine katkı vermeye hazırlandıklarını ancak tam o sırada Çek silahlarının dağıtıldığını öğrendiklerini söyledi. Çağlayangil'e göre Makarios'un bir taraftan askerî kısıtlamaları kaldırırken diğer taraftan silahları dağıtması, "akrobatik" bir tavidir. R. Allen Çağlayangil'in görüşmedeki tutumunu "inatçı bir ruh hali" olarak tasvir ediyordu¹³⁸⁵.

Kıbrıs konusunda çözüme kavuşturulamayan, 1967 kriziyle birlikte zorunlu olarak gündem dışında kalan bazı konular vardı ki bunlardan biri de Çek silahlarıydı. Türk

¹³⁸³ Michael Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) J. E. C. Macrae'ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığına). 11 Nisan 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/93.

¹³⁸⁴ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 12 Nisan 1968. MF 2/2, No. 683. TNA, FCO 27/93.

¹³⁸⁵ Ibid. R. Allen Çağlayangil ile yaptığı görüşmeden bir gün sonra İlder Türkmen ile bir araya geldi. R. Allen'a göre Türkmen görüşmelerin Kıbrıs'ta yapılması meselesinde daha sakin bir tavır sergiliyordu. Türkmen'e göre bu konuda ısrar edilmesinin nedeni psikolojiktir. Ibid.

tarafı İngilizlerin bu konuda aktif bir tavır almasından oldukça memnundu ve İngilizlerin konuyu takip etmelerini ve gerektiğinde baskı uyguladıklarını görmeyi umuyordu. Türk tarafı, silahların ağır ya da hafif şeklinde tasnif edilmeden toptan bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini savunuyordu. Rumlar ise ağır silahları dahi hafif silah olarak nitelendiriyordu. Konuyla ilgili olarak BM Genel Sekreteri ile Rum yönetimi arasında bir anlaşmaya varılmış olsa da Türk yetkililer anlaşmanın silahlarla ilgili tüm taleplerini karşılamadığını düşünüyordu¹³⁸⁶. İngilizlerin bu konudaki kaygısı ise şüphesiz adadaki üslerin geleceğiyle ilgiliydi zira ilerleyen süreçte zaten üçüncü dünyacı bir yola meyyal olan Rum idaresi, adadaki kontrolü eline geçirdiği takdirde İngiliz üsleri üzerinde bağımsızlığını kanıtlama çabası içerisine girebilirdi.

Görüleceği üzere krizin ardından Türk-İngiliz ilişkilerindeki öncelikli husus, müzakere masasının yeniden kurulması ve bilhassa Kıbrıslı Türklerin Rumlarla müzakere edip etmemesi, edecekse bunun hangi şartlar dahilinde olması gerektiği idi. Her iki taraf da kısa süre içerisinde adada sükûnetin sağlanması gerektiği konusunda hemfikir idi. İngilizler bunun biraz daha hızlı bir şekilde ve çok fazla şart öne sürmeden gerçekleştirilmesinden yanayken Türk tarafı Kıbrıs'la ilgili önceki deneyimlerinden hareketle daha itidalli bir yol izlenmesi ve adadaki Türklerin güvenliğinden emin olunması gerektiğine inanıyordu. Çek silahları da bununla ilişkiliydi. Neyse ki bu silahlar konusunda İngiltere Türkiye ile paralel düşüncelere sahipti ve İngilizlerin benzer endişeleri, Çek silahlarının ortadan kaldırılması ihtimalini kuvvetlendiriyordu.

Çağlayangil, CENTO Bakanlar Konseyi Toplantısı için Nisan ayının sonunda Londra'da bulunduğu sırada¹³⁸⁷ İngiliz mevkidaşı Stewart ile bir araya geldi. Çağlayangil'e göre Türk tarafı olası müzakerelerin iki aşamalı olarak gerçekleşeceğini öngörüyordu. İlk olarak adadaki topluluklar, nasıl barış içerisinde yaşayacaklarını ve anayasada ne gibi değişikliklerin yapılması gerektiğini tartışmalıydı. Makarios toplantı yerinin belirlenmesi konusunda esnek olursa görüşmelerin yakında başlaması bekleniyordu. İkinci aşamada taraflar, toplumlar arası görüşmelerin sonuçlarını ve 1960 Garantî Antlaşması gibi daha kapsamlı bazı sorunları ele almak üzere bir araya gelmeliydi. Eğer tüm bu süreçler doğru bir şekilde ilerlerse en son aşamada, Vance misyonunda olduğu gibi, BM devreye girmeli ve varılan anlaşmaya göre meseleyi kökünden

¹³⁸⁶ John Beith (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 11 Nisan 1968. MF 3/2. TNA, FCO 27/119.

¹³⁸⁷ "CENTO Bakanlar Konseyi", *Dışişleri Belleteni*, Nisan 1968, 28.

halletmeliydi¹³⁸⁸. İkili arasında gündeme gelen bir diğer mesele ise görüşmelerin nerede başlayacağı meselesiydi. Türk tarafı görüşmelerin Kıbrıs'ın dışında, Kıbrıs meselesine tarafsız yaklaşan bir ülkenin topraklarında gerçekleşmesini istiyordu. Stewart ise alternatif olarak görüşmelerin Kıbrıs'taki İngiliz üslerinde yürütülebileceğini düşünüyordu. Ancak Stewart'ın günlüğüne kaydettiği üzere Çağlayangil bu teklife pek hevesli yaklaşmamıştı¹³⁸⁹. Çağlayangil, İngiliz üsleri teknik olarak Kıbrıs Cumhuriyeti toprakları dışında olsa da burada yapılacak görüşmelerin kamuoyu tarafından Kıbrıs'ta yapılan görüşmeler olarak nitelendirilebileceğini düşünüyordu. Çağlayangil'e göre görüşmeler için en uygun yerlerden biri Beyrut olabilirdi¹³⁹⁰.

24 Nisan'da süreçle ilgili önemli bir gelişme yaşandı ve Makarios, Kasım 1967'den sonra dağıtılan silahların geri toplanmasını ve BMKKBG'nin denetimi altına alınmasını kabul etti. Bu silahlar, BM Genel Sekreterinin raporunda belirtildiği üzere hafif silahların dışındaki tüm silahları kapsamaktaydı¹³⁹¹. Bu gelişmeye ek olarak Makarios, 2 Mayıs'ta silahların denetimiyle ilgili programı uygulamayı kabul etti. Bu programa göre Temmuz ayına kadar silah dağıtılmayacak ve hafif silahların dağıtımı Temmuz-Aralık 1968 tarihleri arasına yayılacaktı¹³⁹². Bu programın tatbiki, topluluklar arası görüşmelerin sağlıklı ve eşit şartlar altında yürütülmesi için oldukça önemliydi. Ancak

¹³⁸⁸ "Record of Conversation between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister Held at the Turkish Embassy on Monday, 22 April, 1968, at 12.30". MF 3/2.

¹³⁸⁹ John W. Young, ed., "The Diary of Michael Stewart as British Foreign Secretary, April–May 1968", *Contemporary British History* 19, sy. 4 (2005): 493.

¹³⁹⁰ "Record of Conversation between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister Held at the Turkish Embassy on Monday, 22 April, 1968, at 12.30". MF 3/2. İlerleyen dönemde BM, devam eden görüşmeler nedeniyle hafif silahların dağıtımı konusunda da daha yavaş davranılması gerektiğine kanaat getirdi ve bu silahların dağıtımı yıl sonuna kadar ertelenmeye çalışıldı. Ancak Makarios, BM'nin tutumuna rağmen, hafif silahların dağıtımına başlanması konusunda oldukça istekliydi. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 24 Eylül 1968. CC 10/3, 666. TNA, FCO 9/80; N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 3 Ekim 1968. CC 10/3, 685. TNA, FCO 9/80. Ancak yukarıda değinildiği üzere BM bu konuda dirayetli davranıyor ve periyodik olarak silahların sayımını yapıyordu. T. L. A. Daunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) T. A. H. Tyler (İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına, "Cyprus - Czech Arms". 4 Ekim 1968. CC 10/3. TNA, FCO 9/80; N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 8 Ekim 1968. CC 10/3, No. 695. TNA, FCO 9/80.

¹³⁹¹ John Beith'ten (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 24 Nisan 1968. CC 10/3, No. 335. TNA, FCO 9/80. Bu gelişmeden iki gün sonra BMKKBG bir denetim yaptı ve depolarda 332 yarı otomatik tüfek ve 518 makineli tabancanın yerlerinde olmadığı tespit edildi. Rum İçişleri Bakanının iddiasına göre silahlar polise dağıtılmıştı. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 26 Nisan 1968. CC 10/3, No. 342. TNA, FCO 9/80.

¹³⁹² N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 2 Mayıs 1968. CC 10/3, No. 13 Saving. TNA, FCO 9/80.

Türk tarafı, özellikle yılın ikinci yarısı için belirlenen dağıtım programıyla ilgili çekin- celere sahipti. Çünkü söz konusu dönemde hafif silahların dağıtımının tamamlanma- sıyla bir sonraki yıl sadece ağır silahlar BMKKBG'nin denetiminde kalmış olacaktı. İn- gilizlerin tespitine göre Türk hükûmeti, U Thant'ın hafif silahların dağıtımını neden bu kadar kolay bir şekilde kabul ettiğini anlamakta güçlük çekiyordu. Çünkü Türk hükûmetine göre bu silahların dağıtımı, adada Türkler ile Rumlar arasında ikincisi le- hine bir güç dengesizliğine neden olacak, görüşmeleri kötü yönde etkileyecek ve ada- daki Türkleri kendilerini savunmaları için dışarıdan silah temin etmeye sevk ede- cekti¹³⁹³.

Görüşmelerin nerede ve hangi şartlar altında başlayacağına dair belirsizlik, toplumlar arası görüşmelerin başlamasını geciktirmekteydi. Türk tarafının aksine Makarios, gö- rüşmelerin Kıbrıs'ta gerçekleşmesini istiyordu¹³⁹⁴. Rumlar ayrıca, ne Türk ne de Yu- nan yetkililerin görüşmelerde yer almasına razıydı¹³⁹⁵. BM Genel Sekreterliği ise gö- rüşmelerin ada dışında gerçekleşmesinin daha uygun olacağını düşünüyordu¹³⁹⁶. Kıb- rıslı Türkler de kendilerini baskı altında hissedebilecekleri düşüncesiyle görüşmelerin ada dışında, örneğin Cenevre'de gerçekleştirilmesine taraftardı¹³⁹⁷. Ayrıca Türk hükûmetinin görüşlerine paralel bir şekilde hareket ederek, görüşmelerin BM şemsi- yesi altında gerçekleştirilmesini de istemiyorlardı. Bunun yerine BM temsilcisi görüş- meleri başlatabilir ve sonra kendi rızasıyla çekilebilirdi¹³⁹⁸.

¹³⁹³ A. E. Davidson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 21 Haziran 1968. CC 10/3. TNA, FCO 9/80.

¹³⁹⁴ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 13 Mart 1968. MF 2/2, No. 251. TNA, FCO 27/92.

¹³⁹⁵ İngiltere Dışişleri Bakanlığından İngiltere BM Misyonuna. 15 Mart 1968. MF 2/2, No. 1145. TNA, FCO 27/92.

¹³⁹⁶ P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 27 Mart 1968. MF 2/2, No. 1036.

¹³⁹⁷ J. M. O. Snodgras (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Proposed Talks between Greek Cypriots and Turkish Cypriots". 4 Nisan 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/92.

¹³⁹⁸ J. Dodds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. E. C. Macrae'ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 9 Nisan 1968. MF 2/2, No. 2/1/631. TNA, FCO 27/93.

Makarios görüşmelerin Kıbrıs'ta yapılmasında oldukça ısrarcıydı. Makarios'un bu tutumu, görüşmele- rin akamete uğraması tehlikesi nedeniyle Osorio-Tafall'ı tedirgin ediyordu. Osorio-Tafall'a göre bir diğer zorluk görüşmelerin BM şemsiyesi altında gerçekleşmesi meselesiydi. Bir ara İngilizler, görüşme yeri olarak İngiliz egemen üslerini düşündü. Ancak bunun, Arapların ve komünistlerin tepkisine neden olabileceği endişesi vardı. Ayrıca görüşmelerin burada gerçekleştirilme teklifi kendileri tarafından su- nulmamalıydı. Eğer gerekli görülürse BM Genel Sekreteri aracılığıyla bu fikir ortaya atılmalıydı. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 16 Nisan 1968. MF 2/2, No. 320. TNA, FCO 27/93. Clerides görüşmelerin yapılacağı yer konusunda Makarios'a

Söz konusu ihtilaflar görüşmelerin gerçekleşmesini geciktiriyor ve bu durum bilhassa Türk ve Yunan yetkilileri endişe içerisine sokuyordu. Yunanlara göre görüşmeler kısa süre içerisinde başlatılamazsa süreçteki olumlu atmosfer kaybedilebilirdi. Özellikle Yunan tarafı, kendi ifadeleriyle, Makarios'u bir şeylere ikna etmekten bıkmıştı ve artık Türk tarafının da sürece müdahil olarak uzlaştırıcı bir tavır sergilemesi gerektiğini düşünüyordu. Diğer yandan Çek silahları meselesinin halen çözüme kavuşturulamaması görüşmelerin başlamasına engel olan hususlar arasında yer almaya devam ediyordu¹³⁹⁹. Yunanların endişelerinin yersiz olmadığı kısa bir süre sonra ortaya çıktı ve Makarios 4 Mayıs'ta bir açıklama yaparak, Türklerin iyi niyetli olmadıklarını ileri sürdü¹⁴⁰⁰.

Ancak Makarios hangi açıklamayı yaparsa yapsın toplumlar arası görüşmelerin başlaması için Türkiye ve Yunanistan ciddi bir irade ortaya koymuştu. Nitekim görüşmelerin nerede yapılacağının belirlenmesiyle ilgili sürecin yoğun bir şekilde yürütülmeye devam edilmesi bunun en büyük göstergelerinden biriydi. Görüşme yeri için Türkler Beyrut'u ciddi şekilde değerlendirmekteydi¹⁴⁰¹.

göre daha ılımlıydı ve görüşmelerin ada dışında yapılmasını ihtimal dahilinde görüyordu. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 23 Nisan 1968. MF 2/2, No. 328. TNA, FCO 27/93. Meselenin çözülebilmesi için tarafların karşılıklı olarak taviz vermesi gerekiyordu. Zaman içerisinde ilk olarak Kıbrıslı Türkler ilk görüşmenin ada dışında olması ve takip eden görüşmelerin Lefkoşa'da, sırasıyla Rum ve Türk bölgelerinde gerçekleşmesi fikrine sıcaklık göstermeye başladı. Makarios da bu fikre sıcak bakıyordu. Ancak bunda mutabık kalınsa dahi görüşmelere BM'nin liderlik edip etmemesi konusunda taraflar birbirine çok uzaktı. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 29 Nisan 1968. MF 2/2, No. 349. TNA, FCO 27/93. Görüşmelerle ilgili detaylarda çok daha derin anlaşmazlıklar söz konusuydu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Denktaş, *Kıbrıs Girit Olmasın*, 31–32.

¹³⁹⁹ Michael Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 4 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 346. TNA, FCO 27/93.

¹⁴⁰⁰ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 6 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 361. TNA, FCO 27/93. Makarios'un suçlamasının ardından Amerikalılar Adnan Bulak ile konuya dair bir görüşme gerçekleştirdi. Bulak Türklerin iddia edildiği gibi süreci zorlaştırmadıklarını, Kıbrıslı Türklerin görüşmelerin ada dışında gerçekleşmesini istediklerini söyledi. Bulak, Türk tarafının ilk görüşmenin Cenevre veya Stockholm gibi tarafsız bir yerde yapılması, görüşmeyi Osorio-Tafall'ın başlatması ve ardından çekilmesi fikrine sıcak baktığını söyledi. P. Dean'den (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 6 Mayıs 1968. MF2/2, No. 1487. TNA, FCO 27/93.

¹⁴⁰¹ 6 Mayıs'ta Londra Büyükelçisi Bayülken ile İngiliz Bakan Stewart arasındaki akşam yemeğinde Elçilik Müsteşarı tarafların 10 Mayıs'ta Napoli'de görüşmelere başlayacaklarını söyledi. İngilizler şaşırsa da Bayülken tarafından bu haber doğrulandı. İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığından İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliğine. 7 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 541. TNA, FCO 27/93. Fakat Ankara Büyükelçiliği'nin Adnan Bulak'la yaptığı görüşme daha farklı bir bilgi içeriyordu. Büyükelçilik yetkililerinden Edmonds'ın aktardığına göre Türkler, adaya yakın olması ve tarafsızlık ilkesine uyması dolayısıyla görüşmelerin Beyrut'ta yapılabileceğini düşünüyordu. Napoli adı ise hiç geçmemişti ve İtalyanların da bu konuda bir bilgisi yoktu. E. Shuckburg'dan (İngiltere Roma Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 9 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 466. TNA, FCO 27/93.

6-7 Mayıs tarihlerinde Çağlayangil'in Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantısı için Strasburg'da bulunduğu sırada Rum Dışişleri Bakanı Kyprianou ile yaptığı görüşme¹⁴⁰², tarafların sürece dair ne kadar güçlü bir arzu içerisinde olduklarını gösterir nitelikteydi. Görüşme talebi Kyprianou'dan gelmişti. Görüşme yaklaşık dört saat sürdü¹⁴⁰³. Çağlayangil görüşmelerin iki aşamada gerçekleşmesine dair Türk tezini Kyprianou ile de paylaştı. Kyprianou ise iyi niyetli olduktan sonra meselelerin kolay bir şekilde çözülebileceğine inanıyordu. Kyprianou dostane olarak nitelendirdiği bu görüşmeden oldukça memnun ayrılmıştı ve Rumların Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeyi başarabildiğini düşünüyordu. Kyprianou ayrıca Çağlayangil'in artık Rumların barışçıl bir çözüm istediğine de ikna olmuştu¹⁴⁰⁴ ve görüşmenin gerçekleştirileceği yere dair katı bir görüşe sahip olmadığına inanıyordu¹⁴⁰⁵.

Nihayet adadaki toplum temsilcileri arasındaki ilk temas 23 Mayıs'ta gerçekleşti. 26 Mayıs'ta Rum basınında çıkan haberlerde Clerides ve Denktas'ın 23 Mayıs'ta Osorio-Tafall'ın konutunda buluştuğu ve tarafların görüşmelerin yeri ve prosedürüyle ilgili görüş teatisinde bulundukları aktarılıyordu. Bu bilginin doğruluğu henüz resmi olarak teyit edilmese de basının temas kurduğu kaynaklar, tarafların görüşmelere devam ettiklerini söylemekteydi¹⁴⁰⁶. İngiliz diplomatlar da görüşmenin içeriğine dair ilk etapta bilgi edinemedi. Bunda, bilgi edinme konusunda ısrarcı davranılmaması hususunda merkezden gelen talimat da etkili olmuştu. Ancak 27 Mayıs akşamı Fazıl Küçük ile

¹⁴⁰² “Dışişleri Bakanının Strasburg Toplantıları ve Kyprianou İle Görüşmesi Hakkındaki Demeci”, *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1968, 18.

¹⁴⁰³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 11 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 843. TNA, FCO 27/93.

¹⁴⁰⁴ “Record of Conversation Between the Commonwealth Secretary and the Cyprus Foreign Minister Held at Admiralty House on Friday, 28th June, 1968, at 5 p.m.”. 2 Temmuz 1968. CC 3/7. TNA, FCO 9/73; Coşkun, ‘The Beginning of a New Era in the Cyprus Problem After the 1967 Crisis: The Inter-Communal Talks’, 66.

¹⁴⁰⁵ İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığından İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliğine. 13 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 571. TNA, FCO 27/93. İngiliz Yüksek Komiseri Costar eldeki verilerin tam tersi bir durumu gösterdiğini düşünüyor ve yine de bunun gerçek olmasını umduğunu ifade ediyordu. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 15 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 400. TNA, FCO 27/93. Benzer bir şekilde R. Allen da Kyprianou'nun iyimser tavırının abartılı olduğunu düşünüyor ve Türk tarafının herhangi bir şekilde geri adım attığına dair bir delilin olmadığını belirtiyordu. Türk tarafı Osorio-Tafall'ın yeni önerisini beklemekteydi. R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 16 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 876. TNA, FCO 27/93.

¹⁴⁰⁶ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 26 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 437. TNA, FCO 27/93. *Dışişleri Belleteni*'nde BM'den gelen bilgilere dayandırılarak verilen haberde görüşmelerin 24-25 Mayıs günlerinde gerçekleştiği aktarılmaktadır. “Kıbrıslı Türk ve Rum Temsilciler Arasında İlk Temaslar”, *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1968, 31.

görüşen Yüksek Komiser Costar'ın aktardığına göre Küçük kendisine, görüşmelerin iyi gitmediğini söylemişti. Küçük'e göre Makarios açık bir şekilde görüşmelerin gerçekleşmesini istemiyor ve bu tavrı Sovyetler tarafından cesaretlendiriliyordu.¹⁴⁰⁷ Küçük'ün görüşmeyle ilgili aktardığı olumsuz tablo Osorio-Tafall tarafından da doğrulandı. Osorio-Tafall'e göre hafta boyunca sürdürülen çabalara rağmen taraflar görüşmelerin yeri ve prosedürüyle ilgili bir anlaşmaya varamamıştı¹⁴⁰⁸.

Fakat görüşmelerin yeri ve nasıl yürütüleceğine dair anlaşmazlık uzun sürmedi ve 2 Haziran'da görüşmelerin yeri konusunda tarafların anlaşmaya vardıkları duyuruldu. Görüşmelerin ilki Beyrut'ta gerçekleşecek ve görüşmelere daha sonra Kıbrıs'ta devam edilecekti. Duyurunun yapıldığı günün erken saatlerinde Clerides ve Denктаş Beyrut'a doğru hareket etti ve burada görüşmelere başladı¹⁴⁰⁹.

6.4. Toplumlar Arası Görüşmeler

Beyrut'taki ilk görüşmenin ardından 6 Haziran'da yayınlanan basın bildirisinde, tarafların görüşmelere 24 Haziran'da Lefkoşa'daki Ledra Palas Oteli'nde devam edeceği ve burada Osorio-Tafall'in de hazır bulunacağı duyuruldu. Daha sonraki buluşmalar sırasıyla Denктаş ve Clerides'in konutlarında gerçekleşecekti¹⁴¹⁰. Beyrut'taki görüşmelerin ardından Clerides Lefkoşa'ya, Denктаş ise fikir alışverişi yapmak için Ankara'ya gitti¹⁴¹¹.

Clerides'in İngiliz Yüksek Komiseri Costar'a aktardığına göre görüşmeler oldukça

¹⁴⁰⁷ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 28 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 447. TNA, FCO 27/93.

¹⁴⁰⁸ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 29 Mayıs 1968. MF 2/2, No. 449. TNA, FCO 27/93.

¹⁴⁰⁹ "Kıbrıs'taki Cemaatlerarası Görüşmeler Konusunda Anlaşma", *Dışişleri Belleteni*, Haziran 1968. 12; *Milliyet*, 4 Haziran 1968, 1; N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 2 Haziran 1968. MF 2/2, No. 464. TNA, FCO 27/93. Görüşmenin ayrıntıları için bkz.: Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:263-80.

¹⁴¹⁰ "Denктаş-Klerides Temasları İle İlgili Basın Açıklaması", *Dışişleri Belleteni*, Haziran 1968, 13.

¹⁴¹¹ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 6 Haziran 1968. MF 2/2, No. 475. TNA, FCO 27/93. İngiltere'nin Beyrut Büyükelçiliğinden gelen bilgiye göre görüşme dostane biçimde gerçekleşmişti. Görüşmelerin ardından ilginç bir hadise de yaşanmıştı. Lübnan meclisinin Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Clerides ile Denктаş'ı öğle yemeği için otele davet etmek istemiş, teklifte bulunurken Denктаş'a bozuk bir İngilizce ile "comerlongerme" diye seslenmiş, Denктаş Komisyon Başkanı'nı Lübnan polisi zannederek bir süreliğine tedirginlik yaşamıştı. İngiltere Beyrut Elçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 7 Haziran 1968. MF 2/2, No. 1/18. TNA, FCO 27/93. Ankara büyükelçiliğinin gözlemlerine göre Clerides-Denктаş görüşmesi Türk basınında çok fazla haber olmamıştı. Büyükelçiliğe göre bunun nedeni Türk hükûmetinin Kıbrıs meselesini yeniden hararetlenmesini istememesiydi. J. C. Edmonds'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. O. Snodgrass'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığına). 11 Haziran 1968 MF 2/2, No. 2/1/753. TNA, FCO 27/93.

dostane bir şekilde gerçekleşmişti. Clerides Denктаş’a sadece onu değil, hükûmetini ve toplumunu da ikna etmek zorunda olduğunu söylemişti. Clerides aynı durumun, hatta daha fazlasıyla, Denктаş için geçerli olduğunu düşünüyordu zira Denктаş sadece Kıbrıslı Türkleri değil, Ankara’daki iki ayrı “patronu” da ikna etmek zorundaydı¹⁴¹². Clerides ile Denктаş Beyrut’taki toplantı süreci üzerinde anlaşmaya varmıştı. Buna göre taraflar 24 Haziran’dan itibaren düzenli olarak her hafta Pazartesi ve Çarşamba günleri bir araya gelecekti. Osorio-Tafall sadece 24 Haziran’daki görüşmeye katılacaktı¹⁴¹³.

İngiliz Yüksek Komiserliğinin Kıbrıs Türklerinin önde gelen isimlerinden Faik Müftüzade’den edindiği bilgiye göre Clerides-Denктаş görüşmelerinin Ekim 1969’a kadar, yani Türkiye’deki seçimler tamamlanana kadar herhangi bir nihai sonuca ulaşılması beklenmiyordu. Müftüzade’nin tahminine göre hükûmet, yerel otonomi karşılığında federasyon tezinden vazgeçebilirdi¹⁴¹⁴.

13 Haziran’da Londra’da Milletler Topluluğu Bakanı George Thomson ile Makarios arasında bir görüşme gerçekleşti ve görüşmede İngiltere’nin sürece dair pozisyonu ortaya kondu. İngiliz Bakan ilk olarak İngiliz hükûmetinin normalleşme sürecinin bu kadar yavaş ilerlemiş olmasından oldukça rahatsız olduğunu ve bundan sonraki süreçte

¹⁴¹² Burada söz edilen “iki patron” Türk hükûmeti ve Türk ordusuydu. Clerides’in Costar’a aktardığına göre görüşmede askerî personelin azaltılması ve çatışma ortamının sonlandırılması konusunda Türk tarafı çaba gösterene kadar bir ilerleme kaydedilmesi zor görünüyordu. Makarios, Türk tarafı adım atmadan taviz vermek istemiyordu. Meselenin dönüp dolaştığı yer Türk ordusunun tavrıydı. Clerides’e göre bu konuda ilerleme sağlanabilmesi için Türkiye’deki “patronlarının sayısını bire indirmesi” gerekiyordu. Costar’ın Clerides’e sorduğu sorular arasında en ilginç olanı, bazı Rum çevrelerinde İngilizlerin üslerle ilgili endişeleri dolayısıyla taraflar arasında bir anlaşmaya varılmasını istemediklerine dair dedikoduların gerçekliğine dair sorusuydu. Clerides bunun doğru olmadığını, üslerin Kıbrıs’la ilgili meseleler içinde yer almadığını söyledi. N. Costar’dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) R. H. G. Edmonds’a (İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığı). 20 Haziran 1968. TNA, FCO 27/94.

¹⁴¹³ Ibid.

¹⁴¹⁴ J. F. S. Philips’ten (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 6 Haziran 1968. MF 3/2. TNA, FCO 27/119. Konuyla ilgili pozisyonlarına dair U Thant’la görüşen Denктаş, bu kararlarının nedenini gizlilik gerekçesine bağlıyordu. Denктаş’a göre Osorio-Tafall görüşmelerle ilgili bilgileri taraflara aktarabilir ve bu ister istemez bilgi sızmasına neden olabilirdi. Denктаş’ın U Thant’a söylediğine göre görüşmelerin Kıbrıs dışında gerçekleşmesini istemelerinin nedeni de gizlilik meselesiydi. Denктаş, 1963 yılında yapılan “gizli” görüşmelerin ertesi gün basında en ayrıntısına kadar nasıl yayınlandığını net bir şekilde hatırlıyordu. Denктаş, U Thant ile yaptığı görüşmede Rumlarla yapılacak toplantılara dair görüşlerini de dile getirdi. Denктаş, kısa süre içerisinde kendisine pasaport verileceği bilgisini edinmişti. Rumlar görüşmeler konusunda samimi görünseler de Denктаş Makarios’un göz boyama ve imaj yaratma peşinde olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Denктаş, *Enosis* fikrinin hala yaşadığını, Makarios’un 12 yaşından beri kendisini bu ideale adanmış olduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla Makarios’un bundan vazgeçtiğine inanmak çok zordu. J. Dodds’tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. E. C. Macrae’ye (İngiltere Dışişleri Bakanlığına). 9 Nisan 1968. MF 2/2, No. 2/1/631.

ivmenin artmasını umduğunu söyledi. Bakana göre evvela Ulusal Muhafızların ve Türk savaşçılarının sayısı azaltılabilirdi zira bu konuda zaten bir anlaşmaya varılmıştı. Diğer yandan seyahat kısıtlamalarının kaldırılmasına yönelik adımların atılması ve silahlı çatışmaların durması gerekmektedir. Kıbrıs'ta son olarak iki Türkün öldürülmesini üzüntüyle öğrendiğini ifade eden bakan, adli sürecin başlatılıp başlatılmadığını da merak ediyordu. Makarios ise görüşmelerin ilk sonuçlarını vermesinin en az bir yıl gibi uzun bir süreç gerektireceği düşüncesindeydi. Ayrıca Kıbrıs hükûmeti, uygun bir anlaşmaya varılana kadar Ulusal Muhafızların sayısının azaltılması fikrine endişe ile yaklaşıyordu¹⁴¹⁵.

Türkiye, Kıbrıs meselesinin toplumlar arası görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulmasını kabul etmesine rağmen Kıbrıs meselesinin kontrolünden çıkmadığını ve gerektiğinde sert politikalar takip edebileceğini göstermekten geri durmuyordu. Başbakan Demirel'in Haziran ayının ortasında bir Alman haber ajansına verdiği röportaj da bu yaklaşımı göstermekteydi. Demirel'e göre Türk tarafı, dünya barışının birçok problemle uğraştığı bir dönemde, problemlere bir yenisini eklemek istemiyordu. Bu nedenle Türk hükûmeti, Kıbrıs'ta bir çözüm yolu bulunması için hiçbir fırsatı kaçırmaya gayret ediyordu ve son görüşmeler bu fırsatlardan biriydi. Türkiye'nin tek istediği, antlaşmalardan doğan haklarının muhafaza edilmesi ve Kıbrıs'taki Türk toplumunun Yunan veya başka herhangi bir idare altına alınmamasıydı. Demirel, adanın Türkiye'ye sadece 40 mil uzaklıkta olduğu gerçekliğinden hareketle adanın kendileri için bir problem yaratma potansiyeline sahip olmaması gerektiğini ve adadaki 120 bin Türkün sorumluluğunu taşıdıklarını düşünüyordu. Anlaşmaların tek taraflı olarak ihlal edilmesi durumunda barışçıl ortam sona erecekti¹⁴¹⁶.

Çağlayangil NATO Bakanlar Toplantısı'na katılmak üzere ülkeden ayrılmadan önce 18 Haziran'da R. Allen ile bir görüşme gerçekleştirdi. Çağlayangil görüşmeye İlter Türkmen'i de çağırdı ve kendisinden, Clerides-Denktaş görüşmeleriyle ilgili Türk tarafının görüşlerini R. Allen'a anlatmasını istedi. Buna göre görüşmelerde adadaki toplumlar için gelecekte yapılacak düzenlemeler oldukça geniş bir şekilde ele alınmıştı.

¹⁴¹⁵ J. O. Moreton (İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığı), "Note of Conversation between the Commonwealth Secretary and the President of Cyprus". 17 Haziran 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/93.

¹⁴¹⁶ "Başbakanın Kıbrıs Konusunda Bir Demeci", *Dışişleri Belleteni*, Haziran 1968, 41-42; J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. "Cyprus - Statement by Mr. Demirel". 18 Haziran 1968. MF 3/2. TNA, FCO 27/119.

Örneğin başkan yardımcısının rolü veya yasama meclisinin şekli gibi birçok sorun tespit edilmiş, ancak bunların hiçbiri ayrıntılı olarak ele alınmamıştı. Çağlayangil tam bu noktada araya girerek, eğer bu konular üzerinde bir anlaşmaya varılırsa bu anlaşmanın resmiyete geçirilmesi için garantör ülkelerin bir araya gelerek gizli bir konferans düzenlemesi gerektiğini söyledi. Ardından buradaki karar BM'ye sunulacaktı. Çağlayangil çözüme ulaşılması için büyük bir şans yakalandığı hissine sahipti¹⁴¹⁷.

Clerides-Denktaş görüşmeleri beklenildiği üzere 24 Haziran'da Lefkoşa'da Osorio-Tafall'in de hazır olduğu bir şekilde başladı¹⁴¹⁸. Görüşmenin ardından yapılan basın açıklamasında henüz bir ajanda üzerinde mutabık kalınmadığı fakat konunun 27 Haziran'da Denktaş'ın konutunda yapılacak bir sonraki görüşmede değerlendirileceği belirtildi. Ondan sonraki toplantı ise 1 Temmuz'da Clerides'in konutunda yapılacaktı. Clerides ayrıca, o ana kadar yaptıkları görüşmelerin istikşafı seviyede olduğuna dikkat çekti. Osorio-Tafall ise görüşmelerdeki pozisyonunun BM'nin ilgisini sembolize ettiğini, istenildiği takdirde taraflara yardım edebileceğini ancak şu aşamada esas olanın tarafların kendi aralarında çözüm bulması olduğunu söyledi¹⁴¹⁹.

Clerides-Denktaş arasındaki görüşmenin yapıldığı gün Çağlayangil İngiliz mevkidaşı ile bir görüşme gerçekleştirdi. Çağlayangil, Stewart'ı Türkiye'ye davet ettiği girizgahın ardından Kıbrıs konusunu açarak krizin ardından yaşanan sürecin ilginç bir şekilde olumlu sonuçlar doğurduğunu söyledi. Bunların en önemlisi, tarafların *Enosis*'ten vazgeçmiş olmasıydı. Bunun kabul edilmesi, Türkiye'nin toplumlar arası görüşmelere sıcak bakmasını sağlamıştı. Mevcut atmosfer, görüşmelerin yapılması için 1964 yılından bu yana oluşan en olumlu atmosferdi. Pipinelis deneyimli biriydi ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki problemlerin çözülmesi gerektiğine inanıyordu. Makarios ise şu ana kadar tüm kartlarını oynamış ve elinde başka kozu kalmamıştı. Diğer ülkelerin

¹⁴¹⁷ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 18 Haziran 1968. MF 2/2, No. 1110. TNA, FCO 27/93.

¹⁴¹⁸ *Milliyet*, 25 Haziran 1968, 1; "Kıbrıs'ta Cemaatlerarası Görüşmelerin Başlaması", *Dışişleri Bülteni*, Haziran 1968, 24. Görüşmelerle ilgili görüntüler için:

"Cyprus: Peace Talks Open in Nicosia, 1968", <https://www.britishpathe.com/asset/129429/>.

¹⁴¹⁹ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 24 Haziran 1968. MF 2/2, No. 514. TNA, FCO 27/93.

meseleye dair görüşleri de kendi tezleri lehine değişiklik göstermişti. Kıbrıs'la ilgili abartılı bir talep içerisinde değillerdi. Yunanistan'daki askerî rejim ise çözüm için fırsat sunuyordu. Bu pozitif atmosfer oldukça cesaret vericiydi fakat bu görüşmeler uzlaşmaya varılması için son şans olabilirdi. Çağlayangil'e göre Kıbrıs sorununa bağımsızlık temelinde bir çözüm aranmalıydı ve bu nedenle ilk aşamada iki toplumun bir arada yaşama prensiplerinin tespit edilmesi gerekiyordu. İkinci aşamada ise Kıbrıs'ın uluslararası statüsü ele alınmalıydı. Bu konuyu görüşme yetkisi ise Kıbrıs'a değil, Kıbrıs'ı kuran devletlere aitti ve bu aşamada yapılacak bir toplantı için gizlilik içerisinde hazırlık yapılmalıydı. Üçüncü aşamada ise nihai anlaşma BM çatısı altına sokularak kabul edilmeliydi¹⁴²⁰.

Stewart da ciddi bir ilerleme kaydedildiği konusunda Çağlayangil ile hemfikirdi ve bu konuda Çağlayangil ve Pipinelis'in hakkını vermek gerektiği düşüncesindeydi. Stewart'a göre İngilizler *Enosis* ya da bağımsızlık gibi çözüm kategorilerinden birine odaklanmış durumda değildi. Odaklandıkları tek şey soruna bir çözüm bulunmasıydı ve bu doğrultuda ilk olarak adada normal bir yaşamın yeniden tesisi için çalışılması gerekiyordu. İngilizlerin bunun için bazı önerileri vardı. Adada Rum ve Türk askerî unsurlarının miktarı azaltılabilir, Rum sivillerin Türk bölgelerinde serbestçe dolaşabilmesi sağlanabilir, Türk bölgelerinde Rumlara ait fabrikalar yeniden açılabilir ve göçmenler yeniden yerleştirilebilirdi. Stewart'a göre bu hususlarda ilerleme sağlanması, iki topluluk arasındaki ilişkilerin normale döndüğüne dair güçlü bir gösterge olacaktı. Ancak her ne surette olursa olsun BMKKBG'nin Kıbrıs'taki varlığı devam etmeliydi¹⁴²¹.

Çağlayangil adadaki Türklerin askerî gücünün azaltılması konusunda çekincelere sahipti ve adadaki sükûnetin yüzeysel bir sükûnet olduğunu düşünüyordu. Kıbrıslı Türkler, güvenliklerini etkilememesi şartıyla karşılıklı tedbirler alınmasını kabul edebilirdi. Ancak Çek silahlarının Rum polislerine dağıtılması mevcut çekincelerini pekiştirmişti. Çağlayangil'e göre Rum fabrikalarının yeniden açılması ve göçmenlerin yeniden yerleştirilmesi önerilerinde ilerleme kaydedilebilirdi. Ancak hem bu öneriler hem de diğer önerilerin hayata geçmesi için Kıbrıslı Türklerin güvenliğinden emin olmaları

¹⁴²⁰ "Record of a Conversation Between the Foreign Secretary and the Turkish Foreign Minister Held at the House of Commons on Thursday, 27 June, 1968, at 3 p.m.". 5 Temmuz 1968. MF 3/2. TNA, FCO 27/119.

¹⁴²¹ Ibid.

gerekiyordu¹⁴²².

Clerides ile Denктаş arasındaki görüşmeler planlandığı gibi 27 Haziran, 1 Temmuz ve 4 Temmuz tarihlerinde ve devam eden belirli günlerde sürdü¹⁴²³. 4 Temmuz'daki görüşmenin ardından Türk maslahatgüzarının verdiği bilgiye göre görüşmeler o güne kadar gayet iyi ilerlemişti ancak Kıbrıs Bakanlar Kurulu toplantısının ardından Rumlar oldukça katı bir tutum sergilemişti¹⁴²⁴. Ancak genel olarak bakıldığında, Kyprianou'nun anlattığına göre, görüşmeler tarafların pozisyonlarının netleştirilmesi bakımından istikşafî düzeyde sürmüştü. Türk tarafı, Rumların beklediğinden de öte düzeyde esnekti. Ancak Kıbrıslı Türkler, hükûmete katılım, seçimler ve yerel yönetim gibi meselelerde katı bir tutum sergiliyordu. Kyprianou'ya göre Denктаş, soydaşlarının kendisine tanıdığından daha esnek davranıyordu ancak Denктаş, yukarıda da değinildiği üzere, Türk ordusunu ikna etmekte zorluk çekecekti¹⁴²⁵.

Kıbrıs konusunda yaşanan gelişmeler Türk hükûmetinin çözüme yönelik umutlarını güçlendirmişti. Demirel, 13 Temmuz'da düzenlediği basın toplantısında bu duruma dikkat çekiyordu. Demirel'e göre geçmişte yaşanan hadiseler ve tarafların birbirlerinden oldukça uzak pozisyonda yer almaları, tarafların çözüme yönelik önerileri arasında kapatılamaz bir uçurum yaratmıştı. Ancak şimdi, tarafların en azından bağımsızlık konusunda mutabakata varması hem umut hem de cesaret vericiydi. Beyrut'ta başlayan ve ardından adada devam eden temaslar, hükûmet tarafından memnuniyetle karşılanmaktaydı. Demirel, bu temasların sonuç vermesi halinde sorunun tüm taraflarca

¹⁴²² Ibid.

¹⁴²³ Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:367.

¹⁴²⁴ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 5 Temmuz 1968. MF 2/2, No. 26 Saving. TNA, FCO 27/94. Toplantıların detayları için bkz.: Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:293-99, 302-10, 312-23, 326-34, 335-46, 350-58, 367-74.

¹⁴²⁵ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 5 Temmuz 1968. MF 2/2, No. 27 Saving. TNA, FCO 27/94. Rum tarafının birden değişen tavrına rağmen görüşmeler ve görüşmelerdeki olumlu hava sürdü. Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı ve idari yönetimlerle ilgili anlaşmazlık devam etse de Türkler merkezî yönetimdeki temsil oranlarının %40'tan %20'ye düşmesini kabul etmişlerdi. Bu oldukça önemli bir adım olarak görülüyordu. M. Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 19 Temmuz 1968. MF 2/2, No. 543. TNA, FCO 27/94. Yunan Dışişleri Bakanı Pipinelis'in İngiliz Büyükelçi Stewart'a anlattığına göre genel olarak bakıldığında taraflar arasında anlaşmazlık yaratan üç temel konu vardı. Bunlar Cumhurbaşkanı Yardımcılığı, Türk yerinden yönetim bölgeleri ve seçmen kütükleriydi. Yunanlar, Makarios'un Cumhurbaşkanı Yardımcılığı konusundaki muhalefetini gerçekdışı buluyordu. Bu makam sembolik de olsa Kıbrıslı Türkler ve Türk hükûmeti için önemliydi. Bu durum Yunan hükûmeti tarafından Makarios'a açıklanmıştı. M. Stewart'tan (İngiltere Atina büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 25 Temmuz 1968. MF 2/2, No. 558. TNA, FCO 27/94.

barışçıl yollardan çözüme kavuşturabilmesi için uygun bir zeminin ortaya çıkacağını düşünüyordu¹⁴²⁶.

Görüşmelerin devam ettiği sırada Rumlar, Denктаş'ın Türkiye'deki iki farklı mihverin etkisi altında kaldığına dair söylemler ortaya attı. Buna göre Türk genelkurmayı Denктаş'a Kıbrıs'taki Türk subaylar aracılığıyla Türk dışişlerinden farklı ve daha katı talimatlar gönderiyordu. Bu söylenti üzerine İngiliz büyükelçiliği dikkatli bir incelemede bulundu ancak bunu ispatlayacak herhangi bir kanıt elde edemedi. Büyükelçi R. Allen'a göre Rumlar arasında, Türk dışişlerindeki "güvercinler" ile genelkurmaydaki "şahinlerin" görüşleri arasında mücadele olduğuna dair yaygın bir inanç vardı. Ankara büyükelçiliğinin tespitine göre gerçekten de Türk yetkililer arasında şahinler bulunuyordu. Hatırlanacağı üzere birkaç bakan ve Hava Kuvvetleri Komutanı Tansel başta olmak üzere birkaç üst düzey subay, 1967 krizi sırasında kararlı bir askerî harekât düzenlenmesi gerektiği fikrini savunmuş, ancak hükûmetin kararlarına sadık kalmak zorunda kalmışlardı. R. Allen'a göre halihazırda Türk genelkurmayında "şahinlerin" daha baskın olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktu¹⁴²⁷. İngilizler elbette sıklıkla

¹⁴²⁶ "Başbakanın 10. Basın Toplantısı", *Dışişleri Belleteni*, Temmuz 1968, 50–51; R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 16 Temmuz 1968. MF 3/2, No. 11 Saving. TNA, FCO 27/119.

¹⁴²⁷ Yüksek Komiser Norman Costar'a göre adada dört ayrı Türk otoritesi vardı. Bunlar Kıbrıslı Türk liderliği, Türk Büyükelçiliği, Türk ordusu ve Kıbrıslı Türk savaşçıları. Kıbrıslı Türk liderliği hariç diğerlerinin hepsinin Ankara ile ayrı iletişim kanalları vardı. Ancak liderliğin Ankara ile bağlantısı büyükelçilik üzerinden gerçekleşiyordu ve bu nedenle burada güçlü bir kontrol olduğu yorumu yapılabilirdi. Ancak Denктаş'ın iki ayrı mihver tarafından talimat aldığı iddiası gerçekçi değildi. Türk Büyükelçiliği Dışişlerine rapor gönderirken, Türk askeri ve Kıbrıslı Türk savaşçılar muhtemelen Genelkurmay'a rapor gönderiyordu. Ne var ki Costar'a göre büyükelçilik tarafından önerilen politikaların Ankara'ya iletilmeden önce modifiye edildiği ve buna paralel olarak Bozkurt kod adlı bir subay (Türk Mukavemet Teşkilatı'nın başında bulunan Türk subayı) tarafından büyükelçiliğin görüşlerine karşıt görüşlerin ayrı bir şekilde Genelkurmay'a iletilindiğini ve en son bu görüşler doğrultusunda Ankara'da bir politika belirlendiğini düşünmek için güçlü nedenler vardı. Örneğin Clerides-Denктаş görüşmelerine ara verilmeden hemen önce Costar Türk maslahatgüzarına giderek Kıbrıslı Türklere yönelik ekonomik ve sosyal kısıtlamaların kaldırılması adımına karşılık olarak Türklerin de bir jest yapmasını önermiş, o da öyle yapacaklarını söylemişti. Ancak görüşmelere ara verildikten sonra bu karar uygulanmamış ve güvenlik endişeleri nedeniyle adadaki Türk savaşçıların pozisyonu ile ilgili bir değişikliğe gidilmemişti. Costar'a göre bu durum siviller ve askerler arasında bir görüş ayrılığı olduğunu göstermekteydi. Bu durum, Çağlayangil'in Rumların Türk bölgelerinde serbest bir şekilde dolaşması konusundaki görüşünden de anlaşılmaktaydı. Çağlayangil'in tutumuna rağmen herhangi bir adım atılmaması, ordunun bu konudaki tereddütlerinin baskın geldiğine işaret ediyordu. Dolayısıyla görünüşe göre Türk ordusu, Türk hükûmeti üzerinde Türk büyükelçiliğinin ya da Denктаş'ın önerilerinden daha "şahin" bir yol tercih edilmesi konusunda etkindi. Costar'a göre, özetlemek gerekirse, Rumların iddia ettiği gibi Denктаş'ın iki farklı mihverden etkilenmesi söz konusu değildi ancak Denктаş'a gönderilecek tavsiyelerin belirlenmesinde ordunun, dışişlerinin etkisini kırarak seviyede ciddi bir etkisi vardı. N. E. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) R. H. G. Edmonds'a (İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığı), "The Turkish Control of Turkish Cypriots". 6 Ağustos 1968. MF 3/2, No. 2/1. TNA, FCO 27/119.

Türkiye'nin Kıbrıslı Türkler üzerinde ne kadar etkin olduğu konusunda fikir yürütmekteydi ve elde ettikleri yanıt, bu kontrolün kesinlikle görünenden daha fazla olduğuydu. Ancak yine de Türk yetkililer İngilizlere, Denктаş'a hareket alanı açtıklarını söylemişti ve R. Allen'a göre bu söylemleri oldukça doğru görünüyordu¹⁴²⁸.

Denктаş ile Clerides arasındaki görüşmelerin ilk kısmı tamamlanmak üzereydi. İngiliz büyükelçilik yetkililerinden Edmonds'ın Adnan Bulak'tan aldığı bilgiye göre Kıbrıslı Türkler, fabrikaların açılması ve sivil Rumların serbest dolaşımı gibi konularda jestler yapabiliyordu ancak güvenlik endişeleri devam ediyordu. Bu nedenle Türk dışışleri askerî unsurların azaltılması konusunda yakın bir gelecekte dikkate değer bir gelişmenin yaşanacağına inanmıyordu. Hatta Edmonds'ın gözlemine göre Rumların daha fazla askerî güce sahip olması dolayısıyla Türk tarafı inisiyatifin Rumlardan gelmesi gerektiğine inanıyordu ve bu nedenle Türk tarafının tek taraflı bir adım atması mümkün görünmüyordu¹⁴²⁹.

Denктаş ile Clerides arasında 25 Temmuz'da yapılan son görüşmenin ardından bir basın toplantısı düzenlendi ve Clerides burada kısa bir metin okudu. Buna göre görüşmelerin ilk turunda anayasanın yapısı ve prensipleri hakkında fikir teatisi gerçekleştirilmiş, bazı noktalarda görüş birliğine varılmıştı. Bazı konularda da tersi durum söz konusuydu ancak ortak bir zemin bulunabilirdi. Görüşmelerin ikinci turunda da başarıyla neticelenmesi durumunda teknik detaylar için alt komiteler bir araya gelecekti. İkinci tur görüşmelerinin 29 Ağustos'ta başlaması planlanıyordu¹⁴³⁰. Bu son toplantının ardından Denктаş fikir alışverişi yapmak üzere 1 Ağustos'ta tekrar Ankara'ya geldi ve basına bir açıklama yaparak, görüşmelerin ikinci turunda sonuç alınması

¹⁴²⁸ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Denis Allen'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı), "The Turkish Control of Turkish Cypriots". 18 Temmuz 1968. MF 3/2, No. 2/1/798. TNA, FCO 27/119.

¹⁴²⁹ J. Edmonds'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışışleri Bakanlığına, "Cyprus: Turkish View of the Bilateral Talks". 25 Temmuz 1968. MF 3/2, No. 2/1/810. TNA, FCO 27/119.

¹⁴³⁰ "Kıbrıs Cemaatlerarası Görüşmeleri Birinci Safhasının Sona Ermesi", *Dışışleri Belleteni*, July 1968, 27; N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 25 Temmuz 1968. MF 2/2, No. 556. TNA, FCO 27/94. Yüksek Komiser Costar bildiriye sönük buldu ve belirli alanlarda varılan anlaşmalara atıfta bulunulmamasını hayal kırıklığı olarak niteledi. Costar'a göre bu durum, anlaşılan meselelerin daha sonra paket halinde açıklanmak üzere saklandığını göstermekteydi. Bu da sonuç olarak "normalleşme" ile ilgili meselelerin tartışılmadığı anlamına geliyordu. Görüşmelerin bir ay sonrasına ertelenmesi de gereksizdi. Bu kararda Denктаş'ın geçirdiği hafif kalp krizi etkili olmuş olabilirdi ancak buna rağmen görüşmelerin ivmesini kaybetme riski bulunmaktaydı. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 25 Temmuz 1968. MF 2/2, No. 556. İngilizlere göre adadaki çatışma riskini ortadan kaldırmak için evvela karşılıklı olarak normalleşme adımları atılmalı, daha sonra anayasal meseleler üzerinde durulmalıydı.

durumunda, üzerinde mutabık kalınan hususların garantör ülkelere sunulacağını açıkladı¹⁴³¹.

Kıbrıs konusuyla ilgili gündem bu minvalde sürerken, Türkiye Yunanistan'la olan ilişkilerindeki iyi niyetini göstermek adına Atina Büyükelçiliği'ne İlter Türkmen'i atadı. İngilizlerin tespitine göre Türkmen, dışişlerinde Kıbrıs konusunda Çağlayangil'in danışmanlığını yapan birinci isimdi ve Çağlayangil kendisine çok güveniyordu. Sıklıkla çıktığı yurtdışı gezilerine Türkmen'i de yanında götürüyor, Türkmen'in iyi seviyedeki İngilizcesinden faydalanıyordu. Çağlayangil'in Türkmen'e gösterdiği ehemmiyet diplomatik çevrelerde bilinen bir şeydi ve Türkmen'in Atina'ya görevlendirilmesi Çağlayangil'in bir jesti olarak yorumlandı. Nitekim Çağlayangil Yunan Dışişleri Bakanı'na, Türkmen'i Atina'ya göndererek sağ kolunu kaybetmiş gibi hissettiğini, iki ülke arasındaki anlayışı geliştirilmesine katkı sağlamayacak olsa bunu asla yapmayacağını söylemişti¹⁴³².

İngiliz dışişlerine Lefkoşa'dan ve Ankara'dan gelen bilgiler, toplumlar arası görüşmelerde verimli bir ilerlemenin sağlanamadığını gösteriyordu. R. Allen'a göre bu hiç de şaşırtıcı değildi zira gerçekten görüşmelerde ilerleme kaydedebilmek için iki tarafın da silahlı unsurlarını azaltması gerekiyordu. Eğer Ağustos ayında yapılacak görüşmelerden de etkili bir netice elde edilemezse, ki bu R. Allen'a göre gayet muhtemeldi, Stewart'ın Çağlayangil'e verdiği tavsiyeleri, eğer mümkünse Amerikalılarla birlikte, Türk hükûmetine daha güçlü bir şekilde hatırlatmak icap edebilirdi. Bu düşünce doğrultusunda R. Allen zemin yoklamak üzere Pemberton-Pigott'yu Amerikan elçiliğine göndermişti. Amerikalı büyükelçilik yetkilisinin aktardığına göre Türklerin çatışmasızlığa ve normalleşmeye teşvik edilmesi için Vaşington'dan sıklıkla talimat geliyordu. Amerikalılar, Rum güçlerinin sayısında ya da mevzilerinde yapılacak bir azaltmanın Türklerin lehine olacağı konusunda hemfikirdi. Ancak, Yunanlar ve Rumlar, yapabilecekleri azaltmayı şu ana kadar zaten yaptıklarını düşündüklerinden, Kıbrıslı Türkler bir adım atmadıkça Rumların yeniden bir azaltmaya gitmeleri

¹⁴³¹ *Milliyet*, 2 Ağustos 1968, 1; "Rauf Denктаş'ın Kıbrıs'tan Ankara'ya Gelişi", *Dışişleri Belleteni*, Ağustos 1968, 9; Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına, 2 Ağustos 1968. MF 2/2, No. 12 Saving. TNA, FCO 27/94.

¹⁴³² D. S. L. Dodson'dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) R. H. G. Edmonds'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), 5 Aralık 1968. WSC 3/318/1. TNA, FCO 9/867.

beklenemezdi¹⁴³³.

İngilizler, Kıbrıs meselesinde kendilerini ilgilendiren bir durumun olmadığı argümanından hareketle aktif bir rol üstlenmediklerini Türk ve Yunan yetkililere her defasında vurgulasalar da Kıbrıs'taki gerilimin sona ermesi için, elbette Amerikalıları yanlarına alarak, gidilecek yollar ve tarafların teşvik edilmesi konularında etkin bir rol alıyordu. R. Allen'a göre eğer gerçekten de adadaki Türk subaylarının sayısı sadece 19 ise, Yunan kuvvetlerinin tamamının geri çekilmesi karşısında bu miktardaki Türk askerini geri çekmek Türk tarafı için zor olmamalıydı ve hatta 19 askere karşı tüm Yunanların geri çekilmesinin siyasi maliyeti Türkler için oldukça düşük olacaktı. BM'nin geri çekilmeyi doğrulamasına rağmen bunu reddetmesi Türkiye'yi uluslararası açıdan moral olarak kötü bir konuma itmişti. R. Allen, Türk ve Yunan askerlerinin geri çekilmesiyle Rum ve Kıbrıslı Türklerin askerî unsurlarının azaltılması meselesinin birbirine ilıstirilerek ilerleme kaydedilebileceği kanaatindeydi. Türk dışışlerinde benzer fikirlere sahip kişiler bulunabilirdi. Keza İlder Türkmen birkaç ay önce Amerikalılara, Türk dışışlerinin adadaki Türklerin fedakarlıkta bulunması gerektiğini düşündüğünü, ancak askerlerin bu fikri reddettiği ve dolayısıyla askerlerin önerisine uygun bir izlenec tercih edildiğini söylemişti. R. Allen bu durumdan hareketle sonbaharda uygun bir zamanda yapılacak bir Anglo-Amerikan girişiminin etkili olabileceğini düşünüyordu¹⁴³⁴.

Yukarıda değinildiği üzere Clerides-Denktaş görüşmelerinde ikinci tura 29 Ağustos'ta geçilecekti. Ancak Ağustos ayının ortalarında, bu tarihin de ertelenebileceğine dair söylentiler ortaya çıktı. Bunun nedeni, Makarios'un 19 Ağustos – 4 Eylül tarihleri arasında yurtdışında olması nedeniyle yerine Clerides'in vekalet edecek olmasıydı¹⁴³⁵. Bunlar süreç içerisinde oldukça makul kabul edilebilecek ertelemeler olsa da İngilizler, görüşmelerin temposunun kaybolmasıyla ilgili endişe içerisinde girmişti. Üstelik sürece dair umutsuz tablo bu hissi daha da güçlendiriyordu.

23 Ağustos'ta Denktaş'la bir araya gelen Yüksek Komiser Costar'ın aktardıkları da bu hissiyatı güçlendirmekteydi. Denktaş görüşmelere yeniden başlandığında ilerlemec kaydedilmesini umduğunu, ancak ilk turun ikinci tur için olumlu bir referans

¹⁴³³ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. C. S. Beith'e (İngiltere Dışışleri Bakanlığı). 1 Ağustos 1968. MF 3/2, No. 2/1/816. TNA, FCO 27/119.

¹⁴³⁴ Ibid.

¹⁴³⁵ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 16 Ağustos 1968. MF 2/2, No. 32 Saving. TNA, FCO 27/94.

olmadığını söyledi. Bunun üzerine Costar, ilk görüşmelerin ardından mutabık kalınan konularda bir duyuru yapılmamasından duydukları hayal kırıklığını dile getirdi. Denктаş bunun üzerine kendisinin böyle bir duyuru yapılmasından yana olduğunu ancak Clerides'in diğer konularda mutabakata varılmadan bir duyuru yapılmasına sıcak bakmadığını söyledi. Denктаş ayrıca, Ankara'daki temaslarından da bahsetti. Çağlayangil, Kıbrıslı Türklerin Rumlarla mutabık kalacakları her türlü anlaşmayı kendilerinin de kabul edeceğini söylemişti¹⁴³⁶.

Clerides-Denктаş görüşmelerinde herhangi bir erteleme olmadı ve taraflar, ikinci tur için daha önce duyurusu yapılan tarihte, 29 Ağustos'ta bir araya geldi¹⁴³⁷. İkinci tur başlamadan hemen önce Kıbrıslı Türkler normalleşme adımlarıyla ilgili alınacak tedbirleri duyurdu¹⁴³⁸. 29 Ağustos'taki görüşmenin ardından bir sonraki toplantının tam on gün sonra, 9 Eylül'de yapılacağı duyuruldu¹⁴³⁹. 9 Eylül'de yapılan toplantının ardından da tarafların haftada bir defa, Pazartesi günleri bir araya geleceği duyuruldu¹⁴⁴⁰. Clerides'in açıklamasına göre görüşmelerin bu turu 8 ila 10 hafta sürebilirdi¹⁴⁴¹.

Toplumlar arası görüşmeler devam etse de Türk yetkililer halen ikinci aşamanın, yani Clerides-Denктаş görüşmelerinin ardından ilgili beş ülkenin katılacağı nihai konferansın daha önemli olduğunu düşünüyordu. Ancak henüz normalleşme sürecini başlatacak temel hususlarda bir anlaşmaya varılamamıştı ve bu da adadaki Türklerin güvenliğine dair endişelerin devam etmesine neden oluyordu¹⁴⁴². Dahası, 8 Eylül günü BMKBG Komutanı General Martula'nın, BMKBG'nin kapasitesinin %25 nispetinde

¹⁴³⁶ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına, "Cyprus: Clerides/Denktaş Talks". 23 Ağustos 1968. MF 2/2, No. 2/1. TNA, FCO 27/94. Denктаş'ın Costar ile yaptığı görüşmede bahsettiği bir husus dikkat çekiciydi. Denктаş, somut bir ilerleme kaydedilememesinin Kıbrıslı Türkler nezdindeki konumunu zayıflatmaya başladığını düşünüyor ve Türk toplumunun eski liderlerinin, başarısızlığa uğradığını görmekten memnuniyet duyacaklarını ileri sürüyordu. Denктаş kamuoyu önündeki iyimser tavrının nedenini, başarısız görünmek istemeyişine bağlamaktaydı. Ibid. Denктаş'ın görüşmeyle ilgili verdiği bilgiler için bkz.: Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:452-54.

¹⁴³⁷ "Kıbrıs'ta Cemaatlerarası Görüşmelerin Yeniden Başlaması", *Dışışleri Belleteni*, Ağustos 1968, 28.

¹⁴³⁸ Buna göre Girne yolu üzerinde BM konvoyunun saatleriyle ilgili değişiklik teklif edilecek, Rum ve Türk kesimlerinde bulunan fabrikaların tekrar çalışması için teklifler sunulacak ve Rumların Türk kontrolü altındaki bölgelere girebilmesi için yapacakları müracaatlar değerlendirilecekti. Denктаş, *Rauf Denктаş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:456.

¹⁴³⁹ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 29 Ağustos 1968. MF 2/2, No. 616. TNA, FCO 27/94.

¹⁴⁴⁰ "Kıbrıs Cemaatlerarası Görüşmelerin Devamı", *Dışışleri Belleteni*, Ağustos 1968, 14.

¹⁴⁴¹ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 10 Eylül 1968. MF 2/2, No. 37 Saving. TNA, FCO 27/94.

¹⁴⁴² J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. O. Snodgras'a (İngiltere Dışışleri Bakanlığı), "Cyprus-Turkish Views". 10 Eylül 1968. MF 3/2, No. 2/1/811. TNA, FCO 27/119.

azaltılacağını Türkiye'nin Kıbrıs elçiliğine söylemesi, Türkiye için daha da endişe verici bir tablo ortaya çıkardı. Bu gelişme üzerine 10 Eylül'de bir muhtıra hazırlanarak Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği tarafından İngiliz dışişlerine teslim edildi. Muhtıradan, bir önceki yıl bu meselenin birçok başkentte tartışıldığını, Türk hükûmetinin İngiltere hükûmetine her defasında böylesi bir kararın Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türklerin yoğun endişesini doğuracağını açıkça ifade ettiği belirtiliyordu. 1967 krizinden bu yana adada olumlu yönde gelişmeler yaşanmasına rağmen temel meseleler üzerinde hala bir anlaşmaya varılamamıştı ve Kıbrıslı Türklerin güvenliğinin temin edilmesi için gerekli şartlar hala oluşturulamamıştı. Dolayısıyla BMKKBG'nin sayısının azaltılmasını gerektirecek geçerli bir neden yoktu. Bu nedenle Türk hükûmeti, BMKKBG'nin adadaki vazifesine olduğu gibi devam etmesini gerekli görüyordu¹⁴⁴³. Ancak İngilizler, BMKKBG'nin sayısındaki azalmanın Türk tarafının varsaydığı kadar dramatik sonuçları olacağına inanmıyordu. Çünkü İngilizlere göre BMKKBG adada sadece polis ve gözlemci rolü üstlenmekteydi ve olası bir çatışma durumunda çatışmayı engelleyebilecek askerî kapasiteye sahip değildi. Ayrıca gücün sayısındaki azalmanın oldukça makul bir nedeni vardı ki o da maliyet meselesiydi. BMKKBG'ye katkı sağlayan ülkeler halihazırda bu gücün maliyeti nedeniyle "homurdanıyordu". Dolayısıyla %25'lik bir azalmaya gidilerek bu "homurtuların kesilmesi", BMKKBG'ye katkı sağlayan ülkelerin tamamen vazgeçmelerinden daha iyi olacaktı¹⁴⁴⁴.

İngilizler sürecin ivmesini koruması için ciddi bir çaba içerisinde görünüyordu. Bu amaç doğrultusunda 11 Eylül'de bir bilgi notu hazırlandı ve burada, Dışişleri ve Milletler Topluluğu bakanlarının, Türk ve Rum mevkidaşlarına kısa birer mesaj göndermeleri konusunda bakanlıkların mutabakata vardıkları belirtildi. Çağlayangil'e gönderilecek mesajın amacı, görüşmelerle ilgili yapıcı tutumunu sürdürmesi konusunda onu teşvik etmektir. Mesaj, Çağlayangil'in "ensesinde nefes alıyormuş gibi görünmeden" hazırlanacak, genel ve kutlayıcı bir ton tercih edilecekti. Kyprianou'ya gönderilecek mesajda ise Denktaş'ın anayasal meselelerde verdiği bazı tavizler sayesinde ilerleme kaydedilebildiği, şimdi taviz verme konusunda sıranın Rumlarda olduğu, "normalleşme" süreciyle ilgili bir aşama kaydedilememesinin hayal kırıklığı yarattığı

¹⁴⁴³ Türkiye Londra Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığına. "Aide-Memoire". 10 Eylül 1968. TNA, FCO 27/119.

¹⁴⁴⁴ John Beith (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Turkish Ambassador". 11 Eylül 1968. MF 3/2. TNA, FCO 27/119.

söylenecekti¹⁴⁴⁵.

Ancak görüşmelerin ilk baştaki ivmesini sürdürdüğünü söylemek oldukça güçtü. Görüşmelerle ilgili ayrıntılı bilgiler edinilemese de basında taraflar arasındaki ılımlı havanın bozulduğuna dair haberler yer alıyordu. Clerides ise bu haberleri reddediyordu¹⁴⁴⁶. Ne var ki basında yer alan haberler, görüşmelerin geldiği durumu aslına uygun olarak tasvir etmekteydi. Pipinelis, İngiltere'nin Atina Büyükelçisine görüşmelerin gidişatıyla ilgili olarak mutsuz olduğunu söylüyor, Türk tarafının “bilindik oryantal” taktiklerini kullanarak zorluk çıkarıp pazarlıkta ellerini güçlendirmeye çalıştığını ileri sürüyordu¹⁴⁴⁷. Kyprianou'nun süreçle ilgili anlattıkları da benzer bir tablo çiziyordu. Kyprianou'ya göre görüşmelerin ikinci turu başladıktan sonra Türk tarafı yeni zorluklar çıkarmaya başlamıştı¹⁴⁴⁸.

Türk dışişlerinden gelen haberler de Yunan ve Rum dışişlerinden gelen haberlerden farksızdı. Yunanistan ve Kıbrıs Dairesi Genel Müdürü Adnan Bulak'ın değerlendirmesine göre Rumlar üniter devlet konusunda oldukça ısrarcıydı. Kıbrıslı Türkler üniter devlete karşı değildi ancak haklarının garanti altına alınmasını istiyorlardı. Bu maksatla Kıbrıslı Türkler, yerel yönetimde bir dereceye kadar otonomi talep ediyor, görüşmelerde tarafların tezleri arasında bir orta yol bulunmaya çalışılıyordu. Bulak'ın aktardığına göre tartışılan temel konular seçim sistemi, polis gücünün teşekkülü, belediyelerin ayrılması ve yargı sistemi başlıklarından oluşuyordu. Bunların dışında eğitim ve beledi harcamalara yapılacak merkezi katkıyla ilgili tartışmalar da yapılmaktaydı. Bulak ayrıca, Türk hükûmetinin “normalleşme”, “yatıştırma”¹⁴⁴⁹ ve “çatışmasızlık”¹⁴⁵⁰ gibi başlıklardan ne anladığını açıkladı. “Normalleşme”, her iki toplumun sivillerinin günlük yaşayışlarının normale dönmesi anlamına geliyordu. “Yatıştırma”, 22 Aralık 1967 tarihli BM Güvenlik Konseyi kararına istinaden adadaki tüm yabancı güçlerin çekilmesi idi. Bulak'a göre halen adada 2 bin Yunan askeri bulunuyordu.

¹⁴⁴⁵ A. E. Davidson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 11 Eylül 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/94.

¹⁴⁴⁶ “Press Talk of ‘Deadlock’ in Talks Denied, Extract from Cyprus Mail, 19 September”. 19 Eylül 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/94.

¹⁴⁴⁷ M. Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 24 Eylül 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/94.

¹⁴⁴⁸ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığına. 24 Eylül 1968. MF 2/2, No. 664. TNA, FCO 27/94. Kyprianou'ya göre görüşmelerde en fazla zorluk yaşanan konu yerel yönetimler meselesiydi ve Türklerin kendi bölgelerindeki polis gücünü kontrol etme isteği de ayrı bir sorun teşkil etmekteydi. Ibid.

¹⁴⁴⁹ *Pacification*

¹⁴⁵⁰ *De-confrontation*

Buna karşılık Türklerin sadece 19 askeri vardı. Dolayısıyla “yatıştırma” konusunda adım atacak olan kendileri değil, Yunanlardı. “Çatışmasızlık” olarak adlandırılan üçüncü aşama ise Kıbrıslı Türklerin müstahkem mevkilerinin söküleceği aşamaydı. Ancak bu aşamanın gerçekleşmesi için adadaki Türklerin anayasal haklarına resmî bir çözüm bulunması gerekiyordu¹⁴⁵¹.

Gelinen noktada İngilizler, Türklerin yeteri kadar taviz verdiğini ve taviz sırasının Rumlarda olduğunu düşünüyordu. Bu yaklaşım Rumlara da açık bir şekilde ifade ediliyordu. Ancak Rumlar, Türk tarafının yerel yönetimlerle ilgili beklentilerini karşılamak yerine üniter yapıyı koruma arzusunda oldukları cevabını veriyordu. Kyprianou’ya göre artık süreçte pazarlık aşamasına geçilmişti ve polis gücü, yargı ve seçim sistemi konularında anlaşma zemini bulmak daha kolay görünüyordu¹⁴⁵². İngilizlere göre anayasal konularda halihazırda tavizler vermiş olan Türk tarafının karşı tavizlerle teşvik edilmesi gerekiyordu. Ancak Rumlar, İngilizlerin bu yöndeki önerilerini görmezden gelme eğilimindelerdi ve ilginç bir şekilde Kıbrıslı Türklerin eğitimlerinin merkezi bütçeden finanse edilmesinin kabul etmelerini yeterli bir taviz olarak görüyorlardı¹⁴⁵³.

Yunanlar, bilhassa Yunan Dışişleri Bakanı Pipinelis, Clerides-Denktaş görüşmelerinin Kıbrıs sorununa çözüm bulabileceğine dair inancını korumaya devam ediyordu ve İngiltere’nin Atina büyükelçiliği de Pipinelis’in bu görüşünde samimi olduğunu düşünüyordu. Bir Yunan dışişleri yetkilisinin aktardığına göre Yunanistan artık bağımsızlığa dayanan bir çözüme razı hale gelmişti ve toplumlar arası görüşmeleri destekliyorlardı. Ancak Türkiye’deki 1969 seçimlerinden önce bir anlaşmaya varılmasını zor görülüyordu. Diğer yandan Yunanların Makarios’un tutumuna dair endişeleri de sürüyordu¹⁴⁵⁴.

Yunanistan ve Türkiye genel olarak sürecin anlaşmayla neticelenmesi konusunda istekli görünüyordu. Hatta Pipinelis ve Çağlayangil yaptıkları bir görüşmede adadaki

¹⁴⁵¹ Pemberton-Pigott’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 24 Eylül 1968. MF 2/2, No. 2/1/913. TNA, FCO 27/94.

¹⁴⁵² İngiltere Milletler Topluluğu Bakanlığından İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliğine. 26 Eylül 1968. MF 2/2, No. 870. TNA, FCO 27/94.

¹⁴⁵³ “Record of Conversation between the Commonwealth Secretary and the Cyprus Foreign Minister at Admiralty House on 26 September, 1968”. 26 Eylül 1968. MF 2/2. TNA, FCO 27/94.

¹⁴⁵⁴ D. S. L. Dodson’dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) R. H. G. Edmonds’a İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 18 Aralık 1968. WSC 3/318/1. TNA, FCO 9/867.

topluluklar üzerinde nüfuzlarını kullanma konusunda mutabakata varmışlardı. Türk tarafı diğer yandan, Clerides ve Denktaş'ın kendi toplumlarındaki "şahinlerin" baskısı altında yıpranmaya başladıklarını düşünüyor ve İngilizler ile Amerikalıların süreci teşvik etmesi gerektiğine inanıyordu. Hatta Çağlayangil 22 Kasım'da ABD Dışişleri Bakanı Rusk ile yaptığı görüşmede kendisine bu düşünceyi teşvik edici bir görüş yazısı teslim etmişti¹⁴⁵⁵.

Türk hükûmeti ve Kıbrıslı Türkler, İngilizlerin de hak verdikleri üzere, toplumlar arası görüşmelerde yeteri kadar taviz verdiklerini ancak karşı taviz elde edemediklerini düşünüyorlardı. Türk tarafına göre Rumların bu tutumunun arkasında Makarios vardı ve Makarios, Rusya kozunu kullanabileceği düşüncesiyle bu kadar rahat hareket ediyordu. Bu nedenle Türk yetkililer, sürecin ivmesini kaybetmemesi için İngilizlerin aktif bir rol alarak Rumları, adadaki Türklerin dört yıldır *de facto* olarak sürdürdükleri otonomiden vazgeçmelerini istemenin faydasız olduğuna ikna etmelerini istiyordu. Ancak İngilizler, herhangi bir tarafa bir tavsiyede bulunmama politikasını sürdürme konusunda kararlıydı. Türk yetkililerin İngilizlerden bir diğer isteği de BMKBG'nin görev süresinin üç ay yerine altı ay uzatılması konusunda İngilizlerin destek vermesi idi ancak İngilizler de BMKBG'nin görev süresinin üç ay uzatılmasına taraftardı¹⁴⁵⁶. Çünkü İngilizler, uzun süreli bir görev uzatımının müzakerelerin uzamasına neden olacağını, üç aylık süre uzatımının tarafların uzlaşması konusunda bir baskı unsuru olabileceğini düşünüyordu. Ancak R. Allen İngiliz dışişlerinde yaygın olan bu düşüncelere ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği kanaatindeydi. R. Allen'a göre Türkiye'nin süreçle ilgili rahatsızlığı ciddiye alınmalıydı ve Türkiye'yi yanlış yola sevk etmemek gerekiyordu. Özellikle BMKBG'nin görev süresinin kısa süreli uzatılması ya da

¹⁴⁵⁵ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 22 Kasım 1968. WST 3/548/6, No. 2202. TNA, FCO 9/1097; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 247. Yazıda Kıbrıslı Türklerin kimliklerinin ve temel haklarının korunması gerektiği, adadaki Türklerin halihazırda yasama, yürütme, idareye katılım oranı ve veto yetkisi gibi konularda tavizler verebileceğini gösterdiği belirtilmekteydi. Ayrıca üniter devlet prensibine karşı da bir pozisyon söz konusu değildi. Bunların karşılığında Kıbrıslı Türkler, yaşadıkları bölgelerde yerel otonomi talep ediyordu. Son beş yılda Türk toplumu kendi kendini yönetir durumdaydı. Dolayısıyla Türklerin *de jure* ve *de facto* pozisyonlarından geri adım atmalarını beklemek gerçek dışıydı. Yazı şu uyarıyla sona eriyordu: "Zaman unsuru çok önemli. İvme kaybedilmemeli. Mevcut iklimin sunduğu elverişli imkanlar tekrar ortaya çıkmayabilir." R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 22 Kasım 1968. WST 3/548/6, No. 2203. TNA, FCO 9/1097.

¹⁴⁵⁶ İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığından İngiltere Ankara Büyükelçiliğine. 28 Kasım 1968. WST 3/548/6. No. 2268', TNA, FCO 9/1097.

BMKBG'nin sayısında azaltmaya gidilmesi gibi konularda İngilizlerin öncülük yapıyor gibi görünmesi doğru olmayacaktı¹⁴⁵⁷.

Denktaş ile Clerides arasındaki görüşmelerin ikinci turu 29 Ağustos'ta başlayarak 27 Aralık'taki toplantıya kadar devam etti. Yapılan bu toplantılarda kayda değer bir ilerleme sağlanamadı¹⁴⁵⁸. Görüşmelerin üçüncü turunun 20 Ocak 1969'da başlaması planlanıyordu¹⁴⁵⁹.

İngiliz Yüksek Komiserliğinin hazırladığı rapora göre Ağustos-Aralık 1968 tarihleri arasında gerçekleşen ikinci tur görüşmelerde anayasal meselelere dair karşılıklı olarak yazılı öneriler sunulmuştu. Taraflar arasında en büyük anlaşmazlık noktası yerel otonomi meselesiydi. Taraflar ayrıca yerel otonominin niteliği ve seviyesi konusunda ortak bir zemin bulmakta zorluk yaşıyor, her iki taraf da karşı tarafın önerilerini “tamamen kabul edilemez” buluyordu. Dolayısıyla rapora göre üçüncü turda da bu konuda bir ilerleme sağlanmasını beklemek zor olacaktı¹⁴⁶⁰. Adada sükûnet hâkim olsa da İngiliz Yüksek Komiserliği, potansiyel tehlikenin devam ettiği kanaatindeydi. Komiserliğe göre görüşmeler bataklığa saplanmış durumda olmasına rağmen İngilizler için makul olan, görüşmelerin uzun bir süre daha devam etmesiydi. Böylece zaman içerisinde istikrarlı bir durum ortaya çıkabilirdi¹⁴⁶¹.

Görüşmelerin devam ettiği sırada Türk hükûmeti Denktaş ile temasını korumaya devam ediyordu. Denktaş Aralık ayı içerisinde bir ara Ankara'ya çağırıldı¹⁴⁶² ve burada kendisiyle çeşitli temaslarda bulunuldu. Bu temaslar sırasında Denktaş Demirel ile de bir görüşme gerçekleştirmiş ve Demirel kendisine, Rumlara daha fazla taviz vermeyi gerekli kılan bir durum olmadığını, sadece kendi hükûmetlerinin değil bütün Türk hükûmetlerinin arkalarında olacağını söyleyerek, Akdeniz'deki durumun ve ABD

¹⁴⁵⁷ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 30 Kasım 1968. WST 3/548/6, No. 2/1/1021. TNA, FCO 9/1097.

¹⁴⁵⁸ Görüşmelerin ikinci turuyla ilgili detaylar için bkz.: Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:479–892.

¹⁴⁵⁹ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 28 Aralık 1968. WSC 1/1, No. 902. TNA, FCO 9/779; Coşkun, “The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980”, 77.

¹⁴⁶⁰ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Michael Stewart'a, “Cyprus Intercommunal Talks, Phase II” 29 Ocak 1969. WSC 1/1, No. 2/1. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁶¹ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 17 Aralık 1968. WSC 1/1. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁶² “Kıbrıs'taki Cemaatlararası Öngörüşmelerin İkinci Bölümü Son Toplantıları”, *Dışişleri Belleteni*, Aralık 1968, 19.

Başkan Yardımcılığına bir Rum'un seçilmesinin Rumları şımarttığı tespitinde bulunmuştu¹⁴⁶³.

Denktaş'ın Türk dışişlerinde yaptığı görüşmeler süreçle ilgili daha detaylı bilgiler veriyordu. Denktaş son görüşmelerde yerel idare ile ilgili önerilerinin Rumlar tarafından reddedilmesi karşısında dehşete düşmüş, hatta Kıbrıs Türk liderliği kendisine görüşmelerden çekilmesini tavsiye etmişti. Türk dışişleri ise Denktaş'ı görüşmelere devam etmesi için teşvik ediyor, müzakere süreçlerinin olumlu yanlarını öne sürüyordu. Denktaş'ı görüşmelere devam etmesi için nihai olarak ikna eden isim ise Çağlayangil olmuştu. Diğer yandan seçimler öncesinde herhangi bir nihai sonucun alınamayacağına dair yapılan yorumlar da Adnan Bulak tarafından İngiliz büyükelçilik yetkilisi Edmonds ile yaptığı görüşmede net bir dille reddedilmekteydi. Ancak İngilizler seçimlerin müzakere sürecinin neticelenmesi bakımından belirleyici olduğu kanaatindeydi¹⁴⁶⁴.

Makarios'un tutumuna dair endişelerin yersiz olmadığı sıklıkla ispat olunuyordu. Makarios ara sıra yaptığı açıklamalarla "kırmızı çizgilerini" hatırlatıyor ve federatif bir çözümü kesinlikle kabul etmeyeceklerini belirtiyordu¹⁴⁶⁵. Görüldüğü üzere Türk tarafının federasyon tezi üzerinde ciddi bir ısrarı yoktu ancak Makarios'un bu tür çıkışlar yaparak süreci germesi rahatsızlık yaratıyordu. Bu nedenle Türk yetkililerin Makarios'u çözümün önündeki en büyük engel olarak görme eğilimi pekişmişti¹⁴⁶⁶. Türk tarafı, Makarios'un Yunanlar tarafından uyarılması gerektiğini düşünüyordu¹⁴⁶⁷.

İngiliz dışişleri de sahip olduğu kritik rol dolayısıyla Makarios'un anlaşma için büyük bir engel teşkil edebileceğini ve bu nedenle uyarılmasının faydalı olacağını düşünüyordu. Bu görüşü destekleyen Amerikalılar da İngilizlerden, Londra'da olacağı zaman

¹⁴⁶³ Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:869-70.

¹⁴⁶⁴ J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. H. G. Edmonds'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı). 3 Ocak 1969. WSC 1/1, No. 2/1/1059. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁶⁵ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 31 Aralık 1968. WSC 1/1, No. 910. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁶⁶ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 2 Ocak 1969. WSC 1/1, No. 8. TNA, FCO 9/779. Makarios süreç içerisindeki "olağan şüpheli" olsa da yerel otonomi meselesinde Türkiye ile Yunanistan arasında kısmi bir anlaşmazlık vardı. Yunan tarafı adanın boyutları dolayısıyla yerel otonomi bölgelerinin köylerle sınırlı olmasını savunurken Türk tarafı "modern demokrasilerde yaygın olduğu" gerekçesiyle daha geniş yerel otonomi bölgelerinin teşkil edilmesini istiyordu. J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. H. G. Edmonds'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı). 3 Ocak 1969. WSC 1/1, No. 2/1/1059.

¹⁴⁶⁷ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 3 Ocak 1969. WSC 1/1, No. 12. TNA, FCO 9/779.

dilimi içerisinde Makarios’a telkinde bulunmalarını istiyordu. Ancak İngiliz dışışleri Makarios’un uyarılması gerektiğini kabul etse de herhangi bir şekilde inisiyatif almak istemiyordu. Hatta İngilizler bu süreci, “Kıbrıs anlaşmazlığı tarihinde geri durmamız gereken bir an” olarak tanımlamaktaydı¹⁴⁶⁸. Ankara Büyükelçisi R. Allen ise farklı bir görüşteydi. R. Allen’a göre İngiltere’nin ABD ve Kanada ile hareket ederek Rumlara yapacağı ortak bir baskı faydalı olacaktı. Ne var ki R. Allen bu düşüncelerinde tek başınaydı¹⁴⁶⁹. Netice itibariyle süreç her nasıl ilerlerse ilerlesin İngilizlerin, NATO’nun güneydoğu kanadının istikrarının korunması, Kıbrıs’ın Batı dünyasıyla bağlantılarının sürdürülmesi, gerekli olduğu müddetçe Kıbrıs’taki İngiliz üs ve teşekküllerinin kullanılmaya devam edilmesi ve uçuş haklarının muhafazası için Türkiye ile iyi ilişkilerin sürdürülmesi prensiplerine dayanan Kıbrıs politikası devam ediyordu¹⁴⁷⁰.

Ancak bunlar İngiltere’nin Kıbrıs’la ilgili genel politikalarıydı. İngilizlerin sürece dair politikaları ise çok daha dikkat çekiciydi. İngiliz Yüksek Komiseri N. Costar’a göre ilerleyen süreçte gerçekleşmesi muhtemel üç ihtimal vardı. Bunlar, “nihai bir anlaşma, iyi huylu anlaşmazlık ve Türk müdahalesine yol açacak kötü huylu anlaşmazlık” şeklinde özetlenebilirlerdi. Tarafların varacağı bir nihai anlaşma, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri iyileştirebilir ve böylece NATO’nun güneydoğu kanadı istikrara kavuşabilirdi. Fakat çözüme ulaşılması bu sefer Kıbrıs kamuoyunda, odak noktası değiştiği için, bilhassa komünist parti tarafından adadaki İngiliz üslerinin tartışılmasına yol açabilirdi. Buna karşın çözümsüzlüğün devam ettiği fakat herhangi bir çatışmanın yaşanmadığı “iyi huylu anlaşmazlık”, İngiltere’nin adadaki çıkarlarının devam etmesini sağlayacaktı. Türkiye’nin adaya müdahalesi ve olası bir Türk-Yunan savaşı ile sonuçlanacak “Kötü huylu anlaşmazlık” ise İngilizlerin en istemediği durumdu¹⁴⁷¹.

Türk tarafının İngilizlerden Makarios’la ilgili talebi ise devam ediyordu. Makarios Ocak ayı içerisinde Milletler Topluluğu Konferansı’na katılmak üzere Londra’da olacaktı. Türkiye bu konferansta sürecin hassasiyeti dolayısıyla Makarios’un Kıbrıs

¹⁴⁶⁸ İngiltere Dışışleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığından İngiltere Vaşington Büyükelçiliğine. 6 Ocak 1969. WSC 1/1, No. 28. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁶⁹ N. Costar’dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliğı) İngiltere Dışışleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 17 Aralık 1968. WSC 1/1.

¹⁴⁷⁰ Ibid.

¹⁴⁷¹ Ibid.

meselesini tartışmaya açmaması için İngilizlerin girişimde bulunmasını istiyordu. Ancak bu talebi ileten Londra Büyükelçisi Bayülken'e verilen cevap oldukça netti: İngiltere, diğer hükûmetleri Kıbrıs konusunda konuşup konuşmamalarını telkin edemezdi. İngilizler ayrıca toplumlar arası görüşmelere müdahale ediyor olarak görünmek istemiyordu¹⁴⁷². Türk tarafına bu şekilde yanıt verilmiş olsa da Dışişleri Bakanı Michael Stewart 12 Ocak'ta Makarios'la yaptığı görüşmede, Makarios'un tavrından duyduğu şaşkınlığı dile getirmekten geri durmadı ve bunun toplumlar arası görüşmelere herhangi bir fayda sağlamayacağını kendisine söyledi¹⁴⁷³.

20 Ocak'ta Klerides ile Denктаş arasındaki görüşmeler yeniden başladı¹⁴⁷⁴. Görüşmelerin ilki yaklaşık kırk dakika sürdü ve taraflar 3 Şubat'ta tekrar bir araya gelmek üzere ayrıldı¹⁴⁷⁵. İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Türk tarafından edildiği bilgiye göre görüşme beklenildiği gibi geçmiş ve "yüksek derecede tatminsiz" bir görüşme olmuştu¹⁴⁷⁶. Taraflar arasında en büyük anlaşmazlık noktası olan Türk toplumuna tanınacak yerel otonominin ne seviyede olacağı meselesi çözümsüzlüğünü korumaya devam ediyordu¹⁴⁷⁷. Ankara da görüşmelerde ilerleme kaydedilememesi nedeniyle karamsar bir tavır içerisine girmişti¹⁴⁷⁸. Fakat Türk dışişleri Nisan ayından önce hatırı sayılır bir ilerleme kaydedilme ihtimalini gerçek dışı görse de her şeye rağmen görüşmelere devam edilmesinin umutları koruyan yegâne yol olduğuna inanıyordu¹⁴⁷⁹.

¹⁴⁷² R. H. G. Edmonds (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı). 7 Ocak 1969. WSC 1/1. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁷³ İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığından İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliğine. 17 Ocak 1969. WSC 1/1, No. 26. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁷⁴ "Kıbrıs'ta Öngörüşmelerin 3. Bölümü", *Dışişleri Belleteni*, Ocak 1969, 25.

¹⁴⁷⁵ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 21 Ocak 1969. WSC 1/1, No. 41. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁷⁶ T. L. A. Daunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) T. A. H. Tyler'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı). 24 Ocak 1969. WSC 1/1, No. 2/1. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁷⁷ T. A. H. Tyler (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), "Cyprus: Mr. Ramsbotham's Call on Mr. Mulley at 12 Noon on 30 January" 29 Ocak 1969. WSC 1/1. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁷⁸ M. Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliğı) R. H. G. Edmonds'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı). 14 Şubat 1969. WSC 1/[a]. TNA, FCO 9/779. Buna rağmen Şubat toplantıları yerel otonomi konusuna odaklanmaya devam etti ve 4 Mart'ta alt komitenin kurulduğu duyuruldu. Yüksek Komiserliğe göre komite işe yarar herhangi bir neticeye varacak gibi görünmüyordu. Rumlar da kısa vadede anayasal meselelere bir çözüm bulunabileceğı konusunda pek ümitli olmasalar da adadaki tansiyonun düşük seviyede kalması için görüşmeleri sürdürmekten yanaydı. N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 27 Şubat 1969. WSC 1/1, No. 15 Saving. TNA, FCO 9/779.

¹⁴⁷⁹ J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliğı) J. M. O. Snodgras'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına), "Cyprus: The Turkish View Point". 19 Şubat 1969. WSC 1/1, 2/1. TNA, FCO 9/780.

Mart ayı içerisinde görüşmeler devam ederken ve görüşmelerde yasama organları konusunda alt komitelerin oluşturulması meselesi tamamlanmak üzereyken arka planda ABD, İngiltere ve Kanada dışişleri arasında, BM Genel Sekreteri tarafından bir rapor hazırlanması ve bu raporda tarafların görüşmeleri netice odaklı bir şekilde hızlandırılması tavsiyesinde bulunulması gündeme geldi. Yüksek Komiser Costar, Amerikalıların ve Kanadalıların öncülük etmesi koşuluyla bu fikre sıcak bakıyordu¹⁴⁸⁰. R. Allen ise raporun içeriği hakkında Türklerin önceden bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyordu¹⁴⁸¹. Bununla beraber R. Allen girişimle ilgili ciddi çekincelere sahipti. R. Allen öncelikle İngiliz dışişlerinin böyle bir rapordan bir fayda sağlanabileceğini düşünmüş olmasına inanamıyordu. Böyle bir raporun yayınlanması hem Türk dışişlerini hem de Kıbrıslı Türkleri ciddi derecede rahatsız edecekti. Üstelik bu işin arkasında İngilizlerin olduğu ortaya çıkarsa tüm oklar İngiltere'ye yönelecekti. Örneğin BMKKBG'nin görev süresinin üç ay uzatılması konusunda İngilizlerin gereksiz yere ısrarcı olmaları Türk dışişlerini ciddi manada rahatsız etmiş ve dışişlerinin gözünde İngilizlerin zorba bir politika takip ettikleri izlenimini yaratmıştı. Bu girişim de benzer bir durum yaratacaktı. Ne kendisi ne Ankara'daki Amerikan ve Kanadalı büyükelçiler bu raporun bir işe yarayacağına inanıyordu. R. Allen, böyle bir raporu güvenceye almak amacıyla İngilizlerin bu işin içerisinde yer alması gerekliliğine hak veriyor fakat şu soruyu soruyordu: "Ancak hiç kimsenin, hatta şüpheli Türklerin bile bizi bu konuda ava öncülük etmekle suçlayamayacağından emin olmamız mümkün mü?" R. Allen'a göre en ideali, böyle bir girişimden önce Türk ve Yunan yetkililere danışmak olacaktı¹⁴⁸².

Türk dışişleri söz konusu ara raporun hazırlıklarıyla ilgili bilgi sahibi olur olmaz rapora ilgili tepkisini dile getirdi. Türk dışişlerine göre ara rapor hiçbir amaca hizmet etmeyecekti¹⁴⁸³ ancak İngiliz dışişleri, ara rapor hazırlanması konusundaki

¹⁴⁸⁰ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. WSC 1/1, No. 123. 6 Mart 1969. TNA, FCO 9/780.

¹⁴⁸¹ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 8 Mart 1969. WSC 1/1, No. 371. TNA, FCO 9/780.

¹⁴⁸² R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. H. G. Edmonds'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı). 11 Mart 1969. WSC 1/1, No. 2/1. TNA, FCO 9/780. R. Allen'ın görüşleri İngiliz dışişlerinde ikna edici bulunmadı ve kendisine, karşı çıkacakları için raporu önceden Türk tarafına göstermenin iyi olmayacağı ve BMKKBG'nin süre uzatımı meselesinin Hazine'nin çekinceleriyle ilgili olduğu iletili. R. H. G. Edmonds'tan (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı) R. Allen'a (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) 21 Mart 1969. WSC 1/1. TNA, FCO 9/780.

¹⁴⁸³ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 19 Mart 1969. WSC 1/1, No. 151. TNA, FCO 9/780.

kararlılığını sürdürdü. Amerikalıların rapor konusunda öncü davranacakları öngörülüyordu¹⁴⁸⁴.

Amerikalılar, ara rapor meselesinden farklı bir şekilde harekete geçerek 24 Mart'ta Atina, Ankara ve Lefkoşa'daki büyükelçilerine yerel otonomi meselesiyle ilgili bir çözüm önerisi iletti¹⁴⁸⁵. Yüksek Komiser Costar'a göre Amerikalıların önerileri Türk ve Rum taraflarının isteklerini karşılayabilecek nitelikteydi¹⁴⁸⁶. Ancak Costar'ın değerlendirmesi doğru değildi zira Kıbrıs ve Yunanistan Dairesi Genel Müdürü Adnan Bulak, R. Allen ile 1 Nisan'da yaptığı görüşmede oldukça net bir dille Amerikan önerisinden ve sunuluş biçiminden ciddi derecede rahatsızlık duyduklarını söyledi. Türk dışişleri Amerikan önerisinin Yunan pozisyonuna daha yakın olduğunu ve Amerikalıların yerel otonomi ile yerel yönetim arasındaki farkı tam olarak anlayamadıklarını düşünüyordu¹⁴⁸⁷.

Ara rapor meselesi ise BM Genel Sekreteri U Thant'ın çekincelerine takıldı. Fakat ara rapor yerine Kıbrıs ve Türkiye daimî temsilcilerine 26 Mart'ta toplumlar arası görüşmelerle ilgili birer muhtıra verildi. Muhtırada görüşmelerin yavaş ilerlemesinden duyulan endişe dile getiriliyor ve hükûmetlerin BMKBG'ye daha fazla destek verme konusunda isteksiz olmaları nedeniyle hızlı hareket edilmesinin önemi vurgulanıyordu¹⁴⁸⁸. U Thant'ın bu tutumu, hem tarafların endişelerinin ortaya konmasını sağlamıştı hem de ara raporun kamuoyunda ve taraflar nezdinde yaratacağı olumsuz etkileri engellemişti. Türk dışişleri U Thant'ın muhtırasına 28 Mart'ta yanıt verdi. Yanıtta, görüşmelerin ilerleyiş hızından duyulan endişenin paylaşıldığı, Türkiye'nin toplumlararası görüşmelerin doğrudan muhatabı olmadığı ve dolayısıyla muhtıranın müzakere eden iki tarafa gönderilmesi gerektiği belirtilmekteydi¹⁴⁸⁹.

Görüşmelerin tıkanıdığı nokta yerel otonominin kapsamıydı. Toplumlar arası

¹⁴⁸⁴ R. H. G. Edmonds (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), "Cyprus: UNFICYP". 19 Mart 1969. WSC 1/1. TNA, FCO 9/780.

¹⁴⁸⁵ Freeman'dan (İngiltere Vaşington Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri Bakanlığına. 24 Mart 1969. WSC 1/1, No. 884. TNA, FCO 9/780.

¹⁴⁸⁶ N. Costar'dan İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 26 Mart 1969. WSC 1/1, No. 174. TNA, FCO 9/780.

¹⁴⁸⁷ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 2 Nisan 1969. WSC 1/1, No. 492. TNA, FCO 9/780.

¹⁴⁸⁸ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 27 Mart 1969. WSC 1/1, No. 181. TNA, FCO 9/780.

¹⁴⁸⁹ N. Costar'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 3 Nisan 1969. WSC 1/1, No. 23 Saving. TNA, FCO 9/780.

görüşmelerde bir ilerleme kaydedilememesi Türkleri de endişe ve huzursuzluk içerisine sevk etmiş görünüyordu. Bu durum Vaşington'daki NATO toplantısı sırasında kendisini gösterdi ve Çağlayan'ın 14 Nisan'da Dışişleri Bakanı Stewart'a bir muhtıra verdi. Muhtıradan, en kısa süre içerisinde beşli konferansın toplanması gerektiği ileri sürülüyordu. Pipinelis de o sırada Vaşington'da olmasına rağmen Çağlayan'ın kendisine bu muhtıradan bahsetmemişi¹⁴⁹⁰. İngilizler muhtıradan rahatsız olmuştu ve Stewart 6 Mayıs'ta Çağlayan'ın ile yapacağı görüşmede bu metni uzlaşma ruhu bulunmayan bir metin olarak nitelendirecekti¹⁴⁹¹.

Ara rapor meselesinin gündemde olduğu süreçte Rumlar, yerel otonomiyle ilgili Türklerle sunulacak öneriler konusunda hazırlıklarını tamamladı ve 24 Nisan'da yapılan toplantıda Clerides Denktaş'a, Rumların yerel otonomiye ilişkin yeni önerilerini sundu¹⁴⁹². Kıbrıslı Türkler bu önerilere nasıl yanıt vereceklerini bilmiyordu. İngilizlere göre "şahinler" görüşmeleri kesmekten yanaydı. "Güvercinler" ise karşı öneriler sunmak ya da Rum önerilerinin daha da netleştirilmesini istemenin doğru olacağını düşünüyordu. Kıbrıslı Türklerin söz konusu önerilere karşı çıkmasının temel sebebi teklifin Türk tarafının istediği özerklik unsurlarına uygun düzenlemeler içermemesiydi. Kıbrıslı Türkler kendilerine verilecek yetkinin Kıbrıs hükûmetine değil, ayrı bir Türk meclisine tanınmasını istiyordu. Özerk bölgelerde kurulacak idareler Türk toplumunu ilgilendiren meselelerde Türk meclislerine, diğer meselelerde hükûmete karşı sorumlu olmalıydı¹⁴⁹³. Türk dışişleri de Rumların yeteri kadar taviz vermediklerini öne sürerek sundukları önerileri müzakereye değer bulmamaktaydı. Ancak yine de Türk hükûmeti Kıbrıslı Türk liderlere bu olumsuz bakış açısını yansıtmadı ve karşı öneri

¹⁴⁹⁰ İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığından İngiltere Atina Büyükelçiliğine. 16 Nisan 1969. WSC 1/1, No. 129. TNA, FCO 9/781.

¹⁴⁹¹ R. H. G. Edmonds (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), "Turkish Foreign Minister's Call on the Secretary of State: 5.00 p.m. 6 May". 2 Mayıs 1969. WST 3/548/6. TNA, FCO 9/1098.

¹⁴⁹² Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 24 Nisan 1969. WSC 1/1, No. 246. TNA, FCO 9/781; R. H. G. Edmonds (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), "Turkish Foreign Minister's Call on the Secretary of State: 5.00 p.m. 6 May". 2 Mayıs 1969. WST 3/548/6. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:208–21.

¹⁴⁹³ R. H. G. Edmonds (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), "Turkish Foreign Minister's Call on the Secretary of State: 5.00 p.m. 6 May". 2 Mayıs 1969. WST 3/548/6. Clerides'in teklifiyle ilgili Kıbrıslı Türk liderler arasında yapılan toplantı için bkz.: Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:230–42.

hazırlamalarını tavsiye etti¹⁴⁹⁴.

R. Allen'ın gözlemine göre Türk hükûmeti, elinde işe yarar bir alternatif olmaması sebebiyle görüşmelerin sürebildiği kadar sürmesinden memnun olacaktı. Çünkü R. Allen'a göre Türk hükûmeti seçimlerden önce kucağında bir Kıbrıs problemi bulmak istemiyordu. Ancak bu durum yine R. Allen'a göre görüşmelerin devam etmesi için Türklerin taviz verebilecekleri anlamına da gelmiyordu¹⁴⁹⁵.

Görüldüğü üzere toplumlar arası görüşmeler istenilen düzeyde devam etmiyordu ve bu durumun yarattığı memnuniyetsizlik Türk dışişlerini daha aktif bir politika takip etmeye yöneltiyordu. Bu politikanın önemli bir ayağını da İngilizlerin süreçte daha aktif bir rol oynamasını sağlamaktı. Stewart'a verilen muhtıra da esasında bu amaca yönelikti. Ancak İngilizler Kıbrıs meselesinde görünür olmak istemiyorlardı. İngilizler sadece, sürecin bir çıkmazla karşı karşıya kalması durumunda devreye girmekten yandı¹⁴⁹⁶.

Türkiye ve İngiltere'nin süreçle ilgili yaklaşımı, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantısı için¹⁴⁹⁷ Londra'ya gelen Çağlayangil'in 6 Mayıs'ta İngiliz Dışişleri Bakanı Stewart ile yaptığı görüşmeye de yansdı. Stewart ilk olarak, muhtırayı dikkatle incelediklerini, İngiliz politikasının toplumlar arası görüşmelerin ayrıntılarına odaklanmak olmadığını ancak nihai bir anlaşma için ellerinden geleni yapabileceklerini belirtti. Çağlayangil buna cevaben, Rumların yerel otonomiyle ilgili son önerilerinin notanın işaret ettiği endişeleri kanıtladığını ve bu teklifin Türk tarafının beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu söyledi. Toplumlar arası görüşmelerin mümkün olmasının sebebi, görüşmelerin Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve üniter bir devlet içerisinde Kıbrıslı Türklerle yerel otonomi tanınması prensiplerine dayanmasıydı. Ancak Rumlar, adadaki Türklerin taleplerine karşı “devlet içinde devlet” istenildiği eleştirisini getiriyordu. Çağlayangil'e göre bu kesinlikle doğru değildi. Kıbrıslı Türkler gayet basit bir şekilde kendi idareleri altında ve merkezi hükûmetin idaresi altında olması gereken meselelerin belirlenmesini talep ediyordu. Kıbrıslı Türkler, 1960 anayasasına göre yerel ve

¹⁴⁹⁴ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 30 Nisan 1969. WSC 1/1, No. 616. TNA, FCO 9/781.

¹⁴⁹⁵ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 1 Mayıs 1969. WSC 1/1, No. 625. TNA, FCO 9/781.

¹⁴⁹⁶ R. H. G. Edmonds (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), “Turkish Foreign Minister's Call on the Secretary of State: 5.00 p.m. 6 May”. 2 Mayıs 1969. WST 3/548/6.

¹⁴⁹⁷ “Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Toplantısı”, *Dışişleri Belleteni*, Mayıs 1969, 13.

merkezî yönetimde önemli ölçüde söz hakkına sahipti. Eğer Kıbrıslı Türkler merkezî idaredede veto hakkından vazgeçecekse, haklarının korunması için kendilerine yeterli sayıda güvence verilmesi gerekiyordu. Kıbrıslı Türklerin istediği şeyler demokratik ülkelerde olan haklardan fazlası değildi¹⁴⁹⁸.

Stewart konuşmanın devamında Çağlayanil'e, Türk tarafının belediye sınırlarının yeniden çizilmesini talep edip etmediğini sordu. Çağlayanil yanıt olarak Kıbrıslı Türklerin alanlarının halihazırda belli olduğunu ve yeni sınırların bu durumu dikkate alarak çizilmesi gerektiğini söyledi. Türk tarafı sınırlarla ilgili bir çalışma yapmıştı ve buna göre adadaki Türkler iki büyük bölgede toplanacaktı. Ancak Makarios bu önerileri bölünme olarak yorumladığından herhangi bir ilerleme sağlanamıyordu¹⁴⁹⁹. Çağlayanil'in sözlerini tamamlamasının ardından Stewart, İngiliz dışişlerinin süreçle ilgili kaygılarını dile getirdi. Buna göre İngiliz dışişleri iki sebeple kaygılıydı. Birincisi, iki NATO ülkesinin anlaşmazlık içinde oluşu, ikincisi ise BMKKBG için İngiltere'nin yaptığı yıllık 3 milyon sterlinlik masraftı. Bu tutar hazineyi rahatsız ediyor ve İngiliz dışişleri hazineyi ikna etmekte zorluk yaşıyordu. Çağlayanil'in Stewart'ın sitemine verdiği cevap ise gayet netti: "Eğer Makarios Kıbrıslı Türklere karşı duyduğu güvensizliği kafasından atabilir ve kendi bölgelerinde kendilerini yönetme hakkı Türk toplumuna verilirse mesele hızlı bir şekilde çözülebilir. Böylece Kıbrıs uluslararası bir mesele olmaktan çıkar.¹⁵⁰⁰"

Toplumlar arası görüşmeler planlandığı şekilde düzenlenmeye devam ediyordu. Kıbrıslı Türkler, görüşmeleri sonlandırmak yerine mutedil olan yolu benimsedi ve Rumlara karşı öneriler sunmayı seçti. Ancak bu konuda aceleleri yoktu¹⁵⁰¹. Clerides karşı önerinin Haziran ayının ikinci haftasında kendilerine ulaşacağını tahmin ediyordu¹⁵⁰². Mayıs ayında taraflar arasındaki görüşmeler bu ekseninde devam etti ve görüşmelerin üçüncü turu bu ay içerisinde nihayete erdi. Yeni İngiliz Yüksek Komiseri Ramsbotham'ın hazırladığı rapora göre Clerides ve Denktaş'ın kamuoyu önünde sürdürdükleri

¹⁴⁹⁸ "Record of Conversation between the Foreign and Commonwealth Secretary and the Turkish Foreign Minister Held at the Foreign and Commonwealth Office on Tuesday, 6 May 1969 at 5 Pm". 6 Mayıs 1969. WST 3/548/5. TNA, FCO 9/1098.

¹⁴⁹⁹ Ibid.

¹⁵⁰⁰ Ibid.

¹⁵⁰¹ Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 21 Mayıs 1969. WSC 1/1, No. 319. TNA, FCO 9/781.

¹⁵⁰² Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 2 Haziran 1969. WSC 1/1, No. 348. TNA, FCO 9/781.

iyimser tavra rağmen görüşmelerdeki durağanlık devam ediyordu. Yunanların baskısı sayesinde Rumların yerel idare konusunda sunduğu revize öneri daha öncekine kıyasla ileri bir adım olarak görülse de bu öneri Türk tarafını tatmin edecek nitelikte değildi. Yakın zamanda bir ilerleme sağlanması da zordu. Görüşmelerle ilgili olarak beklenebilecek en iyi olasılık “iyi huylu anlaşmazlık” olasılığıydı. İngiltere’nin geride durma politikası da İngiliz çıkarları adına iyi iş görmüştü. Görüşmelerin kesintiye uğramaması için belki yıl sonuna doğru bazı öneriler öne sürülebilirdi¹⁵⁰³.

İngiltere’nin Ankara Büyükelçiliğinin gözlemlerine göre toplumlar arası görüşmelerin gidişatı nedeniyle Yunanlar da karamsar bir tavır içerisine girmişti. Görünene göre Yunanlar ayrıca Türkiye’nin Kıbrıs politikasını çözme konusunda da zorluk yaşıyordu. Örneğin bir Yunan yetkili Adnan Bulak’a, Denктаş’ın Clerides’e sunacağı belgenin içeriğini sormuş, Bulak ise yanıt olarak bu bilgiyi paylaşmanın prensiplere uygun olmayacağını söylemişti. Yunan yetkilinin iki hükûmetin bu şekilde iş yapamayacağını söyleyerek tepki vermesi üzerine Bulak, “bir sürü laf kalabalığından sonra” istediği bilgiyi kendisine vermişti¹⁵⁰⁴.

Türkiye’nin girdiği seçim atmosferi ister istemez Kıbrıs meselesini gündeme getiriyor ve bu da Yunan tarafının endişelerinin artmasına neden oluyordu. Yunan büyükelçi Çağlayangil’e bu endişeden bahsetmiş, Çağlayangil de yanıt olarak AP ve CHP’nin dış politika meselelerini seçim kampanyasına dahil etmeme konusunda anlaştıklarını söylemişti¹⁵⁰⁵. Ancak bu anlaşmaya rağmen Clerides-Denктаş görüşmelerinden hala bir netice elde edilememiş olması kamuoyunda gerginliğe yol açıyordu. Hatta 13 Temmuz’da Rum Büyükelçiliğine molotof kokteylleriyle bir saldırı düzenlenmişti¹⁵⁰⁶. Söz konusu gerginlik sebebiyle adadaki Türklerin askerî bir hazırlık içerisinde olduklarına dair söylentiler de ortaya çıktı. Hatta Yunan başbakan, İngiltere’nin Atina Büyükelçisi Stewart’a söylentilerle ilgili bazı kanıtlarının olduğunu söyledi. Stewart böyle bir

¹⁵⁰³ Ramsbotham’dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) Michael Stewart’a, “The Cyprus Intercommunal Talks (Phase III)”. 23 Mayıs 1969. WSC 1/1, No. 2/1. TNA, FCO 9/781.

¹⁵⁰⁴ J. C. Edmonds’tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) J. M. O. Snodgras’a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), “Cyprus: Views of the Greek Embassy, Ankara”. 28 Haziran 1969. WSC 3/318/2. TNA, FCO 9/867.

¹⁵⁰⁵ J. C. Edmonds’tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) R. H. G. Edmonds’a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), “Cyprus: The Atmosphere in Turkey”. 14 Temmuz 1969. WSC 3/318/2, No. 2/1. TNA, FCO 9/792.

¹⁵⁰⁶ *Milliyet*, 15 Temmuz 1969, 1; J. C. Edmonds’tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. H. G. Edmonds’a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), “Cyprus: The Atmosphere in Turkey”. 14 Temmuz 1969. WSC 3/318/2, No. 2/1.

şeyden haberi olmadığını söylese de Yunan başbakan İngiliz Yüksek Komiserliğinin bundan haberinin olmamasının imkânsız olduğuna inanıyordu¹⁵⁰⁷. Benzer söylentiler Rumlar için de ortaya atılmaktaydı¹⁵⁰⁸.

İngilizler seçimlerin Türkiye'nin Kıbrıs politikası üzerinde belirgin bir etkisi olacağını sanmıyordu. Türkiye'deki seçimleri yakından takip eden bir diğer isim ise Makarios'tu. İngilizlerin ismini vermedikleri bir Türk yetkiliden aldıkları bilgiye göre Makarios, uzlaşması daha kolay olacağı düşüncesiyle seçimlerin CHP tarafından kazanılmasını arzu ediyor ve bunun için "Bizans oyunu" oynayarak seçimlere etki etmek istiyordu. Ancak Ankara büyükelçiliği Makarios'un bu düşüncesinin hatalı olduğu kanaatindeydi¹⁵⁰⁹.

Yaklaşık altı haftalık bir yaz tatili arasının ardından Clerides ve Denktaş 11 Ağustos'ta bir araya geldi ve görüşmede Denktaş, beklenenden çok daha geç bir süre sonunda Türk tarafının karşı önerisini sundu. Öneri karşısında Rumların ilk aşamada ne tepki verdiği bilinmiyordu. Klerides basına yaptığı açıklamada sadece, taraflar arasında temel farklılıklar olduğunu kabul etmekle birlikte görüşmelere devam edileceğini söylemişti¹⁵¹⁰. Aynı gün içerisinde Kıbrıs Türk liderliği, geçerli sebepleri olan Rumların Türk bölgelerinde özgürce seyahat edebileceklerini duyurdu¹⁵¹¹.

Türk tarafının sunduğu cevabî teklifte, adadaki Türklere yerel yönetimde tam bir otonomi sağlanması düşüncesi ön plandaydı. Denktaş'a göre eğer Türk toplumu 1960 anayasasının merkezi hükûmette kendilerine tanıdığı haklardan vazgeçecekse tam bir yerel otonominin uygulanması şarttı. İngilizlere göre Rumların Türk tarafının önerilerini kabul etmesi imkansızdı¹⁵¹². Yunan hükûmeti de bunları kabul edilemez

¹⁵⁰⁷ M. Stewart'tan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) R. H. G. Edmonds'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı). 26 Haziran 1969. WSC 1/1, No. 2/1. TNA, FCO 9/782.

¹⁵⁰⁸ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına). 30 Haziran 1969. WSC 1/1, No. 933. TNA, FCO 9/782.

¹⁵⁰⁹ J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) R. H. G. Edmonds'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına). "Cyprus: The Turkish Position" 4 Ağustos 1969. WSC 3/318/2, No. 2/1. TNA, FCO 9/792.

¹⁵¹⁰ Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 12 Ağustos 1969. WSC 1/1, No. 514. TNA, FCO 9/781; "Denktaş - Klerides Görüşmesi", *Dışişleri Belleteni*, Ağustos 1969, 58.

¹⁵¹¹ Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 12 Ağustos 1969. WSC 1/1, No. 514; "Kıbrıs Türk Liderliğinin Lefkoşe - Girne Yolu İle İlgili Açıklaması", *Dışişleri Belleteni*, Ağustos 1969, 62-63.

¹⁵¹² Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 15 Ağustos 1969. WSC 1/1, No. 519. TNA, FCO 9/782.

buluyordu¹⁵¹³. Buna rağmen Rumlar, Türk tarafının karşı önerisini reddetmek yerine kamuoyuna, teklifler üzerinde müzakere edileceğini söylemekteydi¹⁵¹⁴.

1 Eylül günü yapılan görüşmede Clerides, Türk tarafının cevabî önerilerine getirdikleri yorumu Denktaş'a ilettiler. Metin sadece yorum içeriyor, herhangi bir karşı öneride bulunmuyordu¹⁵¹⁵. Denktaş, konuyla ilgili İngiliz Yüksek Komiseri ve Amerikan büyükelçisi ile yaptığı görüşmede Rumların cevabını, "tribünlere oynuyorlar" şeklinde değerlendirmekteydi¹⁵¹⁶.

Görüşmelerin yerel otonomi meselesine takılı kalması ve bu konuda ilerleme sağlamanın gerçekten de mümkün görünmediğine dair inancın kuvvetlenmesi toplumlar arası görüşmelerle ilgili yeni fikirler ortaya çıkmasına neden oldu. Arka planda bunu ilk dillendiren isim Makarios'tu. Makarios, İngiliz Yüksek Komiseri Ramsbotham'la 2 Eylül'de yaptığı görüşmede, görüşmelerin olumsuz olarak neticelendiğini ve görüşmelere başka bir şekilde devam edilmesi gerektiği düşüncesini paylaştı. Makarios'a göre tehlikeli bir sürece girmemek için alternatif bir süreç ve gündem üretmek gerekiyordu¹⁵¹⁷. Benzer bir teklif Osorio Tafall tarafından Clerides ve Denktaş'a da yapılacağı ve şimdilik yerel yönetim meselesini bir kenara bırakmaları ve diğer anayasal meselelere odaklanmaları tavsiye edilecekti¹⁵¹⁸.

Makarios ve Clerides'in bu fikri zaman içerisinde güç kazandı. 11 Eylül'de Clerides ile Pipinelis bir araya gelerek bu hususu ele aldılar ve her iki isim de yerel yönetim meselesinde tıkanıldığı için görüşmelerde ele alınan meselelerin çeşitlendirilmesi konusunda ortak bir kanaate vardılar¹⁵¹⁹. Diğer yandan Clerides, Rum milliyetçileri

¹⁵¹³ J. M. O. Snodgrass'tan (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı) D. S. L. Dodson'a (İngiltere Atina Büyükelçiliği), "Cyprus: Intercommunal Talks" 22 Ağustos 1969. WSC 1/1. TNA, FCO 9/782.

¹⁵¹⁴ Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 19 Ağustos 1969. WSC 1/1, No. 38 Saving. TNA, FCO 9/782.

¹⁵¹⁵ Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 1 Eylül 1969. WSC 1/1, No. 43A Saving. TNA, FCO 9/782.

¹⁵¹⁶ T. L. A. Daunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) T. A. H. Tyler'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), "Cyprus Intercommunal Talks[b]". 12 Eylül 1969. WSC 1/1. TNA, FCO 9/782.

¹⁵¹⁷ T. L. A. Daunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) T. A. H. Tyler'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), "Cyprus Intercommunal Talks". 5 Eylül 1969. WSC 1/1. TNA, FCO 9/782.

¹⁵¹⁸ T. L. A. Daunt'tan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) T. A. H. Tyler'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı), "Cyprus Intercommunal Talks[b]". 12 Eylül 1969. WSC 1/1.

¹⁵¹⁹ D. S. L. Dodson'dan (İngiltere Atina Büyükelçiliği) J. M. O. Snodgrass'a (İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığı). 17 Eylül 1969. WSC 1/17. TNA, FCO 9/782.

tarafından tehdit ediliyor ve bu durum Clerides'in motivasyonunu düşürüyordu. Denktaş da görüşmelerin bir sonraki sene devam edebileceğine dair derin endişelere sahipti¹⁵²⁰.

Uzun bir aranın ardından Clerides ve Denktaş 6 Aralık'ta yeniden bir araya geldi. Toplantının ardından basına yapılan açıklama, son zamanlarda ortaya çıkan temayülü tam anlamıyla teyit ediyordu. Açıklamaya göre taraflar bir süreliğine yerel yönetim meselesi ile uğraşmamaya, ortak zemin oluşturulan fakat ikincil öneme sahip diğer konular üzerinde durmaya karar vermişti¹⁵²¹. Clerides-Denktaş görüşmelerinin bir sonuca varamayacağı Aralık ayında alınan bu kararlar açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Görüşmelerin belki de en temel konusu olan yerel yönetim meselesinin görüşülmekten vazgeçildiğinin açıklanması, görüşmelerin başarısızlıkla neticelendiğinin ve görüşmelerin sadece ateşkes ikliminin sürmesini sağlamak amacıyla sürdürülmek istendiğinin bir göstergesiydi. Bundan sonraki süreç artık "iyi huylu anlaşmazlığın" "kötü huylu anlaşmazlığa" dönmemesi için çaba sarfedilen bir idareimaslahat meselesinden ibaret olacaktı¹⁵²².

¹⁵²⁰ Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 26 Eylül 1969. WSC 1/1, No. 652. TNA, FCO 9/782.

¹⁵²¹ Ramsbotham'dan (İngiltere Lefkoşa Yüksek Komiserliği) İngiltere Dışişleri ve Milletler Topluluğu Bakanlığına. 2 Aralık 1969. WSC 1/1, No. 799. TNA, FCO 9/783; Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*, 1997, 5:642; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 77.

¹⁵²² Görüşmelerin devamıyla ilgili sürece dair bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Polyviou, *Cyprus, Conflict and Negotiation, 1960-1980*, 62-132; Sonyel, *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*, 275-77, 305, 338-40; Coşkun, "The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980", 77-99.

SONUÇ

Türkiye ve İngiltere, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında çok daha dinamik ve birbirlerinin politikaları üzerinde belirleyici etkiye sahip bir siyasi ilişki içerisindeydi. Türk-İngiliz ilişkilerinde savaş sonrası dönemde Sovyet tehdidi, iki ülke için ciddiye alınan ve politikalarının şekillenmesine neden olan bir tehditti. Ancak detant döneminde Sovyetler Birliği, eski tehdit algısını yitirmiş görünüyordu. Bu durum, Türk-İngiliz ilişkilerinde Sovyetler Birliği'ne ve bu ülkeyle olan ilişkilere karşı yaklaşımda da kendisini göstermişti.

Türkiye, yukarıda zikredilen gerekçelerle Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme yolunu tercih etmiş, İngiltere bu politikaya ihtiyatlı bir şekilde yaklaşıp da Türkiye'nin bu yönelimini anlayışla karşılamış ve hatta bazen diğer müttefiklere karşı Türkiye'nin politikasını savunmuştu. İngiltere, Türkiye'nin bu konuda baskı altına alınarak Batılı müttefiklerinden duyduğu rahatsızlığın derinleştirilmesini istemiyordu. İngiltere'nin bu yaklaşımının temelinde, Sovyetler Birliği ile geliştirilecek ilişkilerin Türkiye'nin temel dış politika prensipleri üzerinde belirleyici bir etkisinin olmayacağı düşüncesi vardı. Fakat İngiliz dışişleri, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs meselesini NATO dışına çıkarmak için Türkiye ile ilişkilerini kullanacağı yönünde bir endişeye de sahipti.

İngiltere genel olarak, Türkiye'nin eksen genişlemesi politikasına yönelmesini gerekli kılan sebepleri makul buluyor ve bu politikayı ne kendi ne de Batı ittifakının çıkarları için bir tehdit olarak görüyordu. Türkiye ise eksen genişlemesi politikasının tedirginlik yaratmaması için, Sovyetlerle yaptıkları görüşmelerde ittifak ilişkilerinin ele alınmadığı konusunda müttefiklerini temin etmeye gayret gösteriyordu.

Türkiye ve İngiltere'nin Soğuk Savaş politikalarını şekillendiren bir diğer unsur olan bölgesel güvenlik meselesi, daha sonra CENTO adını alacak Bağdat Paketi'nin kurulmasıyla çözümlenmiş gibiydi. Ancak yine klasik tehdit algısının ortadan kalkması CENTO'nun işlevinin sorgulanmasına yol açmıştı. Bu durum, İran ve Pakistan'ın kendi güvenlik perspektiflerinden hareketle ittifakın tehdit algısının genişletilmesi yönündeki talepleriyle ve eleştirileriyle kendisini gösterdi. Türkiye ve İngiltere, ittifakın ne tehdit konseptinin ne de askerî konseptinin genişletilmesine taraftardı. Türkiye halihazırda NATO'ya üye olduğu için güvenlik

gereksinimlerini karşılayabilecek bir şemsiye altındaydı ve sorumluluk alanının genişlemesini istemiyordu. İngiltere de ne dünya genelindeki ne de CENTO'daki sorumluluğunun artmasını istiyordu. Ayrıca İngiltere, İran ve Pakistan'ın bu yöndeki taleplerine karşı çıkarken Türkiye'nin çekincesini öne sürerek, Türkiye'yi bir bariyer olarak kullanma düşüncesi içerisindeydi.

Türkiye ve İngiltere, diğer müttefiklerden gelen eleştirilere ve kamuoyundaki olumsuz izlenimlere rağmen ittifakın devamından yana bir tutum sergiledi. Çünkü ittifak, detant iklimi dolayısıyla özellikle İran ve Pakistan için güncelliğini yitirmiş olsa da, CENTO'nun dağılması Batı ittifakının prestijine zarar verebilirdi. Bu nedenle İngiltere, olası bir prestij kaybına uğranmaması ve İran'ın batı ile irtibatını sağlayan yegâne bağın korunması amacıyla ittifakın bir şekilde yaşamına devam etmesini istiyordu. Türkiye için ittifak siyasi değerini çoktan yitirmiş görünüyordu ancak kısmî de olsa ittifak çatısı altında İngiltere ve ABD'den alacağı finansal ve teknik desteklerin devam etmesi Türkiye'nin de ittifakın sürmesinden yana bir tavır sergilemesine sebep oldu. Bu durum, Türkiye'nin ittifakı siyasi değil ekonomik kalkınma odaklı bir ittifak olarak görme eğilimi içerisine girmesine yol açtı. Neticede tüm olumsuzluklarına rağmen Türkiye ve İngiltere, CENTO'nun varlığını sürdürmesinden yana bir tavır sergilediler ve ittifakın bir şekilde yoluna devam etmesi için idareimaslahat yolunu tercih ettiler.

Kıbrıs meselesi ise dönem içerisinde iki ülke ilişkilerinin en önde gelen meselesiydi. İngiltere, adadaki NATO nüfuzunun korunabileceği düşüncesiyle 1967 yılına kadar *Enosis* temelli bir çözümden yana tavır takındı. Türkiye ise tek taraflı bir *Enosis*'e daima karşı çıktı ve federasyon, çifte *Enosis* ve bir dönem de tazminat karşılığı *Enosis* formüllerini çözüm için uygun gördü. İngiltere, federasyon tezi dışında bu diğer formüllere, çıkarlarına zarar vermediği düşüncesiyle olumlu yaklaşıyordu ancak federasyon tezine hiçbir zaman destek vermedi. İngilizlere göre federasyon formülüyle adada varılacak uzlaşmanın neticesinde Kıbrıs zamanla bağımsızlık yanlısı bir politika takip edebilir ve bunun da neticesinde adadaki komünist unsurların etkisiyle İngiliz egemen üsleri tartışmaya açılabilirdi. Ayrıca bağımsız bir Kıbrıs, Türkiye ve Yunanistan'ın, yani iki NATO üyesinin ada üzerindeki nüfuzlarını kaybetmelerine ve neticede adanın Sovyet etkisi altına girmesine neden olabilirdi. Bunun yerine İngiliz üslerinin gündeme gelmeyeceği ve Batı

karşıtı bir durumun oluşmayacağı her türlü çözüm ya da çözümsüzlük İngilizler için uygundu.

İngilizlere göre müzakerelerin sürdürülmesi Türkiye'nin adaya müdahalesini engelleyecek, bu da NATO'nun güneydoğu kanadını parçalayacak bir Türk-Yunan savaşının çıkmasına engel olacaktı. 1967 yılındaki krizin ardından başlayan toplumlar arası görüşmelerin ilerleyişinde İngiltere bu yaklaşımını korudu ve müzakere sürecini destekledi. Yukarıda değinildiği üzere İngilizler, çözümsüzlük sürdüğü müddetçe adadaki çıkarlarının riske girmeyeceğinin farkındaydı. Hatta İngilizler müzakerelerin devam ettiği çözümsüzlük durumunu, "iyi huylu anlaşmazlık" olarak nitelendiriyordu. "Kötü huylu anlaşmazlık" ise Türkiye'nin adaya müdahale ettiği ve bunun neticesinde bir Türk-Yunan savaşının çıktığı senaryoydu ki bu, İngilizleri en fazla tedirgin eden ihtimaldi.

Türkiye diğer yandan, Kıbrıs'taki garantör ülkelerden biri olan İngiltere'nin, mevcut antlaşmaların geçerliliğini koruduğu argümanını savunan politikasını değerli buluyordu. Bu kapsamda Türk tarafının İngilizlerden beklentisi, ada üzerindeki nüfuzlarını kullanarak Rum tarafının *de factolar* yaratmasına engel olmalarıydı. Ancak İngilizler, adadaki gelişmeleri her ne kadar ciddiyetle ve oldukça yakın bir şekilde takip etse de olası bir çözüm süreci içerisinde yer almak ya da herhangi bir çözüm önerisi sunmak istemiyordu. İngilizlere göre meselenin çözümü içerisinde aktif rol üstlenmeleri ve bir çözüm önerisi sunmaları durumunda, çözüm önerisini kabul etmeyen tarafın tepkisini çekebilirler ve o ülkedeki çıkarları zarar görebilirdi. İngilizler kendilerine, istenildiğinde danışılacak ve Türkiye ile Yunanistan'ın ulaşacağı herhangi bir çözümü destekleyecek bir müttefik rolü biçmişlerdi. İngiltere, Türkiye'den kendisine yönelik beklentilerin arttığı durumlarda ise ABD ile hareket etme yolunu seçti ve bu tür durumlarda ABD'ye, nasıl bir süreç izleneceğine dair fikirler verdi.

İngiltere tüm bu süreçlerde Türkiye ile olan ilişkilerini riske sokmamak amacıyla sakın bir tavır sergiledi. İngiltere'nin Türkiye eksenindeki temel çıkarları, Türkiye'deki uçuş haklarının muhafaza edilmesi, ticari ilişkilerin zarar görmemesi ve Türkiye'nin Kıbrıs politikasından kaynaklanacak ve NATO'yu krize sokacak bir sürecin yaşanmamasıydı. Türkiye için ise İngiltere öncelikli olarak, eski gücünde

olmasa da diplomatik ağırlığını koruyan önemli bir müttefik ve aynı zamanda Kıbrıs'taki çıkarlarını muhafaza eden temel anlaşma olan Garanti Antlaşması'nın imzacılarından biriydi.

Netice itibariyle erken detant dönemindeki Türk-İngiliz siyasi ilişkileri, Soğuk Savaş'ın ilk dönemine kıyasla mesafeli fakat yoğun, karşılıklı anlayışı içeren ve genel olarak uyumlu bir düzlemde seyretti. Ancak bu durumun, Kıbrıs ve CENTO meselelerinde tarafların etkin bir biçimde hareket edemeyerek sorunların çözümüne katkı sunamamalarına neden olduğu da ortadadır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri ve Resmî Yayınlar

1.1.Arşiv Belgeleri

The National Archives (TNA)

Cabinet Office (CAB): 128/9/14, 128/19/36, 128/42/55, 129/16/34, 148/21/22.

Department of Technical Co-operation, and Successive Overseas Development Bodies (OD): 34/287.

Dominions Office (DO) 220/168.

Foreign and Commonwealth Office and Predecessors (FCO): 9/72, 9/73, 9/75, 9/76, 9/80, 9/614, 9/620, 9/622, 9/624, 9/627, 9/628, 9/630, 9/631, 9/634, 9/779, 9/780, 9/781, 9/782, 9/783, 9/792, 9/867, 9/1097, 9/1098, 9/1402, 17/153, 17/154, 17/155, 17/156, 17/167, 17/168, 17/170, 17/172, 17/173, 17/174, 17/175, 17/177, 17/181, 17/796, 17/797, 27/91, 27/92, 27/93, 27/94, 27/119, 27/122, 27/166, 51/47, 51/244.

Foreign Office (FO): 371/174973, 371/174976, 371/174978, 371/174979, 371/174980, 371/174981, 371/174996, 371/175608, 371/175609, 371/175613, 371/179979, 371/179981, 371/180150, 371/180152, 371/180153, 371/180154, 371/180155, 371/180156, 371/180157, 371/180161, 371/180694, 371/180695, 371/180696, 371/180698, 371/180701, 371/180702, 371/180718, 371/185626, 371/185662, 371/185828, 371/185832, 371/185833, 371/186488, 371/186490, 371/186494, 371/186497, 371/186498, 371/186499, 424/287, 424/288, 424/291, 800/507, 800/830, 800/831, 954/28B/492, 954/28B/498.

Prime Minister's Office (PREM): 11/5176, 13/650, 13/1884.

Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

502/23642, 502/23790, 534/37168, 534/37170, 534/37282, 534/37398, 571/34936, 571/34993, 571/35049, 571/35230, 571/35231, 571/35271, 571/36185, 571/67960, 571/68068, 571/68071, 571/68095, 571/68112, 571/68114, 571/68140, 571/68147.

1.2.Dijital Arşiv Belgeleri

UN Digital Library ve UN Peacemaker

“A/RES/2077(XX), Question of Cyprus”, 18 December 1965.

<https://digitallibrary.un.org/record/203470>. Erişim tarihi: 26.8.2023.

“BIO/288 CYP/165, Carlos Alfredo Bernardes Appointed Special Representative of the Secretary-General in Cyprus”, 25 September 1964.

<https://digitallibrary.un.org/record/3832772?ln=en>. Erişim tarihi: 27.9.2023.

“S/6253, Report of the United Nations Mediator on Cyprus to the Secretary-

- General”, 26 March 1965.
<https://digitallibrary.un.org/record/573661?ln=en>. Erişim tarihi: 29.9.2023.
- “S/7128, Letter Dated 8 February 1966 from the Permanent Representative of Turkey Addressed to the Secretary-General”, 8 February 1966.
<https://digitallibrary.un.org/record/203470?ln=en>. Erişim tarihi: 2.10.2023.
- “S/7136, Letter Dated 11 February 1966 from the Permanent Representative of Greece Addressed to the Secretary-General”, 11 February 1966.
<https://digitallibrary.un.org/record/524985?ln=en>. Erişim tarihi: 4.10.2023.
- “S/7138, Letter Dated 14 February 1966 from the Permanent Representative of Cyprus Addressed to the Secretary-General”, 14 February 1966.
<https://digitallibrary.un.org/record/524988?ln=en>. Erişim tarihi: 8.10.2023.
- “S/7674, Letter Dated 10 January 1967 from the Permanent Representative of Cyprus Addressed to the President of the Security Council”, 10 January 1967.
<https://digitallibrary.un.org/record/521642?ln=en>. Erişim tarihi: 12.10.2023.
- “S/7687, Letter Dated 14 January 1967 from the Permanent Representative of Turkey Addressed to the Secretary-General”, 16 January 1967.
<https://digitallibrary.un.org/record/521761?ln=en>. Erişim tarihi: 12.10.2023.
- “S/8248/Add.3, Special Report on Recent Developments in Cyprus : Addendum / by the Secretary-General”, 22 November 1967.
<https://digitallibrary.un.org/record/520481?ln=en&v=pdf>. Erişim tarihi: 1.11.2023.
- “S/8248/Add.5, Special Report on Recent Developments in Cyprus : Addendum / by the Secretary-General”, 24 November 1967.
<https://digitallibrary.un.org/record/520484?ln=en&v=pdf>. Erişim tarihi: 1.11.2023.
- “S/8248/Add.6, Special Report on Recent Developments Regarding Cyprus: Addendum by the Secretary-General”, 3 December 1967.
<https://digitallibrary.un.org/record/520485?ln=en>. Erişim tarihi: 3.8.2023.
- “S/8350, Letter Dated 22 January 1968 from the Permanent Representative of Turkey Addressed to the Secretary-General”, 22 January 1968.
<https://digitallibrary.un.org/record/522044?ln=en&v=pdf>. Erişim tarihi: 4.7.2023.
- “SG/A/39, CYP/433, Secretary-General Appoints Bibiano Osorio-Tafall as Special Representative of Cyprus”, 26 January 1967.
<https://digitallibrary.un.org/record/1486447?ln=en&v=pdf>. Erişim tarihi: 1.11.2023.
- “S/RES/186(1964), Resolution 186”, 4 March 1966.
<https://digitallibrary.un.org/record/112185>. Erişim tarihi: 11.11.2023.
- “S/RES/244(1967), Resolution 244 (1967) / [Adopted by the Security Council at Its 1386th Meeting], of 22 December 1967”, 22 December 1967.
<https://digitallibrary.un.org/record/90814?ln=en&v=pdf>. Erişim tarihi: 13.4.2023.
- “Treaty of Guarantee, Signed at Nicosia, on 16 August 1960”.

<https://peacemaker.un.org/cyprus-greece-turkey-guarantee60>. Erişim tarihi: 17.5.2023.

“UN Treaty Series, No. 5475. Treaty of Guarantee Signed at Nicosia on 16 August 1960”. <https://peacemaker.un.org/cyprus-greece-turkey-guarantee60>. Erişim tarihi: 11.1.2024.

NATO Archives Online

“LOM 040/66, CYPRUS”, 15 February 1966. <https://archives.nato.int/cyprus-6>. Erişim tarihi 6.7.2024

Truman Library

Truman, Harry S. Letter to James Byrnes. “Longhand Draft Letter” 5 January 1946. <https://www.trumanlibrary.gov/library/truman-papers/longhand-notes-presidential-file-1944-1953/january-5-1946?documentid=NA&pagenumber=1>. Erişim Tarihi 28.8.2023.

1.3.Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Foreign Relations of the United States

Fine, Herbert A., Ralph R. Goodwin, John P. Glennon, Rogers P. Churchill, ve Laurence Evans, ed. *Foreign Relations of the United States, 1945, Near East and Africa*. c. VIII. Washington: United States Government Printing Office, 1969.

Fine, Herbert A., John G. Reid, ve John P. Glennon, ed. *Foreign Relations of the United States, 1946, Near East and Africa*. c. VII. Washington: United States Government Printing Office, 1969.

Miller, James E., ed. *Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Cyprus; Greece; Turkey*. c. XVI. Washington: United States Government Printing Office, 2000.

Reid, John G., ve Herbert A. Fine, ed. *Foreign Relations of the United States, 1947, Near East and Africa*. c. V. Washington: United States Government Printing Office, 1971.

1.4.Resmî Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965

Dışişleri Belleteni

İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946. Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 1973.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi

2. Kitap ve Makaleler

- A Chronology of the Cyprus Problem: 1878-1980*. Lefkoşa: Turkish Cypriot Human Rights Committee, 1980.
- Acheson, Dean. *Present at the Creation: My Years in the State Department*. New York: Norton & Company, 1969.
- Adamthwaite, Anthony. 'Britain and the World, 1945-9: The View from the Foreign Office'. *International Affairs* 61, no. 2 (1985): 223–35.
- Ahmad, Feroz. *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*. London: C. Hurst, 1977.
- Ahmad, Feroz, and Bedia Turgay Ahmad. *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976.
- Akdan, Tolgahan. *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*. İstanbul: Yordam Kitap, 2020.
- Akman, Halil. "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sy. 22 (2012): 65–98.
- Alasya, Halil Fikret. *Tarihte Kıbrıs*. Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1988.
- Albayrak, Mustafa. "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 16, sy. 46 (2000): 249–75.
- Altan, Mustafa Haşim. *Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması*. Ankara: K.K.T.C. Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı, 1997.
- Anthony, Eden. *The Memoirs of Anthony Eden, Full Circle*. Massachusetts: Houghton Mifflin Company, 1960.
- Arcayürek, Cüneyt. *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi: 1965-1971*. İstanbul: Bilgi Yayınları, 1992.
- Armaoğlu, Fahir. "(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paketi'ne 1951 – 1955". *Belleten* 59, sy. 224 (1995): 189–236.
- Arslan, Gürbüz. "Türk-Sovyet İlişkilerinde Normalleşmenin Başlaması: Feridun Cemal Erkin'in Moskova Seyahati (30 Ekim- 6 Kasım 1964)". 3. *Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresi*, ed. Osman Köse. Ankara: Asos, 2020.
- Arslan, Zehra. "Tek Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikasına Bakışı". *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik, 55–80. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- Ashton, Nigel John. "The Hijacking of a Pact: The Formation of the Baghdad Pact and Anglo-American Tensions in the Middle East, 1955-1958". *Review of International Studies* 19, sy. 2 (1993): 123–37.
- Athanassopoulou, Ekavi. "A Tepid Alliance: Britain and Turkey in the Post-War and

- Early Cold War Years". *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 699–713.
- . *Turkey-Anglo-American Security Interests, 1945-1952: The First Enlargement of NATO*. London: Frank Cass, 1999.
- Atun, Ata. *Kıbrıs Antlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)*. c. 1. Mağusa: Samtay Vakfı Yayınları, 2007.
- Aydın, Mustafa. "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War". *Middle Eastern Studies* 36, sy. 1 (2000): 103–39.
- . "Turkish Foreign Policy in the Chaos of War, 1939-1945". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 23, sy. 6 (2021): 854–71.
- Aziz, Aysel. "1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 24, sy. 03 (1969): 167210.
- Babaoğlu, Resul. "Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül)". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18, sy. 36 (2018): 323–47.
- Bağcı, Hüseyin. *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: METU Press, 2001.
- Bali, Rifat N., ed. *American Diplomats in Turkey: Oral History Transcripts (1928-1997)*. c. 1. İstanbul: Libra, 2011.
- Banac, Ivo, ed. *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933-1949*. London: Yale University Press, 2003.
- Barker, Elisabeth. *The British Between the Superpowers, 1945-50*. London: Macmillan, 1983.
- Barlas, Dilek, and Şuhnaz Yılmaz. "Managing the Transition from Pax Britannica to Pax Americana: Turkey's Relations with Britain and the US in a Turbulent Era (1929–47)". *Turkish Studies* 17, sy. 3 (2016): 449–73.
- Bartlett, Christopher J. *A History of Postwar Britain, 1945-1974*. New York: Longman, 1977.
- . *The Long Retreat: A Short History of British Defence Policy, 1945–70*. London: Palgrave Macmillan, 1972.
- Bayülken, Ümit Halûk. *Cyprus Question and the United Nations*. Lefkoşa: CYREP, 2001.
- Beck, Peter. *Using History, Making British Policy: The Treasury and the Foreign Office 1950-76*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Berridge, G. R., and Alan James. *A Dictionary of Diplomacy*. New York: Palgrave MacMillan, 2003.
- Bezci, Egemen. *Turkish Intelligence and the Cold War: The Turkish Secret Service, the US and the UK*. London: I.B. Tauris, 2020.
- Bilge, Ali Suat. *Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Bilgin, Mustafa. *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the*

Early Cold War Era. London: Tauris Academic Studies, 2007.

- Bilgin, Mustafa Sıtkı. "1964 Johnson Mektubu Öncesi ve Sonrası Dönemde Kıbrıs'ta Türk-İngiliz İlişkileri". *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik, 3–11. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı, ve Steven Morewood. "Turkey's Reliance on Britain: British Political and Diplomatic Support for Turkey against Soviet Demands, 1943-47". *Middle Eastern Studies* 40, sy. 2 (2004): 24–57.
- Birand, Mehmet Ali. "Jet Arabulucu Bir Haftada 33 Saat Uçtu, 28 Saat Uyudu ve 92 Saat Konuşup Dinledi". *Milliyet*, 2 Aralık 1967.
- Bölükbaşı, Süha. "The Cyprus Dispute and the United Nations: Peaceful Non-Settlement between 1954 and 1996". *International Journal of Middle East Studies* 30, sy. 3 (1998): 411–34.
- Bostancı, Mustafa ve Erdem Karaca. "Bağdat Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14, sy. 27 (2018): 123–54.
- Boyle, Peter G. "The British Foreign Office View of Soviet-American Relations, 1945-46". *Diplomatic History* 3, sy. 3 (1979): 307–20.
- Bozkurt, İbrahim. "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6, sy. 15 (2007): 251–74.
- Bozo, Frédéric. "France, "Gaullism", and the Cold War". *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, 2:158–78. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Bullock, Alan. *Ernest Bevin, Foreign Secretary: 1945 - 1951*. London: W. W. Norton & Company, 1983.
- Çağlayangil, İhsan Sabri. *Anılarım*. ed. Tanju Cılızoğlu. İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1990.
- Cairncross, Alexander. "Economic Policy and Performance, 1945-1964". *The Economic History of Britain since 1700*, ed. Roderick Floud ve Donald McCloskey, 3:32–66. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Çakmak, Zafer. *Kıbrıs'ta İsyân: Kıbrıs Rumlarının 1931 Enosis İsyanı ve Kıbrıs Türklerine Etkisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- Çalış, Şaban Halis. *Turkey's Cold War: Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic*. London and New York: I. B. Tauris, 2017.
- Caner, Mehmet, Thomas Grennes ve Fritzi Koehler-Geib. "World Bank Policy Research Paper 5391: Finding the Tipping Point: When Sovereign Debt Turns Bad", 2010. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/509771468337915456/pdf/WPS5391.pdf>.
- Cankut, Ayhan. "Rumların Akritas Soykırım Planları ve Kıbrıs'ta Çözumsuzlüğün Başlangıcı". *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* 8, sy. 19 (2021): 71–87.
- Çay, Abdülhaluk. *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma

- Enstitüsü, 1989.
- Çelik, Cemil. *İdari ve Sosyal Dinamikleriyle İngiliz Yönetiminde Kıbrıs (1878-1914)*. İstanbul: Libra, 2021.
- Cılızoğlu, Tanju, ed. *Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangil'in Anıları Çağlayangil'le Anılar*. İstanbul: Büke Yayıncılık, 2000.
- Cohen, Michael J. "From 'Cold' to 'Hot' War: Allied Strategic and Military Interests in the Middle East after the Second World War". *Middle Eastern Studies* 43, sy. 5 (2007): 725–48.
- Copeaux, Etienne, and Claire Mauss-Copeaux. *Taksim! Bölünmüş Kıbrıs 1964-2005*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Coşkun, Yasin. "12 Mart 1971 Muhtırasının İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması". *Tarih Okulu Dergisi*, sy. 28 (2016): 299–309.
- . "1950'ler ve 60'larda Kıbrıs Sorunu ve Türk-İngiliz Politikaları". *Tarih Okulu Dergisi* 11, sy. 34 (2018): 853–68.
- . "1980'li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye'deki Önemli Şahsiyetler". *Turkish Studies* c. 11, sy. 1 (2016): 1–10.
- . "Kıbrıs Sorunu Üzerindeki Türk-Yunan Diyalogunun Başarısızlığı (1966-67) ve İngiliz Politikası". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4, sy. 4 (2014): 43–58.
- . "The Beginning of a New Era in the Cyprus Problem After the 1967 Crisis: The Inter-Communal Talks". *History Studies International Journal of History* 10, no. 9 (2018): 55–84.
- . "The Cyprus Crisis of 1967 and The British-Turkish Policies". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 18, sy. 2 (2018): 377–98.
- Couloumbis, Theodore A. *The United States, Greece, and Turkey: The Troubled Triangle*. New York: Praeger, 1983.
- Çuyev, Feliks. *Molotov Anlatıyor: Stalin'in Sağ Kolu ile Yapılan 140 Görüşme*. çev. Ayşe Hacıhasanoğlu ve Suna Kabasakal. İstanbul: Yordam Kitap, 2010.
- Cyprus: The Problem in Perspective*. Nicosia: Public Information Office, 1969.
- Dağ, Ahmet Emin. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü: İngilizce-Fransızca-Türkçe*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Darby, Phillip. *British Defence Policy East of Suez, 1947-1968*. London: Oxford University Press, 1973.
- Deane, Philip. *I Should Have Died*. New York: Atheneum, 1977.
- Deighton, Anne. "Britain and the Cold War, 1945-1955". *The Cambridge History of the Cold War: Origins*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, 1:112–32. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Denktaş, Rauf. *Kıbrıs Girit Olmasın*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- . *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*. c. 1. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 1996.

- . *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-74*. c. 5. Boğaziçi Yayınları; 214. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997.
- . *Rauf Denktaş'ın Hatıraları: 1964-1974*. c. 4. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997.
- Deringil, Selim. *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Devereux, David R. *The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East, 1948-56*. London: Palgrave Macmillan, 1990.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. *Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965*. Ankara, t.y.
- . *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971*. Ankara, t.y.
- Dimitrakis, Panagiotis. "British Diplomacy and the Decline of CENTO". *Comparative Strategy* 28, sy. 4 (2009): 317–31.
- . "The Value to CENTO of UK Bases on Cyprus". *Middle Eastern Studies* 45, sy. 4 (2009): 611–24.
- Dockrill, Saki. "Britain's Power and Influence: Dealing with Three Roles and the Wilson Government's Defence Debate at Chequers in November 1964". *Diplomacy & Statecraft* 11, sy. 1 (2000): 211–40.
- . *Britain's Retreat from East of Suez: The Choice between Europe and the World?* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.
- Dodd, Clement. *The History and Politics of the Cyprus Conflict*. London: Palgrave Macmillan UK, 2010.
- Engerman, David. "Ideology and the Origins of the Cold War, 1917-1962". *The Cambridge History of the Cold War: Origins*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, 1:20–43. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Erim, Nihat. *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, t.y.
- Erkin, Feridun Cemal. *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası, 1968.
- Feis, Herbert. *From Trust to Terror: The Onset of the Cold War, 1945-1950*. London: W. W. Norton & Company, 1970.
- Fırat, Melek. *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.
- Freeman, Charles W. *The Diplomat's Dictionary*. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press, 1997.
- Froman, Michael B. *The Development of the Idea of Detente: Coming to Terms*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1991.
- Furia, Annalisa. *The Foreign Aid Regime: Gift-Giving, States and Global Dis/Order*. London: Palgrave Macmillan UK, 2015.
- Gaddis, John Lewis. *George F. Kennan: An American Life*. New York: Penguin Books, 2011.

- . “Grand Strategies in the Cold War”. *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, 2:1–21. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- . *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*. New York: Oxford University Press, 2005.
- . *The Cold War: A New History*. New York: Penguin Press, 2005.
- Gamble, Andrew. *Britain in Decline: Economic Policy, Political Strategy and the British State*. New York: St. Martin’s Press, 1994.
- Garthoff, Raymond. *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington DC: Brookings Institution Press, 1985.
- Gazioğlu, Ahmet. *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs*. İstanbul: Ekin Basımevi, 1960.
- Gazioğlu, Ahmet C. *Kıbrıs’ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1960-1964*. Ankara: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, 2003.
- Geçer, Abdussamed ve Resul Köse. “Türk Halkının Kıbrıs Çözumsuzluğuna Tepkisi (27 Ağustos-1 Eylül 1964)”. *Belgi*, sy. 25 (2023): 123–57.
- Gill, David James. *Britain and the Bomb Nuclear Diplomacy, 1964-1970*. Stanford: Stanford University Press, 2014.
- Göktepe, Cihat. *British Foreign Policy Towards Turkey, 1959-1965*. London: Frank Cass, 2003.
- . “The Cyprus Crisis of 1967 and Its Effects on Turkey’s Foreign Relations”. *Middle Eastern Studies* 41, sy. 3 (2005): 431–44.
- . “The ‘Forgotten Alliance’? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65”. *Middle Eastern Studies* 35, sy. 4 (1999): 103–29.
- Göktepe, Cihat ve Tuba Ünlü Bilgiç. “İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)”. *Bilgi*, sy. 68 (2014): 141–68.
- Göktepe, Cihat ve Süleyman Seydi. “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”. *Bilgi*, sy. 172 (2015): 197–222.
- Göktürk, Turgay Bülent. “Rumlar’ın Kıbrıs’taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 16 (2008): 335–63.
- Gore-Booth, Paul Henry. *With Great Truth and Respect*. London: Constable, 1974.
- Güçlü, Yücel. *Zeki Kuneralp and the Turkish Foreign Service*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2015.
- Gülen, Ahmet. “İnönü Hükümetleri’nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”. *Atatürk Yolu Dergisi* 13, sy. 50 (2012): 389–428.
- . “Türk-Sovyet İlişkileri Bağlamında Kıbrıs Sorunu (1961-1965)”. *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik, 587–612. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- Gürel, Şükrü S. *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*. c. 1. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.

- . *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*. c. 2. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.
- Gürsoy, Cevat Rüştü. “Kıbrıs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25:369–71, 2022.
- Gürün, Kamuran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Hadley, Guy. *CENTO, The Forgotten Alliance: A Study of the Central Treaty Organisation*. Brighton: Institute for the Study of International Organisation, 1971.
- Hale, W. M., ve Julian Bharier. “CENTO, R.C.D. and the Northern Tier: A Political and Economic Appraisal”. *Middle Eastern Studies* 8, sy. 2 (1972): 217–26.
- Hale, William. *Turkish Foreign Policy Since 1774*. London: Routledge, 2013.
- Hanhimäki, Jussi M. “Détente in Europe, 1962-1975”. *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, 2:198–218. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Harbutt, Fraser J. *The Iron Curtain: Churchill, America, and the Origins of the Cold War*. New York: Oxford University Press, 1988.
- Hart, Parker T. *Two NATO Allies at the Threshold of War: Cyprus, a Firsthand Account of Crisis Management, 1965-1968*. Durham: Duke University Press, 1990.
- Hasanlı, Cemil. *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*. çev. Ali Asker. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008.
- Hill, George. *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Hofmann, Arne. *The Emergence of Détente in Europe: Brandt, Kennedy and the Formation of Ostpolitik*. London: Routledge, 2007.
- Hogan, Michael J. *A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State, 1945–1954*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Holland, Robert. *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
- . “Playing the Turkish Card: British Policy and Cyprus in the 1950s”. *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 759–70.
- Howard, Harry N., ed. *Turkey, the Straits, and U.S. Policy*. London: The Johns Hopkins University Press, 1974.
- Hughes, Geraint. *Harold Wilson’s Cold War: The Labour Government and East-West Politics, 1964-1970*. Woodbridge: Boydell Press, 2009.
- İnanç, Gül ve Şuhnaz Yılmaz. “Gunboat Diplomacy: Turkey, USA and the Advent of the Cold War”. *Middle Eastern Studies* 48, sy. 3 (2012): 401–11.
- İpekçi. “Kıbrıs Konusunda Bir İddia ve Bir Demeç”. *Milliyet*, 19 July 1967.
- Ireton, Barrie. *Britain’s International Development Policies: A History of DFID and Overseas Aid*. London: Palgrave Macmillan UK, 2013.

- İrkıçatal, Eftal. “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs’ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 15 (2012): 31–59.
- . “İngiliz Belgelerine Göre Kıbrıs Meselesinde ‘Taksim’ Fikrinin Ortaya Çıkması ve İngiltere’nin ‘Çifte Self Determinasyon’ Teklifi”. *History Studies*, sy. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı (2012): 195–213.
- İşçi, Onur. *Turkey and the Soviet Union During World War II: Diplomacy, Discord and International Relations*. London: I.B. Tauris, 2020.
- . “Turkey at a Crossroads: The Soviet Threat and Postwar Realignment, 1945–1946”. *Diplomatic History* 47, no. 4 (2023): 621–46.
- Jensen, Kenneth M., ed. *Origins of the Cold War: The Novikov, Kennan, and Roberts ‘Long Telegrams’ of 1946: With Three New Commentaries*. Washington D.C: United States Inst of Peace Press, 1993.
- Karakaş, Nuri. *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.
- Kaya, Mehmet. “Atatürk Dönemi Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1923-1938)”. *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik, 33–54. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- Keeble, Curtis. *Britain and the Soviet Union, 1917-89*. New York: Palgrave MacMillan, 1990.
- Kent, John. “British Foreign Policy and Military Strategy: The Contradictions of Declining Imperial Power and the Baghdad Pact, 1947-55”. *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 730–43.
- Keser, Ulvi. “21 Aralık 1963 Kanlı Noel, Kumsal Faciası ve Bugüne Yansımaları”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11, sy. 23 (2011): 93–121.
- . “Bloody Christmas of 1963 in Cyprus in the Light of American Documents”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 13, sy. 26 (2013): 249–71.
- . *Kıbrıs’ta Kanlı Noel: 24 Aralık 1963*. İstanbul: Türk Şehitlikleri İmar Vakfı İktisadi İşletmesi, 2019.
- Kissinger, Henry A. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994.
- Kıralp, Şevki. “1967-1974 Döneminde Kıbrıs Sorunu ve Türkiye ile Yunanistan’ın Kıbrıs Politikaları”. *Journal of History Culture and Art Research* 7, sy. 2 (2018): 444–60.
- . “Kıbrıs Cumhuriyeti’nde Etnik Uyuşmazlık ve Türkiye’nin Kıbrıs Politikası: Anayasa Krizi, Şiddet ve Uluslararası Siyaset (1960-1963)”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy. 37 (2023): 631–65.
- Kırpık, Cevdet ve Kübra Kalkancı. “Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”. *History Studies* 13, sy. 1 (2021): 285–300.
- Kızılyürek, Niyazi. *Bir Hınç ve Şiddet Tarihi: Kıbrıs’ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- . *Doğmamış Bir Devletin Tarihi Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti*. İstanbul: İletişim

- Yayınları, 2005.
- . *Glaŕkos Klerides: Tarihten Güncelliğe Bir Kıbrıs Yolculuğu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Knight, Jonathan. “American Statecraft and the 1946 Black Sea Straits Controversy”. *Political Science Quarterly* 90, sy. 3 (1975): 451–75.
- Korkmazcan, Nezihe Selcen. *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Kramer, Mark. “The Czechoslovak Crisis and the Brezhnev Doctrine”. *1968: The World Transformed*, ed. Carole Fink, Philipp Gassert, and Detlef Junker, 111–71. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Kuneralp, Zeki. *Sadece Diplomat*. İstanbul: Isis Press, 1999.
- Kuniholm, Bruce R. “Turkey and NATO-Past, Present, and Future”. *ORBIS* 27 (1983): 421–45.
- . *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
- LaFeber, Walter. *America, Russia and the Cold War 1945-1992*. New York: McGraw-Hill, 1993.
- Leffler, Melvyn P., ve Odd Arne Westad, ed. *The Cambridge History of the Cold War*. c. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Le Goff, Jacques. *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart Mı?* çev. Ali Berktay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- MacFie, A. L. “The Straits Question at the Potsdam Conference: The British Position”. *Middle Eastern Studies* 23, sy. 1 (1987): 75–82.
- Mallinson, William. *Britain and Cyprus: Key Themes and Documents Since World War II*. London: I. B. Tauris, 2011.
- . *Cyprus, A Modern History*. London: I. B. Tauris, 2009.
- Mark, Eduard. “The Turkish War Scare of 1946”. *Origins of the Cold War: An International History*, ed. Melvyn P. Leffler ve David S. Painter, 112–33. New York: Routledge, 2005.
- McCormick, Thomas J. *America’s Half-Century: United States Foreign Policy in the Cold War and After*. London: Johns Hopkins University Press, 1995.
- McCourt, David M. *Britain and World Power Since 1945*. Michigan: The University of Michigan Press, 2014.
- Melakopides, Costas. *Moscow’s Policies Towards Cyprus During the Cold War: Realpolitik versus Latent Pragmatic Idealism*. London: Palgrave Macmillan, 2016.
- Mirbagheri, Farid. *Cyprus and International Peacemaking*. London: Hurst, 1998.
- Moravcsik, Andrew. “Charles de Gaulle and Europe: The New Revisionism”. *Journal of Cold War Studies* 14, sy. 1 (2012): 53–77.

- Mulhauser, F. L., ed. *The Poems of Arthur Hugh Clough*. Oxford: Clarendon Press, 1974.
- Nelson, Keith L. *The Making of Detente: Soviet-American Relations in the Shadow of Vietnam*. London: The Johns Hopkins University Press, 1995.
- Newton, Scott. "The Two Sterling Crises of 1964 and the Decision Not to Devalue". *The Economic History Review* 62, no. 1 (2009): 73–98.
- Niedhart, Gottfried. "Ostpolitik: The Role of the Federal Republic of Germany in the Process of Détente". 1968: *The World Transformed*, edited by Carole Fink, Philipp Gassert, and Detlef Junker, 173–92. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Öncü, Ali Servet. "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Projesi: Türkiye, İran ve Pakistan Ortaklığı". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, sy. 34 (2021): 929–58.
- Orwell, George. "You and the Atomic Bomb". *Tribune*, 19 Ekim 1945.
- Painter, David S. *The Cold War: An International History*. London: Routledge, 1999.
- Panteli, Stavros. *A History of Cyprus: From Foreign Domination to Troubled Independence*. London: East-West, 2000.
- Pierpaoli, Paul G. "Détente". *Encyclopedia of the Cold War: A Political, Social, and Military History*, ed. Spencer C. Tucker and Priscilla Mary Roberts, 1:551–54. Oxford: ABC-CLIO, 2008.
- Polatoğlu, Mehmed Gökhan. "Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği ve Yapılan Yatırımlar". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 65 (2019): 477–96.
- Polyviou, Polyvios G. *Cyprus, Conflict and Negotiation, 1960-1980*. London: Duckworth, 1980.
- Qasımlı, Musa. *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.
- Rappas, Alexis. *Cyprus in the 1930S: British Colonial Rule and the Roots of the Cyprus Conflict*. London: I.B.Tauris, 2014.
- Resis, Albert. "The Churchill-Stalin Secret 'Percentages' Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944". *The American Historical Review* 83, sy. 2 (1978): 368–87.
- Rezvania, Babak. "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)". *Middle Eastern Studies* 56, sy. 6 (2020): 878–99.
- Roberts, Geoffrey. "Ideology, Calculation, and Improvisation: Spheres of Influence and Soviet Foreign Policy 1939-1945". *Review of International Studies* 25, sy. 4 (1999): 655–73.
- . "Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943-8". *Journal of Contemporary History* 46, sy. 1 (2011): 58–81.
- Roberts, Geoffrey K. *The Soviet Union in World Politics: Coexistence, Revolution and*

- Cold War, 1945-1991*. London: Routledge, 1999.
- Ross, Graham, ed. *The Foreign Office and the Kremlin: British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941-45*. London: Cambridge University Press, 1984.
- Şamıyeva, Hayat. "Sovyetler Birliği Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu (1960-1991)". *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği*, ed. Duygu Türker Çelik, 613-27. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- Sanders, David. *Losing An Empire, Finding A Role: British Foreign Policy Since 1945*. New York: Macmillan, 1989.
- Sanjian, Ara. "The Formulation of the Baghdad Pact". *Middle Eastern Studies* 33, sy. 2 (1997): 226-66.
- Satan, Ali. "Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sy. 6 (2004): 55-70.
- Satan, Ali ve Erdoğan Şentürk, ed. *Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012.
- Savranskaya, Svetlana ve William Taubman. "Soviet Foreign Policy, 1962-1975". *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, 2:134-57. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Savrun, Ergenekon. "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 186 Sayılı Kararından Johnson Mektubuna Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 5, sy. 12 (2019): 1110-33.
- . *Kıbrıs Politikaları: 1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*. Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık, 2021.
- Savrun, Ergenekon, ve Melih Tinal. "Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1955-1964)". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, sy. 34 (2017): 349-71.
- Saynur Derman, Giray, ve Vefa Kurban. "Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16, sy. 33 (2016): 455-84.
- Schulzinger, Robert D. "Détente in the Nixon-Ford Years, 1969-1976". *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, 2:373-94. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Şener, Bülent. "1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", sy. 205 (2013): 103-36.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu: 1945-1958*. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997.
- Seydi, Süleyman. "Making a Cold War in the Near East: Turkey and the Origins of the Cold War, 1945-1947". *Diplomacy & Statecraft* 17, sy. 1 (2006): 113-41.
- Shlaim, Avi, Peter Jones, and Keith Sainsbury. *British Foreign Secretaries Since 1945*. London: David & Charles, 1977.
- Siniver, Asaf. *Nixon, Kissinger, and U.S. Foreign Policy Making: The Machinery of*

- Crisis. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Sıvış, Efe. *Türk Demokrasisinin Sıfır Noktası*. İstanbul: Ötüken, 2019.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1945-1986)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1991.
- Sönmezoğlu, Ömer. “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kıbrıs Politikası (1945’den Günümüze)”. *Türk Dış Politikası: Cumhuriyet Dönemi*, ed. Mustafa Bıyıklı, c. 2. İstanbul: Gökkubbe, 2008.
- Sonyel, Salahi R. *Cyprus: The Destruction of a Republic and Its Aftermath: British Documents (1960-1974)*. Lefkoşa: CYREP, 2003.
- Sonyel, Salahi R. “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs’ı İngilizlere Nasıl Kiraladı”. *Bellekten* 42, sy. 168 (1978): 725–44.
- Soysal, İsmail. *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*. İstanbul: İsis, 1997.
- . *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990)*. c. 2. Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Stevenson, Richard W. *The Rise and Fall of Détente: Relaxations of Tension in US-Soviet Relations 1953–84*. Hampshire: University of Illinois Press, 1985.
- Sutton, Christopher. *Britain’s Cold War in Cyprus and Hong Kong: A Conflict of Empires*. Palgrave Macmillan, 2017.
- Tamçelik, Soyalp. “BM Güvenlik Konseyi’nin Kıbrıs’la İlgili Aldığı Bazı Kararların Özellikleri ve Analitik Değerlendirmesi (1964-1992)”. *Journal of Turkish Studies* 8, sy. 12 (2021): 1229–68.
- Tamkin, Nicholas. *Britain, Turkey, and the Soviet Union, 1940-45: Strategy, Diplomacy and Intelligence in the Eastern Mediterranean*. Studies in Military and Strategic History. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009.
- Tellal, Erel. “SSCB’nin Türkiye’den İstekleri: Soğuk Savaş Sonrası Bir Değerlendirme”. *Prof. Dr. Cevat Geray’a Armağan*, 747–62. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2001.
- . “SSCB’yle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, 1:499–521. İstanbul: İletişim, 2018.
- . *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı, 2000.
- Tezel, Yahya S. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973): İnönü’nün Son Başbakanlığı (1961-1965)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Toluner, Sevin. *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1977.

- Trachtenberg, Marc. "The de Gaulle Problem". *Journal of Cold War Studies* 14, sy. 1 (2012): 81–92.
- Truman, Harry S. *Memoirs by Harry S. Truman: 1945 Year of Decisions*. New York: Konecky & Konecky, 1995.
- Turgut, Hulûsi. *Demirel'in Dünyası*. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1992.
- Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, ed. *İran-Pakistan-Türkiye Arasında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Teşkilatı ve Faaliyetleri*. Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1967.
- Uçarol, Rıfat. *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- . "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye Devri (1878)". *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, ed. Ali Ahmetbeyoğlu ve Erhan Afyoncu, 121–58. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- . *Siyasi Tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der, 2015.
- Umar, Ömer Osman. *Bağdat Paktı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.
- Uslu, Nasuh. *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Weisband, Edward. *Turkish Foreign Policy, 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*. Princeton: Princeton University Press, 1973.
- Westad, Odd Arne. "The Cold War and the International History of the Twentieth Century". *The Cambridge History of the Cold War: Origins*, ed. Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, 1:1–19. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Yavuzalp, Ercüment. *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik (1967-1970)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Yellice, Gürhan. "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12, sy. 24 (2012): 13–26.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.
- . "Britain's Post-War Defence Policy in the Middle East and Its Impact on Turkey, 1945-50". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15, sy. 45 (1999): 1121–48.
- . "CENTO: The Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)". *Middle Eastern Studies* 56, sy. 6 (2020): 854–77.
- . "Greco-Turkish Relations and the Questions of Cyprus and Aegean Islands According to British Documents (1955-1975)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 8, sy. 1 (2019): 95–113.
- . "İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 Askeri Müdahaleleri". *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1 (2019): 354–406.
- . *İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-*

- 1954). Ankara, 2000.
- . *Ortadoğu’da Soğuk Savaş ve Emperyalizm: İngiltere-Amerika’nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- . “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”. *History Studies International Journal of History* 11, sy. 6 (2019): 1985–2002.
- . “Sir Roderick Sarell’s Observations on Turkey and the Turks in the Early 1970s.” *Pursuit of History* 1, sy. 2 (2009): 273–80.
- . “State Visit of Her Majesty The Queen Elizabeth II to Turkey in 1971”. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 17, sy. 1 (2009): 8.
- . “State Visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 November 1967)”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 58 (2016): 303–16.
- . “The American Concept of the ‘Northern Tier’ Defence Project and the Signing of the Turco-Pakistani Agreement, 1953-54”. *Middle Eastern Studies* 37, sy. 3 (2001): 59–110.
- . *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-59*. London: Routledge, 2012.
- . *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*. London: Frank Cass, 2005.
- . “The Formation of RCD: Regional Cooperation for Development”. *Middle Eastern Studies* 45, sy. 4 (2009): 637–60.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, ve Miraçhan Yılmaz, “İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Türkiye’deki Ekonomik Gelişmeler (1970-1980)”. *Türkiyat Mecmuası* 29 (2019): 169–95.
- Yılmaz, Şuhnaz. “The Transformation of Britain-Turkey-United States Relations at the Advent of the Cold War (1945–1952)”. *Middle Eastern Studies* 56, sy. 5 (2020): 714–29.
- . “Turkey’s Quest for NATO Membership: The Institutionalization of the Turkish–American Alliance”. *Southeast European and Black Sea Studies* 12, sy. 4 (2012): 481–95.
- . *Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent*. New York: Routledge, 2015.
- Yorgancıoğlu, Cemal, ve Şevki Kıralp. “Turco-British Relations, Cold War and Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954–1958)”. *Middle Eastern Studies* 55, sy. 6 (2019): 914–31.
- Young, John W. “International Factors and the 1964 Election”. *Contemporary British History* 21, sy. 3 (2007): 351–71.
- , ed. “The Diary of Michael Stewart as British Foreign Secretary, April–May 1968”. *Contemporary British History* 19, sy. 4 (2005): 481–510.

———. *Twentieth-Century Diplomacy: A Case Study of British Practice, 1963-1976*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Zia, Nasim. *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.

Zubok, Vladislav M. *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2007.

Zubok, Vladislav, and Constantine Pleshakov. *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Krushchev*. Massachusetts: Harvard University Press, 1996.

3. Tezler

Balıkçoğlu, Emrah. “Taksim Tezi Bağlamında Kıbrıs (1954-1960)”. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2016.

Balım, Hande. “II. Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz Ticari İlişkileri”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021.

Carver, Michael M. “A Correct and Progressive Road: U.S.-Turkish Relations, 1945-1964”. Doktora Tezi, Bowling Green State University, 2011.

Cender, İlker. “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)”. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2020.

Coşkun, Yasin. “The Cyprus Problem and Anglo-Turkish Relations 1967- 1980”. Doktora Tezi, University of East Anglia, 2015.

Erciyas, Okan. “Turkish Foreign Policy Towards the Cyprus Crises of 1964, 1967, and 1974: A Poliheuristic Perspective”. Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2014.

Erdur, Oğuz. “Soğuk Savaş Döneminde Demokratik Alman Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye Propaganda Yayını Yapan Bizim Radyo (1958-1989)”. Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2023.

Gates, Christianne Deborah. “Britain, Turkey, and Cyprus, 1950-1959”. Doktora Tezi, University of East Anglia, 2012.

İrkiçatal, Eftal. “İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960”. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2012.

McConnel, Adam. “Dean Acheson and the Turkish-American Alliance, 1945-1953”. Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2014.

Özel, Oğul Hasan. “On the Road to Detente: Turkish Foreign Policy After the Johnson Letter”. Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2021.

Rousou, Maria. “Britain's Balcony in the Middle East: Cyprus' Role in British Defence Strategy, 1945-57”. Doktora Tezi, Simon Fraser University, 2001.

Savrun, Ergenekon. “1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2017.

Şentürk, Ayşegül. “CENTO: Merkezi Antlaşma Teşkilatı”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2001.

Ülgül, Murat. “The Soviet Influence on Turkish Foreign Policy (1945-1960)”. Yüksek Lisans Tezi, Florida State University, 2010.

Yellice, Gürhan. “İngiltere’nin Kıbrıs Politikası (1950-1960)”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011.

4. Süreli Yayınlar

Akis

Akşam

Cumhuriyet

Dünya

Milliyet

Son Havadis

Tercüman

5. Çevrim İçi Kaynaklar

British Pathe. “UK: Speaker’s Corner in London’s Hyde Park: Peer Gives Racial Violence Warning (1967)”. <https://www.britishpathe.com/asset/155240/>. Erişim tarihi: 29.1.2024

Cyprus: Peace Talks Open in Nicosia, 1968. <https://www.britishpathe.com/asset/129429/>. Erişim tarihi: 2.1.2024

<https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy/inflation/inflation-calculator> Erişim tarihi: 3.4.2022.

https://www.mfa.gov.tr/sayin-hasan-esat-isik_in-ozgecmisi.tr.mfa Erişim tarihi: 2.11.2022.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/soldier-on> Erişim tarihi: 10.8.2022.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/urge?q=urge> Erişim tarihi: 4.4.2024

“CAN251 Turkish Premier Greeted by Greek Protesters in London”, 27 June 1964. <http://www.aparchive.com/metadata/UK-INONU->

[VISIT/544b3e545a710d895b8598c0ab73e696?query=a0005677&current=1&orderBy=Relevance&hits=2&referrer=search&search=%2fsearch%3fstartd%3d%26enddd%3d%26allFilters%3d%26query%3da0005677%26advsearchStartDateFilter%3d%26advsearchEndDateFilter%3d%26searchFilterHdSDFormat%3dAll%26searchFilterDigitized%3dAll%26searchFiltercolorFormat%3dAll%26searchFilteraspectratioFormat%3dAll&allFilters=&productType=IncludedProducts&page=1&b=73e696#In](https://www.britishpathe.com/video/VISIT/544b3e545a710d895b8598c0ab73e696?query=a0005677&current=1&orderBy=Relevance&hits=2&referrer=search&search=%2fsearch%3fstartd%3d%26enddd%3d%26allFilters%3d%26query%3da0005677%26advsearchStartDateFilter%3d%26advsearchEndDateFilter%3d%26searchFilterHdSDFormat%3dAll%26searchFilterDigitized%3dAll%26searchFiltercolorFormat%3dAll%26searchFilteraspectratioFormat%3dAll&allFilters=&productType=IncludedProducts&page=1&b=73e696#In). Erişim tarihi: 11.3.2023.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. “CENTO Toplantısı: Tahran’da Düzenlenen CENTO (Bağdat Paktı) Toplantısından Görüntüler”. <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/tr/film/cento-toplantisi-tahran>. Erişim tarihi: 24.1.2024

T. C. Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü. “İl ve İlçe Yüz Ölçümleri”. <https://www.harita.gov.tr/urun/il-ve-ilce-yuz-olcumleri/176>. Erişim tarihi: 15.3.2023.

Turkey: *Centro Meeting in Ankara 1966*, 1966. <https://www.britishpathe.com/video/VLVAC046G89AL5WRZHSFITG9X7FOT-TURKEY-CENTRO-MEETING-IN-ANKARA/query/ANKARA>. Erişim tarihi: 3.3.2023.

Turkey: *Greek and Turkish Premiers Meet in Attempt to Settle Differences (1967)*, 1967. <https://www.britishpathe.com/asset/212226/>. Erişim tarihi: 9.11.2023.

EKLER

Ek 1. İngiliz Dışışlerinin Türk Yetkililerle İlgili Biyografik Notları

Celal Tevfik Karasapan

“1899 yılında Medine’de doğdu, İstanbul Üniversitesi’nde eğitim aldı. 1959 yılına kadar kariyerini Türk Dışışleri servisinde sürdürdü. Bu yıllarda 1936’da istihbarat servisine ve 1941-1942 yıllarında Ticaret Bakanlığına geçici olarak görevlendirildi. Tahran, Kahire, Halep’te görev aldı, Şam, Trablus ve Bükreş’te temsilci olarak bulundu ve ardından Şam ve Bükreş Büyükelçiliği yaptı. 1959’da Milli Emniyet Hizmeti Başkanı olarak atandı. 1960’ta 27 Mayıs devriminin¹⁵²³ ardından tutuklandı fakat üç gün sonra salındı. Hemen ardından kısa süre içerisinde Dışışleri’nden istifa etti.

1961’de, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ne katıldı, parti yönetimine girdi ve Ekim 1961’de Afyon Senatörü seçildi. Kısa süre sonra Adalet Partisi’ne katıldı ve Haziran 1962’de İnönü’nün Aralık 1963’te dağılan ikinci koalisyon hükûmetinde Basın, Yayın ve Turizm Bakanlığı’na atandı. 1965 yılının sonunda Türk delegasyonunun resmî üyesi olarak BM’de Kıbrıs Müzakerelerine atandı. Senatör olarak görev süresi Haziran 1966’da bitecek.

Dostane ve İngiliz yanlısı. İngilizce, Fransızca ve İtalyanca biliyor. Evli ve iki çocuk sahibi. Oğlu, Türk dışışleri servisinde memur. Kızı ise Oxford’da¹⁵²⁴.

Feridun Cemal Erkin

“Erkin 1900 yılında doğdu ve 1924 yılında Dışışlerine girdi. 1942 yılında Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri oldu ve ardından Roma’da (1947-1948), Vaşington’da (1948-1955), Madrid’de (1955-1957) ve Paris’te (1957-1960) büyükelçilik vazifesinde bulundu. 1960 yılında Dışışleri Bakanlığı’na Müsteşar olarak geri döndükten sonra darbenin ardından Londra Büyükelçisi olarak atandı. 1962’de Dışışleri Bakanı oldu.

Erkin çoğu zaman dış politikada ve bakanlık idaresinde selefinden daha bağımsız bir çizgi takip etmekte. Fransız Siyasal Bilimler Akademisi’nin 20 yabancı üyesinden biri. Türkiye’nin en zeki diplomatlarından ancak kendini beğenmiş, duygusal ve pesimist

¹⁵²³ Belgedeki “revolution” kelimesine sadık kalınmıştır

¹⁵²⁴ “Celal Tevfik Karasapan”. 19 Mayıs 1966. CC103144/25. TNA, FO 371/185626.

duygulara meyyal. Ağırlıklı olarak Fransızca eğitim görmüş olsa da yeterli derecede İngilizce bilmekte. Dul.¹⁵²⁵”

Haluk Bayülken

“Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Genel Sekreter Yardımcısı. Mükemmel derecede İngilizce konuşmakta¹⁵²⁶.”

Hasan Işık

“1916’da doğdu. 1940 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu ve aynı yıl Dışişlerine girdi. 1954 yılında Ticari İşler ve Ticari Anlaşmalar Genel Müdürü olarak görevlendirilmeden önce Müsteşar olarak Cenevre’de görev yaptı. 1960 yılının Mayıs ayındaki devrimin¹⁵²⁷ ardından görevden uzaklaştırılana kadar Ekonomi İşleri Genel Sekreterliği yaptı. Devrimden¹⁵²⁸ önceki faaliyetleri konusundaki soruşturmaların neticesinde aklandı ve 1962 yılında Brüksel Büyükelçisi olarak atandı. 1964’te Moskova Büyükelçisi oldu ve Türk ve Sovyet Hükümetleri arasında yıl sonuna doğru başlayan yakınlaşmanın sağlanmasında öncü rol oynadı. İnönü rejiminin düşüşünün ardından Ürgüplü hükûmetinde Dışişleri Bakanı olarak görevlendirildi.

Işık, iletişim kurulması hoş bir insan ve yardımcı olmak için elinden geleni yapıyor. Yetenekli bir diplomat olmasına rağmen güçlü olduğu izlenimi vermiyor. Mükemmel derecede Fransızca ve İngilizce bilmektedir.”¹⁵²⁹

İhsan Sabri Çağlayangil

“1908 yılında İstanbul’da doğdu. Hukuk Fakültesi’nden mezun olduktan sonra 1931 yılında Emniyet Genel Müdürlüğünde göreve başladı ve Genel Müdür Yardımcısı oldu. 1947 ve 1960 yılları arasında Yozgat, Antalya, Çanakkale, Sivas ve Bursa valiliği yaptı ve 1960 devriminden¹⁵³⁰ sonra emekli oldu. 1961 yılında AP’den Bursa Senatörü seçildi ve Bütçe Komisyonu üyesi oldu. Senato tartışmalarının düzenli

¹⁵²⁵ N. Henderson’dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) J. O. Wright’a (İngiltere Başbakanlık Konutu), “Biographical Notes on M. İnönü and the Members of His Party”. 26 Haziran 1964. TNA, PREM 11/5176.

¹⁵²⁶ Ibid.

¹⁵²⁷ Belgedeki “revolution” kelimesine sadık kalınmıştır.

¹⁵²⁸ Belgedeki “revolution” kelimesine sadık kalınmıştır.

¹⁵²⁹ “Briefs for CENTO Ministerial Council Meeting, to Be Held in Tehran 7-8 April 1965”. EB 1016/2/G.

¹⁵³⁰ Belgedeki “revolution” kelimesine sadık kalınmıştır.

katılımcısı olan Çağlayangil sıkıyönetime karşı ilk saldırısını 1963 yılında yaptı. Kasım 1963'te Adalet Partisi'nden Senato Sözcülüğü adayı oldu ancak CHP'nin kendisini desteklemeyi reddetmesi üzerine adaylıktan çekildi. Şubat 1965'te Ürgüplü Hükûmetine Çalışma Bakanı olarak atandı. Kendisini akıcı hatip olarak ispatlamıştı ancak bakan olarak menfi bir şekilde selefiyle karşılaştırıldı. Ekim 1965'te Demirel'in tek parti iktidarının kurulmasıyla Dışişleri Bakanı oldu.

Kendini beğenmiş olsa da iyi bir hatip. Sıklıkla Türkiye'de ve yurtdışında seyahat düzenler ve polislikle ilgili birçok kitabın yazarıdır.

Evli ve bir kız babası. İngilizce, Fransızca ve Rusça bilmekte.¹⁵³¹

İlter Türkmen

“1927'de İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nde eğitim gördükten sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne gitti. 1949'da Dışişleri Bakanlığına girdi ve NATO'da, Kahire'de ve Vaşington'da görev yaptı. 1964'te bakanlığa geri döndüğünden beri sorumlulukları günden güne arttı.

Türkmen oldukça zeki ve bakanlıkta çok hızlı bir şekilde yükseldi. Dışişleri Bakanı'nın başta Kıbrıs konusunda olmak üzere en yakın danışmanı ve sıklıkla seyahatlerinde kendisine eşlik ediyor. Harikulade İngilizcesi onu Çağlayangil için muteber bir tercüman ve çalışması kolay biri haline getirdi.

Akıcı bir şekilde İngilizce konuşabilen çekici ve batılılaşmış bir kadınla evli. Bir çocukları var.”¹⁵³²

İsmet İnönü

“Kürt kökenli. Asker olarak Trakya'da, Yemen'de, Kafkaslarda ve Filistin'de (1917-1918) görev yaptı. 1920'de Mustafa Kemal Atatürk'e katılarak kısa sürede Genelkurmay Başkanı oldu. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanların mağlup edildiği Birinci ve İkinci İnönü savaşlarında Türk ordusunu kumanda etti. 1922 yılında Yunanların mağlup edilmesinin ardından Dışişleri Bakanı olarak görevlendirildi ve Lozan Anlaşması'nda Türk heyetine liderlik yaptı. Çok kısa süreli bir ara haricinde 1923-1937

¹⁵³¹ “Briefs for CENTO Ministerial Meeting”. EB1015/17.

¹⁵³² A. D. F. Pemberton-Pigott'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) A. E. Davidson'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). 26 Mart 1968. CT3/9, No. 25/1/9. TNA, FCO 9/634.

yılları arasında Başbakanlık görevinde bulundu. 1923 yılından itibaren ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel başkanı oldu. Başbakan olarak Moskova, Roma, Sofya ve Belgrad'a resmi ziyaretler gerçekleştirdi. 1937 yılında Türkiye'yi temsilen Kral VI. George'un taç giyme töreninde bulundu.

1938 yılında Atatürk'ün ölümü üzerine Cumhurbaşkanı seçildi. İkinci Dünya Savaşı'nda Atatürk tarafından başlatılan İngiliz yanlısı politikayı takip etti ve 1943'te Kahire'de Churchill ve Roosevelt ile görüştü.

1945 yılında Türkiye'de çok partili sistemi kurdu ve partisi 1950 seçimlerinde Bayar ve Menderes'in Demokrat Partisi karşısında ağır bir yenilgi aldı.

1950 yılından 1960 yılına kadar Demokrat Parti'ye karşı, özellikle 1957 yılından itibaren artan muhalefetin liderliğini yaptı. İnönü'ye yönelik kişisel saldırılar, yaralandığı protestolar dahil, 1960 devriminden¹⁵³³ önce tansiyonun yükselmesinde büyük rol oynadı. Darbenin hazırlıklarına dahil olmamasına rağmen Demokrat Parti destekçileri onu genellikle kaderlerinin sorumlusu olarak değerlendirdi. 1961 Kasım'ında 18 aylık askeri idareyi sona erdiren ve Adalet Partisi ile koalisyon hükûmeti oluşturan genel seçimlerin ardından Başbakan olarak atandı.

1962 ve 1963 yılındaki darbe girişimlerinin başarısız olmasında kişisel olarak etkili bir rol oynadı. İlk koalisyonu 1962 yılında çöktü, fakat Başbakan olarak yeniden atandı ve ikinci koalisyonu 1963 yılının Aralık ayına kadar sürdü. Şu anda bağımsızlarla koalisyon halinde olan azınlık hükûmetine liderlik ediyor.

Şeker hastası ve 1959 yılının sonuna doğru, iyi bir tedavi gördüğü hastalık nedeniyle faaliyetleri sınırlandı.

İngiltere'nin istikrarlı bir dostu oldu. Bilge ve kültürlü bir adam. Telaşsız ve nazik, işitme problemi var. Müzik dinlemeyi ve satranç oynamayı sever; İngilizce, Almanca, Fransızca okur, dünyadaki gelişmeleri yakından takip eder. Basit bir özel yaşamı var ve kırk yıldır evli. Hepsi evli olan üç çocuğu var. Oldukça iyi Fransızca ve çok az İngilizce konuşmasına rağmen yabancılarla tercüman aracılığıyla konuşmayı tercih ediyor¹⁵³⁴.

¹⁵³³ Belgede kullanılan "revolution" kelimesine sadık kalınmıştır.

¹⁵³⁴ N. Henderson'dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) J. O. Wright'a (İngiltere Başbakanlık Konutu), "Biographical Notes on M. İnönü and the Members of His Party". 26 June 1964.

Nihat Erim

“52 yaşında. İstanbul ve Sorbonne’da eğitim aldı. Ankara Hukuk Fakültesi’nde Profesör; bir ara Dışişleri Bakanlığı’nda Hukuk Müşaviri oldu ve San Francisco Konferansı’nda Türk Delegasyonuna eşlik etti.

1948 yılından 1949 yılına kadar Çalışma Bakanlığı ve 1949 yılından 1950 yılına kadar Başbakan Yardımcılığı yaptı. 1950 seçimlerinde parlamentodaki koltuğunu kaybetti, ardından Cumhuriyet Halk Partisi’nin gazetesinde birkaç yıl editörlük yaptı. 1960 yılında yeniden parlamentoya seçildi.

Siyasette döneğiyle nam salmış. Kıbrıs için önerilen Radcliff Anayasa Önerisi’ni incelemek için temsilcisi olarak seçildikten ve Kıbrıs ve Londra’yı ziyaret ettikten sonra İnönü ile arasını aşmakla suçlandı. 1959 Nisan’ında Lefkoşe’de Kıbrıs Anayasa Komitesi Türk Delegasyonuna başkanlık yaptı.

Vaktiyle silahlı kuvvetlerdeki darbecilerle yakın bağa sahip olmakla suçlandı.

Evli, iki çocuklu. İyi derecede Fransızca ve çok iyi derecede İngilizce konuşmakta.¹⁵³⁵”

Süleyman Demirel

“1924 yılında Isparta’da bir hayvan çiftliğinde dünyaya geldi. İstanbul Teknik Üniversitesi’nden mezun olduktan sonra 1948 yılında mühendis olarak DSİ’de çalışmaya başladı. 1949, 1954 ve 1955 yıllarında ABD’de eğitim aldı. 1955-1960 yılları arasında DSİ Genel Müdürlüğü yaptı ve “Barajlar Kralı” olarak anıldı. 1960 devriminin¹⁵³⁶ ardından bu görevinden alındı. 1961 yılında kendi müteahhitlik firmasını kurdu ve Morrison Corporation’ın Türkiye temsilcisi oldu. 1962 yılının Aralık ayında Adalet Partisi’nin yönetim kuruluna seçildi ve partinin başkan vekili oldu. 1963 yılının Mart ayında partiden istifa etti. 1964 yılının Kasım ayında Bilgiç’in ılımlı alternatifi olarak ve sürpriz bir şekilde oyların büyük çoğunluğunu alarak genel başkan seçildi. Şubat 1965’te kurulan Ürgüplü hükûmetinde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı oldu.

Demirel ilerlemeci ve Batıcı görünüşe sahip ve bazen Amerikan kuklası olarak

¹⁵³⁵ Ibid.

¹⁵³⁶ Belgedeki “revolution” kelimesine sadık kalınmıştır.

eleştiriliyor. İyi bir ekip adamı ve becerikli bir *laissez-faire* ekonomisti olduğu rapor edilmektedir. Mecliste sandalyeye sahip olmama dezavantajına rağmen AP iradesini ekileme becerisi gösterdi.

Evli, İngilizce ve biraz Fransızca bilmektedir.¹⁵³⁷”

Turgut Menemencioğlu

“1914 yılında İstanbul’da doğdu. Robert Koleji’nde ve Cenevre Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde eğitim gördü ve 1939 yılında Türk Dışişlerinde kariyer memuru oldu. 1943 yılında tercüman olarak Birinci ve İkinci Kahire Görüşmeleri’ne katıldı. Bükreş, Cenevre ve Vaşington’da görev yaptı. 1955 yılında New York’taki Birleşmiş Milletler Türkiye Daimi Delegasyonuna danışman olarak atanmadan önce Dışişleri Bakanlığı Ticari Anlaşmalar Başkanlığı’nın genel müdürüydü. 1956 yılında Bandung Konferansı’na katıldı ve Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak Latin Amerika’ya giden iyi niyet misyonuna liderlik etti.

1960 yılında Ottawa Büyükelçisi olarak atansa da sadece birkaç ay sonra Türkiye Daimi Temsilcisi olarak Birleşmiş Milletlere geri döndü. Birleşik Krallık misyonu Menemencioğlu’nu Türk çıkarlarının ve Batı politikalarının dostane ve azimli savunucusu olarak gördü. 1962 yılında Vaşington’a büyükelçi olarak atandı. 1964 yılında Johnson’a yaptığı ziyaret sırasında İnönü’yü gücendirdiği söylenmektedir. 1967 yılında CENTO Genel Sekreteri oldu. Görevdeki üç yılının ardından 1970 yılında, muhtemelen 1972 yılında sona erecek bir süre için tekrar atandı.

Zeki ve bilgili. Fransızca ve İngilizce bilmekte. Evli ve iki oğlu var.¹⁵³⁸”

Turgut Sunalp

“Kore’de Türk Tugayı’nda görev yaptı. Moskova’da Askeri Ateşe olarak bulundu ve S.H.A.P.E.’de¹⁵³⁹ görev aldı. 1960 yılından Genel Kurmay Plan ve Harekat Daire Başkanı olmak üzere geri çağırıldığı 1962 yılına kadar Kıbrıs’taki Türk birliğinin ilk komutanıydı.

Sevecen bir kişilik, zeki ve verimli. Türkiye’nin Kıbrıs’la ilişkisine fanatik bir şekilde

¹⁵³⁷ D. Allen’dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart’a. 9 Mart 1965. No. 1013/50.

¹⁵³⁸ “Personality Note”. 8 Mart 1971. TNA, FCO 1402.

¹⁵³⁹ Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı.

bağlı. Genelkurmay’da sözü en çok geçen kişi. Evli ve iyi derecede İngilizce konuşmakta.¹⁵⁴⁰”

Ümit Haluk Bayülken

“Eylül 1966’dan bu yana Türkiye’nin Londra Büyükelçisi.

1921’de İstanbul’da doğdu, 1944’te dışişlerine girdi. 1950’lerde üç yıl boyunca BM’de hizmet etti ve 1960 yılında Kıbrıs hakkındaki Londra Konferansı’nda delegelerden biriydi. Daha sonra dışişlerinde üst düzey görevlerde bulundu ve 1964 yılında Genel Sekreter oldu.

Bayülken yetenekli ve çalışkan bir görevli. Ankara’da büyük bir ağırlığı yok. Fakat canlı ve hevesli biri; İngiltere’ye dostça yaklaşıyor ancak Kıbrıs konusunda Türkiye’ye daha fazla yardımcı olmamız gerektiğini takıntı haline getirmiş durumda. İngilizceyi oldukça iyi konuşur. Teşvik ve iltifatlara kolayca yanıt verir. Oğullarından biri Leeds Üniversitesi’nde okuyor.¹⁵⁴¹”

Zeki Kuneralp

“1914’te İstanbul’da doğdu. Son Osmanlı hükûmetindeki bakanlardan biri olan babasının Atatürk’ün destekçileri tarafından öldürülmesinin ardından annesi tarafından İsviçre’de büyütüldü ve eğitildi. 1938 yılında Bern Üniversitesi’nden mezun oldu ve 1940 yılında dışişlerine girdi. Bükreş, Prag ve Türkiye’nin NATO Delegasyonunda görev aldı. 1947 yılında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri’nin Özel Kalemi oldu. 1957’de bakanlığa döndü ve Siyasi İşler Genel Sekreter Yardımcısı olarak atandı. 27 Mayıs darbesinin hemen ardından Genel Sekreter oldu ve Ağustos ayında Büyükelçi olarak İsviçre’ye tayini duyuruldu. 1963 yılında Büyükelçi olarak Londra’ya atandı.

Anlaşılabileceği üzere çocukluğu hakkında konuşmak istemeyen Kuneralp ehil, dürüst ve İsviçreli geçmişi işinde ve tavrında kendini gösteren çalışkan bir memur. Pek çok İngiliz arkadaşı var ve Bakanlık’taki görevinde her zaman bize yardımcıydı. Babasının ilk karısı İngiliz idi ve Birleşik Krallık’ta yaşayan bir yarı-İngiliz kız kardeşi ve erkek kardeşi var. Biraz Rusçanın yanında iyi derecede İngilizce, Fransızca ve Almanca

¹⁵⁴⁰ N. Henderson’dan (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) J. O. Wright’a (İngiltere Başbakanlık Konutu), “Biographical Notes on M. İnönü and the Members of His Party”. 26 Haziran 1964.

¹⁵⁴¹ A. E. Davidson (İngiltere Dışişleri Bakanlığı). “The Turkish Ambassador”. 3 Nisan 1968. CT 3/13.

konuşmakta. Evli ve iki çocuğu var.

Zeki ve nazik tavırlı. Felçli bir hastalık nedeniyle ortaya çıkan topallık nedeniyle engelli durumda¹⁵⁴².

¹⁵⁴² D. S. L. Dodson (İngiltere Dışışleri Bakanlığı), “The Turkish Ambassador’s Call on Mr. Thomson”. 10 Kasım 1964. CT1051/30.

Ek 2. Raporlar

Turkey and the Western Alliance

Turkey's growing disenchantment with her Western allies over Cyprus issue is coming more into the open. Recent examples are:

- a) M. Inonu's interview with "Time Magazine" (Ankara telegram No. 15 Saving);
- b) M. Oktem's demarché to the Secretary of State (Foreign Office telegram to Ankara No. 1693;
- c) A report by the BBC Middle East correspondent, broadcast on April 18, which discusses the possibility of Turkey turning to the Soviet Union;
- d) A press report today that M. Erkin will take to Washington a personal message to President Johnson which will the degree of support she is getting from her NATO allies over Cyprus and refer to the possibility that Turkey might be obliged to leave the Western Alliance.

The main and immediate cause of this disillusionment is the feeling that the Turks are losing over Cyprus. Even if Turkey were strong and stable internally, the Cyprus crisis would pose a serious threat to Turkish relations with the West. The effect is all the greater because the crisis takes place against a background of a grave economic situation and political instability.

...

Conclusion

Our relations with Turkey are obviously going to be very difficult for some time to come. It is true that there is a certain element of bluff in Turkish talk of leaving the Western Alliance. The Turks are strongly anti-Russian and anti-Communist and the chances of their voluntarily joining the Russian camp are extremely remote. Moreover, they are heavily dependent on Western economic aid. Nevertheless, they may begin to think in terms of following a more neutralist policy, which they know from numerous examples is not incompatible with the receipt of considerable Western aid. They are also learning from Pakistan, which is much admired at present in Turkey, the advantages of nuisance value and its skilful exploitation.

It is therefore important that we should do what we can to deflect the Turks from their

present mood, which has obvious dangers for us; in particular it might place in jeopardy our overflying facilities. There is unfortunately little we can do in the way of showing sympathy with Turkey over Cyprus without abandoning the strictly impartial position which we have hitherto attempted to sustain. We must therefore seize any other opportunity which may present itself to show our sympathy with the Turks. Perhaps the only important area in which the Turks can be mollified to some extent is economic aid. If the Turkish Consortium could be made more effective so that it provides an assured flow of adequate aid to help the Turkish Development Plan, then the advantages of alliance with the West would be much more apparent to the Turks. Our own relatively modest role in the Consortium limits the extent to which we can influence matters there; but we should encourage the major donors, USA and Germany, in their efforts to persuade the delinquent members of the Consortium to provide substantial contributions, and remain ready to make a further contribution ourselves.

M. Brown

April 21, 1964¹⁵⁴³

¹⁵⁴³ M. Brown (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), “Turkey and Western Alliance”. 21 Nisan 1964, TNA, FO 371/174976.

The Problems of CENTO

(Memorandum by Eastern Department)

Summary

- i. The continued existence of CENTO, as a deterrent to Russian expansion and subversion and as a means of maintaining the pro-Western alignment of the regional members, in particular Iran, is an important United Kingdom and Western interest.
- ii. CENTO remains a weak organisation in constant need of moral and material bolstering by the United Kingdom and the United States.
- iii. CENTO's weakness derives mainly from its dubious credibility as a military organisation and from the divergencies in aims and policies among its members.
- iv. The maintenance of the military credibility of CENTO depends to a considerable extent on the United Kingdom commitment of four Canberra squadrons in Cyprus; any weakening of the commitment would be seriously damaging. A subsidiary United Kingdom contribution is the military aid at present applied to providing a radar chain in Iran.
- v. The Ministerial Council meetings (this year to be in Washington in April) provide important occasions for strengthening CENTO morale and confidence and it is vital for the United Kingdom and the United States to make the most of them from this point of view.
- vi. The economic programme is a useful adjunct to the Organisation's activities, improving its public image and helping to convince the regional members of its value. The United Kingdom contribution administered by the DTC is modest but slowly increasing and it is in our interests to encourage and support such an increase.

A number of recent reports have referred to the problems of CENTO. They underline the chronic ailments of the Organisation and the continuing need for the United Kingdom and the United States ... to provide it with constant stimulus and support and to treat as sympathetically as possible the doubts and complaints of the regional members. Above all they emphasise the importance of affirming the

somewhat tenuous credibility of the organisation in the eyes both of its own regional members and of the Soviet Union.

The importance of CENTO to the UK and to the West is that it provides a physical barrier to the extensions of Russian influence to the Indian subcontinent, the Persian Gulf and the Middle East; it is a link in the 'cordon sanitaire' of NATO, CENTO and SEATO which inhibits Russian activities in the Afro-Asian world. CENTO also provides the framework for assuring the pro-Western alignment of the regional members, Turkey, Iran and Pakistan, and for enabling us to assist the Governments of these countries to resist both overt and covert Communist subversion. Turkey's pro-Western alignment is firmly anchored in her historical hostility to Russia and her NATO membership, which she takes much more seriously than CENTO. Pakistan also has her Commonwealth and SEATO links. It is thus for Iran that CENTO is of crucial importance. There is a strong neutralist tradition in Iran, which the Shah defied by joining CENTO; if the Russians succeed in their efforts to prize Iran away from CENTO by playing on this sentiment, there is a serious risk that the pendulum will swing to a pro-orientation. Such a breach in our "cordon sanitaire" would dangerously expose the Middle East and be a serious blow to Western policy and prestige. The task of CENTO in keeping Iran aligned with the Western world hangs closely together with the UK policy of remaining in the Persian Gulf; both contribute in different ways to maintaining stability in the area.

Thus CENTO makes a vital contribution to maintaining the stability not only of its own regional members but much of wider area which, from both the political and economic point of view, is of vital importance to the West. Its importance as a factor in our policy is unaffected by a temporary East-West detente or by an apparent softening in Soviet policy towards the regional members; it is a deterrent and can only safely be dismantled in the context of a general settlement which would make its continued existence unnecessary.

The basic weakness of CENTO lies firstly in the divergence between the aims and policies of the regional members and those of the United Kingdom and the United States, and secondly in the widely differing interest of the three regional members.

The regional members are dissatisfied with the military backing given them by CENTO and would like to turn the Organisation into something more like a Middle East NATO. They would also like an alliance which would guarantee the support of the United Kingdom and the United States against all external threats; the United Kingdom and the United States are concerned to keep the alliance directed against Communist or Communist-inspired threats. Although this restrictive condition is not written into the original Baghdad Pact Treaty (as it is into the three bilateral agreements which the Americans have with the regional members) it is not one on which the United Kingdom or the United States can afford much flexibility, since its abandonment would lead to CENTO becoming embroiled in local quarrels. To be a party to planning, let alone committing forces, against India would be to go against one of the basic tenets of our Commonwealth policy. Planning against Iraq or Afghanistan carries with it obvious dangers to our interests in the Middle East and the maintenance of good relations with non-aligned countries.

Although they have some links of religion and culture, the three CENTO regional members are held apart by the distance and difficulty of land communication between them and by their differing national interests which make them look in different directions rather than towards each other; this lack of inner coherence in CENTO is one of its gravest weaknesses. *The Turks*, since Menderes' day, have not been enthusiastic about CENTO which they regard as a poor second to NATO; they are content to receive such assistance as is offered under CENTO auspices but their overriding interest is in becoming even more closely a part of Europe. On the other hand they do appreciate the role CENTO plays in defending their exposed eastern flank and in preventing the establishment of a neutralist or even pro-Russian regime in Iran. As a result they are prepared to support CENTO loyally and not to rock the boat, but cannot be relied upon to provide it with the impetus and energy it lacks. On issues which divide the UK and the US from the other two regionals the Turks usually feel compelled to side with the latter. *The Pakistanis*, having no common frontier with the Soviet Union, and only a short and inaccessible one with China, and not having been subjected to the violent subversive campaigns and propaganda onslaughts that have been more from time to time directed against the Turks and the Iranians, tend to regard the value of CENTO as a

guarantee against Communist aggression in the light of their prevailing relations with Afghanistan. These are much improved since Prince Daud's resignation and CENTO's protection against Russia is correspondingly less valued. Moreover the Pakistanis have been consistently bitter at our and the Americans' refusal to allow the CENTO military planner to draw up plans to deal with the alleged threat from India and by our decision to provide India with military aid; and there have been frequent suggestions that they may withdraw from CENTO. Although they probably will not do so under their present leadership, lest they jeopardise their military aid from the United States, their constant efforts to use CENTO against India and Afghanistan and their disappointment at the fruits of their membership, added to the slowness of their administrative machinery, disturb and obstruct the working of CENTO. The constant decrying in Pakistan of the value of her alignment with the West in CENTO saps the Organisation's credibility.

Iran is the only one of the three regional members whose membership of CENTO is a fundamental percept of its present foreign policy. When the Shah signed the Baghdad Pact in 1955 he abandoned a long and disastrous tradition of neutrality between the great Powers which had not prevented Iran from being dragged into both world wars. But his decision was far from universally approved by Iranians and there is a continuing current of support for a neutral foreign policy. Continued Iranian membership of CENTO cannot be taken for granted even under the present régime; it depends on the Shah's conviction that only thus can he protect his régime and his country against external threats and subversion. If he should ever become convinced that CENTO was failing to do this he would be very likely to reverse Iran's present policy. It follows, therefore, that it is Iran above all that must be cossetted and continually reassured of CENTO's credibility.

In view of CENTO's grave basic weakness the task of maintaining its credibility, which falls on us and the Americans, is not an easy one. It has three main aspects, the military, the political and the economic.

The military credibility of CENTO is central to the whole problem. Basically, of course, its military backing is the Western nuclear deterrent: CENTO provides a tripwire which ensures that Soviet military aggression against the regional

members will bring the Soviet Union face to face with Britain and the United States. As with other tripwires, however, it is necessary, for political as well as military reasons, that the Organisation should have a credible military backing on the ground. CENTO's military backing rests on very slender foundations partly because of the lack of (and physical obstacles to) a command structure and integration among the regional armed forces, but more so because of the American refusal to commit any forces to the Organisation. It is in the light of this American refusal that our own commitment to CENTO, four squadrons of nuclear-strike Canberras based on Cyprus (and minor naval forces based on Aden), has a symbolic significance out of proportion to its military value. This force provides the only non-regional support for CENTO actually committed in the event of global war. It follows therefore that any development which prevented the maintenance of this commitment at its present level of military effectiveness would strike directly, and perhaps disastrously, at the military credibility of CENTO both in the eyes of the regional members and of the Russians. It is perhaps less important that CENTO should have military credibility in the eyes of the Russians, provided they remain convinced of the global deterrent; but any apparent lack of military credibility puts a powerful political weapon in their hands for undermining CENTO.

Of less importance in the military sphere, but not without significance, is the question of military aid. The Americans (apart from sending 1,5 – 2 million USD on a regional military communications system) have had no military aid programme to CENTO as such, but they supply very large quantities of weapons and equipment and maintain Military Aid Advisory Groups in all three of the regional member countries. These bilateral aid programmes have certainly increased the military effectiveness. These bilateral aid programmes have certainly increased the military effectiveness of the recipients and thus, indirectly, the credibility of CENTO. Our own military aid programme to CENTO has been confined to building a chain of radar stations in northern Iran, the first two of which have now been completed and the third is about to be built. We have refused to undertake any commitment in advance to build a fourth station which the Iranians want and have deferred a decision until 1966 when our present allocation of aid running at about 670.000 GBP a year is exhausted and the three stations built and fully equipped. Small

though our contribution is, it has done something to convince the Shah that our heart is in CENTO, and delays in the carrying out of the programme have brought sharp complaints and statements of general disenchantment with CENTO. Although the military justification for the radar chain is slight we ought to give very serious consideration, when the time comes, to the Iranian request for a fourth station, and if we refuse it we should be most unwise if we did not accompany our refusal by an offer of military aid to CENTO on something like the same scale as that we are giving at present.

CENTO's political institutions, with the exception of the annual ministerial council meetings, and the more recently established informal annual meetings of CENTO Foreign Ministers at the time of the opening of the United Nations General Assembly, have served very limited functions. The Council of Deputies meets frequently in Ankara but its discussions are confined almost entirely to CENTO's domestic problems. The Turks have recently shown some inclination to discuss such questions as Cyprus and developments in Iraq and Syria, but have shied away from a controversial topic like the Kurdish troubles which closely affect both themselves and the Iranians. It is, in fact, very doubtful whether it is worthwhile trying to stimulate active political discussion in the Council of Deputies since the Pakistanis and Iranians never have any instructions giving them scope to do this and if they did participate would be likely to confine themselves to incessant re-statement of the cases against their respective bugbears, India and Iraq which could be embarrassing to us and the Americans. On the other hand, the political content of the annual ministerial council meetings and of the informal New York meetings of CENTO Foreign Ministers is exceptionally important since they provide an opportunity for the regional members to blow off steam, and for the United States and the United Kingdom to calm the doubts and anxieties regional members as to our attitude towards CENTO and to convince them that the Organisation plays a real and vital part in our political thinking. It is only a slight exaggeration to say that the ministerial meeting is the crust of the NATO pie; but with CENTO it is the meat. The work done by the Liaison and Counter-subversion Committees (preparation of security intelligence studies and unattributable counter-propaganda through a permanent office in Ankara) is also useful to a lesser degree.

Both the United Kingdom and United States make considerable contributions to the CENTO economic programme. The United States contribution consists of loan support for three large joint communications projects linking the regional countries and of the financing of specialist conferences; almost all other United States economic and technical aid is given bilaterally outside the CENTO machinery. Our own contribution is smaller, consisting of £450,000 a year in grants to joint CENTO projects and £400,000 rising next year to £455,000 for a programme of technical assistance to the regional countries. This British programme, which at present comprises the whole of our technical assistance to Turkey and Iran, is given a CENTO label and (in theory) channelled through CENTO machinery, so as to put more flesh on CENTO's economic bones. The economic programme is, of course, peripheral to the larger issue of CENTO's credibility: it does, however, improve CENTO's public image as an organisation pledged not only to mutual defence but also to the raising of the living standards of the regional members. It also provides opportunities to foster a regional spirit of co-operation and a common approach to common problems, though it must be admitted that this has not borne much fruit so far. Above all it does give to the three regional governments concerned a feeling of getting something useful out of CENTO; conversely, failings in the economic programme provoke bitter comments about the usefulness of the Organisation. For the last two years our actual expenditure has been knocking against the £850,000 ceiling of our contribution and it has now been announced that we will raise it in 1965-66 to a round £1 million.

- i. CENTO remains a weak Organisation in constant need of moral and material bolstering by the United Kingdom and the United States.
- ii. The continued existence of CENTO as a deterrent to Russian expansion and subversion and as a means of maintaining the pro-Western alignment of the regional members, in particular Iran, is an important United Kingdom and Western interest.
- iii. CENTO's weakness derives mainly from its dubious credibility as a military organisation, and from the divergence in aims and policies between its members.
- iv. The maintenance of the military credibility of CENTO relies to a

considerable extent on the United Kingdom commitment of four Canberra squadrons in Cyprus; any weakening of the commitment would be seriously damaging. A subsidiary UK contribution is the military aid providing a radar chain in Iran; this military aid should be continued.

- v. The ministerial council meetings provide important occasions for strengthening CENTO morale and confidence and it is vital for the United Kingdom and the United States to make the most of them from this point of view.
- vi. The economic programme is a useful adjunct to the Organisation's activities, improving its public image and helping to convince the regional members of its value. The UK contribution administered by the DTC is modest but slowly increasing and it is in our interests to encourage and support such an increase.¹⁵⁴⁴

¹⁵⁴⁴ İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi, "The Problems of CENTO". 7 Nisan 1964. EB 10112/3. TNA, FO 371/175613.

Turkish Foreign Policy

Sir Denis Allen to Mr. Stewart (Received February 3)

Summary

During the first years after the 1960 Revolution Turkey's interest in foreign affairs was almost exclusively limited to her membership of the Western Alliance. There were few serious critics. (Paragraphs 2-4.)

Developments in Cyprus and the lack of positive support from her allies for her policies brought her to mend her fences with the Communist countries and to cultivate the non-aligned and particularly the Arab world. (Paragraphs 5-7.)

Approaches to the Communist countries have so far been cautious but their apparent success might in certain circumstances lead Turkey to reconsider her obligations to NATO. (Paragraphs 8-10.)

Ankara, February 1, 1965

Sir,

In my despatch No. 5 of the 18th of January about the visit of the Soviet parliamentary delegation to Turkey, I said that I should be reporting separately on Turkish foreign policy. I have the honour to do so in this despatch.

2. Much was said by the new régime which came into power after the revolution of the 27th of May, 1960, about the need to conduct a major review of Turkey's foreign policy and, in particular, to attempt to improve relations with the Arab States. But in fact, for the better part of three years thereafter the Turkish Government, politicians and public were almost exclusively concerned with internal affairs. Perhaps the sole Turkish initiative in foreign affairs during this period was the premature recognition of the new Syrian Government in 1961. This followed Syria's break with the United Arab Republic and led to the rupture of diplomatic relations between Turkey and Egypt.

3. Turkish policy remained firmly based on loyal but not very active membership of NATO and CENTO and the United Nations; although closely linked to the West, Turkey also liked to consider herself as a bridge with the Afro-Asians and, when she could do so without causing serious offence to her Western Allies, she would where possible

go along with the Afro-Asians in the United Nations. At the same time, she was one of the most rigidly anti-Communist of the anti-Communist States. Surrounded by hostile Communist countries to the north and Arabs to the south, and deeply preoccupied with her internal affairs, but secure in her faith in the protection afforded to her by the Western Alliance, Turkey seemed content almost to let foreign affairs look after themselves.

4. There was of course criticism, mainly from the Opposition and in the context of party political squabbles, of Turkey's alleged subservience and blind loyalty to the West, and specifically to the United States (at the time, for instance, of the Cuba crisis) ; recurring doubts were expressed whether Turkey was getting value for money out of her alliance with the West; and in 1963, when the withdrawal of Jupiter missiles from Turkey was under discussion, there were also questionings whether Turkey's importance to NATO was not diminishing. Until the end of that year, however, these doubts and criticisms were readily and firmly answered by Government declarations of complete faith in and reliance on the alliance.

5. Events in Cyprus since the end of 1963, especially British and American failure to intervene actively in support of Turkey and American pressure to prevent Turkey from direct intervention on the island, came as a shock to the Turks. America, Britain and NATO were all bitterly criticised for letting down a loyal ally. The value to Turkey of an alliance which, in the eyes of many Turks, served only to prevent her from intervening effectively to protect her own interests became more widely questioned; and the Government's failure to assert Turkey's rights was criticised with increasing vehemence by the Opposition and by intellectuals, students and others inclined both to Leftist and extreme nationalist views. The Government, though more restrained in public and maintaining on appropriate occasions that Turkey had no intention of abandoning her alliances, shared the general disillusionment. The events of 1964 made clear to them that their allies could not or would not support them to the extent to which they considered they were entitled. Seeing the apparent success of the Greek Cypriots in drumming up support for their case among the Communists, the Arabs and the Afro-Asians, and with a growing realisation of their isolation, the Government clearly decided that the time had come to broaden their horizons and to establish or renew links with a wider circle of countries.

6. This was not an entirely new departure, as 1963 had seen the re-establishment of diplomatic relations with the U.A.R., the easing of tension with Iraq after the fall of Kassem and the visit of a Turkish parliamentary delegation to the Soviet Union. But the movement gained greater impetus in the last half of 1964 and, by Turkish standards, a much more highly organised and determined effort was made, principally in the political field but also in the promotion of trade and tourism, to look beyond the Western community and to establish a more independent Turkish presence in the rest of the world. This effort on present evidence, is designed to extend and make more flexible rather than to reverse the established lines of Turkish foreign policy. It has two aspects which were both emphasised in the speech of Mr. Erkin to the General Assembly on the 22nd of January. Most important are the attempts to establish better relations with the Soviet Union and her Communist allies. Complementary to these is the effort to improve Turkish relations with the Arab and other Moslem countries. The springboard of both has been the Turkish desire to gain international support over Cyprus, but in each case the consequences are likely to be wider.

7. In the approach to Moslem countries, although Turkey is officially a secular state, the common links of Islam are stressed, and the need for fellow Moslems to support their co-religionists against the Greek Cypriot Christian. The goodwill mission which recently toured Middle Eastern States (one of several now visiting countries all over the world has been reported as telling the Arabs that Turkey has never supported Israel. Mr. Erkin did not mention Israel in his address to the General Assembly; instead he spoke about the Palestine refugees, and managed to imply sympathy for the Arab rather than the Israeli side of this problem. There have been other indications of concessions of this sort to Arab opinion, although the Israeli Chargé d'Affaires here has so far noticed no change in the Turkish attitude towards himself. At least so long as Turkey is seeking support on Cyprus, we may expect more of this kind of tactical withdrawal from positions not of prime importance to Turkey, whenever it might help her to win a supporter or to neutralise an opponent.

8. Whether Turkey is prepared to go further than this in her dealings with the Soviet Union and other Communist countries is a debatable question. Up to the present her approaches have been cautious; official visits, trade delegations and so on, though a novelty for Turkey, have followed the pattern already set by ourselves and other of her

Western allies. Even if the news of Turkey's decision to withdraw from the M.L.F. (the only development which could be represented as a material concession to the Soviet Union) was deliberately leaked while the Soviet parliamentary delegation was visiting Turkey, the decision itself was not new and the withdrawal not a matter of fundamental importance either to NATO or to Turkey. However, Turkey's exchanges with Russia, in the shape of Mr. Erkin's visit to Moscow in November 1964 and the Podgorny delegation's visit to Turkey in January 1965, have already brought about a shift of emphasis in Russian policy, especially over Cyprus, in Turkey's favour. Enthusiasm, opportunism and obsession with the Cyprus problem could well carry the Turks further than they had first intended. If the Soviet Union were to declare herself on the Turkish side in the United Nations discussion on the Cyprus issue, while we and the United States withheld our support, Turkey might come to consider it both necessary to her basic interests and justified by the lack of support from her allies, to reconsider her obligations to NATO to the extent, for instance, of ceding to Soviet views on the demilitarisation of Cyprus, including the removal of our bases.

9. The recent moves in Turkish foreign policy are to be attributed directly to the Turkish Government and primarily to Mr. İnönü himself. There has however for some time been a current of thought among young intellectuals in favour of a less narrowly anti-Communist and more independent foreign policy. The Government, by making it respectable to deal with the Communists, has encouraged a wider and more open discussion of subjects hitherto considered taboo. This is all to the good, but it could lead to a real change in the prevailing climate of opinion, even to the extent that this begins to influence policy.

10. Developments up to the present can be summed up as a "normalisation" of relations, and as such they are to be welcomed. If they should contribute to improvement in Turkey's economic situation, they are welcome on this account also. But they must be watched. It would obviously be a major triumph for Russia if she could gradually detach Turkey from her unquestioning allegiance to NATO and support for Western policies. The Russians, like the Turks, have so far played their hand cleverly and with restraint. The Americans and ourselves will need to exercise equal skill and imagination if our considerable interests in this country are to be safeguarded.

11. I am sending copies of this despatch to the Chanceries at Moscow and Athens, to the Office of the British High Commissioner in Nicosia and the United Kingdom delegation to NATO.

I have, &c.
Denis Allen.¹⁵⁴⁵

¹⁵⁴⁵ D. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Michael Stewart'a. 1 Şubat 1965. CT1022/1, No. 10315/3.

State Visit of President Sunay to Britain

Sir Roger Allen to Mr. Brown (Received 7 December)

Summary

The composition of the Turkish party; and Turkish Opposition criticism of recent visits by the President and the Prime Minister. (Paragraphs 1-2.)

The purpose of the Turkish President's visit to demonstrate our interest in Turkey as an ally and an economically developing country, as well as one trying to democratise herself. The Turks recognised the mainly symbolic nature of the visit, but for various reasons were somewhat apprehensive beforehand. (Paragraphs 3 4.)

The visit was however a resounding success and the visitors were delighted by the friendliness of their hosts. (Paragraph 5.)

A brief account of some of the highlights of the visit, and some observations on it as a whole. The Turks were pleased to have some political discussions and were glad that the speeches contained a certain amount of substance. (Paragraphs 6-7.)

The Turkish Press did us proud and we may hope that some impact has been made on the Turkish people as a whole. The visit certainly made an impact on the President and his suite, all of whom were impressed by the excellent planning and the traditional splendour; but what surprised and pleased them most was the ease of the relationships which they formed. They have returned with a lot to think about and the visit should help Anglo-Turkish relations. (Paragraphs 8-9.)

Ankara, 4 December, 1967

Sir,

I have the honour to report that the State visit of the President of the Republic of Turkey and Mme. Cevdet Sunay to the United Kingdom took place from the 1st to the 8th of November, 1967. The President was accompanied by an official suite of 16, including the Minister of Foreign Affairs and his wife, three politicians from three different Turkish political parties, including one who was a former Ambassador in London and Minister of Foreign Affairs and one who was a former Minister of Reconstruction, officials from the Foreign Ministry and the Presidential Office, and the Major-General

commanding the War College together with military ADCs. Of this somewhat heterogeneous collection nearly half, including the President himself and Mme. Sunay, spoke little or no English, although a few of these understood something or spoke a little French. Thus the language barrier was a not insignificant obstacle.

2. State visits are common currency in Turkey. If all had gone according to plan, President Sunay would this year have made five, and he has received four. There has, indeed, been some criticism in the Opposition Press not only of the visits abroad made by the President but also of those made by the Prime Minister. Such criticism has been partly on the ground of the expense of these visits and partly on the ground that the visitors would have been better employed at home. Nevertheless, there are signs that the Turkish Press and public have been somewhat flattered by some of these trips abroad and the ones with which the State visit to the United Kingdom was most likely to provoke comparison were those to President Johnson and President de Gaulle. The almost morbidly sensitive Turkish Press has, on each occasion, been on the lookout to see whether it could deduce that Turkey had been in any way slighted, in the person of the President, by being accorded less than the highest possible honours. In this connection, the visit of the Ecumenical Patriarch to the Archbishop of Canterbury very shortly after the State visit had aroused fears in the Turkish Government lest comparisons might be made between the two visits. Fortunately, in the event, the Patriarch's visit passed off relatively unnoticed by the Turkish Press.

3. The purpose of President Sunay's visit was primarily to demonstrate the British Government's interest in Turkey as an ally and as a Power of great and growing importance on the eastern flank of Europe. It was, as was pointed out at intervals during the visit by the Turkish Press, exactly a 100 years since the last occasion when a Turkish Head of State visited Britain; and the Turks appreciated that a visit by the President to Her Majesty The Queen was intended as a gesture of goodwill, symbolic of the good relations between the two countries, rather than as an occasion for political discussions in depth. At the same time, Turkey's importance to us, on account of her geographical position and her potentialities as a market for British exports, rendered such a visit timely. The fact that Turkey is a developing country in whose success we have a considerable stake, and which could serve as a model for other countries in somewhat similar positions, justifies an economic interest in her future; and her interest in

Cyprus, in which we also still have to admit an interest, forms a political link between us from which recent events have shown how impossible it is to escape. Finally, Turkey's efforts in recent years to democratise herself also seem to warrant recognition by us.

4. Before the Turkish delegation's departure and immediately on its arrival, some slight signs of strain were detectable. Not only was there the consciousness of a Press at home ready to snipe, if given the chance, but also there was a slight nervousness lest their British hosts should prove a little difficult and demanding. The detail with which the programme for the visit had been worked out in advance and the efforts to secure particulars as far ahead as possible were, of course, alien to oriental ways of doing things. The fear, which other nations often seem to have, that Britain is the home of a protocol which is so rigid as to be sometimes almost incomprehensible, and so chilling as to give the impression that the visitors are not really welcome, was not altogether absent from Turkish minds. They were probably also conscious of the language barrier to which I have referred and of the rather disparate elements of the delegation. In addition, and quite apart from the special circumstances, the Turks are a proud and sensitive people, more ready than most to take offence.

5. I have gone into this background in some detail because the contrast between what they half feared and what they actually found helps one to understand why the visit was such a resounding success with the Turkish visitors. From the moment when they arrived, in the pouring rain, and were met by Her Royal Highness Princess Alexandra and her husband, they began to feel better. The arrival at Victoria Station impressed them also, because they could see the trouble which had been taken over their reception; and the carriage procession to Buckingham Palace, although the weather was unkind, was a unique occasion for them and the visitors were pleasantly surprised by the number of people and the Turkish flags to be seen in the streets. But the thing that completed the conquest of all the visitors was the first luncheon with Her Majesty The Queen and His Royal Highness the Duke of Edinburgh and the Household at Buckingham Palace. In Turkey, and in Middle Eastern countries in my experience, the really important people do not mingle much with the other guests on State occasions. The Turkish visitors were surprised and delighted to find that this was not so on this occasion as regards The Queen and the Duke. The State banquet in the evening completed

and strengthened this impression since, despite the splendour of the occasion, the visitors found that they each had an opportunity of talking to members of the Royal Family. I think it was this combination of formal procedure and personal accessibility which made the deepest impression on the Turks. Certainly, nearly all the members of the Turkish suite with whom I have had a chance to talk have emphasised the friendliness and indeed gaiety of this occasion.

6. It set the tone for the rest of the visit. I will not go through all the items on the week-long programme but, though it may seem invidious to do so, it is perhaps worth mentioning some of the highlights since this may help in planning future visits. On the first day, the brief visit to Westminster Abbey, where the President laid a wreath on the grave of the Unknown Warrior, impressed the Turks by the simplicity and sincerity of their reception by the Dean; it was perhaps in a way rather a pity that they did not have an opportunity to visit the remainder of the Abbey, since, apart from everything else, it is such a remarkable record of British history. The dinner at the Royal Artillery Mess at Woolwich on the second day was a great success, especially with the President, who, as an ex-gunner, felt himself pleasantly at home. The luncheon banquet at the Turkish Embassy on the third day, attended by The Queen and members of the Royal Family, obviously gave the Turks enormous pleasure. A great deal of trouble had clearly been taken over it and they were naturally pleased that it seemed to go off well. The Guildhall dinner in the evening was, after the State banquet, perhaps the impressive event for the visitors and the one which they were most surprised to find themselves enjoying as much as they did. It was something rather outside the range of their expectations and the President himself said to me afterwards as we drove away: "As a military man, I have had to attend many ceremonies but that is the most magnificent of any I have ever seen." The fourth day in Scotland was perhaps a little too heavy. The visitors enjoyed Scotland and were delighted by their contacts with the Scottish people but they were perhaps a bit weary after the overnight train journey, and it was the only time when we got at all seriously behind schedule, with the result that the visit to the Forth Bridge had unfortunately to be curtailed. However, the Turks were impressed by the beauty of the city of Edinburgh and by the floodlit castle, and considerably intrigued by the Palace of Holyroodhouse. The visit to the Royal Observatory was, from the President's point of view if less so from that of the Turkish suite, a great success,

and the luncheon at Lennoxlove which followed also gave great pleasure, since the Turks who were invited felt that they were being admitted to British country life in a family house. The visit to the nuclear power station at Dungeness, after the return from Scotland, was well organised and was enjoyed despite the absence of technical knowledge by all the visitors; the President, nevertheless, managed to ask some quite shrewd questions relating to the possible future interest of Turkey in constructing a power station of her own. Finally, the dinner at Hampton Court on the last evening, at which you, Sir, were the host, also pleased and impressed the visitors.

7. I should perhaps add a few rather disconnected observations on the visit as a whole. As I have indicated, the Turks accepted that the visit was mainly a goodwill gesture but the facts that the President was able to have political talks with the Prime Minister, followed by a luncheon at No. 10 Downing Street, and that the Foreign Minister had a discussion with yourself, gave the visit just sufficient of a political flavour in Turkish eyes to make it even more worth while, from the point of view of their public opinion, and I am glad that it was possible to find time for both these talks. In a general way, the Turks were pleased and greatly impressed by the excellent planning of the whole trip and, once preliminaries had been settled, by the remarkable absence of fuss. A comment by the President illustrates one aspect of this: he remarked to me on the contrast between the smooth but almost silent passage cleared for his car by the police motorcycle escort and the appalling din and confusion which had accompanied him everywhere in the United States. The President, indeed, took an intelligent interest in everything shown to him, and his observations were, so far as I could judge, usually very much to the point. For example, in replying to your own speech at Hampton Court, he was quick in picking up your allusion to Nasrettin Hodja and casting his own Foreign Minister as the Hodja's wife. Indeed, his own speeches throughout the visit, though not in any way outstanding, contained a certain amount of substance and I think he was pleased that The Queen in Her Speech at the State banquet included a number of allusions not only to past history but also to current and recent events in Turkey. Reverting for the moment to the planning of the visit, I should pay tribute to the efforts made by the visitors to conform to the arrangements and in particular to display a punctuality that is not always to be found in Turkish life.

8. The Turkish Press here did us proud. Before and during the visit the papers

published a large number of photographs and articles on different aspects of Anglo-Turkish relations through which ran the theme that in spite of differences in the past the two countries regarded each other as reliable allies. For this, credit belongs to the careful preparations made by my Information Officer and his Section. He can be especially pleased that the two biggest Istanbul papers, usually difficult to penetrate, took the lead. Each day's events in the programme were well reported and comment throughout was extremely friendly and on the whole realistic.

9. We may therefore hope that some impact has been made on the Turkish people as a whole. I am quite certain that an ineffaceable impact has been made on the President and all those who accompanied him. I believe they have come away with (in varying degrees, naturally) quite a different impression of Britain from that which they had previously. The excellence of the planning, for which we should be grateful to all concerned, and the traditional splendour of many of the occasions during the visit, which the visitors greatly appreciated, were not entirely unexpected by them; but the friendliness with which they were met throughout, and the ease of the relationships which they formed, were something that I believe did surprise them. They returned to Turkey with a lot to think about and I believe that the results of this visit will help us all — indeed are already helping us in maintaining Anglo-Turkish relations. Perhaps I may conclude with the comment to me of one of the political visitors, who comes from a remote corner of Eastern Turkey and who was one of the more prickly members of the party. While we were waiting in the hall of Buckingham Palace before the President left the Palace on the third day, he came up to me and said: “There is one thing I particularly want to say to you. Hitherto, I have never really understood the purpose of a monarchy; now, I see the point.” I believe that the Turks will now be impatient to welcome The Queen on their own soil and have an opportunity of returning hospitality in their own traditional manner.

10. I am sending copies of this despatch to Her Majesty's Consuls-General in Istanbul and Izmir.

I have, &c.

Roger Allen.¹⁵⁴⁶

¹⁵⁴⁶ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) Mr. Brown'a, "State Visit President Sunay to Britain". 4 Aralık 1967. CT 3/4. TNA, PREM 13/1884.

The Cyprus Crisis

Sir Roger Allen to Mr. Brown (Received 14 December)

Summary

The crisis began with the National Guard attack on two Turkish villages on the 15th of November. Turkish bombing of military targets in Cyprus in retaliation was avoided by the withdrawal of the National Guard. Nevertheless, military preparations for a Turkish invasion of Cyprus were pressed ahead. (Paragraphs 1-3.)

The National Assembly gave the Turkish Government authority to send Turkish forces to “foreign countries” and the Government came to the conclusion that further attacks on the Turkish community could only be prevented by the withdrawal of Greek troops illegally in the island since 1963. On the 17th of November they gave a Note to the Greek Ambassador placing full responsibility on the Greek Government but not spelling out the requirement for the withdrawal of troops. There were demonstrations calling for war throughout Turkey. (Paragraphs 4-7.)

The United States and Canadian Ambassadors and the British Chargé d'Affaires got the Turkish Government to state their requirements in the form of the " Five Points" which were conveyed to the Greek Government. In these it was stated that Greek and Turkish forces established after December 1963 should be withdrawn, there should be general disarmament in Cyprus, and an enlarged and improved mandate for UNFICYP to supervise this and the security of the Turkish community. When the “Five Points” were put to

the Greek Foreign Minister he declined to discuss them with the Turks under military threat. (Paragraphs 8-11.)

It is believed that the Turkish Government decided to invade Cyprus during the night of the 22nd to 23rd of November. During that night I gave the Turkish Foreign Minister a renewed appeal for restraint from yourself and the news arrived that the President of the United States was sending his personal envoy, Mr. Vance, to Ankara. The implementation of the invasion was postponed. (Paragraphs 12-13.)

Mr. Vance, who arrived on the 23rd of November, spent the next six days shuttling to and from between Athens and Ankara, negotiating an agreement between the Turkish

and Greek Governments. Under this the Greeks (and Turks) were to withdraw their forces in excess of the Treaty contingents, the Turks were to stand down their invasion threat, and UNFICYP was to supervise the disarmament "of all forces constituted after 1963" and arrangements for the security of the Turkish community. Meanwhile a representative of the Secretary-General of the United Nations and the Secretary-General of the North Atlantic Treaty Organisation himself had also arrived on the scene to mediate. Eventually, after a very anxious period, the Greeks accepted the terms, worked out by Mr. Vance, including withdrawal of their forces within 45 days. (Paragraphs 14-18.)

Archbishop Makarios, however, despite Mr. Vance's efforts, refused to accept the agreement and in particular rejected the disbandment of the Cyprus National Guard unless all troops, including the Greek and Turkish contingents, were withdrawn and guarantees for the safety of the island provided. The Secretary-General of the United Nations was unwilling to issue the appeal, acceptance of which was to provide the vehicle for announcing the Turco-Greek agreement, unless all three Governments had indicated in advance their willingness to accept it. He was however eventually persuaded to issue an appeal, despite Cypriot non-acceptance, but he did so in terms which were not altogether in line with the Turco-Greek agreement as regards the mandate of UNFICYP. The Greek and Turkish Governments accepted the appeal but Makarios continued to insist on his views. The threat of a Turkish invasion of Cyprus was averted. (Paragraphs 19-21.)

The crisis has shown that strength counts. No one but the United States, with all its military and economic strength, could have induced the Turks to postpone their invasion and negotiate as they did. Secondly, the Turkish Government obtained a large part of their requirements by being able and ready to take military action in Cyprus. They have not, however, obtained anything like all their requirements, including arrangements for the safety of their community, and it would be unwise if we under-estimated their determination to use force next time if they consider this necessary. (Paragraphs 22-23.)

Ankara, 9 December 1967

Sir,

I have the honour in this despatch to send you an account of the latest Cyprus crisis up to the time of U Thant's appeal of the 3rd of December, as it affected Turkey.

2. The crisis opened with the news that the Cyprus National Guard had attacked the Turkish Cypriot villages of Ayios Theodoros and Kophinou on the afternoon of the 15th of November. The Turkish reaction was immediate. The Turkish Foreign Minister replied to messages from Mr. Rusk and yourself urging restraint that, since the United Nations Force had been unable to stop aggression, action by Turkey was both indispensable and legitimate. There is little doubt that the Turkish Air Force would have bombed military targets on Cyprus at first light on the 16th if the Greek Government had not reacted equally quickly to the urgent warnings of Her Majesty's Ambassador in Athens and ordered the immediate withdrawal of the National Guard from all the positions they had occupied the previous day. This was the first night of drama.

3. At the same time, military preparations for a full-scale invasion of Cyprus, and if necessary also of Greece, were pressed ahead. Indeed we now know that some preliminary moves were made in Thrace as early as the 14th of November in anticipation of trouble. This was perhaps not unnatural, in view of the expressed intention in Cyprus to re-start Greek Cypriot patrols in Ayios Theodoros, to the potential dangers of which I had, on your instructions, already on the 7th of November drawn the attention of the Turkish delegation during the State visit. On the 16th, the day after the attack, aircraft were concentrated at their operational bases and troop movements started both in Thrace and towards the south coast. By the 20th of November there were some 35,000 troops in the concentration area in the south, with another 15,000 in reserve. Landing craft and merchant ships were assembled at least by the 21st of November, with naval vessels in support. On the 23rd of November heavy armour was observed at the port of Mersin. At the time of drafting (the 5th of December) there was no sign of any stand-down.

4. The first open indication that Turkey would not take military action on the 16th of November came about 5 a.m. with the announcement that the Grand National Assembly had been summoned to meet in secret session in the afternoon. This is the two Houses of Parliament meeting together, an exceptional procedure. By 432 votes to 1 the Assembly gave the Government authority to send Turkish forces to " foreign

countries" if required. The Government had apparently hoped that this could be done quickly after a statement by the Prime Minister; but in fact members of all parties including the Government's own Justice Party had so much to say, urging energetic action, that the meeting lasted two days.

5. By the 17th of November the Turkish Government seemed to have taken a definite decision that the continued series of incidents in Cyprus, each of which left the Turkish community in a slightly worse position than before, must be put an end to once and for all. They always considered that the Cyprus problem was essentially a matter for the

Turkish and Greek Governments. They now maintained that the Greek Government were directly responsible for the attack on the 15th of November. They would not accept that Grivas had given the orders on his own initiative and were not placated by his removal to Athens with the assurance that he would not return. They decided that further attacks could only be prevented if the Greek troops which had entered the island illegally since 1963 were removed. If this were not done they would have to invade, although they knew that invasion would probably lead to war with Greece.

6. On the 17th of November the Turkish Government handed a note to the Greek Ambassador in Ankara which laid full responsibility on the Greek Government but did not apparently spell out the requirement for withdrawal of troops. The Turks apparently did not want to seem to be addressing an ultimatum to the Greeks but their equivocation seems to have led to a dangerous misunderstanding in Athens.

7. On the 18th of November Turkish jet fighters began to make demonstration flights over Cyprus. On the 19th the Press came out with aggressive headlines threatening war, which they kept up for about a week. There had already been demonstrations in Ankara and Istanbul calling for intervention, and these now spread over the whole country. The Press have complained that they had no official guidance; but I cannot help thinking that both they and the public were from time to time encouraged by the Government as part of the show of force which the Government were preparing. However, this was all aimed at Athens. On the island the Turkish community undoubtedly hoped for and expected an invasion and even tried to provoke incidents that would lead to one. The Turkish Government, however, did not want a war if they could

achieve their aim without, and they had by now given up all pretence that the Turkish-Cypriot leaders had any say in policy-making. They restrained the Turkish Cypriots and the Makarios Government also restrained the Greek Cypriots. Relatively speaking the situation in Cyprus itself remained tense, but quiet.

8. On the 19th and 20th of November Mr. Pemberton-Pigott, who was in charge of this Embassy (I was in England for the first week of the crisis), the American and Canadian Ambassadors all had long interviews with the Turkish Foreign Minister. The Chargé d'Affaires conveyed another message from yourself urging restraint, to which he got another strong reply. More important, all three were given by the Minister a clearer statement of the Turkish Government's requirements than had been put direct to the Greek Government. These requirements were:

- (a) withdrawal of Greek forces not permitted by the Treaties;
- (b) compensation for damage;
- (c) return of Turkish arms captured in the fighting.

9. To the United States Ambassador belongs the credit for wrapping these demands into a package which might conceivably be negotiable. He persuaded Mr. Caglayangil to work out with him a series of points which contained something (admittedly very little) for the Greeks as well as for the Turks. These became the "Five Points"; and after another long meeting on the 21st of November between Mr. Caglayangil and the three allied representatives together they were put into a form which the Turkish Government were prepared to accept. Mr. Caglayangil was full of distrust that the Greek Government would simply drag out discussions as a pretext for avoiding action: he insisted that they should make an immediate gesture by beginning the physical withdrawal of their troops. "It is a matter of hours not days" he said and then belied his words by keeping the three representatives to a long luncheon. But it was clearly a matter of days not weeks.

10. The text of the "Five Points" is in Ankara telegram No. 1805 of the 21st of November. I need not discuss several red herrings which complicated their negotiation, but the points themselves became the basis of the ultimate agreement. They contained the following modifications of the very rigid Turkish attitude:

(a) Turkey would reaffirm the inviolability and integrity of Cyprus (but this was equivocal since the Turks certainly did not intend it to mean that they gave up their right of intervention);

(b) Turkish forces as well as Greek forces established after December 1963 (i.e., not permitted by the Treaties) should be withdrawn;

(c) There should be general disarmament on Cyprus as opposed to rearmament of the Turkish Cypriots; and an "enlarged and improved mandate" for UNFICYP enabling it to supervise disarmament and undertake other security measures.

11. The "Five Points" were put to the Greek Government by the Ambassadors of the three allies in Athens the following day, the 22nd of November, with the Canadian as spokesman. There was an impression here that they were not put as vigorously as we here thought desirable. Perhaps there was a feeling in Athens that the Turks were bluffing; and indeed up to that point we were not entirely certain ourselves. The result was predictable; the new Greek Foreign Minister, Mr. Pipinelis, said that he was prepared for discussion with the Turkish Government on the "Five Points" or anything else but he utterly declined to do so under the existing Turkish military threat.

12. The night of the 22nd to 23rd of November was a bad one in Ankara. The Greek reply to the Turkish Note of the 17th of November had been received and merely proposed talks. The Turks had learnt Mr. Pipinelis' reaction to the "Five Points" though they had not yet, and never did, receive a formal reply. They were angry at a public statement by Mr. Pipinelis which they considered negative and unhelpful. We believe that in the night of the 22nd to 23rd of November the Turkish Government again decided to intervene, this time by invading the island. Once again they withdrew their decision before the aircraft or the ships began to move. This was the second climax and from this time on nobody in Ankara believed that the Turkish Government were bluffing.

13. I had meanwhile returned to Turkey the previous day and about 12.45 a.m. on the 23rd of November I delivered to Mr. Caglayangil a personal message from yourself, again appealing for restraint. This was timely but I would not like to say how much direct effect it had, since the Minister gave the impression of being unmoved by your or my arguments. It was the fact that the news arrived that night that President Johnson

was sending his personal envoy, Mr. Cyrus Vance, to Ankara which probably caused the Turkish Cabinet, who were meeting all that night, to hold their hand. They agreed to give him time to try to reach a settlement.

14. Mr. Vance arrived on the 23rd of November, spoiling the United States Ambassador's Thanksgiving Lunch and having to see his aircraft diverted to a military airfield because of anti-American demonstrations on the Ankara airport. Between then and the 28th he paid three visits to Ankara and three to Athens. Mr. Vance seems to have combined persistence and physical stamina with an admirable firmness. He can have had very little sleep for the first week of his mission and spent many weary hours in discussion; all things considered, he seems to have kept his temper admirably, and the fact that he never relaxed his efforts for a moment in the cause of peace must have contributed in itself to compelling both Greek and Turkish Governments to give him a better chance than they might otherwise have been willing to do.

15. Starting from the " Five Points Mr. Vance produced a new document which he took from one capital to the other. The events of the next four days began to look like a war of texts, but behind the drafting arguments there were points of substance and difficulty. The Secretary-General of the United Nations was to be invited to make an appeal to the Governments of Greece, Turkey and Cyprus under which Greece could act without too much loss of face. The document had two parts. The first provided for the withdrawal of forces from Cyprus in excess of the Turkish and Greek contingents and a stand-down by the Turkish forces. The Greeks had by now realised the reality of the Turkish threat and were prepared to withdraw their troops. Turkey agreed that when they began doing so she would begin dismantling her military preparations. There was a difference as to whether the Greeks should start withdrawing before, or at the same time as, the Turkish stand-down began. By an equivocation a word was used which might mean "simultaneously" to the Greeks and "immediately afterwards" to the Turks. The second part of the document provided that UNFICYP should supervise the disarmament of all forces constituted after 1963 and new arrangements for internal security.

16. The call to reaffirm the inviolability and territorial integrity of Cyprus which had been in the Five Points was ultimately dropped in order to avoid a dispute over whether

there should also be an explicit reference to the 1960 Treaties (demanded by the Turks and refused by the Greeks). The reference to compensation for damage was also dropped but we have seen reports that this is being pursued separately and amicably. There was a complication over whether the new role of UNFICYP should be “under its existing mandate” or “under a new and enlarged mandate”. But these for the time being were secondary matters. The critical points of difference between Turkey and Greece were two. The Greeks wanted all foreign troops to be withdrawn from Cyprus: the Turks insisted that the contingents provided for in the Treaties should remain, for symbolic as well as for practical reasons, since it has always been, and still is, part of their thesis that the Treaties still stand. The Greeks wanted the withdrawal to take place over several months: the longest time that the Turks would agree to was 45 days.

17. Two other mediators also appeared on the scene. The special representative of the United Nations Secretary-General, Mr. Rolz-Bennett, was in Ankara on the 23rd of November and the Secretary-General of the North Atlantic Treaty Organisation was here on the 26th of November. Their direct influence was not more than marginal but their presence in Ankara and in the area was of value since it presented one more obstacle to armed intervention by Turkey. Indeed the more time passed the more difficult for Turkey an invasion became from the international point of view. And once the Greeks were prepared to withdraw their troops from Cyprus world opinion would have condemned Turkey if she had nevertheless decided to invade. But the Turkish Government, exasperated by continued negotiations and urged on by the public opinion which they had themselves stimulated, had reached a state of obstinate intransigence in which they were prepared to ignore world opinion and United States policy and everything else if their demands were not met.

18. The last round of the Vance negotiations in Ankara took up the day and night of the 27th to 28th of November. The final text which Vance took back to Athens (Ankara telegram No. 1806 of the 28th of November) made no concessions to the Greek point of view; and an anxious day followed since there was an obvious danger that the Greeks would reject it. If they had, I believe that the Turks would have launched their invasion the next morning. This was the third and last point of high drama. Our relief was, therefore, considerable when we learnt late on the evening of the 28th of November that the Greek Government had swallowed the pill and accepted the Turkish paper.

19. But even if the most dramatic moments were now over, the play continued, for one important character had been kept in the wings. This was Archbishop Makarios. The Turco-Greek agreement depended on U Thant's appeal and U Thant had made it clear that he would only issue his appeal if all three Governments (Greek, Turkish and Cypriot) asked him to. On the 29th of November, therefore, Vance went to Cyprus to try to get that Government to accept the text already agreed between Greece and Turkey. Makarios' attitude was consistent. He wanted the removal of all foreign troops from the island; but if Turkey would not remove her contingent, he would not agree to the disbandment of the Cyprus National Guard. He wanted a Security Council resolution against military intervention: and was concerned that any new role for UNFICYP should not infringe Cypriot Sovereignty. For the Turkish Government there was a new war of texts. They offered one new draft of the paragraph of the document relating to the role of UNFICYP (but one which obviously did not meet Makarios' points); and they rejected two put forward by the Cyprus Government which left the whole matter open to discussion in the Security Council. The Turks were not prepared to make any concessions towards Makarios.

20. Makarios dug in his toes, despite the danger of invasion. Nevertheless tension had gone out of the air and the Turkish Government obviously expected a peaceful outcome. On the 3rd of December Vance gave up the struggle with Makarios and it was U Thant who was persuaded at this late stage by the Americans to cut the knot. He issued his appeal to all three Governments on the 3rd of December without the agreement of the Cyprus Government; but neither did he follow the text so painfully settled between Greece and Turkey. His appeal provided for the withdrawal of troops more or less in the terms agreed but was not explicit about the action to lead to the reinforcement of UNFICYP and to disarmament. One point was clear, that a full discussion in the Security Council would be needed.

21. The Greek Government accepted the appeal at once. The Turkish Government also accepted, stating their point of view on the two points to which they attached importance; the validity of the 1960 Treaties and the need for the withdrawal of all forces illegally constituted after 1963. They could hardly do otherwise, although the appeal was not what they had been demanding so forcefully only the day before. Thus the immediate threat of war between Greece and Turkey was removed, and although there

remain very many difficulties ahead I shall not take the story further in this despatch.

22. The moral which I draw from this crisis is, I fear, a simple one: strength counts. First, the action of the United States Government and officials has been beyond praise. They worked untiringly and persistently and with great technical efficiency for a peaceful and honourable settlement. But they would not have achieved anything if they had not had the measureless economic and military strength of the United States behind them. Although the threat of a withdrawal of American aid to Turkey was not, I believe, made explicit to the Turks, the latter could have had few doubts about the consequences of an invasion of Cyprus, leading to a war with a NATO ally. It may be true that they were prepared to accept even these consequences for the sake of protecting the Turkish Cypriots, but they certainly did not relish them. They were willing, therefore, to pay heed to the President of the United States. Other factors also, no doubt, affected their thinking, such as their genuine reluctance to engage in war with a NATO ally and in particular with Greece, their neighbour. The Turkish Government, despite their displays of Turkish mulishness, acted with responsibility. They formulated their requirements quite early on and insisted on them, but, provided what they regarded as their minimum requirements were met, they preferred to do without war, although they always had serious misgivings that even those minimum requirements would only give them a part of what they really wanted and they must have been sorely tempted to settle with Makarios once and for all. And in the event, thanks to the nature of the Secretary-General's appeal, they did not even get all their "minimum requirements". Yet the counsels of restraint, helped-it should be noted—at a critical moment by President Sunay himself, who readily gave to Vance the assurance that his country would not take action before Vance had had time to try persuasion on the Greeks, in the end prevailed. I doubt whether they would have done so, despite all the other considerations, had it not been that it was the United States which took the lead in the negotiations.

23. Secondly, the Turkish Government showed that they were both able and ready, whatever the cost, to take military action in Cyprus if necessary, and that they would have had the support of the nation in so doing. Neither Greece nor Cyprus would have been able to withstand them. After the events of three years had shown that they could not protect the Turkish Cypriot community by peaceful means, these three weeks have

shown that they had the strength and the will to do so by force. In this way Turkey has gained a large part of her objectives; and it is certain that until she has gained the rest she will not give up her right of intervention which is accorded her under the Treaty of Guarantee. Turkey has proved to her satisfaction that she could get her way by force if she had to; and we should be unwise to under-estimate her determination actually to use force next time if she is driven to the conclusion that obstruction of her unfulfilled aims, and in particular a renewed threat to the Turkish community in Cyprus, cannot be overcome by any other means.

24. I am sending copies of this despatch to Her Majesty's Representatives in Washington (No. 10), Athens (No. 14), Nicosia (No. 15) and Ottawa (No. 1), to the United Kingdom Permanent Representatives at the United Nations (No. 2) and on the North Atlantic Council (No. 6), to the Commander, British Forces Near East (unnumbered), and to Her Majesty's Consul-General at Istanbul (No. 26).

I have, &c.

Roger Allen.¹⁵⁴⁷

¹⁵⁴⁷ R. Allen'dan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) George Brown'a, "The Cyprus Crisis". 9 Aralık 1967. MF 2/2.

The Turkish Attitude to Cyprus

Summary

4 December 1968

A. Greek colonisation of Cyprus seems to have begun around 1400 BC. Turks settled there after its capture by the Ottomans in 1571. The British annexation of Cyprus in 1914 was recognised by Turkey in the 1923 Treaty of Lausanne. As the call for Enosis increased in the years following the Second World War so the Turkish-Cypriots looked more and more to Turkey as their protector; Turkey and Greece were persistently dragged into opposing camps by the conflict, and the problem is further complicated by the division of interest between the Western Powers and the Soviet *bloc*. (Paragraphs 1-5.)

B. In December 1948, a Press campaign was launched in Turkey calling for the return of Cyprus to Turkish control should Britain ever withdraw. Greece brought the Cyprus problem to the United Nations in 1954; EOKA launched its armed campaign in April 1955. By now Turkey had become more involved in the issue, co-operating with Her Majesty's Government at the United Nations, and later developing a legalistic argument claiming the return of the island to Turkey in the increasingly likely event that Cyprus would not remain a colony for ever. By 1957 the Government of Turkey had switched to demanding partition. (Paragraphs 6-10.)

C. At the end of 1958, Turkey gave up partition in favour of a solution entailing an independent Cyprus with special safeguards for the Turkish Community. In the first years of independence neither President Makarios nor the Turkish-Cypriots tried very hard to make the Constitution work. The Turkish-Cypriots' position deteriorated badly after the armed attacks they suffered at the end of 1963. In 1964 the Turkish Air Force made limited air strikes on the island. Meanwhile the "Acheson Plan" had failed. (Paragraphs 11-15.)

D. The Turks have always maintained that the matter must be settled in the first place between themselves and the Greek Government. However, the "dialogue" and other meetings proved a failure, and with the Turkish-Cypriots in a state of siege the years 1964-67 were a negative period for Turkey. The crisis of November 1967 resulted in

a change in the balance of relations between the nations involved. At the beginning of 1968 Greece and Turkey agreed to allow talks to begin between the two Communities in Cyprus. Paragraphs 16-29.)

E. Turkey's primary official concern has always been for the security of Cyprus in relation to that of Turkey; the well-being of the Turkish-Cypriots is now the main issue to which her Government is committed, and Turkey would readily sacrifice her relations with Greece if this were necessary to defend interests in Cyprus. (Paragraphs 30-35.)

I. Introduction

There are three strands in the Turkish attitude to Cyprus. Sometime one is uppermost in argument and sometimes another, but policy is based on a combination of all three:

- a) emotional dislike of Greeks, suspicion of the “megalo-idea” and oppositions to Enosis-union of the island with Greece;
- b) determination to support and protect the Turkish-Cypriot Community, many of whom have relatives and friends in Turkey, often in powerful positions;
- c) military security, and unwillingness to see one more Greek island added to the ring which surrounds the Turkish coast, reinforced by the idea that if Cyprus was to become Greek it might go Communist and possibly become a Russian base.

2. The object of this paper is to trace the development of Turkey's attitude to the Cyprus problem since the Second World War, and to describe the interests and motives behinds Turkey's policy during this period.

II. The Cyprus background

3. The estimated total population of Cyprus in April 1967 was 607,000. Approximately 80 per cent are Greek-Orthodox Christians and Greek-speaking, approximately 18 per cent are Moslem in religion and Turkish-speaking, and the remainder are of other religions, mainly Armenian, Gregorian, Maronite and Roman Catholic Christians. Since the 1963 64 crisis the distribution of population has changed considerably. The number of mixed Greek and Turkish villages has decreased with the flight of Turkish-Cypriots into Turkish-Cypriot villages, urban Turkish areas, and into Turkish-Cypriot military

enclaves, the largest of which straddles the Nicosia-Kyrenia road. There has also been some movement of Turks from mixed villages where the communities are about equal in numbers, and movement of some Greek-Cypriots out of mixed villages where Turks were in the majority. Although the Turkish-Cypriots make up only about one-fifth of the population, the island is only 40 miles from the southern coast of Turkey, but 700 miles from Greece. The Turkish-Cypriots own approximately 30 per cent of the land area of Cyprus, but at present occupy only just over 10 per cent. Greek colonisation of the island seems to have begun around 1400 B C, and throughout its history the Greek-speaking element of the population of Cyprus has always considered itself a part of the Hellenic world, whether that world was centred politically in Alexandria, Constantinople, or, as it is to-day, in Athens. Turks first settled in the island after its capture from the Venetians in 1571 when numbers of Turkish Moslems immigrated from Anatolia.

4. A Moslem Turkish community thus became a permanent element of the Cypriot population, and the island remained part of the Ottoman Empire until its annexation by Britain in 1914. The island had been administered by Britain since the signing of a Convention in 1878 which had given her the right to make laws and international agreements and exercise *de facto* control, while the Sultan retained *de jure* sovereignty. In exchange Britain promised to assist the Sultan in the defence of his eastern territory against encroachment by the Russians. Turkey entered the First World War on the side of Germany, while Britain found herself on the opposing side in alliance with Russia. When Britain declared war on Turkey in November 1914 she announced her annexation of Cyprus, which Turkey recognised in 1923 in the Treaty of Lausanne.

III. The problem

5. The Cyprus problem has only become a major international issue since the Second World War. The roots of the Cyprus question go deeply into British Colonial policy. This policy evolved gradually until it became recognised during the years after the Second World War that it was the intention of the Government at Westminster to lead British colonial territories, with certain exceptions, to independence. Cyprus was treated as one of these exceptions, although Pan-Hellenic feelings in the island were allowed and in some ways encouraged by the British Administration. The movement

for Enosis has a long history, but as the Greek-Cypriots increased their agitation for this aim in the post-war years so the Turkish-Cypriots naturally looked more and more to Turkey as their protector. While, on the one hand, Turkey and Greece attempted to bury their traditional enmities by trying to improve political and diplomatic relations, on the other hand they were persistently dragged apart into opposing camps by a conflict of aims over Cyprus. The wider implications of the problem are to be seen in the division of interest between the Western Powers represented militarily by Britain's presence in Cyprus before independence and by her Sovereign Base Areas (SPAs) after 1960-and the Soviet bloc. They were drawn into conflict because the island's geographical position, its strategic value, and the recurring danger of war between two members of NATO (Greece and Turkey) over an island with an active and well-organised Communist Party and a Greek-Cypriot leader, Archbishop Makarios, who has sought support both from the UAR and the Communist bloc.

IV. The post-war colonial period

6. In the period following the Second World War little interest in Cyprus was shown by the Turkish Government or Press until December 1948, when a vigorous Press campaign began, calling for the return of Cyprus to Turkish control should Great Britain ever withdraw from the island. Such interest, however, was a Turkish response to Greek-Cypriot calls for Enosis rather than a belief that Britain would give up sovereignty over the island. More general concern was aroused by a Press campaign launched in 1950 by the new mass circulation paper *Hürriyet*. Word was spread that the purpose of a visit to Ankara by Marshal Papagos in that year was to negotiate a settlement on the basis of Enosis, and *Hürriyet* repeated the call for the return of Cyprus to Turkey. Until about 1955, however, the Turkish Government's attitude was that, so long as Cyprus remained under British colonial rule, Turkey would be content. She was concerned mainly with safeguarding the position of the Turkish-Cypriot community in such matters as education and the administration of charitable foundations.

7. Between 1950 and 1954 the increasing demand for Enosis among the Greek-Cypriots hardly affected the world of international politics in which the cold war was at its height. During this period Greece became a member of NATO in the autumn of 1951 and Turkey in February 1952. In November 1952 Field-Marshal Papagos, hero of the

anti-Communists in the civil war, and his Greek Rally Party won a landslide victory in the Greek elections, and Archbishop Makarios ask him to bring the Cyprus question before the United Nations. Greek agitation grew in intensity from 1950 onwards for a number of reasons, but primarily because it began to be seen that Great Britain was withdrawing from her positions around the world, both colonial and military (*e.g.* the Suez Canal Base in 1954). Greek feelings, moreover, were outraged by the use of the word “never”, made in relation to Cypriot independence in a statement by the Minister of State for the Colonies on 28 July, 1954. The statement accompanied the offer of a new Constitution for the island, but the proposals only served to strengthen Greek and Greek-Cypriot misgivings. The negative attitude of Her Majesty's Government, expressed in public in July 1954, had in fact been made clear to Field-Marshal Papagos by Mr. Eden. Secretary of State for Foreign Affairs, during a private discussion on 22 September, 1953, in Athens. However, British policy at this time suited Turkey well enough.

8. The Cyprus problem became an international issue in 1954 when it was brought to the United Nations by the Government of Greece, and was placed on the agenda of the General Assembly's 9th Session in September of that year. The resolution asking for self-determination for Cyprus was, however, shelved and ,by the time Archbishop Makarios returned to Cyprus from the United Nations in January 1955, he was able to inform Colonel Grivas that Field-Marshal Papagos fully agreed with his plans for an armed uprising. On 1 April, 1955, the Greek-Cypriot guerilla group EOKA (National Organisation of Cypriot Fighters) led by Colonel Grivas launched its armed campaign, wrecking official buildings throughout the island with a series of bomb explosions.

9. By now, Turkey had become more actively involved in the issue; at home, her Government had encouraged such gestures as the foundation of a “Cyprus is Turkish Society”, and at the United Nations she had co-operated closely with Her Majesty's Government, supporting the view that the Cyprus problem was a domestic issue outside United States jurisdiction. She also claimed that Enosis would be a breach of the Treaty of Lausanne, and maintained that if there were to be changes in the Treaty Turkey had grounds for claiming the return of the island. Britain's failure to deal decisively with either the diplomatic offensive or the saboteurs posed for the Turkish Government the prospect that Cyprus would not remain a British colony for ever, and it proceeded to

develop the legal argument for claiming a Turkish Cyprus, based on the Treaty of Lausanne; when Cyprus was discussed at a tripartite conference on the Eastern Mediterranean, held in August 1955, these arguments were presented in full by the Turkish Foreign Minister. The conference, however, was suspended 7 September after widespread anti-Greek riots had occurred in Istanbul and Izmir following a bomb incident at the Turkish Consulate in Salonika. The riots were stage-managed by the Turkish Government in an attempt to put pressure on the Greeks, but they got badly out of hand, and as international opinion began to turn against Turkey the Greek Government became if anything more determined to keep the Cyprus problem alive. Turkey did not choose to resort to force again until 1964, and then in very different circumstances.

10. "Cyprus is Turkish" was never a realistic policy, neither were its legal arguments really valid, and by 1957 the Turkish Government had switched to demanding partition. The previous year, Mr Lenox Boyd, then Colonial Secretary, had declared that the exercise of self-determination in a mixed population must include partition among its options. Partition, however, was generally regarded at the time as excluded for practical reasons, notably the very large transfers of population which would be involved.

V. The new Republic

11. A new situation arose at the end of 1958 when Turkey gave up partition in favour of the solution enshrined in the London and Zurich Agreements, *i.e.*, an independent Cyprus with special safeguards for the Turkish community. Credit must go to the statesmanship of the Foreign Minister, Fatin Rüştü Zorlu; and also that of the Greek Prime Minister and Foreign Minister. M. Zorlu saw the need for a solution and was ready to take risks. He succeeded in getting safeguards for the Turkish-Cypriots written into the agreements so comprehensive and complex that they proved unrealistic in practice. Nevertheless, this new Turkish position represented a retreat from simple insistence on annexation of partition, and it took great political courage to accept it in view of the state of Turkish public opinion. The Greeks then had to coerce Archbishop Makarios and cajole the British Government into where Archbishop Makarios and Dr. Fazıl Küçük represented the Greek -and Turkish-Cypriot Communities in February 1959. It is perhaps a natural result of this procedure that the Turks even now feel that it is with whatever Government is in power in Greece, and not with the Cypriot

Government, that they must deal over the question of Cyprus.

12. During the first years of Cypriot independence neither President Makarios nor the Turkish-Cypriot Community tried very hard to make the Constitution work, and generally speaking the Turkish Government encouraged the Community to be unco-operative. These were the difficult years after the Revolution of 1960, and the Government were glad to distract attention from their own problems to those of their brothers on the island. They showed how completely Ankara called the tune when they rejected the list of 13 proposed amendments to the Constitution, submitted by President Makarios on 13 November, 1963, without even bothering to put their views into the mouths of the Turkish-Cypriot leaders.

13. After the armed attacks on the Turkish-Cypriots at the end of 1963, the Government of Turkey's first care was the physical defence of their community on the island. Turkish-Cypriot participation in the work of most of the Government institutions had ceased, and refugees had begun to move into purely Turkish-Cypriot areas and fortified enclaves on which the Greek-Cypriots later were to impose into Cyprus, so on a lesser scale, were Turkish arms and Turkish fighters. Most of these were not regular troops, but half-trained students who, however, provided manpower for defence of the enclaves on which the Greek-Cypriots later were to impose a harsh economic blockade. As Greek troops and arms were infiltrated into Cyprus, so on a lesser scale, were Turkish arms and Turkish fighters. Most of these were not regular troops, but half-trained students who, however, provided manpower for defence of the enclaves. In 1964, the Turkish Government were prevented from using their right of intervention under the Treaties and invading the island only by a stern letter from President Johnson pointing out the adverse consequences for Turkish-American relations. Many felt that an opportunity had been missed that did not recur; others that President Johnson's letter provided a happy excuse for the Turks to give up an operation for which their forces were not at that time prepared. Nevertheless the Turkish Air Force, which had limited itself to demonstrations over Nicosia during the first fighting at the end of December, intervened with bombs and rockets to defend the supply line at Kokkina in August 1964.

14. In the troubled twilight peace which followed, Turkey was active consolidating

both the military defence of the Turkish enclaves and providing enough financial and economic support to keep them going. For a long-term solution the Turkish Government reverted to partition, though their demands had been a good deal modified since 1957. Before the Kokkina attack they had been considering the prospect of Enosis in exchange for a large military base in Cyprus with full Turkish sovereignty which could have been presented to the Turkish public as a form of partition. This point was reached during meetings in Geneva in July and August 1964, when the United States Secretary of State, Mr. Dean Acheson, and Lord Hood, the United Kingdom Deputy Under-Secretary of State for Foreign Affairs, undertook negotiations with representatives of both Greece and Turkey. The Turks eventually settled for about three-quarters of the Karpas Peninsula, but the Greeks offered the choice of less extensive territory on that site or a small area near Cape Greco under lease for between 25 and 40 years. However, the talks failed at this point mainly because of Greek-Cypriot objections because no Greek-Cypriot representative had been included in the meetings. With the failure of the “Acheson Plan”, and with the Kokkina incidents which followed soon afterwards, the Turks felt that matters were at an impasse. They retaliated by expelling most of the remaining Greek citizens and making life difficult for Turkish citizens of Greek descent in Istanbul who have also been leaving the country in large numbers.

15. In Turkish eyes the Americans had thwarted their plan without doing anything constructive in return and Britain had proved unable to carry out her obligations as a guarantor of the Constitution. Russia was actively hostile and had sent arms to President Makarios through Egypt. Egypt and most other Arab countries were no less hostile, and the United Nations as a body was more sympathetic to the principle of self-determination on which the Greek-Cypriots based their case than to arguments about the rights of the Turkish-Cypriot community.

16. The United Nations has played a key role in Cyprus since 1963, but not, in Turkish eyes, a constructive one. The United Nations Peace Keeping Force set up in 1964 has been an essential element in protecting the Turkish Cypriots, but the United Nations mediator, Senor Galo Plaza, acted rather as an “arbitrator” and wrote his own views into his report, on which he never sought to get agreement. The Turkish Government rejected the report out of hand because it favoured the kind of unitary State with minority rights for the Turkish-Cypriot advocated by President Makarios. U Thant, who

has often reverted to the Galo Plaza report, is also thought by the Turks to favour President Makarios. In the Assembly and Security Council Turkey has usually been on the defensive and, although more often than not the result was reasonably anodyne, the Assembly's large majority in December 1965, in favour of a resolution unacceptable to Turkey, was greatly resented. Great Britain's abstention from voting on that occasion did not help British influence in the dispute.

VI. The Four Principles

17. During this period the Turkish Government rationalised its position into "Four Principles", which were:

- a) No unilateral annexation of Cyprus by one State.
- b) No domination of one community by the other.
- c) Modification of agreements (*i.e.*, the 1960 Treaties and Constitution) only with the concurrence of all the interested parties.
- d) The equilibrium established by the Treaty of Lausanne to be maintained.

These were negative principles helping Turkey to justify her rather negative attitude, and enabling her to say that she would agree with any solution consistent with the Principles.

18. The Turks have at all times been prepared to accept the British sovereign bases in Cyprus. They welcome them for their military contribution to CENTO, and also as some assurances that Great Britain would not abrogate all responsibility for the fate of the island. From time to time there has been talk of handing over one of the bases to Turkish sovereignty or to NATO for Turkish use, but discussions have never been taken far enough to ascertain whether this would have satisfied Turkey's requirements for physical safeguards for the Turkish-Cypriot community. Turkey also made great efforts to regain lost ground in Communist, Arab, and other uncommitted countries, and by making high-level visits and giving long explanations of her case she has won greater sympathy and understanding among world opinion. In return for support on Cyprus she would bargain Turkish support for causes dear to other countries such as, for example, Pakistan (over Kashmir) and for the Arab cause against Israel: or at least her neutrality (Viet-Nam). In this way, the Cyprus problem has coloured all Turkish

foreign policy since 1964.

VII. The Turco-Greek dialogue

19. These moves, though important for their side effects, were only a second line of Turkish strategy, for the Turks have maintained throughout that Cyprus is a matter for settlement in the first place between themselves and the Greek Government. The paradox is not so strange. If Greece was the main enemy, she could become the main ally. She might be hated and despised, but she held the military power on the island. President Makarios was quite untrustworthy, and Great Britain had opted out. Turkey affected to believe that if an understanding could be reached with Greece it could be imposed on President Makarios. Dramatically, the events of November 1967 showed that this was partly, but not only partly, true.

20. During bilateral talks begun after the NATO meeting in London in May 1965 the Turkish Government broached the possibility of a solution based upon Enosis with territorial compensation for Turkey, but the Greek Government, weakened by domestic crisis, was unable to respond. This was the only time when Turkey seemed ready to sacrifice the interest of the Turkish-Cypriots; however, the exchanges were cut short by the fall of the Greek Government and by premature publicity.

21. The dialogue itself began in May 1966. It was based largely on personal confidence between the Turkish Foreign Minister, M. Caglayangil, and the Greek Foreign Minister, Admiral Toumbas. They arranged for discussions between officials, which, however, ran rapidly into the sands after the fall of the Government of which Admiral Toumbas was a member in December 1966. Officials had worked on the elements of an administrative solution in a friendly but somewhat general way, but had never tackled the basic political problem of the ultimate status of the island. Moreover, the Turks seem to have misled the Greeks into thinking that Turkey would accept Enosis on terms.

22. This was unfortunate, because after the Greek military *coup* of April 1967 the military junta wished to see an early solution in Cyprus. They had other problems which they considered more important and, having few friends, they wanted to improve relations with Turkey. They made the mistake, however, of being prepared only to discuss Enosis, when they invited the Turkish Prime Minister to a meeting

disillusionment with the Greek Government, but it did not affect Turkish view that it was with Greece that a solution must be worked out.

23. The years 1964-1967 were thus negative and depressing period of Turkey. She supported the Turkish-Cypriot community militarily and economically, but only in a state of siege and by the threat of invasion from the mainland. The community were themselves depressed and divided, and it was necessary to keep a strict control to prevent defection of their own members. They were not prepared to match relaxations on the Greek side with relaxation of their own. They feared that the community's own will to resist would crumble. Main responsibility for this attitude lay with the Turkish-Cypriot leadership, but it was fully supported from Ankara, where the Government were under pressure from parliamentary and public opinion to give support of a more active kind.

VIII. The crisis of November 1967

24. In this situation the danger was always that an armed clash somewhere would set the island alight, and this duly happened in November 1967 with an attack led by General Grivas, who had returned to Cyprus in 1964 and become Commander of the Defence of Cyprus, on the Turkish inhabitants of two villages and their houses. Over 20 Turkish-Cypriots were killed. Ankara's reaction was immediate. If the Greek and Greek-Cypriot forces had not been withdrawn by dawn the next day, Turkish bombers would have gone into action.

25. The withdrawal gave time for reflection, but by itself it was not enough to satisfy Turkey. Nor even was the prompt removal of General Grivas to Greece. True to their principles they put full responsibility on the Greek Government, and demanded the removal of all illegal Greek forces from the island, otherwise Turkey would invade Cyprus. During a week of near war hysteria the Turkish Government had the overwhelming support of the army and the people, most of whom would have been glad to see an invasion which, they thought, would settle the Cyprus problem once and for all. The Government wanted peace if they could still achieve their immediate objective. Thanks to the efforts of President Johnson's Special Representative, Mr. Cyrus Vance, and to the realism of M. Pipinelis, the newly-appointed Greek Foreign Minister, they reached agreement on withdrawal of illegal Greek forces but not that of the Greek

cadre of the Cyprus National Guard, to which President Makarios would not agree. This was enough to satisfy Turkish public opinion, and, up to a point, the Turkish Government themselves.

IX. The situation following the crisis

26. The Greeks, by beginning to withdraw their troops, had lost much, but not all, of their direct influence over President Makarios, leaving him more freedom. The United Nations Secretary-General had been unwilling to take a decided stand, but had made statements which the Turks interpreted as favouring President Makarios, and so he was more suspect than ever. It was agreed that he should use his good offices to promote a solution-but Turkey wanted these narrowly limited to measures for the physical security of the Turkish-Cypriots. The Americans, on the other hand, had been notably helpful to Turkey, and so had the British and the Canadians, within the limits of their power. As a result, the Turks became more receptive to advice from these bitterly disappointed not to have been rescued by the Turkish Army, but they had learned the need for prudence, and for avoiding provocation. The Turkish Government realised that a policy of immobilism was not enough.

27. Unfortunately, the first political move by the Turkish-Cypriot community (and by Ankara) was a move backwards, by setting up a Turkish-Cypriot Provisional Administration in December 1967. The Turkish Government denied that this meant the establishment of a separate Government or Republic, but the Turkish-Cypriot's action produced serious objections from Archbishop Makarios, and his banning of official contacts between Heads of Missions and Dr. Fazıl Küçük and his Administration caused the Turkish and allied Governments to make a great deal of diplomatic effort before the matter was resolved.

28. The first move forward came at the end of January 1968 when M. Pipinelis and M. Çağlayangil held a secret meeting in Switzerland. M. Pipinelis, with some difficulty, persuaded M. Çağlayangil to allow, and indeed encourage, talks between representatives of the two Communities, mainly on constitutional questions. After long procedural manoeuvres, talks began in June, and at the time of writing are still going on. This move was significant for the Greeks and Greek-Cypriots: it showed that they had tacitly give up the aim of Enosis in the foreseeable future. It was also a striking change

in both Turkish and Turkish-Cypriot tactics. The Turkish Government take the decision, but do not do so unless they are satisfied that they can carry the Community with them. The withdrawal of Greek forces and the lifting of restrictions, the assurance that Turkey would in the last resort invade, the return of Rauf Denktaş, a more able negotiator than Vice-President Küçük, the fading of Enosis, all gave the Turkish community sufficient confidence to take a step which they would not earlier have risked. While it was a small step, and a purely procedural one, it was a start, and the Turkish Government's attitude since the talks were arranged has been one of guarded optimism.

29. Nevertheless, the two sides are not yet ready to accept the kind of constitutional and administrative compromise need for an agreed settlement and a revision of the London and Zurich Agreement on more practical lines. Nor will the Turkish side carry out measures of "military deconfrontation" which might bring further responses from the Greek side, even though these would contribute to the safety and well-being of the Turkish-Cypriots. There are some in Ankara and doubtless in Nicosia who are more ready to make concessions than others; but they are more interested in safeguarding the physical security of the Turkish-Cypriots should the negotiations fail, than in actively making them succeed, for the Turks remain doubtful of President Makarios' sincerity of purpose over the present talks.

X. Conclusions

30. Turkey's attitude to Cyprus during this period has not changed fundamentally, in that the Turks of the Republic do not really have a natural sense of kinship with those of the island community. Primary official concern has always been for the security of Cyprus in relation to that of Turkey, and the development of Turkey's policy has been a matter of readjustment to the situation as it has evolved both inside the island and in the context of international politics. There has been no basic shift in attitude behind this.

31. Only in the last two or three years of the 1940s did the Press and public in Turkey begin to show concern for the island, mainly thorough fear of Communism and of the USSR. The Government began to take an active interest in 1954, but merely in support of Great Britain upon whom it was relying to retain control of the island. The independent line followed by Turkey thereafter in claiming the return of the island to her

should Her Majesty's Government ever relinquish sovereignty, her later call for partition, and acceptance of the 1959 agreements, were all moves dictated by Turkey's concern for her own security. By 1957, however, interest in the welfare of the Turkish-Cypriot community had begun to grow, and from then on was to assume an increasingly important part in the problem gradually unacceptable to the Turkish public, in any form, and pressure on the Government to invade the island increased.

32. The threat which Enosis once presented has receded and so the security and well-being of the Turkish minority is now the main issue to which the Turkish Government is committed. As matters stand it seems possible that Turkey might accept an agreement through peaceful negotiations which would not have to involve provisions for some kind of partition but would provide cast-iron guarantees for the security of the Turkish-Cypriot minority. As in past crises it must be emphasised that threats of invasion to guarantee these rights should never be interpreted as mere bluff. In the event of another crisis similar to that of November 1967 it is doubtful whether a Government in Turkey could remain in power short of sending its troops into action.

33. The outcome depends primarily upon President Makarios' actions. The recent withdrawal of most of the Greek troops, although depriving him of substantial military support, has left him with more freedom to pursue his own policies. If he were willing to leave the Turkish community in Cyprus in comparative peace, to stand down the threat of military coercion and to leave in abeyance for the time being such questions as the Turkish right of intervention, it is just possible that a *modus vivendi* might be reached which would allow Turkish interest in the island gradually to die away.

34. If this happened, and so long as President Makarios, or future Greek Governments, did not arouse Turkish suspicions by provocative behaviour towards the Turkish-Cypriots, or by seeming to promote an increase in Communist influence in the island, the situation might crystallise in such a way that it would be proof against disturbance. It is probable that on the Turkish side the Government of Turkey would have to give economic assistance for the foreseeable future to the Turkish community. In perhaps 10- or 15-years' time a new "Statute" for the island might be negotiable, but even this depends on the rather tentative suggestion that Turkish interest in Cyprus may now have passed its peak and would decline if it were not resuscitated.

35. A settlement in Cyprus would greatly help the Turkish Government both internally and internationally, and although in the new circumstances that have arisen since the November crisis Turkey is now prepared to deal with President Makarios as well as with Greece, she still attaches more importance to working with Greece. The Turks see in the present Junta Government one which they can do business with, and, like the Junta, they are anxious to improve relations between the two countries. Progress in Cyprus will help. On the other hand, relations can never be really cordial until the Cyprus problem is peacefully solved, for Turkey would readily sacrifice her relations with Greece if this were necessary to defend her interest in Cyprus.

*Middle East Section,
Research Department,
Foreign and Commonwealth Office.*¹⁵⁴⁸

¹⁵⁴⁸ “The Turkish Attitude to Cyprus, Research Department Memorandum”.

Ek 3. Öne Çıkan Diplomatik Belgeler

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 4 Mart 1964 Tarihli Kararı

The Cyprus Question

Decision

At its 1098th meeting, on 27 February 1964, the Council decided, under rule 39 of the provisional rules of procedure, to invite Mr. Rauf Denktas to make a statement before it.

186 (1964). Resolution of 4 March 1964

[S/5575]

The Security Council,

Noting that the present situation with regard to Cyprus is likely to threaten international peace and security and may further deteriorate unless additional measures are promptly taken to maintain peace and to seek out a durable solution,

Considering the positions taken by the parties in relation to the treaties signed at Nicosia on 16 August 1960,

Having in mind the relevant provisions of the Charter of the United Nations and, in particular, its Article 2, paragraph 4, which reads:

“All Members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations”,

1. *Calls upon* all Member States, in conformity with their obligations under the Charter of the United Nations, to refrain from any action or threat of action likely to worsen situation in the sovereign Republic of Cyprus, or to endanger international peace;
2. *Asks* the Government of Cyprus, which has the responsibility for the maintenance and restoration of law and order, to take all additional measures necessary to stop violence and bloodshed in Cyprus;
3. *Calls upon* the communities in Cyprus and their leaders to act with the utmost restraint;
4. *Recommends* the creation, with the consent of the Government of Cyprus, of a

United Nations Peacekeeping Force in Cyprus. The composition and size of the Force shall be established by the Secretary-General, in consultation with the Governments of Cyprus, Greece, Turkey and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. The Commander of the Force shall be appointed by the Secretary-General and report to him. The Secretary-General, who shall keep the Governments providing the Force fully informed, shall report periodically to the Security Council on its operation;

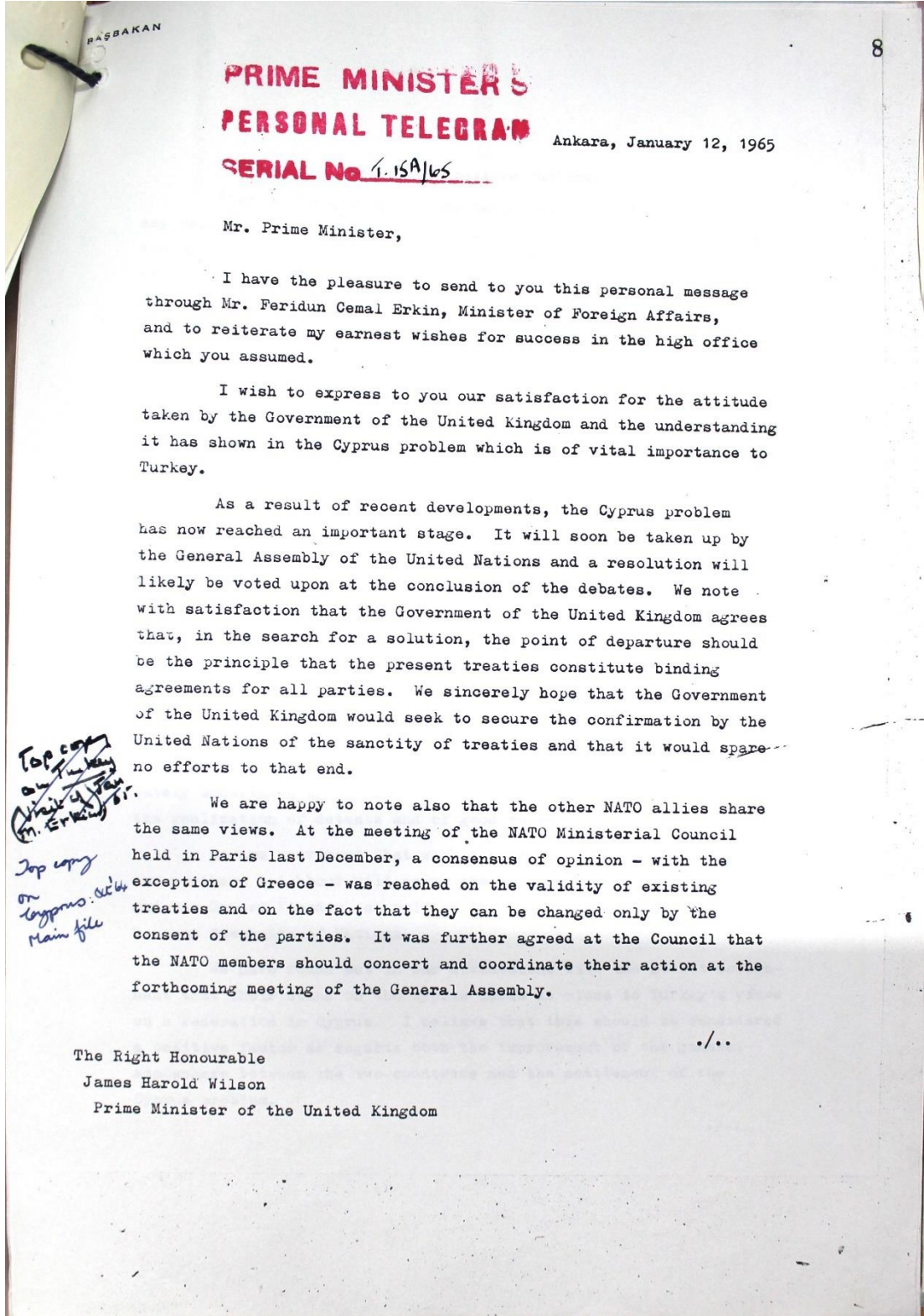
5. *Recommends* that the function of the Force should be, in the interest of preserving international peace and security, to use its best efforts to prevent a recurrence of fighting and, as necessary, to contribute to the maintenance and restoration of law and order and a return to normal conditions;

6. *Recommends* that the stationing of the Force shall be for a period of three months, all costs pertaining to it being met, in a manner to be agreed upon by them, by the Governments providing the contingents and by the Government of Cyprus. The Secretary-General may also accept voluntary contributions for that purpose; 7 *Recommends further* that the Secretary-General designate, in agreement with the Government of Cyprus and the Governments of Greece, Turkey and the United Kingdom, a mediator, who shall use his best endeavours with the representatives of the communities and also with the aforesaid four Governments, for the purpose of promoting a peaceful solution and an agreed settlement of the problem confronting Cyprus, in accordance with the Charter of the United Nations, having in mind the well-being of the people of Cyprus as a whole and the preservation of international peace and security. The mediator shall report periodically to the Secretary-General on his efforts;

8. *Requests* the Secretary-General to provide, from funds of the United Nations, as appropriate, for the remuneration and expenses of the mediator and his staff.

Adopted unanimously at the 1102nd meeting.

Başbakan İnönü'nün İngiltere Başbakanı Wilson'a Mektubu¹⁵⁴⁹

¹⁵⁴⁹ Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'den İngiltere Başbakanı James Harold Wilson'a. 12 Ocak 1965. No. T.15A/65.

These are promising and positive factors.

There exists, however, the danger that the Greek Cypriots may resort to a series of "fait-accomplis" on the island following the United Nations debate. Especially, the build-up of troops on the island by Greece and the continuous importation of arms by the Makarios Administration are indications which justify our grave concern that there might be recourse to force and bloodshed to annex the island to Greece, whatever the nature of the General Assembly's resolution.

You will no doubt appreciate that such a course of action would lead to disaster. I hope, Mr. Prime Minister, that the Government of the United Kingdom will use all its influence and issue the most serious warnings to avert a miscalculation on the part of Makarios and the Greek Government, with a view to forestall an irretrievable and disastrous course of action.

As you know, Mr. Prime Minister, we had recently contacts with our neighbour the Soviet Union. The Turkish Foreign Minister, after his visit to Moscow last October, has briefed the NATO Council in Paris on this visit. He also explained, at the last NATO Ministerial Council meeting, that these contacts are being made entirely within the framework of our NATO obligations. The purpose pursued by my Government in these contacts is to establish good neighbourly relations between Turkey and the Soviet Union, in line with the efforts lately undertaken by the Government of the United Kingdom towards the realization of detente and of good relations with the Soviet Union.

We are convinced that such a normalization of relations with our northern neighbour will serve the mutual interests of Turkey and the United Kingdom, as well as the general interests of the Western Community of Nations.

We have found out in our discussions with the Soviet Government that their stand on the Cyprus issue is close to Turkey's views on a federation in Cyprus. I believe that this should be considered a positive factor as regards both the improvement of the general atmosphere between the two countries and the settlement of the Cyprus problem.

./..

- 3 -

Mr. Prime Minister,

The Turkish Government has always been attached to the principle of Atlantic solidarity. It is in this spirit that we have deployed every possible effort to reach a solution of the Cyprus problem within NATO. It is obvious that the Greek attitude in this respect has considerably impaired Turkish-Greek relations, and consequently, the unity and the solidarity of the alliance. It should be particularly emphasized that the weapons sent by Greece to the Island have been supplied to it under NATO Military programmes, and that the Greek troops which continue to be dispatched to the Island are drawn from units under NATO Command.

Therefore, you will certainly agree with me that these events are threatening to disrupt NATO and that we should remedy to this dangerous situation without delay.

Mr. Prime Minister,

As you know, we had welcomed the contribution of Lord Hood and Mr. Acheson to the Geneva talks. We had hoped that these talks would narrow the gap between the Turkish and Greek views. But the Greek Government, having refused to give serious consideration to any plan which would take into account the interest of Turkey and of the Turkish Community, the Geneva discussions came inevitably to a standstill. I think you know our position that we would welcome a new initiative by our Allies in this field. We remain convinced that our Allies can effectively use their influence in the search for a just and equitable settlement. However, in view of the latest developments of the Cyprus situation and its international implications, particularly the debate in the United Nations, it seems to us that we can no longer advance any scheme envisaging an end to the independence of Cyprus. We should therefore endeavour to conciliate the differences between the two sides on the assumption that Cyprus will continue as an independent and sovereign state. On the basis of this assumption we believe that the only solution which is also just and equitable, would be a new federal status for Cyprus.

./..

- 4 -

As I have already stressed, the Soviet Government has no objection to such a solution, it is on the contrary supporting it. A number of Afro-Asian countries are also in the same position. In this situation, the support of the United Kingdom, of the United States and of our other Allies to our proposals to bring about a federation in Cyprus would greatly enhance the possibilities of a quick solution. I believe Mr. Prime Minister, that your Government will give its support to the idea of a federation.

Mr. Prime Minister,

Despite all the disappointments caused by the Cyprus problem, you can rest assured that my Government will, to the maximum extent possible, try to arrive at a solution by peaceful means. Such a solution should however be equitable and should not impair the dignity, the national interests and the honour of the Turkish nation.

We will continue to spend every effort to that end, in collaboration with the United Kingdom, with our other allies and with all countries of good-will.

We strongly hope, that the United Kingdom Government will do its utmost to support our efforts in this respect.

Mr. Prime Minister,

I would like to take this opportunity to renew to you and to your Government our best wishes of success in the difficult tasks ahead. I am sure that under your inspired leadership your country will know great progress at home and render outstanding services to the cause of peace and harmony in the world.

I avail myself of this opportunity to reiterate to you the assurances of my highest consideration.

İsmet İnönü
İSMET INONU
Prime Minister

Başbakan Ürgüplü'nün İngiltere Başbakanı Harold Wilson'a Mektubu¹⁵⁵⁰

Message from His Excellency Mr. Suat Hayri Ürgüplü, Prime Minister, to the Rt. Hon. Harold Wilson, O.B.E., M.P., Prime Minister.

(A)

My dear Prime Minister,

(A) I trust that you have been informed of the joint communiqué issued on September 10 in Ankara upon the conclusion of the talks between the Heads of Government of Turkey and Iran concerning the crisis in the Indian sub-continent.

I am fully familiar with the keen interest shown by Her Majesty's Government in the welfare of both Pakistan and India. We also appreciate the deep concern which the British Government shows in the treatment of Pakistan and India in their bilateral relations as well as in their relations within the framework of the Commonwealth.

It is to be noted, however, that the present deterioration of conditions between the two countries has unfortunately attained the proportions of a war which, in the final analysis will cause no benefit to either country.

Now that the time element is obviously a determining factor, I would like to urge you, Mr. Prime Minister, to continue to use unceasingly your influence on both parties and particularly on the Government of India not only for an immediate cease-fire but also for seriously searching the possibilities for a lasting and just solution of the Kashmir dispute, without which we believe it would be impossible to avoid the recurrence of the sad and tragic events which we just witnessed and shall very likely continue to witness if the efforts of the Secretary General of the United Nations as well as other peace loving world leaders fail.

I believe that the contents of the communiqué issued by Turkey and Iran on September 10, two other countries also deeply concerned with the maintenance of peace in the region, may be of use to you to some extent in the further actions that Her Majesty's Government would take to ensure the restoration of peace and tranquility in the region. May I also add, Mr. Prime Minister, that these efforts along with those undertaken by the Governments of Turkey, Iran and the United States will certainly have a positive effect to stimulate the activities within Cento to continue in pursuing successfully its mission.

(B)

....

¹⁵⁵⁰ "Message from His Excellency Mr. Suat Hayri Ürgüplü, Prime Minister, to the Rt. Hon. Harold Wilson, O. B. E. M. P. Prime Minister". EB 1072/19.

- 2 -

Accept, Mr. Prime Minister, the renewed assurances
of my highest consideration.

SUAT HAYRI URGUPLU
PRIME MINISTER OF TURKEY.

Türkiye'nin Yunanistan'a Verdiği 5 Şubat 1966 Tarihli Nota

Verbal Note

The Minister of Foreign Affairs presents his compliments to the Royal Embassy of Greece and, on the order of his government, has the honour to bring the following to its attention:

Since the beginning of the Cyprus crisis in December 1963, the Turkish Government has spared no effort to facilitate the achievement of a peaceful, mutually agreed solution to the conflict. Nevertheless, the Hellenic Government has persisted in a policy which is in contrast with the attitude of Turkey. Indeed, the Hellenic Government has constantly refused to conform to its obligations under the treaties signed at Nicosia on 16 August 1960, in particular to its obligation under the terms of the Guarantee Treaty to forbid any activity aimed at encouraging the union of Cyprus with any other state and to respect and guarantee the independence and territorial integrity of Cyprus and the order established by the fundamental articles of its Constitution. The Hellenic Government has flagrantly violated the provisions of this treaty, inaugurating a policy whose avowed aim is to achieve the annexation of Cyprus by Greece. Not limiting itself to breaking its contractual obligations, it has set itself to achieve its aim of annexation by the use of force, sending illegally to Cyprus a military force of several thousand officers and men and all sorts of weapons and military equipment. In this way it has fully associated itself with the policy of aggression and persecution pursued by the Greek Cypriots against the Turkish community. In addition, the Greek Government has also exceeded its obligations under other international agreements, in particular the 1923 Treaty of Lausanne and the 1947 Peace Treaty with Italy, by undertaking military preparations on the islands off the Turkish coasts.

The Turkish Government, while drawing the attention of the Hellenic Government to the implications and dangers involved in this policy which is stamped with ill-will towards Turkey, has continued for more than two years to inquire into all the ways which may contribute to a peaceful and mutually agreed settlement of the Cyprus problem. Many times it has repeated its desire to put an end to a situation which envenoms the relations between the two countries and the real interests of Turkey and Greece. With the aim of preserving peace It has shown extreme moderation and patience in the

face of innumerable provocations. It has always declared itself ready for discussions between the two governments with a view to preparing the ground for an agreement between all the countries concerned. But the Hellenic Government, pursuing its policy to impose a unilateral solution by the use of force and by "faits-accomplis" has continuously refused to open negotiations with Turkey. It is true that In May 1965 it agreed to have exchanges of views with Turkey on ways of reducing tension in Cyprus and of resolving the conflict. However, it very quickly became apparent that this change of attitude was solely inspired by tactical considerations and not by a sincere desire to seek out a just and equitable settlement. In fact, during the debate in the United Nations., the Greek Government did not hesitate to present these exchanges of views in a false light, alleging that the aim of the Turkish Government was, in conjunction with Greece, to impose a solution on Cyprus. The Hellenic Government thus furnished new, irrefutable proof of Its lack of good faith by unscrupulously exploiting the desire of Turkey to reach a settlement and so contribute to the maintenance of peace.

It is to say the least surprising that the Hellenic Government, which has assumed such a responsibility in the Cyprus question,, to the point of undertaking military measures in Cyprus and on the islands off the Turkish coasts to achieve its territorial aim can now state in the communique published on 2 February 1966 at Athens, at the conclusion of discussions between the Hellenic Government and Archbishop Makarios, that the Cyprus problem does not constitute a conflict between Turkey and Greece, This communique has once more revealed that the Hellenic Government has not the least intention of abandoning its aim of annexing the island of Cyprus and of submitting the Turkish community to a regime of perpetual tyranny in violation of the treaties under which it has incurred explicit obligations towards Cyprus and Turkey. It is undoubtedly apparent that the Hellenic Government^ by persisting in its plan of annexing Cyprus, in fact rejects any idea of a peaceful* negotiated solution. Nor does it seem to realize that its refusal to take into consideration the treaties governing the status of Cyprus is likely to change entirely the very basis of the problem. Indeed^ once stripped of its legal contractual context the Cyprus question automatically reverts to the status it had before the creation of the independent state of Cyprus.

There is no doubt that by setting aside the possibility of a peaceful^ negotiated settlement and insisting on a unilateral solution^ the Hellenic Government has just

committed an irresponsible act apt inevitably to worsen the Cyprus situation and relations between Turkey and Greece, The Turkish Government is therefore obliged to draw the attention of the Hellenic Government seriously to the grave consequences which may stem from this attitude which is inadmissible and deliberately hostile to Turkey and the Cyprus Turkish community. The communique issued in Athens shows once more that the Hellenic Government, ignoring the lessons of history is about to launch out Into another fatal, disastrous adventure. The heavy responsibility f or the consequences of this state of affairs can only be with the Hellenic Government.

Ankara, 5 February 1966

Royal Embassy of Greece, Ankara¹⁵⁵¹

¹⁵⁵¹ LOM 040/66, "CYPRUS".

Türkiye'nin İngiltere'ye Verdiği 19 Nisan 1966 Tarihli Muhtıra

Aide-Memoire

The Turkish Government considers it useful to bring to the attention of the United Kingdom Government its views regarding the Cyprus question in the light of recent developments.

It should first be recalled that two and a half years have elapsed since the outbreak of violence in December 1963. Since that time, many attempts have been made to find an agreed settlement but all of them have unfortunately failed.

The UN's Peace Force which became operational in March 1964 has contributed to the maintenance of a precarious peace. But despite the presence of this Force, some large-scale military attacks have taken place and to-day the Island continues to be saturated by large military forces and all kinds of armaments and equipment. The reluctance of many countries to commit, on a long-term basis, forces to UNFICYP and the difficulties of financing have raised doubts as to the future of the UN Force.

The withdrawal of UNFICYP or the reduction of its number to a still more inadequate level will render extremely difficult the maintenance of the present status quo and will open the way to a dangerous increase of tension. Furthermore, the attempts to arrive at a unilateral solution based on the de facto situation created in the Island through the use of force have not been abandoned. What the Greek Cypriot leadership is trying now to achieve, is to perpetuate this de facto situation in the hope that the erosion of time will inevitable push the Turkish Community to despair and to surrender. This is something that the Turkish Government and the Turkish Community are not prepared to accept. The Turkish Community cannot be expected to endure indefinitely the various pressures and harassments to which it is constantly being subjected and the economic plight which is the result of these pressures.

In view of all these considerations, it has become necessary, in the opinion of the Turkish Government to make a new assessment of the problem and to consult with the United Kingdom Government on the best means of preventing the continuing deterioration of the situation and of preserving peace and tranquillity in the Island as well as among the interested parties.

As the United Kingdom Government is aware, the Turkish Government, from the very beginning of the Cyprus crisis, has endeavoured to find an agreed settlement to the dispute. In all its efforts in this direction, it has not failed to consult extensively with the guaranteeing powers and with the United States Government. At the outset, it has tried to control the situation through a joint action by the parties to the Treaty of Guarantee. This attempt has not succeeded because the other guaranteeing powers have rejected a joint approach and particularly Greece, instead of fulfilling its treaty commitments, has chosen to support the action of Archbishop Makarios with the ultimate aim of achieving the union of Cyprus with Greece. Thereafter, the joint initiative of the United States and the United Kingdom Governments for the establishment of an enlarged peace-keeping force in the Island drawn from friendly NATO countries, has also failed, owing to the opposition of Archbishop Makarios. In the meantime, the conference which was held in London in January 1964, ended inconclusively.

It is under these circumstances that the United Kingdom Government had taken the issue to the Security Council on February 15, 1964, amidst renewed violence in Cyprus. The March 4, 1964 resolution of the Security Council still constitutes today, the basis of the UN action for the maintenance of peace in Cyprus and for the efforts to solve the problem peacefully and on an agreed basis.

The United Kingdom Government will recall the misgivings of the Turkish Government regarding the implementation of the resolution, due to the fact that the terms of reference of the UNFICYP were not clearly spelled out. The function of the force was to prevent a recurrence of fighting, to contribute to the maintenance and restoration of law and order and a return to normal conditions. To fulfil this mission the force should have been able to prevent any new military build-up, to stop effectively any attack, to check the attempt of one of the opposing parties to impose its will upon the other and to ensure a genuine return to normal conditions which would permit all the inhabitants of Cyprus to live in security, freedom and dignity until a political settlement has been reached. UNFICYP was not able to accomplish this task. Although the Security Council's resolution in no way indicated that the 'Cyprus Government' was constituted only by the Greek element of the government which forcibly destroyed the constitutional order and forbid the Turkish element to take part in governmental functions, UNFICYP, through its daily practice, acknowledged the 'de facto' Greek Cypriot

administration as the legal authority in the country. This course of action had fatal consequences. The Greek Cypriots were able to pursue without any hindrance their oppressive policies against the Turkish Community, resorting to force, violence and economic blockade. They could freely import all kinds of material including heavy armaments and enlarge their military forces. The Greek Government, on the other hand, did not encounter any opposition when it undertook to send to Cyprus more than 10 000 troops in violation of the treaties and the Resolution of March 4, 1964 of the Security Council. All the efforts of the Turkish Government to draw the attention of the UN authorities and its allies to the dangers of this situation remained of no avail.

The purpose of recalling these events is not to assert that the presence of UNFICYP in Cyprus has been entirely ineffective. As it is stated above, the Turkish Government appreciates the task performed by UNFICYP within its limited and ill-defined mandate and it considers that the situation could have been much worse in the absence of the UN Force. Nevertheless, the freedom of action enjoyed by Greece and the Greek Cypriots explains their lack of interest in an agreed settlement, short of the acceptance by Turkey of all their demands. In fact, Greece has most of the time avoided any talks with Turkey. It rejected the suggestion put forward by Mr. Dean Acheson in Geneva in July, 1964 while the Turkish Government had accepted it in principle. And the talks which started between Turkey and Greece in May 1965 were interrupted by the political crisis in Greece and by Greece's desire to take advantage of the debate at the UN Assembly. As to Archbishop Makarios, he has consistently adopted a negative attitude towards an agreed settlement in the hope to impose a unilateral solution.

At the present stage, the chances for arriving at an agreed and long-term solution of the Cyprus problem are extremely dim. The views of the parties on the terms of such a solution are wide apart. The Turkish Government is always ready to undertake exploratory talks with the Greek Government on basis which would be in conformity with the well-known principles laid down by Turkey regarding the Cyprus problem. But it finds it very difficult to express an optimism regarding an agreement which will reconcile the views of all the parties.

In these circumstances, the question of normalising to the maximum extent, the conditions prevailing in Cyprus acquire an added importance and urgency. It is only

through measures designed to ease the tension in the Island and to ensure acceptable conditions of life for all the inhabitants of Cyprus, that we can prevent a dangerous deterioration of the situation and at the same time, prepare an atmosphere conducive to genuine negotiations among all the parties, in a not too distant future. As has been pointed out earlier, at the present time there is an attempt by the Greek Cypriot Administration to perpetuate the “de facto” situation, the restrictions and pressures applied to the Turkish Community with the aim of sapping its morale.

This is a deliberate policy which is being implemented for a specific political purpose. As the Secretary-General of the UN has pointed out in his report of September 10, 1964, “the economic restrictions being imposed against the Turkish Community in Cyprus which in some instances have been so severe as to amount to a veritable siege, indicate that the Government of Cyprus seeks to force a potential solution by economic pressure as a substitute for military actions”. There has been no change whatsoever in the attitude of the Greek Cypriot Administration and the Turkish Community remains in dire need of immediate assistance. The problem of assisting the refugees and distressed persons was again stressed in the report submitted by the Secretary General to the Security Council on March 10, 1966. This was also recognised by the Consultative Assembly of the Council of Europe which in its recommendation of January 25th, 1966 noted ‘the urgent need to take effective measures to provide for the most urgent needs of distressed Cypriots’ and called upon the Committee of Ministers to “ask the member States concerned to take forthwith such steps as are necessary to enable the Council of Europe, through its Special Representative for Refugees and over-population, to provide the immediate and urgent assistance dictated by the circumstances.”

The policy of the Greek Cypriots to achieve a settlement by the continuation of all kinds of pressure against the Turkish Community is indeed tantamount to a new “fait accompli” based on the ‘time element’ and carried out from the position of strength obtained by the Greeks through their illegal action and the resort to force and violence. The Turkish Government has made it plain that it will not accept any “fait accompli” and will not therefore resign itself to this one. The Turkish Government has therefore decided to ensure the removal of all the inhuman restrictions imposed on the Turkish Community within the shortest possible time. To this effect, a note will be delivered in due time to the Greek Government and to the Greek Cypriot Administration

requesting the adoption, within a specific period, of the following measures:

- a. The suppression of the list of the so-called “strategic items”
- b. The removal of all economic restrictions and discriminatory practices in the economic field.
- c. The removal of all obstacles to the sending of relief items from Turkey and to their distribution inside the island.
- d. The removal of all restrictions to the freedom of movement of the Turkish Cypriots, and discontinuation of the tactics of harassment on the roads under the supervision of UNFICYP.
- e. The cessation of all attempts to endanger the security of Turkish regions and to terrorize their population.

If these requests are not agreed upon by Greece and the Greek Cypriot Administration or if they are not effectively carried out, the Turkish Government would obviously be confronted with the necessity of ensuring the unhindered supply of necessary commodities to the Turkish community.

It is not the intention of the Turkish Government to benefit from the removal of all the restrictions for any military purpose. Therefore, the Turkish Government would agree to the carrying out of necessary control measures by the UNFICYP to prevent any traffic of arms and military supplies. The goal is not either to prejudice the political solution. It is simply to normalise the situation, to prevent the exploitation of the time element by the Greek Cypriots to suppress the imposed disparity between the living conditions of the Greeks and the Turks.

The Turkish Government believes that if the continued presence of the UNFICYP can be ensured and if the situation in the Island can be normalised along the lines it is suggesting, the tension prevailing in connection with the Cyprus problem will be alleviated to a considerable extent. It might then be possible for all sides to take a more realistic view of the dispute and of the possibilities to solve it. Above all, Greece and the Greek Cypriots will no longer be in a position to exploit the time element which at present, being exclusively to their advantage, makes them unwilling to seek seriously an agreed settlement through negotiations.

The constitution of the presence of UNFICYP is, in this respect, of vital importance. If the force is withdrawn, then a very dangerous vacuum will be created. The only possibility to fill this vacuum will be the dispatch, to the Island, of Turkish Forces at the same level as that of the illegal Greek Forces now in the island.

Ankara, April 19, 1966¹⁵⁵²

¹⁵⁵² Türkiye Dışışleri Bakanlığı, “Aide-Memoire”. 21 Nisan 1966. CC103144/18(T). TNA, FO 371/185626.

Türkiye'nin İngiltere'ye Verdiği 19 Nisan 1967 Tarihli Muhtıra

Aide Memoire

It will be recalled that by a resolution of the Security Council dated March 4, 1964, a United Nations Peace Force has been created with the aim of preventing the recurrence of aggressions committed against the Turkish Community and of maintaining peace and security in Cyprus. Although the need for clarification in the terms of reference of the Force has been put forth on several occasions by Turkey in order to render the functioning of UNFICYP more effective and in line with the letter and spirit of the said Security Council Resolution, the efforts of the Force have nevertheless produced some positive results in appeasing incidents which have occurred some positive results in appeasing incidents which have occurred, here and there, on the Island and in averting hostile activities against the Turkish Community. These efforts of UNFICYP have been observed with satisfaction.

The Turkish Community is trying, to do all it can to help UNFICYP in its efforts and activities in Cyprus and to play its part in order to contribute to the maintenance of peace and tranquillity on the Island.

It is known that the Greek Cypriot Administration, despite the resolution of the Security Council of 4 March 1964 and the presence of the United Nations Peace Force in Cyprus, has continuously imported arms and military materials into the Island and that this war equipment has turned the lack of balance of power between the two communities, which was already detrimental to the Turkish Community, into a greater threat against the security of the Turks of Cyprus.

The Turkish government has repeatedly brought this dangerous and explosive situation to the attention of its Allies and friendly countries. The concern of the Turkish Government in regard to the above situation has unfortunately been fully justified. In fact, as recent as 8 April, 1967, Greek Cypriot Forces, under the command of Grivas, launched an attack with heavy weapons and armoured cars against the Turkish village of Mari, just off the main Nicosia-Limassol road, whose inhabitants have limited means of defence and would derive no benefit at all from any provocative action.

It was thanks to the intervention of UNFICYP and the self control and conciliatory attitude of the Turks that the Greek Cypriot assault was stopped.

Yet, it is understood that Grivas, who failed to materialize his aim of capturing the Turkish village and annihilating its inhabitants, is, despite the pacifying suggestions of the Greek Government, getting involved together with the responsible members of the Greek Cypriot Administration, in preparations for the continuation in future of similar actions against the Turkish areas.

With these activities in mind, the news that Grivas and Mr. Kyprianou, Foreign Minister of the Greek Cypriot Administration, will shortly go to Athens to persuade the Greek Government to allow them to carry out their pre-arranged attacks against the Turks and the Turkish areas in being followed with great anxiety. This news also indicates that unless the freedom of action which Grivas claims is accorded to him, he would bring pressure to bear on the Greek Government by putting into effect his threat of resignation.

It is understood that Grivas, in order to continue his duty in Cyprus, asks to be given the power to carry out military operations with the purpose of capturing areas of strategic importance which are under Turkish control.

There is no doubt that the aim of such a plan is to weaken the resistance of the Turkish Cypriots and through the use of force all over the Island to impose upon them the Greek administration and thus to possess the Island as a whole.

It is not difficult to foresee how grave the consequences would be should the Greeks embark upon such a course of action and the fact that Turkey could not in any case remain a spectator in the face of such a *fait accompli*.

It is hoped that Her Majesty's Government, taking fully into consideration the attitude and the plans explained above which constitute the object of the present *d'émarche* of the Turkish Government designed to forewarn of the inherent dangers thereof and to safeguard the peace and order of law on the Island, will on her part make the representation and efforts which it deems necessary in this matter. April 19, 1967.¹⁵⁵³

¹⁵⁵³ "Aide Memoire from Turkish Embassy London". 19 Nisan 1967. TNA, FCO 27/119.

Türkiye'nin İngiltere'ye Verdiği 8 Aralık 1967 Tarihli Muhtıra

Aide-Memoire

The recent crisis over Cyprus which threatened the peace in Eastern Mediterranean was the direct result of the attack launched against the Turkish Community on November 15, 1967. This tragic story is now well-known throughout the world. On that date the Greek and Greek Cypriot forces brutally assaulted two Turkish villages, killing 29 innocent people, wounding many others, burning, destroying and pillaging houses.

These attacks were a repetition of similar acts perpetrated against the Turkish Community since 1963. Since then, the Greeks have been resorting to force and violence in order to coerce the Turkish Community to accept the arbitrary Greek rule and the annexation of Cyprus by Greece. The Greek army units, which had illegally entered the Island, in violation of the commitment of Greece and of Cyprus, fully participated in the military operations against the Turkish Community. During the last events, it was indeed the Greek forces who had planned and directed the attacks against the two Turkish villages.

The attacks of November 15, 1967 once again demonstrated the urgent need of ensuring peace, tranquillity and security in Cyprus. It was clear that unless effective measures were taken to prevent new attacks upon the Turkish Community and to safeguard its security, the threat to the peace of the Island or the region would persist and even increase. It should also be noted that in their action against the Turkish Community, the Greeks had, under the threat of force, prevented the United Nations forces from fulfilling their mission.

It is for these reasons that from the beginning of the crisis the Turkish Government has insisted on the removal of the threat directed against the Turkish Community. This was a double threat: On the one hand there was the illegal presence of approximately 12000 Greek army troops in the Island. On the other the Greek Cypriots had built, in excess of the levels stipulated by the Constitution, military forces equipped with all kinds of heavy weapons. The security of the Turkish community could only be safeguarded if Greece withdrew its forces from the Island and if this was accompanied by an effective and controlled disarmament of all the Cypriot forces constituted after 1963.

On December 3, 1967, the Secretary General of the United Nations sent an appeal to the interested parties. In this, he stressed the need for two sets of measures: First, he called upon Turkey and Greece, to withdraw from Cyprus their forces in excess of their contingents which were stationed in Cyprus on the basis of Treaties. This was immediately agreed by both Greece and Turkey and the agreement in this respect is now being implemented. Secondly, the Secretary-General stressed the need, subject to the Security Council's approval, of a broader mandate for UNFICYP, including the control of disarmament and the devising of arrangements for safeguarding internal security.

It is now up to the Security Council to take the necessary action for broadening the mandate of UNFICYP with a view to ensuring peace, tranquillity and security in the Island. The Turkish Government hopes that the members of the Security Council, in the interest of peace, will support a constructive decision to meet these objectives.

It should be emphasized that the Greek Cypriots have already made clear their opposition to such an action. With the aim of diverting the issue, they have announced that they will ask the Security Council for guarantees against any military intervention in the affairs of Cyprus and the withdrawal of the Turkish and Greek contingents. The Turkish Government trusts that these demands will be disregarded. There is no threat against Cyprus. The withdrawal of Greek forces will remove the only threat which existed in this respect, since these forces were in the Island as an instrument to achieve the annexation of Cyprus to Greece by force. The crisis erupted not because there was threat against Cyprus, but because the very existence of the Turkish Community was menaced. As to the Turkish contingent, its presence on the Island is stipulated by the treaties which gave birth to the Republic of Cyprus and the Security Council cannot modify international treaties. The Security Council should deal with the problem which is acute and which really threatens the peace. And this is the problem of ensuring in the Island an effective and controlled disarmament of the forces constituted after 1963 and of devising internal security measures which will fully take into account the needs of the two Communities. The Turkish Government would like to urge therefore the member countries of the Security Council to support the action advocated by the

Secretary General of the United Nations in his appeal of December 3, 1967¹⁵⁵⁴.

¹⁵⁵⁴J. C. Edmonds'tan (İngiltere Ankara Büyükelçiliği) I. T. M. Lucas'a (İngiltere Dışişleri Bakanlığı), "Cyprus: The Turkish Position at the Security Council". 11 Aralık 1967. MF 3/144/2, No. 2214/1328. TNA, FCO 27/119

**Türkiye BM Daimî Temsilcisi'nin BM Genel Sekreteri'ne Verdiği 11 Ocak 1968
Tarihli Muhtıra**

Aide-Memoire

Introduction

The Turkish Government believes that before setting forth any specific measures for the pacification of the Island it would be appropriate to dwell on the principles which should guide the implementation of the intended measures.

The first principle embraces the essential purpose of UNFICYP. It should be stressed that UNFICYP was never intended to be and never can be an instrument of either of the parties locked in communal strife in Cyprus, whether it calls itself the Government of Cyprus or the Turkish community.

The consequence flowing from this cardinal principle requires that the implementation of the measures of pacification should not lead to the creation of conditions which may lend themselves to exploitation by either community for the imposition of a solution on the other. As heretofore, utmost care should be accorded to this point by UNFICYP in exercise of its mandate under its broadened functions.

The second cardinal principle pertains to the nature of the measures. Once the concurrence of all the parties has been obtained, the possibility of deviation from or the withdrawal of such agreed measures or any part thereof by any party should be precluded. In other words the measures of pacification should be subject to the agreement of all the parties and the Secretary-General which shall be binding on all parties.

Measures Relating to Pacification in the Island

A. Demilitarization

Each community should be allowed to maintain normally armed and equipped security and defence forces in the following numbers:

	Security Forces
Greek Community	1200
Turkish Community	800
	Defence Forces
Greek Community	1200

These basic figures may be increased by the agreement of the two communities and the concurrence of the other parties provided that in all cases the ratio should be maintained.

Subject to the provision of Para 1 above, the Greek-Cypriot administration and the Turkish-Cypriot community should demobilize all armed personnel under their authority and disband the cadres of their military and paramilitary organizations and institutions established after December 21, 1963.

In the context of this provision:

- Demobilization should be accomplished by a phased process to be completed within three months.
- Weapons and equipment acquired by each community after 1963 should be considered illegal and should be surrendered to or should be subject to collection by UNFICYP.
- Heavy weapons and equipment suitable for inflicting mass destruction or casualty should be surrendered and collected during the first phase of demobilisation.
- The two communities should undertake not to build any new fortifications or import or manufacture any arms or war materials.
- A mixed commission headed by UNFICYP should be set up and entrusted with the responsibility of day to day carrying out of demobilisation and disbandment of the cadres of military and paramilitary organisations and institutions belonging to the two communities.

The surrendered and collected weapons and equipment should be placed under the custody of UNFICYP for ultimate disposal outside Cyprus.

- The Greek-Cypriot administration and the Turkish-Cypriot community should recognise the authority of UNFICYP to confiscate any illegal weapon after the process of demobilisation has been completed.
- There should be stationed UNFICYP observer teams at all points of entry into the

island with unrestricted authority to observe, stop and confiscate any imports of armaments, weapons and equipment into Cyprus.

UNFICYP should observe any mass movements of troops, armaments and equipment by either community and should have the authority to stop such movement should it be found that the purpose of the movement is unjustified.

The provisions enumerated in sub-paragraphs a to h in paragraph 2 above shall not prejudice the validity of existing practical agreements or arrangements entered into between the Greek and Turkish communities or between them and the UNFICYP for the purpose of directly preventing the recurrence of fighting between the two communities or for bolstering such prevention.

B. Normalisation

Security of life shall be ensured by the Greek-Cypriot administration and the Turkish Cypriot community within their respective areas as heretofore.

Freedom of movement should be guaranteed by each community within its respective area on terms of reciprocal treatment.

UNFICYP should be responsible for the safety and freedom of all citizens on all highways connecting principal cities and villages.

There should be no armed personnel belonging to either community stationed or carrying out patrolling duties on these roads.

UNFICYP should have unrestricted freedom of movement all over the island. All existing restrictions should be lifted immediately.

There should be established immediate unhindered internal movement of goods and materials. All existing restrictions, irrespective of their origin, character or purpose should be lifted.

All restrictions on the importation of relief supplies for needy persons should be removed.

There should be no restrictions to the travel of Cypriots to and from the island¹⁵⁵⁵.

¹⁵⁵⁵ İngiltere BM Misyonundan İngiltere Dışışleri Bakanlığına. 11 Ocak 1968. MF3/144/2, No. 50.

Türkiye'nin İngiltere'ye Verdiği 10 Eylül 1968 Tarihli Muhtıra

Aide-Memoire

General Martula, the Commander of the UN Peace-Keeping Force in Cyprus informed the Chargé d'Affaires of the Turkish Embassy in Nicosia on the 8th September, 1968, that it has been decided that the size of the UNFICYP would be reduced by 25 per cent in the coming days.

As is known the possibility of such a reduction in the strength of UNFICYP was a matter of discussion in various capitals last year and the Turkish Government explained to Her Majesty's Government, on several occasions, that such an eventuality is a source of constant concern to the Turkish Government and to the Turkish Cypriot community, in view of the fact that although there has been some improvement in the situation on the Island since last November, the basic issues remain unresolved and the conditions of full security for the Turkish Community are far from being established.

The Turkish Government believes that the present situation and precarious balance on the Island as well as the relative calm prevailing there are not yet such as would justify the consideration of any reduction in the size of UNFICYP. Positive progress in the talks which are being held between the representative of the two Communities is, first of all, dependent on the continuation of the present calm atmosphere in Cyprus. Hence, the necessity for avoiding any new undertaking likely to endanger it.

Therefore, the Turkish Government sees it necessary that the UN Peace-Keeping Force in Cyprus should continue its work with no reduction in its present size.

The fore-going views have also been explained to the Secretary-General of the UN and to the UNFICYP authorities in Cyprus.

10th September, 1968¹⁵⁵⁶.

¹⁵⁵⁶ Türkiye Londra Büyükelçiliği, "Aide-Memoire". 10 Eylül 1968.